COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ISTORICUL DAN DEMȘEA LA A 70-A ANIVERSARE

Editura Gutenberg Univers
2011
ARAD - ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORICUL DAN DEMŞEA LA A 70-A ANIVERSARE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ISTORICUL DAN DEMŞEA LA A 70-A ANIVERSARE

Ediţie îngrijită de:
Dr. Peter Hügel şi Dr. Felicia Aneta Oarcea

Editura „Gutenberg Univers"
Arad, 2011

https://biblioteca-digitala.ro

Proiect editorial coordonat de Complexul Muzeal Arad şi finanţat de Consiliul Judeţean Arad

Referenţi ştiinţifici: Prof. Univ. Dr. Ioan Munteanu
Prof. Univ. Dr. Corneliu Pădurean

Coperta: Călin Man

Fotografii: Florin Hornoiu

Coperta I: Dan Demşea la Biblioteca Central Universitară Cluj-Napoca, Sala „A. Lapedatu"
Coperta IV: Casa micului nobil aromân Sava Arsici

Adresa: Complexul Muzeal Arad
P-ţa G. Enescu, nr. 1, 310131, Arad, România
Tel.: 0040-257281847; Fax: 0040-257280114

Responsabilitatea morală şi juridică pentru conţinutul articolelor aparţine autorilor.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Istoricul Dan Demşea la a 70-a aniversare / Complexul Muzeal Arad; ed. îngrijită de: dr. Peter Hügel şi dr. Felicia Aneta Oarcea. – Arad: Gutenberg Univers, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-606-8204-68-0

I. Hügel, Peter (ed.)
II. Oarcea, Felicia Aneta (ed.)

94(498) Demşea,D.
929 Demşea,D.

Editura Gutenberg Univers Arad –
Editură recunoscută de C.N.C.S.I.S. – COD 272

Tipărit la S.C. Gutenberg S.A. Arad
310158 - Arad, Calea Victoriei Nr. 41
Tel.: 0257 230 670; Fax: 0257 254 339
E-mail: gutenberg@arad.astral.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

Peter Hügel, Felicia Aneta Oarcea
Dan Demşea. Istoricul arădean de ieri şi de azi 7
Dan Demşea. Un istoric în lumea muzeului. Album 24

Studii
Eugen D. Pădurean, Alexandru Berzovan
Aşezarea dacică de la Agrişu Mare – pârâul Valea Mare, judeţul Arad 31
Vasile Mărculeţ
„GESTA HUNGARORUM" despre TERRA SALANI – o formaţiune politică existentă între Dunăre şi Tisa la cumpăna secolelor IX-X 45
Paul Krizner
Molitfelnicul românesc. Câteva consideraţii istorice 62
Anton E. Dörner
Bucătăria curţii princiare în a doua jumătate al secolului al XVII-lea 73
Delia Laura Din, Petre Din
Reprezentări privind statutul femeii în familia tradiţională transilvăneană a secolului al XVIII-lea 90
Viorel Ciubotă
Sate şi preoţi din nord-vestul României în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea 97
Cristian Graure
Tehnici şi tendinţe foto-estetice la Băile Herculane în secolul al XIX-lea 122
Ionela Simona Mircea
Alba Iulia în imagini de altădată din colecţia de carte poştală ilustrată a muzeului albaiulian 140
Corneliu Pădurean
Cărăuşi de minereu de fier la Dezna 149
Felicia Aneta Oarcea
Fundaţii şcolare şi particulare arădene (1867-1918) 154
Valer Rus
Daco-românismul În două lucrări maghiare de la sfârşitul secolului al XIX-lea 170
Alin Scridon
Câteva detalii legate de spiritualitatea israelită timişoreană de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea 186
Ioan Munteanu
Componente ale vieţii confesionale în comitatul Torontal la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea 191
Angela Dumitrescu, Mihai Pârvulescu
Acţiunile învăţătorilor confesionali pentru organizarea asociaţiilor corale din Banat la începutul secolului XX 203
Iacob Mârza
Zenovie Pâclişanu şi veacul luminilor la românii ardeleni 213

https://biblioteca-digitala.ro

Gabriela Adina Marco
Încheierea unei păstoriri – Ioan I. Papp, Episcopul Aradului (1903-1925) 232
Radu Ardelean
Ioan Lupaş ca istoric al bisericii 245
Mircea Baron, Volker Wollmann
Inginerul minier Adolf Sieber (1882-1935) - personalitate şi rol în spaţiul socio-economic şi cultural al Ţării Zarandului 270
Radu Ardelean
Un flagel european atinge Aradul: fusta–pantalon 288
Alexandru Porţeanu
Probleme ale mediului natural în relaţiile româno–ungare din perioada interbelică 307
Ioana Nistor
Miracolul japonez şi marile crize economice mondiale 324
Camil Petrescu
Întreprinderi electrotehnice din Timişoara în perioada interbelică 342
Claudiu Călin
Franciscani şi franciscane în Dieceza de Cenad şi în cea de Timişoara între anii 1923-1949 353
Eusebiu Narai
Activitatea Firmei "Schramm, Hüttl & Schmidt" din Topleţ, Judeţul Severin în anii 1944-1948 380
Radu Păiuşan
Noi date despre istoricul activităţii Partidului Naţional-Popular în Banat în anul 1946 393
Vasile I. Popeangă
Consideraţii despre schimbul epistolar Ovidiu Vuia-Pamfil Şeicaru 406
Alexandru Ilie Braica
Sterie Becu (1883 [1885] ? – 1970) 416
Vasile I. Popeangă
Teodor Misaroş (1921-1983), istoric al comunităţilor ortodoxe române din Ungaria 425
Horia Truţă
Mesaj şi estetică în arta monumentală arădeană 435
Rodica Elena Colta
Atitudinea comunităţilor tradiţionale româneşti faţă de anumite norme europene 443

https://biblioteca-digitala.ro

DAN DEMŞEA.
ISTORICUL ARĂDEAN DE IERI ŞI DE AZI

Unii oameni străbat cursul vieţii neobservaţi. Alţii răspândesc, prin simpla lor prezenţă, parfumul nobil al unei civilizaţii, culturi şi tradiţii în care s-au format. Dan Demşea e exponentul unei generaţii de istorici, care şi-a legat numele de Arad. Intelectualii îl asemuiesc cu o veritabilă „enciclopedie". Capabil de a se opri la fiecare amănunt neobservat de cei mai mulţi dintre noi, el construieşte şi dă viaţă oricărui fapt istoric. Sensibilitatea şi dorinţa de cunoaştere l-au purtat în diverse „lumi", pe care şi le-a creat din cărţi, muzică, istorie, filozofie. Fiecărui obiect, care i-a căzut sub observare, în vremea cât a lucrat la Muzeul din Lipova sau la Oficiul Naţional de Patrimoniu Arad din cadrul Complexului Muzeal Arad, i-a scris o istorie.

De-a lungul carierei profesionale a manifestat o avidă sete de cunoaştere. A colindat bibliotecile şi arhivele publice şi particulare din ţară şi străinătate, dar şi aşezările arădene. Nu l-au impiedicat nici regimurile politice, nici vicisitudinile vieţi. A căutat mereu să exploateze din fiecare neprevăzut partea pozitivă şi să facă din el o experienţă unică. Şi-a clădit propriul univers al cunoaşterii, o lume a lui, în care se refugiază oridecâte ori are ocazia. Fie şi preţ de câteva minute. Cu generozitatea-i cunoscută, Dan Demşea îl împărtăşeşte fie prin viu grai, fie prin scris celui interesat, în stilul său narativ inconfundabil.

Cu un spirit oratoric cunoscut şi apreciat, Dan Demşea poartă cu el o istorie a Aradului de odinioară. Povesteşte dezinvolt despre o „lume prin care a trecut" fie răsfoind tomuri, vrafuri de documente, fie ca martor implicat. A imaginat scenele istoriei. Le-a dat viaţă. Ascultându-l, te vrăjeşte şi devii un spectator uimit în faţa evenimenţialului descris. Te poartă, astfel, în tainele frumosului istoric.

Prin întreaga sa activitate istorică şi muzeografică, a contribuit la edificarea culturii şi tradiţiei din părţile arădene. Dubla preocupare i-a incumbat salvgardarea şi valorificarea patrimoniului cultural al judeţului.

Volumul omagial, dedicat istoricului Dan Demşea, reprezintă un exerciţiu de recunoştiinţă al arădenilor faţă de unul din concitadinii lor care face cinste urbei, dar şi un prinos adus de comunitatea ştiinţifică românească unuia din truditorii ei de excepţie.

La ceas aniversar, când păşeşte pragul spre al optulea deceniu de viaţă, colectivul muzeului arădean, alături de colegi şi istorici din ţară, îi urează viaţă îndelungată, sănătate şi o activitate publicistică rodnică.

AD MULTOS ANNOS !

https://biblioteca-digitala.ro

Viaţa şi activitatea

1. Biografia[1]

Dan Demşea s-a născut în oraşul Arad, în data de 29 decembrie 1941, într-o familie de părinţi funcţionari, angajaţi ai Judecătoriei din Arad. Bunicii, Vladimir (originar din Satchinez) şi Ion (originar din Chişineu Criş), erau, unul frizer, iar celălalt, agricultor.

Clasele elementare, liceul (de patru ani) şi cei trei ani de şcoală postliceală sanitară de asistent în igienă, le-a urmat între anii 1948-1962. În perioada 1962-1967 a frecventat cursurile Facultăţii de *istorie* de pe lângă Universitatea Bucureşti, obţinând diploma în specialitatea istorie universală modernă şi contemporană.

Cele şase luni ale şcolii de ofiţeri în rezervă le-a efectuat între august 1967-ianuarie 1968. De la 1 martie 1968 până în anul 2006 a funcţionat în calitate de muzeograf (întâi la Lipova, până în noiembrie 1975, apoi la Arad până la sfârşitul anului 2006, încă doi ani după pensionare).

Pasiunea pentru cercetare l-a făcut ca în perioada petrecută la **Muzeul de istorie şi etnografie din Lipova**, să cunoască şi să aprofundeze istoria locală – a monumentelor, siturilor, locurilor şi cetăţilor Lipova, Şoimoş cât şi a localităţilor din fostul raion Lipova, printre altele, pe linie de toponimie. A efectuat numeroase cercetări de teren, contribuind la augmentarea bibliotecii, colecţiei de istorie şi etnografie a muzeului din oraşul Lipova. Totodată a întreprins asidui documentări în bibliotecile şi arhivele personale cât şi arhivele şi bibliotecile instituţiilor de stat din Arad, Lipova, Timişoara, Lugoj, Deva, Oradea, Sibiu, Braşov, Cluj şi Bucureşti. Acestea au fost în parte valorificate în reviste de specialitate şi în ziare.

Sub îndrumarea arheologului Vasile Boroneanţ (de la Institutul de arheologie din Bucureşti) a efectuat sondaje arheologice, în primăvara anului 1970, la punctul Lipova-Hodae, urmat de o serie de periegheze la vest de Lipova, iar în anul 1971 au continuat la punctul Conop-Pătul şi în jurul acestuia. Ambele săpături au îmbogăţit patrimoniul muzeului din Lipova. Cele două sondaje amintite au fost valorificate în publicaţia "Ziridava" a Complexului Muzeal Arad. Ca urmare a acestor cercetări, în 1975, a obţinut atestatul de muzeograf în arheologie.

Aria preocupărilor sale a vizat şi domeniul etnografic. A întreprins, în această direcţie, între anii 1968-1973, o serie de cercetări şi achiziţii în teritoriul fostului raion Lipova, în folosul muzeului din Lipova. În privinţa conservării patrimoniului etnografic existent la instituţia muzeală din oraşul Lipova a obţinut concursul unei echipe de la I.C.P.I.L. (Pipera) din Bucureşti pentru dezinsecţia şi dezinfecţia pieselor de lemn păstrate în demisolul clădirii.

Între anii 1968-1974, interval de timp în care instituţia muzeală din Lipova a avut finanţare din partea Consiliului Popular al oraşului Lipova, nu a fost an în care să nu fi fost necesare reparaţii curente la structura de lemn din podul corpului principal, mai ales la vecinătatea cu casa de pe str. N. Bălcescu nr. 24 unde constatase distrugerile provocate de ciuperca Buretele de pădure (Merulius lacrimans). Oricum, clădirea muzeului era

---

[1] Prezentarea biografică a istoricului arădean Dan Demşea se bazează pe un Curriculum Vitae scris de acesta în 20 iunie 2007.

https://biblioteca-digitala.ro

infestată, necesitând reparaţii ulterioare în deceniul următor din partea Muzeului Judeţean Arad.

În cursul anului 1972, muzeograful Dan Demşea a achiziţionat biblioteca învăţătorului local Iuliu Puticiu, ce număra peste 1000 de volume.

A întreţinut numeroase colaborări cu instituţiile de resort din Arad, şi Timişoara pentru conservare şi restaurarea unor piese de bronz cât şi a unor picturi (întocmind fişe de conservare însoţitoare ale fişelor analitice de evidenţă).

La începutul anului 1972, a fost admis la concursul pentru doctorat, de pe lângă Institutul de istorie "Nicolae Iorga" cu teza *Mişcarea naţională a românilor în părţile Aradului*, susţinându-şi cele două examene şi referate în cursul anilor 1973 şi 1974.

Până în 2006, activitatea sa s-a desfăşurat la ***Muzeul Judeţean Arad***, devenit Complexul Muzeal Arad. Aici, a activat în cadrul Oficiului pentru patrimoniul cultural naţional în următoarele domenii sau specialităţi: artă decorativă (fişe analitice de evidenţă pentru piese de cult de secol XVII-XVIII în anul 1976), istorie (1977-1979, pentru care era atestat), conservare-restaurare (în calitate de conservator general, între anii 1979-1983, când, după efortul de *concentrare* a patrimoniului din judeţ, de la culte, a mai primit şi însărcinări administrative. Nu în ultimul rând a iniţiat şi dus la bun sfârşit acţiuni de conservare prin gazare a patrimoniului muzeal din clădirea Palatului Cultural Arad şi a patrimoniului bibliofil la sediul nou al Bibliotecii Judeţene Arad din str. Postăvarul (vechea Poştă) între anii 1982-1983. Câştigul l-a constituit cunoaşterea şi valorificarea ştiinţifică a patrimoniului cultural de pe teren (domeniul istoriei).

Numeroasele solicitări pe linie de serviciu au avut drept consecinţă sistarea documentării, în anul 1979, pentru teza de doctorat. Aşa cum mărturisea „Singurul lucru pe care l-am reuşit a fost restrângerea intervalului cronologic al tezei între anii 1848-1867. Dar calvarul meu nu se încheia atunci, deoarece supraînsărcinările continuau să mă supraîncarce".

După anul 1980 a răspuns numeroaselor sarcini de serviciu, în răspunderea sa intrând gestiunea filmotecii şi fototecii Oficiului sus-menţionat (între anii 1981-1986), gestiunea generală a Muzeului judeţean (între 1982-1987), gestiunea custodiilor Oficiului sus-menţionat (între 1982-1991), responsabilitatea protecţiei condiţiilor de muncă (între anii 1979-1982). Pe lângă acestea, a preluat, benevol de la muzeograful Natalia Dascăl, sarcina de instructor cu probleme privind perfecţionarea personalului (din anul 1985 până în anul 2003) cât şi cea de evaluare pe baza *Normelor* din anul 1980.

Ca atare, în condiţiile mai sus enumerate – mai ales între anii 1976-1987 – activitatea de cercetare ştiinţifică şi de valorificare a acesteia, a fost simţitor îngreunată. Totuşi, între anii 1976-1982 a consemnat pe fişe analitice de evidenţă monumentele comemorative civile şi de război, coroborând informaţiile din teren cu cele din „fişele de monument" din anii 1953-1956 pentru teritoriul judeţean (arădean). În anul 1979 a fost atestat din nou în domeniul istoriei cu lucrarea *Principii de valorificare a patrimoniului (cu o aplicare pe câteva trasee turistice)*.

La începutul anului 1988, a trecut la secţia de istorie modernă, de unde s-a pensionat.

https://biblioteca-digitala.ro

În derularea activităţii sale s-a bucurat de concursul soţiei Ioana, cu care s-a căsătorit în anul 1971. Au împreună doi copii. De la fiica sa Laura are o nepoată, Cătălina, iar de la băiatul său Alin pe nepoţelul Alexandru.

Firea sa activă l-a făcut ca după pensionarea din 1 iunie 2004 să continue să lucreze, cu intermitenţe, la Complexul Muzeal Arad. Din 1 decembrie 2006 îşi desfăşoară activitatea, în calitate de muzeograf, la Colecţia de artă "Doina şi Baruţu Arghezi" şi Centrul de cercetare a literaturii argheziene de pe lângă Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" Arad, unde iniţial a înregistrat piesele colecţiei de artă. În prezent se ocupă de înregistrarea manuscriselor şi documentelor care au aparţinut scriitorului Tudor Arghezi.

2. Memoriu de activitate ştiinţifică

Istoricul Dan Demşea a publicat, de-a lungul timpului, cărţi, numeroase studii, articole şi cataloage.

A. Publicaţii

I. Cărţi

1. *Istoricul Camerei de Comerţ, Industrie şi Agricultură a Judeţului Arad,* Camera de Comerţ, Industrie şi Agricultură a Judeţului Arad, Arad, 2000, 103 pp.
2. *Momente din istoria lecturii publice în municipiul şi judeţul Arad,* Ed. Nigredo, Arad, 2006, 163 pp. (coordonator în cadrul colectivului Bibliotecii Judeţene A.D. Xenopol din Arad)
3. *Az Aradi Vár Története* /Istoria cetăţii Arad – n.n./Editura militară/ Zrinyi Kiadó, Budapesta, 1998, 174 p. (coautor: a redactat ultimul capitol, al cincelea: *Az aradi vár a világosi fegyverletétel után* /în traducere din limba maghiară: *Cetatea Aradului după predarea armelor la Şiria/,* p. 168-174.
4. *Arad – monografia oraşului de la începuturi până în 1989,* Editura Nigredo, Arad, 1999, VIII p.+454 p.+6 p. (coautor: a redactat 13 subcapitole din cele 17 ale capitolului al IV-lea, intitulat *ORAŞUL ÎN EPOCA MODERNĂ (sec.XVIII-XIX),* p. 87-146.
5. *De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localităţile de frontieră ale judeţelor Békés şi Arad – Határ mentén. Arad és Békés megyék határ menti települései együttműködésének 10. évfordulóján,* Gyula, 2005, 160 p.+ilustraţii color+176 p. (coautor: a redactat istoricul localităţilor Pecica, Semlac, Nădlac, Peregu Mare, Curtici, Macea, Zerind şi Pâncota).
6. *Farmecul Aradului – fotografie,* Consiliul local al municipiului Arad (Coautor; coordonator: vicepreşedintele Bognár Levente), Editura&Tipografia: Dürer Nyomda, Gyula (Ungaria), 2009, 187 p.
7. *1918 – 90 ani – 2008. Marea Unire,* ediţie bilingvă, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, Redacţia Publicaţiilor pentru Străinătate „România", 2008, 120 p.
8. *Cartierul Bujac – contribuţii monografice,* Arad, 2011, 142 p. (coautor: a redactat subcapitolul 3 din cadrul capitolului II: *Vechile fermaje de la periferia oraşului Arad: „Bujacul Mic" şi „Bujacul Mare" (secolele XVIII-XIX),* p. 26-33).

II. Cataloage ştiinţifice

1. Alexandru Ioan Cuza – piese legate de momentul 24 Ianuarie 1859 în colecţiile Muzeului judeţean Arad (autor prim; coautori: Alexandru Braica şi Natalia Dascăl), Arad, 1999, 17 pp.

https://biblioteca-digitala.ro

2. *Monumente de for public, însemne memoriale, construcţii decorative şi parcuri din judeţul Arad – Catalog selectiv*, Arad, 2007, 119 p. (coautor, alături de Horia Truţă)

III. Studii ştiinţifice

1. *Atanasie Marian Marienescu – contribuţii biografice*, în "Tibiscus", II, 1971, Timişoara, 1972, p. 77-84.
2. *Morile plutitoare pe Mureş în judeţul Arad*, în „Tibiscus", II, 1971, Timişoara, 1972, p. 213-232 (coautor: ing. Nicolae Zănescu).
3. *Istoricul unei biblioteci româneşti arădene – biblioteca Asociaţiunii Naţionale Arădene pentru cultura şi conversarea poporului român*, în "Comunicări şi referate", Biblioteca judeţeană Arad, 1974, p. 71-77.
4. *Cercetările arheologice de la Lipova-Hodae*, în "Ziridava", Arad, III-IV, 1974, p. 11-22 (coautor: dr. Vasile Boroneanţ).
5. *Manuscrisul autobiografic al lui Teodor Victor Păcăţian (1852-1941)*, în "Ziridava", Arad, VIII, 1977, p. 245-256.
6. *Participări arădene la lupta pentru unitate cultural-naţională între anii 1850-1860*, în „Ziridava", Arad, IX, 1978, p. 79-89.
7. *Locuri legate de lupta poporului român pentru libertate şi unitate naţională pe teritoriul judeţului Arad*, în "Ziridava", Arad, X, 1978, p.823-842.
8. *Un studiu al abonaţilor la cărţile româneşti – cărţile cu prenumeranţi la Lipova*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural-naţional*, vol. II, Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste, Bucureşti, 1983, p. 440-500.
9. *Începuturile Asociaţiunii Naţionale Arădene pentru cultura poporului român*, în "Ziridava", Arad, XV-XVI, 1987, p. 317-333.
10. *Ioan Slavici şi Lipova*, în *Buletin de informare şi documentare*, /vol. I/, Societatea de ştiinţe filologice – filiala Arad, 1987, p. 67-72.
11. *O mărturie insignologică de la Marea Unire din 1 Decembrie 1918*, în "Revista muzeelor şi monumentelor – muzee", Bucureşti, 1988, nr. 10, p. 46-49 (coautor: dr. Maria Dogaru).
12. *Ipoteza originii bănăţene a lui Mihai Eminescu*, în "Salonul literar", Arad, 1990, nr. 3, p. 2.
13. *Avram Iancu – "şeful mişcării românilor din Transilvania"*, în *Restituiri*, I, Deva, 1993, p. 52-57.
14. *Un inventator arădean – Lazăr Popovici*, în "Ziridava", Arad, XVIII, 1993, p. 437-442.
15. *Delegaţii arădeni la Marea Unire – un studiu socio-profesional*, în "Ziridava", Arad, XVIII, 1993, p. 271-279.
16. *Două texte inedite despre socialistul Ioan Flueraş (1882-1953)*, în "Studia Universitatis „Vasile Goldiş", Arad, 1994, nr. 4, p. 37-39.
17. *Istoricul castelului de la Macea (1724-1994)*, în "Studia Universitatis „Vasile Goldiş", Arad, 1994, nr. 5, p. 423-428 (coautor: arheologul Pompiliu Sarca).
18. *Aradul şi avionul Vlaicu III*, în "Sargeţia", Deva, XXV, 1992-1994, p. 691-710.
19. *Ideea unei petiţii-memorand în mişcarea naţională (1860-1881)*, în "Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Historia, Cluj-Napoca, 1994, nr. 1-2, p. 107-116;
20. *Idem* în limba franceză, în "Transylvanian Review", Cluj-Napoca, III, 1994, nr. 4, p. 86-94.

https://biblioteca-digitala.ro

21. *Dr. Aurel Vlad – date biografice comprehensive*, în "Corviniana", Deva, I, 1995, p. 197-204.
22. *Două variante ale proiectului de amenajare pentru navigaţie a fluviului Dunărea între localităţile Moldova Veche şi Turnu Severin (1874-1879)*, în "Banatica", Reşiţa, 14, 1996, p. 235-243 (coautor: dr. Florin Dumescu).
23. *Locuri şi vetre în Munţii Zărandului sau "Lumea lui Horea" la 1784-1785*, în "Ziridava", Arad, XIX-XX, 1996, p. 171-178.
24. *Avram Iancu – modelul sacrificial în mişcarea naţională românească (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, în "Restituiri", II, Deva, 1994, p. 81-87; *op. cit.* în „Caietele Petro Aqua", Petroşani, I, 2006, nr. 2/octombrie 2006, p. 14-18. (Universitatea Petroşani).
25. *O scrisoare a "Comitetului Naţional Român" din Sibiu către Avram Iancu (30 octombrie/11 noiembrie 1848*, în „Aradul cultural", Arad, 1996, nr. 1, p. 45-47.
26. *Implicaţiile economice şi culturale ale băncii "Gloria" din Lipova în funcţionarea staţiunii balneare*, în "Ziridava", Arad, XXI, 1998, p. 285-297.
27. *O placheta dedicată doctorului în drept Mihai Mărcuş, prefectul judeţului Arad (iunie 1922)*, în "Ziridava", Arad, XXI, 1998, p. 459-464.
28. *Constantin Missits în mişcarea naţională – contribuţii documentare*, în "Analele Banatului, serie nouă, Arheologie-Istorie", Timişoara, V, 1997, p. 359-368.
29. *Corespondenţa lui Nicolae Densusianu cu intelectualii bănăţeni şi crişeni*, în "Sargeţia", Deva, XXVI/2, 1995-1996, p. 195-200.
30. *Românii în preocupările istoriografiei arădene în prima jumătate a epocii moderne*, în "Cele trei Crişuri", Oradea, 1996, nr. 11-12, p. 4 /partea I-a/; *ibidem*, 1997, nr. 4-6, p. 3 /partea a II-a/.
31. *Crişana în strategia Comitetului Naţiunii Române la 1848*, în "Cele trei Crişuri", Oradea, 1998, nr. 7-8, p. 6.
32. *Tânărul Vasile Goldiş – o biografie comprehensivă*, în "Cele trei Crişuri", Oradea, 1998, nr. 9-10, p. 3.
33. *Sinodul diecezei ortodoxe române arădene şi problemele sale şcolare (1848-1890)*, în volumul aniversar *175 de ani de la înfiinţarea învăţământului superior teologic arădean (1822-1997)*, Universitatea „Aurel Vlaicu" Arad, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Arad, 1997, p. 253-270.
34. *Revista "Biserica şi Şcoala" în contextul mişcării naţionale (1877-1897)*, în "Teologia – revista facultăţii de teologie ortodoxă", Arad, I, 1997, nr. 3-4, iulie-decembrie, p. 117-123.
35. *Realităţi mentale în lumina rapoartelor poliţiei austriece din Guvernământul Ungariei (1849-1860). Preliminarii la o istorie a partidelor*, în *Identitate şi alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 270-282.
36. *Sinodalitatea în mişcarea naţională – contribuţii*, în "Teologia – revista facultăţii de teologie ortodoxă", Arad, II, 1998, nr. 1-3, ianuarie-iunie, p. 93-98.
37. *Ipoteza originii dinarice a lui Ioan Slavici*, în *Ioan Slavici şi unitatea spirituală naţională*, Arad, 1998, p. 163-165.
38. *Trei delegaţi oficiali din judeţul Arad la Marea unire din 1918 (Dr.* ***Vasile Avramescu****, 1873-1949; Doctorul în drept* ***Cornel Ardelean****, un om al generaţiei vârstnice a Marii Uniri, 1864-1937; Avocatul dr.* ***Teodor Burdan****, 25.01.1872-28.03.1931, un delegat al cercului bihorean Baránd Hosszúpályi*, în *1918-1998*,

https://biblioteca-digitala.ro

Aradul şi Marea Unire, Editura Universităţii „Vasile Goldiş", Arad, 1999, p. 199-206.
39. *Apelul lui Ioan Dragoş către românii ardeleni (3 iunie 1848)*, în „Aradul cultural", Arad, 1999, decembrie, p. 103-106.
40. *Participarea preoţimii române arădene la viaţa politică locală – cazul Miron Romanul (1860-1869)*, în "Analele Universităţii „Aurel Vlaicu" din Arad, seria Teologie, fascicola Teologie şi ştiinţe umaniste, 2000, p. 87-92.
41. *Revoluţie şi mişcare naţională la Arad în 1848 – luna martie (încercare de descifrare a mecanismelor)*, în "Sargeţia", Deva, XXVII/2, 1997-1998, p. 27-31.
42. *Premisele cooperării militare româno-austriece la Mureşul inferior (aprilie-octombrie 1848)*, în "Sargeţia", Deva, vol. XXVII/2, 1997-1998, p. 45-54.
43. *Motive şi contexte pentru asociere naţional-politică în monarhia Habsburgică – cazul Partidului Naţional Român (1848-1926)*, în "Marisia – studii şi materiale – arheologie, istorie", Târgu-Mureş, XXVI, 2000, p. 277-282.
44. *Semnificaţia juridico-politică a actelor Unirii de la 1 Decembrie 1918*, în "Ziridava", Arad, XXII, 2000, p.137-143.
45. *Implicarea preoţimii în conducerea primului partid electoral românesc arădean (1867-1871)*, în *Facultatea de teologie ortodoxă la zece ani de existenţă – simpozion aniversar*, Editura Universităţii „Aurel Vlaicu", Arad, 2001, p. 78-83.
46. *Documente despre biblioteca Preparandiei arădene*, în „Aradul Cultural", Arad, an II, 2001, nr. 1, p. 41-49 (coautor Dan Lăzărescu).
47. *Doctorul în medicină Aurel Halic şi contextele Marii Uniri româneşti – o creionare biografică (1859-1923)*, în "Studia Universitatis „Vasile Goldiş", Arad, XI, 2001, p. 180-193.
48. *Învăţătorul arădean – solidarităţi şi activizări (1847-1869)*, în *Identitate şi alteritate – 3 – Studii de istorie politică şi culturală* (Omagiu profesorului Liviu Maior din partea Catedrei de istorie modernă a Universităţii „Babeş-Bolyai", Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 235-255.
49. *O istorie socio-umană a comunei Săvârşin*, în "Zărandul", revistă de etnografie, vol. II, Arad, 2002, p. 262-294.
50. *O analiză a registrului de decedaţi al bisericii Sfinţii Petru şi Pavel (anii 1853-1869) din Arad*, în volumul bilingv sârbo-român "Aradul de-a lungul timpului", nr. 3, Timişoara, 2002, p. 26-32 şi, respectiv, p. 106-112 (în limba română).
51. *Istoricul parcurilor şi grădinilor decorative de pe teritoriul judeţului Arad – fără teritoriul municipiului Arad (partea I)*, în "Ziridava", Arad, vol. XXIII, 2002, p. 182-199.
52. *Funcţionarii români în structurile de conducere administrativ-politică şi juridică de pe teritoriul comitatului Arad (1846-1894)*, în "Ziridava", Arad, XXIII, 2002, p. 234-248.
53. *Avocaţii români arădeni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Societate şi Civilizaţie în Banatul istoric* (Omagiu Prof. univ. dr. Ioan Munteanu), Timişoara, 2003, p. 143-151.
54. *Operaţiunile militare de pe culoarul Mureşului inferior şi de la Lipova până la vest de Arad (1848-1849), Partea I (5 aprilie-5 noiembrie 1848)*, în "Buletinul Muzeului Militar Naţional", partea II, Bucureşti, 2003, nr. 1, p. 239-247.
55. *Zilele de preludiu ale bătăliei din data de 9 august 1849 de lângă cetatea Timişoarei*, în „Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie-istorie, vol. X-XI, 2002-2003/2, Timişoara, 2004, p. 463-469 (coautor: Dr. Franz Ursachi Hum).

https://biblioteca-digitala.ro

56. *Meşteşugarii din oraşul Arad (1828-1872)*, în *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Arad, Fundaţia Universitară „Vasile Goldiş", Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, 2004, p. 258-277.
57. *Atitudinea burgherilor arădeni faţă de evenimentele anilor 1848-1849*, în volumul bilingv sârbo-român "Aradul de-a lungul timpului", Timişoara, 2004, nr. 5, p. 37-44 (doar în limba română).
58. *Sârbii din Banat în lumina rapoartelor de poliţie ale „Erei Bach" (1849-1859 – regeste)*, în volumul bilingv sârbo-român "Aradul de-a lungul timpului", Timişoara, 2005, nr. 6, p. 52-57 (doar în limba română).
59. *Fabricanţii, comercianţii şi rentierii de pe teritoriul fostului comitat Arad – un demers identificator (1845-1875)*, în "Studii de ştiinţă şi cultură", Arad, an I, 2005, nr. 1, iunie, p. 57-69.
60. *Burghezia meşteşugărească română din părţile Aradului între anii 1828-1872*, în "Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Series Historica, Cluj-Napoca", XLIV, 2005, p. 61-99.
61. *Cercetările arheologice de la Conop – "Cotărci" din 1972. Probleme legate de stela funerară din cimitirul de secol XII-XVII*, în "Ziridava", Arad, XXIV, 2005, p. 43-56. (coautor: dr. Vasile Boroneanţ – Bucureşti).
62. *Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerţului, transportului şi cel al intermedierilor*, în "Ziridava", Arad, XXIV, 2005, p. 127-146.
63. *Funcţionarii principali de pe teritoriul judeţului Arad între autonomism lingvistic şi centralism (1860-1884)*, în "Ziridava", Arad, XXIV, 2005, p. 147-158.
64. *Doctorul în medicină Ioan Hozan şi braşovenii*, în „Ţara Bârsei – revistă de cultură", Braşov, 2005, p. 79-97.
65. *Bibliotecile Reuniunilor de Pompieri /oraşul Arad/; Vechea bibliotecă militară din cetatea Aradului; Biblioteca Conservatorului de muzică din Arad; Casina românească din oraşul Lipova; Biblioteca Direcţiei Judeţene a Arhivelor Naţionale Arad; Biblioteca Centrului Eparhial Ortodox Român din Arad; Biblioteca Complexului Muzeal Arad, Biblioteca Filarmonicii de Stat din Arad; Biblioteca Şcolii Populare de Artă*, în *Momente din istoria lecturii publice în municipiul şi judeţul Arad*, Arad, Ed. Nigreso, 2006, p. 33, 34, 58, 59, 62-66, 137-138, 140-141.
66. *Structura etno-demografică şi confesională a fostului comitat Arad; evoluţie şi erori statistice în privinţa unor categorii de populaţie (1839-1890)*, în „Populaţia României. Trecut, prezent, viitor", Supliment al Masteratului de socio-antropologie istorică, vol. VII, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2006, p. 239-261.
67. *Istoricul parcurilor şi al zonelor de agrement de pe teritoriul intravilan şi extravilan al oraşului Arad (secolele XIX-XX)*, în "Studii de ştiinţă şi cultură" – revistă trimestrială editată de Universitatea de Vest „Vasile Goldiş", Arad, "Vasile Goldiş" University Press, an II, 2006, nr. 2 (5), iunie, p. 56-62.
68. *Reactivarea fiefului electoral al lui Vasile Goldiş în protopopiatul ortodox român al Radnei (1930-1932)*, în „Sargeţia", Deva, XXXIV, 2006, p. 396-402.
69. *Iniţiative muzeale arădene până la 1881. Colecţii, colecţionari, donatori, cercetători, expoziţii*, în „Sargeţia", Deva, XXXIV, 2006, p. 903-908.
70. *Canalul Morilor – o binefacere. Tăierile de buclă ale râurilor – o soluţie neinspirată*, în „Avancronica", Arad, Anul V, 2007, nr. 2 (50), p. 14-15; nr. 3 (51), aprilie, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

71. *Angajarea civică a elitei săteşti din Munţii Zărandului (1848-1968)*, în caietul de expoziţie „Cronică de familie", Arad, 2007, 12 p.+14 ilustr. Tehnoredactare computerizată: Adelina Stoenescu
72. *Peregrinările dascălului paşoptist Nicolae Begnescu (1824-1873)*, în *Istoricul Liviu Mărghitan la a 70-a aniversare*, Editura Ramira, Arad, 2007, p. 209-215.
73. *Mica nobilime românească de pe teritoriul comitatului Arad (1845-1894)*, în „Identitate şi alteritate: Studii de istorie politică şi culturală", Cluj-Napoca, IV, 2007, p. 159-193.
74. *Preocupări documentar-istorice la Vasile Goldiş: biografia exemplară a unui comerciant din oraşul Lipova – David Petru Simon (1829-1893)*, în "Studii de ştiinţă şi cultură" – revistă trimestrială editată de Universitatea de Vest „Vasile Goldiş", Arad, 2007, an III, nr. 3 (10), septembrie, p. 117-125.
75. *Mica nobilime românească de pe teritoriul fostului comitat Arad (1845-1894)*, în „Arca", Arad, XVIII, 2007, nr. 10-11-12, p. 158-172 (fără anexe).
76. *Jurnalul stegarului Ioan Silviu Tomuţia (vara anului 1916)*, în *Pe drumul Marii Uniri*, Arad, „Vasile Goldiş" University Press, 2008, p. 139-173.
77. *Avocatul Lazăr Petco în mişcarea naţională românească din părţile Băii de Criş, ale Devei şi ale Aradului (1835-1895) – contribuţii*, în "Sargeţia", Deva, XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 400-421.
78. *Protopopii Petru Raţiu şi Ioan Berceanu în mişcarea naţională din Arad (1857-1880)*, în „Analele Banatului, Serie Nouă, Arheologie-Istorie", Timişoara, XVI, 2008, p. 271-277.
79. *Tânărul Ioan Slavici şi ipoteza originii sale sud-dunărene sau crişene*, în *In memoriam Ioan Slavici*, coordonator Eliza Triff, Timişoara, 2008, p. 155-157.
80. *Reperele activităţii cultural-politice ale lui Ioan Slavici la Arad (august 1872-decembrie 1873)*, în „Arca", Arad, 2009, nr. 4-5-6, p. 95-102.
81. *Activismul cultural desfăşurat de către învăţătorul Iuliu Putici în anii premergători Marii Uniri*, în *Chemări spre Casa Cărţii*, coordonator: prof. univ. Dr. Vasile Popeangă, Universitatea de vest „Vasile Goldiş", Biblioteca Universitară „Tudor Arghezi", Arad, 2009, p. 204-227.
82. *Timpul liber în oraşul Arad (secolele XIX-XX) – aspectele culturale*, în „Arca", Arad, 2009, nr. 1-2-3 (226-227-228), p. 125-133.
83. *Date genealogice şi istorico-documentare referitoare la familia învăţătorului şi preotului Ioan Silviu Tomuţia din Lupeşti – Arad (1889-1971)*, în *Administraţie românească arădeană – Studii şi comunicări*, Colecţia Slaviciana – serie nouă vol. II, Arad, Editura „Vasile Goldiş" University Press, 2010, p. 112-132. Menţionăm faptul că lipsesc anexele pe care le-am reprodus în „Ziridava",Arad, vol. XXV/1 (vezi mai jos).
84. *Date genealogice şi istorico-documentare referitoare la familia învăţătorului şi preotului Ioan Silviu Tomuţia din Lupeşti – Arad (1889-1971)*, în „Ziridava", Arad, XXV/1, p. 199-214 plus anexele: p. 215-220 (şase fotografii, două pagini de jurnal de pe front şi trei reproduceri cartografice).
85. *Bunicul Vladimir Jichici*, în "Aradul de-a lungul timpului", Timişoara, 2009, nr. 10, p. 139-146.
86. *O scrisoare a lui Ştefan Cicio Pop către soţia sa – martie 1919 (Aşteptarea Eugeniei întru venirea paşnică a armatei române)*, în volumul *Ştefan Cicio Pop – studii*, coordonator: prof. univ. dr. Corneliu Pădurean, Arad, 2009, p. 121-125.

https://biblioteca-digitala.ro

87. *Palatul Sârbesc din Arad*, în "Aradul de-a lungul timpului", Timişoara, 2010, nr. 11, p. 139-146.
88. *Harta de Carte Funduară a oraşului Arad (1855-1858)*, în *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, Colecţia *Slaviciana* – serie nouă, Arad, vol. I, „Vasile Goldiş" University Press, 2010, p. 38-41.
89. *Dascălul şi directorul şcolar Porfirie Popescu din comuna de Podgorie Covăsânţ (1842-1909)*, în *90 de ani de administraţie românească în Arad – Culegere de studii şi comunicări*, Colecţia *Slaviciana*–serie nouă, Arad, „Vasile Goldiş" University Press, 2010, p. 89-96.
90. *Pelerinajele şi activizările social-politice interbelice ale părintelui Tomuţia din Lupeşti (1889-1971)*, în *Şcoală, Cultură, Naţiune. Omagiu dascălului şi cărturarului profesor universitar doctor emerit Vasile Popeangă*, Coordonator: profesorul Doru Bogdan, Arad, Ed. Nigredo, 2010, p. 225-230.
91. *Programul Naţional al lui Ioan Tomici pentru Eparhiile Arad, Vârşeţ şi Timişoara (martie-aprilie 1848)*, în „Sargeţia", Deva, XXX, 2001-2002, p. 433-437.

IV. Articole (cu caracter de popularizare). Titluri selective

a. Flacăra Roşie şi Adevărul din Arad:
1. *Lipova – file de istorie* (iunie 1969)
2. *Mihail Eminescu la Şoimoş* (vara 1970)
3. *Atanasie Marian Marienescu – un pionier al folcloristicii*
4. *Meşteşugurile oraşului Lipova* (iulie 1971)
5. *Comerţul cu sare pe Mureş* (august 1971)
6. *Pledoarie pentru valorificarea patrimoniului etnografic* (iunie 1972)
7. *Săpături la Conop* (decembrie 1972)
8. *Popas la Muzeul din Lipova* (februarie 1973)
9. *Itinerar muzeistic lipovean* (ianuarie 1976)
10. *Cu gândul la Marea Adunare de la Alba Iulia* (noiembrie 1986)
11. *Sub semnul unei devize: „Unirea Principatelor – fericirea românilor"* (ianuarie 1989)
12. *Reparaţii fizice şi morale caselor istorice ale Unirii* (noiembrie 1990)
13. *Salvarea Casei Naţionale din cartierul Pârneava* (vara 1991 ?)
14. *Medalia comemorativă – Avram Iancu* (iulie 1992)
15. *Evoluţia teritorială a oraşului Arad* (martie 1993)
16. *Începuturile Asociaţiunii Culturale din Arad* (octombrie 1994)
17. *Casa Naţională din Arad – Pârneava* (sau trecutul uitat), octombrie 1994.
18. *O statuie care începe să se deterioreze sub ochii noştri /Fântâna Eliberării/* (vara 1995);
19. *Aradul în pregătirea Adunării naţionale de la Alba Iulia – 1 Decembrie 1918*; noiembrie 2005;
20. *Casa cu lacăt*, martie 2006;
21. *De ce numim Piaţa Romană „La Boul Roşu" ?* martie 2006;
22. *Salvarea vechii biblioteci şi arhive a Conservatorului din Arad*, martie 2006;
23. *Povestea canalizării vechiului Arad*, aprilie 2006;
24. *Cimitirul de sub stadionul C.F.R.*, iulie 2006;

b. Ştirea, Arad:
25. *E vremea Nedeilor în Munţii Bihării* (august 1994)
26. *Cei 13 generali tragici* (oct. 1995)

https://biblioteca-digitala.ro

27. *Numai unul din elită – şi cât a făcut ! Dar mai mulţi ?* (noiembrie 1995);

c. Arca, Arad

28. *Limitele mediatizării istoriei* (decembrie 1995)

d. Observatorul, Arad

29. *Cartierul vestigial al Aradului* (februarie 1998)
30. *Parfumul Aradului de odinioară* (august 1999)
31. *Pentru cei 13 martiri ai naţiunii maghiare* (septembrie 1999)

e. Agenda Zilei

32. *Falsificata aniversare pentru statul român, din 1945 încoace* (Simpozion dedicat zilei de 9 mai la Casa de Cultură) /10 mai 2001/

f. Buletin de Arad

33. *Evocare Nicolae Horga Popovici*, 1741-1811 /7-13 iunie 2001/
34. *Sever Bocu: 19 noiembrie 1874-21 ianuarie 1951 (50 de ani de la frângerea unui destin plenar)* /14-20 iunie 2001/
35. *Avatarurile bunurilor familiei principelui Cuza (două piese muzeale inedite)* /28 iunie-4 iulie 2001/

g. Târgul de Fete – sărbătoarea tradiţională de pe muntele Găina

36. *Proiectul unui judeţ al Munţilor Apuseni* (1929) /iulie 2001/

h. Astra Arădeană

37. *Evenimente premergătoare Astrei Arădene (1849-1860)* /septembrie 2001/
38. *Partituri corale din vechiul regat român în părţile Aradului* /decembrie 2001/

i. Aradul Cultural

39. *O scrisoare a Comitetului Naţional Român din Sibiu către Avram Iancu (30 oct./11 noie. 1848)* //nr. 1/1996//

j. Sănătate şi cultură, Arad

40. *Îndeletnicirile esenţiale sau nevoia de echilibru a fiinţei* // nr. 3/1990//

V. Editor

1. Eugen Victor Popa (Reşiţa), *Un sfert de veac din trecutul „Băilor Lipova"*, în „Ziridava", Arad, XVIII, 1993, p. 385-405.
2. Mihai Veliciu, fiul, *Amintiri despre memorandistul Mihaiu Veliciu*, Arad, 1996, 30 p. (titlul de pe coperta I: *Tatăl meu – Mihai Veliciu*). Manuscrisul dactilografiat al autorului este datat „Sibiu, 28 iulie 1961".
3. Marius Sturza, prof. univ dr. medicină, *Medicul Ioan Hozan, un precursor*, Arad, 1996, 48 p. (titlul de pe copertă ne aparţine iar cel de pe pagina 1 aparţine autorului: Dr. Marius Sturza, *Doctorul Ioan Hozan, schiţă biografică)*. Manuscrisul dactilografiat, semnat „Dr. Marius Sturza, profesor universitar pensionar", este datat „Sibiu, luna iunie 1946".
4. Preot Ilie Chebeleu (Şoimoş), *Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, în „Ziridava", Arad, XXIV, 2005, p. 405-412.
5. Nicolae Josan (Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia), *O interesantă iniţiativă politică din anul 1890. Protagonişti: Alexandru Mocioni şi Ioan Cavaler de Puşcariu*, în „Ziridava", Arad, XXIV, 2005, p. 159-178.
6. Alexandru Marta, *Amintiri din prietenia mea cu Dr. Ioan Suciu din Şiştaroveţ, fost ministru şi apoi notar public în Chişineu-Criş*, în capitolul *Anexe* al cărţii monografice scrisă de Rodica Colta, Doru Sinaci şi Ioan Traia, *Căprioara: monografie*, Arad, 2011, între paginile 256-269.

https://biblioteca-digitala.ro

B. Prezentări de publicaţii şi susţinerea unor comunicări ştiinţifice:

1. Muzeul Banatului Timişoara, martie 1969, *Despre Gărzile Naţionale Române din părţile Radnei şi Lipovei.*
2. Liceul „Ioan Slavici", iunie 1969, *Despre breasla olarilor din Lipova în sec. al XIX-lea.*
3. Muzeul Judeţean Arad, august 1969, *„Gând Tineresc–revista elevilor Şcolii de subofiţeri de rezervă infanterie Radna" /1944-1945/.*
4. Muzeul Judeţean Arad, mai 1970 *O piesă arheologică inedită în colecţiile Muzeului din Lipova /Toporul cu braţele în cruce din colecţia veche a muzeului lipovean/*, coautor: arheologul Dan Monah de la Muzeul Judeţean Piatra Neamţ.
5. Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă, Bucureşti, sediul Muzeului de istorie a Municipiului, decembrie 1970, *Breasla olarilor din Lipova (sec. XIX).*
6. Muzeul Banatului Timişoara, aprilie 1971, *Atanasie M. Marienescu şi Lipova.*
7. Muzeul Etnografic al Transilvaniei, octombrie 1972, *Mărturii despre olarii lipoveni.*
8. Biblioteca Municipală Arad, decembrie 1973, *Istoricul unei biblioteci româneşti: Biblioteca Asociaţiunii Naţionale Arădane.*
9. Societatea de ştiinţe filologice, Filiala Arad, Holul Teatrului, *Legăturile lui Slavici cu Lipova.*
10. Muzeul Judeţean Arad, Secţia muzeală din Lipova, Sala de festivităţi a Consiliului Popular Lipova, sub egida Universităţii Populare din Lipova (organizator Dan Demşea al primei Sesiuni de comunicări ştiinţifice cu tema „Din trecutul şi prezentul Lipovei", invitând 11 specialişti), *Precizarea unor planuri ale cetăţii Lipova* (coautor: muzeograful local Radu Păiuşan), *Gărzile Naţionale la Lipova în 1918.*
11. Muzeul Judeţean Arad, Sala Studio a Teatrului de Stat, mai 1977, *Acţiuni de solidaritate culturală românească la Arad după revoluţia de la 1848.*
12. Muzeul de Istorie al R. S. R., Bucureşti, aprilie 1977, *Contribuţia lui T. V. Păcăţian la lupta pentru Unire.*
13. Universitatea cultural-ştiinţifică, Muzeul Judeţean Arad, Sala Studio a Teatrului, mai 1978, *Locuri istorice din judeţul Arad legate de Unire.*
14. Comitetul Judeţean de Cultură şi Educaţie Socialistă Arad (prescurtat CJCES), Universitatea cultural-ştiinţifică, Societatea de istorie, Inspectoratul Şcolar, Muzeul Judeţean Arad, Sala „Casei Prieteniei", noiembrie 1980, *Aspecte din activitatea istoriografică a lui Vincenţiu Babeş.*
15. Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste Bucureşti, Sesiunea „Valori Bibliofile" de la Arad, mai 1981, *Un studiu al abonaţilor – carte cu prenumeranţi la Lipova /1818-1858/.*
16. Consiliul Popular al Oraşului Lipova, Săptămâna Culturală, mai 1983, *Elemente de continuitate şi unitate pe teritoriul carpato-danubiano-pontic.*
17. C.J.C.E.S., Casa Corpului Didactic, Inspectoratul Şcolar al Judeţului Arad, ediţia XII a Primăverii Arădene, mai 1984, la Liceul „Ioan Slavici", *Atanasie Marian Marienescu – luptător pentru drepturile social-politice ale românilor transilvăneni.*
18. Muzeul Judeţean Hunedoara, Deva, sala Casei de Cultură, octombrie 1986, *Atitudinea ţărănimii faţă de înrolări în lumina rapoartelor oficiale (1848).*

https://biblioteca-digitala.ro

19. C.J.C.E.S. Sălaj, Muzeul de Istorie şi Artă Zalău, februarie 1987, *O mărturie insignologică de la Marea Unire din Alba Iulia* (coautor Maria Dogaru).
20. Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin, iunie 1987, *Atanasie Marienescu şi cauza naţională românească.*
21. Zilele Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca, mai 1988, *Un studiu socio-profesional al delegaţilor arădeni la Adunarea Naţională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918).*
22. Complexul Muzeal Goleşti, decembrie 1989, *Atanasie Marian Marienescu şi emigraţia paşoptistă.*
23. Muzeul Judeţean Arad, decembrie 1989, *Casina română din Lipova (sec. XIX-XX).*
24. Muzeul Marinei române, Constanţa, octombrie 1990, *Inventatorul Lazăr Popovici din Arad (sec. XIX).*
25. Muzeul Memorial „Ioan Slavici", Şiria, noiembrie 1990, *Alexandru Mocioni – dimensiunile filosofice.*
26. Muzeul de Istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti, noiembrie 1990, *Semnificaţia istorică şi juridică a actelor Marii Uniri, emise la Arad de către Consiliul Naţional Român Central;*
27. Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" Arad, noiembrie 1990, *Vasile Goldiş – profesorul.*
28. Muzeul Judeţean Arad, Sala Unirii, noiembrie 1990, *Delegaţii arădeni la Marea Unire.*
29. Universitatea Tehnică Oradea, aprilie 1991, *Ioan Popovici Desseanu şi Banca „Albina" din Sibiu.*
30. Filiala Arhivelor Statului Arad, septembrie 1991, *Nobilimea română din părţile Aradului (2/2 XIX).*
31. Muzeul Memorial „Ioan Slavici" Şiria, octombrie 1991, *Iuliu Traian Mera şi Memorandul.*
32. Muzeul Judeţean Arad, Sala Unirii, noiembrie 1991, *Câteva date despre tipografiile româneşti arădene până la 1918.*
33. Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia, noiembrie 1991, *Simion Bărnuţiu într-o corespondenţă inedită (1861).*
34. Complexul Muzeal Arad, iunie 1992, *Juriştii români din Baroul arădean şi Memorandul.*
35. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică Lugoj, iunie 1992, *Generaţia arădană a Memorandului.*
36. Casa de Cultură din Brad, septembrie 1992, *Avram Iancu – „şeful mişcării române din Transilvania".*
37. Muzeul Judeţean Deva, octombrie 1992, *Avocaţi hunedoreni în Baroul arădean (2/2 XIX).*
38. Universitatea din Oradea, aprilie 1993, *Implicaţiile economice şi culturale ale Băncii „Gloria" din Lipova (1919-1948).*
39. Zilele Academice Arădene, Sala Unirii, mai 1993, *Aurel Vlad – membru al Consiliului Naţional Român Central din Arad.*
40. Direcţia Muzeelor, Muzeul Judeţean Arad, noiembrie 1993, *Istoricul colecţiei de epocă modernă a muzeului arădean.*
41. Prefectura şi Muzeul Judeţean Arad, Casa Armatei, noiembrie 1993, *Familia Misici din Lipova şi crearea României Mari.*
42. Teatrul de Stat Arad, februarie 1994, *Alexandru Gavra – dramaturg.*

https://biblioteca-digitala.ro

43. Muzeul memorial „Ioan Slavici" Şiria, martie 1994, *Alexandru Mocioni – gânditorul.*
44. Muzeul Civilizaţiei Dacice şi romane, Deva, martie 1994, *Clubul românilor tineri din Arad (1869-1871).*
45. Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" Arad, aprilie 1994, *Ioan Flueraş – contribuţii biografice.*
46. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică Lugoj, mai 1994, *Ideea de memorand între 1860-1881.*
47. Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj, iunie 1994, *Ideea unei petiţii-memorand în mişcarea naţională românească (1860-1881).*
48. Muzeul Civilizaţiei Dacice şi romane, Deva, iulie 1994, *Sacrificiile omeneşti din subcercul Hălmagiului în revoluţia de la 1848.*
49. Muzeul Civilizaţiei Dacice şi romane, Deva, septembrie 1994, *Sinodalitatea în mişcarea naţională românească /la Arad/între 1870-1905.*
50. Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" Arad, octombrie 1994, *Din istoricul castelului Macea.*
51. Muzeul Civilizaţiei Dacice şi romane, Deva, octombrie 1994, *Familia Petco în mişcarea naţională.*
52. Complexul Muzeal Arad, noiembrie 1994, *Terminologia juridico-politică a actelor Marii Uniri.*
53. Prefectura Judeţului Arad, Muzeul Judeţean Arad, 21 decembrie 1994, *Aradul şi revoluţia de 1848.*
54. Muzeul Judeţean Arad, Liceul „Vasile Goldiş" Arad, *24 ianuarie 1995, O domnie, un destin.*
55. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică Lugoj, mai 1995, *Valeriu Branişte şi Lugojul.*
56. Muzeul Civilizaţiei Dacice şi romane, Deva, august 1995, *Atitudinea poliţiei austriece faţă de ideea unei republici europene în deceniul post-paşoptist.*
57. Societatea de istorie şi retrologie agrară, Liceul „Moise Nicoară" Arad, august 1995, *Toponimie şi agricultură montană la Conop – Arad.*
58. Muzeul Judeţean Arad, noiembrie 1995, *Medicul Lazăr Popovici – o biografie culturală şi politică.*
59. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, noiembrie 1995, *Dr. Constantin Misici şi Traian Vuia – o prietenie şi un ideal.*
60. Liceul Pedagogic Arad, Adunarea generală a Asociaţiei Istoricilor din Transilvania şi Banat, decembrie 1995, *Asociaţii şi societăţi locale.*
61. Palatul Cultural, Sala Studio, Colocviul ştiinţific Deceniul Unionist (1856-1866), 23 ianuarie 1996, moderator, tema *Sociologia circulaţiei pieselor Unirii Principatelor Române între anii 1856-1996.*
62. Muzeul Banatului Timişoara, 24 ianuarie 1996, *Soarta unor piese memorial-documentare din familia lui Alexandru Ioan Cuza.*
63. Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă, Zalău, 9-10 mai 1996, *Crişana în strategia Comitetului Naţional Român (toamna anului 1848).*
64. Sala festivă a Primăriei oraşului Chişineu-Criş, Evocarea personalităţii lui Mihai Veliciu, 9 iunie 1996, *lansarea broşurii biografice a lui Mihai Velici Junior „Tatăl meu – Mihai Veliciu".*
65. Sala festivă a Centrului Militar Arad, septembrie 1996, *Monumente comemorative ale Primului Război Mondial în părţile Aradului (1914-1919).*

https://biblioteca-digitala.ro

66. Muzeul Judeţean Arad, noiembrie 1996, *Generalul Alexandru Vlad (1876-1941) – o biografie politică.*
67. *Casa Sfatului*, Braşov, noiembrie 1996, *Tânărul Goldiş.*
68. Universitatea de Vest Timişoara, 14 decembrie, *Dosarul de poliţie al lui Atanasie Marian Marienescu (1860).*
69. Universitatea Banatului Timişoara, martie 1997, *Sever Bocu şi I.Dimitrie Duciu.*
70. Universitatea „Aurel Vlaicu" Arad, Facultatea de Teologie, *Sinodul diecezan ortodox arădean şi problemele sale şcolare (sec. XIX).*
71. Muzeul Banatului Timişoara, septembrie 1997, *Situaţia funcţionarilor români arădeni (1848-1895).*
72. Consiliul Judeţean Arad, noiembrie 1997, *Toponime din judeţul Arad pe cale de dispariţie din memoria locală.*
73. Universitatea „Aurel Vlaicu" Arad, Facultatea de Teologie, *Mişcarea naţională în „Biserica şi Şcoala".*
74. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă plastică Lugoj, Sesiunea „Spaţiile alterităţii" II, decembrie 1997, *Rapoartele de poliţie austriece despre grupările politice din Ungaria (1849-1860).*
75. Şcoala Normală „Dimitrie Ţichindeal" Arad, ianurie 1998, *Avatarurile unei biografii: profesorul Dimitrie Horvath.*
76. Muzeul Banatului Montan Reşiţa, aprilie 1998, *Cooperarea garnizoanei cetăţii Arad cu regimentele româneşti de graniţă (1848-1849).*
77. Universitatea Oradea, mai 1998, *Revoluţie şi mişcare naţională la Arad în 1848.*
78. Muzeul Judeţean Arad, mai 1998, *Colaborarea ţărănimii române cu cetatea Aradului la 1848.*
79. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică Lugoj, iunie 1998, *Aspecte ale refuzului înscrierii în gărzile naţionale la 1848 în părţile Aradului.*
80. Muzeul Judeţean Arad, septembrie 1998, *Simpozion Dr. Caius Lepa (1898-1978)*, organizator, 11 participanţi.
81. Casa de Cultură din Brad, septembrie 1998, *Revoluţie şi mişcare naţională la Arad în martie 1848 (încercare de descifrare a mecanismelor).*
82. Cercul Militar Arad, septembrie 1998, Sala mare, *Luptele de la Şanţul anticar – Păuliş.*
83. Complexul Muzeal Arad, noiembrie 1998, *DR. Aurel Mărcuş – portret biografic.*
84. Palatul Culturii, Târgu Mureş, Sala Mică, decembrie 1998, *Consideraţii privitoare la Partidul Naţional Român din Monarhia habsburgică.*
85. Cercul Militar Arad, Sala festivă, *Monumente comemorative ale primului război mondial în părţile Aradului (1914-1919).*
86. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică Lugoj, Sesiunea „Spaţiile alterităţii" III, decembrie 1998, *Dinastia de Habsburg între naţionalism şi socialism în perioada provizoratului.*
87. Complexul Muzeal Arad, ianuarie 1999, *Circulaţia a două piese muzeale legate de familia domnitorului Alexandru Ioan Cuza – o ipoteză.*
88. Palatul Administrativ Arad, mai 1999, moderator al Simpozionului *80 de ani de administraţie a statului român la Arad.*
89. Universitatea de Vest Timişoara, mai 1999, *Pavel Rotariu la „Luminătoriul" din Timişoara.*

https://biblioteca-digitala.ro

90. Muzeul de Istorie, Etnografie şi Artă Plastică Lugoj, iunie 1999, Sesiunea „Spaţiile alterităţii" IV, *Speranţele funcţionarilor români – contextele social-politice (1850-1861).*
91. Primăria Arad, Sala festivă, 1 octombrie 1999, *Analiza manuscrisului „Adevărul înainte de toate"* (Franz von Frivisz)
92. Muzeul de istorie militară, Budapesta, 14 octombrie 1999, *Săpăturile din 1930 de lângă cetatea Aradului.*
93. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, noiembrie 1999, *Familii nobiliare arădene române în părţile Albei.*
94. Muzeul Judeţean Arad, noiembrie 1999, *Evenimentele lunii noiembrie 1918 în mărturia orală a lui Petru Suciu (1968).*
95. Palatul Administrativ, 2 iunie 2001, Colocviul: *Monumentul unirii Transilvaniei cu patria mamă* (coordonator)
96. Palatul Administrativ, 9-10 noiembrie 2001, Sesiunea de comunicări ştiinţifice: *Satul românesc şi Marea Unire* (coordonator)
97. Palatul Administrativ, 8-9 noiembrie 2002, Sesiunea de comunicări ştiinţifice: *Istorie şi metodologie* (coordonator)
98. Primăria Arad, Sala 63, august 2008, *Două scrisori din Fondul personal Ştefan Cicio Pop.*
99. Primăria Arad, Sala 63, noiembrie 2008, *Date genealogice despre familia Tomuţia.*
100. Muzeul Civilizaţiei Dacice şi romane, Deva, iunie 2009, *Istoria interbelică a unei firme de construcţii civile pe teritoriile judeţelor Arad şi Hunedoara.*
101. Primăria Arad, Sala 63, august 2009, *Tradiţiile industriale în judeţul Arad (secolele XIX-XX).*
102. Consiliul Judeţean Arad (noul sediu), septembrie 2009, *O proiectată expoziţie Mocioni la Căpălnaş (1986).*
103. Castelul Purgli, Şofronea, octombrie 2009, *Familiile Crăciun Caracioni de pe cursul Mureşului inferior (sec. XVIII-XIX).*
104. Universitatea „Aurel Vlaicu", Sala de curs a Facultăţii de Istorie, octombrie 2009, *Un studiu istorico-urbanistic al cvartalului cuprins între străzile Gr. Alexandrescu, Cozia,Tribunul Dobra şi latura sudică a Pieţii Avram Iancu.*
105. Primăria şi Complexul Muzeal Arad, 30 octombrie 2009, *Istoria colecţiilor muzeale ale Universităţii „Vasile Goldiş" Arad.*
106. Consiliul Judeţean Arad, Sala de şedinţe, noiembrie 2009, *O încercare de reconstituire a arborelui genealogic al familiei de dascăli şi preoţi Popescu din Podgoria Aradului.*
107. Universitatea „Aurel Vlaicu", Casa Ştefan Cicio Pop, Arad, 30 noiembrie 2009, *Calvarul familiei preotului Ioan Popescu din Pecica (februarie 1919).*
108. Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Arad, Conferinţa ştiinţifică „Personalităţi arădene şi transilvănene", Arad, 14 octombrie 2011, *Strădaniile protopopului Vasile Caracioni pentru adeverirea titlului nobiliar în cuprinsul comitatelor vecine Arad şi Timiş (1830-1839)*

C. Expoziţii

I. Expoziţii permanente:

1. Proiectul tematic al expoziţiei permanente *Mocioneştii în mişcarea naţională* în fosta sală de bibliotecă de la palatul din satul Căpălnaş; nu a fost pus în practică din cauza evenimentelor revoluţionare din anul 1989;

https://biblioteca-digitala.ro

2. Realizarea proiectului şi a expoziţiei permanente *Muzeul apei* la cele patru nivele superioare ale Turnului de Apă din Arad (2003-2004)

II. Expoziţii temporare (titluri selective):

1. *180 de ani de la Revoluţia franceză* (incluzând şi perioada napoleoniană) în colecţia Sever şi Marilina Bocu; la sediul din Lipova în 1969;
2. *Luptele de la Păuliş* (septembrie 1944); la sediul din Lipova în 1969;
3. *O istorie a ceasornicelor în colecţiile din oraşul Arad*; Arad, 1976;
4. *Şcoala din Macea, izvor de cultură /şi/ factor al afirmării unităţii de limbă şi neam* (în colaborare cu prof. emerit Vasile Popeangă din Arad); noiembrie 1989; locul: noua clădire a Şcolii Generale din comuna Macea;
5. *Momente din istoria „Astrei arădene"*, Biblioteca Judeţeană „A.D.Xenopol", octombrie 1994
6. *Asociaţionismul la Arad*; decembrie 1995; la Liceul Pedagogic Arad; cu ocazia Sesiunii Asociaţiei istoricilor din Transilvania şi Banat;
7. *Un pionier local în domeniul fizio-balneo-terapiei: dr. Ioan Hozan*; în holul Consiliului Popular Lipova; 28 septembrie 1996;
8. *100 de ani de portret fotografic* /în colecţiile Muzeului Judeţean Arad/; Sala Clio, noiembrie 1997;
9. *180 de ani de la trecerea în eternitate a lui Dimitrie Ţichindeal*, Liceul „Dimitrie Ţichindeal", Arad, ianuarie 1998
10. *Foc şi apă*; în colaborare cu Natalia Dascăl şi Horia Truţă la Turnul de Apă, cu concursul Grupului de Pompieri Arad şi al Bibliotecii Judeţene Arad; în 2007;
11. *Cetatea Aradului între anii 1849-1857*; în sala mare de la etaj a expoziţiei permanente (secţia de istorie modernă); în colaborare cu Natalia Dascăl;
12. *Relicviile celor 13 generali martiri de la Arad din 6 octombrie 1849*; la Szeged în 1993; la sala „Clio" din Arad în 1998; la Békéscsaba şi Budapesta în 1999; în colaborare cu Margareta Kovács şi Natalia Dascăl;
13. *1834 – Arad – oraş liber regesc*; în colaborare cu directorul Peter Hügel şi Natalia Dascăl;
14. *O istorie a Băilor Moneasa*; la Hotelul „Moneasa"; în colaborare cu Biblioteca Judeţeană „A. D. Xenopol" Arad;
15. *Clerici şi mireni în Eparhia Aradului*; la Turnul de Apă; în colaborare cu Horia Truţă şi Centrul Eparhial Ortodox Român din Arad în 2006;
16. *Cronică de familie* (pe tema Angajarea civică a elitei săteşti din Munţii Zărandului (1848-1968) la Sala „Clio" în 2007

D. Prezentări media (titluri selective):

Consultant ştiinţific pentru filmele dedicate Marii Uniri:

1. *Pagini din cronica Marii Uniri* (regizor Pompiliu Gâlmeanu de la Studioul Alexandru Sahia Bucureşti), ianuarie 1989
2. *Edificii şi locuri memoriale* (regizor Paul Orza de la „Sahia film Bucureşti), septembrie 1989
3. Patru filme documentare despre evenimentele din noiembrie 1918 (regizor Vasile Bogdan de la TVRTimişoara) între anii 1991-2003

Editorii

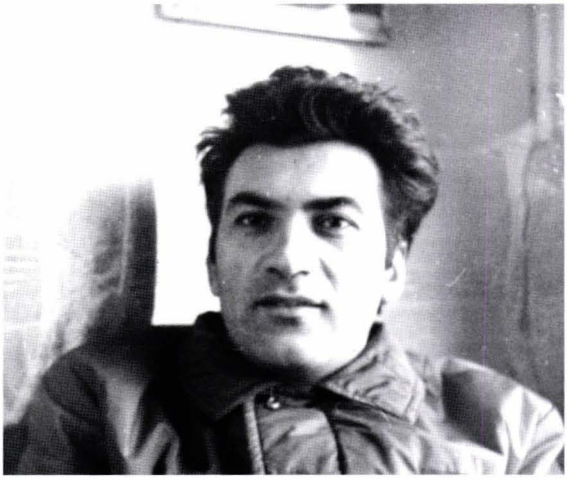
https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

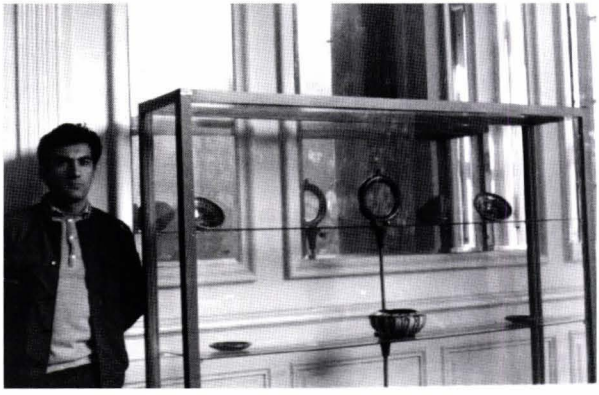
Dan Demşea
Un istoric în lumea muzeului.
Album

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 1. Călătorie cu trenul

Il. 2. În expoziția temporară de ceramică de la Lipova (1968)

Il. 3. Colegi de ieri şi de azi la Chisindia (de la stânga la dreapta: Mircea Barbu, Bârnețiu Florin, Dan Demşea, medicul Motoc, o călăuză, Pascu Hurezan)

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 4. Simpozionul "Revoluția europeană şi contextualitățile arădene 1848-1849"
Palatul Administrativ Arad,
1 octombrie 1999
(de la stânga la dreapta
Achim Alexa, Dan Demşea,
Pascu Hurezan)

Il. 5. Expoziția "Revoluția europeană şi contextualitățile arădene 1848-1849",
Sala "Clio", 1 octombrie 1999
(de la stânga la dreapta:
George Pascu Hurezan-director,
Mária Matekovits,
András Király, Dan Demşea)

Il. 6. Simpozionul "Aradul şi Istoria României",
Palatul Administrativ Arad,
30 noiembrie 1999
(de la stânga la dreapta:
Alexandru Porțeanu,
Alexa Achim, Pascu Hurezan,
Dan Demşea)

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 7. Emisiune TV
"1 Decembrie 1918",
Complexul Muzeal Arad,
noiembrie 2005
(de la stânga la dreapta:
Dan Demşea,
Horia Medeleanu,
Vasile Bogdan,
Stelean Boia,
Corneliu Pădurean)

Il. 8. Colocviul
"Personalități arădene",
Biblioteca Județeană
"A.D. Xenopol" Arad
(de la stânga la dreapta:
Emil Şimăndan, Peter Hügel,
Corneliu Pădurean,
Dan Demşea, Florin Didilescu,
Augustin Mureşan,
Rodica Elena Colta,
Eugeniu Criste,
Pavel Vesa, Vasile Man)

Il. 9. Vernisajul expoziției
"Cronică de familie",
Sala "Clio", Arad, 2007,
(de la stânga la dreapta:
Florin Didilescu,
+Gavril Buza, Iosif Matula,
Peter Hügel, Livia Dreucean,
Dan Demşea, Dana Dreucean,
Alin Dreucean)

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 10. Festivalul de muzică veche prin cetățile Aradului, Lipova, 2008

Il. 11. Festivalul de muzică veche prin cetățile Aradului, Bulci, 2008

Il. 12. Dan Demşea la Colecția de Artă "Doina şi Baruțu Arghezi", Arad

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞTIINȚIFICE

https://biblioteca-digitala.ro

AŞEZAREA DACICĂ DE LA AGRIŞU MARE – PÂRÂUL VALEA MARE, JUDEŢUL ARAD*

Eugen D. Pădurean**
Alexandru Berzovan***

Introducere

Localitatea Agrişu Mare se află situată la contactul dintre Munţii Zarandului şi Câmpia sub colinară a Cigherului, într-un relief de glacis piemontan[1]. Relieful caracterizat de prezenţa unor culmi domoale uşor înclinate de la nord spre sud şi a unor văi largi ocupate de o reţea hidrografică bogată, oferă condiţii deosebit de favorabile existenţei unor aşezări omeneşti.

Prin prezenta comunicare, la repertoriul arheologic deja cunoscut al localităţii Agrişu Mare[2], mai adăugăm o nouă descoperire o aşezare dacică de secolele I – III d.Hr.

Descrierea aşezării

Aşezarea pe care o prezentăm a fost descoperită în vara anului 1998, cu ocazia unor cercetări de suprafaţă efectuate în hotarul localităţii[3]. Este localizată la 46° 15' 33.55" N, respectiv 21° 45' 01.34" E (coordonatele reprezintă, convenţional, centrul aşezării), la circa 380 m de actualul colţ sud-estic al satului în zona confluenţei pârâului Valea Mare cu pârâul Culia (numit pe unele hărţi, Pârâul Bolundului). Am putut constata că aşezarea ocupă o suprafaţă destul de mare, pe terasele din stânga şi din dreapta Văii Mari (vezi pl. I/2 şi pl. IX). Pe malul drept mai înalt al pârâului Valea Mare, se observă cu uşurinţă în profilul natural conturul unei locuinţe adâncite (vezi pl. III/2).

Boturile de terasă situate în imediata apropiere a confluenţei celor două pâraie au fost delimitate de restul teraselor prin intermediul unor şanţuri, rezultând astfel două incinte cu aspect de fortificaţie, incinte pe care le-am denumit convenţional incinta A şi incinta B. Le vom descrie în cele ce urmează.

Incinta denumită de noi A (46° 15' 33.74" N, 21° 45' 03.35" E) se găseşte pe malul drept al Văii Mari, la confluenţa sa cu pârâul Culia. De o

---

*Comunicare susţinută la simpozionul „Cultură şi civilizaţie în Banatul istoric. Istoria învăţământului din Banat", Universitatea de Vest, Timişoara, 25-26 mai 2011.

**Colaborator extern al Complexului Muzeal Arad, padurean.eugen@yahoo.com.

***Masterand în cadrul Universităţii „Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, berzovanalexandru@gmail.com.

[1] P. Tudoran, *Ţara Zarandului – studiu geoecologic*, Ed. Academiei, Bucureşti 1983, p. 49 şi fig. 19; Pop P. Grigor, *Dealurile şi câmpia de vest*, Oradea, 2005, p. 89.

[2] Vezi în acest sens *Repertoriul arheologic al Mureşului inferior*, Ed. Orizonturi Universitare, Timişoara 1999, loc. Agrişu Mare, p. 31-32.

[3] Ulterior, în luna septembrie a anului 2011, autorul şi coautorul acestui articol au salvat din perimetrul aşezării, mai exact din albia pârâului Valea Mare, mai multe fragmente ceramice, litice şi osteologice, care alături de cele salvate în anul 1998, vor fi donate, după publicare, Complexului Muzeal Arad.

https://biblioteca-digitala.ro

formă elipsoidală, având un mic platou în partea superioară (16, 50 x 12 m), domină cu circa 5 m diferenţă de nivel firele celor două văi, delimitându-se clar de terenul din jur (vezi pl. II/1,2 şi pl. III/1). În partea de sud-est, incinta este despărţită de terasele adiacente printr-un şanţ adânc de 2 m şi cu o deschidere de circa 6,5-7 m. De pe pantele erodate am putut salva mai multe fragmente ceramice lucrate cu mâna şi la roată şi mai multe fragmente de chirpici, sesizând totodată prezenţa unor urme consistente de cenuşă şi de arsură.

Incinta denumită de noi B se găseşte în imediata apropiere a incintei A, pe malul stâng al Văii Mari, fiind încadrată de pârâul Culia (45° 15' 32.84" N, 21° 45' 01.59 E"). Este separată de terasa adiacentă printr-un şanţ în formă de arc de cerc (vezi pl. IV/1, 2) lung de cca. 30 m, cu o deschidere la gură de cca. 5 m. şi o adâncime de 1, 70 m. Platoul închis de şanţ are dimensiunea de 30x 28 m. Din malul înalt prăbuşit al incintei B am putut recolta câteva fragmente ceramice şi de chirpici.

Ne întrebăm dacă cele două incinte delimitate de câte-un şanţ vor fi format sau nu iniţial o singură suprafaţă. În situaţia în care şanţul incintei A ar fi fost racordat la şanţul incintei B ar fi rezultat o „fortificaţie" interesantă şi curioasă în acelaşi timp, formată din cele două boturi de terasă izolate, printre care s-ar fi strecurat firul văii Pârâul Mare.

Descrierea materialului arheologic

Materialul arheologic descoperit, nu prea bogat, constă din fragmente ceramice, fragmente de chirpici, material litic şi material osteologic. Ceramica este foarte fragmentară. Întâlnim atât ceramica lucrată cu mâna, cât şi ceramică lucrată la roata olarului. În stadiul actual al cercetărilor, în cadrul materialului salvat, procentual, domină uşor ceramica lucrată la mână.

a) Ceramica lucrată cu mâna: pasta conţine mult nisip, paiete de mică şi pietricele în procent scăzut. Culoarea predominantă este cea brună, brun-gălbuie, uneori cu pete negricioase. Am putut reconstitui cu certitudine următoarele forme: *vasul-borcan* (pl. V/2; pl. VI/1), *strachina* (pl. VII/2), *cana* (pl. V/3, VI/4), *vasul-pepene* (pl. V/1). Ornamentele, destul de sărace, constau din ornamente plastice – brâu alveolar orizontal (pl. V/2; VI/3), sau ornamente incizate – striuri orizontale, pe un mic fragment ceramic neilustrat.

b) Ceramica lucrată la roata olarului: este confecţionată din pastă fină, bine arsă, majoritar cenuşie cu diverse nuanţe: cenuşiu-albăstruie, gri-negricioasă, neagră la exterior şi interior cu miezul cenuşiu. Fragmentele ceramice cărămizii la interior şi exterior şi miez cenuşiu sunt în număr redus. Două mici fragmente ceramice din pastă fină bine arsă, de culoare roşie-cărămizie pot fi de factură provincial-romană. Am putut reconstitui următoarele forme: *chiupul de mari dimensiuni* – judecând după fragmentele de pereţi groşi de cca. 1,6 cm (pl. VII/5), *chiupul mijlociu* cu buza profilată „în trepte" (pl. VII/3), vasul-pepene transpus la roată (pl. VII/1-2), *castronul* cu buza rotunjită (pl. VII/4, 7), *fructiera* cu buza nu prea lată – 4,5 cm (pl. VIII/1). Ornamentele de pe ceramica lucrată la roată constau din linia meandrică lustruită, realizată cu ajutorul unui instrument bont (pl. VII/5;

https://biblioteca-digitala.ro

VIII/3), linii mici scurte, oblice spre dreapta, încadrate de caneluri orizontale (pl. VII/6).

c) Obiecte de uz gospodăresc: dintr-o placă de piatră, dreptunghiulară (14cm x 7, 5 cm x 1,5-2 cm) sa obţinut prin perforaţie transversală o greutate, utilizată probabil la războiul de ţesut sau poate chiar la pescuit (pl. VIII/2).

d) Fragmente de chirpici: din profilul natural situat pe malul drept al Văii Mari, dar şi din albia pârâului şi din zona incintei A, am salvat fragmente de chirpici cu impresiuni de material lemnos. Ele provin fie de la pereţii incendiaţi ai unor locuinţe, fie, în unele cazuri, de la podina lor.

Discuţii

Pentru ceramica aşezării prezentate de noi, analogiile existente sunt foarte numeroase – astfel, în zona arădeană ceramica descoperită de noi îşi găseşte analogii în staţiuni precum Arad- „Pădurea Ceala"[4], Moroda – „Seliştе"[5] , Cicir – „La Gropi"[6], Bârsa – „Valea Inicului"[7], Chesinţ – „Pârâul Roşia"[8], Sâmbăteni – „Către Cicireni[9], Sântana[10]. Analogii numeroase pentru formele existente aici întâlnim şi în zona sud-carpatică, în mediul culturii Chilia – Militari în aşezări precum cele de la Mătăsaru, Bucureşti-Militari, Chilia[11].

Repertoriul formelor ceramice, ornamentica dar mai ales analogiile existente, fac aproape sigură atribuirea fără rezerve a acestei aşezări unei comunităţi dacice.

Dacă atribuirea etnică nu comportă prea multe discuţii, încadrarea cronologică a aşezării este destul de problematică. Materialului arheologic fragmentar salvat nu a permis decât o reconstituire probabilă a unor tipuri de vase, tipuri cu o existenţă de lungă durată în cadrul culturii materiale dacice. În aceste condiţii, lipsiţi de orice fel de repere cronologice mai sigure şi operând doar în baza analogiilor existente, nu putem decât cu datări destul de largi, ce comportă o anumită doză de precauţie.

Astfel, puţinele materiale arheologice salvate în cadrul incintelor A şi B ar putea fi datate, cu rezervele de rigoare, în intervalul secolelor I-II d. Hr. O astfel de încadrare ar putea fi sprijinită de prezenţa fragmentului de

---

[4] I. H. Crişan, *Continuitatea dacică în Câmpia Aradului*, în *Apullum*, VII/1, p. 16 şi fig. 1, 2, 3; E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Muzeul Judeţean Arad, Arad 1968, p. 24.

[5] S. Dumitraşcu, D. Mălăiescu, Fl. Dudaş, *Aşezarea dacică de la Moroda din sec. II-IV e.n.*, în *Lucrări Ştiinţifice* Oradea, seria B, 1970, p. 161-167, pl. I – V.

[6] I. H. Crişan, *op.cit.*, p. 247-248 şi fig. 4.

[7] Ceramică gri cu consistenţă „cretoasă", ornamentată cu benzi vălurite, databilă larg în intervalul secolelor I-II d.Hr. Cercetări de teren inedite (1998).

[8] E. Pădurean, *Contribuţii la repertoriul arheologic de pe Valea Mureşului şi a Crişului Alb*, în *Crisia*, XV, 1985 p. 30; Ibidem, p. 38 şi pl. II/1-8.

[9] Idem, *Aşezări de secol III-IV pe cursul inferior al Mureşului*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 388, pl. X/4-16; XI/1-8.

[10] E. Dörner, *op.cit.*, p. 17.

[11] Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Ed. Academiei, Bucureşti 1984, p. 32-33, 35, şi pl. XI/1-6, XII/4, pl. XVI/11-12, şi altele.

https://biblioteca-digitala.ro

buză de fructieră din pastă cenuşie, lucrat la roată, specific mai degrabă epocii regatului dac[12], descoperit la marginea şanţului ce izolează incinta B. Ceramica lucrată cu mâna şi la roată salvată din profilul natural unde am observat locuinţa adâncită şi din albia pârâului Valea Mare, pe baza analogiilor prezentate mai sus, aparţine unui nivel mai târziu (probabil sfârşit de secol II- început de secol III d.Hr.). În aceste condiţii, par a se contura existenţa a două perioade de locuire dacică: în secolele I-II d. Hr., respectiv II-III d. Hr.

Cât priveşte funcţionalitatea celor două incinte, ele puteau să fi avut, ipotetic, rolul unor mici fortificaţii. Astfel, în zona de vest a Daciei pre-romane cunoaştem numeroase puncte fortificate dacice de dimensiuni similare, la Clit[13], Botfei[14] şi poate la Săvârşin – „Dealul Cruntava[15]". Cu toate acestea, dată fiind poziţionarea celor două incinte într-o zonă joasă, de vale, dar şi arealul de vizibilitate destul de redus pe care îl au, fac puţin probabilă interpretarea lor drept fortificaţii cu rol militar. Mult mai probabil, cele două şanţuri puteau delimita anumite spaţii având o funcţionalitate aparte de restul aşezării – locuinţe ale unor nobili locali, spaţii dedicate unor activităţi cultuale, etc. Trecând peste aceste considerente, mai mult sau mai puţin speculative, suntem de părere că doar demararea unor investigaţii sistematice ar fi în măsură să lămurească rosturile celor două amenajări.

Consideraţii finale

Piemontul nord-vestic al Munţilor Zarandului a fost, se pare, destul de intens locuit de către daci, atât în epoca regatului cât şi în perioada stăpânirii romane. Astfel, la Agriş – „Dealul Mălăişte" (46° 15' 38" N, 21° 45' 17" E), punct situat în imediata apropiere a aşezării prezentate de noi, a fost salvat material ceramic dacic datat larg în secolele II – I î. Hr.[16] La circa 1 km vest de aşezarea prezentată în această comunicare, din malul înalt al pârâului Almaşului (46° 16' 1.16" N, 21° 43' 50.83" E), au fost salvate, între altele, mici fragmente ceramice, ce pot fi încadrate, cu rezervele de rigoare, în secolele I î. Hr. – I d. Hr. (vezi pl. I/1). În localitatea învecinată, Măderat,

---

[12] Vezi discuţia la I. Glodariu, *Aşezări dacice şi daco-romane la Slimnic*, Ed. Academiei, Bucureşti 1981, p. 75; Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 23.

[13] S. Dumitraşcu, *Cetăţuia dacică de la Clit*, în *Lucrări Ştiinţifice*, IV, B, Oradea, 1970, p. 142-160; Idem, *Dakco hradisko e Clite*, în *Vyschodoslovensky Pravek*, 2, Kosice, 1971, p. 31-49.

[14] Fortificaţie dacică de tip promontoriu-barat, asemănătoare cu cea de la Clit – „Gureţul Negrilor", datată larg în secolele I î. Hr.-I d.Hr., cf. E. Pădurean, A. Berzovan, *Fortificaţia dacică de la Botfei –„Cetăţeaua Înaltă"*, ms, 2011.

[15] Fortificaţie de mică întindere descoperită de autor (E. Pădurean) în anul 1988 pe Dealul Cruntava. Micul platou, cu o poziţie strategică deosebită, este despărţit de culme printr-o şa amenajată prin taluzarea pantelor. De pe pante s-au recoltat fragmente de chirpici. Fortificaţia poate aparţine, ipotetic, epocii dacice fiind în imediata apropiere importantului punct de la Săvârşin – „Dealul Cetăţuia".

[16] *Repertoriul arheologic al Mureşului inferior*, Ed. Orizonturi Universitare, Timişoara 1999, loc. Agrişu Mare, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

avem alte două importante aşezări dacice ce se datează tot pe parcursul epocii regatului[17].

Urmele de epocă romană existente în zonă, sunt la rândul lor destul de numeroase. Astfel, urmele unei aşezări dacice din această perioadă au fost surprinse la Agrişu Mare, în punctul numit „Între Văi"[18], în vreme ce în localitatea învecinată, Măderat, am putut constata prezenţa a cel puţin trei puncte distincte cu descoperiri ce pot fi încadrate pe parcursul secolelor II-III d. Hr.[19]. Este greu de spus dacă spaţiul în discuţie a făcut vreodată parte din Provincia Dacia[20] – cu toate acestea, chiar şi în cazul în care limesul ar fi trecut pe undeva pe la est de acest punct[21], e greu de admis ca romanii să nu fi controlat într-un fel sau altul zona.

Clarificarea problemelor ridicate de obiectivul prezentat de noi, va rezulta abia după efectuarea unor săpături sistematice în zonă.

Explicaţiile planşelor:
Planşa I: **1.** Aşezări dacice din epoca regatului în zona localităţii Agrişu Mare; **2.** Aşezarea dacică de la Agrişu Mare – Valea Pârâul Mare, imagine de satelit Google Earth cu elevaţia exagerată de trei ori.
Planşa II: **1.** Incinta A şi profilul natural al terasei; **2.** Incinta A şi zona de confluenţă a celor două pârâuri, imagine de ansamblu.
Planşa III: **1.** Incinta A, privită dinspre nord; **2.** Profilul natural în care se poate observa în stratigrafie o locuinţă adâncită.
Planşa IV: **1.** Incinta B, văzută de pe platoul incintei A; **2.** Şanţul ce delimitează incinta B.
Planşa V: **1,2,3.** Ceramică lucrată cu mâna.
Planşa VI: **1,2,3,4.** Ceramică lucrată cu mâna.
Planşa VII: **1,2,3,4,5,6,7.** Ceramică lucrată la roata olarului.
Planşa VIII: **1, 3.** Ceramică lucrată cu roata olarului; **2.** Greutate din piatră.
Planşa IX: Aşezarea dacică de la Agrişu Mare – Valea Pârâul Mare Imagine de satelit Google Earth, cu elevaţia exagerată de trei ori.

---

[17] E. Pădurean, A. Berzovan, *Despre două aşezări dacice (sec. I î.Hr. – sec. I d.Hr.) de la Măderat (jud. Arad)*, comunicare susţinută la Sesiunea Ştiinţifică anuală de istorie, „Cultură şi Civilizaţie în Banatul istoric", Ediţia XX-2010, Universitatea de Vest, Timişoara, 26-27 mai 2010. Materialul arheologic va fi publicat într-o comunicare viitoare.

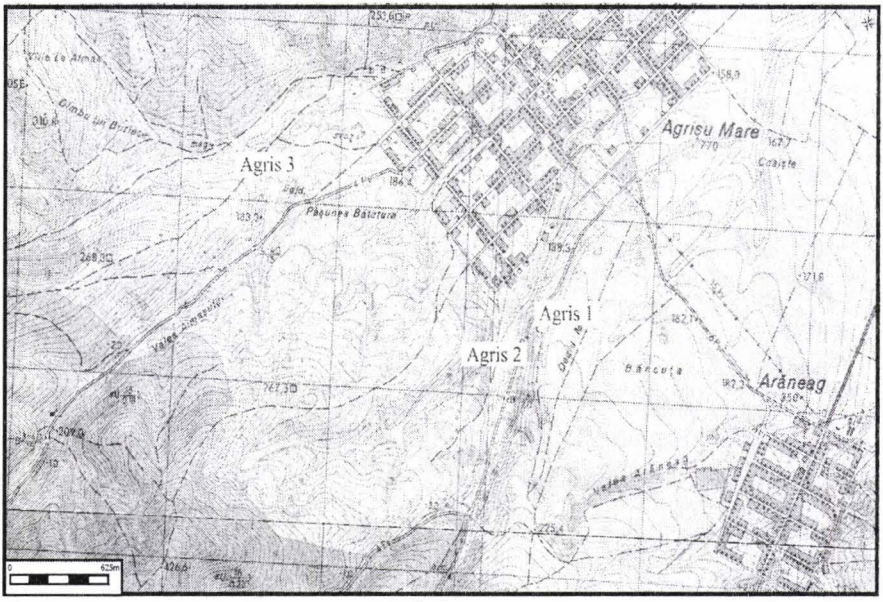
[18] E. Pădurean, *Aşezări de secol III-IV pe cursul inferior al Mureşului*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 381.

[19] Vezi supra, nota 17.

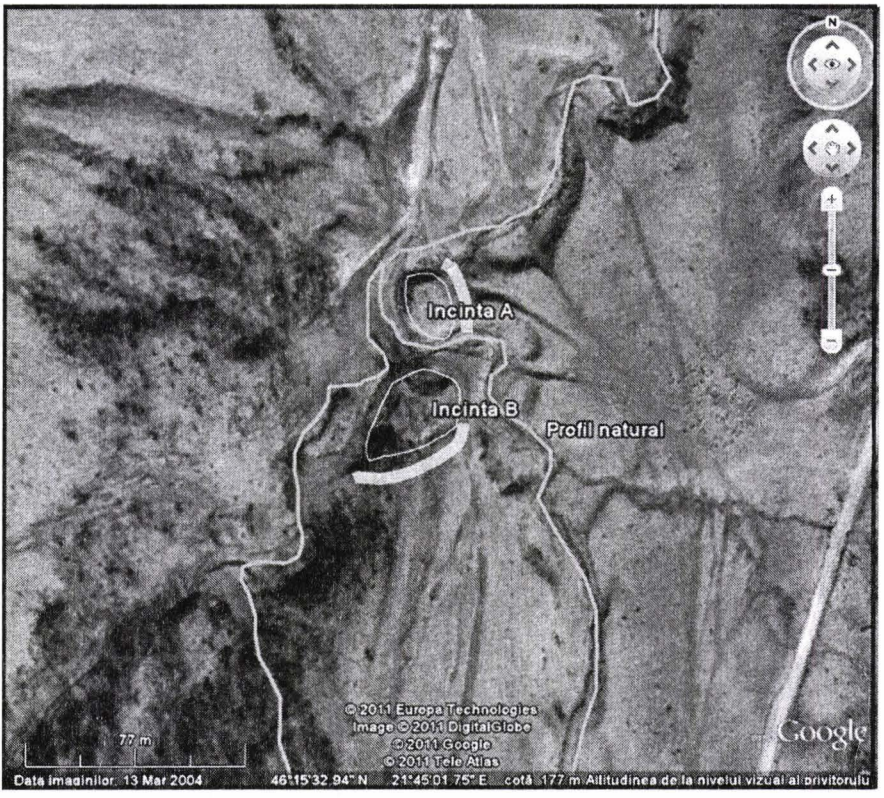
[20] E. Pădurean, *Cu privire la problema valurilor, a drumului roman şi a unui posibil traseu al limesului în jud. Arad*, ms, 2011.

[21] S. Dumitraşcu, *Contribuţii la cunoaşterea graniţei de vest a Daciei Romane*, în AMN; VI, 1969, p. 483-491.

https://biblioteca-digitala.ro

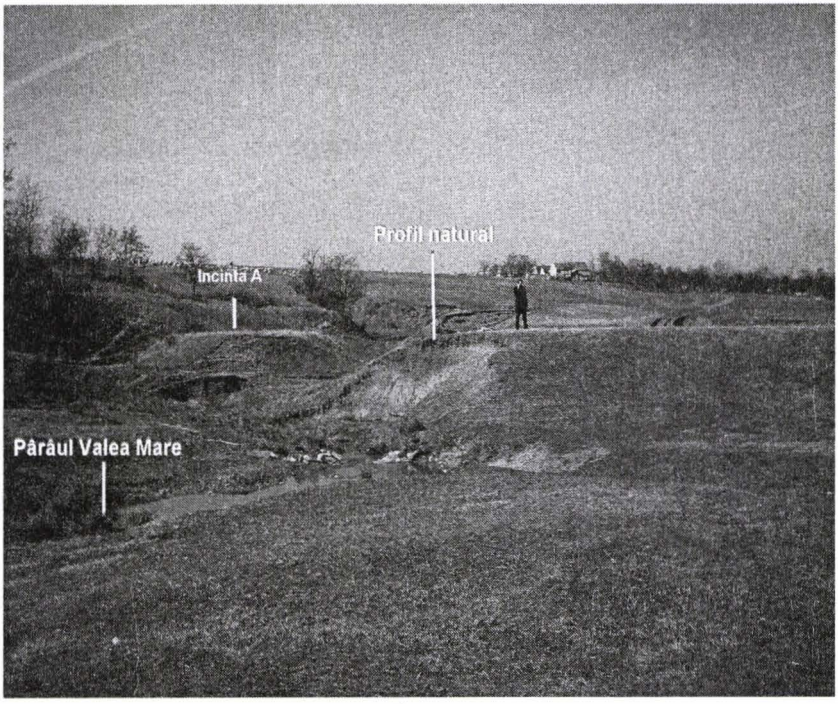
1

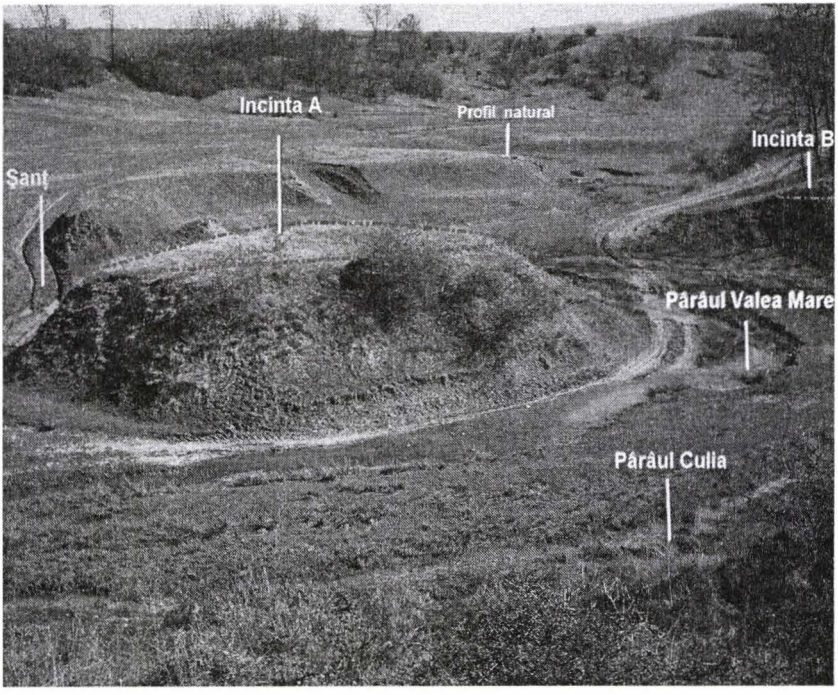
2

PLANŞA I

https://biblioteca-digitala.ro

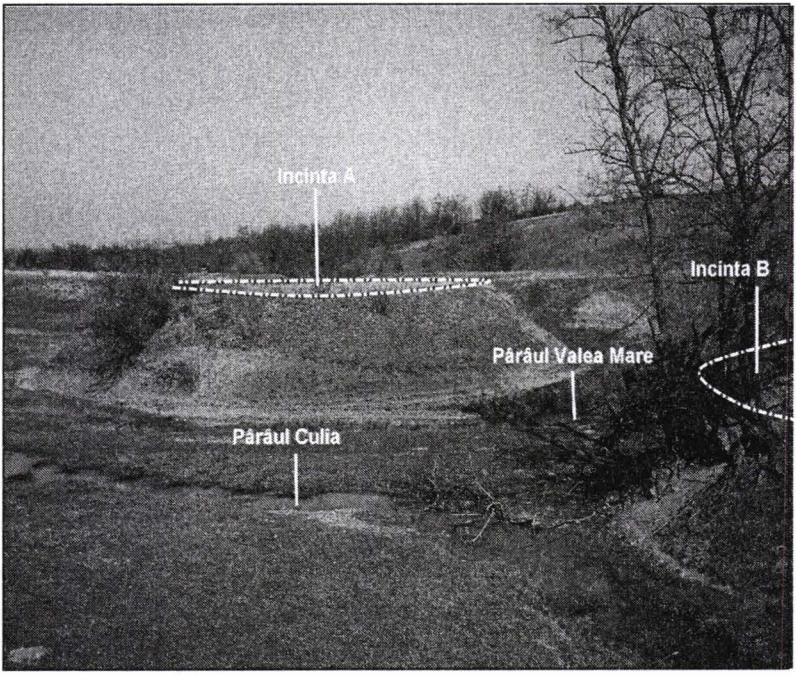
1

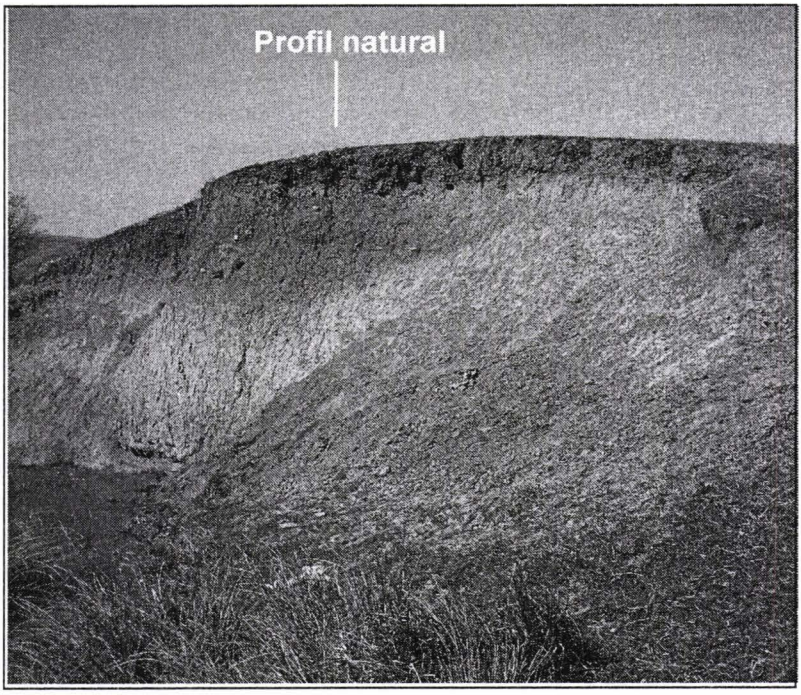
2

PLANȘA II

https://biblioteca-digitala.ro

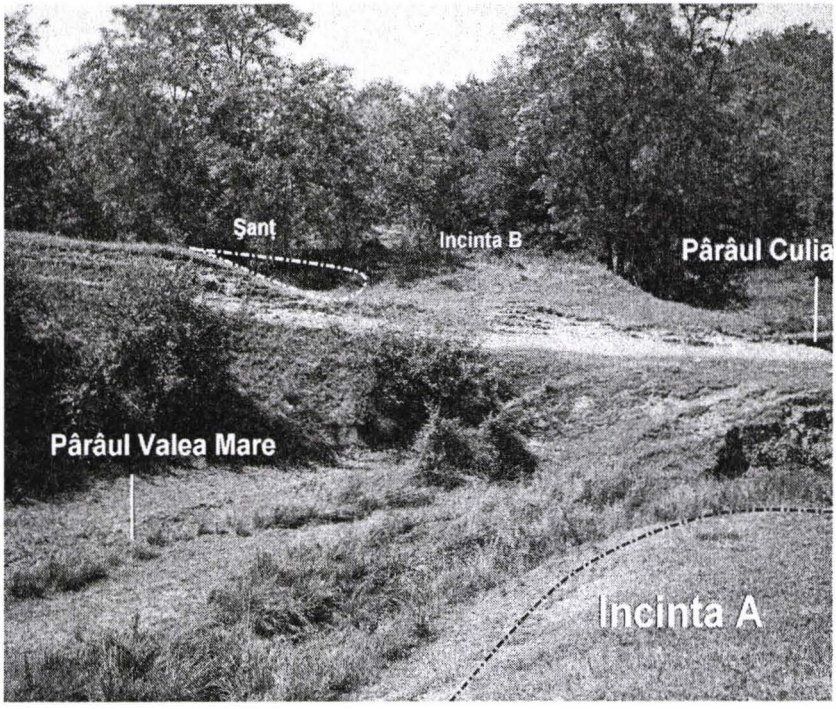
1

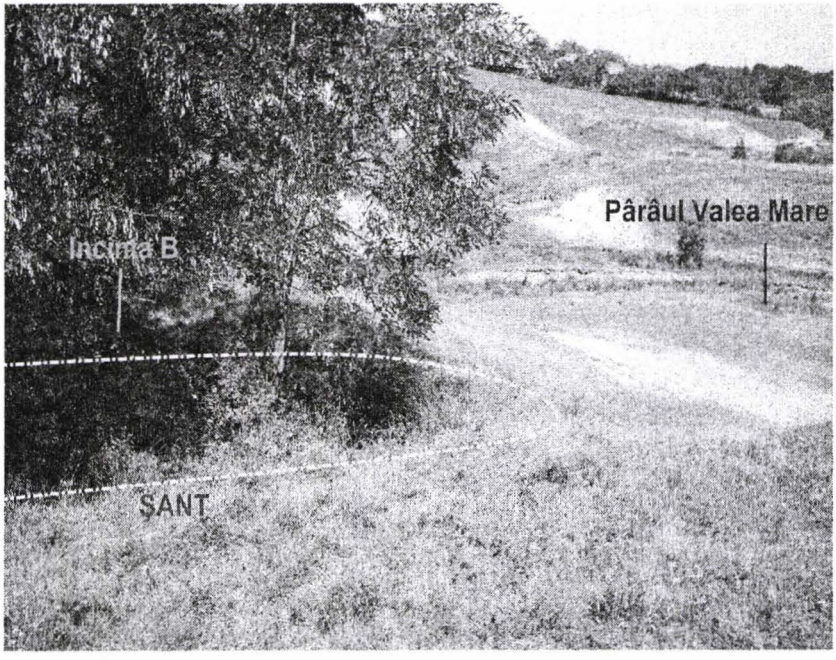
2

PLANŞA III

https://biblioteca-digitala.ro

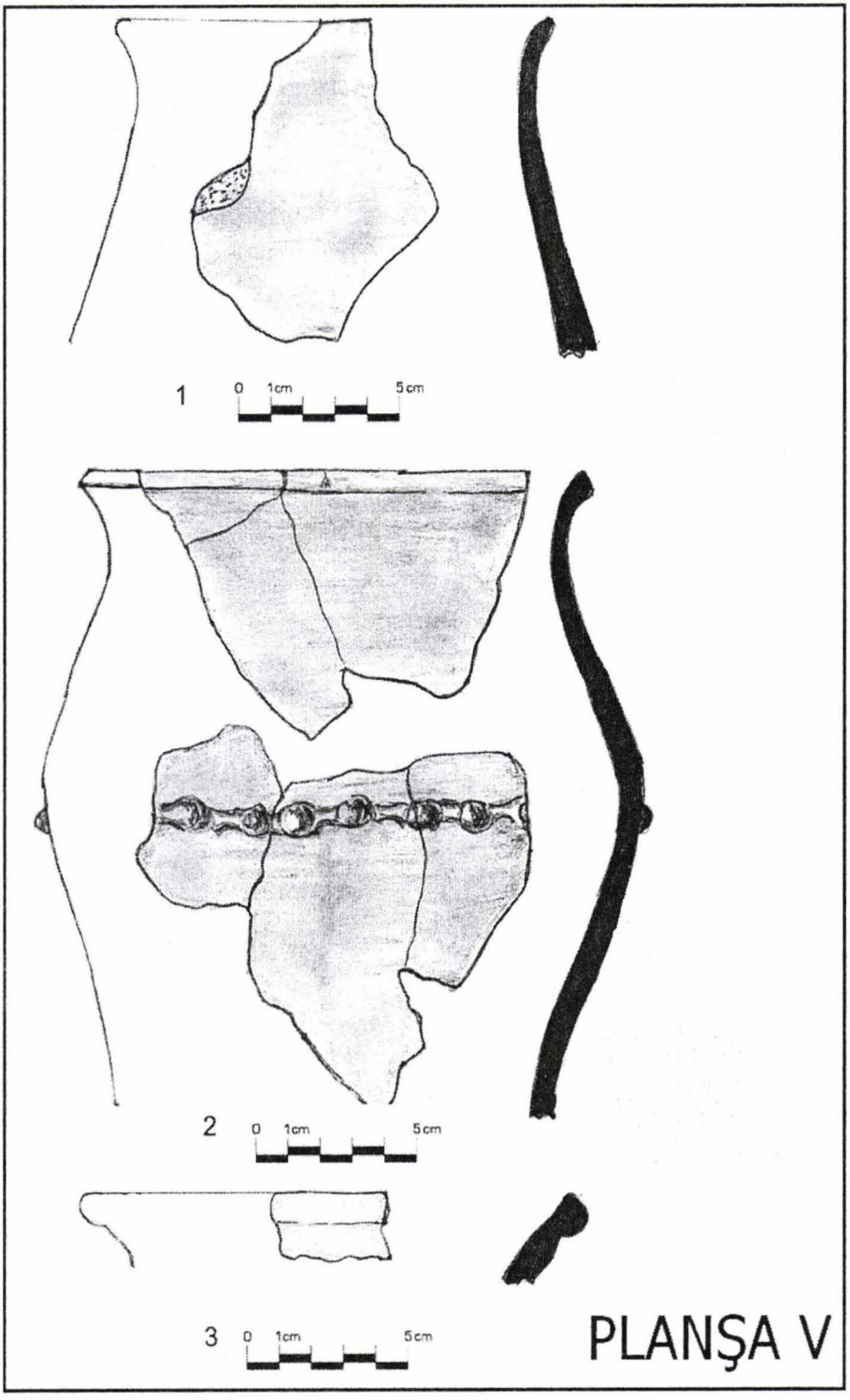
1

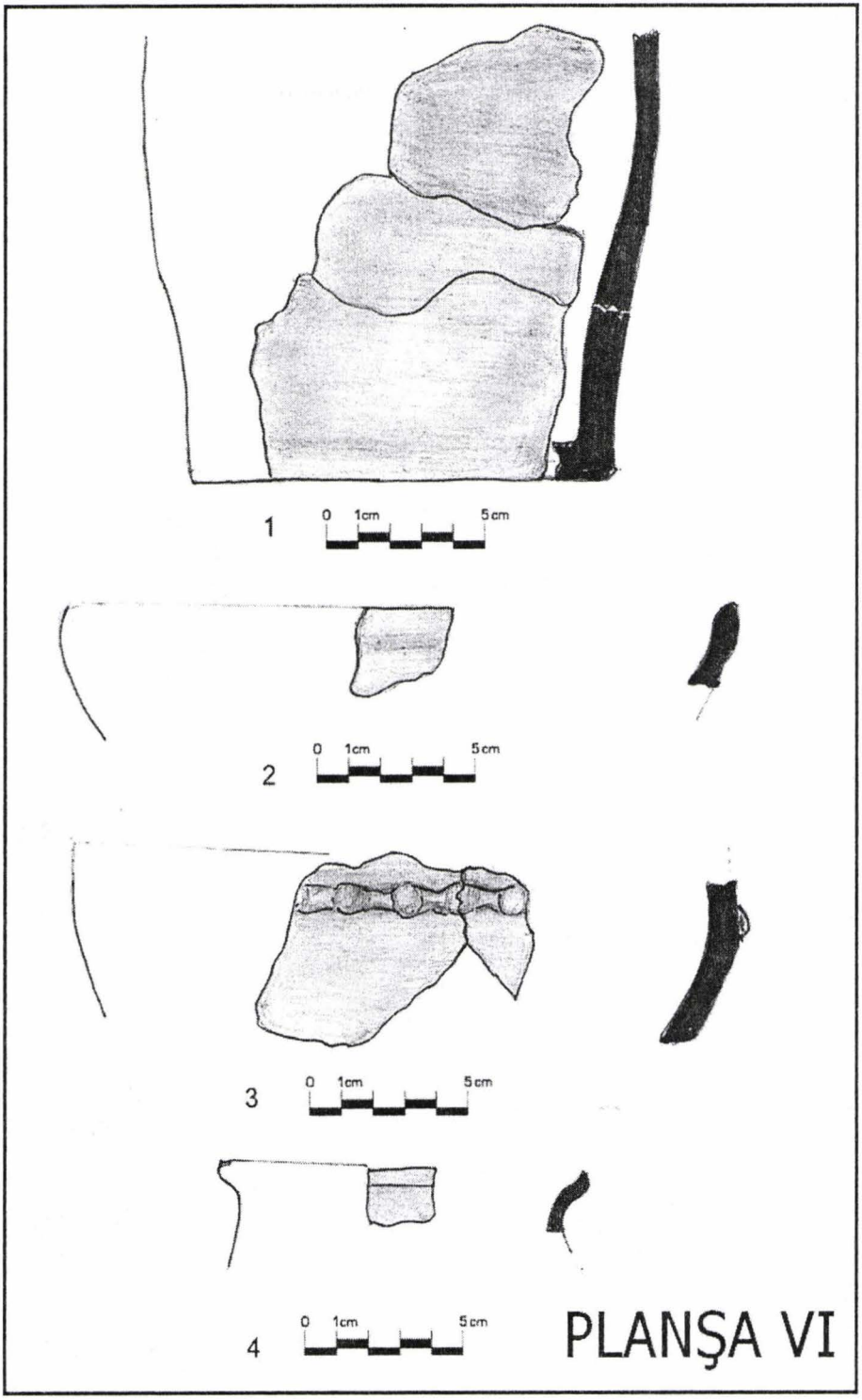
2

PLANŞA IV

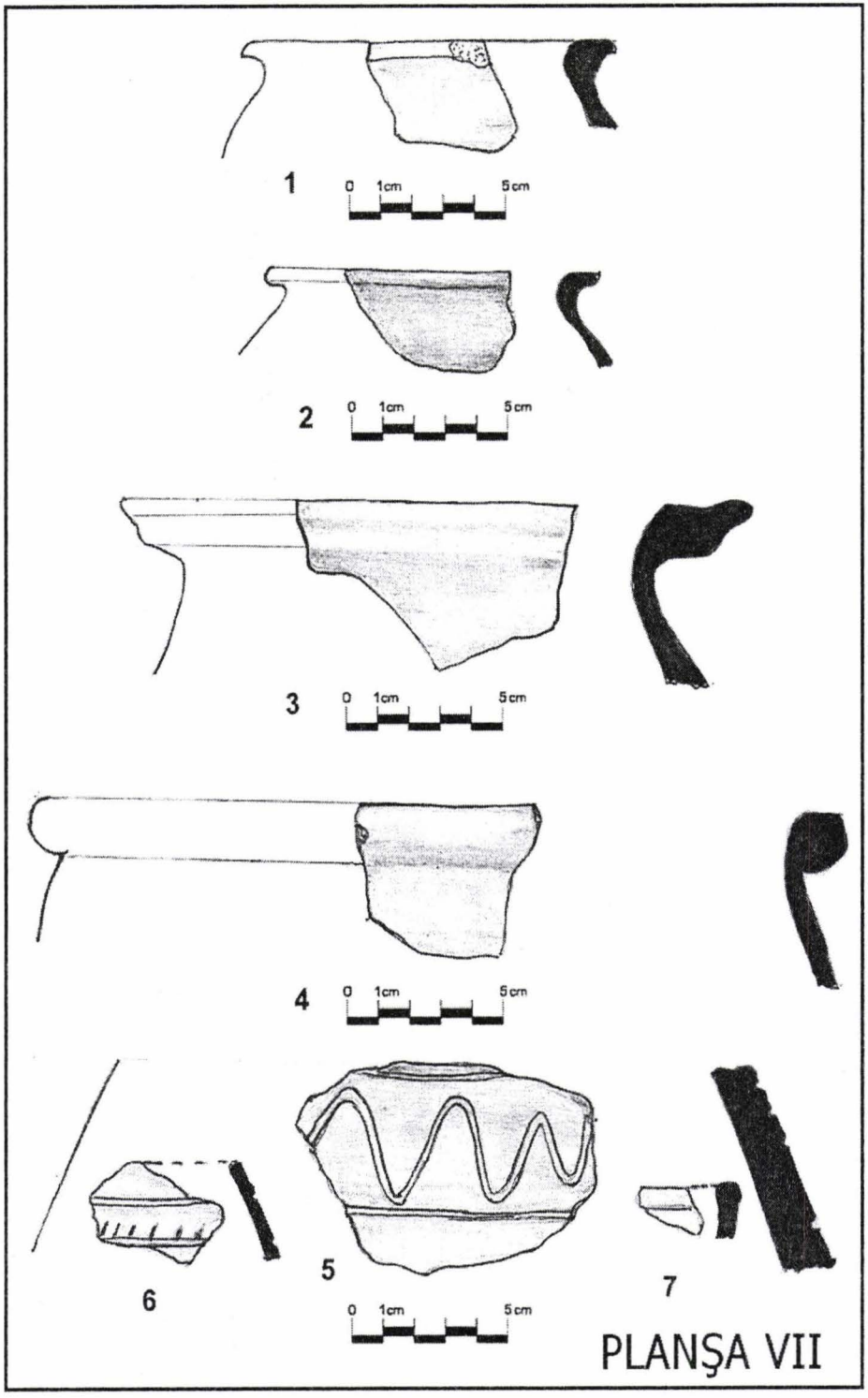
https://biblioteca-digitala.ro

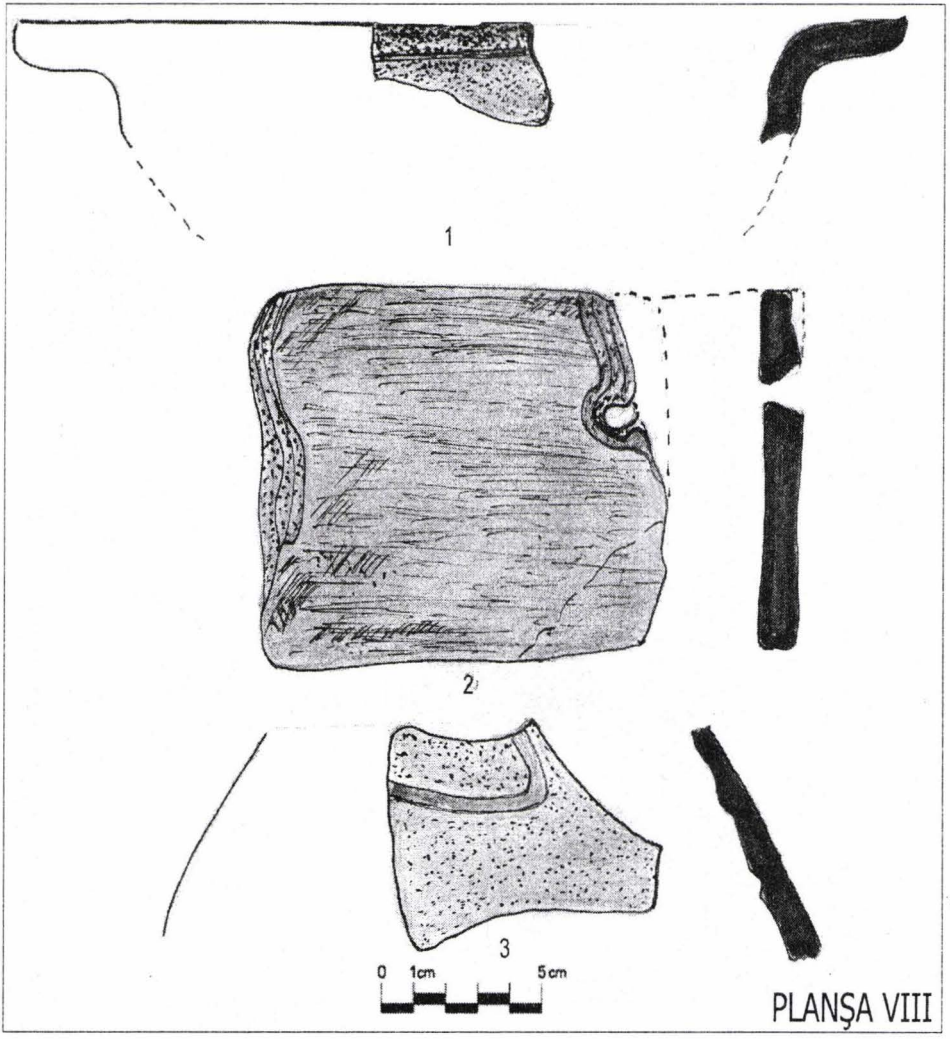
https://biblioteca-digitala.ro

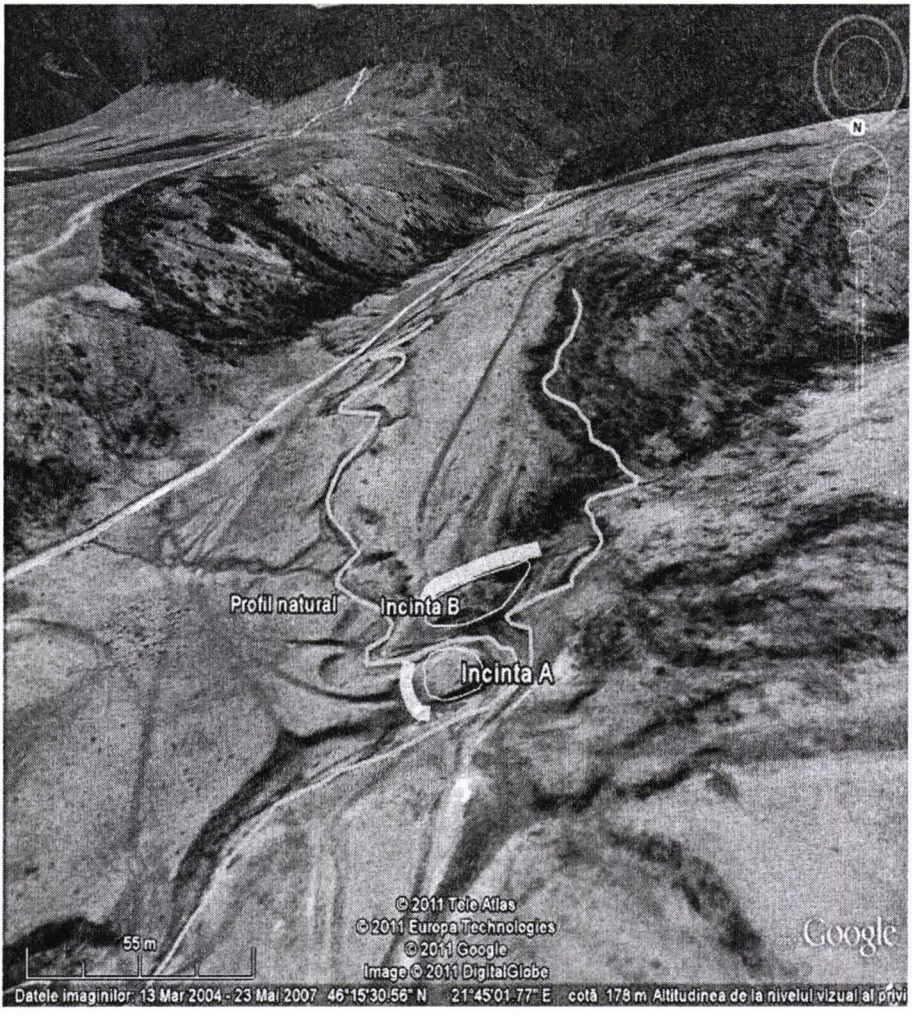
https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PLANŞA IX

https://biblioteca-digitala.ro

„GESTA HUNGARORUM" DESPRE *TERRA SALANI* – O FORMAŢIUNE POLITICĂ EXISTENTĂ ÎNTRE DUNĂRE ŞI TISA LA CUMPĂNA SECOLELOR IX-X.

Vasile Mărculeţ*

Pătrunderea violentă a ungurilor în Pannonia la sfârşitul secolului al IX-lea (896) a însemnat o lovitură fatală dată modului de viaţă şi organizării politico-sociale din zonă. Populaţia autohtonă a fost supusă iar formaţiunile sale politice, aflate pe diferite nivele de organizare, au sucombat sub loviturile cuceritorilor.

Populaţia Pannoniei la cumpăna secolelor IX-X. La sosirea în Câmpia Pannonică, ungurii găseau aici o populaţie sedentară avându-şi o organizare politică şi socială proprie, eterogenă însă din punct de vedere etnic. În rândul acestui conglomerat de populaţii se detaşau însă, atât ca număr, cât şi ca importanţă, elementele romanice – românii (*blachii, blackii, blacii, blazii, volohii, vlahii*) – şi slavii.

Realităţile etnice din Câmpia Pannonică de la cumpăna secolelor IX-X îşi găsesc reflectarea în diferite surse medievale. Avem aici în vedere, în primul rând, izvoarele literare, respectiv o serie de cronici, inclusiv gestele maghiare din secolele XII-XIII, sau alte asemenea producţii literare tardive. Spre exemplu, referindu-se la locuirea Pannoniei la sosirea ungurilor, notarul anonim al regelui Bela (Anonymus notarius) consemna în a sa *Gesta Hungarorum* (sec. XII) că *„această ţară o locuiesc sclavii* (slavii, n.n.), *bulgarii şi blachii, adică păstorii romanilor [...]. Şi cu drept cuvânt se spunea că pământul Pannoniei ar fi păşunile romanilor, fiindcă şi acum romanii pasc pe moşiile Ungariei"*[1]. O informaţie asemănătoare ne transmite şi cronicarul Simon de Keza (sec. XIII) care susţine că în urma distrugerilor provocate de huni, locuitorii romanici ai Pannoniei s-au refugiat în Italia, numai *„blackii care fuseseră păstorii şi colonii lor* (ai romanilor, n.n.) *rămânând de bună voie în Pannonia"*[2].

Păstorii romanilor din gestele maghiare sunt categoric identificaţi cu vlahii în alte izvoare literare. Astfel, lucrarea *Descriptio Europae Orientalis* (1308), relatează că *„între Macedonia, Achaia şi Thessalonikul se găseşte un oarecare popor, foarte mare şi răspândit, care se numeşte blazi, care altădată au fost păstori ai romanilor şi din cauza terenului roditor şi plin de verdeaţă trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau păşunile romanilor. Dar, în urmă, fiind*

* Colegiul Tehnic „Mediensis" din Mediaş, str. Sticlei, nr. 9, e-mail: vasmarculet@yahoo.com.

[1] Anonymi Bele regis notarii, *Gesta Hungarorum* – Secretarul anonim al regelui Bela, *Faptele ungurilor*, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. I, Bucureşti, 1934, IX (în continuare: Anonymus).

[2] Simonis de Keza, *Chronicon Hungaricum* – Simon de Keza, *Cronica ungurilor*, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. IV, Bucureşti, 1935, IV, 1 (în continuare: Simon de Keza).

https://biblioteca-digitala.ro

izgoniţi de aici de unguri, au fugit în acele părţi"[3]. O asemenea identificare se regăseşte şi în *Chronicon pictum Vindobonense* (1358), care afirmă că după părăsirea Pannoniei de către latinofonii urmaşi ai romanilor în urma incursiunilor hunilor, *„vlahii care erau colonii şi păstorii lor rămaseră de bunăvoia lor în Pannonia"*[4]. Asemenea informaţii cu privire la romanitatea românilor şi la autohtonia în Pannonia în epoca la care ne referim ne oferă şi alte surse medievale. Nu insistăm însă aici asupra lor, întrucât ele au fost analizate de alţi specialişti în lucrările lor[5].

La descinderea lor în Pannonia, ungurii au întâmpinat încă de la început o rezistenţă dârză şi generală din partea populaţiei autohtone, a românilor şi slavilor îndeosebi. Astfel, vechea cronică rusă consemnează faptul că venind dinspre răsărit, ungurii *„mergeau grăbiţi prin munţii cei înalţi, care s-au numit ungureşti şi începură să lupte cu volohii şi cu slavii care trăiau acolo"*[6]. Ca urmare, subscriem părerii acelor specialişti care consideră afirmă că *descălecarea* ungurilor în Pannonia *„n-a fost deci lipsită de violenţă, nu a reprezentat o idilică descindere pastorală"*, aşa cum caută să o prezinte unii istorici mai vechi sau mai noi[7].

***Terra Salani* – întindere teritorială; structura etnică; organizare internă.** Debuşarea violentă a ungurilor în Câmpia Pannonică a însemnat stoparea brutală a evoluţiei firesti, în cadre politico-statale proprii, a populaţiei autohtone şi lichidarea formaţiunilor politice ale acesteia, aflate în diferite stadii de dezvoltare şi organizare. Acţiunile militare maghiare în scopul ocupării spaţiului dintre Dunărea mijlocie pannonică şi Tisa şi de la răsărit de Tisa s-au lovit de rezistenţa unor formaţiuni autohtone româno-slave, numite *ducate* de Anonymus, respectiv cele conduse de Salanus, Menumorut, Glad şi Gelu.

Primul dintre aceste ducate, care va intra în contact cu ungurii, a fost cel condus de ducele Salanus – *Terra Salani*. Timp de peste un deceniu sau chiar un deceniu şi jumătate (896-c.907/912), *Terra Salani* se va opune penetrării ungurilor în regiunile dintre Dunărea mijlocie pannonică şi Tisa.

Importanţa şi rolul acestei formaţiuni politice în plan regional este relevată de spaţiul pe care i-l acordă naraţiunea notarului anonim. Astfel,

---

[3] Anonymi geographi, *Descriptio Europae Orientalis* – Geograful anonim, *Descrierea Europei orientale*, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. II, Bucureşti, 1934, IV (în continuare: Anonymi geographi).

[4] *Chronicon pictum Vindobonense – Cronica pictată de la Viena*, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. XI, Bucureşti, 1937 (în continuare: *Chronicon pictum*).

[5] Pentru prezentarea şi discuţiile asupra acestor izvoare literare, vezi: S. Brezeanu, în RdI, 34, 1981, 7, p. 1324-1325 şi notele 56-66; I.A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 78-83 (în continuare: *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV*); Idem, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, p. 75-80 (în continuare: *Istoria Transilvaniei medievale*).

[6] *Cronica lui Nestor*, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. VII, Bucureşti, 1934, XIX (în continuare: Nestor).

[7] L. Borcea, I. Ţepelea, *Menumorut*, Bucureşti, 1988, p. 57-58.

https://biblioteca-digitala.ro

dintr-un total de 54 de capitole ale cronicii, nu mai puţin de 14 conţin informaţii, mai ample sau mai lapidare, referitoare la ea[8]. În pofida acestui fapt, istoriografia românească – cea maghiară, din motive uşor de înţeles asupra cărora considerăm că nu este cazul să insistăm aici, contestă aproape unanim veridicitatea cronicii lui Anonymus – l-a uitat însă aproape cu desăvârşire, spaţiul pe care i-l acordă diferitele lucrări fiind infim în economia acestora[9]. De unde survine acest dezinteres faţă de ducatul condus de Salanus este greu de spus. Bănuim că el se datorează faptului că, atât înainte, cât şi după 1918, teritoriile sale au rămas în afara graniţelor Transilvaniei, respectiv ale României.

Ştirile referitoare la *Terra Salani*, cuprinse în *Gesta Hungarorum*, ne furnizează o serie de informaţii interesante şi însemnate privind întinderea, geneza, structura etnică şi socială, organizarea internă şi instituţiile, precum şi relaţiile sale externe. Asupra acestor aspecte ne vom opri în continuare.

*

La sosirea ungurilor în Pannonia, *Terra Salani* ocupa, conform relatării lui Anonymus, întregul teritoriu dintre Dunăre şi Tisa. *„Ţara însă care este situată între Dunăre şi Tisa* – afirmă Anonymus – *a ocupat-o pe seama sa Keanus, marele duce al Bulgariei, strămoşul ducelui Salanus, până la fruntariile ruthenilor şi polonilor"*[10]. Aceeaşi aserţiune este reluată de cronicarul anonim într-o parte a lucrării sale, unde consemnează că locuitorii din regiunea cetăţii Munkács erau, *„oamenii ducelui Salanus"* şi că *„după moartea lui Atthila, marele duce Keanus, strămoşul ducelui Salanus, plecând din Bulgaria, cu sprijinul şi sfatul împăratului grecilor ocupase acea ţară"* în care au fost aduşi slavi *„din ţara Bulgariei până la hotarul rutenilor şi cum în prezent Salanus, ducele lor, îi conduce şi pe ei şi pe ai lor"*[11].

Informaţiile notarului anonim ne permit concluzia că la sosirea ungurilor în Pannonia, *Terra Salani* ocupa o arie teritorială întinsă, cuprinsă între aproximativ cursul mijlociu al Dunării pannonice cu afluentul său Ipel,

---

[8] Anonymus, XI, XII, XIV, XVI, XIX, XX, XXX, XXXII, XXXIII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII.

[9] Pentru succinte referiri la ducatul lui Salanus, vezi: Gh. Şincai, *Hronica românilor*, t. I, Bucureşti, 1967, p. 262-266; Idem, *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et Plurium Aliarum Nationum*, Bucureşti, 1973, p. 253-257 (în continuare: *Chronicon Daco-Romanorum*); P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Iaşi, 1990, p. 74-76, 123-125; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, Bucureşti, 1985, p. 317; N. Iorga, *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul românilor*, în Idem, *Despre cronici şi cronicari*, Bucureşti, 1988, p. 250; I.A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV*, p. 87-91; Idem, *Istoria Transilvaniei medievale*, p. 88-91; V. Spinei, *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999, p. 59; Th. Nägler, *Transilvania între 300 şi 1300*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. I *(până la 1541)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 204; M. Rusu, *Formaţiunile politice româneşti şi lupta lor pentru autonomie*, în *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 288-289.

[10] Anonymus, XI: *„Terram uero, que iacet inter Thisciam et Danubium preoccupauisset sibi Keanus magnus dux Bulgarie, auus Salani ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum"*.

[11] *Ibidem*, XII.

https://biblioteca-digitala.ro

în vest, pantele sudice ale munţilor Metalici Slovaci, până la hotarele Galiţiei, în nord, Tisa cu afluentul său Bodrog în est şi Dunărea în sud.

Din punct de vedere etnic, la pătrunderea ungurilor în Pannonia, *Terra Salani* conserva aceleaşi caracteristici ca întreaga regiune, având o populaţie amestecată. *Gesta Hungarorum* îi menţionează ca locuitori ai ducatului condus de Salanus, în primul rând, pe slavi şi bulgari, care populau întreaga regiune *„până la fruntariile ruthenilor şi polonilor"*[12].

Despre slavi, acelaşi cronicar ne informează că *„au fost aduşi din ţara Bulgariei până la hotarul ruthenilor"*[13]. Prin relatările sale referitoare la slavi, cronicarul anonim lasă să se întelagă faptul că aceştia, sau cea mai mare parte a lor, nu erau autohtoni în regiune, ci locuirea lor în zonă a fost rezultatul unui proces de colonizare întreprins de ţarii bulgari după cucerirea acestor teritorii.

În ceea ce-i priveşte pe bulgari, modul în care ei au ajuns în Pannonia nu ne este prezentat. Foarte probabil, la fel ca slavii, şi ei s-au stabilit masiv în regiune tot în urma cuceririi bulgare de la începutul secolului al IX-lea, constituind, fără îndoială, pătura dominantă. De altfel, semnificativ din acest punct de vedere este faptul că însuşi ducele Salanus, în pofida numelui său latinizat, este arătat a fi de origine bulgară[14].

Deapre locuirea blachilor în teritoriile stăpânite de Salanus, cronicarul anonim nu ne oferă nici o informaţie directă. Prezenţa lor în regiune este însă semnalată indirect, nu numai în *Gesta Hungarorum*, ci şi în alte surse[15]. În ceea ce-l priveşte pe Anonymus, acesta susţine că după

---

[12] *Ibidem*, XI.

[13] *Ibidem*, XII.

[14] *Ibidem*, XI. XII.

[15] Cf. Simon de Keza, I, IV, 1: *„Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia"*; Cf. *Chronicon pictum*, VI; Idem, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Budapest, 1937, p. 268: *„Vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia"*; Cf. Odo de Deuil, *De Ludovici VII profectione in Oriente*, în *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, t. 26, p. 62: *„Terra hec tantum pabulosa est, ut dicuntur in pabula Iulii Caesaris exititise"* (vezi şi ediţia Odon de Deuil, *Histoire de la Croisade de Louis VII*, în *Collection des mémoires relatifs a l'histoire de France*, par M. Guizot, Paris, 1825, p. 299: «*Ce pays est tellement fertile en fourrages, que l'on dit que c'était là que Jules-César avait établi ses magasins*»); Cf. Ricardi, *De inventa Ungaria magna* – Ricardus, *Descoperirea Ungariei mari*, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, vol. VI, Bucureşti, 1935, I; Idem, *De facto Ungariae magnae a fratre Ricardo invento temporo domini Gregorii pape none*, I, 2, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, Budapest, 1938, p. 535: *„Qui (septem duces cum polpulis suis) cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum"*; Cf. Thomas Spalatensis Archidiaconus, *Historia Salonitana*, în *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, t. 26, *Scriptores*, t, III, p. 42: *„Hec regio (Ungaria) dicitur antiquitas fuisse pascua Romanorum"*; Cf. *Chronicon rhythmicum Sittioense*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, Budapest, 1938, p. 606: *„codices maiorum, / exstitisse primitus / regnum Ungarorum / Romanorum pascua"*; Cf. *Chronicon Posoniense*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, Budapest, 1938, p. 25, 30: *„Vlachis qui ipsorum coloni erant,*

https://biblioteca-digitala.ro

moartea lui Atthila, *„au ocupat principii romani Pannonia până la Dunăre, unde şi-au aşezat păstorii lor"*, care nu sunt alţii decât blachii[16]. Locuirea românilor în Pannonia, ca şi a slavilor de altfel, inclusiv intre Tisa şi Dunăre, la sosirea ungurilor este afirmată şi de *Cronica lui Nestor*. Aceasta înregistrează, aşa cum am văzut mai sus, luptele purtate noii veniţi *„cu volohii şi cu slavii care trăiau acolo"*[17]. Interesantă este însă afirmaţia lui Nestor conform căruia în regiunile muntoase din nordul ducatului lui Salanus *„erau stabiliţi mai înainte slavii, iar volohii supuseră ţara slavilor"*[18].

Din informaţiile celor două surse deducem clar că la sosirea ungurilor în Pannonia, *Terra Salani*, la fel ca întreaga regiune era locuită de români, de slavi şi bulgari[19]. Deosebit de important este faptul că, spre deosebire de cronicarul rus, notarul maghiar afirmă categoric că dintre aceştia cei mai vechi, locuitori ai ducatului au fost românii, totodată şi singurii autohtoni, în timp ce ceilalţi – slavii şi bulgarii – au fost aduşi aici in urma cuceririi bulgare de la începutul secolului al IX-lea.

Cronica notarului anonim surprinde societatea autohtonă dintre Dunăre şi Tisa la cumpăna secolelor IX-X şi din punctul de vedere al structurii sale sociale. Nivelul înalt atins de procesul de feudalizare a societăţii autohtone este relativ bine oglindit în lucrare. O serie de informaţii, mai extinse sau mai sumare, pe care aceasta le conţine ne prezintă o societate specifică evului mediu timpuriu, complexă şi realtiv bine structurată din punct de vedere social.

În cuprinsul cronicii sale, Anonymus face o serie de referiri, la *„ducele Salanus şi nobilii săi"*, sau numai la *„ai săi"*, cu sensul clar de apropiaţi colaboratori ai conducătorului formaţiunii politice[20]. Nu întâmplător aceşti potenţi locali mai apar menţionaţi în unele situaţii ca fiind *„locuitorii mai de*

---

vel extitere ac pastores, remanentibus sponte in Pannonia"; Cf. *Chronicon Budense*, post elapsos ab editione prima et rarissima trecentos sexaginta quinque annos, ed. Iosephus Podhradczky, Budae 1838, p. 24-25: *„Vlachis qui ipsorum coloni extitere ac pastores remanentibus sponte in Pannonia"*; Anonymi geographi, IV, XVII: *„Notandum quod inter machedonian, achayam et thesalonicam est quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocantur blazi, qui et olim fuerunt Romanorum pastoresm, ac in Ungaria ubi erant pascua Romnaorum propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem olim morabantur"*, sau *„Pannoni antem, qui inhabitabant tunc pannoniam, omnes pastores Romanorum"*.

[16] Anonymus, XI.

[17] Nestor, XIX.

[18] *Ibidem*.

[19] Th. Nägler, *op. cit.*, p. 204: *„După Anonymus [...] aici locuiau bulgari şi slavi, care ar fi fost aşezaţi aici de Salanus din iniţiativa împăratului bizantin. După cronica lui Nestor şi alte izvoare narative, aici locuia şi o populaţie de limbă romanică, de atunci Pannonia fiind amintită ca Transdanubia şi Câmpia Tisei (Alföld). Este greu de stabilit dacă acei «Blachi ac pastores Romanorum», care erau desigur romanici, se aflau în Transdanubia sau în Câmpia Tisei, probabil însă între Dunăre şi Tisa, care fusese teritoriul cel mai dens locuit în epoca avarilor"*.

[20] Anonymus, XXXVIII, XXXIX: *„dux Salanus et sui nobiles"*.

https://biblioteca-digitala.ro

seamă ai ţării"[21]. Informaţiile cronicii sunt cât se poate de clare: prin denumirile prezentate, ele au în vedere vârfurile societăţii feudale locale.

Marea majoritatea a locuitorilor o reprezentau, fără îndoială, ţăranii. Cronica lui Anonymus face o serie de referiri şi la aceştia. În cuprinsul său ei apar numiţi foarte clar, fie sub denumirea de *„locuitorii ţării"*, având însă un statut net inferior *„locuitorilor mai de seamă ai ţării"*, fie sub numele de *„popor"*[22]. Contextul în care cronica face referire la ei le arată fără nici un dubiu statutul de pătură socială inferioară. Ceea ce nu putem însă preciza doar pe baza informaţiilor transmise de Anonymus, este dacă aceşti ţărani, *„locuitori ai ţării"*, erau liberi sau dependenţi.

Fără îndoială, alături de păturile sociale menţionate, existau în cadrul ducatului lui Salanus şi alte categorii sociale specifice perioadei, probabil mult mai reduse numeric. Întrucât cronica lui Anonymus nu face nici o referire la ele, nu ne permitem să speculăm pe seama lor, dar le putem bănui.

*

Informaţiile cuprinse în cronica notarului anonim ne prezintă o formaţiune politică la un nivel avansat de organizare politică, cu o putere militară însemnată şi având raporturi complexe cu vecinii şi cu puterile vremii din sud-estul continentului. Nu întâmplător, ci, după părerea noastră, tocmai datorită nivelului avansat de dezvoltare, *terra Salani* este denumită la un moment dat în *Gesta Hungarorum* cu termenul de *„regat (regno)"*[23].

Conform informaţiilor transmise de Anonymus, la cumpăna secolelor IX-X, instituţiile statului erau, cel puţin, în parte constituite. Conducătorul său – *ducele (dux)* – are prerogativele unui adevărat suveran. El întreţine o curte proprie şi este înconjurat de colaboratori – *„nobilii săi"* – care-i acordă sfat în problemele cele mai importante ale guvernării, precum şi concurs militar în timp de război. Ducele are de asemenea ultimul cuvânt în principalele probleme de politică externă[24].

Din punct de vedere militar, ducele Salanus dispunea de forţe cu o capacitate de luptă apreciabilă, fapt ce i-a permis să îşi asigure un ascendent asupra vecinilor săi. Referindu-se la aceste aspecte, Anonymus relatează că locuitorii din regiunile nordice ale formaţiunii politice, respectiv cei care au venit primii în contact cu ungurii, i-au informat pe aceştia *„cum de prezent, Salanus, ducele lor, îi conduce pe ei şi pe ai lor şi câtă putere nu are ale asupra vecinilor săi"*[25].

Alături de forţele militare, ducele Salanus dispunea şi de un sistem defensiv, relativ puternic şi bine organizat, format dintr-o serie de cetăţi, situate, atât în interior, cât şi la hotare. Între acestea, Anonymus enumeră ca certe: *„fortăreaţa Hung (castrum Hung)"*, prima cucerită de unguri, *„fortăreaţa*

---

[21] *Ibidem*, XXXIII.

[22] *Ibidem*, XII, XXXII, XXXIII.

[23] *Ibidem*, XXXVIII.

[24] *Ibidem*, XVI, XXXIV, XXXVIII-XXXIX.

[25] *Ibidem*, XII: *„et qualiter nunc Salanus dux eorum se et suos teneret et quante potestatis esset circa suos uicinos"*.

https://biblioteca-digitala.ro

Olpar lângă Tisa (castro Opar iuxta Thysiam)", „fortăreaţa Borsoa (castrum Borso)" sau *„fortăreaţa Zemlin (castrum Zemlin)"*[26]. Foarte probabil, alte cetăţi de apărare funcţionau în unele centre mai importate ale formaţiunii politice, precum *„Ugosa* (Ugocsa, n.n.)", în *„acel loc care se numeşte Tetel* (Titel, n.n.)" sau la *„Zoloncaman* (Szalankamen, n.n.)", toponim considerat de unii specialişti ca derivând din numele lui Salanus însuşi[27].

Relaţii externe. Cucerirea maghiară. Ştiri numeroase şi interesante ne oferă Anonymus cu privire la relaţiile ducelui Salanus cu vecinii săi, precum şi la cele cu puterile vremii din sud-estul continentului, Ţaratul Bulgar şi Imperiul Bizantin. Informaţiile cronicarului cronicarului anonim, chiar acceptate cu circumspecţie şi spirit critic, ne relevă totuşi o formaţiune politică cu relaţii externe complexe, ale căror direcţii erau bine cunoscute în epoca în care era redactată *Gesta Hungarorum.*

Cu ruthenii, vecinii din nord şi nord-est, se pare, că relaţiile ducelui Salanus nu au fost dintre cele mai bune. Anonymus, deşi nu ne spune explicit acest lucru, ne lasă indirect să-l înţelegem din acele informaţii care se referă la puterea ducelui Salanus asupra vecinilor săi. Ca urmare, relatează cronicarul anonim, ducii Galiţiei, nu numai că au direcţionat ofensiva ungurilor spre Pannonia, îndeosebi spre teritoriile ducatului condus de Salanus, ci chiar le-au acordat acestora sprijinul uman şi material necesar[28].

Despre relaţiile ducelui Salanus cu omologii săi din răsărit, ducii Menumorut, Glad şi Gelu nu avem informaţii directe, iar cele indirecte sunt foarte puţine şi extrem de laconice în conţinut. Deducem însă din ele că, cel puţin, raporturile lui Salanus cu Menumorut s-au răcit ca urmare a politicii de cedare în faţa ungurilor adoptată iniţial de Salanus, fapt ce le-a deschis acestora calea liberă spre ducatul bihorean. Sunt semnificative din acest punct de vedere reproşurile voalate pe care Menumorut i le aduce ducelui Salanus, în faţa solilor lui Arpad, veniţi să-i ceară şi lui cedarea unei părţi a ducatului său, prilej cu care ar fi afirmat că *„ne-a părut rău că ducele Salanus i-a cedat un foarte mare teritoriu, fie din dragoste, cum se spune, fie de frică, ceea ce se tăgăduieşte. Noi însă, nici din dragoste, nici de frică, nu-i cedăm din pământ nici cât un deget"*[29]. Nu ştim care este gradul de veridicitate a acestor informaţii, dar chiar dacă el ar fi şi numai parţial, pe baza lor putem conchide totuşi că, foarte probabil, politica de conciliere faţă de unguri, promovată iniţial de ducele Salanus, în totală opoziţie cu cea a lui Menumorut, va fi constituit principala barieră în calea colaborării celor doi dinaşti.

Mult mai numeroase şi incomparabil mai bogate în conţinut sunt ştirile pe care Anonymus ni le transmite cu privire la relaţiile ducelui Salanus cu cele două mari puteri ale Peninsulei Balcanice, Imperiul Bizantin, care, redresat politic şi militar, sub primii împăraţi ai dinastiei Macedonene (867-1056) se înscrisese pe o traictorie ascendentă redevenind

---

[26] *Ibidem*, XIV, XVI.

[27] *Ibidem*, XIII, XIV, XIX, XXXVIII, XLI.

[28] *Ibidem*, XII.

[29] *Ibidem*, XX.

https://biblioteca-digitala.ro

puterea de altă dată, şi Primul Ţarat Bulgar care, sub ţarul Symeon (893-927) devenise una din marile puteri ale sud-estului european.

Fundamentate pe o îndelungată tradiţie ale cărei temelii fuseseră puse de stăpânirea bulgară asupra teritoriilor de pe Tisa de la începutul secolului al IX-lea, relaţiile politice dintre *terra Salani* şi Primul Ţarat Bulgar erau consolidate de legăturile de rudenie existente la nivelul familiilor domnitoare. Astfel, din cronica lui Anonymus aflăm că *„ducele bulgarilor* (ţarul bulgar, n.n.)" era *„rubedenie cu ducele Salanus"*, acesta fiind, de altfel, chiar *„unchiul său"*[30]. Foarte probabil, din aceste considerente, ţarul bulgar se va dovedi unul dintre cei mai consecvenţi susţinători, atât în plan politic, cât şi militar, ai ducelui Salanus.

Relaţiile foarte bune cu Imperiul Bizantin, unde domnea împăratul Leon VI Înţeleptul (886-912), s-au fundamentat pe un mai larg complex de factori. În primul rând, conducătorii politicii locali conştientizau faptul că teritoriile pe care ei le stăpâneau aparţinuseră în trecut Imperiului Roman al cărui succesor legitim era, în epocă, Imperiul Bizantin. Ca urmare, basileii constantinopolitani erau percepuţi, pe bună dreptate, drept urmaşii de drept ai *caesarilor* romani şi singurii în măsură să emită pretenţii asupra fostelor teritorii ale Romei. În consecinţă, legitimarea lor nu putea veni decât din partea împăraţilor bizantini care erau recunoscuţi şi acceptaţi ca suzeranii lor legitimi. În epoca şi în regiunile pe care le analizăm, cel care a dat expresie teoretică acestei concepţii politice a fost ducele bihorean Menumorut[31], iar cel cel care a pus-o clar în practică a fost ducele Salanus, cel care-şi moştenise stăpânirea de la un strămoş care, la rândul său, o cucerise *„cu sprijinul şi la sfatul împăratului grecilor"*[32]. Pe de altă parte, această strânsă alianţă cu Imperiul Bizantin, relevată de *Gesta Hungarorum* s-a datorat şi acelei consecvente politici externe a Constantinopolului, de a grupa *„în jurul monarhiei un cortegiu de vasali"*[33]. În viziunea diplomaţiei bizantine, sublinia istoricul Ch. Diehl, *„această clientelă de vasali constituie în tot lungul frontierei o linie de acoperire, ca o primă barieră opusă invaziunii"*[34], care avea însă un rol mult mai complex, căci conform aceluiaşi istoric, aceste state vasale grupate în jurul imperiului, *„formau o frontieră avansată, ca o primă linie de apărare, care propaga, totodată, magnific, influenţa politică şi de civilizaţie a Bizanţului, de-a latul lumii"*[35].

Strânsa alianţă cu Bulgaria şi cu Imperiul Bizantin va fi folosită de ducele Salanus ca element de presiune pentru a tempera pretenţiile teritoriale tot mai mari ale ungurilor după penetrarea acestora în Pannonia, care l-au atacat neprovocaţi. Din păcate însă, ducele Salanus nu a uzat de alianţa politico-militară cu Bizanţul şi cu Bulgaria la momentul oportun, atunci când raportul de forţe îi era încă favorabil, permiţându-le ungurilor

---

[30] *Ibidem*, XLI-XLII.

[31] *Ibidem*, XX.

[32] *Ibidem*, XII.

[33] Ch. Diehl, *Istoria Imperiului Bizantin*, Craiova, 1999, p. 95.

[34] Idem, *Bizanţ. Măriri şi decădere*, Bucureşti, f.a., p. 78.

[35] Idem, *Istoria Imperiului Bizantin*, p. 107; Cf. H. Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, Bucureşti, 2002, p. 36-55.

https://biblioteca-digitala.ro

să-şi consolideze poziţiile cucerite şi să preia iniţiativa. Politica sa ezitantă va avea consecinţe dramatice pentru *Terra Salani*, care se va prăbuşi sub loviturile noilor migratori. Semnificativ din acest punct de vedere este faptul că primele succese înregistrate de unguri în acţiunea de cucerire a ducatului dintre Dunăre şi Tisa au fost obţinute exclusiv pe cale diplomatică.

Cucerirea formaţiunii politice conduse de Salanus a fost realizată de unguri în etape succesive, ce pot fi identificate pe baza informaţiilor transmise de Anonymus. Confuzele ştiri ale notarului anonim nu ne permit însă datarea exactă a acestor etape, fapt ce devine posibil, dar cu relativă aproximare, prin coroborarea informaţiilor referitoare la conflictul ducelui Salanus cu ungurii cu evenimentele politico-militare din regiune ai căror protagonişti au fost, în primul rând, ultimii.

Într-o primă etapă, probabil chiar în cursul anului 896, după pătrunderea în Pannonia, la instigaţiile şi cu concursul conducătorilor rutheni, ungurii au ocupat teritoriile nord-estice ale stăpânirilor lui Salanus, situate între hotarele ruthenilor şi râul Laborc, grupate în jurul cetăţii Hung. Prezentând acţiunile întreprinse de unguri în această fază, *Gesta Hungarorum* relatează că *„ducele Almus şi nobilii săi [...] veniră călări la fortăreaţa Hung ca să o ocupe. Şi pe când îşi aşezau tabăra lângă ziduri, comitele acelei fortăreţe, cu numele Laborcy, ceea ce în limba lor înseamnă duca, luând-o la fugă s-a dus grăbit spre fortăreaţa Zemlun. Dar soldaţii ducelui urmărindu-l, l-au prins lângă un fluviu şi l-au spânzurat cu un ştreang în locul acela"*[36].

Cine a fost acest duce Loborcy, cu un sfârşit atât de tragic, care are această meteorică apariţie în *Gesta Hungarorum*, nu ştim. Coroborând însă informaţiile referitoare la teritoriile controlate de el pe care ni le oferă Anonymus, cu cele pe care acelaşi cronicar ni le transmite cu privire la întrinderea stăpânirilor lui Salanus, *„până la fruntariile ruthenilor şi polonilor"*, am putea conchide că acest duce Loborcy trebuie să fi fost un colaborator de încredere al ducelui Salanus, foarte probabil, fie un vasal al acestuia care îşi avea stăpânirile grupate în jurul cetăţii Hung, fie comandantul acestei fortăreţe şi al trupelor care apărau această regiune de frontieră.

Ocuparea de către unguri a teritoriului de la hotarul nord-estic al formaţiunii politice conduse de ducele Salanus a reprezentat doar preludiul acţiunii de cucerire propriu-zise a ducatului dintre Dunăre şi Tisa. Procesul va fi desăvârşit de Árpád (896-907), fiul şi succesorul lui Almus la conducerea triburilor maghiare pătrunse în Pannonia, şi de fiul acestuia Zulta sau Zsolt (907-c.947)

Acest prim succes maghiar a fost urmat de o perioadă de câţiva ani de linişte în relaţiile dintre unguri, conduşi din 896 de Árpád, şi ducele Salanus. Este epoca în care noul conducător al ungurilor îşi îndreaptă atenţia spre vest, călăreţii săi ajungând până în nordul Italiei (899-900), în Carintia, Austria şi Bavaria (900-901) în Moravia (902). Totodată, în anul

[36] Anonymus, XIII.

https://biblioteca-digitala.ro

900, ungurii *„ocupă ţinuturile pannoniene aflate sub stăpânire franco-bavareză, ceea ce le asigura dominaţia întregului şes din bazinul Dunării Mijlocii"*[37].

O a doua etapă a acţiunii maghiare de cucerire a ducatului lui Salanus debutează, conform informaţiilor transmise de Anonymus, în anul 903. Foarte probabil, unele insuccese înregistrate în vest, îndeosebi în Bavaria (902), dar şi desăvârşirea cuceririi regiunilor de pe malul drept al Dunării Mijlocii, l-au determinat pe Árpád să-şi redirecţioneze acţiunile militare la răsărit de fluviu. Ca urmare, atenţia lui s-a îndreptat din nou spre *terra Salani* dintre Dunăre şi Tisa. *„În anul 903 de la întruparea Domnului, ducele Árpád, trimiţându-şi oştirile a ocupat tot pământul dintre Tisa şi Budrug* (Bodrog, n.n.), *până la Ugosa* (Ugocsa, n.n.), *împreună cu toţi locuitorii săi, şi a asediat fortăreaţa Borsoa* (Borsova, n.n.) *şi, după lupte, a cuprins-o a treia zi, i-a dărâmat zidurile şi soldaţii ducelui Salanus pe care i-a găsit aci a poruncit să fie duşi, legaţi în lanţuri, în fortăreaţa Hung"*[38].

Reacţia ducelui Salanus, la agresiunea maghiară a fost una extrem de palidă. Probabil, surprins de lovitura primită, după ce *„a aflat de la oamenii săi, scăpaţi cu fuga, despre toate câte s-au întâmplat"*, Salanus *„n-a mai îndrăznit să ridice mâna"* împotriva ungurilor, afirmă Anonymus[39]. În locul unei riposte ferme, singura în măsură să se impună invadatorilor, el s-a limitat la a trimite soli la Arpad, *„după datina bulgărească, cum este obiceiul lor, a început să ameninţe"*, şi *„le-a pretins să-şi îndrepte purtările lor cele urâte şi nu care cumva să cuteze să treacă peste fluviul Budrug, pentru ca nu cumva, venind el cu ajutorul grecilor şi al bulgarilor, să le ceară socoteală de fapta lor cea urâtă şi să nu lase pe nimenea care, întorcându-se acasă, să vestească bucuria scăpării sale"*[40].

Ameninţările lui Salanus nu l-au impresionat însă pe Arpad care, fără îndoială, a sesizat în spatele lor, în absenţa oricărei riposte armate a acestuia, o nesiguranţă şi o slăbiciune a ducelui pannonian. Ca urmare, el şi-a sporit pretenţiile teritoriale şi, conform informaţiilor transmise de Anonymus, căpetenia maghiară le-ar fi răspuns solilor lui Salanus: *„Cu toate că strămoşul meu, prea puternicul rege Athila, a stăpânit ţara care este aşezată între Dunăre şi Tisa, până la frontiera bulgarilor şi pe care el o deţine: totuşi eu nu de teamă de greci şi de bulgari, că n-aş fi în stare să le rezist, ci pentru consideraţiunea ducelui voastru Salanus, cer din dreptul meu o părticică pentru vitele mele şi anume pământul până la fluviul Souiou* (Sajó, n.n.)"[41]. Totodată, vicleanul şef ungur, i-a mai solicitat ducelui Salanus să-i trimită *„din bunătatea lui două ulcioare pline cu apă de Dunăre şi un braţ de iarbă din câmpia nisipoasă de la Olpar, pentru ca să pot face proba dacă iarba din prundişul Olpar este mai bună decât iarba din Scythia, adică din Dentumoger, şi dacă apa de Dunăre este mai bună decât apa din Thanais* (Don, n.n.)"[42].

---

[37] V. Spinei, *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999, p. 68.

[38] Anonymus, XIV.

[39] *Ibidem.*

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem.*

[42] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Bizara cerere a lui Árpád, în realitate o formă mascată a pretenţiilor de *„pământ şi apă"*, nu făcea decât să ascundă alte obiective teritoriale ale noilor veniţi. Pentru a adormi şi mai mult suspiciunile ducelui Salanus, Árpád şi-a trimis proprii soli la curtea acestuia, căpeteniile Oundu şi Ketel prin care i-a trimis acestuia *„doisprezece cai albi şi douăsprezece cămile şi doisprezece băieţi cumani şi ducesei dousprezece fete ruthene foarte cuminţi şi dousprezece blăni de ermelin şi dousprezece blăni de samur şi dousprezece mantale aurite"*[43]. Intenţiile reale ale lui Árpád, mascate de aceste manifestări de bunăvoinţă sunt relevate de faptul că alături de cei doi soli el l-a trimis la curtea lui Salanus şi pe un anume Turzol, *„ostaş cuman (miles cumanus)"*, care avea misiunea de a acţiona *„ca spion, care să observe calitatea pământului şi, întorcându-se mai repede, să raporteze domnului său, ducelui Árpád"*[44].

Atitudinea binevoitoare a lui Árpád l-a înşelat pe Salanus cu privire la adevăratele intenţii ale căpeteniei maghiare. Ca urmare, convins de bunele intenţii ale acestuia, el a satisfăcut toate cererile şefului maghiar căruia *„i-a mai dăruit, cu locuitori cu tot, întregul teritoriu până la fluviul Souyoy* (Sajó, n.n.)"[45]. În urma satisfacerii de către ducele Salanus a cererilor lui Árpád, între cele două părţi era încheiată pacea, iar solii lui Salanus, care, alaturi de cei ai lui Árpád, îi comunicaseră căpeteniei maghiare noul succes înregistrat, au fost lăsaţi *„să se întoarcă acasă, încărcaţi cu daruri, şi ducând cu sine pacea"*[46].

Cu acest succes diplomatic al lui Árpád, se încheia cea de-a doua etapă a acţiunii de cucerire a ducatului dintre Dunăre şi Tisa de către unguri. La finalul acesteia, în urma cedărilor repetate în faţa pretenţiilor maghiare ale ducelui său, *terra Salani*, pierduse – între 896 şi 903 – aproape o treime din teritoriul său.

Pacea din 903 dintre Salanus şi Árpád a fost de scurtă durată. Cel care a avut iniţiativa ruperii ei a fost Árpád care, încurajat de succesele înregistrate de forţele sale în luptele cu cele ale ducilor Menumorut din Crişana şi Gelu din regiunile intracarpatice, şi-a trimis solii, pe căpeteniile Etu şi Voyta (Boyta), la ducele Salanus *„să-i vestească victoria lui Thosu şi a lui Bulsuu, precum şi a lui Tuhutum şi să-i ceară ţara până la fluviul Zogea* (Zagyva, n.n.)"[47]. Înspăimântat de succesele militare ale ungurilor, Salanus a acceptat toate cererile lui Árpád. *„Când a auzit acestea* – consemnează Anonymus cu privire la aceste evenimente – *ducele Salanus a fost cuprins de o mare spaimă şi teritoriul pretins de la el, de frică l-a cedat ducelui Árpád până la fluviul Zogea"*[48].

Succesul obţinut de Árpád pe cale diplomatică în acestă fază a fost întregit de unul militar. Prezentând evenimentele legate de agresiunea ungurilor împotriva ducatului lui Salanus, Anonymus relatează succint că după ce au atins râul Galga (afluent al râului Zagyva) de aici, ungurii *„au mers pe malurile Dunării şi trecând râul Wereuecca* (Veröce, n.n.) *şi-au aşezat*

---

[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem*, XIV-XV.
[45] *Ibidem*, XVI.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem*, XXX.
[48] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

tabăra lângă fluviul Ypul (Ipel/Ipoly, n.n.) *[...]. Atunci toţi sclavii* (slavii, n.n.) *locuitorii ţării, care dintru început erau ai ducelui Salanus, de frica lor, s-au supus de bunăvoie, nimeni neîndrăznind să ridice mâna şi slujeau cu atâta teamă şi groază, ca şi când ar fi fost de mai înainte domnii lor"*[49].

Datarea acestei a treia etape din acţiunea de cucerire a ducatului condus de Salanus de către unguri este relativ dificil de realizat în absenţa unor informaţii certe. Totuşi, o serie de informaţii transmise de Anonymus ne permit să aproximăm cu destulă exactitate perioada de timp în care ea s-a consumat. Din informaţiile cronicarului anonim, constatăm că această a treia etapă a agresiunii maghiare împotriva ducatului lui Salanus este plasată de acesta între luptele cu Menumorut şi Gelu şi devastarea Boemiei. Aşa cum am demonstrat într-un alt studiu, luptele cu Menumorut au debutat în anul 903[50]. Având în vedere faptul că acestea s-au derulat în mai multe etape, fiind urmate apoi de cele împotriva lui Gelu, considerăm că ele s-au prelungit, cu certitudine, cel puţin, până în anul următor[51]. În ceea ce priveşte devastarea Boemiei, ea s-a produs în anul 907[52]. Coroborând aceste informaţii, credem că nu greşim considerând că această a treia etapă a cuceririi ducatului lui Salanus de către unguri s-a consumat, foarte probabil, prin anii 905-906.

La finalul acestei a treia etape a ofensivei maghiare împotriva sa, situaţia formaţiunii politice dintre Dunăre şi Tisa devenise dramatică. În această epocă, *Terra Salani*, deşi dispunea de o capacitate militară însemnată, pierduse circa jumătate din teritoriile sale, fără a opune nici cea mai mică rezistenţă ungurilor.

Ultima etapă a acţiunii de cucerire a ducatului lui Salanus s-a consumat după anul 906, când anume vom încerca să arătăm în paginile care urmează. Paradoxal, de această dată, susţine cronicarul anonim, declanşarea ostilităţilor, care vor avea ca rezultat sucombarea formaţiunii sale politice, i-a aparţinut lui Salanus care, *„aflând despre puterea şi faptele ungurilor, s-a temut ca nu cumva, împinşi de mânie să-l gonească într-o zi din regatul său"*[53].

În scopul declanşării contraofensivei împotriva ungurilor, ducele Salanus a făcut apel la puternicii săi aliaţi, Imperiul Bizantin şi Ţaratul Bulgar. Ca urmare, la sfatul şi cu acordul colaboratorilor săi apropiaţi, el *„a trimis soli la împăratul grecilor şi la ducele bulgarilor ca să-i trimită ajutor să se lupte cu Árpád, ducele ungurilor"*[54]. Răspunzând favorabil cererii sale de

---

[49] *Ibidem*, XXXIII.

[50] V. Mărculeţ, *Asupra relaţiilor ducelui Menumorut cu Imperiul Bizantin. Consideraţii pe marginea unor informaţii din Anonymus*, în *Transilvania*, 3, 2002, p. 75.

[51] Cf. Gh. Şincai, *Hronica românilor*, I, p. 263-266, unde datează luptele ungurilor cu Menumorut şi Gelu în anii 904-904.

[52] L. Musset, *Invaziile*, vol. II: *Al doilea asalt asupra Europei creştine (secolele VII-XI)*, Bucureşti, 2002, p. 59; V. Spinei, *op. cit.*, p. 69; Cf. Fr. Dvornik, *Slavii în istoria şi civilizaţia europeană*, Bucureşti, 2001, p. 3.

[53] Anonymus, XXXVIII.

[54] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

ajutor, basileul bizantin şi ţarul bulgar *„au trimis ducelui Salanus o mare armată"* care a făcut joncţiunea cu forţele acestuia la Titel[55].

Colaborarea lui Salanus cu Bizanţul şi Bulgaria pare a-şi afla confirmarea şi în alte surse. Informaţii în acest sens ne oferă Liutprand de Cremona în relatările sale[56], precum şi alţi cronicari apuseni din secolele XI-XIII, precum Albericus, Helinandus sau Sigebertus, care le utilizează pe cele furnizate de Liutprand[57]. De asemenea, în direcţia susţinerii aceleiaşi concluzii pledează şi unele surse sigiligrafice. Astfel, un sigiliu descoperit la Dunaszekcsö, datat în secolul al X-lea îl menţionează pe *„Leon, basilikos protspatharios kai genikòs logothetes"*, un înalt funcţionar din departamentele financiare ale Imperiului Bizantin[58]. Referindu-se la importanţa acestei descoperiri, istoricul Al. Madgearu susţine că *„descoperirea sigiliului în zona stăpânită de unguri s-ar putea explica prin trimiterea unui mesaj către comandantul unui corp expediţionar bizantin, care participa acolo la un conflict"*[59], concluzie la care subscriem şi noi.

Ezitările ducelui Salanus în raporturile cu ungurii aveau să se manifeste chiar şi în aceste condiţii. Încercând să evite o confruntare militară cu aceştia, *„ducele Salanus şi nobilii săi, după ce s-au sfătuit împreună, au trimis soli la ducele Árpád spunându-le să părăsească ţara şi să caute să se întoarcă acasă în pământul natal"*[60].

Survenită mult prea târziu, această poziţie de forţă adoptată de Salanus nu i-a mai impresionat pe ungurii. Ca urmare, căpetenia maghiară nu numai că a respins cererile sale, dar mai mult, el a revendicat întreaga stăpânire a acestuia, specificându-le solilor lui Salanus că *„ţara care este situată între Dunăre şi Tisa şi, în afara de aceasta, apa Dunării care curge de la Ratisbona în Grecia, le-am cumpărat cu banii noştri, în timpurile când eram noi veniţi, şi ca preţ i-am trimis doisprezece cai albi şi altele [...]. Chiar el lăudându-şi bunătatea ţării sale, a trimis un braţ de iarbă din câmpia nisipoasă de la Olpar şi două ulcioare de apă de Dunăre. De aceea, povăţuim pe stăpânul vostru, ducele Salanus, să părăsească ţara noastră şi să plece cât mai degrabă în ţara bulgărească, de unde a descălecat strămoşul său, după moatea regelui Athila, răs-strămoşul nostru"*[61].

În noile condiţii, diplomaţia a cedat locul confruntării militare între cele două părţi. Confruntarea decisivă a avut loc pe câmpia Olparului, în apropierea Tisei. Bătălia a fost, se pare, deosebit de violentă dacă avem în vedere ştirile despre ea transmise de *Gesta Hungarorum*. Prezentând

---

[55] *Ibidem.*

[56] Liutprand, în *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum stirpe Arpad descendentium* ab A.F. Gombos et C. Csapodi, vol. II, Budapest, 1938, p. 1470.

[57] Albericus, în *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, I, p. 24; Helinandus, în *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, II, p. 1127; Sigebertus, în *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, III, p. 2126.

[58] Al. Madgearu, *Voievodatul lui Menumorut în lumina cercetărilor recente*, în *Analele Universităţii din Oradea*. Seria *Istorie-Arheologie*, 11, 2001, p. 43.

[59] *Ibidem.*

[60] Anonymus, XXXVIII.

[61] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

desfăşurarea acesteia, cronica notarului anonim consemnează că *„amândouă armatele duşmane s-au înhăţat la luptă şi au început să se bată între ele cu înverşunare. Şi după ce întreaga oaste a ducelui Árpád s-a angajat în luptă, faţă în faţă, în contra grecilor, căderau foarte mulţi dintre greci"*[62]. Când balanţa victorie a început să încline spre ungurii, iar ducele Salanus *„a văzut că ai săi dau înapoi din luptă, spre a-şi scăpa viaţa, a luat-o la fugă şi s-a dus în grabă spre Alba Bulgariei* (Belgradul, n.n.)"[63]. Forţele maghiare au obţinut o victorie completă, încheiată cu mari pierderi în rândurile adversarilor lor, din rândul cărora mulţi s-au înecat în Tisa în încercarea lor disperată de a se salva prin fugă. *„Dar grecii şi bulgarii, cuprinşi de spaima ungurilor,* – relatează Anonymus – *au uitat drumul pe care veniseră şi puşi pe fugă, ca să acape cu viaţă, au socotit Tisa drept o apă mică şi au căutat să o treacă cu înotul. Fiindcă însă eraum cuprinşi de teamă şi groază de frica ungurilor mai toţi au murit în fluviul Tisa şi de abia au mai scăpat câţiva care să ducă împăratului vestea nenorocirii lor. Din această cauză, locul acela, unde au murit grecii, din ziua aceea şi până astăzi, poartă numele de vadul Grecilor"*[64].

Victoria deplină de pe câmpia Olparului a însemnat lichidarea independenţei formaţiunii politice dintre Dunăre şi Tisa, condusă de ducele Salanus. În urma acestor dramatice evenimente politico-militare, *Terra Salani* îşi înceta existenţa, întregul său teritoriu intrând sub stăpânirea ungurilor, care *„au ajuns la portul Zoloncaman"* şi au adus sub stăpânirea lor *„toate populaţiunile de lângă Tisa şi Dunăre"*[65].

Succesul obţinut trebuia consolidat, iar acest lucru nu era posibil atâta timp cât fostul duce Salanus se afla refugiat la Belgrad sub protecţie bulgară. Din acest motiv, căpeteniile maghiare *„au hotărât să trimeată, din pricina ducelui Salanus, o armată dincolo de Dunăre, împotriva Albei Bulgariei"*[66]. Corpul expediţionar maghiar, comandat de căpeteniile Lelu, Bulsuu şi Botond, a trecut Dunărea pe la confluenţa cu Sava şi *„au început să se îndrepte călări către cetatea Alba Bulgariei"*[67]. Împotriva invadatorilor, *„ducele Bulgariei, rubedenie cu ducele Salanus, a venit cu o mare oaste spre a se bate cu ei, cu ajutorul grecilor"*, dar în confruntarea ce a avut loc în apropierea Dunării, ungurii au obţinut o nouă victorie în cursul căreia, *„au fost omorâţi foarte mulţi dintre greci şi bulgari şi unii dintre ei au fost făcuţi prizonieri. Dar, când a văzut ducele Bulgariei că ai săi dau înapoi în luptă, a luat-o la fugă ca să-şi scape viaţa şi a intrat în cetatea Alba"*[68]. Spre a evita devatarea ţării sale, ţarul bulgar, susţine Anonymus, s-a adresat celor trei căpetenii maghiare, *„rugându-i stăruitor să mijlocească pacea, dându-le pe deasupra de ştire că nu reţine partea ducelui Salanus, unchiul său. Ci că el, ca supus, va sluji cu credinţă lui Árpád, ducele Ungariei, şi-i va plăti un tribut anual"*[69]. Succesul repurtat de unguri asupra

---

[62] *Ibidem*, XXXIX.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*.
[65] *Ibidem*, XLI.
[66] *Ibidem*.
[67] *Ibidem*.
[68] *Ibidem*.
[69] *Ibidem*, XLII.

https://biblioteca-digitala.ro

bulgarilor şi bizantinilor îşi află, se pare, confirmarea şi în informaţiile transmise de Liutprand de Cremona care susţine, la rândul său, că aceştia au obţinut victoria *„făcând tributare neamurile bulgarilor şi grecilor"*[70]. Prin această înţelegere bulgaro-maghiară, ale cărei prevederi nu le discutăm aici, soarta ducelui Salanus şi a formaţiunii sale politice era pecetluită definitiv.

În acest punct al studiului nostru considerăm oportun să încercăm o datare a ultimei etape a acţiunii de cucerire a ducatului lui Salanus de către unguri. Informaţiile de care dispunem, sumare şi cotroversate totodată, fac însă deosebit de dificil acest demers[71]. Formularea unui răspuns pertinent şi veridic impune parcurgerea, chiar şi numai succintă, cel puţin, a celor mai importante dintre aceste informaţii.

Aşa cum am putut constata, Anonymus plasează evenimentele în discuţie în timpul domniei lui Árpád, fără a propune însă o datare exactă. Pentru o asemenea datare se pronunţă şi cronicarii din secolele XI-XIII, care propun anii 906-907[72]. O datare identică propune şi *Chronicon pictum Vindobonense* care, fără a face vreo referire la luptele cu Salanus, oferă ca dată a campaniei maghiare în Bulgaria anul 907[73]. În ceea ce ne priveşte, susţinem că nici una din cele două expediţii maghiare în discuţie nu a putut avea loc înainte de ultimul an de domnie a lui Árpád. Ca urmare, considerăm anul 907 ca un *terminus post quem* al expediţiilor maghiare împotriva lui Salanus şi a bulgarilor.

În ceea ce priveşte *terminus ante quem*, credem că el poate fi identificat prin coroborarea unor informaţii provenite din alte surse decât *Gesta Hungarorum*. Astfel, spre deosebire de celelate surse, Simon de Keza datează expediţia în Bulgaria la începutul domniei împăratului german Konrad I (911-918)[74]. Revenind la informaţiile transmise de Anonymus, am văzut că el insistă pe o strânsă colaborare politico-militară antimaghiară între Imperiul Bizantin şi Ţaratul Bulgar. Analiza relaţiilor bulgaro-bizantine în epoca menţionată, ne permite însă concluzia că această colaborare a fost posibilă doar până la moartea împăratului Leon VI (11 mai 912), mai exact între anii 904-912[75], întrucât politica nechibzuită promovată în scurta sa domnie de succesorul său, Alexandros (912-913) a indus o puternică stare conflictuală în raporturile dintre cele două puteri[76]. De altfel, ostilitatea bulgaro-bizantină survenită după moartea împăratului Leon VI şi

---

[70] Liutprand, în *loc. cit.*, p. 1470: *„Bulgarorum gentem atque Grecorum tributarium fecerant"*.

[71] Pentru unele datări propuse de unii istorici din secolele XVIII-XIX, vezi: Gh. Şincai, *Hronica românilor*, I, p. 265; Cf. V. Mărculeţ, *op. cit.*, p. 75.

[72] Albericus, în *loc. cit.*, p. 24; Helinandus, în *loc. cit.*, p. 1127; Sigebertus, în *loc. cit.*, p. 2126; Cf. Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 42-43, unde emite îndoieli asupra veridicităţii acestei datări.

[73] *Chronicon pictum*, XXXI-XXXII.

[74] Simon de Keza, II, I, 12-13.

[75] Gy. Moravcsik, *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, VII, 1969, 1, p. 173-174; Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 173-174.

[76] S.B. Daşkov, *Dicţionar de împăraţi bizantini*, Bucureşti, 1999, p. 223-224.

https://biblioteca-digitala.ro

pe acest fond colaborarea bulgarilor cu ungurii împotriva Bizanţului la care face indirect referire Anonymus[77], îşi află reflectarea într-o lucrare cu carcter hagiografic, *Miracula Sancti Georgii*, care consemnează faptul că prin jurul anului 917 Bizanţul a fost atacat de bulgari, unguri, sciţi (pecenegi), moesieni şi turci[78]. Pe baza acestor informaţii, considerăm deci anul 912 ca *terminus ante quem*, atât al ultimei campanii maghiare împotriva ducelui Salanus, cât şi al expediţiei împotriva Bulgariei.

Consideraţii finale. La sosirea în Pannonia (896), ungurii întâlneau între Dunăre şi Tisa o formaţiune politică – *Terra Salani* – locuită de slavi, bulgari şi blachi, ultimii autohtoni în regiune, condusă de un duce, numit Salanus, rudă cu ţarii bulgari. La cumpăna secolelor IX-X, *Terra Salani* înregistra un nivel avansat de dezvoltare şi organizare internă şi dispunea de o forţă militară apreciabilă, jucând un rol important în regiune, atât datorită puterii sale, cât şi legăturilor strânse de colaborare cu Imperiul Bizantin şi Ţaratul Bulgar, protectorii şi aliaţii săi. Contactul cu ungurii, a fost unul violent, ce a stopat brutal evoluţia politico-statală normală a formaţiunii politice dintre Tisa şi Dunăre punând capăt existenţei sale.

Cucerirea maghiară a fost un proces de lungă durată, realizat în etape succesive, timp de peste un deceniu, în cursul căruia Árpád a îmbinat cu deosebită abilitate forţa armată cu diplomaţia. Ea a fost facilitată de faptul că în primele etape ale ofensivei maghiare, ducele Salanus a adoptat o politică ezitantă şi conciliantă în raporturile cu noii veniţi. Într-o primă etapă, consumată chiar în anul penetrării în Pannonia (896), ungurii au ocupat teritoriile nord-estice ale ducatului lui Salanus, situate între hotarele ruthenilor şi râul Laborc, grupate în jurul cetăţii Hung, aflate sub controlului unui duce, Loborcy, probabil un vasal sau un colaborator apropiat al lui Salanus. Într-o a doua etapă, ce a debutat în anul 903, ungurii i-au smuls ducelui Salanus teritoriile dintre Tisa şi Bodrog, până la Ugocsa, împreună cu fortăreaţa Borsova. Lipsa de ripostă a lui Salanus, care s-a limitat doar la a profera o serie de ameninţări, l-a determinat pe Árpád să-şi sporească cererile pretinzându-i ducelui, şi obţinând din partea acestuia, teritoriile până la râul Sajó. Prin 905-906, încurajat de succesele înregistrate în luptele cu ducii Menumorut din Crişana şi Gelu din regiunile intracarpatice, Árpád i-a pretins ducelui Salanus, teritoriul până la râul Zagyva, pe care acesta, înspăimântat de succesele militare ale ungurilor, i l-a cedat. Succesul obţinut de Árpád pe cale diplomatică în acestă fază a fost întregit de unul militar, căpetenia maghiar ocupând prin forţa armelor regiunile delimitate de râul Galga (afluent al râului Zagyva), Dunăre, râul Wereuecca Veröce şi râul Ipel/Ipoly. La finalul acestei a treia etape a ofensivei maghiare împotriva sa, *Terra Salani* pierduse circa jumătate din teritoriile sale, fără a opune nici cea mai mică rezistenţă.

---

[77] Anonymus, XLII.

[78] *Miracula S. Georgii*, ed. J.B. Aufhauser, Lipsiae, 1913, p. 20; Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 75, unde emite îndoieli asupra veridicităţii izvorului, pe motiv că *„reunirea într-o singură tabără a unor populaţii cu interese divergente pare cel puţin suspectă, astfel că în textul citat este posibil să se fi strecurat anumite confuzii"*.

https://biblioteca-digitala.ro

Ultima etapă a acţiunii de cucerire a ducatului lui Salanus s-a consumat la o dată cuprinsă între c. 907 şi c. 912, cel mai probabil în primul an al intervalului. De această dată, iniţiativa declanşării ostilităţilor, care vor avea ca rezultat sucombarea formaţiunii sale politice, i-a aparţinut lui Salanus care, în scopul declanşării contraofensivei împotriva ungurilor, a făcut apel la puternicii săi aliaţi, Imperiul Bizantin şi Ţaratul Bulgar. Confruntarea dintre unguri şi ducele Salanus, susţinut de forţe militare bulgare şi bizantine, a avut lor pe câmpia Olparului, în apropierea Tisei, încheindu-se cu o categorică victorie maghiară. Ducele Salanus a reuşit să se salveze prin fugă şi să se adăpostească în cetatea Belgradului, sub protecţie bulgară. În urma acestor dramatice evenimente politico-militare, *Terra Salani* îşi înceta existenţa, întregul său teritoriu intrând sub stăpânire maghiară. O expediţie militară, întreprinsă de unguri împotriva bulgarilor în acelaşi interval de timp (c. 907-c.912), soldată cu un nou succes, anula orice posibilitate a lui Salanus de a reintra în posesia fostului său ducat şi consolida stăpânirea maghiară asupra teritoriilor cucerite între Dunăre şi Tisa.

https://biblioteca-digitala.ro

MOLITFELNICUL ROMÂNESC. CÂTEVA CONSIDERAŢII ISTORICE

Paul Krizner*

Introducere

Studiul de faţă încearcă să îşi aducă un modest aport la prezentarea uneia din cele mai vechi cărţi de cult ale Bisericii, a *Molitfelnicului ortodox*, datând din secolul al IV-lea. Lipsa unor volume care să cuprindă o explicaţie a acestei cărţi de cult ne-a îngreunat cercetarea, bazându-ne doar pe operele unor mari liturghişti şi pe studii de specialitate. Aportul nostru nu face altceva decât să prezinte detaliat evoluţia *Molitfelnicului* în decursul istoriei cultului Bisericii Ortodoxe.

Cuprinsul *Molitfelnicului* este destul de variat pornind de la 30 de piese şi ajungând până la 124 în ediţiile de azi, motiv pentru care am prezentat cuprinsul *Molitfelnicului* ortodox grec.

Dezvoltarea acestei cărţi de cult s-a făcut în timp, iar pe teritoriul ţării noastre primele tipărituri de acest gen apar în limba slavonă, limbă folosită în cultul local până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. O trecere directă de la limba slavonă la limba română nu se putea face şi s-a recurs la trecerea lentă, inclusiv prin tipărituri, astfel avem aşa numitele cărţi bilingve sau slavo-române; şi *Molitfelnicul* cunoaşte o astfel de ediţie, iar ulterior apare *Molitfelnicul* ortodox în limba română, care va ţine vie conştiinţa religioasă şi naţională a credincioşilor.

În ceea ce priveşte diferenţele tipiconale ale *Evhologhionului* sau *Molitfelnicului* ortodox, acestea sunt destul de vaste, ţinând seama de zona în care au apărut, cum sunt de exemplu ediţiile din Transilvania, care prezintă rânduieli inedite şi datorită influenţei catolice din secolul al XVIII-lea.

Motivul pentru care am ales să cercetez această temă se datorează înclinaţiei pe care o am şi pentru fascinaţia ritualului şi al liturgicii Bisericii Ortodoxe şi am convingerea că cele ce sunt prezentate în studiul de faţă reprezintă un modest aport la marea bibliografie care s-a ocupat de cercetarea acestei cărţi de cult, indispensabilă unui preot.

Primele menţiuni istoriografice ale Molitfelnicului

Pentru identificarea primelor menţiuni istoriografice ale *Molitfelnicului* sau *Evhologhionului* trebuie să mergem la izvoarele acestuia. Ţinând seama de cuprinsul acestei cărţi de cult, în care se găsesc şi Moliftele Sfântului Vasile cel Mare, ale Sfântului Ioan Hrisostom sau Gură de Aur, putem afirma că această carte de cult începe să se alcătuiască încă din secolul IV şi durează până în jurul secolului IX[1]. Formarea acestei cărţi are la bază şi textele manuscrise ale Sfântului Iacov, Sfântului Marcu, prima Liturghie sumară pe care o găsim în Constituţiile Apostolice şi Liturghiile celor trei mari Sfinţi Părinţi ai Bisericii primare: Sfântul Vasile cel Mare, Arhiepiscop

* Profesor la Şcoala Generală Grăniceri-Şiclău, jud. Arad, Adresa: Str. Gheorghe Lazăr, nr. 6, Ap.1, Arad, Jud. Arad, paul_krizner@yahoo.com.

[1] Ene Branişte, *Liturgica Generală*, Bucureşti, 1993, p. 653.

https://biblioteca-digitala.ro

de Cezarea Capadociei (330-379)[2], a cărui Liturghie se săvârşeşte de 10 ori pe an, a Sfântului Ioan Hrisostom sau Gură de Aur, Patriarh al Constantinopolului (354-604)[3], a cărui Liturghie se săvârşeşte în majoritatea zilelor din cursul anului bisericesc şi Grigore cel Mare, Papă al Romei (540-604)[4], fiindu-i atribuită Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite, săvârşită în Postul Mare, de aceea prima carte de acest gen se numea *Liturghierul-Molitfelnic*.

Ca perioadă de început a alcătuirii *Evhologhionului* putem spune că este veacul al IV-lea, iar dezvoltarea sau evoluţia sa a durat mai bine de cinci secole, când în secolul IX se cunoaşte apogeul dezvoltării acestei cărţi[5].

În secolul al XI-lea s-a descoperit în Sfântul Munte Athos un *Evhologhion a lui Serapion*[6], care a fost episcop de Thumis sau Thumuis, această carte datând din secolul al IV-lea[7]. Se pare că acest episcop nu este altul decât contemporanul şi bunul prieten a Sfântului Atanasie cel Mare, iar oraşul Thumis se afla undeva în Egiptul de jos în apropierea Alexandriei[8]. Autorul acestei cărţi, chiar dacă poartă numele episcopului Serapion, se pare că nu este el cel care l-a alcătuit, ci doar a făcut unele modificări de adaptare a anaforalei liturgice la cerinţele vremii sale[9], când creştinii ortodocşi se luptau împotriva ereziei lui Arie[10]. Tot Serapion a modificat rugăciunea undelemnului şi a îmbogăţit textul unor rugăciuni, încadrându-le într-o grupă separată şi punând la supratitlu numele de *Serapion*[11]. Acest *Evhologhion a lui Serapion* are la bază un *Arhieraticon* scris cu mult înainte de anul 300[12], dar care nu s-a mai păstrat.

Toate *Evhologhioanele*, fie în manuscris, fie tipărite din următoarele secole îşi au izvor din *Evhologhionul Codicelui Barberini* atestat în secolul VIII[13], păstrat în două exemplare, unul în Biblioteca Vaticanului şi unul în

---

[2] Ioan G. Coman, *Patrologie*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1956, pp. 163-164.

[3] *Ibidem*, pp. 199-202.

[4] *Ibidem*, pp. 318-319.

[5] E. Branişte, *op. cit.*, p. 653.

[6] Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei, vol. I: Canonul Apostolic al primelor secole*, Editura Deisis/Stavropoleos, 2008.

[7] Ioan Floca, *Molitfelnicul ortodox – studiu istorico-liturgic cu privire specială asupra Molitfelnicului românesc până la sfârşitul secolului XVIII-lea*, în „Mitropolia Ardealului", An VII (1962), nr. 1-2, p. 94.

[8] Nicolae Popoviciu, *Epicleza euharistică*, Bucureşti, 2003, p. 146.

[9] *Ibidem*.

[10] Referitor la erezia lui Arie sau Arianismul se pot studia lucrările lui Nicolae Chifăr, *Istoria Creştinismului*, Iaşi, 2000, vol. II, p. 11-29; Emanoil Băbuş, *Introducere în Istoria Bisericească Universală*, Bucureşti, 2003, pp. 97-102.

[11] I. Floca, *op. cit.*, p. 94.

[12] *Ibidem*.

[13] Codicele Barberini este cel mai vechi codice *Evhologhiu* păstrat. Mănăstirea Sfântul Marcu din Florenţa deţinea acest Codice, despre care Iacob Goar spunea că a fost dus din răsărit de către un ierarh la Sinodul de la Florenţa. În secolul al XVI-lea, Cardinalul Barberinus îl avea în biblioteca personală şi aici Iacob Goar îl găseşte

https://biblioteca-digitala.ro

biblioteca episcopului Porfirie, actualmente în Biblioteca împărătească din Petersburg[14], care, după unii istorici, datează de la sfârşitul secolului al VIII-lea, iar după alţii de la începutul secolului al IX-lea[15].

Primele tipărituri ale *Evhologhionului* sau *Molitfelniculuí*[16] apar abia în secolul al XVI-lea, iar până atunci găsim folosite *Evhologhioanele* în manuscris alcătuite sub formă de Codice, cum este şi Codicele Barberini din secolul al VIII-lea. Până în secolul al XVI-lea *Evhologhioanele* erau scrise pe pergament, pe foi de hârtie sau membrană, cu unicale[17] sau cu litere cursive minuscule ori majuscule; ca o caracteristică din punct de vedere paleografic este aceea că numele des folosite sunt prescurtate, cum ar fi: Tς (Τεος) sau Θς (Θεός), iar chenare de linii simple încadrează paginile acestor manuscrise[18].

După înfiinţarea tiparului în 1444-1445 de către Johannes Gensfleisch cunoscut sub numele de Gutenberg, la Mainz, la nici 100 de ani, apare prima carte *Evhologhion* tipărită, aşa numita ediţie princeps a *Evhologhionului cel Mare* din 1526 de la Veneţia cuprinzând şi cele trei Liturghii[19]. Astfel că, de la ediţia princeps a *Evhologhionului celui Mare* din secolul al XVI-lea, urmează alte ediţii pe parcursul secolelor XVI şi XVII care se răspândesc în întreg orientul ortodox.

Pentru ediţiile româneşti ale *Evhologhionului* sau *Molitfelniculuí* s-a folosit traducerea *Evhologhionului* de la Veneţia a lui Nicolae Glichis din 1691, ediţie nepăstrată[20]. Datorită răspândirii *Evhologhionului* prin diferite Biserici locale cuprinsul acestuia s-a dezvoltat şi uniformizat în funcţie de nevoile creştinilor şi a problemelor acestora.[21] Biblioteca Academiei Române are spre păstrare mai multe exemplare din ediţiile acestui *Evhologhion* sau *Molitfelnic* intitulat *Evhologhion sive rituale graecorum complectus ortus et ordines divinae liturgiae*, editat cu note critice de Iacob Goar la Paris în 1647,

---

la 1647, după care cartea trece ulterior în proprietatea Bibliotecii Vaticanului, unde se pare că se găseşte şi azi. Conţinutul acestui *Evhologhion* grecesc se poate vedea la Ioan I. Ică jr., *op. cit.*

[14] Vasile Mitrofanovici, Teodor Tarnavschi, Nectarie Nicolae Cotlarciuc, *Liturgica Bisericei Ortodoxe cursuri universitare*, Cernăuţi, 1929, p. 266.

[15] I. Floca, *op. cit.*, p. 94.

[16] Este vorba de *Evhologhionul* grecesc, acesta fiind izvorul de răspândire la celelalte Biserici autocefale, care pe parcursul istoriei, fie l-au adaptat, fie l-au completat, în funcţie de cerinţele vremurilor.

[17] ***Unical-ă***, scriere unicală, înseamnă scriere cu majuscule derivate din litere romane capitale (deosebindu-se de acestea prin rotunjimea formelor); Unical din latinescul ***unicalis***, cf. *Dicţionarul Limbii Române Moderne*, Bucureşti, 1958, p. 904, col. II.

[18] I. Floca, *op. cit.*, p. 95.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

iar alte ediţii[22] se păstrează în limba greacă sub denumirea: *Εὐχολόγιον τό Μέγα*[23].

Alte ediţii ale *Evhologhionului* apar la Roma pentru ritul grecilor uniţi sau a Bisericii Greco-Catolice[24], astfel că, la 1754 avem tipărită prima ediţie a *Evhologhionului* de acest fel, care are la bază ediţia ortodoxă de la Veneţia din 1727[25]. Următoarea ediţie apare tot la Roma în 1872, având un scop precis, şi anume acela de propagandă a uniaţiei. Totuşi şi la întocmirea acestei ediţii s-a ţinut seama de ediţia *Evhologhionului* lui T. H. Demetrius din 1777 de la Veneţia – reprezentând ediţia cvasi-oficială a bisericii Greco-Catolice[26].

Literatura istoriografică privind Molitfelnicul românesc

Despre această carte de cult numită *Molitfelnic* sau *Evhologhion* s-au scris numeroase studii, atât din punct de vedere liturgic, cât şi istoric.

Renumitul liturghist Ene Branişte dedică un capitol în lucrarea sa *Liturgica Generală*[27] cărţilor de cult sau de ritual, unde prezintă *Molitfelnicul* din punct de vedere liturgic, amintind cuprinsul acestuia. Alături de el, s-a mai ocupat de prezentarea cărţilor de cult şi profesorul de liturgică bucureştean Petre Vintilescu[28], iar la Cernăuţi Vasile Mitrofanovici[29] tipăreşte în 1909 o lucrare unde scoate în evidenţă importanţa acestei cărţi de cult. Studiile cu privire la cuprinsul *Molitfelnicului ortodox* sunt destul de vaste, astfel că de cercetarea lor s-a ocupat, printre alţii, şi doctorandul din acea vreme Liviu Streza, actualmente Laurenţiu Streza, Mitropolitul Ardealului, publicând în 1974 un studiu cu privire la *Molitfelnicele* în manuscris[30], unde prezintă cuprinsul fiecărei piese cercetate. Părintele Dumitru Bălaşa prezintă manuscrisul unui *Molitfelnic* ataşat la *Evhologhionul* cronicarului Dionisie[31].

O contribuţie la îmbogăţirea istoriografiei liturgice o face şi cercetătorul Marin Mălinaş, care scrie despre manuscrisele din Bihor, unde prezintă şi anumiţi copişti din secolele XV-XVIII[32]. Tot pe această zonă,

---

[22] Din anii 1752, 1759,1765, 1775, 1792.

[23] I. Floca, *op. cit.*, p. 96.

[24] Mircea Păcurariu, *Uniaţia în Transilvania în trecut şi astăzi*, Editura Episcop Nicolae Popovici, Oradea, 2006.

[25] I. Floca, *op. cit.*, p. 95.

[26] *Ibidem*.

[27] E. Branişte, *op. cit.*, pp. 644-672.

[28] Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, Bucureşti, 1972, p. 384.

[29] V. Mitrofanovici, T. Tarnavschi, N. N. Cotlarciuc, *op. cit.*

[30] Liviu Streza, *Manuscrise româneşti în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului*, în „Mitropolia Ardealului", An XIX (1974), Nr. 4-6, pp. 233-249.

[31] Dumitru Bălaşa, *Contribuţia cronicarului Dionisie Eclesiarhul Mitropoliei din Bucureşti la îmbogăţirea Molitfelnicului românesc – un alt manuscris inedit*, în „Mitropolia Ardealului" An XCIX (1981), nr. 5-6, pp. 669-674.

[32] Marin Mălinaş, *Manuscrise liturgice din Bihor*, în „Biserica Ortodoxă Română", An XCIII (1957), nr. 9-10, pp. 1128-1138.

https://biblioteca-digitala.ro

Chiril Pistrui[33] reuşeşte să publice un studiu cu privire la manuscrisele din Biblioteca Episcopiei Ortodoxe din Oradea, unde oferă date inedite cu privire la însemnările tipiconale ce se găseau pe *Molitfelnicele* manuscris cu privire la Taina Cununiei. O prezentare sistematică şi generală a *Molitfenicului* o face părintele profesor Ioan Floca, pornind de la primele manuscrise slave şi până la ediţiile *Molitfelnicelor* în limba română[34]

Literatura istoriografică a *Molitfelnicului* este destul de vastă, astfel printre cercetătorii care s-au ocupat de această carte de cult amintim pe Ioan Bianu, Nerva Hodoş[35] şi Constantin Mălinaş[36], care au reuşit publicarea cărţii vechi româneşti de unde avem date inedite cu privire la *Molitfelnic*. O contribuţie importantă asupra alcătuirii bibliografiei româneşti vechi a avut-o şi clericul Ştefan Moldovan, care şi-a adus contribuţia la *Bibliografia Românească veche*.[37]

Tot un cercetător de seamă, Florian Dudaş, s-a ocupat îndeaproape de cercetarea *Molitfelnicelor* din zona Bihorului, care a desluşit unele taine ale acestora.[38] Nu în ultimul rând, profesorul Pavel Cherescu s-a ocupat de *Molitfelnicele* existente în Biblioteca Mitropoliei Sibiului[39].

O preocupare pentru trecerea de la slavonism la românism o manifestă părintele profesor academician Mircea Păcurariu[40] prin cercetarea sa istoriografică.

Datorită costurilor mari pentru achiziţionarea unui *Molitfelnic* tipărit, iar unele parohi nu-şi puteau permite o astfel de carte, s-a recurs la copierea lui, în manuscrise, astfel preotul putea răspunde nevoilor sau trebuinţelor parohienilor săi. De prezentarea acestor manuscrise din Biblioteca Mitropoliei Sibiului s-a ocupat şi preotul Chiril Pistrui.[41]

Molitfelnicele în manuscris au fost achiziţionate de unele parohii sau donate de unii preoţi care în timp au reuşit să-şi cumpere o carte tipărită,

---

[33] Chiril Pistrui, *Manuscrise româneşti şi slave în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în „Biserica Ortodoxă Română", nr. 5-6, 1974, pp. 774-790.

[34] I. Floca, *op. cit.*, pp. 93-115.

[35] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche, 1505-1830*, vol. I-III, Bucureşti, 1903, 1910, 1912-1916 (vol. III în colaborare cu Dan Simionescu).

[36] Constantin Mălinaş, *Catalog de carte veche românească 1643-1830*, Oradea, 1993.

[37] Florian Dudaş, Ştefan Crişan, *Contribuţiile clericului Ştefan Moldovan la Bibliografia Românească veche*, în „Biserica Ortodoxă Română", An XCIX (1981), nr. 3-4, p. 421.

[38] Florian Dudaş,*Vechile tipărituri româneşti din bisericile Bihorului sec XVI-XVII*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, 1979, Idem, *Vechile manuscrise româneşti din Ţara Bihorului*, vol. I-II, Biblioteca Revistei „Familia", Oradea, 2007.

[39] Pavel Cherescu, *Contribuţii la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (sec. XVIII-XIX)*, Editura Adsumus, Oradea, 2001.

[40] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, Vol. II, 1994, Idem, *Uniaţia în Transilvania în trecut şi astăzi*, Oradea, 2006, pp. 47-57, Idem, *Legăturile Bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, pp. 85-120 (extras din „Mitropolia Ardealului"An XIII (1968), nr. 13).

[41] Chiril Pistrui, *Manuscrise slave în Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu*, în „Mitropolia Ardealului" An XV (1970), nr. 11-12, pp. 826-838.

https://biblioteca-digitala.ro

după cum menţionează părintele Titus Roşu[42]. În Transilvania circulaţia manuscriselor s-a datorat şi refuzului autorităţilor habsburgice de a aproba tipărirea cărţilor de cult ortodoxe, având în vedere faptul că de la 1698-1701, ortodocşii din Transilvania au fost obligaţi să treacă la uniaţie. De manuscrisele care s-au mai păstrat de pe teritoriul acestui principat s-a ocupat profesorul Chiril Pistrui.[43]

Transcrierea sau copierea în manuscrise a cărţilor de cult au fost făcute de diverşi copişti, atât din Transilvania, proveniţi din părţile Moldovei, cum reiese din studiul lui Virgil Molin[44], dar şi din părţile Bihorului şi a Aradului. Printre numeroşii copişti îl amintim aici pe diaconul Ion din Budeşti, care, după Rodica Rădulescu[45], se îndeletnicea cu acest meşteşug. O listă cu însemnări de copişti o găsim şi în lucrarea profesorului Gabriel Ştrempel[46], mergând cu prezentarea lor până la anul 1800. De copiştii din Transilvania şi în special de cei din Bihor s-a ocupat şi Atanasie Popa[47].

Molitfelnicul în serviciu divin. Istoric şi tematică

1. Câteva consideraţii generale

Cărţile de cult folosite de Biserica Ortodoxă se împart în două mari categorii: cele de strană, a serviciului divin public, cum ar fi *Mineele, Apostolul, Acatistierul, Antologhionul, Panihida* etc. şi cărţile liturgice, folosite de preot, atât în serviciul divin public, cât şi în cel particular, acestea fiind *Liturghierul, Evanghelia, Molitfelnicul, Tipicul, Aghiasmatarul, Arhieraticonul,* etc.

Molitfelnicul în serviciul divin public, cât şi în cel particular, are o mare importanţă datorită complexităţii cuprinsului, care răspunde cerinţelor şi nevoilor credincioşilor. Această carte cuprinde Sfintele Taine, Rugăciuni, Ierurgii, Molifte, de care creştinul are nevoie pe întreaga perioadă a vieţii sale.

Denumirea de *Molitfelnic, Molitvelnic* provine din slavonescul *molitvinikŭ*, însemnând **rugăciune, cuvânt**[48], iar din limba greacă avem denumirea de *Evhologhiu – εὐχολογίου τό ἐυχη λόγος, Evhologhion, evhi logos* însemnând **rugăciune, cuvânt**, de la *εὐλογώ-evlogo* însemnând **binecuvântare**[49]. În general numele acestei cărţi de cult s-a păstrat cu unele

---

[42] Titus Roşu, *Cinci manuscrise Bihorene din secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Banatului", An XXII, nr. 4-6, pp. 246-249.

[43] Chiril Pistrui, *101 Manuscrise în Transilvania – secolele XII-XVII*, în „Biserica Ortodoxă Română", An XCIX (1981), nr. 5-6, pp. 643-653.

[44] Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei", 1964, nr. 11-12, pp. 859-869.

[45] Rodica Rădulescu, *Un copist arădean necunoscut*, în volumul „Patrimoniul naţional cultural", vol. II, Bucureşti, 1983.

[46] Gabriel Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, Vol. I, 1959.

[47] Atanasie Popa, *Copişti moldoveni din Transilvania în secolele XVII-XVIII*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", An XV (1969), nr. 7-9, pp. 468-458-467, Idem, *Copişti şi manuscrise în Bihor secolele XVII-XVIII*, în „Crisia", 1979, pp. 323-336.

[48] Ioan M. Stoian, *Dicţionar Religios*, Bucureşti, 1994, p. 175, col I.

[49] Ene Branişte, Ecaterina Branişte, *Dicţionar Enciclopedic de cunoştinţe religioase*, Caransebeş, 2001, p. 309, col I.

https://biblioteca-digitala.ro

diferenţe de zonă, cum ar fi *Molitvenic*, aceasta fiind ediţia slavă de la Târgovişte din 1545. Diaconul Coresi tipăreşte o carte de cult în 1564 la Braşov pe care o numeşte *Molitevnic*. Mitropolitul Dosoftei la Iaşi, în 1681, numeşte această carte *Mltvnic=Moltănic*. Ediţia de la Bălgrad din 1688 apare denumirea de *Molit к-vnic*. Ediţiile de la Râmnic apar sub denumirea de *Molitvenic-к*[50]. Tot numele de *Molitvenic-к* poartă ediţiile de la Bucureşti din 1794 şi Sibiu 1874.[51]

O altă denumire a acestei cărţi de slujbă este, după cum am menţionat mai sus, şi denumirea greacă de *Evhologhion ce să zice şi Molitкvnic*, cum ar fi ediţia de Bălgrad 1689 sau Râmnic 1730. Alte ediţii intitulate *Evhologhion* sunt şi cele de la Buzău[52], Râmnic 1706, Târgovişte 1713, Bucureşti[53], Iaşi 1749, 1754, Blaj 1815 şi 1913[54].

Denumirea de *Evhologhion* o poartă unele ediţii de secol XIX, menţionând aici pe cele de la Bucureşti din 1808, *Evhologhionul sau Carte de rugăciuni*, Bucureşti 1888, şi *Evhologhionul Bogat*[55].

O altă denumirea a acestei cărţi de cult, dar care este rar întâlnită, folosită mai mult în părţile Moldovei, provenind la noi în ţară din Rusia ortodoxă, este aşa-numitul *Trebnic*, acesta fiind tipărit în trei ediţii: unul ar fi *Trebnicul slav* de la Câmpulung din 1635 şi două ediţii ale *Trebnicului român* de la Chişinău din 1920, respectiv 1926.[56]

Variaţia titlului de la *Molitfelnic* la *Evhologhion* sau *Trebnic* pe teritoriul ţării noastre se datorează influenţelor culturii bisericeşti, fie cea slavă, fie cea greacă, iar influenta rusească apare sub Mateiu Basarab când cartea se numea, ca şi în Biserica Rusă, *Trebnic*, iar în vremea lui Constantin Brâncoveanu se folosea denumirea greacă a cărţii, cea de *Evhologhion*.[57]

În zilele noastre denumirea acestei cărţi liturgice este de *Molitfelnic – cuprinzând slujbe, rânduieli şi rugăciuni săvârşite de preot la diferite trebuinţe din*

---

[50] Ediţiile de Râmnic sunt cele din anii: 1730, 1758, 1768, 1782, 1793 şi toate poartă aceeaşi denumire.

[51] Niculae M. Popescu, *Diortosind Molitfelnicul – Ediţia Sfântului Sinod*, în „Biserica Ortodoxă Română", An LV (1937), nr. 11-12, p. 696.

[52] Din anii 1699, 1701, 1747.

[53] Din anii 1729, 1741, 1747.

[54] O parte din ediţiile de la Blaj sunt ediţii uniate pentru propaganda Bisericii Greco-Catolice în Transilvania. Ediţia din 1913 este a III de acest gen, fiind tipărită de Arhiepiscopul şi Mitropolitul de Alba Iulia şi Făgăraş, Victor Mihály de Apşa. Această ediţie are la bază *Evhologhionul* ortodox grec, având ca deosebire înlocuirea termenului *Sfântul Duh* cu *Sfântul Spirit*, sau în loc de *rob* se foloseşte *serv*; şi în loc de *miluieşte-ne, îndură-te*.

[55] Ediţiile din 1896, 1910, 1920,1926 poartă denumirea de *Evhologhionul Bogat*.

[56] N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 696.

[57] *Ibidem*, p. 697.

https://biblioteca-digitala.ro

viaţa creştinilor[58], denumire neschimbată încă de la ediţiile din 1854, respectiv 1859, apărute sub Mitropolitul Nifon la Bucureşti[59].

2. Ce este Molitfelnicul?

Molitvenicul, Moltvelnicul, Molitfelnicul, Molitevelnicul, Evhologhionul adecă Molitvelnicul, Evhologhionul sau Trebnicul[60] face parte din categoria cărţilor de cult folosite de preot la diverse nevoi ale creştinilor, răspunzând cerinţelor acestora prin rugăciunile ce sunt cuprinse în această carte de cult. Această carte răspunde cerinţelor şi nevoilor vieţii creştinului de la naştere până la moarte, cuprinzând cele Şapte Sfinte Taine ale Bisericii Ortodoxe[61], dar şi ierurgii şi rugăciuni la diferite trebuinţe ale creştinului.[62]. Cuprinzând Sfintele Taine şi slujbe la diferite trebuinţe, şi ierurgii, *Molitfelnicul* a fost numit şi cartea de *căpătâi a evlaviei ortodoxe*.[63]

Aurel Popoviciu, duhovnicul de la Seminarul sibian şi profesor de muzică bisericească şi tipic, spune că *Molitvelnicul* cuprinde *rânduielile sfintelor taine, afară de Taina Preoţiei*[64], a ierurgiilor şi a slujbelor de care au nevoie credincioşii.

3. Cuprinsul Molitfelnicului

În decursul istoriei cultului Bisericii, cuprinsul *Molitfelnicului* a suferit diferite modificări, introducându-se şi eliminându-se unele rugăciuni în funcţie de necesităţile credincioşilor. Cu siguranţă, pe teritoriul ţării noastre a avut o importanţă majoră şi din punct de vedere al păstrării identităţii naţionale şi, cu atât mai mult, când s-a pus problema introducerii limbii române în cultul ortodox, ca limbă de slujire.

3. 1. Cuprinsul Evhologhionului grecesc

Pornind de la cea mai veche atestare documentară, pe care o avem din secolul al VIII-lea, aşa-numitul *Evhologhionul lui Serapion, Evhologhionul* sau *Molitfelnicul* cuprinde două mari părţi, şi anume în prima parte este cuprinsă Liturghia de tip alexandrin urmată de anaforalele şi preanaforalele[65], iar a doua parte cuprinde o serie de rugăciuni după cum urmează:

---

[58] *Molitfelnic*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2002.

[59] N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 698; Paul Krizner, *Evhologhionul sau Molitfelnicul ortodox – un modest aport la explicarea denumirii acestei cărţi de cult*, în „Calea Mântuirii", Arad, An IX, Serie nouă, Nr. 5 (404), 27 ianuarie 2008, p. 2.

[60] N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 695.

[61] Sfântul Botez, Ungerea cu Sfântul şi Mare Mir, Mărturisirea sau Spovedania, Sfânta Împărtăşanie, Maslul, Cununia, Hirotonia sau Preoţia.

[62] Sfeştania, Înmormântarea, Parastasul, Slujba Sfinţirii Crucii ce se aşează la mormânt, Molifte sau dezlegări, Rugăciuni la neputinţe şi boli şi la felurite trebuinţe ale creştinului.

[63] E. Branişte, E. Branişte, *op. cit.*, p. 309, col. II.

[64] Aurel Popoviciu, *Tipicul Bisericii Ortodoxe întocmit pentru trebuinţele preoţilor şi ale elevilor seminariali*, Negyszeben-Sibiu, 1917.

[65] *Anaforalele* sunt rugăciuni din cadrul Sfintei Liturghii ce ţin de la *Cu vrednicie şi cu dreptate...* şi până la rugăciunea *Tatăl nostru*, rugăciuni citite de preot în taină, iar preanaforalele sunt rugăciunile dinaintea anaforalelor.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Rugăciune la ungerea celor ce se botează
2. Rugăciune la ungerea cu mir cu care sunt unşi cei botezaţi
3. Rugăciune pentru untdelemnul bolnavilor sau pentru pâine şi pentru apă
4. Rugăciune pentru cel ce a murit şi e purtat afară
5. Prima rugăciune a duminicii
6. După ridicarea în picioare de la omilie, rugăciunea
7. Rugăciune pentru catehumeni
8. Rugăciune pentru bolnavi
9. Rugăciune pentru aducere de roade
10. Rugăciune pentru Biserică
11. Rugăciune pentru Episcop şi Biserică
12. Rugăciune a îngenuncherii
13. Rugăciune pentru popor
14. Punere a mâinilor peste catehumeni
15. Punere a mâinilor peste laici
16. Punere a mâinilor peste bolnavi
17. Rugăciunea ofrandei (euharistice) a episcopului Serapion
18. După rugăciune frângerea iar la frângere rugăciune[66]
19. După ce frângerea e împărţită, întinderea mâinilor peste popor de către clerici
20. După împărtăşire rugăciunea poporului
21. Rugăciune pentru untdelemn şi apă aduse ofrandă
22. Întindere a mâinilor după binecuvântarea apei şi a untdelemnului
23. Sfinţirea apelor (baptismale)
24. Rugăciune pentru cei ce se botează
25. După dezlegare/lepădare (apotage), rugăciunea[67]
26. După ungere, rugăciunea[68]
27. După botezare şi ridicare (din apă) rugăciunea[69]
28. Punere a mâinilor la aşezarea diaconilor
29. Punere a mâinilor la aşezarea prezbiterilor
30. Punere a mâinilor la aşezarea unui episcop

În total sunt cuprinse un număr de 30 de rugăciuni, fiind aranjate fără nici o sistematizare[70].

3. 2. Cuprinsul Molitfelnicului slav

Plecând de la afirmaţia că toate *Evhologhioanele* şi *Molitfelnicele* de pe întreg ţinutul ortodox au ca model *Evhologhionul* grecesc, putem spune că şi din punct de vedere al cuprinsului, *Molitfelnicele* slave au avut ca model cuprinsul acestei cărţi de cult.

Prezentăm mai jos cuprinsul unui *Molitfelnic* slav datând din secolul al XVI-lea, scris în Transilvania undeva în ţinuturile Braşovului[71]:

---

[66] *Învredniceşte-ne şi de cuminecarea aceasta...*, a se vedea Ioan I. Ică jr., *op. cit.*, p. 873.

[67] *Doamne Atoateţiitorule, pecetluieşte consimţământul robului Tău...*, cf. *Ibidem*, p. 874.

[68] *Binefăcătorule iubitorule de oameni...*, cf. *Ibidem*, p. 875.

[69] *Dumnezeule, Dumnezeu al adevărului, Ziditorule a toate...*, cf. *Ibidem*, p. 875.

[70] I. Floca, *op. cit.*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Rânduiala Sfântului Botez
2. Rânduiala la opt zile după Botez
3. Logodna şi cununia
4. Mărturisirea
5. Rânduiala la ieşirea sufletului
6. Îngroparea laicilor
7. Parastasul
8. Sf. Maslu
9. Sfinţirea untdelemnului la morţi (monahi şi mireni)
10. Sfinţirea apei la Sânta Arătare (Bobotează)
11. Sfinţirea apei la 1 august şi la fiecare început de lună
12. Slujba spălării Sfintelor Moaşte
13. Ungerea cu Sfântul Mir
14. Slujba la Înălţarea Sf. Cruci
15. Rânduiala Sfinţirii bisericii renovate
16. Rugăciuni la diferite întâmplări
17. Rânduiala primirii latinilor
18. Paraclisul Maicii Domnului
19. Diferite canoane normative ale Sf. Apostoli şi Sf. Părinţi
20. Vecernie, Utrenie, Vosglasuri, Otpusturi

După cum putem observa, cuprinsul acestui *Molitfelnic* manuscris slavon este destul de bogat, având rânduieli şi rugăciuni care răspundeau cerinţelor credincioşilor acelor vremi. Ca idee generală, *Molitfelnicele* au păstrat structura ediţiei greceşti pe care am prezentat-o, cu unele eliminări şi adaosuri, în funcţie de cerinţele „poporenilor".

Concluzii

În ceea ce priveşte secolul al XVIII-lea, putem spune că acum s-au tipărit cele mai multe ediţii ale *Molitfelnicului* românesc, numărul lor ridicându-se la 22 de astfel de cărţi de cult. Acest secol poate fi numit şi datorită tipăririi acestor cărţi de slujbă bisericească, *secolul luminii*[72].

În marea lor majoritate *Molitfelnicele* tipărite în secolul XVIII, urmează rânduiala *Evhologhionului* grecesc tipărit de Nicolae Glichis în 1690 la Veneţia[73], astfel că din 22 de *Molitfelnice* româneşti, un număr de 14 urmează rânduiala cuprinsului grecesc, două au adaose slave, iar şase urmează *ustavul moschicesc*[74].

Începând cu *Evhologhionul* tipărit de vrednicul Mitropolit Daniil la Bucureşti în anul 1729 observăm că el scoate definitiv din cuprins Liturghiile, acestea formând o carte de cult de sine stătătoare, numită *Liturghier*.

---

[71] Chiril Pistrui, *Manuscrise slave în Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu*, în „Mitropolia Ardealului", An XV (1970), Nr. 11-12, p. 36.

[72] Dimitrie Bejan, *Ediţii româneşti ale Molitfelnicului ortodox*, în „Biserica Ortodoxă Română", An LIV (1936), nr. 11-12, p. 690.

[73] I. Floca, *op. cit.*, p. 95.

[74] D. Bejan, *op. cit.*, p. 690.

https://biblioteca-digitala.ro

Veacul al XIX-lea nu a fost atât de bogat în tipărituri cu privire la *Molitfelnice*, văzând lumina tiparului doar 19 astfel de cărţi de cult[75]. În secolul XX, până la recunoaşterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române din 1925, apar şapte *Molitfelnice*, dintre care trei la Bucureşti, fiind ediţii sinodale, două la Blaj şi două *Trebnice* la Chişinău. Cuprinsul acestor cărţi suferă modificări de la o ediţie la alta, adăugându-se şi eliminându-se diferite rugăciuni şi rânduieli, astfel că cele mai multe piese le are *Trebnicul cel Mare* de la Chişinău din 1908, care conţine în total 153 de rânduieli şi rugăciuni.[76], în timp ce a treia ediţie sinodală de la Bucureşti din 1910 cuprinde un număr de 111 rugăciuni şi rânduieli[77].

Evhologiu din 1888, tipărit în vremea regelui Carol I, ediţie sinodală, cuprinde un număr de 100 piese[78], iar *Evhologiu* din 1910 este alcătuit din 111 piese[79].

Trebuie menţionat faptul că în anul 1937 apare o nouă ediţie a *Evhologhiului* la Bucureşti, ediţie sinodală, îngrijită de profesorul Niculae M. Popescu, care este alcătuită dintr-un număr de 108 piese în care sunt cuprinse, se pare că pentru ultima dată în *Molitfelnice*, Rugăciuni cu privire la trecerea ereticilor, a schismaticilor, a evreilor la ortodoxie. Această ediţie este urmată de ediţiile din 1950, 1976, 1992, 1998 care nu diferă nici la numărul de piese, dar nici în ceea ce priveşte conţinutul ritualului, faţă de cea din 2002, uzitată astăzi în bisericile ortodoxe de pe teritoriul României.

---

[75] Cinci urmează rânduiala ediţiilor greceşti, patru rânduiala ediţiilor slave, iar restul de zece sunt alcătuite după rânduiala ediţiilor greceşti, dar cu adaosuri din *Molitfelnicele* slave.

[76] D. Bejan, *op. cit.*, p. 692.

[77] *Ibidem*.

[78] Pentru mai multe date cu privire la cuprinsul acesteia a se vedea *Evhologiu*, Bucureşti. 1888.

[79] Vezi *Evhologiu*, Ediţia a III-a, Bucureşti, 1910.

https://biblioteca-digitala.ro

BUCĂTĂRIA CURŢII PRINCIARE ÎN A DOUA JUMĂTATE AL SECOLULUI AL XVII-LEA

Anton E. Dörner*

Istoriografia transilvăneană din ultimii 150 de ani nu a arătat o atenţie deosebită faţă de o temă de cercetare extrem de interesantă, precum curtea princiară. Dacă azi avem informaţii relativ vaste despre forma de organizare şi activitatea unor instituţii similare din Franţa, Germania sau Austria, nu acelaşi lucru se poate afirma şi despre Transilvania. Din subiectul darnic amintit, dar – din păcate – încă nevalorificat din punct de vedere ştiinţific a fost extras un singur aspect, respectiv felul în care funcţiona bucătăria principelui. Problematica aleasă nu este una întâmplătoare. Textele vremii (în special literatura memorialistică) fac adesea referiri la mesele copioase servite la curte, la diversitatea felurilor de mâncare şi specialităţile culinare agreate de diverse personalităţi marcante ale timpului, apoi la angajări de bucătari pricepuţi locali sau străini, reţetare etc., fără însă să se facă aproape nici o referire la locul de preparare ale acestor preparate delicioase. Destul de rar se întâmplă chiar, păstrarea vreunui nume legat de serviciul amintit, cu toate că principele intra într-un contact zilnic cu rodul muncii lor.

Activitatea bucătăriei era în strânsă legătura cu obiceiurile de masă ale nobilimii transilvănene. Deşteptarea la curte avea loc dis-de-dimineaţă, obligatoriu înainte de trezirea principelui. În timp ce participa la ceremonialul ieşirii din dormitor al suveranului, urmat, apoi, de primul serviciul divin, persoanele însărcinate cu prepararea mesei cotidiene îşi luau postul în primire. În primul moment al zilei ei nu aveau un rost anume, întrucât curtenii serveau mai mult lichide: fiertură de scorţişoară, lichior (*aquavita*), precum şi ţuica tradiţională. Toate trei, pe bază de alcool, se foloseau şi ca medicament în epocă, servind în tratarea diverselor boli, motiv pentru care se puteau achiziţiona şi de la diverse farmacii. La rând cu bărbaţii serveau şi curtezanele aceleaşi băuturi, cu observaţia că ele îmbunătăţeau reţetarul, respectiv: turnau într-o tavă ţuica, o amestecau cu miere, 2-3 smochine, ori stafide, după care aprindeau conţinutul pentru o perioadă de timp până se dizolvau componentele, după care lichidul astfel obţinut se putea servi fierbinte sau rece[1]. Cafeaua, ciocolata caldă sau rachiul de trandafir încă nu erau la modă[2].

Dacă micul dejun nu avea un rol deosebit în viaţa cotidiană a nobilimii transilvănene, în schimb, cu atât mai important era prânzul şi cina. Primul începea devreme la ora 10 dimineaţa la debutul secolului XVII, iar la finele aceluiaşi veac cu un ceas mai târziu[3], iar durata ei de servire se

* Institutul de Istorie „George Barițiu", Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 12-14, dorneranton@yahoo.com

[1] Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, în *Magyar emlékirók 16-18 század*, Budapesta, 1982, p. 591(în continuare Apor)

[2] Apor, p. 591

[3] Radvánszki Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, I., Budapesta,1896, p. 470 (în continuare Radvánszki)

https://biblioteca-digitala.ro

întindea pe parcursul a aproximativ 2 ore[4]; în cazul în care la masă se invitau diverşi oaspeţi, răstimpul creştea peste limita amintită. La fel se întâmplă şi cu oficierea mesei de seară, care suportă o modificare orară în perioada mai sus amintită, de la 6 la 7[5] şi se prelungea, apoi, mult în noapte. Astfel, se poate uşor observa că munca prestată de personalul bucătăriei princiare întrecea uşor 16-18 ore pe zi.

De întreaga activitate răspundea **maestrul bucătăriei** *(konyhamester)*[6]. Acesta era desemnat de principe din rândul nobililor de la curte, fiind unul dintre oamenii săi cei mai de încredere. La intrarea în funcţie depunea un jurământ de fidelitate pe care apoi îl întărea şi printr-o formă scrisă. Numărul lor nu era stabilit cu exactitate. În general, se poate da cifra de patru-cinci persoane[7], cu obligaţia ca cel puţin doi dintre ei să se afle în

---

[4] *Bethlen Miklós élete leirása magától*, în *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapesta, 1980, p.516

[5] Kővári László, *Magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*, Pest 1860, p.60. (în continuare Kővári)

[6] Filologul T. Szabó Attila în dicţionarul său consacrat istoriei termenilor limbii maghiare care au circulat în Transilvania (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, VII. (Kl — Ly), Cluj-Budapesta, 1995, traduce expresia de *„konyhamester"* cu *„maistru bucătar, bucătar-şef"* (p. 217). Tot prin *„bucătar"* traduc şi dicţionarele contemporane (Cheresteşiu Victor, *Magyar-román szótár*, I, Cluj-Kolozsvár, 1929, p. 1018). Or, cuvîntul maghiar de bază *„konyha"* are o singură formă echivalentă în limba română, şi anume ceea de *„bucătărie"* şi nici o altă accepţiune. Pentru *„bucătar"* limba maghiară are corespondenta de *„szakács"*. Prin urmare, concordantul românesc pentru *„konyhamester"* ar fi din punct de vedere filologic formele de *„mai –marele bucătăriei"* sau *„maestrul bucătăriei"*. Acceptarea formei din dicţionar ar fi creat o confuzie totală, în condiţiile în care în actele vremii apare frecvent şi forma de *„főszakács"* care se traduce–de data aceasta corect–tot prin *„bucătar-şef"* şi *„maistru bucătar"*. Pentru a înlătura orice confuzie de termeni, s-a considerat util folosirea, în continuare, în studiu a formelor de *„mai –marele bucătăriei"* sau – fiind vorba de o veche funcţie dispărută de mai multe sute de ani – *„maestrul bucătăriei"*. Nici istoric echivalenţa cuvântului *„konyhamester=bucătar"* nu are o acoperire în realitate; bucătarul, prin natura muncii sale, trebuia să aibe vaste cunoştiinţe gastronomice, în timp ce deţinătorul funcţiei de *„mai marele bucătăriei"* putea foarte bine să nu aibe de loc o asemenea noţiune. Exista, de asemenea, între cei doi şi o diferenţă de statut social: maestrul bucătăriei era întotdeauna de spiţă nobilă în timp ce subordonatul său se situa pe o scară ierarhică inferioară (om liber sau iobag).

[7] Evagélikus Országos Leveltár (EOL) Budapest, *Radvánszki Béla hagyatéka*. 9 téka, 8 tétel [Arhiva Evanghelică de Stat Budapesta, fondul: Lăsămîntul Radvánszki Béla, cutia 9, nr. 8] sunt precizaţi un număr de cinci maeştii ai bucătăriei care funcţionau concomitent la curte (în continuare se va cita sub forma EOL-RB)]. Întrucât fondul a suferit între timp o mică reorganizare arhivistică prin contopirea materialelor referitoare la Transilvania, respectiv cutiile 9 şi 10, întruna singură, motiv pentru care nu se va mai preciza în continuare numărul cutiei, ci doar cota unde se regăseşte informaţia. De asemenea, trebuie menţionat, că fondul nu beneficiază de o numerotare a filelor, deci în citările care se vor face, se va preciza doar poziţia actului în cadrul cutiei. Mulţumesc pe această cale domnului director dr. Czenthe

https://biblioteca-digitala.ro

permanenţă la palat[8]. Într-un anumit context istoric (nuntă princiară, sosirea unor solii numeroase, campanie militară) putea fi chiar mai mare[9]. În cazul existenţei mai multor responsabili se producea o ierarhizare pe care o decidea principele; unul primea apelativul de prim-maestru al bucătăriei (*főkonyhamester*), în timp ce un altul pe cel de vice (*vicekonyhamester*)[10]. Noua titulatură conferită presupunea şi atribuţii suplimentare în exercitarea funcţiei.

Atribuţiile de serviciu erau complexe, fiind reglementate de instrucţiuni[11] în care se vizau cu precădere activitatea de supraveghere, coordonare şi control a angajaţilor din subordine. Slujba nu necesita neapărat cunoştinţe gastronomice deosebite, ci mai degrabă unele de ordin matematic, dar şi o bună pricepere de organizare a unei mulţimi constând din mai multe sute de persoane. Atenţia supremă în cadrul funcţiei consta în grijă deosebită faţă de viaţa şi sănătatea suveranului, pentru a preveni orice eventuală tentativă de otrăvire a acestuia sau a curtenilor care îl înconjurau. Acesta este şi motivul pentru care toate mâncărurile pregătite

---

Miklós pentru tot sprijinul de specialitate pe care mi l-a acordat în cercetarea efectuată în fondurile arhivei pe care o conduce.

[8] Magyar Országos Levéltár (MOL)–Erdélyi Fiscalis Levéltár (F 234)[Arhiva de Stat a Ungariei- fondul: Arhiva fiscală a Transilvaniei (MOL-F 234)] (în continuare F 234), Rola film: 32405, Miscellanea Nr. 83. Fasc. anul 1680 sunt precizaţi doar doi, Farkas Pál şi Lukács Balás. În 1666 erau trei, nobilii Nagy Jakab, Pap Mihály şi Jászai Mihály (*Történeti tár* (în continuare *Tört. tár*) 8 , 1894, p. 560)

[9] Jakab Elek,*Történelmi emlékek Bornemisza Anna fejedelemnő irásai közül*, în, *Tört. tár*, 1893, p. 162 aminteşte sub genericul de *„konyhabeliek"* [=personal al bucătăriei] pentru anul 1683 un număr de 10 persoane. Întrucât bucătarii, administratorii bucătăriei şi uşierii sînt cuprinşi în statistici separate, rămân în discuţie doar maeştrii bucătăriei , persoana care condimenta alimentele (*borsoló*) şi spălătorul de vase (*tálmosó*); cum cei din urmă erau în toate perioadele istorice doar în număr de cel mult doi, putem trage concluzia că numărul mai-marilor bucătăriei a sporit. La fel se întâmplă şi pentru anii următori când în 1684 şi 1868 în categoria personal de bucătărie sunt amintiţi – în aceleaşi condiţii – un număr de 8 persoane.

[10] MOL-F. 234 rola 32405 aminteşte sub forma de *Feo konyhamester* Farkas Pál şi *vice konyhamester* Lukács Balás. De menţionat că reputatul istoric maghiar Trocsányi Zsolt, autor a multor lucrări de referinţă privind istoria instituţională a Transilvaniei], în lucrarea *Erdély központi kormányzata 1540-1690 [Conducerea centrală a Transilvaniei 1540-1690]*, Budapesta, 1980 nu aminteşte personajele mai sus pomenite, cu toate că subiectul cărţii o impunea, cu atât mai mult, cu cât, el a abordat în capitole aparte teme, precum intendentul curţii, şeful grăjdarilor curţii sau stolnicul.

[11] Sunt cunoscute un număr de două instrucţiuni pentru funcţia de maestru al bucătăriei; prima emisă de principele Gheorghe Rákóczi I în 12 mai1634, din care s-a păstrat doar un fragment (primele două puncte ale reglementării) şi alta din 23 noiembrie 1671 care nu are precizat emitentul şi nici locul redactării, ceea ce i-a făcut pe unii istorici să suspecteze originea princiară a actului (*Teleki Mihály udvartartási naplója (1673-1681)*, ediţie îngrijită de Fehér János, Cluj, 2007, p. 34)

https://biblioteca-digitala.ro

trebuiau mai întâi degustate de el, în solidar cu bucătarul şef şi stolnic[12] care mai apoi avea obligaţia să însoţească cortegiul de la bucătărie până la palat.

Potrivit reglementărilor în vigoare, mai-marele bucătăriei trebuia să se informeze la principe asupra numărului de persoane care vor servi masa de prânz sau cină în ziua respectivă la curte. În funcţie de rezultatele discuţiei se stabileau felurile de mâncare şi numărul porţiilor care reveneau fiecărui comesean (hrană caldă şi rece, număr de pâini şi felul acestora etc.). De multe ori, din cauza programului aglomerat al suveranului, consultarea privind regimul de hrană zilnică se hotăra cu intendentul curţii căruia era, de altfel, ierarhic direct subordonat[13].

Fixarea raţiilor alimentare ale curtenilor, maestrul o făcea după o metodă simplă; fiecare îşi avea locul său bine stabilit la masă, poziţie pe care nu o putea schimba decât cu o aprobare prealabilă. În anul 1659 la palatul princiar din Alba Iulia existau în sufragerie un număr de 18 mese, fiecare cu responsabilul ei[14]. Acesta din urmă putea furniza orice informaţie legată de comesenii săi, câţi sunt prezenţi în ziua respectivă şi câţi învoiţi. Astfel, în funcţie de cifră şi necesităţi se stabilea volumul de alimente ce urma a fi scoasă din magazie[15]. Probleme serioase puneau însă retribuţiile în natură

---

[12] *Magyar udvari rendtartás.Utasitások és rendeletek 1617-1708*(în continuare *Magyar udvari rendtartás*), Budapesta, 2001, p. 190 *„Az magunk asztalára adandó étkeket mind konyhamesterink,főszakácsunk és főasztalnokunk tartozzanak életek és tisztsségek vesztése alatt megkóstolni* [preparatele culinare pregătite pentru masa noastră au obligaţia sub ameninţarea pierderii funcţiei şi a vieţii să fie degustate de maestrul bucătăriei, bucătarul şef şi prim stolnic]"

[13] *Ibidem*, p. 69. În instrucţiunea intendentului curţii se solicită vigilenţă maximă la bucătărie, să verifice personalul care se ocupă cu pregătirea bucatelor, iar „maestrul bucătăriei cu câtă loialitate se poartă [*konyhamesterünk micsoda hüséggel viseli magát*]"

[14] Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale. *Fondul familiei Kemény* XIX/1600 (în continuare Kemény XIX/1600), p. 1. La masa cu numărul 16 precizat în act stăteau persoanele din bucătărie (bucătarii şi administratorii bucătăriei). Maestru avea în grijă masa cu numărul 2 care era în imediata vecinătate cu cea a principelui.

[15] *Tört. tár*, 1894, p. 562 se publică un necesar al curţii din 31 mai 1666

„ Urunk honyha limitatiója per diem

[Necesarul bucătăriei Domnului nostru pe zi]

Tehénhús [carne de vită]		*libr. 100*
Berbécs [berbec]		*nro 4*
Bárány [miel]		*nro 4*
Tyúk [găină]		*nro 26*
Lúd [gâscă]		*nro 2*
Méz [miere]		*oct. 1*
Vaj [unt]		*oct 2*
Irós vagyis szinvaj	[unt nestors]	*oct 1*
Asztal czipó die pro	[pâinişoară de masă pe zi]	*nro 12-24*
Köz czipó die pro	[pâinişoară comună pe zi]	*nro 12-24*
Bor ételkben	[vin pentru mâncăruri]	*oct. 6*
Borsó	[mazăre]	*metr. 1*
Köleskása	[păsat de mei]	*oct 4*

https://biblioteca-digitala.ro

ale nobililor şi a servitorilor (*prebenda*) stipulate în convenţiile încheiate. Onorarea zilnică ale acestora ducea în faţa bucătăriei la zarvă, îmbulzeală, certuri şi chiar bătăi[16]. Situaţia de haos ce începea să devină un fapt obişnuit, dă semne de îmbunătăţire în a doua jumătate al veacului XVII. Dacă în perioada principelui Bethlen ordinea o impunea un număr de 10 soldaţi ai curţii care îşi exercitau atribuţiile chiar în faţă intrării în clădire cu scopul vădit de a preîntâmpina faptele de dezordine şi furturile[17], s-a ajuns ca în timpul lui Gheorghe Rakóczi I, militarii să dispară deja, iar cota zilnică să fie achitată în baza tabelului afişat direct pe uşa bucătăriei[18].

Problema sustragerilor alimentare de la curtea princiară nu constituie un fenomen specific transilvănean. Toate marile puteri occidentale europene se confruntau cu acest fapt de la Paris şi până la Viena[19]. Metodele diferite, uneori ingenioase, la care recurgeau bucătarii pot fi deduse din instrucţiunile date maeştrilor bucătăriei. Astfel, în supa servită nu se punea cantitatea prescrisă de carne şi legume, fiind adesea neconsistentă, diluată cu prea multă apă[20]; se profita aici de faptul că zeama

---

Árpakása	[arpăcaş]	*oct 4*
Fejér liszt	[făină albă]	*metr. ½*
Szalonna	[slănină]	*libr. 10*
Tyúkmony	[ouă]	*nro. 60*
Malacz	[purcel]	*nro 1*
Kappannt,kövértyúk	[clapon, găină grasă]	*nro 1*
Tyúkfi	[pui]	*nro 3*
Lúdfi	[gâsculiţă]	*nro. 2*
Eczet	[oţet]	*urn. nro.1*

Káposzta, vereshagyma, petreselyem, fokhagyma ó és új, mogyoróhagyma, saláta, alma, dió, körtvély, asszú szilva, tárkony, kapor, hal, pisztráng, olaj tej, tejfel illendőképpen [varză, ceapă roşie, pătrunjel, usturoi căpăţână şi de primăvară, ceapă franţuzescă (haşmă), salată, mere, nuci, pere, prune uscate, tarhon, mărar, peşte, păstrăv, ulei, lapte, smântână cum se cuvine]"

[16] Toldy Ferenc, *Historiai forgácsok*, în, *Új magyar muzeum*(în continuare *Új magyar muz.*), 1852, p. 684 *„Szokott nagy kiáltással való tolyongás is és szitkozással való harcolás az étkek feladásakor lenni* [la aducerea la masă a preparatelor se făcea de obicei printre strigături puternice, împingeri şi certuri]"

[17] *Új magyar muz.*, 1852, p. 684.

[18] Koncz József, *I Rákóczi György konyhai rendtartása*, în *Tört. tár*, 1882, p. 395-396.

[19] Nu era un secret pentru nimeni că la Viena jumătate din locuitorii oraşului trăiau din alimentele subtilizate de la bucătăria împăratului. Nivelul corupţiei se poate deduce din câteva exemple din registrele de socoteli ale funcţionarilor austrieci; anual se consuma doar pătrunjel la nivelul de 4000 de florini. Soţia suveranului Iosif I avea obiceiul ca seara, înainte de culcare, să servescă o înghiţitură de vin, dar nu mai mult. În scripte apare consemnat cu 96 de litri anual. În sfârşit, împărăteasa Amalia Elisabetha avea un tabiet, să dea papagalilor săi preferaţi o bucăţică de pâine înmuiată în vin. În socoteli, în contul papagalilor a fost consemnat anual 2 butoaie de vin nobil, dar şi alte 750 de litri folosite la îmbăierea lor (vezi exemplele la Supka Géza, *Habsburg-krónika*, Budapesta, 1986, p. 226)

[20] *Tört. tár*, 1882, p. 395 *„necsak lével tölcsék az tálat* [nu numai cu zeamă să se umple castronul]"

https://biblioteca-digitala.ro

nu era încă un fel de mâncare agreată de nobilimea din Transilvania, mulţi, chiar gustoasă fiind, preferau să renunţe la ea. „Se greşea" la numărul de farfurii cu mâncare care se servea comesenilor; bucatele treceau prin faţa maestrului care o înregistra, o prelua bucătarul şef şi lua calea sălii de mese din palat, dar până acolo cantitatea se diminua considerabil[21]. Alt prilej de fraudare o oferea sosirea unor delegaţii străine sau serbarea unui eveniment, când se gătea ca de obicei, dar cu un volum mai mare de alimente scoase din depozit, diferenţa, desigur, dispărând imediat[22]. În anumite cazuri se recurgea chiar şi la compromiterea unor feluri întregi de mâncare printr-un mod abil: se presăra o cantitate mare de condiment care îl făcea neconsumabil; desigur, anumite ingrediente de bază erau deja anterior subtilizate. Sistemul odată descoperit se introduce metoda răspunderii colective: condimentarea să o facă bucătarul şef împreună cu alţi doi bucătari vechi în meserie[23]; s-a înfiinţat chiar un nou post onorific specific de condimentator (*borsoló*) astfel, responsabilitatea fiind preluată în întregime de acesta.

Teoretic din bucătărie nu avea voie să iasă nimeni cu vreun aliment, înafara bucătarului şef, care primea 3 porţii de mâncare pe care o putea duce la domiciliul său, cu ştiinţa şi în prezenţa maestrului bucătăriei, obicei păstrat de pe timpul lui Gabriel Bethlen[24] tot veacul. Chiar şi obligaţiile în natură ale angajaţilor pe care o primeau zilnic trebuiau să fie consumate pe loc. O îmbunătăţire evidentă faţă de perioada când se subtiliza masiv pe sub haină, în diverse recipiente sau prin intermediar[25]. O eradicare a fenomenului până la finele veacului XVII nu se constată; chiar şi acum feciorii de bucătărie furau slănina, în timp ce bucătarii vinul şi mierea[26]; tot

---

[21] *Ibidem, „...legelsőbben fő szakácsunk igen reá vigyázván,hány tál étket adnak fel mindenik fogáskor, nem csak vendégségkor konyha mesterünk is arra szorgalmatos gondot viselvén* [în primul rând bucătarul şef să aibe grijă, câte străchini cu mâncare se servesc la fiecare fel, nu numai când sunt oaspeţi, la fel şi maestrul bucătăriei să urmărească sârguincios]"

[22] *Ibidem, „...vigyázzanak...hogy vendégségkor hány asztalra főznek* [să aibe de grijă...ca la ospeţe pentru câte mese gătesc]"

[23] *Ibidem, „...Az borsolásban pedig ilyen mód observáltassék: az fő szakács,két öreg szakácsával együtt borsoljon mindenkor,mások ne,ebben is mértékletességet követvén,mert néha annyira borsolják,sáfránozzák, nem is ehetik ember benne* [în condimentare să se facă după următorul mod: întotdeauna bucătarul şef, împreună cu alţi doi bucătari să condimenteze, iar alţii nu, dar şi ei cu măsură, întrucât, uneori îl piperează şi pun şofran atât de mult, încât omul nu îl poate consuma]"

[24] *Új magyar muz.*,1852, p. 684.

[25] *Magyar udvari rendtartás*, p. 70 *„...Az szakácsokra vigyáztasson, hogy húst, halat, vajat, mézet, fűszerszámot, semmit egyszoval,házokhoz szállásokra ne lopjanak, fazakakban az főtt,sült étkeket ki ne hordják, köntös alatt ki ne adják, az mint ez szokásban vöttek* [să se aibe grijă la bucătari carne, peşte, unt, miere, condimente într-un cuvânt nimic să nu fure sau să ducă la casele sau domiciliile lor, să nu care în recipiente mâncărurile gătite sau fripte, să nu dea altora să le scoată pe sub haină]".

[26] MOL.Teleki család marosvásárhelyi levéltára.Új rendezés. (P 658), 22 csomó, nr. 3358 (în continuare MOL-P.658) [Arhiva familiei Teleki de Tîrgu Mureş. Noua organizare, pachetul 22, nr. 3358] *„...az mint hallatik a kukták a faluban majorban hova*

https://biblioteca-digitala.ro

cei din urmă "duceau"- desigur doar sub pretext - raţia de carne a angajaţilor grăjdari dacă aceştia nu ajungeau la timp la masă[27].

În general, atât la prânz, cât şi la cină, mai marele bucătăriei trebuia să asigure servirea a câte trei feluri de mâncare[28], obicei curent în toată Europa timpului. Fiecare fel însă însemnau câte 3-4 farfurii de specialităţi culinare care însumate duceau la cifra de 9-12 porţii la prânz şi cam tot atâtea seara[29]. Cantitatea se reducea în perioada de post, dar nu semnificativ.

Bucătăria

Bucătăria constituia serviciul princiar cel mai bine cunoscut la curte. Rodul activităţii se vedea zilnic şi stârnea comentarii – pozitive sau negative - pe măsură. Locaţia ei era în afara palatului, în corpurile de clădiri anexe. Iniţial, masa se prepara aici pentru toată lumea, curtean sau slujitor deopotrivă. La sfârşitul secolului însă se făcea distincţie între mâncarea pregătită elitei nobiliare (*felsőkonyha*) şi ceea a categoriei inferioare a servitorilor (*alsókonyha*), fiecare cu personalul său bine stabilit[30] şi necesităţi specifice[31].

---

elhorgyák a szallonát...a szakácsok is megh szokták vala,hogy az etekben valló bort és mézet magoknak szokták el fécserleni [după cum se aude băieţii de bucătărie cară în măierişţea aşezării şi in sat slănina ... şi bucătarii s-au obişnuit ca vinul pentru mâncare şi mierea să le reţină pentru ei]"

[27] *Ibidem „...noha pedigh nincsenek az Lovászok mind jelen,ollyankor hamissan a szakáts ki ne vigye a hust* [iar când îngrijitorii de cai nu sunt prezenţi, bucătarul să nu scoată mincinos carnea]"

[28] Apor, paragrafele 3 şi 4 referitoare la obiceiurile de masă ale nobilimii mari din Transilvania şi ale principelui ţării, p 591- 607

[29] Kővári, p. 62. în calculele pe care le face ajunge la concluzia că nobilimea de la curte consuma zilnic la prânz cel puţin 48 de farfurii de mâncare. O statistică a numărului de porţii cu mâncare servite cu prilejul unui prânz princiar pentru Transilvania nu există. Prezenta estimare s-a făcut folosindu-se datele publicate referitoare la reşedinţele nobiliare maghiare care au condus o evidenţă a felurilor servite (vezi Radvánszki, p. 476-477 şi a lucrării manuscrise a lui Keszei János, *Bornemisza Ana fejedelemasszony udvari szakácskönyve* (1680), aflată la EOL-RB, nr 4). Oricum, cantitatea consumată la un prânz princiar este minimă faţă de valorile contabilizate la curţile împărăteşti europene (felul întîi-27 farfurii de mâncare de persoană, felul doi – 30 de farfurii şi felul trei (fructe) 83 de porţii; la fel şi cina se ridica la 103 farfurii pe cap de comesean!)

[30] MOL-F.125 Collectio historico-diplomatica 1666-1771. *Miscellanea Apaffiana. Curiossa oeconomica.* (în continuoare MOL-F125) f. Udvartartási vegyes iratok [Diverse acte economice ale curţii princiare], f.106, rola 45203

[31] *Ibidem*, rola 45204, p. 120 Actul din 1686 ianuarie 11 care prezintă necesităţile de carne de vită al „bucătăriei de sus". Să fi fost oare identic cu „bucătăria mică" din aripa apartamentelor principesei unde gătea o bucătăreasă pentru principele Apafi? (vezi Apor, p.603) O bucătăreasă cu contract la curtea princiară este amintită în registrele de socoteli ale Blajului (MOL-F125 *d.Conventiok*, p.53 rola 45203):

Főző Asszony fizetése [leafa femeii care găteşte]

Kész pénz fizetése per annum [salariul anual] *fl. 5*

Buzára [grâu] metr *Cub. 5*

https://biblioteca-digitala.ro

Munca la bucătărie debuta dis-de-dimineaţă şi se termina seara târziu. Primii începeau feciorii de bucătărie cu: aducerea lemnelor, aţâţarea focului, măturatul, pregătirea oalelor şi castroanelor pentru fiert etc. Alţii pregăteau ciuberele de apă goale şi apoi plecau la distanţe de zeci de km, la izvoare de munte dinainte ştiute, unde le umpleau. Aspectul din urmă l-a rezolvat principele Bethlen prin construirea unei conducte de aducţiune care făcea ca preţiosul lichid să vină direct la bucătăria curţii din Alba Iulia[32]. Intrau apoi în activitate bucătarii şi administratorii bucătăriei cu preocupările lor gastronomice.

Sarcina primordială a tuturor care lucrau în acest compartiment era apărarea vieţii şi sănătăţii principelui. În acest context toţi trebuiau să îndeplinească nişte cerinţe clare legate de îmbrăcămintea şi igiena personală, modul de comportament în colectivitate sau felul de manipulare a alimentelor sosite la bucătărie.

Sub aspectul ţinutei toţi trebuiau să poarte întotdeauna haine albe curate, bonetă, pantalon specific cu şnur, halat tunică, şorţ petrecut. Cămăşile se schimbau săptămânal sau oricând situaţia o impunea[33]. Aspectul fizic cotidian şi starea de sănătate constituia o altă prioritate "ca nu cumva vreunui străin să-i stârnească silă"[34]. Părul lung, mustaţa sau barba nu constituiau un impediment în practicarea meseriei dacă se respectau toate regulile de igienă.

În aceaşi cerinţă de bază se înscria şi felul în care erau ţinute zilnic ustensilele de lucru ."Ucenicii bucătari să fie obligaţi, dacă e cazul, chiar cu biciul,să se îngrijească ca toate cele aparţinătoare bucătăriei să fie ţinute foarte curat"[35]. În fiecare seară vesela era atent spălată şi uscată, iar dimineaţa, înainte de folosire, clătită din nou. De asemenea, se cerea ca întreg personalul să evite stricăciunile: vasele de lut să fie atent manipulate, apoi paharele să fie atent aşezate pentru a se preîntâmpina spargerea sau

---

Czipója per diem	[pâinişoare pe zi]	*nr.4*
Kender	[cânepă]	*gel. nr. 3*
Förevaló egy	[acoperitor de cap nr. 1]	*aut den 60*
Saruia per kettö	[încălţămine 2 perechi]	*nr. 2*

[32] Szalárdy János, *op.cit*, p.96. Apa de băut constituia o problemă serioasă la Alba Iulia. În memoriile sale, principele Ioan Kemény descria perioada din tinereţe când, în calitate de paharnic a lui Gabriel Bethlen, pleca în toiul ierni cu butoaiele, odată la apa Sebeşului, altădată la Miceşti, în căutarea unei ape curate de băut (vezi, *Kemény János önéletirása*, în, *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapesta, 1980, p. 65 (în continuare, *Kemény önéletirása*)

[33] În aproape toate contractele încheiate de oamenii din bucătărie sunt precizaţi banii pe care îi primeau pentru pânza albă de bumbac din care apoi îşi confecţiona fiecare hainele necesare meseriei. Uneori sunt prevăzute sume specifice cu destinaţie directă pentru cămaşi, şorţi, pantalon, acoperământ pentru cap etc.(vezi, EOL-RB, *I Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvari népének conventiós könyve* [Registrul de convenţii al curtenilor principelui transilvănean Mihail Apafi I] (în continuare, *I Apafi conventiós könyve*)

[34] MOL-P 658,„...hogi az üdegenektöl,megh ne utaltassanak"

[35] *Ibidem „...Az szakács Inassokat pedigh rea eröltesse korbácsalis,hogi minden féle konyhához valloeszközöket,igen szép tisztán tarcsanak "*

https://biblioteca-digitala.ro

deteriorarea lor. În cazul în care vreun ucenic sau bucătar distrugea cu intenţie vreun obiect de inventar acesta putea fi aspru pedepsit, în speţă bătut[36].

Alimentele necesare preparării mesei (carne, zarzavaturi, legume, fructe etc.) veneau pe filiera prefectului însărcinat cu problemele bucătăriei (*praefectus culinae*)[37] şi le preluau de la ei bucătarii-şefi. Acestea trebuiau să fie proaspete, cu un aspect exterior plăcut vederii, produsele de carmangerie fragede, fără miros, ţinute curat şi tranşate în prealabil; la fel şi în cursul preparării, grija majoră era ca mâncărurile să fie curat pregătite, supele bine strecurate, vasele utilizate periodic spălate.

În fruntea bucătăriei stătea **maestrul,** iar în subordinea lui stăteau **bucătarii** (*szakácsok*), **administratorii** (*sáfárok*), **condimentatorii** (*borsoló*),

---

[36] *Ibidem „...Arrais rea vigyázon eö Kegyelme,hogi a szakácsok,a föld fazékakat, csuprokat,szelkeket* [?] *az mi az eö képekbem jár,Tisztán tarcsák,és romlástol megh oltalmazzék, seöt az Inassok közzül, ha mellyük szánszándékkal cselekedne, csapassa megh jol* [Domnia Voastră să se îngrijească şi de aceea, ca bucătarii oalele de lut, cănile, şi [cuvânt necunoscut] care sunt în grija lor, să le ţină curat, să le ferească de stricăciuni, iar dacă din rândul ucenicilor [ar strica] cu bună ştiinţă,să fie plesnit bine]"

[37] *Új magzar muz.*, 1852, p.684. Îngrijitorul ediţiei cărţii *Magyar udvari rendtartás*, p. 70, în nota 2 face afirmaţia după care prefectul menţionat în instrucţiune ar fi prefectul general al principelui. Fondul de acte ale baronul Radvánszky aduce însă o precizare importantă în această chestiune, prin păstrarea contractelor încheiate de nobilii Jacobus Nagy Culinae şi Michaelis Pap cu principele ţării, în care ambii apar angajaţi pe postul de „prefect al bucătăriei noastre (*culinae nostrae praefecti*)". Întrucât până acum în literatura de specialiate funcţia şi beneficiile ce rezultau din ea au rămas neştiute, prezentăm cele două poziţii ale înţelegerii din EOL-RB, *I Apafi conventiós könyve*

Conventio nobilis Jacobi Nagy Culinae nostrae praefecti cujus annus incipit die [loc liber]

Lészen kész pénz fizetése per annum [va avea un salariu anual de] fl. 70

Köntösére nyolcz sing fájlándis posztó [8 sing (circa 5 metri) de postav fin englezesc]

Egy rókaláb bérlés két esztendöre [o căptuşeală din picior de vulpe o dată la doi ani]

Két bokor csizma [două perechi de cizme]

Buzája tizenkét kisköböl [12 câble mici de grîu]

Két személyre 6 czipó [6 pâinişoare pentru două persoane]

Bora per diem hat itze [6 jumătăţi (circa 5 litri) de vin]

Két lovára abrak,széna [nutreţ şi fân pentru doi cai]

[Datum in Fogaras etc.M[ichael] A [pafy]

Conventio nobilis Michaelis Pap culinae nostrae praefecti cujus annus incipit 1 Aprilis 1665 .

Ugyanolyan mint az elöbbié, csakhogy rókamál béllést kap vagy helyette 12 forintot [la fel ca precedentul, numai că la căptuşeală va primi o blană făcută din pielea de pe burta vulpii sau 12 forinţi]

Datum in Fogaras etc. M[ichael] A[pafy]

https://biblioteca-digitala.ro

feciorii de bucătărie (*kukta*), **spălătorii de vase** (*tálmosó*) şi **uşierii** (*ajtonállok*)[38].

1. Bucătarii

Ei asigurau, de facto, prin munca lor zilnică hrana a câtorva sute de persoane de la curte. În exercitarea meseriei aveau nevoie de cunoştinţe temeinice de gastronomie, motiv pentru care înainte de angajare ei trebuiau să facă dovada priceperii lor, trecând un test culinar general. Forma de organizare a bucătăriei princiare semăna mult cu o structură breslaşă. În registrele de socoteli princiare se amintesc permanent de ucenici (*konyhainas*), calfe (*konyhalegény*), meşteri (*konyhamester*) şi chiar starostele bucătar (*öregmester*). Fiecare avea locul său bine determinat în procesul preparării felurilor de mâncare, iar durata pe care încheiau contractele de muncă oscilau între un an şi pe viaţă. Rulajul destul de mare al personalului s-a datorat acţiunii de perfecţionare profesională, când tinerii plecau pe diverse rute europene pentru dobândirea de experienţă în practicarea meseriei. În fruntea ierarhiei stătea bucătarul-şef.

a. Bucătarul-şef

Funcţia era primordială în cadrul bucătăriei întrucât ocupantul ei trebuia să fie cel mai bine informat despre ceea ce se întâmpla în colectivitatea în care lucra. Teoretic, maestrul bucătăriei avea - conform instrucţiunilor princiare - atribuţii de conducere deplină, însă din cauza altor obligaţii politice şi protocolare, lăsa prerogativa sa pe seama bucătarului-şef. Oricum, amândoi răspundeau solidar în faţa intendentului curţii atât în probleme de specialitate, cât şi de personal. Din directiva principelui Bethlen din 1620 reiese că maestrul nu trecea decât arar pe la bucătărie, fiind acum obligat să se prezinte zilnic aici[39]. Cu siguranţă, absenţele prelungite au constituit şi motivul pentru care nimeni din personalul din subordine nu asculta de indicaţiile sale[40]. Măsurile luate imediat au dus, în curând, la remedierea situaţiei şi la îmbunătăţirea raporturilor tensionate bucătar şef-maestru bucătar. Ulterior, la sfârşitul veacului, o serie de obligaţii din regulament au fost preluate prin regulament de cel din urmă.

În ceea ce priveşte atribuţiile concrete pe care le avea în cadrul bucătăriei, prioritatea maximă o constituia calitatea şi cantitatea mâncărurilor care ajungeau pe masa principelui, prevedere stipulată încă în regulamentul din anul 1634. La fel, răspundea cu viaţa de preparatele sale, motiv pentru care – alături de maestrul bucătăriei şi stolnic – degusta fiecare fel înaintea servirii. Porţionarea ţinea tot de resortul său, precum şi ordinea

---

[38] În instrucţiunile din 1659 privind servirea mesei se prevede ca numai bucătarii şi administratorii bucătăriei puteau servi masa în palat şi aveau masa lor rezervată (vezi Kemeny XIX/1600, p. 2: *Szakácsok,Sáfárok Konyha mestertül* [halgassanak]) în timp ce spălătorii de vase, băieţii de bucătărie şi uşierii mâncau împreună cu slugile principelui. De condimentatori nu se aminteşte nimic.

[39] *Magyar udvari rendtartás*, p. 70 *„...igen szükséges,hogy maga is minden nap az konyhán való állapotot megtekintse* [ar fi foarte necesar ca şi el să vadă situaţia din bucătărie zilnic]"

[40] *Ibidem „...sőt alatta valók sem félnek semmit tőle* [mai mult, nici subordonaţii nu se tem deloc de el] "

https://biblioteca-digitala.ro

servirii celor gătite; mai întâi, trimitea în sufragerie mâncarea rezervată suveranului, apoi pe aceea a fiul său, după care urmau ceilalţi comeseni[41]. Urmărea cu o grijă deosebită ca niciun participant să nu rămână fără raţia prevăzută, pentru a nu exista plângeri în acest sens[42].

În cadrul bucătăriei trebuia să impună nişte cerinţe stricte care să fie şi respectate. În afară de curăţenia mai sus amintită, purta o responsabilitate privind suma alimentelor, lemnelor sau lumânărilor consumate. Rapoartele contabile pe care le făcea în acest sens erau zilnice sau săptămânale. Urmărea atent ca nimeni să nu gătească la servici în scop personal, chiar dacă o făcea din alimentele sale proprii, fapta celui vinovat fiind pedepsită. La fel, supraveghea recipientele cu mâncare care ieşeau de pe uşa bucătăriei şi încotro se îndreptau. Singur el avea dreptul dintre toţi - cu ştiinţa şi acceptul maestrului bucătărie - să transporte la domiciliul său 3 farfurii cu preparate zilnic. Orice act de neglijenţă, furt, comportament indecent (bătaie, beţie) trebuia deîndată făcut cunoscut superiorilor.

Numărul bucătarilor şefi de la curte oscila între doi şi trei. Datorită eforturilor deosebite pe care o solicita meseria, se schimbau între ei periodic – ca şi aproape întreg personalul de la curte –, astfel, ca cel puţin doi dintre ei să fie în permanenţă prezenţi la bucătărie. Merită a fi menţionat, de asemenea, că ei locuiau în casele lor proprii sau în chirie în apropierea palatului princiar.

b. Bucătarii

Bucătării-şefi în munca lor primeau un sprijin deosebit de mare din partea meşterilor bucătari (*mesterszakács*) şi a bucătarilor propriu-zişi (*szakács*), întrucât ei nu luau parte în toate fazele gătitului, precum sacrificarea, jupuirea şi tranşarea animalelor, jumulirea păsărilor, amestecarea felurilor de mâncare pe foc, rotirea fripturii la frigare etc.

Toate aceste etape erau suplinite de bucătari care dispuneau deja de un bagaj de cunoştinţe suficient de mare pentru această activitate. Volumul mare de muncă făcea ca şi ei să beneficieze, la rândul lor, de sprijin din partea ajutorului de bucătar (*szakácssegéd*). Pentru a-şi demonstra calităţile înainte de angajare erau supuşi întotdeauna unui examen. Alături de priceperea de a găti se urmăreau şi calităţile umane ale viitorilor slujbaşi; aceştia trebuiau să fie îmbrăcaţi curat, să se poarte prietenos şi respectuos cu superiorii, să nu facă excese în viaţa privată, de preferinţă să fie căsătorit. Recomandarea unui nobil de vază conta mult la angajare.

Diversele apelative folosite, precum şi retribuţiile anuale demonstrează că în rândul bucătarilor exista o ierarhie bine stabilită. În frunte stăteau meşterii bucătari. Aceştia erau de cele mai multe ori profilaţi pe diferite domenii de specialitate: supe, preparate reci, fripturi şi pregătirea vânatului sau peştelui, patiseri, cofetari, brutari etc. În serviciul principelui activau întotdeauna persoane perfecţionate pe specialităţi de patiserie (*tésztamives*)[43]. Realizările lor aveau o deosebită trecere la curte. În prestarea

---

[41] *Tört.tár*, 1882, p. 395

[42] *Ibidem*, p. 396.

[43] O întrebare ar fi totuşi. În limba maghiară termenul se asociază cel mai adesea cu cel de *„cofetar"*, deci o persoană care prepară o prăjitură dulce. O altă accepţiune a cuvîntului este şi de *„patiser"*, în care se foloseşte ca ingredient carnea în combinaţie

https://biblioteca-digitala.ro

obligaţiilor curente se foloseau şi ei de ajutoare, care, la rândul lor, se străduiau să înveţe cât mai bine meseria.

În registrele de venituri şi cheltuieli apar şi meşteri bucătari străini, în special germani, pentru pregătirea unor mâncăruri specifice naţiei lor, agreate, mai de grabă, de oaspeţii de peste hotare sosiţi în vizită la principe. La fel şi cei din Transilvania, la rândul lor, făceau deplasări de durată pe la diverse curţi europene pentru a se documenta în secretul artei culinare locale. La întoarcere primeau aprecieri concretizate prin titlul de "meşter bucătar" şi o recompensă materială pe măsură.

Mulţi bucătari îşi practicau meseria în slujba suveranului timp îndelungat, de ordinul deceniilor. De experienţa lor beneficia toată elita nobiliară. Odată cu trecerea anilor, ei deveneau aşa zişii „bucătari bătrâni". Desigur, de la ei nu se mai cerea un efort fizic deosebit, motiv pentru care aveau voie să se folosească de un scaun rezervat în incinta bucătăriei şi să se mai odihnească în cursul zilei. Probabil tot ei aveau misiunea să deguste - într-o primă fază - mâncarea terminată[44]. Acţiunea de sărare sau condimentare se petrecea doar în prezenţa bucătarului-şef şi a lor[45].

În categoria bucătarilor figurau doar oameni simpli cu statut de iobag sau de om liber, care au ajuns la curte nu datorită originii nobiliare sau rangului, ci doar priceperii în meserie. Elitele epocii căuta asemenea persoane pricepute în arta gătitului pe domeniile lor, îi sprijineau să se perfecţioneze în arta gătitului, după care scoteau un profit bun prin vânzarea către alţii[46]. Interesaţi erau mulţi.

În ceea ce priveşte numărul bucătarilor aflaţi în serviciul princiar din a doua jumătate a veacului XVII-lea, cifrele diferă. În registrul de convenţii al principelui Apafi I dintre anii 1665-1688 găsim următoarea situaţie[47]:

Nr. Crt.	Numele şi prenumele	Ocupaţia	Anul angajării	Salariul în ft.
1.	Johannis Fogarassi	bucătar	1666	28
2.	Szakács Barthos	bucătar	1666	16
3.	Török Péter	bucătar	1665	35
4.	Nándorfi Kis Miklos	bucătar	1665	26
5.	Kis Miklos	bucătar	1665	40
6.	Szakács Bukur	bucătar	1665	40
7.	Hurczi Simon	bucătar	1665	20
8.	Johannis Fogarassi	bucătar	1665	28
9.	Fogarasi Kiss Miklos	bucătar	1671	40

cu un aluat format din ou, lapte, făină etc. şi care se pune la cuptor sau fiert (găluşte, tăiţei).

[44] *Magyar udvari rendtartás*, p. 191.

[45] *Ibidem*, p. 190„...*az főszakács két öreg szakácsal együtt borsoljon mindenkor* [bucătarul şef împreună cu doi bucătari bătrâni să condimenteze întotdeauna] "

[46] Kemény, XVII, nr. 1377

[47] EOL-RB, *I Apafi conventiós könyve*

https://biblioteca-digitala.ro

10.	Tésztamüves Ráduly	bucătar	1669	40
11.	Fogarasi Márjás	bucătar	1670	40
12.	Mondrai Stojka	bucătar	1669	32
	Hondorffi Kiss Miklos	bucătar	1669	26
14.	Johannis Fogarassi	bucătar	1664	28
15.	Petri Török	bucătar	1669	26
16.	Almakeréki Gergely	bucătar	1669	16
17.	Molnár Bartos	bucătar	1669	16
18.	Dragusi Kristán	bucătar	1667	8
19.	Molnár Márton	bucătar	1670	8
20.	Ujfalvi Boldizsár	bucătar	1670	6
21.	Philip	bucătar	1676	8
22.	Iványk	bucătar	1682	3
23.	Hondorfi Miklos	bucătar	1684	8
24.	Kádár István	bucătar	1684	10
25.	Rudály Mihok	bucătar	1684	6
26.	Ujfalvi Boldizsár	bucătar	1684	6
27.	Török Péter	bucătar	1684	26
28.	Szász Márton	bucătar	1684	10
29.	Bukur István	bucătar	1684	28
30.	Fogarasi Mariás	bucătar	1684	28
31.	Bethleni Kelemen	bucătar	[1684]	10
32.	Raduly	meşter bucătar	1684	40
33.	Petrelényi Filep	bucătar	1684	25
34.	Szölösy István	bucătar	1684	25
35.	Molnár Bartus	bucătar	1684	26
36.	Alveniczei Algya	bucătar	1684	6
37.	Rolomberki Máthé	bucătar	1685	8
38.	Kesmárki György	bucătar	[1685]	25
39.	Hondorfi Miklos	bucătar	1688	26
40.	Fogarasi Mariás	bucătar	1688	28
41.	Kesmárki György	maistru bucătar	1688	25
42.	Petrelényi Filep	bucătar	1688	25
43.	Török Péter	bucătar	1688	26
44.	Raduly	meşter bucătar	1688	40
45.	Molnár Bárens	bucătar	1688	16
46.	Szász Márton	bucătar	1688	10
47.	Kádár István	bucătar	1688	10
48.	Ebesfalvi János	maistru bucătar	1688	-

https://biblioteca-digitala.ro

49.	Rudály Mihok	bucătar	1688	6
50.	Ujfalvi Boldizsár	bucătar	1688	6
51.	Radnothi István	bucătar	1688	6
52.	Alsóveniczei Aldgya	bucătar	1688	6
53.	Felsőkommánai Brótya	bucătar	1688	6
54.	Szaráta János	bucătar	1688	6
55.	Rosomberki Máté	bucătar	1688	8
56.	Raduly	patiser	1665	40

Odată cu trecerea timpului în practicarea meseriei şi sporirea cunoştinţelor culinare, asistenţii meşterilor săltau pe o treaptă superioară în schema prezentată, devenind aşa zişii „băieţi de bucătărie „(*kukta*). Din acest moment, în limbajul comun, ei erau asimilaţi deja cu categoria bucătarilor (dar cu un salariu mai mic) cu şanse reale să devină cât de curând calfe, iar mai apoi meşteri bucătari.

Activitatea era în exclusivitate rezervată bărbaţilor; cu toate acestea în timpul principelui Apafi funcţiona şi o femeie pe care o aminteşte în jurnalul ei economic principesa Ana Bornemisza[48]. Nu se cunosc - din păcate – alte detalii în această chestiune. De menţionat, că şi în anturajul principesei Ecaterina de Brandenburg – după memoriile principelui Ioan Kemény – existau mai multe bucătărese şi ajutoare ale lor de sex feminin, care găteau preparate specifice germane[49].

Bucătarii locuiau – de cele mai multe ori – în satele limitrofe (stabil sau închiriau locuinţe), dar aveau şi o cameră situată în imediata vecinătate a bucătăriei, spaţiu pe care nu aveau voie să o părăsească decât pentru perioada slujbelor zilnice[50]. Prânzul şi cina o luau împreună cu toţi angajaţii bucătăriei la masa bucătarului şef, desigur după ce principele termina de mâncat.

În timpul campaniilor militare sau vizite protocolare o parte dintre bucătari şi ajutorii lor aveau obligaţia să-l însoţească pe suveran.

c. Condimentatorii

Condimentatorul a constituit, mai degrabă, o funcţie insolită la curtea princiară care ridică însă câteva semne de întrebare. Într-o analiză de ansamblu se poate constata că personajul nu făcea parte din rândul oamenilor din bucătărie: avea un program fix, aparte de persoanele cu care lucra, nu servea prânzul şi cina la masa rezervată maestrului bucătăriei şi apare adesea alături de cei care serveau la masa principelui. Salariul şi celelalte facilităţi în natură depăşesc toate veniturile similare din cadrul bucătăriei. Singura certitudine constituie faptul că activitatea depusă se desfăşura în directă legătură cu gătitul.

Prima atestare a funcţiei în Transilvania, încă în epoca principelui Gabriel Bethlen, o datorăm lui Ioan Kemény care în memoriile sale face referiri la deţinătorul slujbei, Teke Sándor, care piere în campania militară

[48] vezi nota 31

[49] *Kemény önéletirása*, p. 141.

[50] *Tört.tár*, 1882, p.396

https://biblioteca-digitala.ro

din Moravia[51]. Ulterior, în instrucţiunile lui Rákóczi I din anul 1634 se dau şi câteva date explicite cu privire la obligaţiile pe care le aveau: "În ceea ce priveşte condimentarea mâncărurilor, găsim de cuviinţă următoarele: condimentatorul dimineaţa la ora nouă şi seara la ora cinci întotdeauna să fie prezent şi până la terminarea servirii ultimului fel de mâncare să nu părăsească bucătăria. În acţiunea de piperare se va proceda astfel: bucătarul şef, împreună cu alţi doi bucătari bătrâni să condimenteze, alţii nu, dar şi aici să se aibe în vedere măsura, căci, câteodată se condimentează atât de mult, că omul nici nu o poate mâncă. După condimentare, la predarea mâncării, cei care au efectuat-o o degustă întâi, urmat de trei bucătari, iar apoi de maestrul bucătăriei, rânduială care să fie atent urmărită"[52]. Prin urmare, obligaţia lui era să fie prezent în cele două momente importante ale vieţii de curte: finalizării prânzului (ora 9) şi apoi a cinei (ora 5), nicidecum la activitatea de gătit. Probabil că nici nu aveau cunoştinţe necesare pentru această îndeletnicire. Gândul ne duce, mai degrabă, la ingredientele folosite în ultima fază a preparării care erau foarte scumpe, greu de obţinut, ca urmare, trebuiau administrate cu grijă.

Numărul condimentatorilor în timpul lui Apafi erau între doi şi patru, cu menţiunea că nu toţi trebuiau să fie prezenţi în acelaşi timp la curte. Exista o ierarhizare şi în rândul lor[53] la fel, se poate demonstra şi apartenenţa la categoria nobiliară a tuturor celor care au ocupat funcţia[54]. În ceea ce priveşte salariul acestora, în temeiul contractelor încheiate, el se ridica la 60 de forinţi, la care se mai adăugau şi alte bunuri în natură sau bani, atât pentru ei, cât şi pentru servitorii lor[55]. Pe vremea lui Bethlen mai

---

[51] *Kemény önéletirása*, p. 44.

[52] *Magyar udvari rendtartás*, p. 190-191 *"Az mi az ételkborsolást [fűszerezést] illeti, méltónak ítéljük, hogy az borsoló reggel kilenc órakor, este pedig öt órakor mindenkor jelen legyenés az utolsó fogásig konyhánkról ki nemenjen. Az borsolásban pedig ilyen mód observáltassék: az főszakács két öreg szakácsávalegyütt borsoljon mindenkor, mások ne, ebben is mértékletességet követvén, mert néha annyiraborsolják, sáfránozzák, nem is ehetik ember benne. Borsolás után az kik az étket borsoltákétekadáskor kit elsőben fel szokták adni, azután renddel, az borsoló elsőben, azután az háromszakács, utána konyhamesterink megkóstolván, erre igen nagy és szorgalmatos vigyázás kívántatik."*

[53] D.J.A.N. Cluj, Fondul socoteli princiare, nr. 38 f. 182 veso. Pentru anul 1682 se precizează: *"Fő borsoló Vidányi János, Vice borsoló Kabos László"*

[54] *Idem*, p. 8 *"Borsoló Vidányi György Uramnak"*. La fel apare şi la Kemény (vezi *Kemény önéletirása*, p. 44)

[55] EOL-RB, *I Apafi conventiós könyve*. Întrucât contractele lor sunt foarte apropiate se va da doar un exemplu:

Nagyidai Ferenc egyik borsolónak conventiója, kinek esztendeje kezdetik 2 Aprilis Anno 1687 [Convenţia a unuia dintre condimentatori, Nagyidai Ferenc, care începe activitatea la 2 aprilie 1687]

Leszen esztendeig készpénz fizetése [va avea un salariu anual de] ft.60

Gránát vagy fájlándis posztója egyik esztendöben negyedfél, másikban hét sing [postav fin într-un an 3,5 şi în celălalt 7 sing]

Két lovára széna abrak az ifjakkal [fân şi nutreţ pentru 2 cai de] ft.14

Magának két asztal czpója.Szolgájának három köz [pentru el 2 pâinişoare de masă, iar pentru slugă 3 obişnuite]

Datum in Fogaras etc.

https://biblioteca-digitala.ro

aveau prevăzute şi dreptul la trei feluri de mâncare pe zi la prânz şi seara[56].

d. Administratorii bucătăriei

Administratorii aveau atribuţii legate de cumpărarea produselor necesare bucătăriei princiare de pe piaţa locală, în special, cele din categoria care trebuiau consumate zilnic proaspete sau nu se produceau pe domeniile fiscale (mirodenii, fructe exotice, dulciuri), dar şi diverse vase pentru pregătirea şi conservarea alimentelor. În afara serviciilor pieţii, ei mai aveau obligaţii în legătură cu împărţirea de alimente (pâine, carne, vin) celor care nu beneficiau de hrană caldă la curte.

Deşi serviciul nu intra în categoria posturilor importante, salariile pe care le primeau se apropiau de cele ale bucătarilor (7-26 forinţi). De menţionat că ei achiziţionau marfă pentru ambele bucătării princiare. Numărul lor nu era exagerat de mare; în perioada 1665-1688 au încheiat contracte de muncă cu principele Transilvaniei doar un număr de opt administratori[57].

e. Spălătorii de vase

Ţinând cont de îndeletnicirea lor, s-ar putea crede că ei făceau parte din rândul personalului auxiliar de la bucătărie. Realitatea se pare că este alta. Numele unora care apar, la o anumită dată, înregistraţi astfel, peste decenii sunt evidenţiaţi în categoria bucătarilor sau a achizitorilor de alimente. Prin urmare, sub îndeletnicirea de spălător de vase, trebuie văzuţi tinerii viitori specialişti în domeniul bucătăriei. Desigur, acum încă se acomodau cu meseria aleasă – mai mult prin intermediul observării altora – şi erau puşi la tot felul de munci care nu aveau o legătură imediată cu activitatea de bucătar, dar cu siguranţă, se obişnuiau cu ordinea cazon, curăţenia personală şi a locului de muncă sau disciplina necesară ocupaţiei. Nu există instrucţiune în care să nu se ocupe şi de soarta ucenicilor sau a băieţilor de bucătărie, iar uneori se afirmă chiar explicit că datoria tânărului este de a ţine vasele curate, care presupune, desigur, şi acţiunea de spălare a lor[58].

Surprinde suma anuală cu care au fost angajaţi unii la curte: ucenicul la 6 forinţi (se înscrie la un nivel normal al salariilor plătite), dar există şi unul menţionat cu 25 de forinţi, cifră ce depăşeşte chiar şi retribuţia unor bucătari consacraţi[59].

f. Uşierii

Uşierii erau, cu certitudine, sigurele persoane amintite în componenţa bucătăriei, care nu aveau nici o legătură cu activitatea concretă de gătit. Ocupaţia lor principală se canaliza pe două direcţii: apărarea securităţii incintei şi asigurarea apei necesare procesului pregătirii mesei. În prima calitate aveau obligaţia de a opri pe oricine (chiar nobil cu rang înalt)

---

[56] *Tört. tár*, 1862, p.178

[57] vezi, EOL-RB, *I Apafi conventiós könyve.*

[58] MOL-P 658 *"...Az szakács Inassokat pedigh rea eröltesse korbácsalis,hogi minden féle konyhához vallo eszközöket, igen szép tisztán tarcsanak, fogassokatis csináltatna* [ucenicii bucătari să fie obligaţi, chiar cu biciul, ca să ţină extrem de curate toate ustensilele din bucătărie, făcându-se în acest scop şi un stativ]

[59] EOL-RB, *I Apafi conventiós könyve*

https://biblioteca-digitala.ro

de a pătrunde în spaţiul rezervat preparări prânzului şi cinei. Paza obiectivului se făcea toată ziua în număr pereche; perioada de o oră cât putea lipsi pentru slujba bisericească trebuia să fie acoperită de ceilalţi colegi. Orice abatere disciplinară (părăsirea în necuviinţă a postului, somn în serviciu, consum de alcool) era analizată imediat de către superiorii direcţi, precum intendentul de curte şi maestrul bucătăriei, iar vinovatul aspru pedepsit. În cadrul bucătăriei el trebuia să aibe grijă de existentul tuturor ustensilelor şi de procurarea apei zilnice necesare gătitului. În ultim caz, el răspundea de acurateţea vasului cu care scotea apa din butoi, starea igienică a recipientului de păstrare, de cât de etanş se prezintă capacul de închidere în perioada transportului, cât de sigur şi apărat de intemperii este locul de conservare etc.[60].

Uşa bucătăriei era păzită – în general – de 8 uşieri, cu schimbul, patru într-o săptămână şi alţi patru în cealaltă[61]. În timpul lui Apafi se făcea diferenţă dintre cei care păzeau uşa palatului şi cei a bucătăriei. În registrele de socoteli princiare sunt evidenţiaţi cinci uşieri[62]. În situaţii limită se disloca un număr de 10 pedestraşi din rândul armatei princiare[63].

La intrarea în funcţie toţi depuneau un jurământ de credinţă[64]. Retribuţia anuală era de 10 forinţi, precum şi câteva facilităţi în natură.

În paralel cu pregătirea felurilor de mâncare, în sufrageria situată la parterul palatului princiar se aşterneau mesele pentru ospăţ. Adunarea curtenilor se făcea doar după semnalul dat de bucătarul şef cu ajutorul unui clopoţel aflat la bucătărie prin care se anunţa că masa este gata pentru a fi servită. Urma ceremonialul de intrare la masă şi servirea propriu-zisă a bucatelor pregătite, ce constituie un alt subiect.

---

[60] *Tört. tár*, 1882, p. 395 "*...kik erös hittel legyenek kötelesek konyhánk körül és hivataljok szerént való szolgálatra s konyhánkon levö minden eszközöknek szorgalmatos gondviselésére, vizhordatás, arra tiszta edénytartásra és abból tiszta edénynyel való kimeritésére, hordására és fedél alatt való tisztántartására minden helyben és mind úton is* [...care să fie obligaţi printr- o credinţă puternică faţă de serviciul lor la bucătărie şi atribuţiilor prescrise profesionale, să aibe grijă faţă de toate ustensilele din bucătărie, adusul apei şi igiena vaselor pentru scosul ei, transportul pe drum, curăţenia locului de păstrare şi adăpost]

[61] *Ibidem*

[62] D.J.A.N., Cluj, Fondul socoteli princiare, nr. 38, p. 117, 158, 170 veso.

[63] *Magyar udvari rendtartás*, p 71.

[64] Forma jurământului de credinţă faţă de principe, vezi MOL-F. 125 rola 45203

https://biblioteca-digitala.ro

REPREZENTĂRI PRIVIND STATUTUL FEMEII ÎN FAMILIA TRADIŢIONALĂ TRANSILVĂNEANĂ A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Delia Laura Din*,
Petre Din**

Acest studiu îşi propune câteva reflecţii asupra comportamentului feminin în viaţa de cuplu şi reliefarea statutului acesteia în cadrul familiei tradiţionale transilvănene. Demersul nostru doreşte a conceptualiza o imagine asupra chestiunii abordate utilizând în mod deosebit drept surse perspectivele călătorilor străini care tranzitează spaţiul transilvănean în secolul al XVIII-lea. Familia în perioada premodernă oferă societăţii mecanisme de gestionare a economiei feudale, obiceiurile cutumiare care rezolvă diferendele de natură justiţiară în comunitate, toate acestea transformă familia într-o matrice socio-culturală şi genetică a lumii tradiţionale româneşti[1].

Discutând despre relaţiile de cuplu transilvănean ale secolului al XVIII-lea se impune să precizăm câteva trăsături politico-istorice ale acestui spaţiu românesc: caracterul rural al societăţii româneşti, semnificaţia majoră a tradiţiilor în viaţa comunităţii româneşti şi nivelul intelectual extrem de redus. Pe baza acestor premise se poate discuta de un conservatorism în domeniul vieţii private, fapt care se reflectă cel mai pregnant în statutul femeii în societatea tradiţională românească.

În contextul sensibilităţii erotice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea transilvănean, căsătoria reprezintă o formulă fericită ce satisface atât necesitatea imperioasă a tinerilor cât şi exigenţele discursului confesional. În acest sens, este semnificativă afirmaţia lui Petru Maior: „Pentru aceea să se căsătorească ca cu fiii care se vor naşte dintr-înşii să se înmulţească fiii ascultători ai sfintei Biserici şi moştenitorii raiului. Ci mulţi sunt cei care numai pentru pofta lor dobitocească vor să se căsătorească. Aceştia asemenea sunt dobitoacelor celor fără de minte. Ba unii prin dragostele cele spurcate mai înainte în inimile lor cuibărite, pângăriţi vor să ajungă la căsătorie. Nu prin aceste mijloace, iubiţilor tineri, se cuvine a se căsători, ci cu rugăciunea şi cu ascultarea"[2].

Pentru a pătrunde în momentul de debut al constituirii unei familii, nunta, introducem în studiul nostru reprezentările lui Nicolae Stoica de Haţeg, fin receptacol al realităţii bănăţene. El menţiona că, efectuarea unei

---

*Universitatea Lucian Blaga Sibiu, Facultatea de Inginerie. turcudelia28@yahoo.com
**Grupul Şcolar Industrial Construcţii de Maşini Mârşa-Avrig, jud. Sibiu. petre_din@yahoo.com

[1]Mihaela Grancea, *Relaţiile călătorilor străini despre statutul femeii în familia tradiţională românească din secolul al XVIII-lea*, în „Caiete de Antropologie Istorică", Anul II, nr. 1(3), Cluj-Napoca, 2003, p. 17

[2] Petru Maior, *Predici cu învăţături în toate Duminicile şi Sărbătorile anului editate acum întâia oară cu litere latineşti* după ediţia din Buda de la 1811 de Dr. Elie Dăianu, Cluj, 1906, p. 82

https://biblioteca-digitala.ro

căsătorii se afla, în primul rând, în „voia" părinţilor; primul demers realizat era cel al „cercatului", tatonare rituală, după ce în prealabil, la nivelul familiei se stabileşte fata ce urmează a fi peţită: „părinţii junelui fac pâini, azime, ceva friptură, brânză, ouă, băutură, dând ştire cu desagii încărcaţi, seara, la cei cu fata merg de sunt chemaţi şi primiţi, iară fără ştire nechemaţi, nu să primesc"; la fetele din familie bună, harnice, se întâlnesc uneori mai mulţi peţitori: „Că la părinţi buni, cu fete de omenie, la lucruri bărbate bine lucrătoare câte în vreo seară şi mai multe rânduri de-aşa peţitori sunt poftiţi în casă". Iluministul bănăţean menţionează că „tinerii sunt la mese aşezaţi şi cinstea lor pe masă. Părinţii fetei, şi ei la masă bucate, băutură scot, toţi se aşează şi să vorbesc" stabilind ziua logodnei: „ziua credinţei de-a să vedea tinerii o rânduiesc"[3].

Încredinţarea este o ceremonie ce implică participarea rudelor celor doi tineri: „Atuncea, aducându-se cu cinste, tinerii cu inele pe degete, părinţii unii cu alţii, cu neamuri adunate, şed la mese, alte neamuri pe fată de faţă înaintea tuturora o aduc şi stă; încă şi cu lumânarea în mână, toată a se vedea bine. Părinţii fetei întreabă pe fecior: place-i fata lor? Părinţii feciorului întreabă fata: place feciorul lor? Şi zicând că-şi plac, junele luând de la tată sau mamă bani de dar, el să întinde, fata îi vine darul ei în mână îl dăruieşte, şi alţii câte ceva în mână îi dăruiesc, ea se numeşte fată dăruită....iară părinţii de cununie când să fie intră se leagă şi în cuscrie să leagă"[4].

Dacă până acum etapele căsătoriei au presupus implicarea neamurilor de sânge şi rituale, a membrilor solidarităţilor de vârstă, de aici înainte este implicat ansamblul comunitar: „Cu două zile înaintea nunţii, precum părinţii fetei, cu plosca cu băutură, prin un neam al lor, nu numai ca neamuri, ci şi la alţi voitori de bine trimite în sat a arăta, care ce pot a le ajuta"[5].

Specific tuturor momentelor rituale trăite comunitar, apelul la tradiţie este esenţial. Mirele îmbracă la nuntă haine noi, „cămaşă albă şi cioareci noi, ungureşti" dar şi „ţoale vechi adunate, sute de ani păstrate în sat, neam în neam ţinute, adică cizme roşii Rakoţi, brâu roşu, şal turcesc lung de mătase sau de lână, brăciri cu mărgeale, pistol şi teacă mare"[6].

Depăşind savuroasa desriere a nunţii bănăţene, realizată de Nicolae Stoica de Haţeg, facem precizarea că familia tradiţională se bazează pe o autoritate totală a soţului asupra soţiei. Ea se manifesta uneori ca o tiranie manifestată cel mai adesea prin faptul că femeia avea întreaga responsabilitate a gospodăriei şi a creşterii copiilor. În declaraţiile călătorilor străini din secolul al XVIII-lea, romăncele erau percepute ca fiind supuse soţului şi se disting prin hărnicie. Ele nu se aşează cu soţii la masă, stând întotdeauna în picioare, ocupându-se în acelaşi timp de alte treburi

---

[3] Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, Ediţie de Damaschin Mioc, Timişoara, 1981, p. 156

[4] *Ibidem*

[5] *Ibidem*, p. 157

[6] *Ibidem*, p. 158

https://biblioteca-digitala.ro

gospodăreşti[7]. Chiar şi când este gravidă nu face excepţie de la această regulă, ocupându-se de problemele gospodăriei şi creşterea copiilor. Singura muncă unde femeia nu este acceptată este păstoritul. Ea nu are voie să se apropie de stâna de oi, decât în anumite momente şi pentru scurte momente de timp, de obicei când ducea mâncare la ciobani.

Chestiunea căsătoriei tradiţionale, reflectată în literatura confesională prin supunere şi smerenie, devine subiect în predicile lui Petru Maior. „Două plase de dragoste sunt: una se cheamă dragoste de prieteşug şi este când iubim pe cineva însuşi pentru el şi pentru ca să-I facem lui bine; alta se cheamă dragoste de poftă şi este când iubim pe cineva nu pentru dânsul, ci pentru noi, nici ca să-i facem lui bine. Cu plasa cea dintâi iubim pe prieteni şi aceasta dragoste este aceea care întru adevăr e vrednică de numele dragostei. Cu cealaltă soarte de dragoste iubim şi câinii noştri şi caii sau ca să zic mai bine nu-i iubim pe ei, ci iubindu-i pe ei ne iubim pe noi înşine, pe noi pentru ei, adecă iubim folosul nostru, iubim desfătarea noastră. Porunca care e să iubim pe Dumnezeu peste toate ne îndatoreşte să iubim cu plasa cea dintâi a dragostei"[8].

Statutul femeii în familia tradiţională revine obsesiv în literatura secolului al XVIII-lea.. „Muierile să fie plecate bărbaţilor lor ca şi Biserica lui Hristos şi bărbaţii să-şi iubească muierea ca şi Hristos Biserica"[9].

Aceste valori şi modele culturale existente în cadrul unei familii transilvănene pot fi considerate relaţii de autoritate patriarhale. Patriarhatul a apărut la origini prin autoritatea necondiţionată a tatălui asupra familiei iar modelul cel mai concret s-a reflectat prin cel al familiei evreieşti descrise în Vechiul Testament.

Un rol important în explicitarea conceptului de familie patriarhală îi revine sociologului Max Weber. În opinia acestuia, conceptul semnifică autoritatea paternală asupra soţiei şi copiilor săi, cea mai mare parte a obligaţiilor în gospodărie îi revin femeii, educaţia copiilor are loc predominant în familie, decalaj mare de nivel de şcolarizare între bărbaţi şi femei, femeile muncesc în cămin (ca şi casnice, în agricultură şi meşteşuguri), copiii participă la treburile gospodăriei, stabilitate şi coeziune familială, număr mare de copii într-o familie, protecţia emoţională este asigurată de familie şi coabitări frecvente între generaţii[10].

Femeile care îşi derulează activităţile în gospodărie (soţia şi fiicele) alături de băieţii necăsătoriţi reprezintă subiectul asupra cărora acţionează autoritatea tatălui. Se impune să precizăm că acest tip de autoritate nu are o jurisdicţie oficializată, suportul acesteia fiind cutumele ancestrale.

În analiza autorităţii bărbatului asupra femeii, Pierre Bourdieu evidenţiază importanţa ideii de control, un control total asupra corpului

---

[7] Florin Mureşan, *Aspecte din viaţa satului românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „Revista Bistriţei", Cluj-Napoca, 2001, p. 180

[8] Petru Maior, *Predici sau învăţături la toate Duminicile şi Sărbătorile anului*, ediţia din Buda de la 1811, de Elie Dăianu, Cluj, 1906, p. 403

[9] Laura Stanciu, *Căsătorie, moralitate şi condiţia femeii în viziunea Şcolii Ardelene*, în Apulum, XXXIV, 1997, p. 385

[10] Apud Max Weber, *Economy and society*, University of California Press, 1978, p. 880

https://biblioteca-digitala.ro

soţiei, asupra bunurilor sale materiale şi concretizat prin conceptul de putere simbolică.[11]. Conform acestui concept femeia în societatea tradiţională nu avea capacitatea de decizie şi, de multe ori nu era nici consultată de soţ. Văduva Moldovan Maria din Nuşfalău (Sălaj) declară într-o plângere adresată magistratului oraşului, că soţul ei care a murit în 1744, a cedat comunei locurile arabile încă de când se afla în viaţă. Pentru ele văduva plătea 3 florini renani. Murind soţul, ea a rămas şi fără pământuri şi cu datorii şi bani, pentru un pământ care nu-i aparţine[12].

În caz de deces al unuia dintre soţi, fapt ce se realiza destul de des, având în vedere condiţiile dificile ale existenţei şi impactul epidemiilor, care începând cu secolele XVII şi XVIII au atins şi spaţiul românesc, văduvul sau văduva se putea recăsători. Dacă nenorocirea se repeta, căsătoria se realiza a doua oară, dar pentru a treia oară se impunea aprobarea expresă a episcopului.

În constituirea unui cuplu, problematica complexă a iubirii avea un statut marginal, căsătoria fiind doar o convenţie uzuală subordonată patronajului tradiţional reprezentat de Biserică şi părinţi. Pe acest fundal statutul femei a fost influenţat în manieră decisivă de modelul religios care făcea apologia supunerii femeii faţă de bărbat.

„Hristos este capul nostru al bărbaţilor, iar noi al femeilor
Noi suntem slava lui Dumnezeu iar femeia este slava noastră
Nu noi suntem din femeie, ci ea din noi
Nu noi suntem pentru ea, ci ea pentru noi
Dacă dispreţuieşti pe bărbat, ruşinează-te de îngeri"[13].

Dar nu este în discuţie o superioritate absolută a bărbatului căci acelaşi Ioan Gură de Aur face următoarele precizări: „Nici bărbatul fără femeie, nici femeia fără bărbat întru Domnul"[14]. Altă explicaţie a condiţiei femeii este oferită tot de Sfântul Ioan Gură de Aur. „Supunerea femeii bărbatului este consecinţa căderii din rai. Femeia de bună voie şi-a generat acest statut"[15].

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, călătorii occidentali fac tot mai dese călătorii în spaţiul transilvănean, fiind atraşi de pitorescul şi exotismul civilizaţiei româneşti. Reprezentările călătorilor străini sunt nu doar o multitudine de imagini şi viziuni sugestive, dar şi inegalabilă sursă de informaţii pentru orice cercetător. Ele cuprind informaţii privind viaţa socială, politică şi administrativă, dar şi mentalităţile timpului şi viaţa cuplului transilvănean.

---

[11] Puterea simbolică la Bourdieu nu este recunoscută ca o acţiune agresivă la adresa unui individ sau grup, instituţie socială, motiv pentru care ea este mult mai eficientă decât violenţa socială. Ea îşi propune doar perpetuarea unei autorităţi şi a unui sistem de valori.

[12] Vasile Bichigean, *Material documentar*, Arhiva someşană, nr. 17, 1933, p. 218

[13] Sfântul Ioan Gură, *Cugetări despre viaţa de familie. Cele cinci superiorităţi ale bărbaţilor faţă de femei*, traducere de Pr. Marcel Hancheş, Prefaţa de P. S. Lucian Lugojanu, Editura Învierea, Bucureşti, 2005, pp. 211 - 224

[14] *Ibidem*

[15] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro

Un segment important al călătorilor străini discută despre statutul socio-economic în cadrul familiei patriarhale. Domenico Sestini, Francesco Griselini, Johann Ehrler fac referiri asupra hărniciei şi responsabilitatea femeii în mediul rural transilvănean. „Tot timpul, cât merg, călătoresc, şed ori se plimbă, ele se îndeletnicesc cu torsul, ori cu vreun alt lucru necesar gospodăriei"[16]. Bărbaţii sunt percepuţi ca fiind mai detaşaţi faţă de problemele gospodăriei şi de responsabilităţi în viaţa de cuplu. „Bărbaţii sunt mai indiferenţi faţă de sârbi în ceea ce priveşte muncile câmpului, un sârb muncind cât doi astfel de oameni luaţi împreună. Sârbul se dedică din toate puterile muncilor câmpului, cultivat cu multă străduanie; mai curând trage de la gură decât să lase vitele să-i îndure lipsuri. Acestea nu se prea întâmplă la români. Ei îşi lasă vitele cel mai adesea în libertate, pe unde apucă, şi se sinchisesc puţin de viitorul acestora. Femeile lor îndreaptă totul, împlinind cu hărnicia lor tot ce-i de lipsă atât la câmp cât şi acasă"[17].

Un alt călător este Francesco Griselini, autorul primei monografii dedicate istoriei Banatului, care face o diagnoză precisă a realităţii feminine locale. „Românii se căsătoresc foarte tineri, astfel că dacă o fată a împlinit abia 18 ani, ea este deja cerută în căsătorie. Flăcăul împărtăşeşte întotdeauna părinţilor dragostea sa. Aceştia, dacă nu i-au ales o mireasă convin cu părinţii fetei iubite, cărora le oferă o sumă de bani, pe potriva mijloacelor lor"[18].

Reprezentările călătorilor străini prezintă femeia din mediul rural, ca având un rol complex şi dinamic. Ei i se rezervă importante funcţii socio-economice şi educative, care în final determină consolidarea relaţiilor familiale. Aceşti călători evidenţiază dragostea şi respectul în familie, cultul căsătoriei şi educaţia oferită copiilor[19].

Datorită faptului că familia românească a păstrat autoritatea paternală şi că i-a rezervat soţiei un rol activ în spaţiul gospodăriei rurale, călătorii străini califică aceasta ca fiind o realitate pozitivă, prin comparaţie cu familiile occidentale, aflate în criză.

Dacă în epoca premodernă, femeia era reprezentată ca un instrument al Satanei[20], vinovată de excesele instinctuale, Secolul Luminilor schimbă în mod radical această perspectivă. Reprezentarea femeii în societatea occidentală alternează între ipostaza de manifestare a voluptăţii umane şi femeia ca triumful individului şi amfitrioana unor saloane ale epocii[21].

---

[16] J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum – 1774*, Prefaţă, traducere şi note de Costin Feneşan, Editura Banatul de Vest, Timişoara, 2006, p. 53.

[17] *Ibidem*

[18] Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, Prefaţă de Costin Feneşan, Editura Facla, Timişoare, 1984, p. 173

[19] Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele dunărene, Transilvania şi Banat (1683 - 1789). Identitate şi alteritate*, Editura Universităţii „Lucian Blaga" , Sibiu, 2002, p. 84

[20] Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV - XVIII), O cetate asediată*, vol. 1, Editura Meridiane, Bucureşti, 1986, p. 193

[21] Mihaela Grancea, *op. cit.*, p. 207

https://biblioteca-digitala.ro

Stephan Ignaz Raicevich (1739-1792), din Raguza, secretar al lui Alexandru Ipsilanti pentru limbile franceză şi italiană, este impresionat de devotamentul femeii în societatea tradiţională transilvăneană prin hărnicia femeilor care, sunt mult mai harnice decât bărbaţii, prepară pânză şi stofe pentru utilizarea lor în cadrul familiei[22].

Referindu-se la realităţile societăţii transilvănene, Abatele Pizzagalli, călător prin Europa secolului XVIII, aduce noi informaţii despre viaţa de cuplu. „Poporul acesta cu inimă curată, este primitor-vara, femeile lor poartă numai o cămaşă, două şorţuri de mai multe culori, ce atârnă de la mijloc în jos, şi sunt desfăcute în părţi, cu sufletul lipsit de viclenie, căutătura veselă, îşi ţin căsnicia aproape după obiceiul scitic, ca şi după obiceiul amazoanelor şi al indiencelor"[23]. Acelaşi personaj face apologia femeii transilvănene în Secolul Luminilor.„Romăncele încalecă pe cai, mână căruţele, le place să arate un spirit bărbătesc şi astfel se vede că aceste neamuri trăiesc mai fericite decât altele, căci trăiesc cu mai multă simplitate"[24].

Călătorii occidentali, care tranzitează spaţiul transilvănean subliniază dimensiunea pozitivă a femeii surprinsă în ipostaza de soţie, mamă şi gospodină. Aceste reprezentări sunt realizate pentru a sugera prin contrast contemplativitatea soţilor. „Romăncele sunt supuse, prietenoase, foarte harnice şi pline de bunăvoinţă. Femeia munceşte la câmp, vede de copii şi de casă, toarce, ţese pentru nevoile casei şi pentru vânzare, îşi face şi îşi spală îmbrăcămintea, creşte şi vinde la târg păsări, toarce din furcă în timp ce merge cu căruţa sau se află pe jos, pe când bărbatul doarme fiind băut[25].

În descrierea sa din 1785, călătorul austriac Johann Lehmann menţionează că românii transilvăneni îşi tratează soţia „ca şi cum n-ar face parte din neamul omenesc"[26]. Condiţia femeii transilvănene este completată prin recomandarea adresată de acesta bărbaţilor „ca femeile să nu mai fie tratate ca celelalte bunuri sau posesiuni ale lor"[27].

Relatările călătorului austriac converg spre ideea statutului inferior al femeii în raport cu bărbatul de-a lungul secolului al XVIII-lea. Femeia transilvăneană pare să lipsească din istorie considerându-se că principalele obiective sunt de a fi mame şi de îndeplini diverse munci gospodăreşti pentru subzistenţa familiei. Statutul femeii în societate a avut un caracter patriarhal, determinat de sistem să convieţuiască într-o ipostază inferioară bărbatului, exersând atitudini reverenţioase faţă de soţ, atât în spaţiul public cât şi în cel privat.

---

[22] Stephan Ignaz Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1982, p. 143

[23] Abatele Pizzagalli, *Călătoria prin Bucovina, Moldova şi Transilvania, 1789*, în *Călători străini prin Ţările Române*, vol. X , partea a 2 – a, coordonator Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, 2001, Bucureşti, pp. 957 - 958

[24] *Ibidem*

[25] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Editura Eminescu, Bucureşti, p. 426

[26] *Ibidem*, pp. 28 - 29

[27] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

I. L. Carra, călător francez prin spaţiul românesc al epocii Luminilor, preceptor al copiilor domnitorului Grigore Alexandru Ghica, ne oferă informaţii explicite care atestă statutul inferior al femei în raport cu bărbatul în societatea vremii.„ Roabe ale părinţilor, ale bărbaţilor lor şi ale amanţilor lor, femeile moldovene şi române nu cunosc alte legi, alte voinţi mai mari decât ale bărbaţilor. Deşi slobode ele nu ies decât rareori şi niciodată singure; trândăvia şi neştiinţa adâncă în care trăiesc sunt într-adevăr pricinile credinţei şi supunerii lor. Bărbatul vorbeşte şi femeia, tremurând, vine de-i sărută mâna şi-i cere iertăciune"[28].

Dora d'Istria, scriitoare de talent şi colaboratoare la diferite reviste de prestigiu din Occident, cu ocazia unei călătorii în Transilvania, face numeroase aserţiuni referitoare la statutul femeii române din Transilvania. Admiraţia ei faţă de frumuseţea şi naturaleţea româncelor este incontestabilă. „Superioare bărbaţilor prin hărnicia şi veselia lor, ele sunt regine în căminul domestic, în acest Orient unde chiar creştinii sunt dispuşi a considera soţia lor ca pe o servitoare. Nimic din poziţiunea lor nu este de fire a le umili. Serviciile ce fac le atrag respectul. De multe ori am văzut pe occidentali privind mariajul ca un târg foarte împovărător. Ţăranii români nu sunt de părerea aceasta. Ei se însoară de îndată ce pot, siguri fiind a găsi ajutorul ce Eternul în bunătatea sa a voit să dea omului. De câte ori nu m-a prins mirarea de ardoarea neobosită a româncelor, pe care le vedeam semănând, torcând, ţesând, brodând şi încălecând cu semeţia unor adevărate amazoane!" [29].

Condiţia femeii de inferioritate în viaţa de cuplu este tot mai des reiterată în descrierile călătorilor străini. „Româncele arată soţilor mare respect, căci bărbatul reprezintă în toate împrejurările mâna dreptăţii, ce se cuvine a fi venerată"[30].

La finalul actualului studiu se impune formularea următoarelor concluzii:

1. Relatările călătorilor străini care vizitează Transilvania şi Banatul în secolul XVIII, apreciază în manieră pozitivă rolul social al femeii în familia patriarhală românească, adică de mamă şi de soţie. Această reprezentare este alimentată de preocupările socio-economice ale Curţii Vieneze, de a dezvolta familia rurală transilvăneană.

2. Autorii acestor reprezentări care au călătorit mai mult timp în spaţiile româneşti subliniază statutul inferior al soţiei în interiorul cuplului domestic. Ei menţionează faptul că femeia trăieşte într-un univers al constrângerilor exterioare, ceea ce perpetuează condiţia sa de personaj marginal în cadrul familiei tradiţionale româneşti.

---

[28] Vasile Panopol, *Romance văzute de străini*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1943, p. 54.

[29] Margareta Miller Verghy, Ecaterina Săndulescu, *Evoluţia scrisului feminin în România*, Bucureşti, Editura Bucovina,1935, pp. 11–18.

[30] J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 49

https://biblioteca-digitala.ro

SATE ŞI PREOŢI DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVIII-LEA

Viorel Ciubotă*

La jumătatea veacului al XVIII–lea Curtea de la Viena se afla într-un efort intens de modernizare a imperiului, ceea ce presupunea în primul rând cunoaşterea exactă a numărului supuşilor şi a stării lor materiale şi aceasta atât pentru o mai bună administrare a resurselor întinsei monarhii, în special prin creşterea masei impozabile, dar şi pentru îmbunătăţirea situaţiei materiale a majorităţii supuşilor lăsaţi la bunul plac al nobilimii în trecut. Este de la sine înţeles că aceste eforturi ale Curţii Imperiale s-au lovit, în regatul Ungariei şi Transilvania de rezistenţa înverşunată a nobilimii care nu dorea intervenţia statului în relaţiile cu supuşii[1].

Este clar că s-a reuşit în cele din urmă introducerea de reglementări care au avut un rol important în dezvoltarea statului.

Aceeaşi atitudine o întâlnim şi în domeniul ecleziastic mai ales că cererile episcopiilor erau numeroase, iar fondurile insuficiente. Efortul acesta de conscriere a parohiilor, a numărului de credincioşi, a veniturilor preoţilor sunt vechi, datând încă din timpul împăratului Carol al VI –lea care în 1733 încerca prin intermediul comitatelor realizarea unei astfel de conscrieri, eşuată de altfel[2].

Noua conscripţie din anul 1741 a episcopiei nu are rezultate credibile[3]. Pentru că altfel cum ne-am putea explica cum o comunitate mare cum este cea din Tăuţii de Sus, alcătuită din 118 case, plătea preotului doar suma de 46 florini şi 77 dinari pe când cea din imediata apropiere Mănăştur alcătuită din 20 case plătea 43 florini şi 68 dinari[4]. La fel atrage atenţia numărul mic de case conscrise. De exemplu într-o localitate mare cum este Bixadul sunt conscrise doar 50 de case când aici găsim doar peste 10 ani peste 600 de locuitori greco-catolici[5]. Şi exemplele ar putea continua.

Revine în 1747 împărăteasa Maria Tereza care dispunea conscrierea veniturilor preoţilor uniţi din dieceza Mukacevo, conscripţie care pentru comitatul Satu Mare prezintă rezultate catastrofale[6]. Putem afirma însă că şi această conscripţie este contrazisă în mod flagrant de rezultatele vizitaţiei

---

* Muzeul Judetean Satu Mare, str. V. Lucaciu 21, e-mail: ciubotasm@yahoo.com

[1] Despre perioadă s-a scris deosebit de mult, dintre lucrări citând doar David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967; Hajdu Lajos, *II József igazgatási reformjai Magyarországan*, Budapest, 1982; Angelika Schaser, *Reformele iozefine în Transilvania şi urmările lor în viaţa socială*, Sibiu, 2000.

[2] Ovidiu Ghitta, *Naşterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existenţă (1667-1761)*, Cluj Napoca, 2001, p. 177-184.

[3] Udvari István, *Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741 évi öszeirása*, în „Relaţii interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII –lea până în prezent, Satu Mare – Tübingen, 1999, p. 95-116.

[4] *Ibidem*, p. 102.

[5] *Ibidem*, p. 106.

[6] Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro

canonice pe care episcopul de Eger, Francisc Bárkoczi (1710-1765) o întreprinde în 1748 în comitatele Szabolcs, Ugocea, Satu Mare, Maramureş şi Bereg[7].

Concluziile acestei vizitaţii sunt catastrofale vis-a-vis de parohiile şi preoţii greco-catolici, fiind mai aproape de adevăr decât toate cele anterioare[8]. Ce era şi mai rău aceste concluzii au ajuns şi la cunoştinţa tuturor factorilor de decizie din Imperiul Habsburgic, fiind de aşteptat ca acest fapt să aibă consecinţe negative atât asupra eforturilor lui Olsavszky de a ieşi de sub tutela episcopului de Eger, dar şi asupra cuantumului subsidiilor alocate anual de către Curtea de la Viena.

Acestea sunt auspiciile deloc favorabile cu care Mihail Olsavszky începe în anul 1750 o lungă vizitaţie canonică a diecezei de Mukacevo începând cu comitatele Zemplen şi Saaros în anul 1750, Abauj, Borsod, Szabolcs, Satu Mare, Ugocea şi Maramureşul în 1751 iar în 1752 Beregul şi Ungul.

Vizitaţiei din anul 1751 îi cunoaştem calendarul de desfăşurare datorită descoperirii notaţiilor zilnice făcute de unul din membrii suitei episcopului[9]: *„Diarium visitae in anno 1751 in co<mi>t<a>tis 6 facte juxta"*. Vizitaţia începe în 30 mai în Kolczino (comitatul Borsod), 31 mai Hejokeresztur, 3 iunie Boldogkö, 5 iunie Tokai, 6 iunie Timar (comitatul Szabolcs), 7 iunie Balsa, 8 iunie Buly şi Büd, 9 iunie Hajdúböszermeny, 10 iunie Hajdúdorog, 11 iunie Ujfehertó, şi Hugyai, 12 iunie Nyíregyháza, Oros, Nyirpázony, Napkor, 13 iunie Nagykálló, Kallosémien şi Mariapocs. În 22 iunie intră în comitatul Satu Mare unde primele parohii vizitate sunt Nyírvasvári şi Mérk-ul.

În 23 iunie vizitează Careiul, unde prânzul îl ia la castelul familiei Károlyi. În aceaşi zi vizitează Căpleniul. În 24 iunie vizitează Ciumeştiul şi Sanislăul (*ibique occurente numerosa plebe vesperi visitata Ecclesia*), în 25 iunie vizitează Resighea şi Curtuişeniul (azi în judeţul Bihor). În 26 iunie Dindeştiul şi Vezendiul. În 27 iunie Tireamul şi Ghenciul, în 28 iunie Sânmiclăuşul, Chegea, Supuru de Sus şi Supuru de Jos. Începând cu 30 iunie (duminica), Hurezu, Craidorolţ, Pişcari, Terebeşti, Ghilvaci, Mădăras. În 2 iulie Giungiul unde înoptează. În 3 iulie Şandra, Socondul, Ghirişa, noaptea dormind la castelul din Ardud. În 4 iulie rămâne aici din cauza unei ploi puternice.

În 5 iulie Tătăreşti, Necopoi, Homorodu de Sus şi Homorodu de jos, Cuţa, Solduba, Măriuş, Sâi, Ruşeni şi Cărăşeu (unde înoptează). În 6 iulie vizitează Lipăul (unde ia prânzul la d-l Flora), Amaţi, Valea Vinului, Roşiori, Pomi (unde l-a aşteptat protopopul din Borleşti). În 7 iulie (duminica) s-a oprit la Borleşti unde a oficiat slujba, iar apoi a plecat în Crucişor.

---

[7] Dr. Kiss János, Dr. Sziklay János, *A katholikus Magyarorszag*, Budapest, vol. I, 1902, p. 234.

[8] *Ibidem, La visite pastorale de l'évéque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureş (1751)*, în „Church and Society in Central and Eastern Europe, Cluj Napoca, 1998, p. 239-240.

[9] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1328, f. 29-30.

https://biblioteca-digitala.ro

În 9 iulie vizitează Aciua, Bicăul şi Ardusatul. În 10 iulie Tămaia, Fărcaşa. În 11 iulie Recea şi Mocira. În 12 iulie Satu Nou de Jos, Groşi unde ia prânzul la protopopul Pintye. Aici vine şi protopopul Tătar, din Ţara Oaşului pentru a-i furniza probabil datele despre parohiile din această zonă. În aceaşi zi mai vizitează Chechişul, Şindrestiul, înoptând la Dăneşti.

În 13 iulie vizitează Negreia, Cărpinişul, Şurdeştiul, Şişestiul. A doua zi Rus, Tăuţii de Sus, Dumbrăviţa, Unguraşul, Firiza. În 15 iulie vizitează Satu Nou de Sus. Mai sunt doar două notări scurte: *"In Busak noctem eginis"* şi *"Sequentem in Nagy Sikarlo dein ad Szinervaralya"*[10].

De remarcat că pentru comitatele Abaujvár şi Szabolcs datele pot fi controlate în protocolul propriu zis al vizitaţiei, mai ales că în anumite localităţi episcopul, după slujbă, a confirmat tinerii din localitate şi din cele vecine[11].

Revenind la vizitaţia episcopului în comitatul Satu Mare vom remarca încă de la început că există diferenţe extrem de mari între protocolul întocmit în timpul vizitaţiei şi informarea pe care episcopul o trimite Consiliului Locumtenenţial şi împărătesei Maria Terezia[12]. În ceea ce priveşte numărul Greco catolicilor sătmăreni în protocolul vizitaţiei, însumează 28.606 suflete din care 23.747 (83%) erau consideraţi apţi pentru împărtăşire contribuind la susţinerea bisericii şi preotului şi 4859 (17%) erau denumiţi "hospites" (oaspeţi), probabil noii veniţi în parohie, cei foarte săraci şi care în marea lor majoritate nu contribuiau la întreţinerea preotului şi bisericii.

Adăugând la aceste cifre şi copii de până la 8 ani care nu erau împărtăşiţi putem ajunge la un număr de 32-35.000 de suflete Greco-catolice în comitatul Satu Mare. Şi poate şi mai mult dacă ţinem seama că peste 35 de ani, în 1786 în comitat găsim 74.102 de greco-catolici[13], date aproape identice cu cele din Şematismul întocmit în anul 1792 şi rămas nepublicat până în anul 1994 şi care consemna existenţa în Sătmar a 72.583 suflete greco-catolice[14].

În raportul pe care îl trimite Consiliului Locumtenenţial episcopul Olsavszky trece la comitatul Satu Mare doar 10.629 de suflete!!! Situaţia este la fel şi la celelalte comitate vizitate în anii 1750-1752: comitatul Szabolcs 9432 suflete în loc de 12.086, comitatul Bereg 11.845 suflete în loc de 14.937

---

[10] Întroducere: *„La Busag noapte grea" şi următoarea în Cicârlău după aceea în Seini*

[11] *Ibidem*, inv. 1289, f. 1v – 32. De remarcat că în comitatul Satu Mare nu există notate asemenea activităţi.

[12] Această informare este dezbătută amănunţit de istoricul clujean Ovidiu Ghitta, *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureş (1751)*, în „Church and Society in Central and Eastern Europa", Cluj Napoca, 1998, p. 238-253.

[13] G. Barbul, *Populaţia judeţului Satu Mare la 1786 Date statistice prezentate*, în Anuarul Institutului român de la Sofia, octombrie 1940, p. 203-210.

[14] Bendász István, Koi István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792 évi katalógusa*, Nyíregyháza, 1994, p. 80-87.

https://biblioteca-digitala.ro

etc.[15]. Motivul acestei falsificări a realităţii nu poate fi decât faptul că solicita ajutoare băneşti în cuantum mai mare de la Curtea Imperială de la Viena motivând cererile întotdeauna prin sărăcia şi numărul mic al comunităţilor.

Din totalul celor 118 comunităţi greco-catolice consemnate în protocolul vizitaţiei (în raport doar 108 comunităţi), 4,23% (5 comunităţi) aveau între 1-50 de suflete, 15,25% (18 comunităţi) aveau între 51-100 de suflete, 31,35% (37 comunităţi) aveau între 101-200 suflete, 24,57% (29 comunităţi) aveau între 201-300 suflete, 12,71% (15 comunităţi) aveau între 301-400 suflete, 6,77% (8 comunităţi) aveau între 401-500 suflete, 5,93% (7 comunităţi) aveau între 501-1000 suflete şi 0,84% (1 comunitate) aveau peste 1000 de suflete. Comunităţile cu peste 200 de locuitori reprezentau peste 40% din total ceea ce ne arată că ele puteau fără probleme să-şi susţină preotul şi biserica[16].

Printre comunităţile cu peste 500 de locuitori se numără: Sanislău, Ciumeşti, Dindeşti, Bixad, Certeze, Şişeşti, Pomi, Medieşu Aurit, extrem de bine populate atât în trecut cât şi în prezent.

În comitat existau 104 biserici greco-catolice din care 98 erau din lemn, 1 din cărămidă şi 5 nespecificate. Dintre acestea 40 erau acoperite cu paie, 3 cu trestie şi 49 cu şindrilă. La 13 nu se specifică felul acoperişului. Treizeci şi patru dintre biserici aveau turnuri sau turnuleţe, numai cea ruteană din Carei avea trei turnuri.

Deşi lacunare, protocolul ne oferă date şi despre vechimea bisericilor. Astfel patru erau nou ridicate: Carei – parohia română, Sătmărel, Valea Vinului şi Aciua. Exista una ridicată cu şase ani înainte (Ardusat în anul 1745), două ridicate cu 18 ani înainte (Merk în 1733 şi Chilia în 1733), 1 ridicată cu opt ani înainte (Moftinu Mic în 1743), 1 ridicată cu 20 de ani înainte (Pişcari în 1731), 1 ridicată cu 50 de ani înainte (Ghilvaci în 1701) şi una ridicată cu 200 de ani înainte (Homorodu de Mijloc în 1551)[17]. După hram cele 104 biserici se împărţeau în felul următor: 49 aveau hramul Sfântul Arhanghel Mihail (49,49% din total), 11 aveau hramul Sfânta Paraschiva, 9 aveau hramul Sfântul Nicolae, 7 aveau hramul Naştearea Fecioarei Maria, 7 aveau hramul Înălţarea la cer a Fecioarei Maria, 4 aveau hramul Buna Vestire, 2 aveau hramul Înălţarea la cer a Domnului, 2 aveau hramul Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril, 2 aveau hramul Sfântul Arhanghel Gavril, 2 cu hramul Călătoria Sfintei Fecioare şi câte una cu hramurile: Pogorârea Duhului Sfânt asupra Apostolilor, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Dimitrie şi Protecţia Fecioarei Maria[18]. La cinci nu se specifică hramul. Parţial protocolul menţionează şi cine a sfinţit o parte dintre aceste biserici. Într-un singur caz la sfinţirea bisericii din Mintiul Sătmarului a participat episcopul Bizanczy (deci anterior anului 1733 când acesta moare), în rest ele sunt binecuvântate de protopopii locului: nouă de protopopul

---

[15] Datele sunt luate din Udvari István, *Ruszinok a XVIII században*, Nyíregyháza, 1994, p. 70 şi Arhiva de Stat a regiunii Zakarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1328 şi 1290.

[16] Arhiva de Stat a Regiunii Zakarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1328.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Francisc Rakoveczky din Medieşu Aurit[19], trei de protopopul Simeon din Căpleni[20], patru de protopopul Simeon din Borleşti[21], două de protopopul Mihai Tătar din Bixad[22], două de la protopopul Ioan Bileczky din Mintiu[23], două de protopopul Ştefan Kontros[24], două de protopopul Petru Pintye din Groşi[25]. Biserica din Mădăras a fost binecuvântată de protopop (nu i se specifică numele) în timpul episcopului De Camellis, deci cândva înainte de anul 1706, anul morţii ierarhului[26]. Câte o biserică au binecuvântat protopopii Simeon Papp, Simeon Miklos, Ioan Szemak protopopul de la Satu Mare[27], Mihai Farkas, Lupu Papp, Dimitrie din Negreia, Ioan Popa din Şişeşti, Ioan Petkovszky, Andrei Popa din Districtul Baia Mare, Dimitri Selitra din Veliatin (Ucraina), Teodor Pap din Medieşu Aurit[28].

O situaţie extrem de interesantă ne este dezvăluită de părţile din vizitaţie referitoare la preoţi. În cele 98 de parohii slujeau 91 de preoţi (în raport apăreau 92), şapte parohii fiind vacante. Ceea ce atrage atenţia este faptul că un mare număr de preoţi, 44 (48,35%) sunt pregătiţi şi sfinţiţi în mediul ortodox, demonstrând faptul că nici după 60 de ani de existenţă eparhia de Mukacevo nu reuşea să pregătească un număr suficient de preoţi, deşi Curtea imperială subvenţiona funcţionarea unei Academii teologice la Mukacevo încă din anul 1744.

În raportul trimis Curţii, episcopul raporta doar 30% îndulcind cifra reală. Putem fi de acord cu punctual de vedere în ceea ce priveşte reticenţa românilor de a efectua pregătirea necesară în mediu slav[29], dar ce ne facem că şi în alte comitate există situaţii comparabile cu cea din Sătmar, tineri frecventând şcoli din Polonia sau chiar din Transilvania sau Moldova.

---

[19] Apare într-o listă cu acordarea de subsidii datând din anul 1734 dar purtând prenumele de Teodor, iar din 1738 apare ca preot în Medieşu Aurit şi protopop al Sătmarului. Viorel Ciubotă, Liuba Horvat, Mykhailo Delegan, *Biserica „Sfântul Nicole" din Mintiu – Satu Mare: Istorie şi contemporaneitate*, Satu Mare – Ujgorod, 2010, p.21.

[20] Apare într-o listă cu acordarea de subsidii datând din anul 1741. Arhiva de Stat ..., inv. nr. 710.

[21] Apare într-o listă cu subsidii încă în anul 1741. Arhiva de Stat..., inv. nr. 719 f. 4

[22] Apare deja încă în anul 1726 în două documente figurând ca protopop. *Episcopia greco-catolică de Munkacevo Documente*, Satu Mare – Ujgorod, 2007, p. 183 şi 235.

[23] Numit de episcopul Blajovszky (1742-1749) ca paroh şi protopop la Satu Mare. Viorel Ciubotă, Liuba Horvat, Mykhailo Delegan, *op. cit.*, p. 23.

[24] Apare ca protopop încă în documentul din 20 ianuarie 1727 cu mărturisirea de Credinţă a preoţilor din districtul Sătmarului. *Episcopia greco-catolică...*, p. 235.

[25] Apare prima dată ca protopop în Recea în anul 1727 în lista preoţilor din zona Baia Mare care au depus mărturisirea de credinţă. *Episcopia greco-catolică....*, p. 239.

[26] De menţionat că episcopul De Camellis îşi începe păstorirea în anul 1690, deci cândva după această dată este sfinţită această biserică.

[27] Ioan Szemak este numit preot la Satu Mare de episcopul Blajovszky. Viorel Ciubotă, Liuba Horvat, Mykhailo Delegan, *op. cit.*, p. 21.

[28] Numele acestora apar în protocolul vizitaţiei din anul 1751.

[29] Ovidiu Ghitta, *La visite pastorale...*, p. 245-246.

https://biblioteca-digitala.ro

Credem că trebuie să ţinem seama şi de dorinţa comunităţilor săteşti de a avea preoţi care să nu accepte inovaţiile "papistaşe" în slujbă religioasă.

Doar peste 10 ani aceste tendinţe vor răbufni cu putere şi în comitatul Satu Mare, în timpul mişcării lui Sofronie în timpul căreia episcopul Olsavszky a trebuit să promită păstrarea ritului bisericii răsăritene[30].

Revenind la vizitaţia din 1751, preoţii au fost sfinţiţi de următorii episcopi greco-catolici: G. Bizanczy[31] (32 preoţi), Simion Olsavszky[32] (2 preoţi), G. Blajovszky[33] (2 preoţi), Mihai Olsavszky[34] (9 preoţi), Inochentie Micu Klein[35] (2 preoţi). Credem că cel puţin preoţii sfinţiţi de Bizanczy, Blajovszky şi Simion Olsavszky au pregătirea tot în mediu ortodox fiind resfinţiţi. Este cazul preotului Ignatie Krictus din Peleşu Mare.

Sfinţit diacon de episcopul Iosif Stoica, iar ca preot de episcopul Ioan Ţirca[36] (amândoi din Maramureş) resfinţit la o dată neprecizată de episcopul G. Bizanczy, deci înainte de anul 1733 anul morţii ierarhului[37], constituie un agrement în favoarea acestei afirmaţii.

Cei sfinţiţi de episcopii ortodoxi se împart în modul următor: Dosoftei al Maramureşului (15 preoţi)[38], Iosif Stoica al Maramureşului (6 preoţi)[39], episcopii Isaia[40] şi Ioaniciu[41] de la Arad (6 preoţi), din Moldova Iacob Radovszky (al Rădăuţilui)[42], mitropolitul Calinic[43] şi episcopul Varlaam[44].

---

[30] Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 212-213.

[31] Episcop între anii 1716-1733.

[32] Episcop între anii 1733-1737.

[33] Episcop între anii 1738-1742.

[34] Episcop între anii 1743-1767.

[35] Episcop al diecesei greco-catolice a Făgăraşului între anii 1729-1744.

[36] Episcopul Ioan Ţirca a păstorit în Maramureş între anii 1707-1710. A. Cziple, *Episcopul Ioan Ţirca şi episcopia din Maramureş în* „Cultura Creştină", an I, p. 22-26.

[37] De numele lui Bizanczy se leagă cea mai amplă reorganizare a diecezei de Mukacevo din prima jumătate a veacului al XVIII, printre care şi depunerea în anii 1726-1727 a mărturisirii de credinţă faţă de biserica Romei de către toţi preoţii eparhiei. *Episcopia greco-catolică ...*, p. 202-239.

[38] Episcop ortodox al Maramureşului între anii 1690 (?) – 1705. Moare în anul 1711 după ce încercase să-şi reia scaunul episcopal. Era unul dintre oamenii luminaţi ai vremii sale, stârnind admiraţia chiar şi a cancelarului Transilvaniei Nicolae Bethlen. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. II, 1981, p. 196-198.

[39] Episcop al Maramureşului între anii 1718-1733. M. Păcurariu, *op. cit.* p. 199-200.

[40] Poate fi vorba de doi dintre episcopii din prima jumătate a veacului al XVIII –lea: Isaia Diacovici (1706-1708) şi Isaia Antonovici (1731-1748), amândoi implicaţi în procesul de răspândire a ortodoxismului în vestul ţării. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, Cluj Napoca, 2006, p. 60-62 şi 72-75.

[41] Vichentie Ioanovici, episcop al Aradului între anii 1726-1731. P. Vesa, *op. cit.*, p. 63.

[42] Episcop al Rădăuţilui începând cu anul 1745, ales în 1750 mitropolit al Moldovei de unde se retrage în 1760. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 366 şi 355.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce priveşte numirea preoţilor în parohii cel mai mare număr l-a numit episcopul Bizanczy (29 preoţi), urmat de episcopul Mihail Olsavszky cu 23 preoţi, episcopul G. Blajovszky cu 10 preoţi, episcopul Simeon Olsavszky cu 9 preoţi şi chiar 6 preoţi numiţi sau investiţi de protopopii locului[45].

La unii dintre preoţi s-a notat şi naţionalitatea română a lor: Constantin Olanyi de la biserica românească din Carei, Andrei Boroth de la Căpleni, Mihai Halmagy din Ciumeşti, Elias Nagy de la Sanislău, Teodor Papp de la Chegea, Simeon Papp de la Craidorolţ, notat ca ruteano-român, Ştefan Bereş din Terebeşti, Ioan Marcus din Tătăreşti. Există notat un singur preot rutean, Simion Mikitovics, dar ruteni erau şi Ignatie Krictus din Peleşu Mare, Ioan Bileczky din Mintiu-Satu Mare, Vasile Telyiha din Livada, Mihai Pisztralovoszky din Penyiszlek, Vasile Krajnikovics din Nyírvasvári şi Ioan Anhelik din Merk, ultimele trei parohii aflate în Ungaria[46].

Extrem de interesant este faptul că 21 de parohii declară că au matricole parohiale, mai mult sau mai puţin complete unde se notau botezele, căsătoriile şi decesele: Racşa, Bixad, Satu Nou de Jos, Groşi, Chechiş, Bontăieni, Negreia, Şurdeşti, Ocoliş, Şişeşti, Rus, Chiuzbaia, Mănăştur, Seini, Apa, Băbăşeşti, Satu Mare, Vetiş şi Livada[47]. Şi mai interesant este faptul că nu se păstrează nici o matricolă din acea perioadă din parohiile enumerate mai sus, în schimb există Matricola botezaţilor din parohia Greco-catolică Iojib care datează din anul 1746 şi nu este notată în protocolul vizitaţiei[48]. Acesta ne poate ridica un semn de întrebare dacă episcopul Olsavszky a fost în toate parohiile mai ales că se întâlneşte de mai multe ori expresia "se zice că are matricole".

Un alt element care poate constitui un ajutor în aflarea adevărului despre vechimea bisericilor din comitatul Satu Mare îl constituie cele 79 de antimise achiziţionate în general odată cu sfinţirea noilor biserici sau odată cu sfinţirea celor renovate. Cel mai mare număr, 67 bucăţi, erau de la episcopul G. Bizanczy, zece erau de la episcopul De Camellis şi unul de la mitropolitul Varlaam al Moldovei şi unul de la episcopul G. Blajovszky.

Putem concluziona în mod cert că avem cel puţin 78 de parohii şi biserici care datau dinainte de anul 1733, anul morţii episcopului Bizanczy. Este o mărturie extrem de importantă privind viaţa religioasă a românilor sătmăreni.

---

[43] Mitropolitul Calinic (1743-1748) este întâistătorului unei entităţi care se întindea în teritoriile moldovene stăpânite de turci având capitala la Brăila. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 483.

[44] Episcop la Huşi între anii 1734-1735 şi apoi la Rădăuţi între 1735-1745. M. Păcurariua, *op. cit.*, p. 367-369.

[45] Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1328.

[46] *Ibidem.*

[47] *Ibidem.*

[48] Arhivele Naţionale Direcţia judeţeană Satu Mare, colecţia Registre parohiale de stare civilă, inv. nr. .....

https://biblioteca-digitala.ro

O ultimă problemă asupra căreia dorim să ne oprim este cea a "apostaţilor" din comitatul Sătmar. În raportul trimis Curţii episcopul notează că sunt doar 16 asemenea cazuri[49] pe când în protocolul vizitaţiei apar cu mult mai mulţi, în marea lor majoritate trecuţi la calvinism fenomen ce va căpăta o extindere deosebită în veacul al XIX –lea.

La Carei sunt 3 apostaţi dintre români (*ex valachis*), Ciumeşti 3 apostaţi, Sanislău 1 apostat, Curtuişeni 3, Andrid 1, Tiream 2 (*Petrus Kocsis et Maria Vinczeler ad Helveticam confissionem transiverunt ex. Ritu Grecae ante 12 annos*), Sânmiclăuş 1, Moftinu Mic 1, Giungi 2 (*Ladislaus et Joannes Papucza iuvenes valachi in Geres pro servilys se transferendo apostarunt Calvinismo*), Satu nou de Sus 1 (treia la Baia Mare), Tăuţii de Jos 1, Seini 1, Medieşu Aurit 2, Apa 1 (căsătorit în Vilok-Ucraina), Satu Mare 4, Peleşu Mare 5, Tothfalu 1, Fülpös 1, Tatarfalva 1. Deci un total de 36 de „apostaţi" trecuţi din motive variate la confesiunea calvină: căsătorie, angajarea la stăpâni calvini sau chiar din motive de conştiinţă fără substrat material[50].

Dintr-o scrisoare din data de 30 iunie trimisă de Danil Havrilovics, unul din însoţitorii episcopului, vicarului Grigore Desko aflăm mai multe date despre vizita episcopului în Sătmar. El a fost însoţit de arhidiaconul Petkovszky al Sătmarului (*per Szatthmariensem totum co<mi>t<a>tum assumptus est*) şi de Moyses Dragosy *„Alumnus Varadinum"* care i-a asigurat traducerile necesare în şi limba română[51].

Nu ştim data când s-a încheiat vizitaţia episcopului în Sătmar şi nici parohiile vizitate de la Seini la Satu Mare.

Dar protocolul vizitaţiei ne prezintă o bogată viaţă spirituală a comunităţilor româneşti la jumătatea veacului al XVIII –lea. El cuprinde şi date despre salariul preotului şi cantorului, casele parohiale şi cantorale, pământul bisericii, inventarul bisericii, de la icoane, la cărţi şi veşminte preoţeşti. Împreună toate aceste date ne oferă posibilitatea reconstituirii vieţii spirituale a românilor sătmăreni în veacul al XVIII-lea.

În al doilea rând analizând protocolul vizitaţiei şi raportul întocmit de episcopul Olsavszky şi expediat Curţii de la Viena observăm discrepanţe mari între date mai ales ceea ce priveşte numărul locuitorilor greco-catolici. În spiritul unei tradiţii adânc înrădăcinate în practica vremii cifrele din raport sunt cu mult mai mici decât cele reale. Episcopul nu avea nici un interes să aibă un număr mare de credincioşi deoarece acest fapt i-ar fi redus drastic subvenţiile pe care le primea din partea Curţii Imperiale.

În altă ordine de idei credem că „reducerea drastică" pe care o operează episcopul mai ales în Sătmar neraportând peste jumătate din credincioşi în majoritatea lor covârşitoare români, trebuie pusă în contextul epocii când încep să se audă voci care cer dezmembrarea românilor de la

---

[49] Arhimandrit la mânăstirea Secu iar din 1632 mitropolit al Moldovei până în anul 1653. De numele lui se leagă una dintre cele mai înfloritoare perioade din istoria Moldovei. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 15-20. Menţionăm că antimisul se afla într-o parohie care astăzi nu mai există, Ghirişa.

[50] Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, 151/1, inv. 1328.

[51] *Ibidem.* inv. nr. 1290.

https://biblioteca-digitala.ro

episcopia de Mukacevo şi arondarea lor la nou creata episcopie greco-catolică română de la Oradea.

Din cauza rezistenţei înverşunate a episcopilor ruteni vor trece mai bine de 70 de ani până când acest deziderat se va împlini sub păstorirea episcopului Samuil Vulcan.

https://biblioteca-digitala.ro

NR.	Parohia	Numele Preotului	Cine l-a sfinţit	Cine l-a numit	Felul bisericii	De cine a fost sfinţită
1.	Penyiszelek	Michael Pisztraloszky	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
2.	Vasvari	Basilius Krajnikovics	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn destul de înalt şi frumos zidit	-
3.	Merk filie Fabianháza	Joannes Anhelik	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn ridicată cu 18 ani înainte	-
4.	Carei Mari	Simeon Mikitovics – rutean Constantin Olanyi - Român	G. Bizanczy I. Micu Klein		Biserică ruteană din zid cu 3 turnuri nou ridicată biserică românească din lemn frumoasă	Fran. Rakoviczky protopop de Medieşu Aurit
5.	Kaplany (Căpleni)	Andreas Boroth (român)	Dosoftei al Maramureşului	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
6.	Csomaköz (Ciumeşti) filie Bere (Berea)	Michaël Halmasy (român)	G. Bizanczy	-	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
7.	Szaniszló (Sanislău)	Elias Nagy (român)	Isaia Episcopul Aradului	-	-	-
8.	Reszeg (Resighea)	Petrus Makáry	M. Olsavszky	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
9.	Körtvélyes (Curtuiuş)	Petrus Bakocs	Dosoftei al Maramureşului	-	Biserică din lemn acoperită cu trestie	-
10.	Enderid (Andrid)	Petrus Papp din Dieceza Oradea	Sfinţit în Moldova	-	Biserică din lemn acoperită cu trestie	-
11.	Portelek (Portiţa)	Ioannes Jakó	G. Bizanczy	-	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
12.	Dengelyegh (Dindeşti)	Theodorus Mikitinics	Dosoftei al Maramureşului	Simeon M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
13.	Vezend (Vezendiu)	Ioannes Dobirics	G. Blajovszky	-	Biserică din lemn veche, acoperită cu trestie	-

https://biblioteca-digitala.ro

14.	Mező Terem (Tiream)	Stephanus Gyarfas	Dosoftei al Maramureşului	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
15.	Gencs (Ghenci)	Gabriel Papp	Iosiv Stoica al Maramureşului	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
16.	Isztru (Istrău)	Constantin Pop	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
17.	Kakoszentmiklós (Sânmiclăuş)	Iacobus Papp	Sfinţit în Moldova	M. Olsavszky	Biserică acoperită cu paie	-
18.	Kismajtin (Moftinu Mic)	Nestorius Papp	Ioaniciu al Aradului	G. Bizanczy	Biserică din lemn ridicată înainte cu 8 ani, după ruinarea sa	-
19.	Kegye (Chegea)	Theodorus Papp (român) văduv	Dosoftei al Maramureşului	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
20.	Felső Szopor (Supuru de Sus)	Nestorius Erdélyi	Sfinţit în Moldova	G. Blajovszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
21.	Also Szopor (Supuru de Jos)	Elias Gyorgy -Teleky	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
22.	Nantő (Hurezu Mare)	Ioannes Rakis	Isaia al Aradului	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
23.	Oppidum Kiraly Darocz (Târgul Craidorolţ)	Simeon Papp româno-rutean	Sfinţit în Moldova	investit în parohie de protopopul din Ady Endre (Transilvania)	-	-
24.	Piskarkoss (Pişcari)	nu au preot de trei ani, vine cel din Terebeşti	-	-	Biserică din lemn ridicată înainte cu 20 de ani	Protopop Theodor Papp din Retyesi (Răteşti)
25.	Töke-Terebes (Terebeşti)	Stephanus Beres (român)	sfinţit în Moldova	M. Olsavszky	Biserică din lemn	-
26.	Gilvacs (Ghilvaci)	Alexiu Popa	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu paie ridicată	-

https://biblioteca-digitala.ro

					înainte cu 50 de ani, renovată înainte cu 2 ani	
27.	Madarasz (Mădăras)	Ioannes Papp	Sfinţit în Moldova	-	Biserică din lemn	Binecuvântată de protopop pe vremea lui De Camellis
28.	Gyöngy (Giungi)	Gregorius Papp	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
29.	Sandorfalva (Şandra)	Michael Papp	Dosoftei al Maramureşului	G. Bizanczy prin protopopul Theodor Biltukan	Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de protopopul Marcu din Căpleni
30.	Szokond (Socond)	Ioannes Szerban	Sfinţit în Moldova	Instalat în parohie de protopopul Theodor din Resighea	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
31.	Gyüris (Ghirişa)	Demetrius Papp (bătrân şi neputincios cu vedere slabă)	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de protopopul Simeon din Bőkörest
32.	Resz-Telek (Tătărăşti)	Marcus János (Român)	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn ruinată a fost reînoită	-
33.	Ivacsko (Necopoi)	Ioannes Papp	Sfinţit în Moldova	G. Bizanczy prin Protopopul Petyouszky	Biserică din lemn	Protopopul Marcu din Căpleni
34.	Also-Homorod (Homorodu de Jos)	Alexiu Pap	Sfinţit de Episcopul Aradului	-	Biserică din lemn acoperită cu paie cu turn destul de înalt	Binecuvântată de Protopopul Simeon Papp
35.	pacza (Chilia)	Georgius Papp	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie ridicată înainte cu 18 ani	Binecuvântată de protopopul Marcu din

https://biblioteca-digitala.ro

						Căpleni
36.	Kozepso-Homorod (Homorodul de Mijloc) **Filie**: Felso Homorod (Homorodu de Sus)	Theodorus Papp	Sfinţit în Moldova de Varlaam	Introdus în Parohie de Protopopul Theodor Papp din Resighea	Biserică din lemn acoperită cu paie ridicată înainte cu 200 de ani	După renovare a fost sfinţită de Protopopul Theodor Papp
37.	Raksa (Racşa)	Basilius Danilovics	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie cu turn acoperit cu şindrilă	-
38.	Thur (Tur)	Vacantă de 3 ani	-	-	Biserică din lemn cu turn acoperit cu şindrilă	Icoanele binecuvântate de Protopopul Tatar
39.	Parlag (Prilog)	Vacantă de 9 ani	-	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	Icoanele binecuvântate de Protopopul Tatar
40.	Felsố-Falu (Negreşti-Oaş)	Theodor Farkas	Sfinţit de Dosoftei al Maramureşului	G. Blajovszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
41.	Avas Ujfalu (Certeze)	Petrus Kancza văduv	Dosoftei al Maramureşului	G. Blajovszky prin protopopul Petkovszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
42.	Bixad	Michael Tátar	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
43.	Terep (Trip)	Administrată de protopopul Tatar	-	-	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
44.	Bunya Háza (Boineşti)	Ladislaus Bura	Dosoftei al Maramureşului	Protopopul Petkovszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
45.	Tartocz (Târşolţ)	Iacobus Papp	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
46.	Kanyaháza (Călineşti)	Ioannes Csonka	Episcopul Iosif Stoica al Maramureşului	G. Bizanczy	-	-
47.	Szolduba	nu are preot	-	-	Biserică din lemn acoperită	Binecuvântată de

https://biblioteca-digitala.ro

	(Solduba)				cu şindrilă	Protopopii Simeon Miklos şi I. Szemak
48.	Magyaros (Mărius)	Alexiu Papp Alias Bratan	I. Micu Klein	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperit cu şindrilă	Sfinţită de protopopul Mihai Farkas
49.	Szin-Falva (Sâi)	Constantinus Papp	Sfinţit în Moldova de arhiepiscop Kalinic	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de protopop
50.	Orosz-Falu (Ruşeni)	Vacantă	-	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de protopopul Teodor din Răteşti
51.	Krasó (Cărăşeu) Filii: Nagy Kocs şi Kis Kocs (Culciu Mic şi Culciu Mare)	George Szaraka	Episcopul Ioaniciu din Arad	G. Blajovszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de protopopul Bileczky din Mintiu
52.	Lipou (Lipou)	Georgius Sztan	Episcopul Varlaam din Moldova	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de Protopopul Rakoveczky
53.	Omocz (Amaţi)	? Mark	Dosoftei al Maramureşului	G. Bizanczy	Biserică în ruină acoperită cu paie	-
54.	Borhid (Valea Vinului)	Georgius Szima	G. Bizanczy	-	Biserică din lemn acoperit cu şindrilă nou ridicată	-
55.	Veres-Mart (Roşiori)	Iosif Papp preot din Transilvania	Dosoftei al Maramureşului	Nu are aprobare de la episcop	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
56.	Remete-Mező (Pomi)	Ioannes Plikuda	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de protopopul Simeon de Borleşti
57.	Borlest (Borleşti)	Simeon Miklos	Simeon Olsavszky	Simeon Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
58.	Balatta-Falu (Aciua) Filie: Szakalos- Biko (Dumbrăviţa)	Gregorius Bels văduv	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică nou ridicată după ce cea veche se ruinase. Biserică din lemn acoperită	-

https://biblioteca-digitala.ro

					cu paie	
59.	Pap-Biko (Bicău) Filie: Huta (Poiana Codrului)	Laurentius Flora	G. Blajovszky	G. Blajovszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
60.	Erdeo-Szad (Ardusad)	Chariton Pazy văduv	G. Bizanczy	G. Blajovszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă, ridicată înainte cu 60 de ani.	Binecuvântată de protopopul Simeon Miklós
61.	Tothuj-falu (Sârbi) Filie: Olahtothfalu (Buzeşti)	Petrus Csonka	Sfinţit de episcopul Varlaam în Moldova	G. Blajovszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Icoane sfinţite de protopopul din Borleşti icoane sfinţite de protopopul Luppus Papp din Ardusdad
62.	Farkasaszó (Fărcaşa)	Constantin Bran	Isaia Episcopul Aradului	G. Blajovszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă cu turn	-
63.	Tomány (Tămaia)	Nu are preot numit	-	-	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
64.	Linard-Falva (Recea)	Petrus Madalics	Iosif Stoica al Maramureşului	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	Icoanele binecuvântate de protopopul Rakoveczky
65.	Hidegkut (Mocira)	Gabriel Paul	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă cu un turn	Icoanele binecuvântate de protopopul Dimitrie din Negreia
66.	Alsouj Falu (Satu Nou de Jos)	Ioannes Filip	Iosif Stoica al MaramureşulUI	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Icoanele sunt vechi, binecuvântate de protopop Petru Pintye, după

https://biblioteca-digitala.ro

						refacere
67.	Tökes (Groşi)	Petrus Pintye	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
68.	Olah Kekes (Chechiş)	Georgius Toth	Dosoftei al Maramureşului	Simeon Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
69.	Sandor-Falu (Şindreşti)	Stephanus Poducz	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
70.	Baj-Falu (Dăneşti) Filia: Puszta-Falva (Bontăieni)	Georgius Poducz	Sfinţit în Moldova	Simeon Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
71.	Negre Falu	Gregorius Forgacs	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
72.	Gyertyan Falu (Cărpiniş)	Iacobus Marusan	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
73.	Surgye-Falu (Surdeşti)	Timotheus Botos	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
74.	Fekete Falu (Ocoliş)	Constantinus Horgas	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
75.	Lacz Falva (Siseşti)	Georgius Kolta	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
76.	Dobravicza (Dumbrăviţa)	Daniel Kupsmar văduv	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Icoanele binecuvântate de protopopul I. Papp din Şuşesti
77.	Magyar Kekes (Unguraş)	Ioannes Stephan	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
78.	Oroszfalu (Rus)	Theodorus papp văduv	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
79.	Felso Ujfalu (Satu Nou de Sus)	Cornelius Keraszin	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	-
	Filie: Giro Tothfalu		-	-	Capelă	-

https://biblioteca-digitala.ro

	(Tăuţii de Sus) Filia Dumbrăviţei					
80.	Also-Ferneczey (Ferneziu)	Stephanus Haragis	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Icoane antice sfinţite de protopopul Peter Pintye din Tökes
	Filie: Felso–Ferencz (Firiza)		-	-	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
81.	Koz Banya (Chiuzbaia)	Basilius Olexa	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	-
82.	Busak (Buşag) Filii: Lapos Banya (Băiţa) şi Misztothfalu (Tăuţii de Jos)	Simeon Popa	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Icoane binecuvântate de protopopul I. Petrovszky
83.	Monostor (Mănăştur) Filie: Arias sau Airas	Paulus Tupicza	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă Biserică din lemn acoperită cu paie în ruină	Icoanele binecuvântate de protopopul Simeon din Borleşti -
84.	Sikarlo (Cicârlău)	Ioannes Mikita	S. Olsavszky	S. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	Icoanele binecuvântate de protopopul Simeon din Borleşti
	Filii: Kis Sikarlo (Bârgău)				Biserică din lemn acoperită cu paie	Binecuvântată de protopopul Rakovaczky
	Iloba (Ilba)				Biserică din lemn în stare mediocră acoperită cu paie	Binecuvântată de protopopul Andrei Popa
85.	Szinyer Várallya	Andreas Demien	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn	Icoanele

https://biblioteca-digitala.ro

		Văduv			acoperită cu şindrilă	binecuvântate de protopopul Rakoveczky
86.	Ioseb haza (Iojib)	Theodorus Sztanics	Dosoftei al Maramureşului	Instalat de protopopul G. Bileczky	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
87.	Aranyos Megyes (Medieşu Aurit) Filii: Görsed (Românești)	Stephanus Kontros	Iosif Stoica al Maramureşului	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Pictura binecuvântată de protopopul Selitra din Velejte
88.	Apa	Kosma Martin	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Pictura binecuvântată de protopopul Bileczky
89.	Szamos Telek (Someşeni)	George Romosan	Episcopul Iacob Radovszky din Moldova	M. Olsavszky prin protopop Bileczky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Trei icoane sfinţite de protopopul Şt. Kontros
90.	Berencze (Băbăşeşti)	Damianus Rad	Episcopul Varlaam din Moldova	Instalat în parohie de protopopul din Sătmar	Biserică din lemn acoperită cu paie	Icoanele binecuvântate de protopopul din Sătmar
91.	Udvari (Odoreu) **Filii:** Berenda (Berindani) Kok (Cucu) Szent-Marton (Mărtineşti)	Michael Miklos	Sfinţit în Moldova	M. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Icoanele binecuvântate de protopopul mort Rakovaczky Icoanele binecuvântate de protopopul Rakoveczky
92.	Patohaza (Potău)	Vacantă	-	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	Icoanele binecuvântate de

https://biblioteca-digitala.ro

						protopopul Rakoveczky
93.	Szatmar Nemethy (Satu Mare)	Ioannes Bileczky văduv	G. Bizanczy	G. Blajovszky	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Icoanele binecuvântate de Episcopul G. Bizanczy
94.	Nagy Peleske (Peleşu Mare) **Filii:** Rosal Kis Peleske (Peleşu Mic) Hodos Gacsaly Saar (Noroieni) Lazar (Lazuri)	Ignatius Krictus văduv	Sfinţit în Maramureş ca diacon de Episcopul Stoica, iar ca preot de Episcopul Ţirca, resfinţit de G. Bizanczy	S. Olsavszky	Biserică din lemn cu turn în stare me-diocră	Binecuvântată de protopopul Rakoveczky
95.	Vasvari şi Batisz (Botiz)	Vacantă administrată Ioannes Bileczky	-	-	Biserică din lemn acoperită cu paie	-
96.	Sarkoz Ujlak (Livada Nouă) **Filii:** Sarkoz (Livada)	Basilius Telyiha	Dosoftei al Maramureşului	G. Bizanczy	Biserică din lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Icoanele binecuvântate de protopopul Şt. Kontros
97.	Vetes (Vetiş)	Basilius Rosonovicz	Dosoftei al Maramureşului	S. Olsavszky	Biserică din lemn acoperită cu paie	Icoanele binecuvântate de protopopul Th. Pap din Medieşu Aurit
98.	Zsadany (Sătmărel)	Basilius Almasy	Varlaam din Moldova	G. Blajovszky	Biserică din lemn nou ridicată acoperită cu paie	-

https://biblioteca-digitala.ro

Nr.	De cine este sfinit antimisul	Cui îi este închinată biserica	Câţi locuitori sunt apţi pentru mărturisire	Câţi sunt oaspeţi	Câţi sunt jeleri	Au matricole parohiale	Observaţii
1.	-	Sf. Arh. Mihail	149	32	-	-	-
2.	-	Buna Vestire	246	40	-	-	-
3.	-	Pogorârea Duhului Sfânt asupra apostolilor	150 48	34 14	-	-	-
4.	-	Înălţarea la cer a lui Iisus Cristos	300	60	-	-	-
	Are antemis de la De Camellis	Sf. Arh. Mihail	400	92	-	-	-
5.	-	Înălţarea la cer a Fecioarei Maria	60	17	-	-	-
6.	-	Sf. Arh. Mihail	600 30	100 10	-	-	-
7.	-	Sf. Arh. Mihail şi Gavril	1020	90	-	-	-
8.	-	Sf. Arh. Mihail	100	30	-	-	-
9.	-	Buna Vestire	120	20	-	-	-
10.	Are Antemis de la De Camellis	Buna Vestire	200	50			
11.	Are Antemis de la G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	204	44	-	-	-
12.	-	Sf. Vasile Cel Mare	484	110	-	-	-
13.	-	Sf. Nicolae Episcopul	373	1	-	-	-
14.	-	Sf. Arh. Mihail	400	70			
15.	-	Înălţarea la cer a MaicII Domnului	80	30	-	-	-
16.	-	Sf. Arh. Mihail	220	40	-	-	-
17.	-	Sf. Arh. Mihail	300	50	-	-	-
18.	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	100	29	-	-	-
19.	G. Bizanczy	Călătoria Sfintei	213	40	-	-	-

https://biblioteca-digitala.ro

		Fecioare Maria					
20.	G. Bizanczy	-	200	32	-	-	-
21.	-	Sf. Arh. Mihail	200	50	-	-	-
22.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	102	25	-	-	-
23.	-	-	390	60	-	-	-
24.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	190	36	-	-	-
25.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	315	64	-	-	-
26.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	126	26	-	-	-
27.	-	Sf. Arh. Mihail	260	81	-	-	
28.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	270	60	-	-	-130 de credincioşi nu erau împărtăşiţi
29.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail şi Gavril	100	37	-	-	-
30.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	80	26	-	-	-
31.	Kir Varlaami Arhiepiscopul	Sf. Arh. Gabriel	150 200	36 50	-	-	-
32.	-	Sf. Arh. Mihail	340	55	-	-	-
33.	-	Sf. Arh. Mihail	70	16	-	-	-
34.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	140	39	-	-	-
35.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	60	16	-	-	-
36.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	60 30	15 8	-	-	În Homorodu de Sus au biserică. Este administrată de T. Pop, după moartea preotului Gabriel Pop
37.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	336	62	-	Are Matricole	-
38.	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	188	44	-	-	-

https://biblioteca-digitala.ro

39.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	100	13	-	-	-
40.	G. Bizanczy	Naşterea fecioarei Maria	490	140	-	-	-
41.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	340	89	-	-	Mai există o biserică goală
42.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	500	90	-	Are matricole	-
43.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	303	52	-	-	-
44.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	300	60	-	-	
45.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	350	90	-	-	-
46.	-	-	250	50	-	-	-
47.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	54	10	-	-	-
48.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	80	26	-	-	-
49.	G. Bizanczy	-	80	22	-	-	-
50.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	136	36	-	-	-
51.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	200	51	-	-	-
52.	-	-	100	26	-	-	Preotul a fost introdus în parohie de protopopul Bileczky
53.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	112	16	-	-	-
54.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	200	50	-	-	-
55.	G. Bizanczy	Naşterea Fecioarei Maria	160	43	-	-	-
56.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	487	111	-	-	-
57.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	100	25	-	-	-
58.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	202 180	44 30	-	-	-
59.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	48 51	8 14	-	-	-
60.	G. Bizanczy	Înălţarea la cer a Maicii	315	76	-	-	-

https://biblioteca-digitala.ro

		Domnului					
61.	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	93	15	-	-	-
62.	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	50	12	-	-	Icoane vechi
63.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	260	45	-	-	
64.	G. Bizanczy	Sf. Dimitrie	110	26	-	-	-
65.	G. Bizanczy	Înălţarea la cer a Maicii Domnului	390	40	-	-	-
66.	G. Bizanczy	Înălţarea la cer a Maicii Domnului	200	28	-	Se zice că au matricole parohiale	-
67.	G. Blajovszky	Naşterea Fecioarei Maria	200	36	-	Are matricole parohiale	Icoane vechi
68.	-	Naşterea fecioarei Maria	160	49	-	Are matricole parohiale	E arsă şi o altă biserică acoperită cu şindrilă şi turn nou ridicată
69.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	43	12	-	-	Icoane antice
70.	G. Bizanczy	Naşterea Fecioarei Maria	156	27	-	-	-
71.	G. Bizanczy	Naşterea Fecioarei Maria	96	23	-	Are matricole parohiale	-
72.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	184	33	-	Are matricole parohiale	-
73.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	243	33	-	Are matricola botezaţilor	Icoane vechi
74.	G. Bizanczy	Înălţarea la cer a Maicii Domnului	180	29	-	-	Icoane vechi
75.	G. Bizanczy	înălţarea la cer a Maicii Domnului	623	103	-	Are matricole parohiale	-

https://biblioteca-digitala.ro

76.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	120	30	-	Are matricole parohiale	-
77.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	98	25	-	Are matricole parohiale	-
78.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	150	22	-	Are matricole parohiale	
79.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	153 129	40 36	-	-	Există un credincios trecut la calvini şi locuieşte la Baia Mare
80.	G. Bizanczy	Naşterea Fecioarei Maria	89	26	-	-	-
		SF. ARH. GABRIEL	54	12	-	-	-
81.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	177	50	-	Are matricole parohiale	-
82.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	204	43	-	-	-
	G. Bizanczy	-	96	12+16	-	-	-
83.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	91	20	-	Matricola botezaţilor	-
	De Camellis	-	60	12	-	-	-
84.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	222	54	-	-	-
	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	110	22	-	Nu are matricole parohiale	-
	-	Sf. Arh. Mihail	112	20	-	-	-
85.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	380	76	-	Are matricola botezaţilor	-
86.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	153	30	-	Nu are matricole parohiale	-

https://biblioteca-digitala.ro

87.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	640	93	-	Are matricole parohiale	-
88.	De Camellis	Sf. Arh. Mihail	290	70	-	Are matricola botezaţilor	-
89.	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	157	43	-	-	-
90.	G. Bizanczy	Sf. Paraschiva	174	33	-	Spun că ar avea matricole	-
91.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	50	18	-	-	-
	-	-	10	4	-	-	-
	-	-	18	8	-	-	-
92.	G. Bizanczy	Buna Vestire	165	32	-	-	-
93.	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	95	20	-	Are matricole parohiale	-
94.	G. Bizanczy	Sf. Arh. Mihail	300	60	-	-	-
	-	-	53	8	-	-	-
95.	G. Bizanczy	Înălţarea la cer a lui Iisus	120	32	-	-	-
96.	G. Bizanczy	Protecţia Sfintei Fecioare Maria	137	20	-	Are matricola botezaţilor	-
97.	G. Bizanczy	-	205	52	-	Are matricole parohiale	-
98.	G. Bizanczy		203	50	-	Are matricole parohiale	-

https://biblioteca-digitala.ro

TEHNICI ŞI TENDINŢE FOTO-ESTETICE LA BĂILE HERCULANE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Graure Cristian*

De la apariţia ei, fotografia parcurge o ascensiune evidentă în epocă, infiltrându-se adânc în sfera social-cotidiană, factorul definitoriu şi atenţia acordată acestei preocupări fiind motivată şi de interesul crescut manifestat faţă de acest nou domeniu în special la nivelul clasei burgheze şi de mijloc.

În zona Banatului începând cu anii 60' ai secolului al XIX-lea încep să se dezvolte mici stabilimente fotografice de multe ori favorizate şi dezvoltate de industria tipo-litografică, în special în centrele cultural dezvoltate, dar şi pe raza localităţilor de interes turistic sau balnear. Pe lângă centrele urbanistice Timişoara, Lugoj, Oraviţa, Steierdorf-Anina sau Reşiţa, unde existau urme ale unor preocupari anterioare în acest sens, Băile Herculane cunoaşte începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o aprecire ce i-a asigurat un renume pe plan european şi odată cu acest statut şi recunoaşterea ca centru fotografic-balnear sezonier.

Din punct de vedere al situaţiei urbanistice, începând cu anul 1852, sunt realizate remarcabile transformări la nivelul structurii localităţii, a dotărilor şi condiţiilor necesare noului rang dobândit, staţiunea devenind astfel una dintre cele mai moderne destinaţii ale epocii, solicitată de toate categoriile de oameni. Sunt ridicate noi ansambluri de clădiri, ce constituiau noul centru monumental, realizat după proiectele Curţii Imperiale Vieneze[1], complex alcătuit din cazinouri, hoteluri şi ansambluri de clădiri monumentale, parcuri sau amenajări peisagistice. Acest factor a motivat şi stabilirea în perimetru a unor mici întreprinzători, aceştia asigurând totodată şi nevoile specifice profilului turistic dar şi comercial al localităţii.

Pe acest fond, urmând şi modelele europene privitoare la necesităţile şi cerinţele unei locaţii de acest profil, se facilitează pe lângă practicarea comerţului cu obiecte de profil turistic-balnear, apariţia unei noi ramuri care la început s-a manifestat mai mult sub aspect experimental iar mai apoi, comercial: practicarea fotografiei, domeniu ce câştiga din ce în ce mai mult teren în Europa dar mai ales în Statele Unite.

Pentru perioada de început, primele experienţe şi interese manifestate faţă de fotografie pe plan local corespund în mare parte cu preocupări asemănătoare din aceeaşi sferă la nivel european. Aceste aplecări s-au datorat, în mare parte, fotografilor tranzitari, aflaţi în vizită prin staţiune. Despre apariţia propriu-zisă a unor ateliere sau fotografi

* Muzeograf grafician, Muzeul Banatului Timişoara, email: praxis_visa@yahoo.com

[1] Despre Herculane vezi: Constantin Juan-Petroi, *Factorul politic şi dezvoltarea urbană a oraşelor sud-bănăţene în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea* în "HISTORIA URBANA", Tomul XIV, 2006/2, Editura Academiei Române, p. 347; Dorin Balteanu, *Herculane-Arc peste timp, 1896-2006,Turism şi istorie la Băile Herculane*, Ed. Info, Craiova, 2007, p. 12-15.

https://biblioteca-digitala.ro

stabiliţi în localitate se poate vorbi începând cu a doua jumatate a secolului al XIX-lea, mai exact după anul 1860[2].

Încadrate temporal-cronologic după mijloacele şi modalităţile de execuţie existente în secolul al XIX-lea, pentru ***perioada timpurie a fotografiei,*** sunt caracteristice imaginile fotografice realizate pe suport fotosensibilizat prin procedee ***direct-pozitive***[3]. Din această categorie, tehnici fotografice timpurii s-au practicat uneori şi paralel, însă se evidenţiază prin nivelul de răspândire şi utilizare atât pe întreg teritoriul Banatului cât şi pe plan local, la Herculane: execuţia *Ferotipiilor*[4] (Il. 1), procedeu care sa bucurat de un mare succes datorită accesibilităţii lor, în special în rândul clasei mijlocii a populaţiei.

Analizate din punct de vedere al calităţii imaginii, acestea erau considerabil inferioare anterioarelor procedee utilizate la execuţia imaginilor cum ar fi: *Dagherotipia* sau *Ambrotipia*, dar cunosc totuşi o largă răspândire până în primele decenii ale secolului XX, datorită unor motivaţii pur nostalgice, a costului redus al materialului, dar şi a modalităţii de execuţie care nu era la fel de laborioasă. Deşi numărul acestor imagini a fost

---

[2] *Fotografii în Colecţia Autorului*, realizate la Herculane şi datate începand anii 60' ai secolului al XIX-lea; Constantin Săvulescu menţionează de altfel la p. 41 din lucrarea sa: *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, 1834-1914*, A.A.F, Bucureşti, 1983, un album păstrat în colecţia Bibliotecii Academiei Române, intitulat: *"Bucureşti-Mehadia-Orşova" (vederi, clădiri, străzi)* ce conţine 30 fotografii format 5,5 X 9 cm printre care şi cu Herculane realizate de fotograful german, Moritz Benedict Baer, fotograf ce s-a stabilit ulterior la Bucureşti, în drum oprindu-se probabil şi pe la băi. În aceeaşi perioadă fotograful vienez Viktor Angerer împreuna cu fratele sau Ludwig realizează un *"Album al Dunării"* cu mai multe vedute de pe cursul său şi publicat ulterior la Viena.

[3] Procedeu prin care imaginea fotografică obţinută era direct pozitivă, deci unicat şi inversată în oglindă. Datorită faptului că nu putea fi multiplicată, aceasta prezenta mai multe inconveniente: costul ridicat al materialului, gradul mare de sensibilitate, degradarea acestor imagini fiind iremediabilă. Totuşi aceste lipsuri erau compensate de calitatea şi claritatea imaginii, fiind supranumită în epocă: *"Oglinda cu memorie"*. Dintre procedeele direct-pozitive cele mai utilizate şi în ordine cronologică au fost: ***Dagherotipia (1839-1860), Ambrotipia (1852-1880)*** şi ***Ferotipia (1853-1930);*** Sarah Kennel, *In the Darkroom-An illustrated guide to photographic processes before the digital age*, Washington, 2009, p. 74-75; Dr. Rodica Antonescu, *Scurta prezentare a unor norme de conservare a documentelor fotografice*, în: "Bucureşti-Materiale de istorie şi muzeografie", Muzeul Municipiului Bucureşti, XXIV, 2010, p. 161.

[4] Ferotipia cunoscută şi în limbajul de specialitate ca *Tintype*, reprezintă un procedeu de obţinere a imaginii direct-pozitivă pe un suport metallic (placuţă fină de fier) preparată cu un verni negru sau brun cu colodiu. Exemplare de ferotipii 1860-1900 în colecţia autorului realizate în diferite localităţi din Banat printre care şi Herculane. Pentru tehnica vezi şi: Dr. Rodica Antonescu, *op. cit.*, p. 161; C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 18; S. Kennel, *op. cit.*, p. 74-75; John Hannavy (Editor), *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, New York/London, 2008, p. 1390-1391.

https://biblioteca-digitala.ro

destul de mare, acestea nu oferă in general prea multe informaţii despre executant sau subiectul vizat. Folosite excesiv în categoria fotografică portretistică, ferotipiile au fost realizate de cele mai multe ori de amatori, lucru vizibil în calitatea slabă a imaginii, absenţa acurateţii şi detaliile precare, dar şi prin lipsa amprentei sau semnăturii profesionale a executantului, existente şi însoţind în cele mai multe cazuri fotografiile epocii.

Fiind fotografi amatori şi ambulanţi beneficiau de *"Ateliere foto mobile"* constituite în principiu din: aparatul fotografic sau camera obscură (care de cele mai multe ori era confecţionată de către executantul fotografiilor), plăcuţele sau suporturile fotografice, prevăzute cu substanţe fotosensibile şi decorul static de fundal, destul de simplist la care apelau, constituit dintr-un panou pictat sau imprimat cu diverse motive sau peisaje, în general de factură romantică. Datorită acestei mobilităţi, în general erau prezenţi la majoritatea evenimentelor de gen: *"Târg"*, *"Expoziţie"*, diverse alte manifestări de acest tip sau în localităţile de interes turistic, ca în cazul de faţă, de unde puteau "racola" uşor clienţii[5].

Estetic, aceste ferotipii erau imagini obţinute pe o placuta fina de fier[6], încadrate (în funcţie de cerinţele clienţilor) într-o ramă standard, confecţionată din hârtie sau carton, decorată cu imprimeuri florale şi purtând la bază numele producătorului lor[7].

Paralel cu aceste preocupări se lucra la perfecţionarea tehnicilor fotografice (în special a reducerii timpului de expunere care era destul de mare) şi odata cu descoperirea procedeului ***negativ-pozitiv***[8], produsele fotografice realizate prin această metodă cunosc o radicală expansiune, ce consta în primul rând în numărul mult mai mare de exemplare produse,

---

[5] Datorită acestui aspect multe dintre imagini nu prezintă nici o informaţie documentară privind realizatorul.

[6] Placuţa metalică (care varia ca grosime de la un executant la altul) era expusă într-o cameră obscură timp de câteva minute, timp ce diferenţia în funcţie de subiect, luminozitate sau poziţie.

[7] Fotografii, rame cartonate, cărti poştale, suporturi cartonate din secolul al XIX-lea în colecţia autorului. Dintre producătorii de astfel de rame precum şi diferite suporturi cartonate se remarcă stabilimentul lui Bernard Wachtl din Viena, care pe parcursul secolului se asociază şi cu alţi producători ca Leopold Turkel tot din Viena. Activitatatea acestuia se extinde pe tot parcursul secolului, până la începutul secolului al XX-lea, numele *"Bern.Wachtl-Wien"* găsindu-se imprimat pe multe rame de acest tip, fiind principalul furnizor de astfel de produse pentru mai multe ateliere şi fotografi din centrul şi sud-estul Europei.

[8] Procedeu prin care imaginea era obţinută iniţial pe un suport ca negativ (suport care putea fi din: hârtie, hârtie cerată sau suport de sticla cu colodiu), expus în camera obscură, multiplicată apoi pozitiv pe hârtie fotografică, procedeu prin care se puteu obţine un număr considerabil de imagini pozitive. Datorită fragilităţii hârtiei fotografice folosite, de cele mai multe ori imaginile obţinute erau montate pe suporturi cartonate pentru protecţie, dar şi pentru a purta insemnele sau numele fotografului. În anul 1851 englezul F.S. Archer publicase deja procedeul cu colodiu umed la elaborarea căruia contribuise şi fizicianul şi chimistul Fox Talbot.

https://biblioteca-digitala.ro

datorită posibilităţii multiplicării şi producerii imaginilor pe scară comercială largă. Datorită acestui lucru din activitatea fotografică, se naşte o adevărată industrie datorită succesului comercial ce aveau să-l cunoască imaginile pe piaţă şi a nivelului mare de răspândire, acestea regăsindu-se în majoritatea locuinţelor epocii.

După tipologia formatului, fotografiile executate în această perioadă prin procedeul negativ-pozitiv se pot structura cronologic cunoscând până în primul deceniu al secolului XX mai multe denumiri şi dimensiuni[9].

Printre primele tipuri utilizate la scară largă au fost fotografiile tip *"Carte-de-visite"*[10], care deşi apărute timpuriu, la Herculane fost utilizate până la sfârsitul secolului. Caracteristice pentru acest format erau dimensiunile imaginii care variau între 8,5x5,5 şi 9x6 cm, aproximative unei carţi de vizită, imaginea fiind montată pe un suport cartonat pentru protecţie datorită sensibilităţii hârtiei fotografice, suport ce avea tiparit pe verso numele si firma fotografului, în unele cazuri şi o imagine uşor identificabilă cu locaţia atelierului care servea şi pe post de reclamă proprie, iar pe faţă numele fotografului, tipărit jos la baza imaginii.

Utilizată la începuturi pentru portrete în cea mai mare parte, datorită dimensiunilor reduse, s-au întâlnit şi un număr mai mic de panorame şi vedute urbane, în special după ce s-a pus la punct tehnica de fotografiere prin *"procedeul uscat"* în anul 1871 de catre englezul R.Maddox şi care consta în pregătirea prealabilă a plăcii fotosensibile, fără a mai fi necesară deplasarea la locul fotografierii a unui întreg arsenal de mijloace.

La Herculane primii fotografi stabili apar după anul 1860[11] şi utilizează acest procedeu (*negativ-pozitiv*) dar şi formatul *"carte-de visite"*, iar odată cu apariţia atelierelor de sine stătătoare se schimbă şi modul de organizare compoziţională a imaginii şi a decorului.

Studiourile erau amplasate în primul rând într-o zonă unde beneficiau de multă lumină naturală (în special la nivelul superior al clădirilor), decorul interior ce reprezenta scena fotografică era mult mai elaborat, fiind format din moblier sculptat, grupuri statuare, tablouri, imprimeuri sau tapiserii ce înfăţişau diverse scene romantice sau mitologice, toate pentru a creea o imagine cât mai benefică şi luxoasă a epocii.

Carl Schaffer este printre primii fotografi de acest gen, alături de G.Loger. El îşi începe activitatea fotografică în localitate în jurul anilor 60' ai secolului XIX (Il. 2 şi 3), executând în această perioadă la Herculane

---

[9] Prin tipologia formatului fotografic dar şi prin elemente surprinse în imagini (de exemplu: element de animaţie, costum, elemente arhitecturale) se pot stabili cu aproximaţie intervalele de timp şi de circulaţie a acestora.

[10] Format apărut la sfârşitul anului 1850 şi patentat de fotograful francez Andre Adolphe Disderi la 27 noiembrie 1854, care în ciuda denumirii: *"Carte-de-visite"* şi a dimensiunii aproximative unei cărţi de vizită (cca. 9X7 cm), rar a fost folosit sub acest scop. Acest tip a fost înlocuit în jurul anului 1870 de către genul: *"Cabinet Portrait"*; C. Săvulescu, *op.cit.*, p. 12-13; J. Hannavy, *op. cit.*, p. 276; Kyle Husfloen (Editor), *Camera and Photographica*, Krause Publications, Iola, 2004, p. 301.

[11] Fotografii în Colecţia Autorului.

https://biblioteca-digitala.ro

portrete după cerinţele comanditarilor (bust, în întregime sau chiar două persoane), în special pentru persoanele aflate în vizită la băi precum şi o serie de tipuri de costume populare din zonă, de multe ori modelele sale pozând şi cu spatele pentru a releva detaliile costumelor. Unele imagini realizate de Schaffer au fost folosite mai târziu de pictorul Theodor Aman (1831-1891) ca schiţe de baza pentru lucrările sale cu subiecte despre ţărani[12].

Pe lângă aceste imagini pitoreşti realizează şi câteva panoramice, compuse după principii personale, ce înfăţişează aspecte urbanistice şi arhitecturale ale staţiunii[13] aflată în plină dezvoltare. Elemente inedite sunt redate în fotografiile intitulate: *"Mehadia-Hotel Imperial-Foto C.Schaffer-photographie Herculesbad"*[14], datată 1871-1875 şi în *"Pavilionului balnear Diana"*, în care surprinde ansamblul de clădiri din jurul anilor 1875-1880, ansamblu ce încă îşi mai păstra caracterul architectural specific perioadei grănicereşti a staţiunii[15].

Contemporan cu Schaffer, activează şi fotograful de origine germană, Georg Müller care îşi avea sediul în perimetrul centrului vechi al staţiunii[16], zona preferată de comercianţii epocii, împreună cu Bazarul aflat la Cazinou.

Acesta execută în acest interval ca şi antecesorul său, în mare parte portrete pentru turiştii aflaţi la băi. Sfera lui de interes s-a extins şi în afara staţiunii, la Orşova[17], pe care o fotografiază în anul 1875 din aval de pe Dunăre, surprinzând frontonul de clădiri de pe *Corso-ul* localităţii (restaurante, hoteluri, printre care Hotelul Ozanic cunoscut de turiştii locali, clădiri oficiale, Clădiri ale Navigaţiei Austriece pe Dunare şi turnul Bisericii ortodoxe Sf. Nicolae-fotografie cu mare valoare documentară datorită elementelor dispărute ce le surprinde). Zona era cunoscută dealtfel pentru interesul turistic manifestat de mulţi dintre vizitatori, mare parte sosind la Herculane pe Dunăre, prin Portul Orşova.

---

[12] Fotografii realizate de Schaffer (portrete si panorame) din colecţia autorului, în nuanţe sepia montate pe suporturi ce poartă tipărit pe verso: *"C.Schaffer's Photographie-Herkulesbad bei Mehadia"* şi încadrate în motive florale. Unele exemplare mai oferă şi informaţii despre cei portretizaţi, având notate pe verso de exemplu: "Souvenir Domnisoarei Elisa Vallimaresco de Ecaterina Corcesco" scris cu cerneală neagră, fotografia prezintă pe cele doua femei portretizate la o masă şi datează din anii 70' ai secolului al XIX-lea; vezi şi Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania, 1840-1940*, în "Muzeul Naţional", XX, Bucureşti, 2008, p. 67.

[13] Fotografii în arhiva autorului.

[14] Fotografie sepia de dimesiuni: 5,5 X 9 cm.

[15] Fotografie sepia intitulată: *"Herculesbad-C.Schaffer Photo."* şi datată 1880 în colecţia autorului.

[16] Fotografiile sale purtau pe verso denumirea: *"Atelier von G.Muller, Herkulesbad bei Mehadia"*precum şi o imagine tiparită reprezentând statuia lui Hercules din centrul staţiunii. (foto colecţia autorului)

[17] Este vorba de localitatea Orşova veche, inundată de apele Dunării odată cu construcţia barajului de acumulare de la Porţile de Fier din anul 1970.

https://biblioteca-digitala.ro

Müller surprinde printr-o fotografie executată în acelaşi an şi centrul modern, imperial al Staţiunii Herculane (Il. 4 şi 5). Fotografia cu valoare documentară, redă complexul arhitectural nealterat şi în stadiul iniţial, la puţin timp după construcţia sa. Ansamblul se detaşează de nucleul vechi al staţiunii prin monumentalitate. El este constituit din două hoteluri impozante de factură eclectică: Franz-Josef (terminat în 1861) şi Rudolf (construit între 1869-1871), legate printr-un portic semicircular, în centrul căruia se află Cazinoul (Sala de cură-Cursalon) construit în 1864[18].

Fotografia începe să constituie totodată un adevărat instrument de promovare personală, dar şi turistică a staţiunii nou modernizată, într-o perioadă de circulaţie extinsă a acestora, fotografiile devenind treptat şi o adevarată carte de vizită a locului.

Succesorul atelierului fotografic al lui Müller a fost A.Wippler[19], care cunoaşte o activitate destul de bogată la Herculane după 1870 ce s-a extins până în primul deceniu al secolului XX. Acesta s-a bucurat pe parcurs de colaborări benefice cu nume cunoscute şi apreciate ale fotografiei, cum ar fi timişoareanul Kossak Jozsef, devenit mai târziu: *"Fotograf Oficial al Curtii Imperiale"*.

Fotograful Wippler poate fi considerat prin activitatea sa de la Herculane, ca unul tranzitar, ce face trecerea de la fotografia tip *"carte-de-visite"* la cea de tip *"Cabinet"* (sau Cabinet Portrait cum mai era denumită)[20] (Il. 6 şi 7).

Wippler executa pe aceste două formate, portretele unor persoane şi personalităţi publice din Herculane[21], dar şi portrete şi tărani în costume tradiţionale din zonă punând accent pe decorurile şi detaliile porturilor populare.

În aceeaşi perioadă fotograful timişoarean Kossak Jozsef-Bohr (1855-1922)[22], după studii urmate la Viena, München, Szeged şi după ucenicia în atelierul unchiului său din Lugoj, F. Hess, îşi deschide propriul atelier la

---

[18] Fotografie sepia de dimensiuni: 5,5X9 cm în colecţia autorului; despre construcţiile din Herculane din această perioadă vezi şi: C. J.–Petroi, *op. cit.*, p. 347; Liviu Groza, *Băile Herculane în perioada militar-grănicerească*, în "Banatica", p. 133-134; Ilie Cristescu, *"Herculane între legendă şi adevăr. Patrimoniu turistic"*, Ed. Hercules, 2001, p. 31.

[19] Suporturile fotografice ale lui Wippler purtau tipărit pe verso aceleaşi simboluri şi imaginea lui Hercules ca şi cele ale lui Müller, diferenţiindu-se doar numele atelierului. (foto colecţia autorului)

[20] Acest format fotografic oscila ca dimensiuni între: 9X14 cm şi 11,5X16 cm, iar ca nivel de protecţie pentru fotografii, suportul cartonat era considerabil mai gros decât cel de tip: *"Carte-de–visite"*. Pe verso decorul împreună cu numele atelierului, dar şi adresa exactă a acestuia erau uneori însoţite şi de imaginile tipărite ale faţadelor clădirilor unde se situau atelierele.

[21] De exemplu: Portretul Generalului Traian Doda sau portretul Comandantului Societăţii de Pompieri Voluntari din Herculane, 1892-1995 (Colecţia autorului).

[22] Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon der Banater Deutschtums*, 1991, Marquarstein, p. 1001-1002; Despre Kossak Joszef vezi şi studiul E. Miklosik, *"Oameni uitaţi"* în Studii şi Comunicări, 4-5, Museum Arad, 1999, p. 352-370.

https://biblioteca-digitala.ro

Timişoara în anul 1885, paralel colaborând şi cu Wippler la câteva imagini după 1880. În anul 1889 îşi deschide propriul atelier–filială ce funcţiona sezonier la Herculane, pentru ca un an mai târziu, în 1890, să se asocieze definitiv cu A. Wippler, fiind menţionaţi apoi ca fotografi oficiali ai staţiunii sub denumirea de *Kossak&Wippler*[23] (Il. 8).

Fiind îndrumat şi de măiestria în portretistică pentru care era cunoscut asociatul său Kossak, aceştia execută împreună numeroase portrete tip *"cabinet"*sau *"Boudoir"*, dar şi o serie de scene ce înfăţişează activităţi mondene şi colţuri din Herculane realizate între 1890-1895 în format *stereoscopic*[24], scene reluate mai târziu de către Kossak fără ascocierea cu Wippler.

Din activitatea pe cont propriu a lui Kossak la Herculane se păstrează un frumos album intitulat: *"Bains d'Hercule -27 septembrie 1896*[25] de *Kossak Joseph-Photographe de Cour Imperiale de Roy Autriche-Hongrie. Temesvar es Herkulesfurdo"*, ce conţine 21 fotografii pe format supradimensionat: 30X40 cm şi care surprind diverse aspecte ale staţiunii: Platoul Superior Coronnini, Valea Cernei cu cascadă, Baia Maria şi Splaiul Elisabeta, Izvorul Schneller,etc. Albumul este tipărit în limba franceză şi a fost donat Regelui Carol I cu ocazia vizitei Impăratului Franz Joseph la Bucureşti în anul 1896. Se pare că din acest album, Kossak a realizat la scurt timp şi o serie de fotografii sepia tip *"Landscape"*, caracterizate printr-o mare claritate a imaginii, destinate comerţului şi realizate pe dimensiuni mai reduse: 12X17 cm, purtând tipărite pe faţă următoarele date: *"Kossak J.-Cs. Es.Kir.udv.Fenykepesz-Herkulesbad-Herkulesfurdo"*, iar pe verso datate–29 septembrie 1896[26] (Il. 9).

Pe lângă Herculane acesta a avut o activitate fotografică destul de intensă în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Pe tot cuprinsul Banatului la Buziaş, Timişoara, Arad, Becicherecul Mare (Banatul Sârbesc), Sânnicolaul Mare, activitatea i-a asigurat acestuia un renume internaţional, fiindu-i acordate numeroase premii, titluri şi distincţii.

Un alt atelier-filială în localitate şi deschis după 1890, a fost cel al lui Hirsch Jozsef, care îşi avea sediul central la Lugoj pe strada Bonnaz la

---

[23] Fotografii în colecţia autorului: *Kossak&Wippler-Fenykepeszek, Herkulesfurdo-Fotograficsh Artist. Anstalt. Herkulesbad*, datată 1891 (pe verso se pot remarca numeroasele distincţii şi premii primite de Kossak); Albert Strasser, Johann Tokar, *Geschafts Adressenbuch von Sudungarn*, Temesvar, 1890, p. 60.

[24] Fotografia stereoscopică a aparut ca procedeu după 1850 şi s-a utilizat atât în executarea dagherotipiilor cât şi pentru fotografia negativ-pozitiv, menţinându-se până în primele decenii ale secolului al XX-lea. Aceste perechi de fotografii erau realizate prin două obiective, montate unul lângă altul la o depărtare egală cu distanţa interpupilară normală, care atunci când sunt privite printr-un dispozitiv special (numit stereoscop) dau senzaţia de relief; Fotografii stereoscopice cu imagini din Herculane în colecţia autorului.

[25] C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 64-65.

[26] Fotografii în colecţia autorului, datate: 29 sept.1896 executate de Kossak dintre care: Vedere a staţiunii de pe platoul superior Coronnini şi Clădirea Cazinoului împreună cu parcul şi hotelurile.

https://biblioteca-digitala.ro

nr.12[27]. De la acesta se păstrează fotografii de grup sau portret pe format *"cabinet"*. Era obişnuit în perioadă ca mai mulţi fotografi care îşi aveau sediul în Timşoara, Lugoj sau Caransebeş să deschidă o filială sezonieră şi la Herculane pentru turişti, datorită succesului pe care îl aveau în special pe timpul verii.

Pe lângă imaginile realizate de fotografii locali se mai găsesc în această perioadă şi fotografiile realizate de amatori, care nu aveau suporturi tipărite cu firma lor. Aceştia foloseau suporturi din comerţ care aveau tipărit pe verso simbolic cuvântul: *"Souvenir"*, încadrat în diverse motive ornamentale.

Treptat fotografia câştiga teren pe plan social devenind şi un adevărat instrument de promovare turistică. La Herculane o categorie favorabilă acestei transformări a constituit-o realizarea *"Albumelor fotografico-turstice"*.

Apariţia acestor forme de promovare prin fotografie se datorează în principiu activităţii paralele cu atelierele fotografice a mai multor comercianţi locali, care pe lângă produsele în care erau specializaţi în mod normal au contribuit şi la realizarea unor astfel de albume fotografice cu Băile-Herculane.

De exemplu evreul L. Keppich care îşi începe activitatea după anul 1850[28], comercializează diverse articole specifice locale în Bazarul din Cursalon (Salonul de cură sau Cazinoul) la nr. 4, 5 şi 6, printre care şi frumoase albume lito-fotografice intitulate: *"Souvenir de Herkulesbad-Herkulesfurdo-Mehadia"*(Il. 10), ce conţineau între 15 şi 20 de imagini de dimensiuni tip *"Carte Postale"*, înfăţişând principalele obiective şi locuri de interes din Herculane şi purtând tipărit numele editurii şi producătorului: L. Keppich-Herkulesbad[29].

Un alt producator este Kecskemeti Sándor, care îşi avea sediul central la Timişoara. Acesta preluase atelierul şi stabilimentul familiei în anul 1887, lărgind producţia cu articole optice şi cosmetice[30]. La sediul din Timişoara, Cetate-Piaţa Jenö Herczeg, nr.5, acesta comercializa pe lângă diverse produse optice şi articole fotografice. Împreună cu Leyritz Arpad erau furnizori oficiali de produse fotografice în Banat[31]. La Herculane, acesta asigura necesarul de articole fotografice, iar A.Boskovics de articole foto-optice .

Pe lângă asigurarea pentru fotografii locali a unor articole de profil si comercializarea acestor produse, Keckskemeti Sándor a realizat şi el între

---

[27] Fotogafii în colecţia autorului: *"Hirsch Jozsef-Fotografische Kunstanstalt-Lugos, Bonnaz Gasse, no.12-Herkulesbad"*.

[28] A. Strasser, J. Tokar, *op. cit.*, p. 60; Firma L.Keppich îi avea ca proprietari pe Laura Keppich şi Emannuel J. Keppich şi comercializau articole mixte.

[29] Abume datate cca. 1880 şi 1890 în arhiva autorului.

[30] Lajos Kakucs, *Breslele, manufacturile şi dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Timişoara, 2008, p. 219-220.

[31] Szalatzky Istvan, *Temesvari Uzlet-Czimtar-Temesvarer Geschafts-Adressbuch*, Temesvar, 1901, p. 26; *Sudungarisches lllustrierter neuer Beobachter, fur das jahr 1899*, Temesvar, 1899, reclamă inserată Kekskemeti Sándor, Temesvar-Innere stadt.

https://biblioteca-digitala.ro

1895-1900 mai multe şi frumoase albume fotografice, folosite pentru promovarea staţiunii Băile Herculane, purtând tot denumirea simbolică: *"Souvenir Herkulesfurdo"*[32].

Un alt exemplu de realizator de astfel de albume, în număr destul de mare, a fost fotograful local Emil Jager, care la 1890 introduce pe piaţă un album purtând tipărit acelaşi titlu simbolic, realizat din coperţi cartonate roşii cu aplicaţii argintii tipărite, ce înfăţişează turişti situaţi pe platoul superior admirând panorama staţiunii. Albumul conţine 11 imagini fotografice sepia, ataşate între ele, aplicate pe suport cartonat şi înfăţisând cele mai reprezentative locaţii, dintre care reţinem: Clădirea Gării, Piaţa Hercules animată, Izvorul Josef, Hotelul Franz Josef, Hotelul Rudolf, Baia Szapari, Vila Livia, etc. (Il. 11 şi 12).

O altă formă fotografică de promovare folosită şi pe plan local a constituit-o realizarea imaginilor *stereoscopice*[33], devenite totodata şi o formă preferată de divertisment în epocă, în special în rândul clasei sociale înstărite.

Dintre realizatorii acestor tipuri de imagini, care privite printr-un dispozitiv special numit stereoscop, dau impresia de spaţialitate şi relief (imagini destul de costisitoare de produs în acea perioadă), la Herculane s-au remarcat cei doi fotografi deja amintiţi: Kossak şi Wippler ca şi asociaţi, iar ceva mai târziu câteva instantanee sunt realizate pe cont propriu de Kossak Jozsef[34] (Il. 13 şi 14).

Pe lângă imaginile stereoscopice produse de cei doi fotografi locali se numără şi câteva imagini ce surprind Băile Herculane realizate după 1890 de către fotograful originar din Steierdorf-Anina, Vincenz Rose. Imaginile fac parte dintr-un proiect mai amplu al artistului fotograf ce viza toată regiunea Banatului. Acesta a înfăţişat pe nuanţe sepia aspecte surprinse într-o manieră proprie şi staţiunea de pe Cerna: Fântana Hercules, Peştera Hoţilor, Diverse pavilioane balneare, Cazinoul, Gara, Băile Szapari, clişeele

---

[32] Un exemplar în colecţia autorului. Albumul conţine 11 imagini fotografice de dimensiunile unei carţi postale: 9,5 X 14,5 cm, montate pe carton ce poartă tipărit pe faţă la baza imaginii numele realizatorului: *"Kecskemeti Sandor–Herkulesfurdo"* precum şi titlurile imaginilor înfăţişate şi numărul clişeului fotografic: "Staţiunea Herculane văzută de pe Platoul Coronini" cu clişeul nr. 5351 sau "Hotelul Franz Josef" cu nr. 5359. Coperta albumului este realizată dintr-un carton mai gros pe care este aplicată o pânza roşie ce poartă tipărit numele albumului şi diverse imagini grafice.

[33] După realizarea acestor perechi de fotografii, ele erau aplicate pe un suport cartonat de format dreptunghiular ce purta tipărit numele atelierului şi locaţia acestuia (vezi şi nota 24).

[34] Fotografii stereoscopice cu tenta monocromă în colecţia autorului. Tipărite în limba germană: *"Original Afnahme von Kossak&Wippler, Herkulesbad"* şi pentru cele realizate doar de Kossak: *"Original Stereoskop-Moment Aufnahme von Josef Kossak, K.U.K.Hoffotograf, Temesvar"*(Kossak Josef, Fotograf al Curţii Imperiale Cezaro-Crăieşti, Timişoara).

https://biblioteca-digitala.ro

acestuia caracterizându-se prin acurateţea şi clariatea imaginilor dar şi a elementului de animaţie surprins[35] (Il. 15).

O categorie aparte începând cu anul 1895 o constituie fotografii ce îşi aveau sediul iniţial la Orşova, dar care au avut o activitate destul de bogata în special în zona Clisurii Dunării până în interiorul Banatului la Oraviţa, Anina sau Herculane. Concludentă în acest sens este activitatea fotografului Hutterer Geza, originar din Zickyfalva şi stabilit în jurul anului 1891 la Orşova. Acesta a realizat un numar impresionant de imagini din zonă printre care şi o serie de fotografii cca.1892-1895 şi 1898 ce surprind atât Orşova cu împrejurimile, Regularizarea Dunării, Construcţia Canalului Sip, cât şi imagini cu Herculane, pe un format supradimensionat, montate apoi în diverse albume.Variantele comerciale ale acestora au fost introduse pe piaţă pe un suport cartonat ceva mai gros. Ele afişau numele atelierului şi locaţia tipărite la baza imaginii şi au circulat în perioadă în toate colţurile Imperiului[36] (Il. 16).

Multe dintre aceste clişee au fost folosite mai târziu pentru tipărirea ilustratelor poştale de către autor, ilustrate ce au cunoscut o răspândire şi o circulaţie largă până în primul deceniu al secolului XX.

Un alt fotograf, tot orşovean prin adopţie a fost Franz (sau Frantz) Alscher, născut în Silezia la 28.8.1849[37]. Acesta s-a stabilit la Orşova în 1891 în aceeaşi perioadă cu Hutterer. Sosind de la Perlas pe Tisa (Banatul Sârbesc) şi-a deschis un atelier în jurul aceluiaşi an, cunoscut mult timp în întreaga zonă a Banatului de sud-est, precum şi o filială la Negotin în Serbia. Atelierul său a fost preluat mai târziu de soţia acestuia, Maria, care a continuat tradiţia fotografică[38]. Din acest atelier se păstrează imortalizate numeroase portrete, aspecte de pe Clisură, Herculane dar şi o serie de imagini când acesta a surprins diversele dezastre naturale şi evenimente de pe cursul Culoarului Timiş-Cerna, cum ar fi distrugerile provocate de inundaţiile din 1899 şi 1910, şi în special avarierea căii ferate Timişoara-

---

[35] Fotogafii stereoscopice în colecţia autorului de dimensiuni: 9 X 18 cm. Suportul cartonat poartă tipărite următoarele date: *"Stereszkop Kepek, Kiadja Rose V. Stajerlakon"* (Vederi steroscopice, Editura Rose V., Steierdorf). Pe verso câteva imagini au notate de către autor, tipărite sau scrise date privind obiectivele vizate.

[36] Fotografie realizată de Hutterer în colecţia autorului, de dimensiuni: 12,5X17 cm, purtând numele atelierului şi a localităţii Orşova tipărite la baza imaginii pe suportul din carton şi numele imaginii: *Herkulesbrunnen in Herkulesbad-Hutterer G., Orsova;* ilustrate din perioada 1898-1910, realizate de Hutterer în colecţia autorului; despre activitatea fotografului la Orşova vezi şi C.-Juan Petroi, *Meşteşugurile în economia Orşovei moderne (a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea)* în :"HISTORIA URBANA", tom VI, 1998/1-2, Editura Academiei Romane, p. 189.

[37] A. P. Petri, *op. cit.*, p. 19-20.

[38] Multe dintre suporturi au tipărite pe verso: *"Alscher, Photographischer Atelier Orsova und Negotin"*; *"Alscher, Photogr. Atelier Orsova"*, sau cu numele soţiei acestuia: *"Marie Alscher Photo. Atelier Orşova"*, aceasta deschizând ulterior şi o filială în oraşul Deta. Unele dintre suporturi au menţionate numărul plăcii fotografice sau numele obiectivului (Fotografii în colecţia autorului).

https://biblioteca-digitala.ro

Orşova în zona Băilor Herculane[39]. La aceleaşi evenimente a fost martor şi aparatul de fotografiat al lui Stankovsky Karoly (Il. 17), care împreună cu Alscher activează în atelierul său din Orşova în aceeaşi perioadă. Fotografiile acestuia înfăţişează alunecările de teren în zona Băilor-Herculane, dar şi mai sus pe cursul răului până la Mehadia, unde surprinde clădirile devastate de furia apelor, printre care şi Primăria din Mehadia[40].

Aceleaşi imagini au servit mai tarziu la realizarea unor mici albume fotografice sau reprezentând cărţi poştale, tipărite la diferite edituri din Herculane şi Orşova.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea rolul fotografiei de răspândire a informaţiei şi de interacţiune cultural-socială scade pe plan local, imaginea fotografică fiind folosită mai mult din motive artistice, preferenţiale, documentare sau doar motive nostalgice, locul ei fiind ocupat în mare parte de apariţia *Cartilor postale ilustrate*[41]. Prin tipărire acestea beneficiau de un tiraj extrem de mare ca număr şi acopereau o arie mult mai largă de răspândire, iar prin caracteristica de corespondenţă, transmiterea mesajelor prin imagine era completată de text, contribuind la o comunicare socială mai adecvată. De menţionat totuşi că până în primul deceniu al secolului următor multe dintre aceste ilustrate erau realizate utilizând clişeele cu imagini folosite pentru fotografiile panoramice sau de cabinet anterioare acestora.

Pentru *"Perioada clasică"* a circulaţiei lor, cărţile poştale ilustrate înfăţişau, în general, aspecte din localităţi urbane şi rurale de pe teritoriul Banatului, costume populare, scene utopice şi portrete de personalităţi şi suverani şi au fost realizate în tehnica şi *formatul litografic*[42]. Acest tip se bucura de un mare succes şi de apreciere în rândul consumatorilor de astfel de produse, datorită aspectului şi laturii artistice a acestora evidenţiate de amprenta personală lăsată de realizatori: fotograful, gravorul şi ucenicul care de multe ori ca şi la retuşarea fotografiilor, se ocupa de aplicarea

---

[39] Fotografiile au dimensiunile cuprinse între: 11,5X15 cm şi 8,5X14,5 cm, şi au lipite pe verso câte o hârtie ce are pretipărită informaţii despre imaginile vizate în limbile maghiară şi germană (fotografii în colecţia autorului).

[40] Fotografia are dimensiunile: 13,5X9 cm şi are menţionat pe spate: *"Fenykepeszet Muterem,Stankovsky Karoly Orsova"*, încadrată de diverse elemente decorative de factură *"Art-Nouveau"* specifice anului 1900.

[41] Prima Carte postală ilustrată realizată în Banat şi cunoscută până în prezent, datează din 1891 şi reprezintă *Pavilionul principal* de la *"Expoziţia Comercială şi Industrială a Ungariei de Sud (a Banatalui) de la Timişoara"* din acelaşi an. Această ilustrată litografică a fost realizată cel mai probabail de Kossak Josef, care se ştie că a realizat un album fotografic cu mai multe cadre de la acest eveniment.

[42] Procedeu prin care imaginea fotografică era reprodusă prin litografiere. Litografia reprezintă o ramură a graficii, apropiată gravurii, prin care desenul se executa pe o piatră de calcar, udată apoi şi încernăluită şi se imprimă mai apoi pe hârtie sau alte materiale sub presiunea unei prese manuale. Litografia în culori presupune folosirea unui număr de pietre egal cu numărul de culori de bază din care se compune imaginea; Doina Pungă, *Grafica pe teritoriul României în secolul al XIX-lea, Litografia şi Gravura în Acvaforte*, Editura Oscar Print, Bucureşti, 2009, p. 521.

https://biblioteca-digitala.ro

ulterioară a culorilor de bază pe imagine sau imaginile înfăţişate, organizate compoziţional într-o manieră echilibrată şi în multe cazuri printr-un decor eclectic. În cele mai multe cazuri grupurile de imagini înfăţişând aspecte specifice locale erau interacţionate cu diverse aplicaţii-decor constituite din motive ornamentale, vegetale, florale sau arhitectonice ce satisfăceau tendinţele şi gusturile epocii (Il. 18 şi 19).

O caracteristică a acestor colaje de imagini, comparativ cu imaginile pur fotografice era faptul că beneficiau de texte tipărite, amplasate lângă sau încadrate în imaginea propriu-zisă, constituite prin formule de salut sau urări ce puteau fi pretipărite într-un format standard sau personalizate (multe ilustrate de *"tip-litografie"* sau de *"tip-clasic"*, conţin alături de imagine cuvintele: *"Gruss aus...."*sau *"Udzvozlet..."*), iar completările şi notările ulterioare formulelor respective, se puteau aplica de către consumatori pe faţă, pe verso fiind trecute doar datele ce ţineau de corespondenţă, timbrul poştal sau elemente privind numele şi adresa destinatarului.

A fost realizat un număr impresionant de litografii cu aspecte locale, acestea înregistrând un mare succes pe piaţă, concurând cu imagini din importante locaţii similare. Mare parte dintre cărţile poştale ilustrate prin litografiere erau realizate la Herculane de fotografii deja amintiţi de după anul 1890 sau continuatorii acestei practici: Emil Jager, Alfred Jager, L. Keppich-fiul, Rudolf Kriszany, Kossak Jozsef la Herculane şi Timişoara sau cazuri în care aceştia aveau sediul în localităţi învecinate, cum ar fi: Raichl Sandor Junior din Orşova sau Hutterer Geza, precum şi stabilimente din München, Viena sau Dresda (Dresden)[43], care au realizat un număr impresionant de ilustrate cu diferite locaţii de pe cursul Dunării de la izvoare, din Germania şi până în Deltă, la vărsare.

Paralel cu procedeul de litografiere a imaginilor, se foloseşte şi procedeul tip *"cromo-litografie"*[44], în industria fotografică procedeul fiind cunoscut sub numele de *"Cromo-fotografie"*. Acest tip se deosebea de cel standard prin litografie, în primul rând prin faptul ca era un procedeu fotomecanic iar imaginea fotografică obţinută era colată sau interacţiona cu elemente litografiate aplicate ulterior de către tipograf, modelul de organizare compoziţională a suprafeţei fiind însă asemănător.

Perioada clasică de circulaţie a cărţilor poştale ilustrate de tip litografie, cromo-litografie sau carte poştală de *"tip-clasic"* (Il. 20), se poate încadra între anii 1891 şi 1910[45] atât pentru zona Banatului cât şi pentru cele

---

[43] Exemplare din perioada 1897-1899 în Arhiva autorului.

[44] Cromolitografia este un procedeu tehnic fotomecanic, semiindustrial sau industrial, prin care se realizează reproducerea unei imagini în mai multe culori, pornind de la descompunerea fotografică a culorilor de bază şi de la prepararea unei pietre litografice pentru fiecare culoare de bază în parte iar imprimarea se realizează prin suprapunerea succesivă a culorilor componente pe planşa de hârtie; D. Pungă, *op. cit.*, p. 519.

[45] Perioada temporală cuprinsă între anul apariţiei primei ilustrate poştale la 1891 şi până la apariţia ilustratelor fotografice care nu prezentau intervenţii aferente ulterioare pe suprafaţa imaginii prin procedee tipo-litografice.

https://biblioteca-digitala.ro

produse la Herculane. Ulterior, acestor tipologii le succedează cărţile postale *"tip-fotografie"*, în care imaginea fotografică de pe faţă este păstrată nealterată sau modificată. Informaţiile suplimentare se tipăreau pe verso, iar numele editurii era înlocuit de cel al realizatorului clişeului. Acest tip nu a mai beneficiat de o producţie la scară industrială dar a circulat până la mijlocul secolului trecut datorită costului redus.
Spre mijlocul secolului al XX-lea, cărţile poştale ilustrate devin mai mult un instrument specific comunicării între indivizi, rolul imaginii cunoscând o depreciere privind valoarea documentară a acesteia,circulatia acestora devenind mai restrânsă.

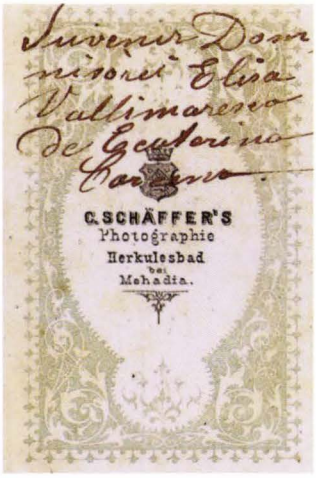
Activitatea fotografică din secolul al XIX-lea la Băile Herculane este reprezentativă pentru această regiune marginală de confluenţe etno-culturale şi sociale şi se evidenţiază prin epuizarea majorităţii mijloacelor şi aspectelor ei, iar etapele parcurse în acest domeniu coincid în mare parte cu cele la nivel european.

https://biblioteca-digitala.ro

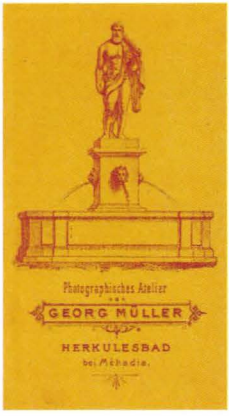

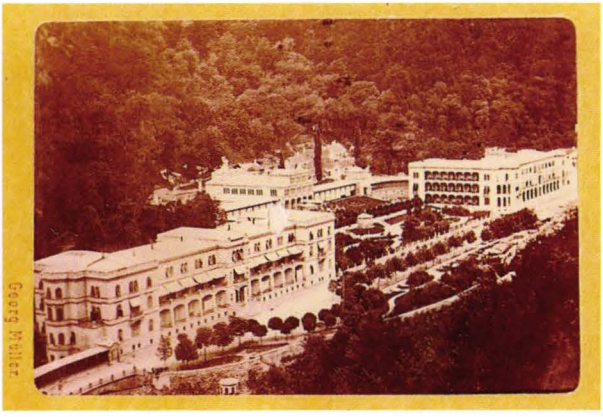
Il. 1.

Il. 2, 3

Il. 4, 5

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 6, 7

Il. 8

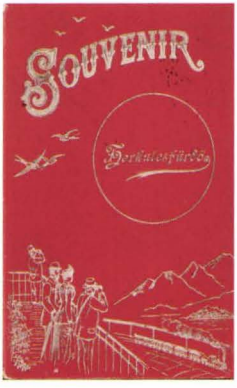

Il. 9

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 10

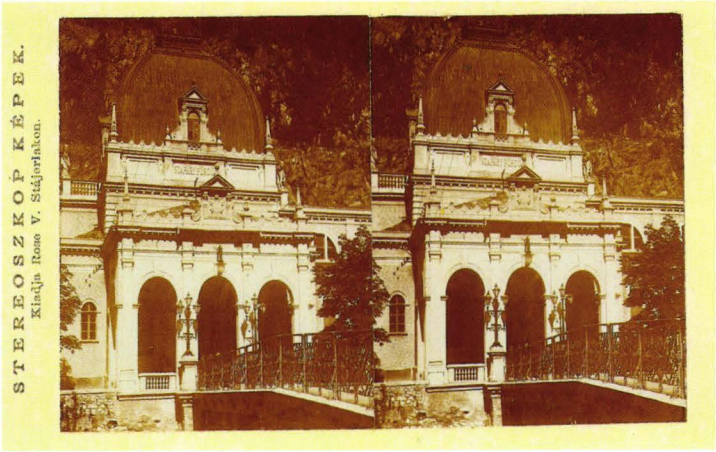
Il. 11, 12

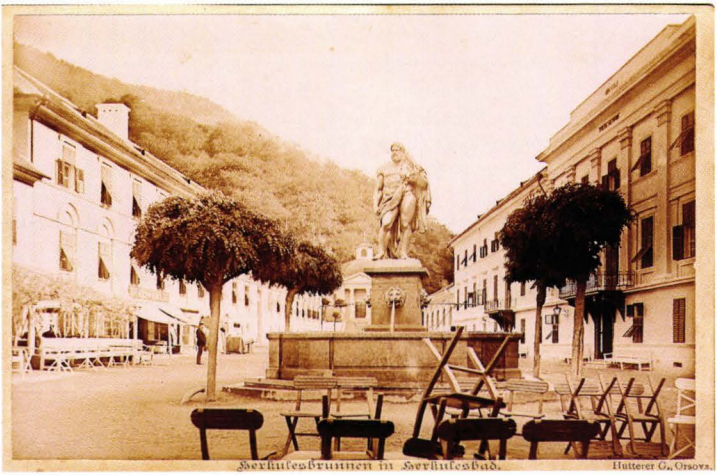

Il. 13,14

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 15

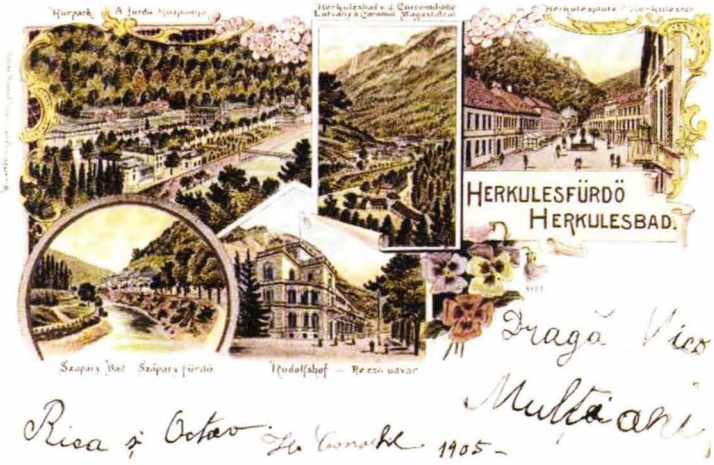

Il. 16

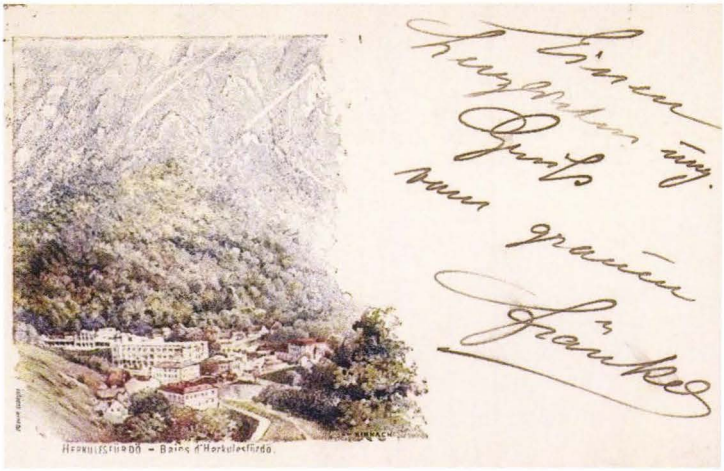

Il. 17

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 18

Il. 19

Il. 20

https://biblioteca-digitala.ro

ALBA IULIA ÎN IMAGINI DE ALTĂDATĂ DIN COLECȚIA DE CARTE POȘTALĂ ILUSTRATĂ A MUZEULUI ALBAIULIAN

Ionela Simona Mircea*

Într-o formă concisă cartea poștală ne vorbește despre evenimente, oameni, localități, rămânând o fereastră deschisă spre lumea istoriei și a culturii. „Dincolo de casele care nu mai există sau de peisajele dispărute stă *memoria ilustratelor*[1], uneori unicul document ce atestă prezența lor în trecutul nostru". Ilustrata document apropie pasiunea de cartofil de cercetarea științifică și, în același timp, de artă.

La sfârșitul secolului al XIX-lea erau consemnați la nivel mondial aproximativ 80 de milioane de colecționari cartofilii. În România existau vreo 90.000[2]. Numărul mare de colecționari de vederi, în acea perioadă, s-a datorat transformării rapide a cărții poștale într-un bussines, librarii timpului descoperind posibilitatea de a-și face publicitate și de a obține profit prin reproducerea și punerea în circulație prin vânzare a unor imagini cu priză la public. Vârful în acest bussines l-a reprezentat perioada anilor 1898-1920. În perioada interbelică interesul pentru cartea poștală a fost ponderat, dobândind din nou consistență la jumătatea secolului XX, fără a mai atinge însă amploarea de altădată. Acest interes a dus la constituirea de colecții și, implicit, la afirmarea cartofiliei ca ramură a filateliei care se ocupă cu colecționarea, studierea, selecționarea și expunerea după anumite criterii științifice, tematice și artistice a cărților poștale.

Răspunzând modei timpului, imediat după înființare și, mai ales, în perioada interbelică, custozii muzeului albaiulian au pus bazele unei colecții de carte poștală care s-a îmbogățit pe parcursul anilor prin donații și cumpărare de piese noi.

În colecția de carte poștală ilustrată a muzeului albaiulian, colecție de o mare diversitate tematică, cu ilustrate datate între 1850-1980, minuțios aranjate, pe perioade și teme, în albume frumos rânduite pe rafturi de bibliotecă, o subcolecție este reprezentată de cărțile poștale documentare și vederile cu imagini ale orașului Alba Iulia de altădată.

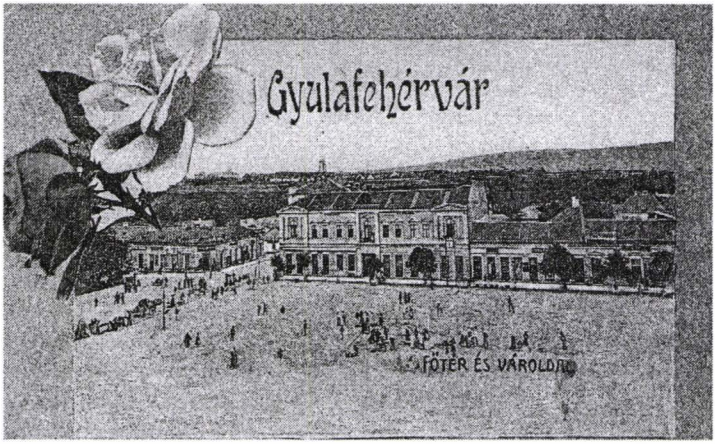
* Muzeograf, specializare istorie modernă și contemporană, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia.

[1] http://www.certitudinea.ro/articole/colecții-si-colecționari/Miron Manega, *Cele trei fețe ale cărții poștale/* 5 noiembrie 2010; http://rețeaualiterară.ning.com/profile/Miron Manega, *Rețeaua literară*, 8 noiembrie 2010.

[2] După opinia lui Sergiu Găbureac, Secretar general al Federației Filatelice Române.

https://biblioteca-digitala.ro

Sunt imagini generale şi/sau de perspectivă, instantanee din oraş, monumente, statui, străzi, parcuri, chioşcuri, adevărate bijuterii de arhitectură, pavilioane şi săli de expoziţie monumente, clădiri administrative, instituţii de învăţământ, bănci, hoteluri, case, pieţe, imagini ale gării, etc. Topograficelor li se alătură, ca veritabile surse de documentare, şi numeroasele imagini care se substituie unor vederi în fapt nerealizabile la scară publică şi care, în parte, au liniatura poştală prin chiar cartonul folosit ce corespunde dimensiunilor admise[3]. Este vorba de aşazisele fotografii de familie[4], mai puţin apreciate de colecţionari dar de mare importanţă în cercetările de istorie locală, de antropologie, de studiu al costumului. Aceste fotografii care prezintă, pe de o parte, instantanee dintr-un spaţiu cotidian inedit prin vechime, savuros prin culoare, iar pe de alta, scene de familie, flash-uri de la nunţi, botezuri, cumetrii, personalităţi şi evenimente culturale locale, manifestări politice, procesiuni religioase, costume populare specifice zonei, etc. au un puternic impact imagistic fiind şi dovada frumuseţii traiului de atunci, al respectului faţă de om, tradiţie, autentic, faţă de viaţă în general.

Frumuseţea imaginilor oferă satisfacţii estetice indiferent dacă sunt alb-negru, sepia sau color, constituindu-se nu doar într-un stimul puternic de promovare turistică a zonei, cât mai ales de reconştientizare şi rediscutare a problematicilor legate de patrimoniul mobil şi imobil al judeţului, de reconştientizare a valorii patrimoniului natural şi de arhitectură, a necesităţii păstrării nealterate a acestora de către noi toţi.

---

[3] Este vorba de dimensiunile de 9×14 mm sau 10,5×14,8 mm, dimensiuni stabilite pentru cartea poştală simplă şi/sau ilustrată de serviciul de poştă la sfârşitul secolului al XIX-lea. Totuşi aceste dimensiuni nu sunt stricte, se cunosc cărţi poştale care nu corespund acestor mărimi.

[4] Sunt cele mai numeroase pe piaţă şi au un preţ derizoriu.

https://biblioteca-digitala.ro

Ilustratele topografice din colecţie sunt extrem de ofertante, studiul lor combinat cu cercetarea de teren demonstrând evoluţia sau regresul în materie urbanistică. Clădiri remarcabile ca stil de arhitectură au dispărut, puse la pământ de indolenţa, lipsa de bani ori incompetenţa factorilor decizionali care s-au succedat în timp, locul acestora fiind luat de clădiri anoste, cenuşii, lipsite de impact vizual, ieftine. Sunt şi situaţii fericite, locuri altădată parcă uitate de Dumnezeu primind în timp haină de sărbătoare. De asemenea, ele oferă informaţii în subsidiar şi despre viaţa politică, administrativă, economică a oraşului în perioada 1880-1980, cu totul deosebite fiind cele datate între 1880-1940.

Considerat de stăpânirea austro-ungară un important centru românesc, neglijat din acest motiv, oraşul cunoaşte, însă, o oarecare înviorare economică, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, mai ales după inaugurarea traseelor de cale ferată Arad-Alba Iulia, Oradea-Teiuş-Braşov, Alba Iulia-Zlatna. În 1850 sunt menţionate o fabrică de smoală, mai multe alambicuri de rachiu şi câteva ateliere meşteşugăreşti. Vinurile, deja cunoscute în imperiu, continuă să fie principalul produs comercializat. Din nevoia de a se asigura sprijin financiar populaţiei româneşti, în 1891 ia fiinţă *Iulia. Casa de economii, societate de acţiuni din Alba Iulia*, controlată de familia Cârlea, cea mai înstărită familie de români din oraş. Abia în 1894 este pusă în funcţiune moara, considerată cea mai mare întreprindere a Albei, se construieşte fabrica de spirt din cereale şi un abator. Între anii 1894-1895 în oraş s-a introdus curentul electric. La 1900, pentru prima dată în consiliul orăşenesc s-a pus problema asfaltării trotuarelor. Treptat, concurenţa străină aruncă Alba Iulia în rândul zonelor înapoiate ale Transilvaniei, situaţie care se menţine până la Marea Unire, moment care marchează pentru oraş un nou început. Până la marea criză oraşul se dezvoltă din nou.

Cu o populaţie de aproape 12500 de locuitori, conform recensământului din 1930, Alba Iulia dispunea de un aparat administrativ care însemna Prefectură, Primărie, administraţie financiară, două percepţii fiscale, urbană şi rurală, Cameră de industrie şi comerţ, Cameră de

https://biblioteca-digitala.ro

agricultură, Cameră de muncă, Casa de Asigurări Sociale, Poliţie, două preturi, Revizorat şcolar, Oficiu vamal, Ocol silvic, Oficii de poştă, Oficiu telefonic, Serviciu sanitar judeţean, Serviciu sanitar al oraşului, Serviciu veterinar judeţean, Serviciu veterinar al oraşului, dispunea de un Tribunal şi de o Judecătorie mixtă[5]. La acestea se adăugau o serie de asociaţii[6] şi societăţi de asistenţă şi prevedere socială. Alba Iulia avea o uzină electrică, mai multe fabrici de industrie uşoară (o fabrică de săpun, una de pielărie şi una de ghete) şi patru fabrici de tâmplărie şi mobilă, drumuri pavate cu asfalt sau piatră cubică şi piatră de râu, un spital de stat şi un Ambulator policlinic[7], instituţii de credit (agenţii şi sucursale)[8].

În perioada interbelică în Alba Iulia funcţionau mai multe instituţii de învăţământ: Academia teologică romano-catolică, Liceul de băieţi *Mihai Viteazul*, Liceul de fete, Liceul romano-catolic *Majlath*, Liceul comercial, Gimnaziul de fete romano-catolic, Gimnaziul comercial, 8 şcoli primare (4 de stat şi 4 confesionale), 4 grădiniţe de copii (3 de stat şi una confesională)[9].

Printre instituţiile culturale se remarcau Muzeul Unirii[10], devenit din 1938 Muzeul Regional Alba Iulia, Institutul Batthyaneum, Asociaţia *Astra*, Societatea Filarmonică *Harmonia*, *AGRU* (Asociaţia Generală a Românilor Uniţi), *Forum* (Frăţia Ortodoxă Română), Teatrul Caragiale, un cinematograf, o societate sportivă, o societate de vânătoare[11]. Existau 4 organe de presă: *Informatorul* (săptămânal), *Ecoul economic* (bilunar), *Şcoala Albei* (bilunar), *Inima lui Iisus* (lunar).

Viaţa spirituală a oraşului se afla sub oblăduirea Episcopiei romano-catolice, al unui protopopiat ortodox, al unui protopopiat greco-catolic, sub coordonarea cărora funcţionau 4 biserici ortodoxe, 4 greco-catolice, una romano-catolică, una aparţinând ordinului franciscan romano-catolic, o mănăstire de călugăriţe romano-catolice, o biserică reformată, o biserică evanghelică, o casă de rugăciune baptistă, două sinagogi[12]. La acestea se adaugă, din 1921, Episcopia militară[13].

---

[5] *Enciclopedia României*, 1938, p. 525.

[6] Baroul Avocaţilor, Asociaţia Corpului Didactic, Corpul contabililor, Sfatul negustoresc, Reuniunea meseriaşilor, comercianţilor şi economilor români, reuniunea sodalilor romano-catolici, Societatea *Crucea Roşie*, Societatea *Principele Mircea*, Societatea *Misiunea Socială*, Căminul de ucenici, Casa asigurărilor Sociale, Reuniunea Femeilor Române, etc.

[7] *Enciclopedia României*, 1938, p. 525.

[8] Banca Naţională (agenţie), Banca Română Sebeşană (sucursală), Banca *Izvorul*, Banca *Transilvania*, Banca Comercială, Casa de păstrare şi de Credit din Cluj, Banca Centrală pentru industrie şi comerţ (sucursale).

[9] *Alba Iulia 2000*, 1975, p. 497-501.

[10] Vechiul muzeu al oraşului, trecut sub egida Astrei, a fost inaugurat la 20 mai 1929 în aripa nord-estică a Ansamblului Bisericii de Încoronare.

[11] *Enciclopedia României*, 1938, p. 525 .

[12] Idem.

[13] http://ot.ubbcluj.ro/doctorat/teze/pinca_petru, Petru Pinca, *Istoricul Episcopiei Armatei (cu sediul la Alba Iulia) între 1921-1948*, (25 octombrie 2010, rezumat teză de doctorat).

https://biblioteca-digitala.ro

Alături de vechile cărţi poştale ilustrate, realizate de autorităţile austro-ungare şi care prezentau cu predilecţie Cetatea şi clădirile ei, retipărite sau reproduse, în bună măsură, după 1918, sunt editate şi imagini noi.

În cadrul colecţiei muzeului nostru, mai bine de 700 de cărţi poştale ilustrate sunt imagini din Alba Iulia datate în intervalul 1870-1940, majoritatea originale. Sunt ilustrate cu pieţele existente în oraşul de jos, spaţii ample, largi, în formă patrulateră, străjuite de clădiri de epocă, multe dintre ele dispărute în timp[14], ilustrate cu străzile de odinioară, cu vechile denumiri scrise în limba maghiară, pe ilustratele repro şi reprint fiind pus, mai târziu, şi textul explicativ în limba română, ilustrate cu clădirile impozante unde funcţionau instituţiile importante ale oraşului (Tribunalul, Poşta, Banca Naţională, Teatrul *Caragiale*), unele încă în picioare, altele care nu mai există. Interesante prin ineditul imaginii sunt vederile care prezintă parcul oraşului, terasa şi chioşcurile de aici.

Deosebite sunt imaginile de altădată ale clădirilor din Cetate, multe dintre acestea fiind restaurate recent, şi aici amintim porţile (cele mai numeroase ilustrate de altfel), Biserica de încoronare, Biserica romano-catolică, Biblioteca Batthyaneum, Pavilionul ofiţerilor, Casina militară, Cazarma, Palatul episcopului romano-catolic, Liceul *Majlath*, Liceul *Mihai Viteazul*, clădirea Jerihon, etc.

La acestea se adaugă imaginile de la marile evenimente petrecute la Alba Iulia în perioada interbelică, vizita din 1919 a generalului Berthelot, încoronarea, la 15 octombrie 1922, a regelui Ferdinand I şi a reginei Mariei ca regi ai României Mari, vizitele acestora în 1924 şi 1938.

O simplă privire asupra ilustratelor e îndeajuns pentru a vedea cât de generoase erau spaţiile verzi odinioară, adevărate oaze îmbietoare pentru câteva ore de recreere. Cărţile poştale animate demonstrează o altă curgere a timpului, omul de la răscrucea secolelor XIX şi XX reuşind să intre în armonie cu natura, să petreacă pe terasa parcului din oraş, să cunoască, concomitent, o viaţă domestică, simplă, alături de cea socială, activă.

Topograficele sunt realizate, în marea lor majoritate, credem, la solicitarea autorităţilor, contra cost, de către particulari fotografi[15]. Cele mai multe sunt creaţia fotografilor Bach, Roth Ferencz, Gálfi György, Ferencz Iozsef, Radó Boldiszár, Molnár Árpád, Ion Mărginean, Joseph Krempels, etc. Deosebite sunt, datorită frumuseţii lor dar şi a faptului că sunt destul de rare, imaginile cărţilor poştale realizate de fotograful Marii Uniri a Românilor, omul care a imortalizat instantaneele luate la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, singurele clişee fotografice de la acest eveniment. Sunt imagini semnate Samoilă Mârza şi/sau Emanoilă Mârza[16].

---

[14] De exemplu Hotelul Dacia şi Hotelul Europa.

[15] O cercetare de arhivă, desigur anevoioasă, poate oferi surprize. În *Gazeta Transilvaniei* apar anunţuri publicitare prin care fotografii Braşovului ofereau negative contra cost. Sigur şi-n zona noastră situaţia este similară.

[16] O parte a acestor clişee sunt în colecţia Muzeului Naţional al Unirii, achiziţionate în 1967, cealaltă parte fiind comercializate de fotograf de-a lungul timpului, nevoit să le vândă, din cauza lipsurilor materiale, pentru a valorifica sticla specială din

https://biblioteca-digitala.ro

Multe din ele au fost tipărite în cadrul unor tipografii din zonă, dintre acestea impunându-se *Editura tipografiei seminariale* din Blaj, *Tipografia Pannonia* din Abrud, Editura *Paşca Brutus* din Câmpeni, editurile *Francisc Schäser, Bernhard Weis, Petri F. Vilmos, Papp Gyorgy*, din Alba Iulia.

Cărţile poştale sunt realizate, într-un procent majoritar, prin metodele generale ale sistemelor tipo[17]. Mult mai puţine sunt cărţile poştale care au fost realizate prin sistemele foto[18], precum şi prin alte modalităţi[19].

Foarte multe vederi din colecţie au fost supratipărite. Supratiparul, ca modalitate de intervenţie ulterioară, se explică prin schimbările politice şi administrative ale unor teritorii, rectificări de denumiri, precizări topo suplimentare, rectificări *aux plumme* la care au recurs ardelenii (prin inserarea textului în limba română în locul celui în limbile maghiară ori germană).

Tot în scopul obţinerii forţate a unei mai mari varietăţi, precum şi în scop estetic şi comercial au existat numeroase cazuri de intervenţie a fotografului sau/şi a editorului asupra clişeului iniţial prin decuparea imaginii, prin trucaje (introducerea sau eliminarea unor elemente din imagine), prin îmbinarea tehnicilor (de pildă, fotografia cu desenul). Reluările de imagini prin folosirea clişeelor realizate pe sticlă sau/şi celuloid au permis, de asemenea, intervenţii ulterioare prin inscripţionarea unor date/texte greşite.

Printre imaginile de altădată ale oraşului Alba Iulia se disting originalele de reprinturile[20] şi reproducerile[21] ulterioare. Imaginile sunt alb-negru, color şi sepia. Cercetând imaginea, textul explicativ, textura hârtiei, cerneala, grafia, inerentele imperfecţiuni fac diferenţa clară între original, reprint şi reproducere. Se pot observa cu uşurinţă variantele multiple ale unor imagini redactate la anumite intervale de timp, pornind de la aceleaşi negative, deosebirea fiind dată mai întâi de menţionarea anului care diferă de la caz la caz, în al doilea rând, de culoare, iar în al treilea rând, de intervenţia fotografului ori editorului asupra imaginii, prin tăierea sau adăugarea unor elemente sau prin recurgerea la supratipar. Imaginile originale sunt clare, celelalte, mai estompate. De asemenea adăugirile făcute în timp asupra imaginii ilustratei te izbesc din primul moment.

Textele explicative ale imaginilor cărţilor poştale, precum şi al

---

care erau confecţionate; în colecţia Cristian Florin Bota, cu bucurie am descoperit 2 cărţi poştale semnate E. Mârza, adică Emanoilă Mârza.

[17] În cazul realizărilor editurilor în scop turistic, comercial, de promovare sau în cazul unor promoţionale.

[18] Realizări personale dar şi ale editurilor (la început prin daghereotipie, ferotipie, heliografie).

[19] Pirogravură, desen în creion.

[20] O reprint este o retipărire a unei vederi de către publicistul iniţial sau de moştenitorii acestuia care au dreptul legal să o facă.

[21] Realizată dintr-un material modern, o reproducere are subliniat acest fapt alături de menţiunea numelui publicistului, în general o altă persoană sau firmă decât cea care a publicat ilustrata veche, originală. În plus, reproducerea este comercializată la preţul unei vederi moderne.

https://biblioteca-digitala.ro

menţionării numelui fotografului şi/sau al firmei tipografice de pe verso, atunci când apar, sunt în limbile maghiară şi germană luate separat sau împreună, în funcţie de decizia oficialităţilor vremii, mai puţin a întreprinzătorului fotograf ori editor, mai târziu, după Marea Unire, adăugându-se prin supratipar traducerile în limba română. După crearea României Mari, noile cărţi poştale au explicaţiile date numai în limba română. Unele prezintă pe verso şi indicaţia *reproducţia interzisă*. Altele au o serie de alte indicaţii de publicitate ori de altă natură.

Nu ştim încă dacă toate aceste lucrări au fost obţinute prin ofertă publică sau prin atribuire directă, cercetarea de arhivă, în acest sens, fiind extrem de anevoioasă şi fără certitudinea obţinerii unor informaţii clare. Cel puţin în cazul fotografului Bach presupunem că multe dintre comenzi i-au fost atribuite, până la 1918 fiind fotograf oficial în Alba Iulia[22]. În acelaşi timp, cu siguranţă, au existat şi multe iniţiative private, majoritare în perioada de început a editării vederilor.

Textul comunicărilor expeditorilor cărţilor poştale apar, într-un procent covârşitor, cum de altfel e şi normal începând cu 1905-1906, pe verso-ul ilustratelor, în partea specială pentru aceasta, atunci când există liniatura; în cazul cărţilor poştale fără liniatură, expeditorul însuşi împarte spaţiul verso-ului în două pentru a scrie adresa destinatarului şi pentru a face comunicarea dorită acestuia.

Există şi situaţii destul de numeroase când pe verso-ul care poate fi sau nu liniat apare doar numele şi adresa destinatarului, textul comunicării expeditorului fiind înghesuit pe faţa cărţii poştale, în spaţiul liber dintre imagine şi marginea propriu-zisă sau de-a dreptul pe imagine[23]. Multe ilustrate prezintă pe imagine şi adnotări ale diverşilor deţinători, texte care agresează şi ştirbesc din frumuseţea acesteia dar care pot oferi, uneori, informaţii interesante.

Cele mai numeroase sunt francate, poartă însemnele poştei, ştampilă şi marcă. Celelalte sunt cărţi poştale ilustrate procurate, probabil, doar din dorinţa de a le colecţiona, care nu poartă nici o urmă a circulaţiei lor şi care, dacă au constituit obiect al unui schimb, cu siguranţă au circulat în interiorul unui plic care le-a şi protejat. Multe au parcurs un drum lung, anevoios, trecând din mână în mână sau prin poştă, direct sau puse în plic, de la primul deţinător, transformat posibil în colecţionar, la un alt doritor colecţionar, în cele din urmă reuşind să ajungă în colecţia noastră. Dintre acestea, unele prezintă îndoituri ori fisuri care impietează întrucâtva asupra calităţii şi, evident, asupra valorii lor.

Determinarea tirajelor, deci a frecvenţei acestora, este o problemă greu de soluţionat, cauzele fiind multiple. Ceea ce împiedică, în primul rând, rezolvarea acestei probleme este tentaţia mereu actuală a editorilor de a-şi umfla punga prin eludarea legii fiscale, declarând mai puţin decât tirajele lansate pe piaţă, sau falsificând numerotarea unor serii prin dublarea, de pildă, a acestora. Totuşi, cercetarea n-ar fi imposibilă dacă ar fi studiate anunţurile, articolele şi reclamele din presa vremii referitoare la

[22] *Enciclopedia României*, 1943, p. 177-245.

[23] Vezi ilustratele cu imagini din Vinţu, Abrud.

https://biblioteca-digitala.ro

lansarea pe piaţă a unor cărţi poştale ilustrate cu diverse subiecte, documentele editurilor, librăriilor şi tipografiilor care au realizat cărţile poştale, colecţiile de carte poştală aflate la particulari şi în instituţiile de cultură, mărturiile unor martori oculari, la toate acestea adăugându-se cercetarea, atunci când e cazul, a ştampilelor ca sistem de marcaj personal al colecţionarilor.

Cercetând colecţia de topografice putem constata că zonele de impact imagistic sau clădirile importante din Alba Iulia au fost promovate cu predilecţie fără a fi, însă, uitate şi zonele periferice ale oraşului. De asemenea, evenimentele politice şi culturale ale vremii s-au bucurat de mare interes.

Suntem convinşi că au fost numeroase ilustratele cu clădirile de anvergură ale timpului, existente în Alba Iulia, mai ales a celor din Cetate. Ne întemeiem afirmaţia pornind de la însăşi colecţia pe care o avem în faţă şi care cuprinde, în cazul anumitor clădiri din Cetatea Albei, cel puţin 5-6 imagini originale diferite dar şi reproduceri şi reprinturi, imagini care se regăsesc şi în colecţiile particulare de profil din zonă.

Dacă asupra tirajului nu putem trage o concluzie clară, avem, totuşi, câteva date de arhivă care ne ajută să ne formăm o opinie în privinţa circulaţiei cărţii poştale în zonă. De pildă, ştim că în Alba Iulia, în perioada interbelică, până prin 1928 doar un oraş important al judeţului, după acest an şi reşedinţă a acestuia, serviciile de telegraf şi poştă au cunoscut o evoluţie lentă. În 1918 serviciul de poştă al oraşului funcţiona în Palatul Gisella, clădirea în care se afla şi Banca Naţională, şi dispunea de 47 de lucrători. Pentru 1928 documentele de arhivă precizează că de aici s-au expediat 486850 cărţi poştale interne şi 25870 externe şi s-au primit 656214 cărţi poştale interne şi 61152 cărţi poştale externe[24]. Nu avem însă precizarea câte dintre aceste cărţi poştale au fost ilustrate.

Circulată direct prin poştă, cu sau fără plic, individual sau în loturi (în anvelope care cuprind un număr de bucăţi), cartea poştală, în funcţie de aspectele care o individualizează (stare de conservare, imagine, text, semnături celebre, mod de realizare, marcă, ştampilă, etc.), dar şi de subiectivitatea doritorului, poate fi apreciată diferit. Stabilirea valorii ei artistico-documentare şi, implicit pecuniare poate fi o problemă dificilă[25]. Evaluarea însă priveşte doar cărţile poştale bune"[26].

Dincolo de aceste date, care îşi au importanţa lor, rămâne imaginea, cartea poştală ca atare, document ilustrativ de netăgăduit al unor vremuri demult apuse. Rămâne colecţia ca atare, constituită de-a lungul timpului

---

[24] *Alba Iulia 2000*, 1975, p. 453.

[25] Totuşi, în cartofilie, indiferent de valoarea artistică şi documentară a piesei nu se atinge preţul care poate fi atins în filatelie.

[26] Demne de consultat în evaluare sunt, după opinia lui Silviu N. Dragomir, catalogul francez Neudin, conform căruia ilustratele pot fi încadrate la categoriile Luxe, Superbe, Très Bon (foarte bune), Médiocre, Mauvais (rele/proaste) şi catalogul belgianului Louis Renieu care propune drept criteriu de clasificare pentru cărţile poştale modul lor de fabricare. Dar şi în acest caz cotările sunt, cel mult, orientative. (Dragomir, 2010, p. 291).

https://biblioteca-digitala.ro

printr-un efort privat şi/sau public de restituire a trecutului. Rămân posibilităţile pe care aceste imagini le oferă în a înţelege o perioadă, dacă nu în toată complexitatea ei, măcar a unor aspecte legate de om, de preocupările urbanistice, comerciale, cultural-artistice, educative şi recreative ale timpului. Rămâne posibilitatea de a aprecia strădaniile unor generaţii de a fi în pas cu modernitatea vremii fără a renunţa la propriile tradiţii. Rămâne şansa de a reface "din acele cioburi numite ilustrate, epatanta şi mirifica iconografie de odinioară căreia, cu oarecare alint, e drept, i s-a mai spus mica noastră istorie"[27].

[27] Dragomir, 2009, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

CĂRĂUŞI DE MINEREU DE FIER LA DEZNA

Corneliu Pădurean*

Segmentul temporal al secolului al XIX-lea coincide în cazul comitatului** Arad, ca şi pentru altele de fapt, cu o perioadă de dezvoltare economică care-l va propulsa printre cele mai importante unităţi administrative ale Imperiului Habsburgic, iar mai târziu, după 1867 a Austro-Ungariei, din care a făcut parte la vremea respectivă judeţul Arad. Printre ramurile care-şi găsesc loc în economia comitatului este şi cea metalurgică. La începutul secolului al XIX-lea în comitatul Arad funcţionau un număr de cinci furnale: la Moneasa, Dezna, Zugău, Ravna şi Reştirata[1]. Cuptoarele de la Moneasa şi cătunul Răştioara, devenite între timp o ruină, se mai pot observa încă şi în zilele noastre[2].

Prin bunăvoinţa Academicianei Cornelia Bodea, aflată în viaţă la acea dată, ne-a parvenit un document din arhiva personală a Domniei sale. Acesta reprezintă o înregistrare a cantităţilor de minereu de fier transportate de la Valea Seacă şi respectiv Tauţ la topitoria de la Dezna şi respectiv Reştirata, în perioada, 25 noiembrie 1839 şi 3 septembrie 1840. Amintitul document, întocmit în limba maghiară pentru Banca Italiană, cuprinde numărul de lăzi cu minereu transportate de fiecare cărăuş în parte precum şi suma în florini plătită pentru transportul respectiv. Doar cu titlul informativ precizăm că în perioada amintită, au fost transportate de la Valea Seacă la Dezna, un număr de 599 de lăzi, pentru care s-a plătit 239,48 florini. De la Tauţ în schimb, tot până la Dezna, au fost transportate 709 lăzi, a căror valoare a fost de 282,36 florini. Valoarea plătită pentru o ladă era de 0,34 florini. Spre Reştirata au plecat de la Valea Seacă un număr de 842,5 lăzi, pentru care s-a plătit 168,36 florini, iar de la Tauţ, 990 de lăzi pentru care cărăuşii au încasat suma de 185,6 florini. Observăm că pentru aceste transporturi, valoarea unei lăzi a fost de doar 0,18 florini.

Trecând peste aspectele care ţin de istoria vieţii economice a comitatului, documentul amintit are valoare şi din perspectiva demografiei istorice. În document sunt trecuţi nominal cărăuşii care au transportat minereul de fier, precum şi localitatea de domiciliu a acestora. Înainte de a parcurge numele lor (vezi Anexa), să amintim în ordine alfabetică, localităţile de unde proveneau aceştia, aşa cum au fost ele grafiate în document: Bohány (Buhani–jud. Arad)[3]; Dézná (Dezna–jud. Arad); Golles

---

*Profesor universitar doctor, Universitatea „Aurel Vlaicu" Arad, corpad@gmail.com

** Utilizăm termenul de *comitat* în loc de *judeţ*, întrucât aceasta era forma de organizare administrativă a statului austriac şi apoi austro-ungar. Există şi o diferenţă de întindere între cele tipuri de unităţi administrative.

[1] *Aradul. Permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 178.

[2] Poate nu ar fi lipsit de interes ca autorităţile locale să manifeste mai multă grijă pentru conservarea acestor vestigii, care ar completa zestrea de atracţii turistice a zonei.

[3] Alexandru Roz, Kovách Géza, *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Arad*, Arad, 1997, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro

Goleş–jud. Hunedoara ?)[4] sau Kolest (Coleşti–jud. Bihor?)[5]; Kerp, probabil era forma prescurtată de la Kerpenyéd (Cărpinet–jud. Bihor, localitate din apropierea Vaşcăului)[6]; Kimp, care este posibil să fie traducerea în limba maghiară a celui care a întocmit documentul, a localităţii Câmp Moţi din jud. Bihor, tot din apropierea Vaşcăului[7]; Krogna (Crocna–Arad)[8]; Lázi (Laz–Arad)[9]; Szohodol (Sohodol–jud. Arad)[10]; Zugó (Zugău–jud. Arad). Observăm că unii din cărăuşi proveneau din localităţi din comitatul vecin, din Bihor, localităţi situate în apropierea Vaşcăului, a cărui nume în limba maghiară (Váskoh)[11] aminteşte de siderurgie[12].

Parcurgând în ordine alfabetică numele cărăuşilor care proveneau din localităţile amintite (vezi Anexa), putem observa cu uşurinţă că în totalitatea lor sunt de origine română, cu toate că multe din ele au fost scrise cu ortografie maghiară, noi rescriindu-le în ortografia actuală a limbii române. Sunt şi cazuri în care a fost utilizat corespondentul maghiar al numelui românesc. În asemenea situaţii am trecut în paranteză numele în limba română.

Din sondajele efectuate de către noi în localităţi din judeţul Arad care sunt consemnate în document, am putut să constatăm că unele din numele înregistrate în secolul al XIX-lea, continuă să fie utilizate şi astăzi. La Buhani, spre exemplu, numele de Ageu, Coşa, Crişan sunt prezente printre celelalte nume de familie. La Dezna se mai păstrează familiile Ana, Beldea, Borlea, Brad, Costea, Coşa, Crişan, Gărdău, Horga, Dan, Danci, Hera, Moţ, Ţigan. În Laz au continuat să fie cunoscute numele celor care proveneau din familia Pintea, Tol, Toma, Ţigan. Este încă o dovadă, pe lângă atâtea altele, ale perpetuării prezenţei româneşti în Transilvania, respectiv în aşa numitele părţi ungurene, din care făcea parte şi comitatul Arad.

Numele identificate de către noi, vin să confirme încă o dată, ceea ce scria Cornelia Bodea acum 74 de ani, într-o lucrarea dedicată cetăţii Dezna: „Din cele înşirate mai sus – autoarea se referea la o serie de toponime existente în apropierea Deznei – ne putem da seama, în primul rând, **de sărăcia cuvintelor maghiare** (subl. C.B.) ... dar afară de acestea, fără îndoială, că pe lângă cuvinte curat româneşti sunt şi altele de provenienţă slavă. Apare însă, ca un ecou clar şi nealterat al vremurilor mai îndepărtate: Arsura, Runcu, Secătura, Staurii, Cetăţeaua (pentru a nu a aminti decât cele

---

[4] Sebök László, *Határokon túli magyar helységnévszótár*, Budapest, 1997, p. 139 şi 248.

[5] Adolf Schmidl, *Das Bihar Gebirge*, Viena, 1863.

[6] Sebök László, *Határokon túli...*, p. 124 şi 261.

[7] Conform informaţiilor primite de la Rădac ..., viceprimar la Dezna, cu origini la Câmp Moţi, multe din numele care apar în document, există şi astăzi. Câmp Moţi se află la aproximativ 25 km de Dezna

[8] Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 96.

[9] *Ibidem*, p. 141.

[10] c.f. Cornelia C. Bodea, *„Cetatea Desnei"*, Reproducere din Revista „Hotarul" (1937), Arad, 1937, p.3, Sohodol care în limba slava înseamnă „vale seacă", era sat vecin cu Dezna.

[11] Sebök László, *Határokon túli...*, p. 179 şi 325.

[12] *Dicţionar român-maghiar* (sub red. Kelemen Béla), Bucureşti, 1961, p. 780.

https://biblioteca-digitala.ro

mai elocvente), cari ne transmit prin negura veacurilor reflexul unei vieţii continue şi intense în aceste ţinuturi, unde secol de secol, o populaţie a rămas deţinătoarea moştenirii de nume strămoşeşti, precum şi a ocupaţiilor lor"[13]

Într-adevăr, pentru secolul al XIX-lea, chiar şi statisticile maghiare interesate să modifice structura etnică a Transilvaniei, confirmă prezenţa populaţiei româneşti de confesiune ortodoxă în aceste localităţi.

La Dezna spre exemplu, într-o lucrare apărută tocmai în perioada din care datează documentul pe care îl avem în vedere sunt amintiţi un număr de 678 ortodocşi, în comparaţie cu cei 160 de romano-catolici, 24 reformaţi şi 13 evanghelici[14]. Este evident că localitatea era locuită de o populaţie preponderent românească, 77,48%, întrucât ortodocşii nu puteau fi decât români, neavând informaţii despre vreo eventuală prezenţă în zonă a unor elemente de origine sârbă. Membrii celorlalte confesiuni erau probabil maghiari, germani ori de altă etnie aduşi, mai cu seamă, de rosturile economice ale localităţii.

Aceeaşi situaţie o regăsim şi în cazul localităţii Buhani. Aici trăiau la aceeaşi dată 462 de ortodocşi (99,14%) şi doar 4 romano-catolici[15]. În apropierea Deznei se află şi localitatea Laz, unde aceeaşi sursă aminteşte de prezenţa a 428 de ortodocşi, care la data respectivă reprezentau, faţă de cei 17 romano-catolici, 96,17% din locuitorii de aici[16].

Să mai amintim în final şi situaţia de la Reştirata unde cei 102 ortodocşii au reprezentat 91,07% din locuitorii respectivei aşezări[17].

Structura confesională, dar şi cea etnică se menţine în linii generale asemănătoare şi peste 60 de ani. Recensământul din anul 1900 dovedeşte din plin afirmaţia noastră.

După cum se poate observa în tabelul de mai jos, pe parcursul celor 60 de ani nu au avut loc schimbări fundamentale. Caracterul ortodox şi românesc al acestor localităţi a continuat să se menţină, în pofida încercărilor de maghiarizare derulate de către autorităţile maghiare[18].

Localitatea	Ortodocşi		Alte confesiuni		Români		Alte etnii	
	Nr.	%	Nr.	%	nr.	%	Nr.	%
Dezna	833	76,35	258	23,64	839	76,9	252	23,09
Buhani	388	95,8	17	4,19	388	95,8	17	4,19
Laz	458	99,13	4	0,86	458	99,13	4	0,86

Această realitate istorică a fost consemnată de fapt şi de către statisticile austriece din secolul al XVIII-lea. Conscripţia iosefină, considerată de către specialişti ca fiind un izvor credibil, „...noi ca români

---

[13] Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p.3.

[14] Fényes, Elek, *Magyarorzsag es a hozza kapcsolt tartományknak mostani állapotja, statisztikai és geographiai tekintetben*, vol. IV, Pesta, 1839, p. 459.

[15] *Ibidem*, p. 466.

[16] *Ibidem*, p. 471.

[17] *Ibidem*, p. 475.

[18] Traian Rotariu (coordonator), *Recensământul din 1900. Transilvania*, [Bucureşti], 1999, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro

suntem în drept a crede în datele statistice ale epocii iosefine, cu atât mai mult cu cât aceste date sunt surprinzător de apropiate de realităţile cunoscute de noi astăzi (*1947 n.n.*), realităţi pe cari unii străini totuşi le contestă[19]. Conform respectivei conscripţii, în localităţile Dezna, care avea statut de *oppidum* la 1780, Buhani şi Laz existau un număr de 160 de case, respectiv 75 şi 92. Dacă considerăm că în fiecare casă trăia o familie şi socotim cifra convenţională de 5, ca fiind membrii unei familii, se poate aprecia că în cele trei localităţi erau aproximativ 800 de locuitori la Dezna, 375 la Buhani şi 460 de suflte în Laz. Majoritatea covârşitoare a acestor locuitori vorbeau, conform acestei conscripţii, limba română şi erau de confesiune ortodoxă[20].

Iată cum documentul analizat de noi, alături de alte surse statistice, elaborate de autorităţile timpului în diferite perioade, confirmă încă o dată caracterul românesc al populaţiei de la Dezna în particular şi a locuitorilor de la poalele Munţilor Codru Moma în general.

ANEXE*

Buhani	3. Anna Filimon	**Laz**
1. Adzso (Ageu) Trippa	4. Bade Moş	1. Alb Ilie
2. Brad Iov	5. Balas ...?	2. Ancuţa Ion
3. Cosa Ianc	6. Beldea Toader	3. Ancuţa Medre
4. Crişan Ion	7. Borlea Toader	4. Ancuţa Mrej ?
5. Florea Afrim/Ifrim ?	8. Brad Ion	5. Ancuţa Moisă
6. Tria Gheorghe	9. Brat Ionaş	6. Beldie Toader
7. Trifa/ Tripşa? Gheorghe	10. Cleuţa Vasalie	7. Bortiş Teodor
	11. Costea Mihai	
Câmp Moţi	12. Crişan Flora	8. Ciba Ion
1. Bortiş Bumb	13. Crişan Ion	9. Cornea Vasi
2. Bortiş Ioan	14. Cosa Ilie	10. Crişan Flora
3. Bortiş Mihai	15. Cosa Petru	11. Crişan Ion
4. Bortiş Petru	16. Dan Gan	12. Dan Iacob
5. Bortiş Toader	17. Dan Oanea	13. Dan Jurj
6. Ciba Ioan	18. Dan Iacob	14. Danci Ianc
7. Ciba Urs	19. Dan Jurj	15. Danci Ianoş (Ioan)
8. Creţ Crăciun	20. Danci Mihai	16. Danci Marc
9. Colar Mihai	21. Deliman Mihai	17. Danci Mihai
10. Copil Mihai	22. Horga Flora	18. Danci Miron
11. Csore (Cioară) Gheorghe	23. Jebe Antonie	19. Danci Nicolae
	24. Jebe Toader	

[19]Nicolae M. Popp, *Crişana şi Maramureşul în conscripţia iosefină*, Bucureşti, 1947, p. 6.
[20] *Ibidem*, p. 50 - 51.

* Notă: Numele din paranteză reprezintă corespondentul în limba română. Semnele de întrebare sunt determinate de neclarităţile de ordin grafic a documentului analizat de noi.

https://biblioteca-digitala.ro

12. Danci Vasalie	25. Jebea Antonie	20. Danci Todor
13. Deliman Adam	26. Jebeu Toader	21. Danciu Ion
14. Deliman Crăciun	27. Ghiţă Crăciun	22. Dîrla Nicolae
15. Deliman Ion	28. Hera Jurj	23. Flora Afriur(?)
16. Deliman Nicula	29. Moţ Crăciun	24. Horga Flora
17. Deliman Pavel	30. Moţ Marc	25. Gherdo(Gărdău) Ion
18. Moş Gheorghe	31. Moţ Simion	26. Greucean Marc
19. Moş Ioan	32. Oancea Gheorghe	27. Greucean Medre
20. Moş Mistor	33. Opre Toader	28. Hera Jurj
21. Moş Mişcoi ?	34. Oprea Horga	29. Horga Flore
22. Moş Murg	35. Oprea Toader	30. Ienci Vanc
23. Micle V ?	36. Pintea A ... ?	31. Micle Flore
24. Mure Pasc	37. Pintea Marc	32. Micle Gheorghe
25. Mure Ştefan	38. Pintea Simion	33. Micle Gligor
26. Olar Gheorghe	39. Pintilie Vanu	34. Micle Ilie
27. Olar Mihai	40. Sîrb Petru	35. Micle Iosif
28. Popa Jurj	41. Suciu Pătru	36. Miculiţă Toader
29. Rădac Gheorghe	42. Tornea Varul	37. Mihăilă Ioan
30. Rădac Mihai	43. Tornea Vasile	38. Pinte Simion
31. Rădac Pascu	44. Ţigan Gheorghe	39. Şodinca Gheorghe
32. Rădac Simion	45. ...? Toader	40. Şodinca Murg
33. Roman Petru	46. ...? ...?	41. Tol Simion
34. Suciu Gheorghe	**Goleş**	42. Tol Teodor
35. Suciu Petru	1. Bortiş Ion	43. Toma Gheorghe
36. Sughi Lup	2. Ciba Gheorghe	44. Toma Ion
37. Sughi Nicula	3. Ciba Gligor	45. Toma Jurj
38. Suci Petru	4. Deliman Mihai	46. Toma Toader
39. Ţigan Iosif	5. Deliu Ion	47. Toma Vasalie
40. Ţigan Vasile	6. Deliu Pavel	48. Tornea Iosa
41. ...? Lup	7. Moş Ioan	49. Tornea Van
42. ... ? ...?	8. Rădac Gosta ?	50. Tornea Vasi
Cărpinet	9. Rădac Pasc	51. Tornea Voin
1. Blag Mihai	10. Suciu Dănilă	52. Ţigan Gheorghe
2. Blag Nicolae	11. Sughi/Suciu (?) Ion	53. Veselie Blag
3. Micle Ilie		
4. Csore Gheorghe	**Goleş**	54. ...? Antonie
Crocna	1. Deliu Ion	**Sohodol**
1. Bade Petru	2. Deliu Pavel	1. Ţigan Ion
2. Negru Isac/Ijac ?	3. Moş Ioan	2. Ţigan Vasile
3. Negru Pavel	4. Rădac Gosta ?	**Zugău**
Dezna	5. Rădac Pasc	1. Ţigan Simion
1. Alb Ilie	6. Suciu Dănilă	
2. Ance Gherghe	7. Sughi/Suciu (?) Ion	

https://biblioteca-digitala.ro

FUNDAŢII PARTICULARE ŞI ŞCOLARE ARĂDENE (1867-1918)

Felicia Aneta Oarcea*

Spaţiul multietnic şi multiconfesional arădean a prilejuit întâlnirea diverselor grupuri de oameni. Unii, cu potenţial economic, animaţi de dorinţa de a susţine eforturile societăţii de promovare a tinerele valori, au creat fundaţii particulare sau şcolare. Parte din averea acestora era pusă la dispoziţia comunităţii şcolare. Prin activitatea lor au asigurat: susţinerea financiară a tinerilor merituoşi, elevi şi studenţi, sprijinirea materială şi financiară a cadrelor didactice (preoţi, învăţători, profesori), extinderea reţelei şcolare, înzestrarea unităţilor de învăţământ cu biblioteci şi materiale didactice.

Incursiunea istoriografică ne-a permis să construim reţeaua acestor organisme. Unele dintre ele au avut o existenţă efemeră, altele şi-au continuat tradiţia din secolul al XVIII-lea până la începutul secolului XX. Ne oprim succint asupra istoriei unora şi a implicării acestora în viaţa comunităţii şcolare.

Fundaţia Vásárhelyi Jonathan a fost întemeiată în anul 1769. Averea a fost estimată la suma de 2.000 frt. După trecerea în nefiinţă a fondatorului, călugării iezuiţi de la Eger au primit dreptul de a gestiona suma de bani. Odată cu executarea literelor fundaţionale şi aprobarea Episcopului de Cenad, în 2 martie 1770, administrarea averii revenea autorităţilor comitatense arădene. S-a considerat oportun ca suma să fie folosită pentru sprijinirea tinerilor arădeni cu posibilităţi materiale modeste. Capitalul fundaţiei a fost estimat, în anul 1890, la 6.188 frt. şi 92 crt.[1].

Fundaţia Margareta Bibits s-a constituit în 31 decembrie 1774. Averea ei, constând din proprietăţi imobiliare, fonduri băneşti şi acţiuni, a fost evaluată, atunci, la 15.000 frt. Trei ani mai târziu s-a ridicat la 222.653 fl. de argint[2]. Scopul a fost înfiinţarea claselor IV şi V gimnaziale de la Sântana, ajutorarea tinerilor cu posibilităţi materiale modeste, precum şi adăpostirea unor tineri într-o casă construită la Sântana, în care să se bucure de toate oportunităţile. Convictul a fost încredinţat piariştilor, care au primit internişti în funcţie de posibilităţile materiale disponibile pentru fiecare an. Tinerii, în baza literelor fundaţionale, aveau dreptul la o bursă de 100 frt. pentru hrană şi haine. Separat au fost prevăzuţi bani pentru servitori, medicamente, cărţi, premii, îngrijirea edificiului. În funcţie de rezultatele obţinute, elevii urmau a se bucura de aceste beneficii. Examinaţii care la două probe primeau calificativul insuficient erau exmatriculaţi. Elevii aveau obligaţia ca în anumite zile să se roage pentru casa regală şi pentru răposatul Biró David. Mai mult, dacă interesele instituţiei impuneau, locaţia

* Muzeograf, istoric la Complexul Muzeal Arad, felly_oarcea@yahoo.com

[1]Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895 p. 771

[2]Ioan Antone, *Monografia Liceului „Ioan Slavici" fost „Moise Nicoară" din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

convictului putea fi schimbată. Testamentul Margaretei Bibics a fost aprobat de Maria Tereza la 1 martie 1776 şi făcut public în 21 aprilie 1774[3].

Fundaţia contelui Foray din Săvârşin. Despre existenţa ei a consemnat protopopul Vărădiei, Iosif Beleş, prin actul nr. 58 din 3 aprilie 1878. Ea a fost fondată în 1853. A avut ca obiective "subvenţionarea învăţătorului grec-ortodox de la şcoala confesională din Săvârşin". Capitalul iniţial s-a cifrat la 210 fl., iar la sfârşitul anului 1877 era de 300 fl.[4], pentru ca în preajma Primului Război Mondial (1914) să deţină 2478,78 cor. Din Tabelul 1 putem desprinde evoluţia averii fundaţiei. Atrage atenţia creşterea capitalului disponibil pentru intervalul cronologic 1877-1904.

Tabelul 1. Averea fundaţiei contelui Foray din Săvârşin[5]

Fundaţia contelui Foray	Anul	Averea
	1873	454 fl., 20 cr.
	1876	506 fl. 41 cr.
	1904	2344,06 cor.
	1907	2489,87 cor.
	1908	2495,47 cor.
	1909	2490,46 cor.
	1910	2422,77 cor.
	1914	2478,78 cor.

Sursa: vezi nota 5.

Fundaţia preotului Simeonu Iosifu Popoviciu-Paffy din Buteni

Aceasta a luat fiinţă prin testamentul din 5 mai 1839. 5% din cei 4.600 fl., adică 230 fl., urmau a fi utilizaţi pentru susţinerea unui tânăr studios al familiei Popa din Buteni (120 fl.). Beneficiari erau, de asemenea, preotul, învăţătorul şi spitalul din comună (110 fl.). Procedura de distribuire a rămas valabilă şi la sfârşitul anului 1876, când 126 fl. puteau reveni fie unui vlăstar al familiei Popa, fie preotului sau altor elevi merituoşi. Preotului i-au revenit 42 fl., învăţătorului 10 fl., 50 cr., spitalului 31 fl., 50 cr. Din cei 400 fl. disponibili s-au acordat o parte din bani celor interesaţi în a urma o carieră didactică şi preoţească, iar restul erau distribuiţi unor tineri săraci de la Institutul Pedagogic arădean[6].

Averea fundaţiei a crescut considerabil, după cum rezultă din Tabelul 2.

---

[3]Márki Sándor, *op. cit.*, p. 771-772.

[4]Cornel Clepea, *Fundaţii şcolare ale Episcopiei Aradului*, în *Ziridava* XVIII, Arad, 1993, p. 422.

[5]*Protocolul siedinţelor sinodului eparchialu din diecesa romana gr. or. a Aradului în anului 1874* (în continuare *Protocolul siedinţelor sinodului eparchialu....,*), Arad, Tipografia lui Ştefan Gyulai, 1874, p. 42; an 1877, p. 29; an 1908, p. 20; an 1909, p. 24; an 1910, p. 28; an 1911, p. 19; *Biserica şi Şcoala*, Arad, XXXIX, 1915, nr. 17, 31 martie/13 aprilie, p. 127; nr. 18, 1/14 mai, p. 145.

[6]*Fundaţiunile din Dieceza Aradului pentru ajutorarea tineretului la Şcoli medie şi superioare*, partea I, Arad, 1895, p. 10-12; Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 422.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul 2. Averea Fundaţia preotului Simeonu Iosifu Popoviciu-Paffy[7]

Fundaţia Popovici-Paffy	Anul	Averea
	1872	10.679 fl., 96 cr.
	1873	11.204 fl., 58 cr.
	1876	12.101 fl. 55 cr.
	1904	34206, 50 cor.
	1907	35452, 91 cor.
	1908	35288, 09 cor.
	1909	35841, 47 cor.
	1910	35536,78 cor.

Sursa: vezi nota 7.

De-a lungul timpului, au existat câţiva tineri stipendişti din Buteni. Printre ei amintim pe Antoniu Brânda, "rudă apropiată cu groful", care a beneficiat de bursă în perioada 1851-1854; Dumitru Popa (120 fl. între 1867-1869); Ioan Brânda (1886, 1890-1894); Ioan Papp (1894-1896); Nicolae Mihulin; Valeriu Cologea (1899-1902, 1905-1906); George Vereş (din 1902)[8]. În anul şcolar 1903-1904, studenţii teologi George Neraş şi Petru E. Papp au fost susţinuţi cu câte 400 cor. fiecare[9]. Alte sume de bani au fost acordate, în 1905/1906, Alumnelului (375 cor.,90 cr.) şi Senatului bisericesc (800 cor.) pentru susţinerea unui teolog merituos[10]. În 1917-1918 au fost scoase la concurs două stipendii: unul în valoare de 252 cor., de care puteau beneficia cei din familia Popa şi preotul, iar al doilea de 800 cor. urma a fi acordat unui student de la Institutului Teologic-Pedagogic ce se pregătea pentru a preda la catedra de economie[11].

Fundaţia Traila Vertaci. Fundaţia Gavril Constantinovici. Pecica.

În anul 1856 a existat o fundaţie înfiinţată de către economul din Pecica, Traila Vertaci şi o alta de Gavril Constantinovici, inspector domenial în Jimbolia. Ele erau administrate de către epitropii Bisericii ortodoxe. Scopul fundaţiei a fost achiziţionarea unor manuale şcolare pentru copii săraci, care frecventau cursurile şcolare. În anul 1877, cele două fundaţii s-au contopit, deţinând un capital de 4.028 fl.[12]

---

[7]*Protocolul siedinţelor sinodului eparchialu....*, an 1873, p. 19; an 1874, p. 42; an 1877, p. 29; 1908, p. 20; an 1909, p. 23-24; an 1910, p. 27; an 1911, p. 18; Pavel Vesa, *Episcopii Aradului 1706-2006*, Arad, Ed. Gutenberg Univers, 2007, p. 163; *Biserica şi Şcoala*, Arad, XXIX, 1905, nr. 18, 1/14 mai, p. 145.

[8]Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Arad (în continuare S.J.A.N.A.), *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad* (în continuare *F.E.O.R.A.*), Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar de la Consistoriul român ortodox din Arad (în continuare *Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar...*), nr. inv. 154, 10/1900, f. 50; 15/1905, f. 30; Ovidiu Someşan, *De la Bucin la Buteni*, Arad, Ed. Gutenberg Univers, 2005, p. 416-417.

[9]S.J.A.N.A., *F. E.O.R.A., Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar...*, 13/1903, f. 149 .

[10]*Ibidem*, 15/1905, f. 30.

[11]*Ibidem*, 27/1917, f. 32.

[12]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 420.

https://biblioteca-digitala.ro

Fundaţia Bonnaz Sándor

În semn de recunoştiinţă pentru instituţia care i-a facilitat o bună pregătire profesională, Gimnaziul Regal din Arad, Episcopul romano-catolic de Cenad, Bonnaz Sándor, în 26 mai 1863, a întemeiat fundaţia care-i poartă numele. Din capitalul de 2000 frt., valorificat în acţiuni, depuse la Trezoreria oraşului Arad, primarul urbei avea obligaţia de a acorda o bursă unui elev gimnazist pe perioada studiului în această instituţie. Prin literele testamentare se impuneau câteva criterii: bursierul să fie harnic, credincios, să provină dintr-o familie care „a slujit cu devotament ţara şi regele". Desemnarea stipendistului revenea primarului şi reprezentatului Episcopului de Cenad, cei care administrau averea fundaţiei[13].

Fundaţia Elena Ghiba Birta. Arad

A fost înfiinţată în 2 iulie 1863. Averea, cifrată la 48.000 fl., a fost depusă, potrivit dorinţei Elenei Ghiba Birta, la băncile din Arad şi Budapesta. Din venitul capitalizat urmau a fi acordate burse unui număr de doisprezece tineri, selectaţi pe criterii judicioase şi echitabile, dintre cei care „au terminat şcoala elementară cu succes şi au purtare morală exemplară". De asemenea, trebuiau să dovedească că erau ortodocşi de origine greacă sau română, săraci, orfani sau părinţii lor nu au posibilităţi materiale pentru a-i ţine în şcoală.

Statutele stipulau următoarele: „Fundaţia se va numi „Fundaţia Elena Ghiba Birta". Ea a fost pusă sub supravegherea permanentă a unui consiliu în frunte cu Episcopul ortodox diecezan. Consiliul, în afară de preşedinte, a fost compus din doisprezece membrii din care făceu parte, fără nici o modificare, patru clerici şi opt mireni. În fruntea consiliului au fost numiţi următorii: prof. Ioan Rusu, protopopul de Buteni, Popescu Gheorghe; protopopul de Vărădia, Beleş Iosif; preotul ortodox din Keteghaza, Petru Chirilescu. Cei opt mireni au fost: Teodor Serb, prefectul Aradului; Ioan Popovici, directorul Preparandiei din Arad; Alexandru Gavra, profesor; Atanasie Şandor, profesor; Ebesfalvay György, avocat; Frusea Petru, Nicolici Petru şi Dalis Marcu din Lipova". Statutele fundaţiei au intrat în vigoare pin decizia nr. 10456 din 27 iunie 1877 a Tribunalului Arad.

În prima şedinţă din 1 septembrie 1877 au fost aleşi noi membrii: Miron Romanul, Mihai Cociuba şi Teodor Serb. Aurel Popovici l-a înlocuit pe tatăl său Ioan Popovici, iar Vasile Pagubă pe Alexandru Gavra. Cei reuniţi au nominalizat următorii stipendişti, din totalul celor 45 înscrişi: I. Buna din Garbed (jurist în anul IV la Oradea); Iacob Hotăran din Şimand (student anul III, la Oradea); Roman Ciorogariu din Pecica (student la filosofie, în anul I, la Pesta); Aurel Popovici, din Becheş (student în anul I, la Oradea); Gheorghe Pop din Şiclău (student la Oradea); Ioan Trandafir din Arad (elev la gimnaziul din localitate); Alexandru Raţiu din Arad (elev la acelaşi gimnaziu); Ioan Dudulescu din Beiuş (elev la gimnaziul din Beiuş); Teodor Pap din Carpeşti (elev la gimnaziul din Beiuş); Ioan Găran din Arad (elev la gimnaziul din Arad) şi Ilie Precupaş din Arad (elev la gimnaziul din urbe)[14].

---

[13]Himpfner Béla, *Az Aradi királyi fögymnasium története*, Arad, 1896, p. 135-136.

[14]Biblioteca Colegiului Naţional „Elena Ghiba Birta" Arad, *Traducere legalizată a testamentului Elenei Ghiba Birta din 2 iulie 1863 cu codicil din 6 ianuarie 1864*, neinv., f. 1-11; Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 429-431.

https://biblioteca-digitala.ro

În afară de Episcopul Aradului, care era preşedintele fundaţiei, membrii clerici au fost Jeroteius Beleşiu (episcop vicar în Oradea Mare); Iosif Goldiş (protosincel, Arad); Petru Chirilescu (protopop în Chitighaz); Ioan Russu (protopop şi paroh în Arad), iar membrii mireni: dr. Atanasie Şandor (profesor la Arad); Bots Döme (notar regal în Arad); Ebesfalvay György (avocat la Arad); Aurel Popovici (avocat regesc la Novi Sad); Daliciu Marc (comerciant în Lipova); Vasile Pagubă (judecător de Tablă regească în Arad); dr. George Popa (referent şcolar ortodox român); George Dogariu (proprietar în Arad)[15].

Buna administrare a averii fundaţiei a contribuit la sporirea sumelor, puse la dispoziţia comunităţii şcolare (vezi Tabelul 3)[16].

Tabelul 3. Averea Fundaţia „Elena Ghiba Birta"

Fundaţia Elena Ghiba Birta	Anul	Averea
	1872	96.204 fl., 29 cr.
	1904	139188,67 cor.
	1907	143030,78 cor.
	1908	145220,97 cor.
	1909	147816,81 cor.
	1910	150288,58 cor.

Sursa: vezi nota 16.

Fundaţia Petronellei Csáky din Apateu a luat fiinţă la începutul deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Averea acesteia a fost estimată la 1500 fl. Din această sumă au fost premiaţi trei elevi, în anul şcolar 1887/1888, şi au fost achiziţionate manuale şcolare. În următorul an şcolar au fost acordate patru burse elevilor.

Încălcarea literelor fundaţionale de către comitetul parohial a avut drept consecinţă transferarea averii fundaţiei şi a dreptului de gestinare către inspectorul Toma Păcală[17].

Fundaţia Nagy Sándor şi a soţiei sale, Kaszap Emilia

A luat fiinţă în 5 februarie 1885, în baza testamentului întocmit în 1882. Din dobânzile obţinute prin capitalizarea celor 1000 frt. era acordat un premiu pentru un elev, care compunea cea mai bună poezie, inspirată din istoria maghiară. Ulterior, literele fundaţionale au fost modificate. Urma a fi premiat un elev care scria şi o operă literară. Tematica era propusă de cadrele didactice. Concurenţii puteau fi elevi ai gimnaziului sau ai şcolii reale. Sumele rămase din neacordarea premiilor erau depuse la Casa de Economii.

---

[15]*Aradi kalauz. Naptár 1884. szökő évre*, p. 37-38.

[16]*Protocolul siedinţelor sinodului eparchialu...*, an 1873, p. 20; an 1908, p. 22; an 1909, p. 25; an 1910, p. 29; an 1911, p. 20; *Biserica şi Şcoala*, XXIX, Arad, 1905, nr. 18, 1/14 mai, p. 145.

[17]Maria Berényi, *Învăţământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-XX-lea*, în *Simpozion*, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, 2006, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro

Fundaţia de ajutorare Nagy Sándor

Testamentul, întocmit în 27 iulie 1882, a prevăzut alocarea unei sume de 500 frt. pentru sprijinirea elevilor săraci. Criteriul de acordare se făcea pe baza rezultatelor la învăţătură. Consiliului directoral al Gimnaziului Regal de Stat îi revenea sarcina acordării lor.

Fundaţia Hanthó Lajos

A fost întemeiată de directorul Şcolii Superioare Reale în 13 septembrie 1883, cu prilejul împlinirii a 30 de ani de activitate. Averea fundaţiei s-a cifrat la 100 frt., iar în 1890 la 114 frt. 69 cr. Sumele de bani erau alocate pentru premierea unor lucrări de geografie ale elevilor instituţiei de învăţământ amintite. Tematica era stabilită de către directorul şcolii şi de doi profesori de specialitate[18].

Fundaţia Ebestfalvay a fost creată în 1885[19]. În anul 1901, Consistoriul i-a însărcinat pe secretarul consistorial Vasile Goldiş şi pe avocatul dr. Ioan Suciu să elaboreze „literele fundaţionale"[20]. Averea s-a cifrat, în anul 1904, la 13592,63 cor; în 1907 la 13783,62 cor., în 1908 la 14215,24 cor., în 1909 la 14667,16 cor., în 1910 la 14910,39 cor.[21].

Teologul şi stipendistul Episcopiei Ortodoxe Române Arad, George Ciuhandu, a beneficiat în anul întâi de studii (1904) de 400 cor. În anul şcolar 1905/1906, au beneficiat de stipendii Ştefan Muntean (absolvent, clasa a V-a la Şcoala civilă (200 cor.); Traian Lucuţa (clasa a IV-a (300 cor.); Nestor Popa (300 cor.); Vasile Avram (Institutul pedagogic, (80 cor.). În 1912-1913, din banii fundaţie, urmau a fi susţinuţi Aurel Leucuţa (absolvent al clasei a III-a gimnaziale (250 cor.); Lucian Georgia (absolvent al clasei a VI-a gimnaziale (200 cor.); Teodor Rartan (elev la cursul de desen din Budapesta (900 cor.). În 1914-1915, stipendistului Lucian Georgia i-a fost sistată bursa la 300 cor., iar în anul următor i se abrobă lui Cornel Hălbac un stipendiu de 300 cor., care în anul şcolar 1917-1918 a crescut la 350 cor.[22].

Fundaţia lui Teodor Papp

Testamentul lui Teodor Papp a fost redactat, la 26 septembrie 1887, în Lugoj. Potrivit acestuia, fundaţia de burse avea să fie încredinţată spre administrare Consistoriului Ortodox din Arad. Averea, formată din bunuri mobile şi imobile, a intrat în posesia Constoriului în baza actului nr. 301/25 mai 1888, fiind redactat de către văduva Ofelia Papp. Prevederile literelor fundaţionale au fost aprobate în şedinţa consistorială din 12 octombrie 1895 de către episcopul Ioan Meţianu. Din veniturile acesteia s-au acordat „stipendii anuale tinerilor studenţi greco-orientali săraci şi lipsiţi de

---

[18]Himpfner Béla, *op. cit.*, 138-141.

[19]Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 163.

[20]S.J.A.N.A., *F. E.O.R.A., Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar...*, nr. inv. 154, 11/1901, f. 47.

[21]*Protocol despre şedinţele Sinodului eparhial...*, an 1908, p. 22; an 1909, p. 25; an 1910, p. 29; an 1911, p. 20.

[22]S.J.A.N.A., *F. E.O.R.A., Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar...*, nr. inv. 154, 14/1904, f. 2; 15/1905, f. 30; 22/1912, f. 61; 24/1914, f. 76; 25/1915, f. 56; 27/1917, f. 31v.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul 4. Stipendii şi stipendişti ai fundaţiei Teodor Papp

Numele stipendistului	An/Suma/cor.												
	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1903/ 1904	1905/ 1906	1906/ 1907	1914/ 1915	1915/ 1916	1917/ 1918	1918/ 1919
Nicolae Prosteanu	-	-	-	400 fl.	-	800	-	-	-	-	-	-	-
Alexiu Boţoc	80 fl.	120 fl.	-	200 fl.	-	500	-	-	-	-	-	-	-
Aurel Crişan	-	60 fl.	120 fl.	200 fl.	250	500	500	200	-	-	-	-	-
Liviu Albu, student filologie	-	-	120 fl.	120 fl.	-	600	600	-	-	-	-	-	-
Iustin Németh, student cls. VII gimnaziu	-	30 fl.	100 fl.	100 fl.	-	300	-	400	-	-	-	-	-
Paul Körösi, student cls. VI şc. civilă	-	-	-		240	240	240	400	-	-	-	-	-
Ilie Moroşan, cls. VI civilă, Giula	-	-	20 fl.	50 fl.	120	120	200	-	-	-	-	-	-
Hermina Ciorogariu, Pedagogie, Pesta	-	-	-	-	600	600	68*	-	-	-	-	-	-
Octavia Desseanu, Pedagogie, Pesta	-	-	-	-	600	200	68*	-	-	-	-	-	-
Iulian Ivan	-	-	-	-	240	240	-	-	-	-	-	-	-
Nicolae Ignea, cls. III, elementară	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Coriolan Nedelcu, medicinist, curs IV	350 fl.	-	-	-	-	700	800	-	-	-	-	-	-
Adrian Nedelcu	350 fl.	-	-	-				-	-	-	-	-	-
Dimitrie Laczkó, cls. I gimnaziu	-	-	-	-	-	240	-	-	-	-	-	-	-
Ioan Szilágyi, şc. civilă, cls. III, Giula	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-

* Suma reprezenta taxa de examinare.

https://biblioteca-digitala.ro

George Ardeleanu, cls. I gimnaziu, Beiuş	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-	-	-
George Russu, Pedagogic, Budapesta	-	-	-	-	-	300	300	-	-	-	-	-	-
Cornel Miclosi	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Augustin Belle	-	-			-	200	-	-	-	-	-	-	-
Victor Bugariu	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Cornel Leucuţa	-	-	-	-	-	250	-	-	-	-	-	-	-
Iustin Capră	-	-	-	-	-	100	200	300	-	-	-	-	-
Iuliu Ignea	-	-	-	-	-	-	240	240	-	-	-	300+464 cor 90 fil.*	-
Constantin Miclosi	-	-	-	-	-	-	240	-	-	-	-	-	-
A. Pele	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-	-
I. Cheresladani	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-	-
Hortensia Raţiu	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-	-
Teodor Dudaş	50 fl.	50 fl.	60 fl.	60 fl.	240	-	-	240	-	-	-	-	-
Nicolau Kostean	-	-	-	-	800	-	-	-	-	-	-	-	-
Petru Nemet	120 fl.	120 fl.	150 fl.	150 fl.	300	-	-	-	-	-	-	-	-
Dimitrie Puşcău	50 fl.	50 fl.	80 fl	80 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Silvia Lucreţia Dobriţă	50 fl.	50 fl.	80 fl.	50fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Demian Dobriţă	50 fl.	50 fl.	60 fl.	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Moise Dobriţă	50 fl.	50 fl.	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nadia Dobriţă	-	-	-	60 fl	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Alexe Latzko	120 fl.	-	150 fl.	200 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Victor Fildan	50 fl.	80 fl.	100 fl.	200 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nicolae Popovici	-	-	400 fl.	400 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Avram Ţapoş	-	-	-	100 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sofia Misaroş	-	40 fl.	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ana Puşcău	25 fl.	50 fl.	80 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Octavia Proştean	400 fl.	400 fl.	400 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mihaiu Mărcuş	200 fl.	200 fl.	200 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Iosif Haşaş	-	20 fl.	20 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Crişan	-	30 fl.	30 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eugen Marienescu	400 fl.	400 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Octavia Papp	120 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Emanuel Barabaş	80 fl.	120 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Romul Secoşan	120 fl.	120 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nicolau Calo	80 fl.	150 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nicolau Ganea	80 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Iuliu Neiculescu	100 fl.	120 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ivan Niculescu	-	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Iustin Moroşan	100 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Valer Nicoră	100 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ilie Moroşan	-	20 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Emil Herbay	-	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Silviu Albu	-	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Teodor Prodanovici	-	60 fl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Augustin Pele	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-
Petru Oltean	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-
Virgil Emanoity	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-
Emanuil V. Sabo	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-
Constantin Lazăr	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-
Nestor Blaga	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-
George Todan	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-
Aurel Todor	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-
Aurel Purza	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-	-
Cornel Buştea	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-
Ioan Budai	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-
Moise Moldovan	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-
Aurel Magier	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-
Nicolae Mişcuţa	-	-	-	-	-	-	-	240	-	-	-	-	-
Aurel Ciorogariu	-	-	-	-	-	-	-	400	-	-	-	-	-
Partenie Ţucra	-	-	-	-	-	-	-	400	-	-	-	-	-
Virgil Popovici	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-
Teodor Neş	-	-	-	-	-	-	-	-	250	-	-	-	-
Ioan Popovici	-	-	-	-	-	-	-	-	250	-	-	-	-

https://biblioteca-digitala.ro

Traian Văţan	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-
Corneliu Givulescu	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-
Traian Popovici	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-
Laurenţiu Popescu	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-
Iuliu Lenca	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	-	-	-
George Popovici	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	-	-
Livia Popovici	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-
Petru Popovici	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-
Cornel Savonescu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	300	-
Iustin Sărăndan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	-	-
Gheorghe Marşieu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-
Mihai Bencean	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	300	300
Ioan Siiantău	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-
Valeriu Popa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	300	300
Teodor Mornăilă	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	800
George Baba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	400
Petru Abrudan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300
Sabin Burzaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300
Petru Mişcuţa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240
Ignea Marşeu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	600
Mihai Lupu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240
Ioan Leucuţa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300
George Misaroş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240
Sever Ardelean	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240
Valer Holbău	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300
Ioan Bogdan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	400

https://biblioteca-digitala.ro

mijloace materiale din Bichiş-Gyula precum şi rudelor fondatorului". Criteriile de acordare a burselor erau concursul şi rezultatele şcolare bune[23].

Averea fundaţiei s-a cifrat, la sfârşitul anului 1904, la 144.205,74 cor.[24].

Senatul şcolar a nominalizat, în cadrul şedinţelor sale, numeroşi stipendişti. Redăm, în Tabelul 4, numele beneficiarilor, suma bursei şi anii şcolari în care au primit stipendiile: 1895/1896-1901/1902, 1903/1904-1906/1907, 1914/1915-1915/1916, 1918/1919. Referentul şcolar a raportat pentru anul 1917 că unii stipendişti precum Ioan Gubaş, Ioan Siiartău, Traian Leucuţa, Ioan Costa, Iustin Şerendan, George Marşieu, au fost înrolaţi, iar stipendiile lor erau reţinute[25].

Fundaţia Bohus Zsigmond

Întemeiată în luna mai 1890, fundaţia, cu o avere de 10.000 frt., a avut drept scop sprijinirea tinerilor care doreau să îmbrăţişeze o carieră în domeniul tehnic. Cererilor elevilor cu posibilităţi materiale modeste, creştini sau orfani urmau a fi analizate de către comisia de experţi ai fundaţiei Bibics. Prioritate aveau cei care frecventau deja o şcoală tehnică sau erau de la ţară. Bursa putea fi pierdută dacă elevii nu obţineau rezultate bune şi dacă, după finalizarea cursurilor gimnaziale sau ale şcolii reale, nu urmau studiile universitare. Averea fundaţiei erau păstrată la Caseria Comitatului Arad[26].

Fundaţiunea lui Iancu Bodrogan din Pecica Română a fost constituită în urma donaţiunii din 5 februarie 1891, ce consta în 2 jugăre 1500 stânjeni[2]. Suprafaţa de pământ urma să intre în administrarea parohiei ortodoxe Pecica Română, după decesul donatorului. Venitul obţinut din vânzarea recoltei, trebuia să fie capitalizat pe mai mulţi ani şi, apoi să fie constituită fundaţia amintită. O parte din venit, în baza literelor testamentare, urma a fi capitalizat, iar din cealaltă, anual, să fie acordate stipendii tinerilor merituoşi ortodocşi români pecicani, care doreau să urmeze o pregătire aleasă în „scole normale, reale, gimnasiu, scole de agronomie, cursuri de preparandie şi de teologie, academie ori universitate" sau tinerilor care „sunt aplicatu la maestrie, industrie ori comerciu ca învеţiacei regulaţi". Elevul ce frecventa cursurile de măiestrie, industrie sau cormeţ se bucura de un ajutor bănesc cuprins între 50fl.-80 fl.; cel de la şcolile normale, gimnaziale, reale inferioare, „ori alte scole medie inferioare" se bucura de un stipendiu cuprins între 100 fl.-120 fl.; cel care învăţa la şcolile normale, gimnaziale, reale superioare primeau sume cuprinse între 150 fl. şi 200 fl.; „unui tânăr de la academia, scoala agronomică superioară, cursuri de teologie, cum şi celoru de la universităţi" i se acorda un stipendiu cuprins între 250 fl-300fl. Preoţimea pecicană

---

[23]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 424.

[24]*Biserica şi Şcoala*, Arad, XXIX, 1905, nr. 18, 1/14 mai, p. 145.

[25]S.J.A.N.A., *F.E.O.R.A., Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar...*, nr. inv. 154, 8/1898, f. 97, 158-159, 220, 225; 9/1899, f. 43; 10/1900, f. 51, 56; 11/1901, f. 61; 13/1903, f. 116, 149; 15/1905, f. 30; 16/1906, f. nenr.; 24/1914, f. 75; 25/1915, f. 56; 28/1918, f. 66; 27/1917, f. 31.

[26]Himpfner Béla, *op. cit.*, p. 142-144.

https://biblioteca-digitala.ro

ortodoxă, când venitul fundaţiunii, se ridica la 3000 fl., putea fi beneficiara întregirii salariilor. Prioritate, în acordarea stipendiilor sau oricăror finanţări din banii fundaţionali, o deţineau membrii familiei sau cei înrudiţi cu ei.

Condiţiile de acordare a stipendiilor erau: tinerii să fie născuţi în Pecica română, din părinţi ortodocşi, să fie săraci şi lipsiţi de mijloace materiale, să aibă purtare morală bună şi să aibă cel puţin rezultate bune; să fie sănătoşi şi cu „atestat medical în toată regula". Ajutoarele erau distribuite de către comitetul parohial, pe bază de petiţiuni. Epitropul avea obligaţia de a întocmi bilaţul anual al veniturilor şi cheltuielilor fundaţiei[27].

În luna ianuarie 1907, Iancu Bodrogan a adăugat la actul de donaţiune câteva cerinţe printre care şi acelea de a se acorda fiecărui învăţător român câte 4 cor. şi biserica să fie înzestrată cu obiecte le cult necesare desfăşurării serviciului religios[28].

Fundaţia economului Dumitru Moţ. Buteni

A fost înfiinţată, în anul 1892, în localitatea Buteni. Averea ei s-a ridicat, în 1907, la 3000 cor., adică 12 acţiuni la Banca "Victoria" din Arad. Avea ca scop printre altele şi susţinerea financiară a tinerilor dotaţi din comună, a şcolarilor săraci cu cărţi şi rechizite şcolare. Protopopul Buteniului, Constantin Gurban, în actul nr. 122 din 2 martie 1878, a consemnat faptul că Medrea Mărcuş a donat "bisericii şi şcolii o casă cu intravilan şi supraedificare şi un extravilan de ¼ sesie"[29].

Fundaţia Újlaki József-János

Din averea fundaţiei doctorului Újlaki József-János de 100 frt. au fost premiate cele mai multe lucrări în domeniul ştiinţelor naturii. Banii erau depuşi la Casa de economii şi consemnaţiuni. Potrivit literelor fundaţionale, din dobânda pe 10 ani, tot la al treilea an urma a fi premiată o lucrare de ştiinţele naturii. Actul de fondare a fost încheiat în 3 exemplare, în 24 iunie 1892, de către directorul gimnaziului Himpfner Béla şi notarul Jánosi Béla[30].

Fundaţiunea lui Georgiu Ţigu s-a constituit în 3/15 octombrie 1892 şi a avut o avere de 2 iugăre şi 896 ¼ stânjeni [2], ce urma a intrat în administrarea parohiei ortodoxe române din Pecica Română, după moartea donatorului. Din venitul anual de 20 fl., 10 fl. erau destinaţi preoţimii locale pentru a-i pomeni după deces pe el, părinţii şi familia lui, învăţătorilor le reveneau 4 fl. anual pentru participarea la parastas; celor 5 tineri şcolari ministranţi ce participau la parastas 1 fl. pe an. Cei 5 fl. rămaşi erau destinaţi epitropiei cu scopul de a aprinde lumânări şi a le împărţi credincioşilor la oficierea parastasului.

Literele fundaţionale au prevăzut faptul că, în momentul în care averea fundaţiei se ridica la 500 fl., atunci 10 fl. să fie destinaţi cumpărării de

---

[27]S.J.A.N.A., *F. Parohia Ortodoxă Română Pecica*, nr. inv. 947, dos. 4/1873-1912, f. 5-8; *Biserica şi Şcoala*, Arad, XV, 1891, nr. 5, 27 ianuarie/8 februarie, p. 29-31.

[28]S.J.A.N.A., *F. Parohia Ortodoxă Română Pecica*, nr. inv. 947, dos. 4/1873-1912, f. 16-17.

[29]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 422.

[30]Himpfner Béla, *op. cit.*, p. 141-142.

https://biblioteca-digitala.ro

rechizite şi manuale şcolare pentru copii săraci şi orfani de la şcolile confesionale ortodoxe române din localitatea amintită[31].

Fundaţiunea lui Constantin Curea din Pecica Română a luat fiinţă în urma actului de donaţie, din 31 ianuarie/12 februarie 1892. Averea consta din 3 iugăre şi 566 stânjeni[2] , ce urmau a fi valorificaţi de către parohia ortodoxă din localitate. S-a stipulat ca din capitalizarea veniturilor, când avea fundaţiei ajungea la 150 fl., să fie acordate şi stipendii unor tineri merituoşi, care doreau să urmeze cursurile preparandiale, civile, reale, gimnaziale, şcoli agronomice, industriale sau comerciale, cursuri teologice sau preparandiale sau academii, universităţi. Beneficiarii sumelor fundaţiei erau, cu precădere, cei din familia Curea şi Hedeşiu, precum şi rudele acestora. De asemenea puteau primi burse: un ucenic „de la maestria, industria ori comerciu" (50 fl.-80 fl.; un tânăr care frecventa cursurile normale, civile, gimnaziale inferioare sau alte şcoli medii inferioare (100 fl. şi 120 fl.); un tânăr care urma cursurile şcolii gimnaziale superioare, civile şi reale superioare, preparandiale sau ale cursuri ale şcolilor superioare (150 fl.-200 fl.); un tânăr ce studia la academie sau universititate, şcoală agronomică superioară sau cursuri teologice (250 fl.-300 fl.) Condiţiile impuse pentru acordarea stipendiilor, potrivit actului de donaţiune, erau: să fie născuţi în Pecica Română din părinţi creştini ortodocşi, să fie săraci sau lipsiţi de mijloace materiale; să fie sănătoşi, fapt atestat de certificatul medical. Bursa se acorda pe întreaga durată a studiilor cu condiţia ca elevul sau stidentul să aibă o purtare morală şi rezultate bune la învăţătură. De aceste prevederi urmau a se bucura şi copii preoţilor din localitate.

O treime din veniturile fundaţiei, potrivit dorinţei donatorului, comitetul parohial avea obligaţia să le capitalizeze, iar celelalte să fie distribuite tinerilor merituoşi, iar dacă nu existau 100 fl. să fie împărţiţi în două: o parte să fie destinaţi achiziţionării de manuale şcolare şi rechizite pentru copii săraci, iar cealaltă orfanilor, cărora să li se cumpere îmbrăcăminte şi încălţăminte cu prilejul Crăciunului.

Distribuirea stipendiilor şi ajutoarelor cădea în sarcina comitetului parohial. Pe baza petiţiilor, comitetul parohial împreună cu preoţimea din loc, care avea drept de vot decisiv, hotăra, cu majoritate de voturi, în cadrul unei şedinţe, acordarea lor[32].

Fundaţia Pless Jenő

Directorul Casei de economii, Pless Mór a întemeiat, în 20 mai 1893, o fundaţie în memoria fiului său Pless Jenő. Averea fundaţiei s-a cifrat la 50 frt., depuşi la Casa de economii. O sumă de 5 frt. la care se adăuga dobânda din capitalul depus la bancă urma a fi dat ca şi cadou de Crăcin unui elev harnic şi bun la învăţătură, de la Gimnaziul Regal de Stat, ce provenea dintr-o familie săracă.

Fundaţia Dániel József

A luat fiinţă în 20 august 1892. Capitalul s-a cifrat la 1000 frt., depozitaţi în Caseria Comitatului Arad. Din capitalizare urma a se acorda bursă unui

---

[31]S.J.A.N.A., *F. P. Ort Rom. Pecica*, dos. 4/1873-1912, f. 23-25; *Biserica şi Şcoala*, Arad, XVII, 1893, nr. 3, 17/29 ianuarie, p. 21-23.

[32]S.J.A.N.A., *F.P.Ort. Rom. Pecica*, dos. 4/1873-1912, p. 43-47; *Biserica şi Şcoala*, Arad, XVI, nr. 6, 9/21 februarie, p. 42-44.

https://biblioteca-digitala.ro

elev sărac, cu rezultate bune la învăţătură. Literele fundaţionale au fost elaborate de văduva lui Dániel József, Schweitzer Regina[33].

Fundaţia de stipendii a Episcopului ortodox român din Arad Iosif Goldiş

A fost întemeiată în baza testamentului său din 3 iulie 1901. Se prevedeau următoarele „Din acest lăsământ după detragerea eventualelor datorii şi a tuturor speselor, trei părţi din patru a venitului curat să se împărţă ca stipendii, iar a patra parte din an în an să se capitalizeze. Din cele trei pătrate să se împartă stipendii la studenţii din şcolile medii (câte 200 coroane), la studenţi de la Facultatea teologică din Arad (câte 300 coroane) şi la cei de la Universitate (400 coroane)"[34]. La finele anului 1904, averea fundaţiei s-a cifrat la 28872,65 cor.; 1907, 29946,55 cor., iar în 1908 la 29754,08 cor., în 1909 la 30972,49 cor., iar în 1910 la 41.151,83 cor.[35].

Fundaţiunea de stipendii Balla

Episcopia Aradului a solicitat secretarului consistorial Vasile Goldiş şi avocatului Ioan Suciu, în şedinţa Senatului şcolar din 12/25 iulie 1901, elaborarea literelor testamentare pentru fundaţia „Balla". În acelaşi an, a fost organizat un concurs pentru acordarea unui stipendiu pentru un student pasionat de matematică şi fizică, în valoare de 800 cor. 500 fl. au fost daţi învăţătorului calificat Ioan Sfătu, pentru a se perfecţiona la o şcoală de stat în domeniul matematicii şi fizicii. Ajutorul a fost condiţionat de practicarea profesiunii în institutele româneşti.

Stipendiarului diecezan, Ioan Sfătu, i s-a plătit taxa de examinare de 100 cor. pentru anul şcolar 1903. În anul şcolar 1903-1904, au fost susţinuţi Ioan Sfătu (700 cor.), Virgil Cosma (400 cor.) şi Constantin Roşcău (200 cor.). Pentru anul şcolar 1905-1906 au beneficiat de stipendii: un teolog de la facultatea teologică (1000 cor.); Constantin Roşcan (absolvent al clasei a V-a gimnaziale (300 cor.); Vasile Avram (preparand, (80 cor.). În 1915-1916 şi 1917-1918 au primit burse Teodor Păsculescu (300 cor.), Valeriu Jurcă (300 cor.), Ştefan Bogdan (300 cor.), Ştefan Stana (300 cor.), Bacalei Lazarov (300 cor.). Ştefan Bogdan (300 cor.), Ştefan Stana (300 cor.), Bacalei Lazarov (360 cor.), Valeriu Jurca (400 cor.)[36].

Averea fundaţiei s-a ridicat la sfârşitul anului 1904 la 29.980,14 cor; în 1907 la 32.644,57 cor., în 1908 la 34.342,76 cor., în 1909 la 35.192,06 cor., în 1910 la 35.911,93 cor.[37].

Fundaţia de stipendii a medicului dr. Iuliu Traian Mera din Şiria a fost constituită în baza testamentului redactat în 11/14 aprilie 1908. După trecerea în nefiinţă, intra în administrarea autorităţilor episcopale arădene. În baza literelor testamentare, fundaţia s-a constituit în 29 iulie/11 august

---

[33]Himpfner Béla, *op. cit.*, p. 144-146.

[34]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 432-433.

[35]*Protocol despre şedinţele Sinodului eparhial...*, an 1908, p. 25; an 1909, p. 30; an 1910, p. 32; an 1911, p. 23.

[36]S.J.A.N.A., *F. E.O.R.A., Protocoalele şedinţelor Senatului şcolar...*, nr. inv. 154, 11/1901, f. 46, 60; 13/1903, f. 150; 15/1905, f. 30; 25/1915, f. 55; 27/1917, f. 32.

[37]*Protocol despre şedinţele Sinodului eparhial...*, an 1908, p. 23; an 1909, p. 27; an 1910, p. 30; an 1911, p. 21; *Biserica şi Şcoala*, XXIX, 1905, nr. 18, 1/14 mai, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro

1910. Scopul ei era acordarea unor stipendii studenţilor „mai ales de rang academic săraci, cu purtare morală bună şi progrese excelente în studii de orice specialitate". Averea fundaţiei s-a cifrat la 65.000 cor. şi 61 de acţiuni a câte 200 cor., depuşi la Banca „Victoria" din Arad[38]. La finele anului 1909, cuantumul s-a ridicat la 77097,36 cor., iar în 1910 la 76.106,38 cor.

Fundaţiunea Ştefan Antonescu şi soţia sa Sofia născută Nicoară din Şiria. Abia în anul 1910 au început demersurile pentru ca această fundaţie să treacă în administrarea Consistoriului arădean. Din venitul anual, Consistoriul arădean urma să ofere zece burse cu sume cuprinse între 600-1000 cor. unor studenţi teologi români din judeţele Arad şi Bihor şi cinci burse pentru tineri studenţi din judeţul Caraş-Severin. Sumele rămase trebuiau folosite pentru acordarea unor burse pentru elevii de la şcolile de stat. Menţionăm că întreaga sa bibliotecă a fost donată Institutului Teologic din Arad[39].

Numeroase alte fundaţii au contribuit la susţinerea financiară a elevilor şi studenţilor merituoşi din comitatul Arad, dar şi din altele precum Bihor, Békes. **Fundaţia „Ioan Meţianu"** a avut ca scop înzestrarea şcolilor „cu cele mai bune şi ieftine cărţi şi aşa să răspândim în publicul nostru în general şi în special în clerul şi corpul nostru didactic, tot mai multă lumină". **Fundaţiunea preotului Iuliu Bodea** s-a constituit, în 1903, în memoria învăţătorului Vasiliu Suciu din Buteni. Averea era, în 1902, de 108 cor., depusă la bancă. Scopul fundaţiuni a fost sprijinirea şcolarilor săraci cu cărţi şi rechizite.

Alături de fundaţiile particulare, care au sprijinit tinerii merituoşi, în diverse localităţi ale comitatului Arad, au fost înfiinţate **Fundaţii şcolare**. Dacă fundaţiile particulare acordau ajutor unui număr mare de elevi şi studenţi, cele la care facem referire în continuare, răspundeau necesităţilor comunităţii şcolare din aşezarea respectivă. Aveau un capital mic, ceea ce nu le permitea decât în mică măsură să acopere trebuinţele populaţiei şcolare. Astfel de fundaţii au existat în numeroase aşezări din cuprinsul comitatului Arad.

Fundaţia şcolară. Micălaca. Comuna Micălaca a avut o fundaţie şcolară înfiinţată în anul 1869. Scopul acesteia era achiziţionarea cărţilor pentru copii săraci, care doreau să frecventeze cursurile. Ea a fost administrată de George Cosma. La fondare a avut un capital de 19 fl., iar la sfârşitul anului 1877, 321 fl.

Fundaţia şcolară. Sâmbăteni. S-a constituit fundaţia în anul 1876 pentru a contribui la edificarea unităţii de învăţământ. Iniţial, averea ei, s-a cifrat la 2.791 fl., pentru ca în anul următor să ajungă la 5503 fl.

Fundaţia şcolară. Păuliş Constituită din donaţii, amezi acordate părinţilor şi aredandarea şcolii, ea şi-a propus achiziţionare unor manuale pentru copii săraci. A deţinut un capital de 16 fl., în 1876, pentru ca, la sfârşitul anului 1877, să se ridice la 254 fl. [40]

Documentul intitulat "Conspectu despre fundaţiunile bisericeşti şi şcolare, înfiinţate parte prin donaţiuni private, parte cu ocasiunea

---

[38]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 428-429.

[39]*Protocol despre şedinţele Sinodului eparhial...*, an 1910, p. 33; an 1911, p. 23-25.

[40]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 420, 422, 428, 432.

https://biblioteca-digitala.ro

regulariloru urbariale şi segregaţiuni în comunele bisericeşti din tractul Şiriei pe an 1878" consemna existenţa fundaţiunilor şcolare în Galşa (201 fl. 54 cr.), Măderat (103 fl. 46 cr.), Agriş (281 fl 01 cr.), Tauţi (272 fl.). Ele erau administrate împreună cu cele bisericeşti[41].

Tractul Şiriei deţinea opt fundaţii şcolare, potrivit consemnării din 27 martie 1878, a protopopului George Vasilievici. Scopul lor era achiziţionarea cărţilor necesare pentru copii săraci. Asupra datei înfiinţării lor planează incertitudinea. Însă, există probabilitatea ca ele să fi fost înfiinţate în anul 1877. Capitalurile deţinute se cifrau la: **Galşa**-1000 fl, **Agriş**-197 fl., **Cuvin**-561 fl., **Măderat**-95 fl., **Tauţ**-400 fl., **Moroda**-30 fl., **Şiria**-827 fl., **Miniş**-51 fl.

Au mai existat fundaţii şcolare şi în parohiile **Pil, Otlaca** /Grăniceri s.n./, **Mişca, Vânători, Şepreuş, Nădab, Curtici, Radna, Şoimoş, Şeitin, Cherechiu**[42] /Caporal Alexa s.n./.

Situaţia fundaţiilor şcolare pe protopopiatele, inspectoratele comitatului Arad arăta că, în oraşul Arad au existat, în anul 1873, 9 fundaţii, iar în 1875, 11. Capitalul acestora s-a ridicat la 8652 fl., 91 cr. În inspectoratul Chişineu au existat 20 de fundaţii şcolare în anul 1873 şi 9 în 1875. Capitalul acestora s-a ridicat la 15.365 fl., 98 cr.[43]

O dovadă incontestabilă de implicare a societăţii în viaţa şcolii şi, implicit, a generaţiilor tinere a constituit-o existenţa numeroaselor fundaţii particulare şi şcolare. Fundaţiile particulare, graţie capitalului financiar deţinut, au putut răspunde solicitărilor unui număr mai mare de elevi şi studenţi, dornici de a accede spre o înaltă pregătire intelectuală. Cele care s-au aflat în administrarea Episcopiei arădene, nu s-au limitat doar la spaţiul comitatens arădean, ci au asigurat stipendii pentru elevii şi studenţii merituoşi din cuprinsul eparhial. Stipendişti maghiari s-au bucurat, la rândul lor, de susţinerea financiară a altor fundaţii, unele constituite chiar de foştii absolvenţi ai acestor instituţii. Fundaţiile şcolare, cu o avere modestă, constituite în numeroase localităţi arădene, răspundeau necesităţilor comunităţii de elevi din aşezările în care fiinţau.

---

[41]S.J.A.N.A., *F. Protopopiatul Ortodox Român Şiria*, nr. inv. 503, dos. 63/1879-1881, f. 2.

[42]Cornel Clepea, *op. cit.*, p. 419-421.

[43]*Protocolul siedinţelor sinodului eparchialu...*, an 1875, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

DACO-ROMÂNISMUL ÎN DOUĂ LUCRĂRI MAGHIARE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Valer Rus*

Sinteza liniilor directoare din discursul cultural maghiar la sfârşitul secolului al XIX-lea despre aspiraţiile daco-române ale românilor ardeleni a fost făcută de doi dintre cei mai cunoscuţi politicieni din epocă într-o perioadă ulterioară anului 1890 (anul final de referinţă pentru investigaţia noastră). Astfel, în anul 1895 apăreau lucrările lui **Beksics Gusztáv**[1] şi **Jancso Benedek**[2], excelente rezumate ale principalelor alegaţii politice ale părţii maghiare cu privire la români. Acestea cuprind idei prezentate opiniei publice încă din perioada premergătoare anului 1895, de aceea am considerat potrivit să le cuprindem şi în lucrarea noastră.

Beksics Gustáv[3] îşi împărţea lucrarea în trei capitole: *Problema românească şi Europa, Problema românească şi Ungaria* şi *Lupta raselor (etniilor) în Europa şi în Ungaria.* În prima parte a lucrării se arată că problema românească n-a fost niciodată cu adevărat una a Ungariei cât una a Europei, aflată în directă legătură cu problema orientală. În faza timpurie a Problemei Orientale românii nu făceau parte propriu zis din ea, abia după '48 şi emigraţia paşoptistă a făcut ca problema românească să ajungă în atenţia Europei[4].

Autorul continuă apoi făcând un scurt istoric al autodeterminării Principatelor Române înainte de 1859, momentul dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza şi recunoaşterea de către Poartă a noii realităţi nord-dunărene[5]. Chestiunea românească se lega strâns de evoluţia ultimului război ruso-turc din 1877. România s-a dus să se plângă la Congresul de pace de la Berlin că foştii săi aliaţi i-au luat Basarabia. Hotărârile tratatului de pace de la Berlin i-au lăsat pe români nemulţumiţi.

Beksics asocia indisolubil pe români cu problema orientală: "Cât timp va exista o problemă orientală va exista şi o problemă românească"[6].

---

* Director la Muzeul Casa Mureşenilor Braşov, e-mail: rus.valer@gmail.com

[1] Beksics Gusztáv, *A román kérdés és a fajok harcza Európában és Magyarországon* [Problema românească şi lupta raselor în Europa şi Ungaria], Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társ. Kiadása, 1895.

[2] Jancsó Benedek, *Szabadságharczunk és a dako-román törekvések* [Războiul nostru de independenţă şi revendicările daco-române], Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 1895.

[3] Născut în anul 1847, a fost deputat în Parlamentul Ungariei. Fiind secretarul baronului Kemény Zsigmond, a luat cunoştinţă şi s-a implicat în dezbaterea politică cu privire la români. Dintre lucrările sale amintim: *A democratia Magyarországon* [Democraţia în Ungaria], 1881, *Magyar érdek Erdélyben* [Interese maghiare în Ardeal], Sepsi-Szent-György, 1885, *Uj korszak és politikai programmja* [Direcţia nouă şi programul ei politic], 1889.

[4] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 3.

[5] *Ibidem*, p. 4.

[6] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Recunoştea apoi că existau 8-9 milioane de români răspândiţi în România, Ungaria, Basarabia, Bucovina şi Serbia. Cu macedonenii şi ceilalţi români de altă limbă autorul crede că românitatea s-ar ridica la 9-10 milioane. Nu admite exista vreo modalitate de a-i aduna pe toţi românii în regatul lor. Orice om politic care se ocupa de relaţiile Europei Orientale putea confirma că "nu poţi vorbi de problema orientală fără a te împiedica de cea românească". Nu se putea concepe însă rezolvarea problemei orientale în absenţa României. Rusia avea nevoie de teritoriul românesc când îşi trecea trupele spre Turcia.

Autorul specula apoi că România urmează să fie ocupată fie de trupele austro-ungare în lupta lor împotriva Rusiei, fie de trupele ruseşti în lupta lor împotriva Turciei, dacă Austro-Ungaria ar fi fost neutră[7]. Nu se punea problema neutralităţii României atâta timp însă cât integritatea sa teritorială nu era garantată de marile puteri. Agitaţia românească ("Liga dela Bucureşti[8] şi fostul comitet de la Sibiu") ignorau interesele româneşti în chestiunea orientală. Austro-Ungaria nu va permite niciodată ca problema românească sau orientală să afecteze relaţiile sale teritoriale. Oamenii ligii sperau însă să lege chestiunea Ardealului de "urzeala chestiunii orientale"[9].

Autorul nu recunoştea că maghiarii ar fi responsabili pentru chestiunea românească[10]. Ea a fost creată de evoluţia politică istorică a statelor dunărene. De la apariţia regatului român (1881), dar mai ales după apariţia ligii de la Bucureşti, chestiunea românească s-a schimbat vizibil. Beksics îşi propune să demonstreze că la baza "problemei" româneşti se află dorinţa acestora de a se uni (atât factorii politici cât şi de stat). Năzuinţa şoviniştilor români era, evident, destrămarea statului maghiar[11]. Nici panslaviştii de la Moscova nu vorbeau aşa de rău despre ţările care au minorităţi, aşa cum vorbeau membrii ligii despre Ungaria.

Beksics acuza apoi aceeaşi Ligă că speculează declanşarea unui război[12]. Popoarele Europei nu puteau fi liniştite din cauza problemei româneşti. Publicistul maghiar se mira retoric că s-au putut opri conflicte europene mai mari (franco-german, situaţia poloneză), doar chestiunea românească era nerezolvată. Continua apoi ironic: după ce marile puteri "s-au liniştit", românii se ridică împotriva păcii europene.

Compară pe cei care au condamnat opera lui Deák (adică dualismul, printre care îl aminteşte pe Kossuth) cu românii care după revoluţia de la 1848 şi Unirea de la 1859 ar fi trebuit să fie liniştiţi, dar ei au refuzat aceasta[13]. Aşa cum Europa a scăpat de problema maghiară după 1867, aşa ar

---

[7] *Ibidem.*

[8] Liga Culturala pentru Unitatea Românilor a fost înfiinţată la 24 ianuarie 1891 sub conducerea istoricului V. A. Urechia. Redactează "Memoriul studenţilor universitari români privind situaţia românilor din Transilvania şi Ungaria", care a avut un larg ecou în Europa.

[9] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 7.

[10] *Ibidem*, p. 8.

[11] *Ibidem*, p. 9.

[12] *Ibidem*, p. 10.

[13] *Ibidem*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

fi trebuit să se termine şi cu problema românească după 1877. Liga română n-a permis Europei luxul unui moment de linişte. Beksics acuză: "În locul problemei româneşti s-a ridicat problema daco-românismului!" Victime ale proceselor de presă devin martiri ai cauzei româneşti iar ţelul ligii în rândul ardelenilor a fost exprimat de Papiu Ilarian în vestitul său memorandum: *Unitatea românilor stă sub conducerea regalităţii de acum.*

Se apără apoi de acuzele de atrocităţi, aduse de români statului maghiar[14]. Pentru Ungaria, Transilvania reprezenta o importanţă excepţională. Românitatea ardeleană era o problemă internă maghiară, cu care Europa nu avea nimic de-a face. Marile puteri europene nu ar interveni împotriva statului maghiar în apărarea drepturilor românilor nici chiar dacă aceştia ar avea dreptate (!), pentru că pacea era mult prea preţioasă. Liga vrea să îşi asigure sprijinul oricui ar fi stăpânul Orientului, de aceea nu are scrupule[15]. Pericolul este atât de mare încât Beksics cere să se renunţe la vechile tradiţii liberale, democratice, iar românii ardeleni să fie prezentaţi în faţa Europei ca vechii turci! La "piesa populară românească" 1859 şi 1884 au fost doar prologul, alipirea Ardealului fiind actul principal.

Acuza apoi din nou liga că a manipulat cu abilitate sentimentele de rudenie ale popoarelor occidentului şi prin mass-media: "Noi ungurii nu avem rude în Europa", "Noi ungurii nu avem spirit comercial dar ar trebui să învăţăm de la agenţii comerciali dacoromani călători"[16]. Complexul cetăţii asediate este explicit în interpretări de genul: "Dacă nu suntem atenţi, destul de repede opinia publică occidentală va fi împotriva noastră şi alături de români". Face apoi apel la memoria vechii emigraţii maghiare (Kossuth, Andrássy, Teleki) care au ştiut să facă publice doleanţele maghiarilor. Complexul de inferioritate al lui Beksics era evident când făcea apel la idei precum cea că după 1867 emigraţia maghiară a revenit în ţară şi nu a mai rămas nimeni în Europa să apere interesele Ungariei.[17] Pe de altă parte universităţile europene erau pline de români care apărau cauzele româneşti. Majoritatea inteligheţiei româneşti a studiat la Paris. Face referinţă şi la bunele relaţii ale românilor cu Italia (deşi reaminteşte ironic că se ştie că românii nu se trag din Italia!). Aminteşte aici prieteni ai românilor: Cantili, Vaillant[18], St. Marc-Girardin[19], Edgar Quinet[20].

Publicistul maghiar face apoi o comparaţie, arătând că în vreme ce constituţionalitatea Ungariei este rezultatul a o mie de ani de dezvoltare,

---

[14] *Ibidem*, p. 12.

[15] *Ibidem*, p. 13.

[16] *Ibidem*, p. 14.

[17] *Ibidem*, p. 15.

[18] Jean Alexandre Vaillant (d. 21 martie 1886), istoric francez. Meditator şi profesor de franceză la Colegiul Sf. Sava. Conspirator în perioada de dinaintea revoluţiei de la 1848, lucrările sale de popularizare ale României l-au făcut celebru. Naturalizat cetăţean român în 1864. Autor al unei celebre monografii dedicate ţiganilor.

[19] Saint Marc-Girardin (1801-1873), politician şi om de litere francez. A fost deputat şi ministru.

[20] Edgar Quinet (1803-1875), istoric şi intelectual francez. Republican, a participat la revoluţia de la 1848. A fost în opoziţie faţă de Napoleon al III-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

poporul român şi statul său au apărut abia "ieri". Francezii "rău voitori" nu înţelegeau evoluţia, tradiţia aristocratică veche de o mie de ani a maghiarilor. În tot acest timp românii, precum "cei fără spirit", au copiat modele moarte[21], când de fapt maghiarii sunt cei mai asemănători francezilor, fiind francezii Orientului. Încheia apoi amar: "din păcate în vreme ce noi ne ducem la Paris doar să ne distrăm, cei ce îi «informează» pe francezi sunt românii".

Vorbind despre latinitatea românilor, Beksics reamintea cu frustrare: "Originea latinească este probabil cea mai puternică armă în mâna agitatorilor români."[22] Combate însă teoriile latinizante preluând teoriile lui Tomassek, Kopitár, Miklosich, Rössler sau Hunfalvy[23], care afirmau că românii au venit din peninsula balcanică, odată cu locuitorii latini de acolo. Nu recunoaşte nici o dovadă că românii ar fi avut vreo continuitate în locuire, precum cele din Italia, Spania sau Franţa. Probabil că românii, limba şi numele lor vin din latina *vulgaire* şi alte limbi de origine latină[24]. Dacă franceza a rezultat din influenţele galică, celtică, grecească şi germană, româna, după ce a apărut probabil în Albania, a fost sigur influenţată de bulgari. Au fost trei valuri de români: unul a plecat în România-Transilvania, al doilea a plecat în Macedonia, unde sub puternica influenţă grecească s-a pierdut, şi un al treilea val era pe cale de dispariţie în Istria.

Publicistul maghiar speculează apoi că cu cât o provincie a fost mai îndepărtată de centrul Imperiului Roman, cu atât romanizarea a fost mai slabă[25]. Românii ar fi cu atât mai puţin latini, dacă ar fi avut şi origine dacică.

Preia apoi afirmaţiile lingvistului român Cihac A.[26], care afirma că 2/5 din cuvintele româneşti sunt de origine slavă. Sulfert îi considera pe valahi mai degrabă slavi decât printre popoarele romanice şi concluzionează: istoria românilor este legată mai degrabă de slavi[27]. Religios românii s-au orientat spre slavii răsăriteni. Instituţiile administrative, politice, demnităţile sociale, toate au primit denumiri slave. Democraţia era una de tip slav mai degrabă decât una de tip latin[28]. Imaginile care se impun ca argumente la afirmaţiile de mai sus sunt următoarele: Ţărănimea era una sărăcăcioasă atât la români şi cât şi la slavi, iar oraşele şi burghezia orăşenească lipseau aproape cu desăvârşire. Astfel, de la naştere, românii s-au rupt de latinitatea lor.

Beksics se arăta îngrijorat că "valahii" caută să refacă legăturile rupte cu latinitatea occidentală. Era citat în sprijinul acestei afirmaţii Titu Maiorescu, care critica copierea fără sens a modelelor culturale occidentale,

---

[21] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 17.

[22] *Ibidem*, p. 19.

[23] Cunoscuţi teoreticieni ai istoriografiei şi etnografiei maghiare.

[24] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 20.

[25] *Ibidem*, p. 21.

[26] Alexandru Cihac (1825, Iaşi - 1887, Mainz) a fost un filolog român, membru de onoare al Academiei Române.

[27] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 22.

[28] *Ibidem*, p. 23-24.

https://biblioteca-digitala.ro

minciuna în cultură. Aceasta devine prilej pentru publicistul maghiar să o interpreteze ca o autodemascare a "daco-românismului ipocrit".[29]

Românitatea nu era recunoscută de politicianul maghiar ca fiind autohtonă nicăieri, şi nici nu şi-a cucerit teritoriul actual de rezidenţă, precum maghiarii. "Cucerirea" tăcută nu dă dreptul la unitate peste capul popoarelor îndreptăţite la aceasta, care au luptat pentru ea în toată istoria lor[30]. Românii n-au fost uniţi în toată istoria lor, pentru că după ce au cucerit treptat Moldova, România (aici probabil în sens de Muntenia), Basarabia, s-au strecurat în Transilvania, apoi au început să se lupte pentru unitate. Beksics concluzionează: ideea unităţii politice româneşti este născută de curând, fără să aibă o evoluţie istorică.

La românii ardeleni conştiinţa naţională a fost indusă de Şcoala ardeleană, au învăţat-o la colegiul "propaganda fide"[31]. Tot aici a apărut ideea originii italiene. Ideea naţională românească s-a născut în biserica greco-catolică[32]. Nici măcar în timpul revoluţiei de la 1848, ideea unităţii naţionale a românilor nu s-a manifestat cu adevărat. Şaguna lansează primul ideea unităţii naţionale, dar în *rândul românilor din monarhia austro-ungară*. La 25 februarie 1849, în timpul războiului pentru libertate al maghiarilor, Împăratul Franz Iosif a promis lui Şaguna autonomia şi conducerea unică a românilor din monarhie. Astfel s-a născut ideea unităţii româneşti.

Patentul "Dacoromaniei" îi era atribuit lui Ion Maiorescu[33]. Beksics schiţa harta ideală a unităţii tuturor românilor: din Carpaţii de nord, Ardealul începând de la Tisa, Bucovina, între Serbia şi Marea Neagră, rezultând astfel un teritoriu locuit de aproximativ 10 milioane de români[34]. Dacoromânismul era considerat o invenţie orientată împotriva Ungariei, dar nu numai: afecta şi pe austrieci în Bucovina; Ungaria în chestiunea Transilvaniei; Serbia în zona dunăreană, bănăţeană; Bulgaria şi Turcia în chestiunea Macedoniei (!), Rusia în chestiunea Basarabiei[35]. Românii devin astfel pentru autorul maghiar elementul cel mai revoluţionar al Europei de est în chestiunea iredentismului. Insistă şi pe elementul de noutate al ideii de unitate românească, pentru ca mai apoi să se lanseze în teorii de politică internaţională: deşi românii trebuie să mulţumească Franţei pentru regatul lor, datorită Hohenzollernilor şi victoriei germanilor din 1871, inevitabil politica românească se va reorienta spre Germania.

Beksics specula ameninţător: orientarea României spre Tripla Alianţă se face pentru ocuparea Transilvaniei. *De ce politica oficială*

---

[29] *Ibidem*, p. 25.

[30] *Ibidem*, p. 28.

[31] *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (sau congregaţia pentru evanghelizarea oamenilor) a Curiei de la Roma a fost principala instituţie de educaţie pentru primii intelectuali români greco-catolici, membrii şcolii ardelene. Opinia publică maghiară asimila în secolul al XIX-lea pe evangheliştii catolici expansiunii austriece.

[32] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 28.

[33] *Ibidem*, p. 29.

[34] *Ibidem*, p. 30.

[35] *Ibidem*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

românească încurajează iredentismul în Transilvania şi nu în Basarabia? Pentru că Rusia nu ar tolera acţiunile pe care Liga le face în Transilvania[36]. Liga nici măcar nu pune piciorul în Basarabia. Acolo nu există libertatea presei, "Tribunele" nici măcar nu ar exista. Pretextul pentru care liga nu acţionează acolo era înstrăinarea românilor basarabeni de România. *De ce nu făcea Liga iredentism în Austria pentru Bucovina?*

Moderaţia românilor în revendicările faţă de Austria era pusă de Beksics (în mod concurenţial) pe seama dinasticismului românesc, românii fiind alături de Viena şi la 1848 şi mai târziu. Românii regretau perioada de dinaintea revoluţiei, nu recunoşteau regalitatea maghiară şi regretau vremurile când habsburgii îi foloseau împotriva Ungariei şi a războiului ei pentru libertate, adică Revoluţia de la 1848[37]. Concluzia era trasă firesc: *De asta scriu memorandumuri*[38] *împăratului austriac şi nu regelui maghiar.* Refacerea prezumtivă a alianţei româno-austriacă indica fără echivoc perceperea românilor de către maghiari ca pe nişte inamici.

Concluzia la acest prim capitol a lui Beksics era că Dacoromania era o utopie politică. Monarhia austro-ungară şi deci statul maghiar sunt necesităţi europene. Nici una dintre cele două nu putea să fie desfinţate, pentru că nu ar fi în interesul Europei[39].

În ceea ce priveşte "Problema românească şi Ungaria" (al doilea capitol din lucrare), acesta nu o analizează doar din perspectiva Imperiului Austro-Ungar. Făcând apel la Mitul *Salvatorului,* se arată că menirea Ungariei şi a ungurilor era să fie apărători ai culturii europene. Loviturile primite însă de statul maghiar (bătălia de la Mohács este nominalizată adesea în acest sens în publicistica maghiară de secol XIX) au lovit de moarte şi naţiunea maghiară. Deşi popoarele balcanice s-au predat aproape fără luptă, evoluţia lor este înapoiată, chiar dacă nu au avut un Mohács în spate. Se întrevedea în aceste afirmaţii superioritatea istorică a maghiarilor asupra românilor. Sarcina apărării Occidentului a fost preluată apoi de Imperiul Habsburgic[40]. Nu s-a mai pus problema restaurării regatului maghiar de dinainte de Mohács. Ungaria nu şi-a mai revenit niciodată din şoc. Doar la 1848 spiritul războinic al maghiarilor, care s-au împotrivit Austriei şi Rusiei, a atras atenţia Europei din nou în ceea ce priveşte independenţa maghiarilor.

Maghiarii au devenit apoi în viziunea lui Beksics masă de experiment pentru Imperiu, asta până la înţelegerea încheiată de Deak în 1867: într-o viziune catastrofică şi eschatologică se urmărea astfel dizolvarea tăcută a maghiarilor în imperiu, prin exercitarea absolutismului dur, şi chiar şi prin experimentul federalist, din timpul constituţiei de la 1863. Dacă

---

[36] *Ibidem,* p. 32-33.

[37] *Ibidem,* p. 34.

[38] Este vorba aici de cunoscuta petiţie trimisă în 1892 de către liderii românilor din Transilvania împăratului austro-ungar Franz Josef, prin care se solicitau drepturi etnice egale cu ale populaţiei maghiare şi încetarea persecuţiilor şi a încercărilor de maghiarizare.

[39] Beksics Gustáv, *A román kérdés* ..., p. 42.

[40] *Ibidem,* p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

federalismul ar fi fost însă soluţia la problema Imperiului, atunci constituţia de la 1863 ar fi fost în vigoare şi la momentul lucrării citate[41]. Interesele maghiare exclud luarea în discuţie a absolutismului sau a federalismului în partidă cu dualismul lui Deák Ferencz. Federalismul era desconsiderat moral din punctul de vedere al maghiarilor, în urma lui arătându-şi faţa revendicările slaviste şi româniste. De aceea, în sânul statului maghiar nu se putea vorbi decât de statul maghiar.[42]

Beksics continuă apoi prin a nominaliza cele trei soluţii propuse de partea română, toate vizând atacarea spiritului Ungariei Mari: desprinderea Ardealului (adică desfinţarea Imperiului Sfântului Ştefan), autonomia Ardealului românesc sau teritorii lingvistice enclavizate în Ardeal şi Ungaria. Ultimele două însemnau destrămarea unităţii Imperiului, şi autorul "demonstrează" că din motive gramaticale şi etnografice sunt imposibile.[43]

Interpretarea personală a autorului sugera că prin "scrisoarea de paşti" Ferencz Deák a oferit Imperiului soluţia împăcării. Împăcarea la vârf trebuia urmată de o împăcare profundă. În timpul revoluţiei însă, Viena a aţâţat pe croaţi, sârbi şi români împotriva ungurilor. Teoria conspiraţiei antimaghiare duce la divizarea opiniei publice maghiare în ceea ce priveşte evoluţia statului: Deák a dorit rămânerea alături de Austria, în graniţe multinaţionale, Kossuth a dorit o Ungarie independentă, chiar şi într-o confederaţie danubiană, dar fără Austria[44]. Beksics se arăta împotriva lui Kossuth şi face referinţe la un acord încheiat la Brussa cu Cuza, prin care se promitea autonomia Transilvaniei, în cadrul Ungariei. Ruperea completă a Ardealului de Ungaria nu au promis-o însă nici cei mai disperaţi politicieni maghiari, ba mai mult, nici măcar "temutul" Iancu în timpul revoluţiei nu a cerut decât drepturi personale şi culturale, nicidecum desprinderea Transilvaniei. Folosirea limbii române s-a solicitat doar în şcoală, biserică şi colectivitate nu şi în administraţie, unde rămânea pe aceleaşi poziţii maghiara[45]. Traumele trecutului nu întârzie să apară. Opinia publică maghiară se exprimă explicit prin publicistica lui Beksics, care face referinţe la reacţiunea antimaghiară (la îndemnul Vienei), începută de Croaţia. Bineînţeles, şi "baia de sânge" provocată de Iancu şi Axente a rămas în memoria maghiarilor.

Autorul se temea însă că va veni şi ziua când majoritatea românească va distruge împăcarea teritorială şi atunci proiectul lui Deák va fi aneantizat prin amestecarea definitivă a naţiunii maghiare cu celelalte naţionalităţi, aşa cum o cer interesele unităţii coroanei şi a naţiunii. Tonul ameninţător este evident.

Referindu-se la revendicările româneşti, Beksics credea că acestea vin în contradicţie cu interesele conservatoare ale Europei care ar fi nevoită să apere integritatea Ungariei chiar dacă aceasta nu ar putea să o facă. În

---

[41] *Ibidem*, p. 48.
[42] *Ibidem*, p. 50.
[43] *Ibidem*, p. 51.
[44] *Ibidem*, p. 66.
[45] *Ibidem*, p. 67-68.

https://biblioteca-digitala.ro

continuare prezintă trei scenarii româneşti privind viitorul Ardealului, toate trei suficient de îngrijorătoare pentru lectorul maghiar din epocă: 1) autonomia Ardealului românesc până la Tisa. 2) autonomia proprietăţilor româneşti din Ardeal. 3) autonomia naţionalităţii româneşti administrativ, lingvistic (teorie susţinută de Brote în publicaţiile sale de circulaţie largă, publicate în limba germană).[46]

Autorul maghiar face apoi un lung excurs privitor la dreptul istoric şi Ardealul. Atrăgând atenţia părţii româneşti că se află în eroare când apelează la istorie în ceea ce priveşte Ardealul, Beksics postulează că pe vremea când Ardealul nu făcea parte din Ungaria, era oricum *stat* şi nu *provincie*. Continuă apoi cu exemplul Croaţiei care nu a fost niciodată stat, ci doar provincie a Ungariei. Diferenţă era deci esenţială între Transilvania şi Croaţia. Croaţia a devenit provincie autonomă a statului maghiar - Transilvania nu poate deveni decât stat de sine stătător în nici un caz provincie autonomă.

Polemizând cu Eugen Brote în continuare, Beksics face referinţe la lucrarea acestuia "Die Rumänische Frage in Siebenbürgen und in Ungarn". Recunoscând că Transilvania a fost autonomă până la 1848, politicianul maghiari spune că în vechime Ardealul nu a avut autonomie ci chiar suveranitate. Aceasta a apărut după înfrângerea de la Mohács. Fiind sub suzeranitatea otomană, Transilvania a avut răgazul necesar să se întărească, în totală opoziţie cu cazul Ungariei.[47]

Între diploma leopoldină şi revoluţia de la 1848 Transilvania a fost principat autonom, doar până la 1867 a fost provincie autonomă. Beksics acuză aici absurditatea teoriilor lui Brote care nu vorbeşte de unirea Transilvaniei cu România (realizabilă cu ajutor rusesc!) ci de autonomizarea Transilvaniei. Brote şi Liga îi acuzau în schimb pe maghiari de distrugerea particularismului multinaţional al Transilvaniei.[48] Publicistul maghiar recunoştea că unirea Transilvaniei cu Ungaria din 1848 s-a făcut fără asentimentul, dar cu participarea românilor, de aceea revenirea la constituţia din 1848 în dualism a fost legală.

Luând în discuţie autonomia Ardealului românesc până la Tisa, argumentaţia lui Beksics era scurtă, el afirmând că în teritoriul disputat românii constituie o *minoritate*. Redă apoi datele statistice pentru Ardeal, stânga Tisei (Békés, Bihar, Hajdu, Maramureş, Szabolcs, Satu Mare, Sălaj şi Ugocska) şi zona Tisa-Mureş (Arad, Cenad, Crasna, Timişoara, Torontal) în funcţie de limba maternă. Rezultă că la 2.585.960 de români revin 3.672.000 de neromâni. Procentual românii aveau 41,68%. Şi astfel apare recunoaşterea faptului că în Ardealul de dincoace de Pădurea Craiului românii deţin într-adevăr 56,72%.[49] Totuşi este greu de crezut că celelalte două rase, aproape la fel de numeroase ca românii luate împreună şi net superioare din punct de vedere cultural (maghiari şi saşi) ar putea accepta autonomia românilor. S-a încercat crearea unei stăpâniri româneşti şi în

[46] *Ibidem*, p. 72-73.
[47] *Ibidem*, p. 75.
[48] *Ibidem*, p. 76-77.
[49] *Ibidem*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro

timpul revoluţiei de la 1848 cu sprijinul Vienei, şi nu a ieşit bine. Punctele de reper negative pentru maghiari erau în acest caz constituţia din octombrie 1849 şi legile din 1863.

Bekscics reamintea că autonomia teritorială a românilor nu a fost acceptată niciodată de Austria, aceasta acordând doar libertăţi civile sporite. Ea nu a fost menţionată nici în legislaţia naţională de la 1868. Însă în 1869 adunarea de la Miercurea a adoptat pasivismul politic şi s-a raportat la legislaţia de la 1863. Adunarea de la Sibiu din 1881 a rămas la aceeaşi tactică, solicitând în plus dreptul la *folosirea limbii române în administraţie.* Toate acestea vizează în esenţă autonomia Ardealului şi *hegemonia* românilor asupra maghiarilor şi a germanilor de aici. Aceasta din urmă era imposibilă datorită diferenţelor culturale şi numerice.[50]

Partea maghiară acuza cauza românească în Europa de ipocrizie. Nimeni nu vorbeşte nimic despre românii basarabeni, de frica ruşilor; la fel despre românii bucovineni de teama prietenilor "reacţionari" vienezi. Şi totuşi, românii "ameninţau" pe maghiari cu chestiunea teritoriilor lingvistice în Ardeal. Graniţele în interiorul acestor teritorii sunt totuşi foarte slabe. Bekscics recunoaşte 2 comitate de limbă română: Făgăraş şi Hunedoara (la fel ca mulţi alţi maghiari din epocă – n.n.), în celelalte comitate naţionalităţile fiind foarte amestecate. Chiar şi în oraşele din respectivele judeţe maghiarii şi germanii dominau cultural (românii sunt din nou catalogaţi ca inferiori). Nu se punea însă problema impunerii limbii române ca limbă a administraţiei, pentru că mai sunt alte 4-5 rase în zonă.[51] Beksics recunoştea justeţea *dualismului lingvistic* (ca în exemplul Cehiei – germani şi slavi), dar nu şi în situaţii cu mai mult de 2 naţiuni. În centrele culturale (oraşele), doar în 7 maghiarii nu aveau majoritate, şi acolo majoritatea o aveau oricum germanii.

Mai gravă era oricum problema contribuţiei, sau mai precis a presupusei lipse de contribuţie a românilor la cultură, industrie, comerţ, relaţii economice în provincie. Vorbind de cultura şi libertatea românilor, autorul sugera că maghiarii le-au acordat o casă românilor (aici în sens de ţară), le-au asigurat drepturi şi libertăţi. I-au eliberat pe ţăranii săraci din iobăgie înaintea chiar a celor din România, având aceleaşi drepturi ca şi celelalte rase/etnii din Imperiul Sfântului Ştefan. Prin legea IX din 1868, Ungaria a recunoscut autonomia bisericii române faţă de cea sârbească, românii fiind astfel eliberaţi şi spiritual.[52] Naşterea statului maghiar independent a garantat dezvoltarea liberă a culturii româneşti. Românii de la est de Carpaţi au crescut cultural urmând modelul românilor din Ungaria şi al maghiarilor de după 1867. Românii ardeleni şi-au dezvoltat o cultură începând din secolul al XVI-lea.[53] Majoritatea scriitorilor, istoricilor şi oamenilor de ştiinţă din România sunt originari din Transilvania.

În cursul argumentaţiei Beksics se contrazice pe sine când îi eticheta pe români pe de-o parte de lipsă de cultură şi pe de altă parte face

---

[50] *Ibidem*, p. 81

[51] *Ibidem*, p. 83

[52] *Ibidem*, p. 94.

[53] *Ibidem*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

comparaţii între statisticile oficiale cu privire la situaţia educaţiei în Transilvania şi România. Astfel, în 1865 existau 824 de şcoli greco-orientale şi 1295 de şcoli greco-catolice, în care învăţau 40.000 respectiv 70.000 de elevi. În 1881 erau deja 2781 de şcoli naţionale româneşti. Iar la 1890 existau 3289 de şcoli cu 224.540 de elevi, fapt care duce la consemnarea unui procent de 19,89% dintre bărbaţii români (262.713) care ştiau să scrie şi să citească. Doar 8,19% dintre femei ştiau să citească oficial. Prin comparaţie cu România, conform Monitorului Oficial, doar 13% dintre locuitori ştiau să scrie şi să citească.[54] Bekscics admitea că în oraşele din România se dezvoltă o cultură incipientă, totuşi în întreaga Ungarie erau 2781 de şcoli cu predare în limba română la 1880 pe când în întreaga Românie la 1880 erau 2505 şcoli. Acelaşi speculează că dintre copii de şcoală din România doar 23% frecventează şcoala în mod real.

La acuzele părţii române că legislaţia educaţiei s-a transformat într-o veritabilă politică de maghiarizare, politicianul maghiar răspunde cu chestiunea egalităţii în faţa legii a neromânilor neortodocşi (adică a evreilor) rezolvată doar după congresul de pace de la Berlin, respectiv problema musulmanilor din Dobrogea care emigrează datorită impunerii limbii române după 1878.[55] Acuzând discriminarea promovată de legislaţia românească (între cetăţeni şi locuitorii străini de stat, doar primii având drepturi politice), Beksics compara statul român cu Rusia la tratamentul aplicat străinilor. Oamenii ligii îşi permiteau să atace Ungaria la un capitol la care România era net inferioară: "Pe noi, care ne luptam pentru libertatea de a alege, în vremea în care neamul românesc în întunecatele secole trecute, nici nume nu avea încă", aici făcându-se trimitere evident la trecerea de la numele de *valah* la cel de *român*.[56]

Aducând în discuţie problema votului universal (extrem de la modă între liberalii maghiari de la sfârşitul secolului al XIX-lea), problema lipsei de cultură a românilor (analfabetismul) devenea motiv pentru politicianul maghiar să pună sub semnul întrebării acordarea acestui drept. Aceasta ne permite să concluzionăm: *Justificarea politicii statului maghiar faţă de români era făcută în funcţie de imaginea oferită de aceştia!* Totuşi, Ungaria era un stat multinaţional. Oricine s-ar fi aşteptat ca reprezentanţii naţionalităţilor să se afle în Parlamentul de la Budapesta. Croaţii, slovacii erau, mai puţin românii care nu au putut găsi o cale comună de înţelegere cu burghezia maghiară, dimpotrivă se aflau în conflict, iar din punct de vedere parlamentar practică pasivismul. De aceea "Sierbanu Miklos" se află mai aproape de programul de la Sibiu şi de ligă decât de statul maghiar. Pasivismul era deci privit ca o manifestare practică a trădării.

O reprezentare aparte este cea a femeilor. După părerea lui Beksics rolul femeilor în societatea românească era strict acela de reproducere al speciei. Acestea nu au responsabilităţi extinse precum femeile Europei Occidentale, sau unguroaicele, săsoaicele şi secuiencele transilvănene. Rezultă de aici rolul deosebit al femeilor în lupta naţionalităţilor, mai ales

---

[54] *Ibidem*, p. 96.

[55] *Ibidem*, p. 100.

[56] *Ibidem*, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

când ele erau lipsite de cultură (sunt mai predispuse adică pentru travaliul maternităţii)[57].

A doua lucrare pe care ne-am propus să o analizăm la capitolul privitor la "daco-românism" este cea a lui **Jancsó Benedek**[58], *Szabadságharczunk és a dako-román törekvések*, apărută tot în anul 1895[59]. Asociind inclusiv războiul de independenţă maghiar de la 1848 cu acuza adusă românilor de dacoromânism, este evident azi cât de mare era dorinţa politicienilor maghiari de a direcţiona dezaprobarea opiniei publice maghiare împotriva românilor.

Pornind de la cunoscutul clişeu al trecutului comun, în care de sute de ani românii au trăit împreună cu maghiarii, pământul pe care trăiau le era patrie comună, oasele le vor fi acoperite de acelaşi pământ, creşteau în aceleaşi şcoli, învăţau aceeaşi istorie a patriei (deşi astăzi se ştie azi că lucrurile nu erau tocmai aşa), Jancsó avertiza că "cu toate acestea suntem diferiţi".[60] Apoi dădea dreptate acelui politician care i-a spus că problema naţiunii române nu se va rezolva cu cărţi, învăţături politice sau istorice, ci cu ajutorul administraţiei.[61] Afirmând că unii maghiari credeau că dacă vor fi închise toate şcolile cu predare în limba română problema va fi rezolvată, autorul le atrăgea atenţia că cei mai fanatici agitatori români au absolvit totuşi şcoli cu predare în limba maghiară (sic). Deşi alţii au cerut tragerea în judecată a acestor agitatori, lucru care a şi fost pus în general în aplicare, aceasta însă a dus inevitabil la îngroşarea rândurilor "martirilor naţionali".

Făcând apel la argumente economice, Jancsó specula că băncile româneşti nu par a fi atinse de crahul financiar care a lovit Ardealul. Astfel, Banca Albina a fost mai puternică decât băncile săseşti, aceasta mai ales cu sprijinul Regatului de dincolo de munţi.[62] Apoi dădea exemplul unei mari proprietăţi de pământ de lângă Năsăud care a fost achiziţionată de un mare lider român, Coroianu. Problema românească era artificial întreţinută de inteligenţia românească, frustrată de lipsa de acces la funcţiile publice. Apoi acuza că de fapt românii nu au pregătirea necesară accederii în asemenea funcţii publice, şi dădea un exemplu din sectorul finanţelor publice. Complexul superiorităţii maghiare asupra naţionalităţilor este reiterat, maghiarii pretinzând că sunt mai puternici în domeniul cultural decât românii, ba mai mult istoria a "demonstrat" superioritatea culturii maghiare.

---

[57] *Ibidem*, p. 199-200.

[58] Doctor în filosofie şi profesor de liceu, Jancsó Benedek s-a născut în 19 noiembrie 1854 la Ghelinţa, în comitatul Trei Scaune. Dintre lucrările sale amintim: *Középiskoláink reformja* [Reforma şcolilor noastre generale], 1891, *A Daco Romanizmus és a magyar kulturpolitika* [Daco Românismul şi politica culturală maghiară], 1893, *A román nemzetiségi törekvések* [Aspiraţiile naţionalităţii române], 1896.

[59] Jancsó Benedek, *Szabadságharczunk és a dako-román törekvések* [Războiul nostru de independenţă şi aspiraţiile daco-române], Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 1895.

[60] *Ibidem*, p, VIII.

[61] *Ibidem*, p. XI.

[62] *Ibidem*, p. XI.

https://biblioteca-digitala.ro

Autorul pretindea că vrea să ducă la bun sfârşit cercetarea în ceea ce priveşte apariţia şi dezvoltarea mişcării româneşti, însă modul în care rezultatele cercetării sale vor fi aduse în practică de politicieni nu-l interesează. Apoi, făcând referire la politicianul român Dimitrie Sturza[63] care în cadrul unei întruniri publice la Bucureşti a acuzat politica antiromânească maghiară ca fiind mai dură chiar decât cea rusească, Jancsó prezenta temerea României că prin maghiarizarea românilor din Ungaria se dorea de fapt atragerea tânărului regat de la sud de Carpaţi într-o situaţie de subordonare faţă de Ungaria, asemănătoare celei din trecut[64]. Făcând apel la exemple istorice, exemplifica cu regele Mátyás care recomanda nobililor maghiari şi burghezilor saşi să se apere *manu militari* de românii din ce în ce mai îndrăzneţi. În 1511 regele Ulászló cerea pedepsirea românilor "fără Dumnezeu". Aceasta era situaţia românilor în trecut. Aceasta era înainte de Mohács.[65] Jancsó continuă cu citarea regelui Mátyás care spunea că românii nu sunt născuţi pentru libertate. Drepturi conform legislaţiei medievale aveau doar proprietarii de pământ, descălecătorii (maghiari) şi hospites (saşi, sârbi). Românii erau consideraţi "venetici" (advenae): "Pe ei nu i-a chemat nimeni"[66]. Legislaţia medievală (aprobatele şi compilatele) vorbea de o migraţie târzie, citată de austriacul Czoernig[67] în a sa "Österreichische Etnographie".[68]

Publicistul maghiar citează manuscrisele de secol XVII în care se spunea că românii au ca ocupaţii de bază agricultura (*rusticani*) şi haiducia (*asasineschi*).[69] Autorul se îndoia însă că jumătate din români ar fi putut fi tocmai haiduci, şi traduce "asasineschi" prin vagabond ("kóborló"). De asemenea autorul credea că aceşti vagabonzi ar fi stat pe pământurile regale, date de regi chenezilor români să le apere. Prin maghiarizarea nobilimii române, românii ajung iobagi ai maghiarilor. Germanii au suferit cel mai mult în vechime datorită vagabondajului practicat de români.[70] Datorită pagubelor provocate de români gospodăriilor săseşti, comunitatea germană a interzis accesul românilor pe pământurile ei fără autorizaţie scrisă. Citate din corespondenţa nobilului secui Jaks Mihály cu conducătorii braşoveni (1434) în care românii sunt numiţi ca fiind fără Dumnezeu şi periculoşi pentru interesele corespondenţilor, vin să întărească afirmaţiile de mai sus. Era vorba de cete de români vagabonzi care profitau de

---

[63] Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăuşanu (1833-1914) a fost academician, om politic român şi prim-ministru al României (1901-1906). A fost, de asemenea, Preşedintele Academiei Române între anii 1882-1884. Om cu o mare capacitate de muncă, era reprezentantul al celui mai strâmt naţionalism şi dispreţuia tot ce era "străin", întârziind dezvoltarea politică şi industrială a României.

[64] Jancsó Benedek, *Szabadságharczunk és...*, p. XIII.

[65] *Ibidem*, p. 1.

[66] *Ibidem*, p. 2.

[67] Karl von Czoernig, *Etnographie der Österreichischen Monarchie*, Vol. I-III, Wien, 1857.

[68] Jancsó Benedek, *Szabadságharczunk és...*, p. 3.

[69] *Ibidem*, p. 4.

[70] *Ibidem*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

vremurile tulburi ale invaziilor turceşti[71]. Foloseşte apoi noi argumente împotriva românilor, argumente preluate din statutele oraşelor săseşti care îi vizau expres pe români. Prin acestea le era interzis portul armelor şi circulaţia pe timpul nopţii în cetăţile săseşti.

Referindu-se la dinastia de Habsburg, care după Karlowitz a pus mâna pe teritoriile maghiarilor, pentru care s-au luptat vreme de 200 de ani, Jancsó o acuză că acum inventează „problema românească", ca element de dezbinare orientat împotriva maghiarilor[72]. Memorandul lui Caraffa[73] din 1690 către Viena despre situaţia politică din Transilvania nici măcar nu îi amintea pe români. Primul care îi ia în seamă pe români este un iezuit maghiar, Baranyi Pál[74]. Acesta este considerat autorul moral al unirii bisericii ortodoxe româneşti cu cea catolică, care este văzută însă ca o măsură antireformă, într-o Transilvanie majoritar protestantă. Documente de sfârşit de secol XVII atrag atenţia asupra aversiunii românilor faţă de catolicizare, mergând până la trecerea în teritoriile aflate sub ocupaţie turcească, aceasta fiind pusă de Jancsó pe seama caracterului superstiţios al românilor[75].

Scriitorul descria apoi un lung şir de violenţe ale românilor îndreptate împotriva maghiarilor în zona Devei, Abrudului, amintind parcă *avant la lettre* de vremurile lui Horea şi Avram Iancu. Ba mai mult, se face referire la memorandul Königsegg din 1725[76], prin care conducătorii Timişoarei cer Mariei Tereza expulzarea românilor, care erau acuzaţi ca fiind mai răi decât turcii[77].

Raportându-se la noile legi urbariale din 1769, care prevedeau 4 zile de robotă pe săptămână pentru iobagi, publicistul crede că cei mai afectaţi erau românii. Sarcastic, îi acuză că datorită prea multelor zile de sărbătoare religioase din an nu mai aveau timp să-şi lucreze pământurile[78].

Jancsó considera că la 1848 românii s-au războit cu toţii, fără a avea ceva împotriva vreounora: "bellum omnium nihil habentium contra habentes". Motivul principal al revoltei românilor era considerat trezirea conştiinţei lor naţionale sub influenţa bisericii greco-catolice. Autorul a arătat evoluţia revendicărilor româneşti sub influenţă religioasă catolică la Şincai, Maior, Samuel Micu încă din lucrarea sa *"Dako-romanizmus és a magyar kultur-politika"* (vezi *supra*).

---

[71] *Ibidem*, p. 6.

[72] *Ibidem*, p. 9.

[73] Antonio Caraffa, general austriac de origine italiană, a condus trupele austriece la ocuparea Transilvaniei la sfârşitul secolului al XVII-lea.

[74] Iezuitul Baranyi Pál László este cel care a încercat să convingă ierarhii ortodocşi ardeleni să treacă la uniunea cu biserca catolică. El îl convinge pe Atanasie să treacă la greco-catolicism.

[75] Jancsó Benedek, *Szabadságharczunk ...*, p. 11.

[76] Ileana Căzan, *Rapoarte şi itinerarii austriece privind situaţia strategică a Ţărilor Române (1716-1739)*, în "Studii şi Materiale de Istorie Medie", XXI, Editura Istros Muzeul Brăilei, 2003, p. 180-193.

[77] *Ibidem*, p. 17-18.

[78] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Vorbind de răscoala lui Horea, consideră că partea română pune mişcarea ţărănească sub semnul influenţei Şincai-Maior în mod eronat. Ba mai mult, poziţionează respectiva mişcare înaintea revoluţiei franceze. Autorul nu punea semnul egal între răscoala ţărănească antiurbarială şi mişcarea naţională românească[79].

Importantă pentru trezirea spiritului românesc era considerată activitatea culturală, şi enumeră câţiva dintre reprezentanţii ei: Petru Maior, Ioan Bob, Eliade, Vasile Aron, Ioan Barac, Damaschin Bojincă, Aron Teodor, Ştefan Negoi, Eftimie Murgu[80]. Consideră importantă şi apariţia în 1838 a "Gazetei de Transilvania" sub redacţia lui George Bariţiu.

Citând din lucrarea lui Moldován Gergely, *Románok és Magyarok*, din 1894, Jancsó face referiri la un anumit spirit refractar al românilor care a dus la o serie de incidente scoase din context, toate culminând cu răscoala lui Horea şi evenimentele tragice ale anilor 1848-1849. Insistând că românii era supăraţi de mult pe obligaţiile feudale iobăgeşti, mai ales muntenii (moţii), publicistul maghiar reia clişeul pastoralităţii românilor, obicei comportamental care crede el că îl obişnuieşte pe om mai mult cu libertatea. De aici şi împotrivirea faţă de sistem era mai mare, şi citează celebrul distih interpretat de publiciştii maghiari în fel şi chip: "Hora bea, dantueste/ Tara plânge, si plateste."

Jáncso concluzionează că îmbinarea acestor două elemente (o intelectualitate inflamată şi moţii înapoiaţi) au condus la evenimentele anilor 1848-1849[81]. Împreună, acestea au stat sub influenţa directă a politicii vieneze reacţionare. Acest lucru a fost recunoscut însă chiar şi de autori români, şi era citat Nicolae Bălcescu. Românii erau acuzaţi că nu au stat la revoluţie sub steagul lor naţional precum croaţii sau sârbii, ci au stat direct sub steagurile austriece. Românii au stat pentru "libertate" sub steagurile "celui mai perimat, monstruos şi murdar tiran"[82].

Citându-l pe Andrei Muresianu ("Preoţi cu crucea in frunte, caci oastea e crestina"), Jancsó credea că preoţii care apar în listele martirilor români citaţi de Tribuna contemporană autorului erau "cu ură şi răzbunare în inimă", nici vorbă să fie conduşi de sentimente creştine.

Autorul credea de asemenea că potenţiala prietenie româno-maghiară din timpul revoluţiei a fost subminată de scopul românesc mai mare, şi anume cel de unire. Precum într-o veritabilă teorie a conspiraţiei, este descris un posibil "raţionament românesc" care recomanda prudenţă pentru români în relaţia cu maghiarii[83].

Amintind că "Presse" din Viena şi "Siebenbürger Bote" au luat poziţii antiromâneşti, Iancu era numit conducător de "hoţi", trupele româneşti catalogate "trupe de hoţi neoameni", românii iau poziţie într-un memoriu la care "S.B." răspunde foarte dur. Jancsó împărtăşeşte o anumită opinie pe care o punea în gura unor "neutri": "Românii nu au făcut nici o

[79] *Ibidem*, p. 24.
[80] *Ibidem*, p. 41.
[81] *Ibidem*, p. 65.
[82] *Ibidem*, p. 67.
[83] *Ibidem*, p. 159-160.

https://biblioteca-digitala.ro

contravenţie în timpul revoluţiei; ei au tulburat cel mai puţin pacea şi ordinea! Oare nu a tremurat mâna delegatului valah care a semnat memoriul?", când se ştia că românii conduşi de conducătorii lor s-au comportat plin de sălbăticie. Wohlgemuth recunoaşte într-o scrisoare că pentru a readuce liniştea în Transilvania va fi nevoie să-i dezarmeze pe români.[84]

Jancsó admite că mai multe familii de maghiari din Apuseni refugiate trebuie să îi mulţumească lui Iancu pentru salvarea lor. Acesta era considerat mai "nobil" decât alţi conducători români[85]. Viaţa sa tragică arată acelaşi lucru. Citându-l la rândul său pe publicistul Popp, credea că va veni o vreme când numele lui Iancu nu va mai fi amintit în acelaşi context cu cele ale lui Balint sau Axente. Autorul se abţine de la comentarii personale, amintind în schimb părerile lui Szábo Nándor: Iancu era mai degrabă înclinat spre dreptatea maghiarilor, târziu a căzut el sub influenţa lui Axente şi a Vienei. Îl citează de asemenea pe Szábo care l-a văzut pe Iancu în anii '60. Asemeni altor publicişti maghiari, acesta îl credea deja nebun. Amintea totodată că moţii îi dădeau haine noi pe care el le distrugea în câteva zile, şi trăia din mila publică[86].

Autorul a făcut o călătorie în 1892 la Bucureşti unde la anticarul Saraga a avut loc o discuţie despre confuzia între imaginile lui Iancu şi Görgei. Comparaţia între cei doi redă un posibil portret în viziune maghiară asupra celui dintâi: "Aceaşi răceală, s-ar putea spune aceaşi formă cinică a feţei, ochi ascuţiţi, privire înţepătoare, frunte înaltă şi îndrăzneţ bombată. Mai degrabă urât decât frumos", dar din întreg reieşea acea măreţie care să te facă să te simţi mic în faţa lor.

Citându-l pe Kossuth, Jancsó relatează cum în cadrul şedinţelor de la Lugano ale comitetului emigraţiei revoluţionare, Mazzini a cerut şi 2 reprezentanţi români, la care conducătorul revoluţiei maghiare a replicat cu cişee preabinecuscute deja din propria cultură: "românii nu sunt un popor, ci doar lucru de nimic, urmaşii încăierărilor dintre felurite oştiri ale istoriei, fără tradiţie, conştiinţă naţională şi limbă comună, mereu aflaţi în lupte intestine".[87]

Vorbind despre memorandumul lui Papiu Ilarian din 1860, Jancsó avertiza că românii aveau idealul lor: unirea tuturor românilor în Daco-Romania[88]. Transcriind întreg memorandumul lui Papiu, considerat *biblia daco-romanismului*, se aminteşte că Alexandru I. Cuza în loc să respingă memorandumul i-a oferit un serviciu lui Papiu în Ministerul Justiţiei, 2 ani mai târziu.

Citându-l pe Karacsay, care se adresa către Kossuth, aflăm de la Jancsó Benedek: "Principele Cuza în afara faptului că este un valah fanatic, care în prezent visează la Daco-Romania, este o nulitate care se lasă condus

---

[84] *Ibidem*, p. 167.
[85] *Ibidem*, p. 169.
[86] *Ibidem*.
[87] *Ibidem*, p. 199.
[88] *Ibidem*, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro

de anturaj."[89]

Afirmând că iluzia daco-romană a stat în calea realizării proiectului confederaţiei dunărene, publicistul maghiar încheia profetic, dar şi ameninţător pentru lectorii maghiari: "Cheia problemei româneşti se află şi astăzi în Ardeal. Dezbaterea este şi astăzi aceeaşi, dacă Ardealul să rămână patria maghiarilor, sau să se transforme în patria lui Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horea şi Iancu?"[90]

[89] *Ibidem*, p. 283.
[90] *Ibidem*, p. 311

https://biblioteca-digitala.ro

CÂTEVA DETALII LEGATE DE SPIRITUALITATEA ISRAELITĂ TIMIŞOREANĂ DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Alin Scridon*

1. Scurt istoric al cultului mozaic în Timişoara

O înţelegere a spectrului spiritual timişorean nu se poate realiza fără abordarea vieţii confesionale israelite. Aceasta, întregeşte benefic imaginea istoriografică a orizontului credinţei din această parte a Europei.

Un domeniu relativ puţin explorat este cel al comunităţilor evreieşti din Banat ne transmitea regretatul cercetător Valeriu Leu.[1] Astfel, vom încerca să creionăm în câteva cuvinte tabloul evoluţiei evreilor din Banatul istoric. Astfel, prezenţa evreilor în Banat se pierde în negura vremurilor. Există documente care ne confirmă că evreii au vieţuit pe aceste meleaguri încă de la mijlocul secolului al II-lea.[2] Referiri la viaţa evreilor din Banat pot fi găsite mult mai târziu, în secolele XI-XII. Informaţii din secolele IV-IX sunt lacunare, ele lipsind cu desăvârşire.[3]

Structura confesională a populaţiei din Timişoara a fost influenţată de o multitudine de factori. Un rol important l-au avut colonizările cu populaţie. Pe de altă parte ritmul accelerat de industrializare şi de construire a reţelei de cale ferată, apoi dezvoltarea instituţiilor de credit, a celor cu profil comercial, a exploatărilor forestiere au atras forţă de muncă de diferite naţionalităţi, printre care şi evrei.[4]

Timişoara a fost destinaţia a două comunităţi de evrei: sefradă – spaniolă şi aşchenază – germană. Există dovezi că aceste comunităţi au venit în Timişoara în secolele XVII-XVIII din diferite locuri: sudul Dunării, Ungaria, Moravia, Polonia, Cehia, Austria, Germania etc.[5] Aceste colonizări au fost încurajate de Imperiul Habsburgic, datorită politicii demografice Centrale-Europeane şi a abilităţii economice a evreilor.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, prin recesământul din 28 ianuarie 1739, în Timişoara vieţuiau 46 de familii de evrei, care însumau 220 suflete.[6] Numărul lor avea să se schimbe începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În perioada cuprinsă între 1867-1918, în Timişoara comunitatea israelită dispunea de câteva lăcaşuri de cult. Amintim: Sinagoga din

---

* Asistent universitar, Universitatea de Vest Timişoara, alinscridon@yahoo.com

[1] V. Leu, *Despre comunitatea evreiască din comitatul Caraş în veacul al XVIII-lea*, în *Studii istorice bănăţene*, Editura Banatica, Reşiţa, 1997, p. 129.

[22] I. Popescu, *Comunităţile evreieşti din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2007, p. 13.

[3] *Ibidem*, p. 14.

[4] A. Scridon, *Schematismele Bisericii Romano-Catolice din Timişoara. 1867-1918. Incursiune în organizarea bisericească*, în *Şcoală şi societate în Banat*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2010, p. 380-381.

[5] I. Popescu, *op. cit.*, p. 15.

[6] *Ibidem*, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

Timişoara Cetate (1863-1865); Sinagoga din Timişoara Iosefin (1895) şi Sinagoga din Timişoara Fabric (1899).[7]

Tabelul alaturat ne oferă o imagine de anamblu pe cartiere asupra evoluţiei demografice israelite în cartierele Timişoarei. Cea mai spectaculoasă creştere demografică o regăsim în cartierul timişorean Elisabetin. Aici într-un interval de patru decenii ponderea confesională mozaică a crescut cu până la 2100 %.

Tabel 1. Dinamica structurii confesionale israelite în Timişoara. 1868-1913.[8]

	Cartier					
Anul	**Cetate**	**Iosefin**	**Elisabetin**	**Mehala**	**Fabric**	**Total**
1868	591	540	32	44	1400	2607
1875	1270	712	116	114	1815	4027
1886	230	671	131	130	2503	3692
1896	2300	1133	465	199	2390	6487
1913	1078	1821	671	101	2971	6642

2. Secvenţe filantropice, culturale şi spirituale a evreilor din Timişoara

Printre cele mai importante acţiuni filantropice organizate de Bisericile din Timişoara, se găseşte Asociaţia *Chevra Kadişa*.

Obiectivul principal urmărit de Asociaţie este *îngrijirea bolnavilor săraci, înmormântarea evreilor şi îngrijirea cimitirului, organizarea de rugăciuni, administrarea de fundaţii şi legaţiuni în aceste scopuri*[9]

O altă asociaţie care împletea scopul filantopic cu cel cultural, a *fost Asociaţia Talmud – Thora a comunităţii izraelite ortodoxe autonome din Timişoara – Fabric*.

În cadrul statutelor Asociaţiei, aprobate la data de 28 septembrie 1908, figura următoarele prevederi:

- Organizarea de şcoli evreieşti primare şi gimnaziale;
- Organizarea de cursuri speciale de studiere a Talmudului;
- Elevii cu posibilităţi materiale reduse să fie scutiţi de la plata taxei de şcolarizare etc.[10]

Asociaţia accepta ca membru orice evreu care prezenta un caracter ireproabil. Cei care plăteau suma de 100 de coroane erau automat consideraţi ca şi membrii fondatori. Funcţia preşedintelui onorific o ocupa

---

[7] I. Popescu, *Sinagogi şi şcoli evreieşti din Banat în secolele XVIII-XIX*, în *Biserică şi Societate în Banat*, Omagiu Prof.univ.dr. Petru Bona la împlinirea vârstei de 65 de ani, volum coordonat de Tamara Petrov şi V. D. Cherciu, Editura Arhiepiscopia Timişoara, Timişoara, 2005, p. 80-85.

[8] Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Timişoara (în contin. A.E.R.C.T.), *Schematismus Cleri Diocesis Csanadiensis pro Anno Domini*, MDCCCLXVIII, Temesvárini, Typis Ernesti Steger, 1868, p. 38; *Ibidem*, 1875, p. 48; *Ibidem*, 1886, p. 59-60; *Ibidem*, 1896, p. 65-66; *Ibidem*, 1913, p. 120-121.

[9] D.J.A.N.T., *Fond Primăria Oraşului Timişoara*, Dosar 5/1881, f. 1-15, apud I. Popescu, *op. cit.*, p. 158.

[10] D.J.A.N.T., *Fond Primăria Oraşului Timişoara*, Dosar 17/1908, f. 1-3.

https://biblioteca-digitala.ro

permanent rabinul comunităţii autonome izraelite ortodoxe din Timişoara – Fabric. În 1908, rabin era Lévy Joáchim.[11]

Reuniunea de binefacere a femeilor israelite, a fost fondată în cartierul timişorean Fabric. Organizează prima adunare generală la 3 ianuarie 1847, preşedintă fiind Maria Gothielf. Scopul urmărit de Asociaţie era ajutorarea săracilor cu bani şi alimente. Presa timişoreană surprinde una dintre acţiunile caritabile susţinute de Reuniune: donarea de alimente în valoare de 288 fl. 58 cr., la care se adaugă bilete pentru baie gratuite. Aici suntem anunţaţi că au fost îngrijiţi 25 bolnavi şi 9 femei lăuze.[12]

Cele prezentate mai sus ne pot face o imagine limpede referitor la implicarea Cultului Mozaic în activităţile filantropice. Facem precizarea că rabinul Timişoarei era o personalitate nu numai confesională, ci şi culturală.

În ceea ce priveşte aspectele organizatorice, perioada studiată se identifică cu mari schimbări legislative care vor conduce la anumite schimbări şi în plan confesional. Momentul crucial îl reprezintă 25 noiembrie 1867, zi când primul ministru Gyula Andrássy prezintă Parlamentului proiectul de lege privind emanciparea evreilor. Legea nr. XVII a fost votată la 22-23 decembrie 1867, iar la 27 decembrie acelaşi an, actul devine viabil prin semnătura împăratului. Această lege a dat libertate evreilor, care va conduce la o bunăstare economică, posibilitatea tinerilor de a frecventa şcolile din Budapesta şi Viena, posibilitatea de a se manifesta şi pe plan politic etc.[13]

Divergenţele create între evrei, pe de o parte bucuria libertăţii primite prin intermediul legii, iar pe de altă parte, rezervele unor evrei, care considerau legea un pericol la adresa identităţii mozaice.

Au loc mai multe congrese pe această temă. Prima la Pesta (14 decembrie 1868 – 23 februarie 1869), unde participă şi rabinul Timişoarei – Samuel Scharmann. Acestă întrunire aprinde şi mai mult divergenţele dintre evreii ortodocşi (conservatori) şi cei neologi. Datorită acestor neînţelegeri, în luna august 1870 comunitatea ortodoxă a convocat un congres în cadrul căreia şi-a elaborat statute proprii. Statutele au fost confirmate de împărat la 22 octombrie 1871. Este momentul când comunităţile se despart şi oraganizatoric.

Astfel, în această perioadă vom regăsi în Timişoara comunitatea de orientare **ortodoxă**, cea **neologă** şi *cele bazate pe organizarea existentă înaintea congresului din 1868-1869* – **statu quo ante**.[14]

Marea majoritate a evreilor din Mehala au îmbrăţişat conservatorismul ortodox. O comunitate ortodoxă exista încă din 1870 şi în Fabric şi Iosefin. Facem precizarea că, comunităţile *statu quo ante* şi *neologă* se desfăşurau şi ele în cele trei cartiere timişorene.

Divergenţele dintre comunităţile israelite aveau să înceteze în anul 1900 prin intermediul unui act care prevedea schimburile de bunuri.[15]

---

[11] *Ibidem*, f. 3-4.

[12] Vezi *Neue Temesvarer Zeitung*, Timişoara, IX, 1868, p. 3.

[13] I. Popescu, *op. cit.*, p. 199-201.

[14] *Ibidem*, p. 202.

[15] *Ibidem*, p. 202-203.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin actul semnat de împăratul Franz Joseph la 27 decembrie 1867, care prevedea articole referitoare la emanciparea evreilor, s-au creat tensiuni în sânul comunității evreiești. Dezbinările apărute, corelate cu faptul că religia mozaică nu a primit statutul de religie recunoscută oficial - *receptă*, au dus la un dezechilibru în cadrul confesiunii israelite: lipsa sprijinului financiar din partea Vienei pentru susținerea manifestărilor spirituale. Rabinii și dascălii evrei nu erau plătiți din bugetul statului. Un alt dezavantaj îl reprezenta imposibilitatea de a trimite reprezentanți poltitici în Camera Magnaților din Budapesta. Lipsa reprezentanților politici la nivelul forurilor guvernante face revendicările, ori reformele comunității israelite să fie fără ecou. Mai mult cultul mozaic se plasa în aceste condiții în poziție de inferioritate față de celelalte culte.

Așadar, perioada 1867-1918, include mari schimbări în cadrul vieții spirituale israelite. Libertatea de care au beneficiat prin intermediul legii din anul 1867, conduc la dezvoltatea culturală, prin apariția de Asociații, Reuniunii culturale etc. Este momentul în care activitatea filantropică devine mai evidentă. Prin toate aceste manifestări sociale, comunitatea israelită timișoreană contribuie la conturarea noțiunii de *multiculturalitate*, noțiune atribuită orașului Timișoara.

https://biblioteca-digitala.ro

Sinagoga evreiască din Timişoara (zona Traian)

Sinagoga evreiască din Timişoara (zona Unirii)

https://biblioteca-digitala.ro

COMPONENTE ALE VIEŢII CONFESIONALE ÎN COMITATUL TORONTAL LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Munteanu Ioan*

Comitatul Torontal a ocupat până la sfârşitul primului război mondial spaţiul vestic al Banatului istoric, delimitarea fiindu-i marcată de râurile Mureş la nord, Tisa la vest, fluviul Dunărea la sud şi linia convenţională care îl separă în est de comitatul Timiş. Suprafaţa totală însuma 8927,8 kmp. Teritorial-administrativ era împărţit în 14 plăşi, cu trei centre urbane (Kikinda Mare, Becicherecul Mare, Panciova)[1]. Populaţia a sporit de la 474487 persoane în anul 1880 la 541542 persoane în anul 1910, respectiv o creştere de 67.055 locuitori (14,1%)[2]. Creşterea respectivă s-a datorat parţial sporului natural, de altfel relativ mic, şi absorbţiei forţei de muncă din afara comitatului: muncitori agricoli, lucrători în unităţile industriale, la căile ferate, în comerţ. Societatea din comitatul Torontal s-a aflat la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea într-un real proces de modernizare. Economia, viaţa culturală, însuşirea ştiinţei de carte înregistrează progrese importante, determinând schimbări majore în compoziţia populaţiei active, în structura ocupaţiilor locuitorilor, în mentalitatea oamenilor.

Structura vieţii confesionale din perioada istorică menţionată a resimţit consecinţele acestor schimbări produse în evoluţia societăţii. A fost o etapă complexă, în care preocuparea şi stăruinţa pentru respectarea apartenenţei şi tradiţiilor confesionale s-au întrepătruns cu înnoirile, cu schimbările modernizatoare din societate. S-a produs o mobilitate confesională evidentă, dar efectele sale au fost restrânse în comparaţie cu preocuparea locuitorilor de a respecta orientarea tradiţională religioasă şi de a se integra în confesiunea etniei din care făceau parte. De aici a rezultat în viaţa religioasă a comitatului Torontal caracterul de multiconfesionalitate. Au fost active următoarele culte religioase: ortodox, romano-catolic, greco-catolic, reformat, evanghelic, unitarian, izraelit, nazarinean, baptist (Tabel 1).

Tabelul 1. Structura confesională a populaţiei în anii 1880 şi 1910[3]

Confesiunea/An	Total rural	Centre urbane			Total comitat Torontal	
		Panciova	Becicherecul Mare	Kikinda Mare		
Ortodoxă	234251	8683	8480	11858	Nr.	%
1880					263272	50,56
1910	253219	9361	9341	14721	286642	46,59

* Profesor universitar doctor, profesor emerit, Universitatea de Vest Timişoara

[1] I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Aşezările. Populaţia*, vol. 1, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2006, p. 67, 79.

[2] *Ibidem*, p. 282.

[3] *Magyar Statisztikai Köszlemenyek*, vol. 42, Budapesta, 1912, p. 373 (în continuare *M. St. K.*); *Az Magyar Korona Országaiban. Az 1881 év elején végrehagtott Népszamlálás*, Budapesta, 1882, p. 302-309. Tabelul include date referitoare la populaţia civilă.

https://biblioteca-digitala.ro

Romano-catolică	198049	5788	8620	7122	219579	42,17
1880						
1910	247928	7510	13838	10517	279793	45,48
Greco-catolică	3088	60	31	-	3179	0,61
1880						
1910	3391	225	93	119	3828	0,62
Reformată	16286	1580	791	121	18778	3,60
1880						
1910	10505	993	674	377	12549	2,03
Evanghelică	7518	408	307	86	8319	1,59
1880						
1910	21905	1979	813	208	24905	4,04
Unitariană	32	10	11	1	54	0,02
1880						
1910	92	7	11	5	115	0,01
Izraelită	4802	589	1281	653	7325	1,40
1880						
1910	3394	706	1232	782	6114	1,00
Alta	102	9	8	1	120	0,05
1880						
1910	1108	27	4	66	1205	0,23
Total	464128	17127	19529	19842	520626	100
1880						
1910	541542	20808	26006	26795	615151	100

Comparând datele statistice rezultate din recensămintele efectuate în anii 1880 şi 1910 deducem sensul în care au evoluat componentele de viaţă confesională în comitatul Torontal. Constatăm menţinerea caracterului ei multiconfesional, cu o predominare categorică a confesiunilor ortodoxă şi romano-catolică. Împreună deţineau în anul 1880 peste 92,07% din opţiunile religioase ale locuitorilor comitatului Torontal. Rezultă apoi cu claritate influenţa pe care au exercitat-o asupra structurii confesionale schimbările produse în dinamica compoziţiei etnice a populaţiei, în domeniul ocupaţiilor populaţiei active, în activităţile administrative, sociale, culturale. Scade cu 3,97% ponderea confesiunii ortodoxe în structura confesională, datorită creşterii procentuale a confesiunilor romano-catolice (cu 3,31%) şi evanghelice (cu 2,45%). A fost consecinţa integrării în administraţie, în instituţiile publice şi întreprinderile industriale, în comerţ şi transporturile feroviare a unui număr important de funcţionari maghiari, de lucrători calificaţi de limbă maternă maghiară, germană, slovacă, cehă, aparţinând de confesiunile respective. Explică şi diminuarea ponderii confesiunii reformate în favoarea celei evanghelice, de care, probabil, aparţineau cei integraţi în activităţile menţionate.

Structura confesională a populaţiei din comitatul Torontal atestată o preponderenţă netă a două culte religioase, cel ortodox şi cel romano-catolic. Împreună însumau 92,07% din opţiunea religioasă a locuitorilor, celorlalte confesiuni revenindu-le doar 7,93%. Locul principal îl ocupă cultul ortodox cu 46,59% din opţiunea locuitorilor, urmat de cultul romano-catolic cu 45,48%. Dintre celelalte confesiuni, doar cea evanghelică (cu 4,04%) şi cea reformată (cu 2,03%) au deţinut o pondere mai însemnată. La

https://biblioteca-digitala.ro

alte confesiuni sunt înregistraţi la recensământul din anul 1910 credincioşii nazarineni[4], în nouă localităţi (Mocrin, Petre, Alsoitebe, Antalfalva ş.a.).

Considerăm că structura confesională a populaţiei din comitatul Torontal a fost determinată de interferenţa a trei factori importanţi: 1. Dependenţa de componenta etnică a populaţiei; 2. Ataşamentul locuitorilor la tradiţia confesională a grupului etnic de care aparţineau sau a comunităţii din care făceau parte; 3. Rolul important avut de Biserică în viaţa comunităţilor urbane şi mai ales rurale. Convergenţa acestor realităţi evidente a general un nivel redus al mobilităţii confesionale şi un ataşament însemnat la tradiţia religioasă a indivizilor, a familiilor.

O contribuţie esenţială în definirea componentelor confesionale a fost dată de structura etnică a populaţiei. Ea s-a corelat cu ataşamentul locuitorilor la tradiţia colectivităţii etnice şi cu influenţa pe care o exercita Biserica confesională într-o comunitate. Edificatoare în această privinţă sunt realităţile din plăşile comitatului Torontal (Tabel 2).

Tabelul 2. Structura populaţiei după limba maternă şi confesiune. An 1910[5]

Plasa	Total populaţie	Populaţia după Limba maternă în %					
		Română	Maghiară	Germană	Slovacă	Sârbă	Alta
Alibunar	29292	51,2	2,0	2,6	3,4	40,3	0,5
Antalfalva	47044	11,6	12,6	3,9	18,3	52,1	1,5
Banloc	27667	24,0	23,1	30,4	3,0	16,3	3,2
Cenei	30936	11,8	12,0	53,2	0,0	18,6	4,4
Modoş	27048	14,3	17,3	36,6	0,2	25,7	5,9
Becicherecu l Mare	54715	19,4	15,6	30,1	6,0	26,4	2,5
Kikinda Mare	33009	0,7	22,1	29,9	0,0	46,5	0,8
Sânnicolaul Mare	43442	23,6	25,2	29,7	0,3	6,5	14,7
Panciova	47877	22,4	6,6	32,5	2,2	31,2	5,1
Pardani	27171	14,8	22,4	26,3	0,0	35,7	0,8
Periam	30334	27,1	4,4	55,0	0,3	11,3	1,9
Törökbecse	48464	0,3	29,2	2,1	0,0	68,0	0,4
Törökanizsa	47639	4,3	52,4	6,2	0,6	35,8	0,7
Jimbolia	46904	10,0	25,6	54,5	0,1	7,9	1,9
Panciova	20808	3,7	6,6	35,9	1,2	48,0	0,5
Becicherecu l Mare	26006	1,3	35,2	26,2	1,8	34,6	0,9
Kikinda Mare	26795	1,6	22,3	21,9	0,2	52,8	1,2

	Populaţia după confesiune în %							
	Ortodoxă	Romano-catolică	Greco-catolică	Reformată	Evanghelică	Unitariană	Izraelită	Alta
Alibunar	91,2	3,7	0,06	0,24	3,1	0,02	0,4	1,4
Antalfalva	62,9	7,2	0,2	9,5	18,5	-	0,6	1,1

[4] *M.St.K.*, vol. 42, Budapesta, 1912, p. 365, 368.

[5] *Idem*, p. 373; I. Munteanu, *op. cit.*, p. 388, p. 401.

https://biblioteca-digitala.ro

Banloc	41,3	51,2	0,2	0,8	6,1	-	0,3	0,1
Cenei	31,0	67,7	0,4	0,3	0,1	-	0,5	-
Modoş	40,8	56,7	0,1	1,1	0,4	-	0,6	0,3
Becicherecu l Mare	45,6	46,6	0,5	0,3	6,4	-	0,5	0,1
Kikinda Mare	47,7	50,2	0,3	0,6	0,3	-	0,7	0,2
Sânnicolaul Mare	27,6	64,9	3,3	1,8	0,7	0,1	1,5	0,1
Panciova	54,2	31,5	0,0	2,4	11,7	-	0,1	0,1
Pardani	51,1	40,3	0,3	7,3	0,4	-	0,5	0,1
Periam	38,4	58,8	1,3	0,5	0,4	-	0,5	0,1
Törökbecse	68,5	30,3	0,1	0,2	0,1	-	0,8	-
Törökanizsa	40,3	55,9	0,5	1,2	1,0	-	0,9	0,2
Jimbolia	17,5	80,2	1,1	0,4	0,3	-	0,5	-
Panciova	45,0	36,1	1,1	4,7	9,6	-	3,4	0,1
Becicherecu l Mare	36,1	54,2	0,4	2,6	3,2	-	3,0	0,5
Kikinda Mare	54,9	39,2	0,4	1,4	0,8	-	2,9	0,4

Datele statistice rezultate de la recensământul efectuat în anul 1910 îngăduie consideraţii importante. În primul rând atestă legătura strânsă dintre structura etnică şi structura confesională a populaţiei. În plasa **Alibunar**, românii şi sârbii, de tradiţie religioasă ortodoxă, însumau, împreună, 91,5%, ca etnii şi 91,2% ca şi confesiune ortodoxă. Germanii şi maghiarii reprezentau, sub aspect etnic, 4,6% din populaţie, iar confesiunile romano-catolică şi reformată, caracteristice acestora, întruneau 4,0% din structura confesională. În plasa **Cenei**, germanii şi maghiarii însumau 65,2% din populaţie, românii şi sârbii, împreună, reprezentau 30,4%. Confesiunile romano-catolică şi reformată reprezentau 68,0% din structura confesională, ceea ce înseamnă că şi majoritatea slovacilor s-au orientat spre romano-catolici. Confesiunea ortodoxă însuma 31,0% din structura confesională. Preocuparea de a respecta tradiţia confesională a fiecărei etnii este evidentă în toate subunităţile teritorial-administrative ale comitatului Torontal. În plasa **Jimbolia**, germanii, maghiarii şi slovacii reprezentau 80,02% din populaţie, iar confesiunile romano-catolică, reformată şi evanghelică însumau 80,9% din structura confesională. Românii şi sârbii alcătuiau 17,9% din populaţie, iar Biserica Ortodoxă a întrunit 17,5% din opţiunea acestora. În plasa **Törökbecse**, unde sârbii alcătuiau 68,0% din populaţie, iar românii 0,3%, confesiunea ortodoxă reprezenta 68,5% din structura confesională. Germanii şi maghiarii constituiau 31,3% din totalul locuitorilor, iar confesiunile lor obişnuite 30,6%. La fel era realitatea în plasa **Periam**. Românii şi sârbii reprezentau 38,4% din totalul locuitorilor. Tot 38,4% din opţiunea religioasă însuma confesiunea ortodoxă. Germanii şi maghiarii alcătuiau 59,4% din populaţie, iar confesiunilor romano-catolică, reformată şi evanghelică însumau 59,7% din structura confesională[6].

[6] Calcule efectuate pe baza datelor statistice incluse în Tabelul 2.

https://biblioteca-digitala.ro

În centrele urbane, situaţia era similară. La Becicherecul Mare, românii şi sârbii constituiau 35,9% din populaţia oraşului, iar confesiunea ortodoxă reprezenta 36,1%. Germanii şi maghiarii însumau 61,4% din populaţie, iar confesiunile lor tradiţionale 60%. În Kikinda Mare, românii şi sârbii alcătuiau 54,4% din populaţie, iar confesiunea ortodoxă 54,9% din componentele confesionale[7].

Din datele rezultate de la recensământul din anul 1910 constatăm existenţa unei foarte mici diferenţe, ca pondere procentuală, de aproximativ 1%, între structura etnică a populaţiei şi structura ei confesională tradiţională. La români şi sârbi: 0,3% în plasa Alibunar; 0,6% în plasa Cenei; 0,4% în plasa Jimbolia; 0,2% în oraşul Becicherecul Mare. La germani, maghiari şi slovaci de: 0,6% în plasa Alibunar; 0,2% în plasa Cenei, etc. Situaţia s-a datorat unei restrânse mobilităţi confesionale, fapt clar atestat de recensământul anului 1910, prin precizarea apartenenţei la confesiune a locuitorilor în funcţie de limba maternă declarată. (Tabelul 3)

Tabelul 3. Populaţia după limba maternă şi confesiune în anul 1910. Comitatul Torontal[8]

Total populaţie după limba maternă		Populaţia după confesiune							
Română	86937	Ort.		Rom.-cat.	Gr.-cat.	Ref.	Ev.	Izr.	Alta
		Nr.	82751	271	2745	6	20	5	1139
		%	95,2	0,4	3,1	-	0,02	-	1,3
Sârbă	199750	Nr.	189486	1028	176	10	15	12	9021
		%	94,9	0,5	0,1	-	-	-	4,4
Germană	165779	Nr.	59	150122	40	140	6299	300	8819
		%	0,03	90,6	-	0,08	3,7	0,1	9,3
Maghiară	128405	Nr.	1178	106405	182	5315	1521	4009	9795
		%	0,9	82,9	0,01	4,1	1,1	3,0	8,9

Legendă: Ort.–Ortodocşi; Rom.–Cat.–Romano-Catolici; Gr.-Cat.–Greco-catolici; Ref.-Reformaţi; Ev.-Evanghelici; Izr.-Izraeliţi.

Ne exprimăm îndoiala în legătură cu corectitudinea şi obiectivitatea realităţilor exprimate prin aceste date statistice. În primul rând sunt relative datele statistice privitoare la numărul locuitorilor în funcţie de limba maternă. Era extinsă practica înscrierii ca locuitori de limbă maternă maghiară a persoanelor care vorbeau limba maghiară, dar aveau alte origini etnice. Realitatea este atestată în mod clar de situaţia confesiunii izraelite. Recensământul din 1910 nu înregistrează locuitorii de limbă izraelită, dar ei apar de limbă maternă maghiară şi confesiune izraelită în număr de 4009 persoane.

Cu toate că nu redau exact realităţile etnice şi confesionale, datele respective îngăduie totuşi câteva estimări. Rezultă o orientare evidentă a populaţiei etnice prioritar spre una din confesiunile ei tradiţionale. Românii (95,2%) şi sârbii (94,9%) spre confesiunea ortodoxă; germanii (90,6%) şi

[7] *Idem.*

[8] I. Munteanu, *Naţionalitate şi confesionalitate în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în "Apulum", vol. XXXVII/2, Alba Iulia, 2000, Tabelul 8.

https://biblioteca-digitala.ro

maghiarii (82,9%) spre confesiunea romano-catolică. Demonstrează omogenitatea populaţiei în privinţa orientării în plan confesional. Atestă însă şi mobilitatea confesională, manifestată în proporţii diferite la toate grupurile etnice din provincie. Era mai restrânsă la români şi mai cu seamă la sârbi, aceştia orientându-se în proporţie de aproape 95% spre confesiunea ortodoxă. La români, constatăm şi o restrânsă orientare spre confesiunea greco-catolică, însumând 2745 persoane, respectiv 3,1% din structura confesională. La sârbi, numărul locuitorilor declaraţi de alte confesiuni decât cea ortodoxă este redus: 176 greco-catolici, 10 reformaţi, 15 evanghelici. Mobilitatea confesională a fost mai pronunţată la populaţia de limbă maternă germană şi, în special, cea declarată maghiară. La germani, pe lângă cultul religios romano-catolic (90,6%) o anumită extindere a înregistrat confesiunea evanghelică, însumând 6.299 persoane, respectiv 3,7% din orientarea lor religioasă. Maghiarii, declaraţi de această limbă maternă, s-au ataşat confesional şi de cultele reformat (5315 persoane; 4,19%) şi evanghelic (1521 persoane; 1,1%). Această mobilitate confesională restrânsă a fost generată de o serie de cauze, unele subiective. În situaţia referitoare la Episcopia Caransebeşului în anul 1888, Consistoriul Diecezan menţiona că de la Biserica Ortodoxă au trecut la altă confesiune 103 persoane, iar de la alte Biserici la cea Ortodoxă au trecut 179 persoane[9]. În 1887, au trecut de la alte confesiuni la Biserica Ortodoxă 85 de persoane, iar 64 persoane de la Biserica Ortodoxă au trecut la altă confesiune, în special greco-catolică şi romano-catolică[10].

Cu siguranţă, un anumit rol în realizarea acestei mobilităţi l-au avut presiunile exercitate de autorităţi asupra persoanelor de limbă maternă română şi sârbă, cu ocupaţii în serviciile publice, pentru a accepta înregistrarea la recensăminte ca locuitori de limbă maternă maghiară. Redactorii ziarului „Drapelul " din Lugoj precizau, după recensământul din anul 1900: „Comisarii însărcinaţi cu recenzarea populaţiei au făcut ca şi acela care abia bombăneşte câteva cuvinte ungureşti a fasionat limba maghiară ca limbă maternă oficială...Câţi gornici de pădure, de ţarină, câţi geandarmi şi oficianţi publici, mici şi mari, cu graiu românesc, de frică să nu-şi pericliteze pita cea de toate zilele, au căzut victimă procedurii acesteia fără seamăn"[11]. O parte din cei care au acceptat această situaţie au renunţat şi la confesiunea ortodoxă şi se alătură, mai ales, confesiunii romano-catolice. Au existat localităţi, unde numărul românilor şi sârbilor era redus; nu dispuneau de Biserică sau capelă ortodoxă, de parohie proprie şi trăiau răzleţiţi în masa mare a maghiarilor şi mai ales a germanilor. O parte dintre aceştia se vor integra în confesiunea majorităţii locuitorilor. În aşezarea **Răuţi** (plasa Cenei), românii şi sârbii însumau 38 persoane din 1135 locuitori. Doar patru persoane (români şi sârbi), mai aparţineau confesiunii ortodoxe în anul 1910. În aşezarea **Iecea Mare** (plasa Cenei), românii şi sârbii însumau 46 persoane din totalul de 2535 locuitori. Mai aparţineau de confesiunea ortodoxă 23 de persoane[12]. În aşezarea **Lázárföld** (plasa

[9] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, V, 1890, nr. 16, din 22 aprilie/4 mai, p. 4-5.
[10] *Idem*, III, 1888, nr. 17, din 24 aprilie/6 mai, p. 7.
[11] *Drapelul*, Lugoj, I, 1901, nr. 3, din 6/19 ianuarie, p. 2
[12] *M.ST.K.*, vol. 42, Budapesta, 1912; comitatul Torontal.

https://biblioteca-digitala.ro

Becicherecul Mare) românii şi sârbii numărau 15 persoane dintr-un total de 1901 locuitori. Doar 3 persoane mai erau ortodoxe în 1910.

Căsătoriile mixte au constituit o altă modalitate de realizare a mobilităţii confesionale. Nu au fost numeroase, dar au influenţat acest fenomen de transfer de la o confesiune la alta. Oraşul Caransebeş a înregistrat în anul 1889 un număr de 26 căsătorii, dintre care 5 au fost mixte, între persoane de confesiune diferită[13]. La nivelul **Eparhiei Caransebeşului** s-au consumat 307 căsătorii în anul 1887 dintre care 17 au fost mixte[14]. O parte din persoanele aflate în asemenea situaţii au acceptat să adopte fie confesiunea soţului, fie a soţiei. Căsătoriile mixte s-au efectuat, în cursul anilor, mai ales între ortodocşi, romano-catolici şi greco-catolici. Aceste realităţi explică prezenţa în rândul românilor şi sârbilor, de tradiţie ortodoxă, a unor credincioşi romano-catolici şi mai puţin reformaţi şi evanghelici. Explică şi prezenţa în rândul locuitorilor declaraţi de limbă maternă germană şi maghiară a unor credincioşi de confesiune ortodoxă s-au greco-catolică. Credem că prezenţa a 1178 ortodocşi şi 182 greco-catolici în rândul locuitorilor declaraţi de limbă maternă maghiară provine, în primul rând, de la persoanele care ocupau anumite funcţii publice. La presiunea autorităţilor, acestea au acceptat recunoaşterea limbii maghiare ca limbă maternă, dar nu au renunţat la apartenenţa la confesiunea lor tradiţională. Existenţa a 176 de credincioşi greco-catolici în rândul locuitorilor de limbă maternă sârbă considerăm că s-a datorat realizării unor căsătorii mixte din punct de vedere etnic, cât şi prezenţei unui număr mic de locuitori sârbi în aşezări cu o majoritate importantă de populaţie germană sau maghiară: **Grabaţ** (2 sârbi şi 1962 germani); **Comloşul Mic** (2 sârbi şi 1769 germani), **Chiztelec** (32 sârbi şi 1960 germani), etc.[15]

Puternica influenţă pe care o avea Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică în rândul locuitorilor din comitatul Torontal, a generat o pondere redusă a celorlalte culte religioase. Doar confesiunea evanghelică deţinea 4,04% în structura confesională, în timp ce confesiunea reformată se limita la 2,03%; cea izraelită la 1%; cea greco-catolică la 0,62%. Confesiunea reformată avea o pondere mai mare doar în două plăşi (**Antalfalva**-9,5%; **Pardani**-7,3%), iar cea evanghelică tot în două plăşi (**Antalfalva**-18,5%; **Panciova**-11,7%). Confesiunea greco-catolică depăşea 3% din structura religioasă doar în plasa **Sânnicolaul Mare** (3,3%).

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, principalele confesiuni aveau o organizare instituţională consolidată şi se implicau în activităţile din comunităţile comitatului.

Biserică Ortodoxă, beneficiind de susţinerea a aproape jumătate din populaţia comitatului Torontal, s-a afirmat ca o instituţie dinamică, fiind slujită de preoţi mereu implicaţi în apărarea drepturilor locuitorilor, în afirmarea intereselor acestora. Organizată în parohii şi protopopiate, Biserica Ortodoxă Română a fost subordonată ierarhic Episcopiilor de la Caransebeş şi Arad. De Episcopia Caransebeş au depins unele parohii din protopopiatele Vârşeţ şi Panciova. Episcopiei din Arad îi erau subordonate

[13] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, V, 1890, nr. 2, din 14/26 ianuarie, p. 7.
[14] *Idem*, III, 1888, nr. 17, din 24 aprilie/6 mai, p. 7.
[15] I. Munteanu, *Banatul istoric...*, vol. 1, p. 385.

https://biblioteca-digitala.ro

parohiile din protopopiatul Comloşul Bănăţean (Mare) şi unele parohii din protopopiatul Timişoara. Episcopia Ortodoxă Sârbă, întemeiată în baza Rescriptului Imperial din 10 august 1868,avea în dependenţă ierarhică parohiile ortodoxe sârbe din comitat. Era subordonată Mitropoliei Ortodoxe de Carlovitz. La recensământul din 1910 sunt înregistraţi credincioşi ortodocşi în 205 localităţi (97,6%) din comitatul Torontal. Alcătuiau comunităţi diferite ca număr de locuitori aparţinând de confesiunea ortodocsă. În 61 aşezări rurale nu depăşeau 50 de persoane, dar existau mai multe localităţi (Ferdinandfalva; Petre; Cserépalja, Alibunar, Ujozora, Felsöelemer, Nagytárnok, Perlasz, Mocrin, Cenadul Mare, Sânnicolaul Mare, Valcani, etc.) unde depăşeau 3000 persoane. În localităţile cu număr mai redus de credincioşi nu exista edificiu de cult religios, nici preoţi, serviciul religios efectuându-se în capele improvizate sau case particulare.

Chestiunea principală care a intervenit în raporturile dintre cele două Biserici ortodoxe, română şi sârbă, a fost generată de separarea edificiilor şi a bunurilor materiale comune, hotărâre luată după reînfiinţarea Mitropoliei Ortodoxe Române de la Sibiu în anul 1864. Rezolvarea separaţiei a fost mereu tergiversată şi la sfârşitul secolului al XIX-lea era doar parţial înfăptuită. S-au creat tensiuni şi uneori a fost nevoie de hotărâri judecătoreşti pentru finalizarea separaţiei. Gazeta „Foaia Diecezană" făcea următoarea precizare în iunie 1895: „Multe din comunele bisericeşti româneşti din protopopiatele Panciovei şi Vârşeţului s-au despărţit de ierarhia sârbească doar în anii din urmă. În cele mai multe cazuri vechile Biserici Ortodoxe comune, româno-sârbe, au rămas în posesiunea sârbilor"[16]. În comitatul Torontal „veţuiesc mii de români fără a avea preot, fără Biserică, fără şcoală română"[17]. Aceeaşi gazetă mai menţiona: „Toate comunele ce se întind de aici, de la gurile Tisei şi a Timişului spre Nord, până departe, dincolo de Becicherec sunt ori curat române, ori mixte, adică populate de români, sârbi, nemţi. Mai nici într-una nu lipsesc conaţionalii noştri"[18]. Cu toată această realitate, „afară de în **Glogoni** şi în **Uzdin** (mai nou şi în **Dobriţa**) românii sunt încă (în 1895-n.n.I.M.) sub păstorirea bisericească a diecezelor sârbeşti, aşteptând cu sete eliberarea lor de sub jugul ierarhic străin"[19]. Drumul separaţiei a fost lung şi anevoios. Cazul comunei **Dobriţa** este edificator. Încercări de despărţire ierarhică s-au făcut încă în anii 1866 şi 1872. Au fost fără rezultat. În 14 august 1894 o delegaţie a satului merge la Episcopul Nicolae Popea şi îi solicită să mijlocească despărţirea de ierarhia sârbească. La 24 noiembrie 1894, cu Întimatul nr. 128, Episcopul N. Popea îşi dă consimţământul şi ia credincioşii din **Dobriţa** sub scutul său. Le dă binecuvântarea pentru a se organiza în parohie[20]. Era un moment important, întrucât majoritatea parohiilor româneşti din protopopiatul **Panciova** se aflau încă sub jurisdicţia ierarhică a Bisericii sârbe.

---

[16] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, X, nr. 25, din 18/30 iunie, p. 4.
[17] *Idem*, p. 4.
[18] *Idem*, p. 4.
[19] *Idem*, p. 4.
[20] *Idem*, XIV, 1899, nr. 28, din 11 iulie, p. 2,5.

https://biblioteca-digitala.ro

Românii din comitatul Torontal au înţeles un adevăr fundamental: Biserica lor Ortodoxă, în condiţiile existente, avea o dublă menire – aceea de **moralizare** şi de **conservare naţională**. Misiunea sa este dublă şi grea „căci în zilele de la sfârşitul secolului al XIX-lea, poporul român din Ungaria este ameninţat nu numai în moralitatea sa, ci şi în existenţa sa naţională"[21]. Românii îşi pot îndeplini această dublă misiune prin: posedarea unor edificii bisericeşti; conservarea aşezămintelor şi instituţiilor bisericeşti; susţinerea neştirbită a autorităţii şi disciplinei bisericeşti; menţinerea spiritului Bisericii, concretizat în principiile legalităţii, dreptăţii, frăţietăţii, patriotismului[22]. Urmărind să dea viaţă acestui complex program naţional şi moral, şi-au concentrat eforturile spre construirea de noi edificii bisericeşti, care să înlocuiască pe cele pierdute prin separare de ierarhia sârbă. „Foaia Diecezană" consemna următoarele: „Românii au început să-şi ridice Biserici noi, mari şi frumoase. La **Doloave** s-a zidit o Biserică mare, în valoare de 42.000 fl. La **Alibunar** începe edificarea unei noi Biserici române în valoare de 37.000 fl. În stadiul de pregătire se află Bisericile din comunele **Nicolinţul Mare, Marmarac, Deliblata, Cubin.** Noi biserici sunt plănuite pentru a fi construite la **Vârşeţ, Panciova, Ciacova, Becicherecul Mare,** unde veţuiesc mii de români"[23]. Cheltuielile pentru construcţia noilor edificii bisericeşti urmau a fi asigurate din: fondurile proprii bisericeşti ale comunelor; contribuţia credincioşilor români; despăgubirile oferite de Biserica sârbă în urma separaţiei ierarhice[24]. Prin aceste mijloace s-a realizat şi capela din localitatea Dobriţa, sfinţită în 29 iunie 1899. Prin acest act, scrie presa vremii, românii din acest sat au împlinit dorinţa cea mai fierbinte a strămoşilor – despărţirea de ierarhia sârbească – au rupt legăturile silnice şi nefireşti cu trecutul, încep o viaţă nouă[25].

Unele dispute şi neînţelegeri ivite în cursul rezolvării problemelor pretinse de separaţia ierarhică nu au alterat raporturile dintre cele două Biserici Ortodoxe, română şi sârbă, nu au împiedicat desfăşurarea unor activităţi importante în comunităţile pe care le păstoreau. Conducătorii acestor Biserici, slujitorii lor – preoţii, au acţionat pentru a păstra caracterul confesional al şcolilor, pentru a apăra şi afirma învăţământul în limba maternă. Spre preotul sătesc s-au îndreptat adeseori nădejdile ţăranilor în găsirea unor soluţii pentru rezolvarea cerinţelor locale. „Acolo unde e harnic preotul, e harnic învăţătorul, şi poporul merge bine înainte", sublinia „Tribuna Poporului" în anul 1901[26]. În predicile ţinute la sărbători, preoţii au combătut „deprinderile păgubitoare" din existenţa comunităţilor, precum sărbătorile băbeşti, concubinajul, alcoolismul, luxul exagerat. Au înfiinţat şi îndrumat coruri bisericeşti şi biblioteci parohiale, au condus

[21] *Idem*, XIV, 1899, nr. 11, din 14 martie, p. 2.
[22] *Idem*, p. 2
[23] *Idem*, X, 1895, nr. 25, din 18/30 iunie, p. 4.
[24] *Idem*, p. 4.
[25] *Idem*, XIV, 1899, nr. 30, din 25 iulie, p. 3.
[26] *Tribuna Poporului*, Arad, IV, 1901, nr. 140, din 27 iulie/10 august.

https://biblioteca-digitala.ro

Reuniuni de lectură, Reuniuni de cânt şi muzică, fundaţii culturale, instituţii de credit, etc.[27]

Biserica Romano-Catolică are adânci rădăcini în Banatul istoric, inclusiv în comitatul Torontal. La mijlocul secolului al XVI-lea dispunea de 450 parohii, organizate în 7 arhidiaconate. Intră într-un accentuat declin în timpul stăpânirii otomane, apoi se reafirmă după instaurarea stăpânirii habsburgice asupra Banatului. Rezoluţia imperială din 10 mai 1738 stabilea reînfiinţarea Episcopiei de Cenad, însă cu reşedinţa la Timişoara[28]. În anul 1900, viaţa spirituală romano-catolică aparţinea de Archidiaconatus Torontáliensis, ca formă de organizare teritorial-ierarhică. Avea în subordine trei Vice-Archidiaconalis: a) Zsombolyaensis, cu 14 parohii matre şi 33 filialibus; b) Nagy-Kikindaensis, cu 15 parohii matre şi 38 filialibus; c) Torontaliensis Medius, cu 12 parohii matre şi 31 filialibus[29]. La sfârşitul primului război mondial, Episcopia avea în subordine 259 parohii în Banatul istoric şi dispunea de importante resurse materiale. Recensământul din anul 1910 înregistrează prezenţa credincioşilor romano-catolici în toate cele 210 localităţi ale comitatului Torontal. Alcătuiau comunităţi mari, cu sute sau câteva mii de credincioşi. Doar în 11 aşezări rurale au existat sub 50 de credincioşi. Dispuneau de parohii temeinic organizate şi consolidate, de edificii de cult, unele impunătoare, de o dotare materială corespunzătoare. A desfăşurat în cursul anilor o amplă activitate în cuprinsul comunităţilor romano-catolice. Aduce în Banat Ordinul Călugăresc al Surorilor Notre Dame, cu merite deosebite în educarea tinerelor din provincie; întreţine un Seminar teologic, o Şcoală Normală pentru pregătirea educatoarelor; o Şcoală Normală pentru învăţătoare. Sprijină activitatea unor grădiniţe şi şcoli confesionale germane din comitatul Torontal; întemeiază Asociaţii filantropice pentru ajutorarea populaţiei nevoiaşe; ridică impunătoare edificii de cult în unele localităţi. Remarcabile au fost acţiunile caritabile desfăşurate prin intermediul celor 26 instituţii filantropice, care activau în cadrul Fundaţiei Bonnaz, întemeiată de Episcopul Alexander Bonnaz (Caritativa Institut Pauperum; Caritativa. Subsidia pro sacerdot ş.a.)[30].

Biserica Greco-Catolică a avut o cuprindere mai redusă în rândul populaţiei comitatului Torontal. Intransigenţa ierarhiei ortodoxe de la Carlovitz, ataşamentul locuitorilor români la Biserica Ortodoxă au limitat posibilităţile de extindere a confesiunii greco-catolice şi de atragere a populaţiei la acest cult religios. În anul 1910, din cele 210 localităţi rurale ale comitatului, în 80 nu existau credincioşi aparţinând de această confesiune (în 38% din aşezări). Grupuri mici, de 1-10 persoane de confesiune greco-catolică, existau în 89 localităţi rurale (42,4%), dar nu dispuneau de parohie proprie, de edificiu de cult, de preot. În majoritatea acestor localităţi, numărul credincioşilor aparţinând de cultul greco-catolic era limitat la cel

---

[27] I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Şcoală. Educaţie*, vol. 3, Ed. Excelsior Art, Timişoara, 2008, p. 500-514.

[28] *Curia Episcopalis Timisoarensis. Notă istorică referitoare la Episcopia Romano-Catolică de Cenad-Timişoara*, Manuscris, 2001, p. 2.

[29] *Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno jubiliari MDCCCC* (1900), Timişoara, 1900, p. 306.

[30] A. Cr. Scridon, *Cultură şi spiritualitate în Timişoara. 1867-1918*. Manuscris. Mulţumiri.

https://biblioteca-digitala.ro

mult 5 (cinci) persoane. În 35 aşezări rurale, comunitatea greco-catolică însuma între 10-50 persoane. Doar în 6 (şase) localităţi, comunitatea respectivă depăşea 50 de persoane (**Cenadul Mare**-492; **Sânnicolaul Mare**-757; **Comloşul Mare**-362; **Igriş**-281; **Beba Veche**-189; **Iankahid**-188[31]. La începutul secolului al XX-lea, confesiunea greco-catolică din comitatul Torontal era organizată în 6 parohii şi 22 filii subordonate ierarhic Episcopiei de Lugoj; dispunea doar de 3 (trei) Biserici şi o capelă. Era slujită de 6 preoţi, 3 docenţi şi trei cantori[32].

În unele localităţi, lipsite de edificiu de cult, serviciul religios era organizat în case închiriate sau în locuinţele credincioşilor. Deşi nu a avut enoriaşi numeroşi în marea majoritate a aşezărilor rurale, Biserica Greco-Catolică s-a implicat în activităţile din comunităţi, a contribuit la desfăşurarea unor acţiuni culturale şi spirituale, a susţinut Asociaţiile filantropice şi fundaţiile culturale[33].

Biserica Reformată are unele rădăcini în Banat încă din timpul Reformei. A cuprins puţini adepţi datorită poziţiei rezervate a populaţiei autohtone faţă de noua confesiune religioasă. În timpul stăpânirii habsburgice, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, a întâmpinat dificultăţi datorită politicii de colonizare catolicizantă. De abia spre anul 1800 se conturează formarea unor mici comunităţi religioase protestante. După instaurarea regimului austro-ungar îşi extind mult aria de activitate, fiind susţinute de politica oficială a cercurilor guvernamentale de maghiarizare a administraţiei, a unor instituţii culturale. Colonizările oficiale cu populaţie maghiară, mai ales, au contribuit la extinderea activităţii cultelor protestante. Dezvoltarea activităţilor comerciale, a celor din transporturile feroviare, din instituţiile bancare, au inclus un număr sporit de locuitori maghiari şi o extindere a cultelor protestante. Cele două culte reformate (calvin; evanghelic) se despart şi vor activa ca două confesiuni diferite, acţionând pentru afirmarea valorilor spirituale tradiţionale. Recensământul din anul 1910 înregistrează prezenţa de mici grupuri de credincioşi reformaţi în 179 localităţi (85,2%). În 86 de localităţi nu depăşeau 10 persoane (41%), iar în alte 65 de aşezări însumau între 11-20 persoane. Proveneau din administraţie sau din exercitarea unor activităţi economice. Doar în 5 localităţi (**Torontalvásárhely**-4138; **Mocrin**-132; **Kiszombor**-131; **Sânnicolaul Mare**-180; **Hertelendyfalva**-1004) grupau mai mult de 100 de persoane. Prezenţa locuitorilor de confesiune evanghelică a fost înregistrată în 193 localităţi. Alcătuiau tot mici comunităţi. În 109 aşezări (51,9%) nu depăşeau 20 persoane, provenite tot ca urmare a realităţilor administrative şi economice. Doar în 8 (opt) aşezări rurale (**Antalfalva**-4375; **Nagylajosfalva**-4039; **Felsöaradi**-2208 s.a.) numărul credincioşilor de confesiune evanghelică era mai mare, rezultat al structurii etnice şi orientării religioase a locuitorilor. În comparaţie cu lumea rurală, cultele protestante aveau o pondere sensibil mai ridicată în mediul urban. În

---

[31] *M.St.K.*, vol. 42, Budapesta, 1912.

[32] Demetriu Radu, *Diecesa Lugojului. Schematism istoric, Lugoj*, 1903, p. 572-573.

[33] Luminiţa Wallner Bărbulescu, *Zorile modernităţii. Episcopia greco-catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihalyi de Apşa*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 221-303.

https://biblioteca-digitala.ro

Panciova însumau 14,3% din opţiunea religioasă a locuitorilor, iar în **Becicherecul Mare** 5,8%. A fost consecinţa integrării de noi funcţionari şi lucrători, mulţi de limbă maternă maghiară şi germană, în activitatea instituţiilor şi întreprinderilor din centrele urbane.

Cultul mozaic s-a integrat în structura confesională a comitatului Torontal prin cei 6114 locuitori, în majoritate (4009 persoane) declaraţi oficial de limbă maternă maghiară. Sunt locuitorii comitatului, care vorbeau limba maghiară, au recunoscut-o ca limbă maternă, dar nu au renunţat la confesiunea lor tradiţională. S-a realizat un mic progres în ceea ce priveşte numărul de aparţinători de acest cult, datorat extinderii activităţilor comerciale în care evreii erau implicaţi. Potrivit recensământului din anul 1910, credincioşi de confesiune izraelită erau prezenţi în 160 de localităţi (76,2%) din comitat. Alcătuiau, însă, grupuri confesionale restrânse, de câteva persoane. În 95 de localităţi (45,2%) nu au depăşit 10 persoane, iar în alte 27 aşezări trăiau până la 20 persoane. Doar în 4 localităţi (**Jimbolia**-101; **Törökbecse**-224; **Sânnicolaul** Mare-460; **Modoş**-101) colectivitatea izraelită însuma mai mult de 100 persoane. Erau localităţi în care s-a desfăşurat o activitate comercială intensă până la primul război mondial. Şi această comunitate spirituală s-a implicat în acţiuni filantropice, sociale, culturale. Intensă preocupare pentru afirmarea culturală şi spirituală a dovedit Asociaţia Talmud-Tora, care a susţinut organizarea de şcoli evreieşti; ajutorarea elevilor săraci, studierea Talmudului, etc.[34].

Componentele vieţii confesionale din comitatul Torontal atestă existenţa unor instituţii bisericeşti dinamice, implicate în activităţile complexe din comunităţi. S-au definit printr-un caracter multiconfesional, însă cu o predominare categorică a confesiunilor ortodoxă şi romano-catolică, spre care erau orientate opţiunile religioase a peste 90% dintre locuitori. A fost prezent şi fenomenul de mobilitate confesională, dar în proporţii restrânse, fără consecinţe majore în dinamica generală a repartiţiei confesionale. Cea mai mare parte a locuitorilor a rămas ataşată de tradiţia confesională a etniei şi a comunităţii din care făceau parte, au rămas credincioşi cultului religios pentru ei tradiţional. Confesiunile au fost un factor activ în acţiunile multiple desfăşurate în comunităţi, au susţinut efortul spre progres din societate.

---

[34] I. Popescu, *Comunităţile evreieşti din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Ed. Excelsior Art, Timişoara, 2007, p. 225-231.

https://biblioteca-digitala.ro

ACŢIUNILE ÎNVĂŢĂTORILOR CONFESIONALI PENTRU ORGANIZAREA ASOCIAŢIILOR CORALE DIN BANAT LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Angela Dumitrescu*
Mihai Pârvulescu**

În Banat, Şcoala Confesională Românească a contribuit direct la făurirea istoriei având, alături de Biserică, rolul principal în afirmarea conştiinţei naţionale, îndreptată către valorile culturale tradiţionale româneşti. Acest obiectiv a putut fi realizat sub coordonarea culturală şi politică a unor oameni cu înaltă ţinută morală creştină, învăţătorii. Aceştia au activat în şcolile bănăţene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primele două decenii ale secolului XX.

Înfiinţarea de coruri, reuniuni culturale, de societăţi de lectură şi construirea „caselor naţionale" era o activitate prioritară a cadrelor didactice bănăţene la începutul secolului XX.

În localitatea Denta, din Comitatul Timişului, în anul 1906, învăţătorul confesional Vasile Stoica a iniţiat demersurile pentru a înfiinţa un cor mixt al tinerimii locale. Ulterior a activat, în aceeaşi localitate, şi un cor bărbătesc. Repetiţiile aveau loc, în special, în serile de iarnă în localul şcolii confesionale unde se pregătea un veritabil repertoriu. Corul susţinea concerte şi chiar juca scurte piese de teatru cu diferite ocazii, atât în localitate cât şi atunci când era solicitat[1]. Grupări corale au existat şi în alte localităţi bănăţene: la Bolvaşniţa, Cireşa, Poiana, Rusca Montană, Var, Verciorova, Slagna. În comuna Glimboca, din Comitatul Caraş-Severin, funcţiona o bibliotecă populară dotată cu cărţi primite de la Asociaţia Culturală Bănăţeană, o casină, un cor şi o formaţie de dansuri populare, o societate numită „Aurora" care finanţa o secţie biblică, una antialcoolică şi o secţie a femeilor pregătite pentru îngrijirea bolnavilor[2]. Formaţia de dansuri din localitate era cunoscută în tot Banatul, principalul dans al formaţiei fiind căluşul. Principalele surse de venit, ale acestor societăţi şi ale secţiilor sale, erau petrecerile populare şi banii obţinuţi din exploatarea unui cazan de ţuică.

În localitatea Moşniţa din Comitatul Timiş, a fost înfiinţată în anul 1890 o Reuniune de cântări cu statute aprobate, având ca instructor pe Dimitrie Gheorghe din Chizătău. Corul era instruit şi de către învăţătorul Gheorghe Caba. Datorită faptului că erau foarte apreciaţi şi, în consecinţă, şi extrem de solicitaţi să participe la multe reuniuni şi manifestări culturale

---

* Prof. dr. Angela Dumitrescu, (cadru didactic asociat al UVT, Facultatea de Ştiinte Politice, Filosofie si Ştiinte ale Comunicarii, prof. la Colegiul Tehnic Electrotimis Timisoara,) email: angileu31@yahoo.com

** Prof. dr. Mihai Parvulescu, (director Scoala cu clasele I-VIII nr. 16 Timisoara), email: mihaipusa@yahoo.com

[1] Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Române a Banatului, (în continuare AMORB), *Fond Cronici Parohiale*, Dosar Cronica parohiei ortodoxe române din Denta, nenumerotat.

[2] *Ibidem*, Dosar Comuna Glimboca, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro

din Banat, corul avea fonduri substanţiale. Din acestea cumpără, pentru biserica din localitate, un ceas pe care îl fixează în turn, în anul 1913[3]. Tot corul menţionat ridică şi un monument - cruce în faţa bisericii pe care sunt înscrişi, spre aducere aminte, toţi coriştii. În timpul războiului corul îşi va înceta activitatea.

Corul din Izvin a fost înfiinţat în 1883 de ţăranul Toma Gherga din Belinţ şi avea 32 de membrii. Asociaţia culturală era condusă, instruită şi dirijată de către învăţătorul Ioan Mateica, până în anul 1903, când este preluată de învăţătorul Ştefan Ştefan. La acea dată avea 48 de membrii[4]. În Unip, învăţătorul Vasile Vlădica a constituit un cor începând cu anul 1910[5]. Din 1905 exista un cor bărbătesc şi în satul Ianova, dirijat de învăţătorul Alexiu Putici. Acesta continua, de fapt, tradiţia corală locală, aşezarea având, din 1898 un cor al sătenilor, al cărui merit de înfiinţare l-a avut învăţătorul Eutimiu Miloşova[6]. În Hitiaş învăţătorul Nicolae Cotnia dirija, în anul 1900, corul bisericesc din localitate[7] şi aceeaşi activitate culturală îndeplinea şi învăţătorul Mihail Roşu din anul 1885 în localitatea Jadami. În aceeaşi localitate îi este continuată, cu succes, munca la începutul secolului XX, de către învăţătorul Valeriu Iacob[8]. În Beba Veche corul, cu tradiţie, din comună era dirijat de învăţătorul Ioachim Muntean[9].

În localitatea Vasiova exista un cor al plugarilor sub conducerea învăţătorului Serafim Jurca. Societatea culturală purta numele *Doina* şi era alcătuit exclusiv din bărbaţi, luând parte la toate manifestările culturale şi naţionale din întreg Banatul[10].

În comuna Chizătău, încă din anul 1840 preotul şi învăţătorul confesional au înfiinţat un cor pe trei voci. Formaţia muzicală primeşte invitaţii să participe la concerte şi acţiuni culturale, de amploare, în Timişoara şi Arad, iar pentru prestaţiile sale deosebite, primeşte cuvinte de laudă într-un articol, special dedicat activităţii sale, de către ziarul Luminătorul din 1880[11].

Un alt cor bănăţean, de tradiţie şi renumit, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, era cel din parohia Ictar-Budinţ, protopopiatul Lugojului, înfiinţat în 1875 de cantorii Constantin Popovici senior şi junior. Iniţial corul avea 20 de membrii bărbaţi dar, din 1883 el devine mixt şi îşi măreşte numărul ajungând la 60 de corişti. Între 1883 şi 1932 este condus de învăţătorul Virgil Amandia. Sub dirijarea acestuia formaţia corală cântă în 1896 la serbările organizate de Adunarea Generală a Astrei din Lugoj, iar în anii următori participă activ la sfinţirea monumentului lui Dimitrie Ţichindeal şi la

---

[3] *Ibidem,* Dosar Monografia comunei Moşniţa, nenumerotat.

[4] *Ibidem,* Dosar Cronica parohiei Izvin, nenumerotat.

[5] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale, (în continuare SJAN), Timiş, *Fond Colecţia personală de documente Nicolae Ilieşiu,* Dosar Nr. 3, fila 63.

[6] *Ibidem,* fila 88.

[7] *Ibidem,* Dosar nr. 1, fila 64.

[8] *Ibidem,* fila 105.

[9] *Ibidem,* fila 270.

[10] AMORB, *Fond Cronici Parohiale,* Dosar Cronica parohiei Vasiova, nenumerotat.

[11] *Ibidem, Fond Monografiile Protopopeşti,* Dosar Protopopiatul Lugoj, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro

manifestările organizate de Adunarea Generală a Astrei din Timişoara. Formaţia se lăuda, de asemenea, cu 7 diplome câştigate la concursurile la care participase în compania altor coruri.

În 1885 învăţătorul Simeon Andron întemeiază, în localitatea Saravale, un cor de şcolari urmat, în acelaşi an, de înfiinţarea un cor de adulţi mixt româno-sârb numit *Armonia*. Repetiţiile aveau loc seara, între orele 19-22 în zilele de lucru, iar duminica şi de sărbători – ziua, între orele 15-18. Primul concert de cântări şi declamări a avut loc în 2 februarie 1886. Reprezentări corale se desfăşurau în fiecare an, în mod regulat, iarna, iar primăvara şi vara cele două reuniuni corale alternau spectacolele. În cadrul programelor artistice se jucau şi piese de teatru, dar se prezentau şi dansuri populare. Din veniturile realizate la concursurile corale s-a întemeiat o bibliotecă şcolară în localitate. Tot cu aceleaşi fonduri s-a construit şi un local nou pentru şcoala confesională. După anul 1901 corul se desparte de secţia sârbă şi continuă să activeze independent. Cadrul didactic a dirijat, timp de 40 de ani în mod gratuit, până în anul 1926 când, din proprie iniţiativă şi pentru a răsplăti o muncă de o viaţă, dedicată mişcării culturale corale, bănăţene, comuna bisericească îi acordă învăţătorului pensionar o sumă de bani[12].

În foarte multe sate din Protopopiatul Belinţ, Episcopia Aradului, funcţionau coruri bănăţene conduse de învăţători: la Babşa din 1887, în Belinţ din 1880, la Coştei din 1876, la Gruini din 1878, în Leucuşeşti din 1888, la Budinţ din 1878, la Ficătar din 1889, la Jebel din 1889, în Ohaba Forgaci din 1889, la Şuştra din 1884, la Topolovăţ din 1890, la Paniova din 1880, Şuşanoviţa din 1888[13].

Alte coruri cu activitate deosebită întâlnim şi în alte localităţi din comunele administrate bisericesc de Episcopia Aradului: la Comloşul Mare, (1886), în Igriş, (1892), Birchiş, (1877), Căpâlnaş, (1897), Dorgoş (1896) şi Starovăţ, (1891), Murani, (1892), Beregsău, (1882), Toracul Mare, (1894), Lipova, (1883), Alioş, (1890), Buzad, (1886), Cuveşdia, (1883), Sânnicolaul Mic, (1892), Vărădia, (1895), Radna, (1898), Săvârşin, (1894), Găvoşdia, (1896), Juliţa, (1893), Cuvin, (1870), Păuliş, (1881), Bârzava, (1889), Dumbrăviţa, (1871), Şeitin, (1883), Căpriţa, (1882), Şiria, (1881), Pecica, (1881), Nădlac, (1882)[14].

Pe „harta corală" a Episcopiei Caransebeşului erau bine reprezentate şi localităţile Marga, Ohaba – Bistra, Glimboca, Măru, Obreja, Rusca Montană, Băuţar, Iaz, Var, Zăvoi, Vucova, Ciuta, Cornişor, Maciova, Mal, Măgura, Poiana Mărului, Prevencior, Ruşchiţa, Vama Marga[15].

---

[12] *Ibidem, Fond Cronici Parohiale*, Dosar „Istoricul corului bisericesc ortodox român Armonia din Saravale",, nenumerotat.

[13] Vasile Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituţionalizării culturii naţionale 1807-1948*, Arad, 2006, p.153.

[14] *Ibidem*, p.154; SJAN, Arad, *Fond parohia greco-ortodoxă română Căpriţa, 1811-1927; Fond parohia greco-ortodoxă română Pecica, 1852-1923.*

[15] Dumitru Jompan, „Interesul pentru culegerea, tezaurizarea şi valorificarea folclorului muzical în Valea Bistrei", în *Biserică şi comunitate în Banat şi Transilvania*, Timişoara, 2007, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro

Cel mai cunoscut şi mai apreciat dirijor şi organizator de coruri săteşti şi de copii din Banat a fost Ion Vidu, care a funcţionat iniţial ca învăţător în localitatea Seleuş în perioada 1881-1883. În 1883 va preda la Preparandia din Arad muzică instrumentală şi vocală. În 1887 Reuniunea învăţătorilor arădeni îl solicită, şi Ion Vidu acceptă, să predea un curs de vară de muzică învăţătorilor care urmau să înfiinţeze, în localităţile unde funcţionau, coruri[16]. Profesorul şi compozitorul va organiza, ca urmare a acestei solicitări, periodic, cursuri de perfecţionare în „arta corală"pentru învăţătorii confesionali. Presa publica, adeseori, articole elogioase despre aceste acţiuni, subliniind faptul că *„d-nul Vidu este garanţă destulă pentru ca idealul acestor coruri să se facă trup"*, (să devină realitate). Se reliefa, cu această ocazie, importanţa corurilor în viaţa culturală a satelor şi se insista pe ideea că era necesar ca şi comunităţile locale să îi susţină financiar pe acei învăţători care, datorită lipsei banilor, nu ar fi putut participa la aceste acţiuni de perfecţionare, deşi ar fi dorit-o[17]. Tot un astfel de curs se organizează şi în Timişoara, în anul 1905. În 1922 acelaşi Ion Vidu va înfiinţa asociaţia Corurilor şi Fanfarelor din Banat, devenită cea mai prestigioasă instituţie de educaţie muzicală românească din perioada interbelică[18].

Repertoriul muzical al tuturor formaţiunilor corale bănăţene se compunea din imnuri religioase, cântări bisericeşti, cântece funebre, cântece naţional-patriotice, cântece populare româneşti, dar şi piese muzicale compuse de Ioan Vidu, Muzicescu, Timotei Popovici, Gheorghe Dima, Stancovici, dar şi piese de inspiraţie folclorică compuse de învăţătorii – dirijori.

Melodiile patriotice ale corurilor bănăţene aveau texte care promovau ideea unităţii naţionale a tuturor românilor, cultivau dragostea pentru limba şi cultura română, aminteau originile latine ale românilor bănăţeni.

Concertele corale se constituiau, adeseori, în veritabile momente în care sentimentul patriotic românesc era ridicat la rangul de artă. Faptul că acest tip de concerte aveau loc aproape în toate localităţile bănăţene de mai multe ori pe an, că se organizau concursuri, tombole, atât cu ocazia sărbătorilor religioase, cât şi în timpul altor sărbători laice, la care se adunau toţi sătenii, face ca mişcarea corală condusă de învăţătorii confesionali şi de preoţii de la sate să se transforme într-un mijloc de promovare şi de propagare a ideilor naţionale. Exemplificăm cu repertoriul de cântece naţional-patriotice şi populare româneşti ale corului *Armonia* din Saravale de la începutul secolului XX, condus de învăţătorul Simeon Andron:[19]

1.**Cântece patriotice:** *Deşteaptă-te române* de Andrei Mureşanu, Muzica Gr. Muzicescu; *Pe al nostru steag* de Ciprian Porumbescu; *Trăiască regele* de Vasile Alecsandri, muzica de Hubsch; *Sfântă zi de libertate* de

---

[16] *Biserica şi şcoala*, Arad, XII, 1888, nr.2, *apud*, Vasile Popeangă, *op.cit*, p.157.

[17] *Dreptatea poporului*, Timişoara, II, 1905, nr. 21, din 5-18 iunie, p.2.

[18] Rodica Munteanu, Ioan Munteanu, *Timişoara. Monografie*, Timişoara, 2002, p.429; Iosif Velceanu, *Corurile şi fanfarele din Banat*, Craiova, 1929.

[19] AMORB, *Fond Cronici Parohiale*, Dosar Saravale, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru Flechzemacher, muzica Timotei Popovici; *Trei culori de* Ciprian Porumbescu; *Calcă române* de Muzicescu; *Ginta latină* de Marcheti; *Cunoaşteţi ţara* de Marcheti; *Fii României* de Muzicescu; *Iată ziua triumfală* de Himpel; *Noul drapel* de Himpel; *Veniţi viteji* de Timotei Popovici; *Marşul regal* de Muzicescu; *Astăzi fraţilor români* de Muzicescu; *Moartea vitează* de Ştefănescu; *Astăzi cu bucurie* de Ştefănescu; *June române* de Ştefănescu; *Ţara mea* de Ştefănescu; *Junâ de român sunt* de Simeon Androu; *Veacuri triste* de Simeon Androu; *Ştefan Domn* de Simeon Androu; *Hora unirii* de Muzicescu; *Hora de Saravale* de Simeon Androu; *Când frumoasa Românie* de Simeon Androu; *Limba românească* de Gheorghe Sion.

2.**Cântece populare româneşti şi prelucrări folclorice:** *Sus opincă* de Simion Vidu; *Trecui valea* de Mureşan; *Hai Ileană la poiană* de Mureşan; *Negruţa* de Ion Vidu; *Cucuruz cu frunza-n sus* de Humpel; *Badea-i nalt* de N. Oancea; *Coasa* de Ion Vidu; *Lume lume şi iar lume* de Mureşan; *Doină doină* de Mureşan; *Foaie verde de alună* de Mureşan; *Azi e zi de sărbătoare* de Wiest; *Auzi valea cum răsună* de Ion Vidu; *Zorile frumoase* de Ion Vidu; *Mândru soare luce* de Vorobchievici; *Mândră primăvara* de Vorobchievici; *A trecut iarna geroasă* de T. Popovici; *Sai române, sai cu foc* de Muzicescu; *Dor dor şi mie dor* de Ion Vidu; *Cimpoiaşu de* Ion Vidu; *Dragă şi iar dragă* de Ion Vidu; *Mama-i cu două nurori* de N. Oancea; *Spusu-mi-a frunza de vie* de Ion Vidu; *Zis-a badea c-o veni* de Muzicescu; *Lelea vitează* de Muzicescu; *Omul când e necăjit* de Mureşan; *Trandafir crescut în vie* de Oancea;

Din listă se observă faptul că toate melodiile populare erau prelucrări folclorice ale marilor compozitori români ai timpului. Cântecele patriotice naţionale erau interpretate, de asemenea, pe muzica autorilor români şi pe versurile poeţilor din Regatul Român. De altfel, atrage atenţia un amănut semnificativ: din repertoriu nu lipsea imnul Casei Regale din România, dar lipsea cel al Casei de Habsburg.

Manifestarea culturală care a dat expresia istorică deplină a unităţii spirituale a românilor din Banat cu cei din România s-a desfăşurat în 1906 cu prilejul aniversării a 40 de ani de domnie a regelui Carol I. Expoziţia inaugurată cu acest prilej a fost vizitată de 158 de excursionişti din Banat şi Crişana. De fapt, expoziţia din 1906, depăşind intenţia organizatorilor, a dat prilejul unor impresionante manifestaţii de înfrăţire a tuturor românilor: *„Niciodată un număr aşa de mare de români nu s-au mai întâlnit într-un asemenea cadru. Din Banat au plecat 1200 de corişti, iar la Băile Herculane li s-au alăturat şi grupul învăţătorilor din Dieceza Caransebeşului, cu 316 membri. Alt grup era al învăţătorilor din nordul Banatului şi al altor intelectuali conduşi de protopopul Traian Putici din Timişoara. Pe parcursul drumului până la Bucureşti sunt primiţi în toate gările în mod sărbătoresc...."* [20].

Din păcate, foarte multe coruri nu au putut participa la excursia spre Bucureşti. În această situaţie au fost formaţiunile din Reşiţa, (condus de învăţătorul Iosif Velcean), şi din Chizătău cărora notarii comunali le-au refuzat eliberarea documentelor privind semnalmentele, absolut necesare obţinerii certificatului de trecere a frontierei. De altfel, acestea nu au fost

[20] I D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuţii istorice bănăţene*, Timişoara, 1980, p.141.

https://biblioteca-digitala.ro

cazuri singulare, deoarece autorităţile locale maghiare nu priveau „cu ochi buni" acest adevărat exod cultural, bănăţean. Cu toate acestea, au reuşit să participe corul din Sân-Miclăuşul Mare, (comitatul Timiş, condus de Atanasie Lipovan şi Nestor Oprean cu 40 de corişti), corul din Oradea Mare, (dirijat de Nicolae Firu cu 27 de corişti), corul din Bocşa Montană, (dirijat de învăţătorii Perian şi Jian format din 70 de persoane), şi corul din Lugoj care, număra împreună cu membrii săi ajutători, 180 de persoane. Trenul a fost întâmpinat cu urale în toate gările din care urcau fie corişti, fie membrii Reuniunilor învăţătorilor.

Din Caransebeş s-au urcat cei 40 de membrii ai Reuniunii de cântări din localitate, toţi aproape de vârsta a treia. În gara Iablaniţa s-au alăturat excursioniştilor corurile din Bozovici şi Dalbolşeţ, (aproximativ 100 de persoane), iar la Băile Herculane au urcat învăţătorii Reuniunii din Caransebeş - peste 300 de cadre didactice. În total, la trecerea frontierei, care s-a făcut pe la Orşova, erau 700 de bănăţeni participanţi la marea acţiune culturală. La Verciorova trenul special a fost întâmpinat cu bubuituri de tun şi clopote trase, gara şi împrejurimile fiind împodobite cu steaguri tricolore. Din comitetul de întâmpinare a făcut parte prefectul judeţului Mehedinţi şi alte personalităţi locale. În numele excursioniştilor a vorbit George Dobrin, care a subliniat, în scurtul său discurs, importanţa culturală a acestei excursii pentru românii bănăţeni. Deoarece trenul a stat în gară timp de o oră excursioniştii au fost serviţi cu bere rece din partea fruntaşilor locali. La Turnu Severin trenul a fost întâmpinat de fanfara militară a regimentului de dorobanţi care a cântat *Deşteaptă-te române*! Din nou, oficialităţile locale, primarul, (Constantinescu), şi alţii i-au întâmpinat pe călători. Aici se alătură participanţilor corul din Cacova condus de Traian Unţia, de 40 de persoane, corul din Beiuş de 39 de persoane, dirijat de profesorul Ioan Ruşiţa, corul din Coştei condus de Iosif Nicu şi Avram Corcea de 61 de persoane, corul de la Oraviţa de 35 de persoane dirijat de Ioan Bogdan şi corul din Ticvaniul Mare de 50 de persoane, în frunte cu Iosif Birou, toţi sosiţi la Turnu Severin cu vaporul de la Baziaş. Încă 120 de persoane participante făceau parte din corul *Doina* condus de Ştefan Paulian din Turnu Severin, numărul total al excursioniştilor ridicându-se la aproximativ 1200. Înainte de plecare spre Bucureşti, care s-a făcut cu 2 trenuri, „*s-a întins o horă mare şi veselă dansând alăturea fraţii de dincolo şi de dincoace... privelişte era fermecătoare*". În totalitate călătoria a durat 26 de ore, toţi participanţii fiind întâmpinaţi în gară la Bucureşti de doamne şi domnişoare îmbrăcate în costume populare româneşti, care erau coristele societăţii *Carmen*. Alte coruri româneşti participante, care s-au alăturat formaţiilor bănăţene, au fost: *Societatea corală mixtă Doina* din Bucureşti, (100 de membrii dirijat de George Cucu), corul *ţărănesc Osoiu* din Iaşi, (70 de băieţi conduşi de învăţătorul Toma Ioan), corul *Armonia* din Bârlad, (70 de corişti conduşi de profesorul Bulbuc). Au participat de asemenea şi alte societăţi culturale care aveau în componenţă şi coruri: *Societatea Dacia Traiană, Societatea Lidertafel* cu 80 de cântăreţi conduşi de Theodor Graf, *Societatea Eintracht* cu 70 de corişti dirijaţi de Bondy, *Societatea Armonia* din Cernăuţi dirijat de Slujansky cu 105 corişti dirijaţi de profesorul Koller şi *corul Dumbrăveni* cu 50 de băieţi

https://biblioteca-digitala.ro

şi fete condus de Poporescu[21]. Ziarul *Drapelul* descrie intrarea trenurilor care îi aducea pe corişti în gara Bucureşti ca fiind unul din cele mai solemne, mai impunătoare şi mai mişcătoare, evenimente din istoria naţională.

La „Arenele romane" corurile din toate ţinuturile pământului românesc, însumând peste 2000 de corişti au cântat împreună. Foaia Diesană consemna: *„Măreţ spectacol şi de neuitat ! Au cântat împreună şi la Sinaia, iar la Ploieşti au venit la gară să-i întâmpine peste 20 000 de persoane"*. Corurile bănăţene participante la manifestare au intonat sub bagheta lui Ion Vidu „Pui de lei" şi „Deşteaptă-te române". Tot acum, N. Iorga se va reîntâlni cu noii săi prieteni din Banat. Alte personalităţi ale culturii bănăţene care au participat la manifestările culturale de la Bucureşti, au fost figuri importante ale Reuniunilor Învăţătorilor români: Vasile Goldiş, Iosif Moldovan, Iuliu Vuia, Iuliu Grofşoreanu, Nicolae Ştefu, Nicolae Firu, Nicolae Boşcaiu, etc[22].

Un alt moment, considerat istoric, a fost primirea corurilor ardelene şi bănăţene la castelul Peleş din Sinaia de către regina Elisabeta şi regele Carol. Momentul este descris sub imperiul emoţiilor de către presă, *„ca o fericire neaşteptată"* provocată de vederea primului om de stat al neamului românesc, o dorinţă în sfârşit împlinită. După încheierea defilării formaţiunilor corale regele a coborât de la balcon însoţit de Petru Barbu, Coriolan Brediceanu, Constantin Rădulescu, Virgil Popescu şi Constantin Ignea, toţi cinci lugojeni. Carol I s-a interesat despre cei prezenţi, care erau meseriile acestora, chemându-l pe protopopul Popovici pentru a-i vorbi. L-a felicitat apoi pe George Dobrin conducătorul tuturor coriştilor. Regina Elisabeta a felicitat, la rândul său, personal pe Ion Vidu pentru compunerea piesei *Lugojana*, una din preferatele suveranilor[23].

Românilor bănăţeni participanţi la Expoziţia Jubiliară de la Bucureşti din anul 1906 le-au fost acordate premii care s-au constituit în motive de mândrie naţională pentru premianţi:[24]

a) Diploma de onoare cu medalia de aur pentru Reuniunile române de cântări din Lugoj, Reşiţa, Bocşa Montană, Bozovici, Dalboşeţ, Oraviţa, (*Corul Concordia*), Ticvaniul Mare, (*Corul Armonia*), Sânnicolau Mare, Coştei şi Corului Român din Cacova;

b) Diploma specială cu medalia de aur a fost acordată Diecezei greco-catolice a Lugojului, lui Ion Boroş pentru lucrările sale istorice, lucrărilor de mână făcute de ţărăncile române din Chizătău, Banloc, Lipova, Buziaş, Ciacova, Oraviţa, Sânnicolau Mare, Ecica Montană, dirijorilor corurilor române: Ioan Vidu, Iosif Velceanu din Reşiţa, Ioachim Perian din Bocşa Montană, preotului Ilie Imbrescu din Bozovici, lui Ilie Ruva din Dalboşeţ, lui Traian Linţa din Cacova, lui Ioan Bogban din Oraviţa, lui Atanasie

---

[21] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, XXI, 1906, nr.36, din 3 septembrie, p.2-4.

[22] Vasile Popeangă, *op.cit.*, p.262; Rusu - Abrudeanu, Ioan Rusu - Abrudeanu, *Patriarhul României Miron Cristea*, Bucureşti, 1929, *apud* Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român - Legături politice şi culturale între 1859-1918*, Bucureşti, 1979.

[23] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, XXI, 1906, nr.45, din 5 noiembrie, p.4.

[24] Ioan Munteanu, *Mişcarea naţională din Banat. 1881-1918*, Timişoara, 1994, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro

Lipovan din Sânnicolau Mare şi Iosif Micu din Coşteiu precum şi băncilor populare Timişana, Lugojana, Oraviciana şi Făgeţana;

c) Diploma specială cu medalie de argint pentru lucrările de mână realizate de satele Becicherecul Mare; Iladia, Ghiroda, Chizătău, Lugoj, Alibunar, Sasca Montană, Şacoşul Unguresc şi băncilor populare din Vârşeţ, Ecia, Jebel, Lipova, Lugoj, Berlişte, Jidovin, Beregsău, Bucovăţ, Lighed, Bocşa Montană, Sacul şi Caransebeş;

d) Diploma specială cu medalia de bronz pentru lucrul de mână realizat în satele Naidăş, Ghiroda, Buziaş, Hitiaş, Chişoda, Giroc, Ecia, Iladia, Ghilad, Broşteni, Berlişte, Ticvaniul Mare, Răcăşdia, Sasca, Jebel, Satul nou, Oraviţa.

Toată această acţiune a fost, desigur, pentru contemporani, un moment istoric înălţător şi care s-a întipărit în mintea, dar mai ales în inima învăţătorilor, preoţilor şi ţăranilor participanţi alimentându-le sentimentul de mândrie naţională şi de apartenenţă la cultura şi civilizaţia românească.

Despre excursia prilejuită de ceremoniile aniversare de la Bucureşti presa, prin intermediul notiţelor de drum ale învăţătorilor participanţi, descrie cu lux de amănunte desfăşurarea evenimentelor şi comentează însemnătatea acestor manifestări pentru cultura românilor bănăţeni şi spiritul naţional românesc. Astfel, toate societăţile corale au participat la sfinţirea steagului corului *Carmen* din Bucureşti patronat de prinţul Ghica şi de doctorul Istrati. Societatea corală se înfrăţeşte, cu acestă ocazie, în mod simbolic, cu toate celelalte coruri, moment descris de învăţătorul Petru Bandu ca fiind *„de înălţare a inimii şi a sufletului românesc, un moment de toată atracţia şi însemnătatea"* [25].

O contribuţie semnificativă la adâncirea legăturilor politice şi culturale dintre Banat, Transilvania şi România, la integrarea bănăţenilor şi transilvănenilor în viaţa culturală unitară a poporului român l-au avut contactele strânse între Reuniunile de cântări şi muzică, care au menţinut mereu vie, cum sublinia Caius Brediceanu, credinţa şi nădejdea de unitate. *„Noi nu cântăm ca să cântăm numai"* va declara George Dobrin în timpul manifestărilor culturale de la Bucureşti[26]. Românii bănăţeni au imprimat constant acţiunilor culturale un accentuat caracter naţional.

Scopul declarat al corurilor bănăţene, conform statutelor de funcţionare, era *„cultivarea locuitorilor din comuna bisericească"*. Datorită repertoriului, care cuprindea aproape în exclusivitate cântece patriotice româneşti şi populare cu specific local, dar şi din alte zone etnografice ale României, nu de puţine ori activitatea acestor instituţii era interzisă. Este şi situaţia în care se găsea corul din Beregsău a cărui activitate a fost interzisă o perioadă de către notarul comunal pe motivul că *„acolo se politizează"*. Pretorul cercual a aprobat propunerea şi a autorizat pe notar *„să bată toba în sat că acela care o cuteza să meargă la şcoală şi la cor o fi dus cu geandarmii"* [27].

Limitaţi, de legile învăţământului, în susţinerea şcolilor proprii româneşti, în sate se înfiinţează din ce în ce mai multe coruri şi reuniuni

---

[25] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, XXI, 1906, nr. 44, din 29 octombrie, p.5.

[26] Ioan Munteanu, *op.cit.*, p. 198-199.

[27] *Educatorul*, Oraviţa, III, 1911, nr. 4, din aprilie, p.156.

https://biblioteca-digitala.ro

culturale prin care se propaga atât ideea politică a unității naționale, cât și convingerea că dreptul la propria cultură și la specificitatea dată de originea istorică, tradiția și cultura română nu puteau fi stopate.

Corurile aduceau bucurie și mângâiere sătenilor, le dezvolta acestora „gustul muzical" și se constituiau totodată într-o *„fortăreață a bisericii și a națiunii române"*[28]. Reuniunile de muzică, corale și de teatru au avut o atracție deosebită pentru publicul românesc deoarece suplineau și lipsa unui teatru cu acces larg. Ele aveau un repertoriu ce includeau piese originale, cu subiecte desprinse din viața rurală[29].

În subsidiar însă, scopul era dezvoltarea unei conștiințe naționale a bănățenilor, în înțelesul și spiritul secolului, în care ideea de națiune se baza pe cunoașterea și aprofundarea legăturilor cu toți cei care vorbeau limba română, purtau aceleași haine „naționale", sau se raportau la un trecut istoric comun, de sorginte latină.

Faptul era cunoscut la nivelul conducerii politice a Austro – Ungariei. Dovada o reprezenta interzicerea funcționării unor astfel de societăți. Astfel, în 1892 se pun bazele *Asociației femeilor ortodoxe române din Lipova*, care avea în frunte pe cei mai de seamă reprezentanți ai vieții politice din localitate[30]. Asociația nu e aprobată însă de Ministerul Instrucțiunii din Budapesta datorită prefectului care, în raportul confidențial către ministru, din 31mai 1892, scria: *„În ultimii ani s-a observat că, mai ales românii sub forma asociațiunilor culturale și de binefacere, urmăresc cultivarea și dezvoltarea sentimentului național și al solidarității naționale. Acest lucru se observă mai ales la asociațiile în care preoții și învățătorii, aderenți ai curentului naționalist, au rolul de conducători. În fruntea Asociației femeilor ortodoxe din Lipova este protopopul Voicu Hamzea, cunoscut naționalist și cu celelalte persoane de la conducerea Asociației sunt aderenți ai curentului naționalist"*[31]. Având în vedere toate acestea, prefectul propunea Ministerului să nu aprobe statutele.

De altfel, toate reuniunile și asociațiile de cultură, lectură, cântări, muzică, aveau stipulate în statut activități care depășeau stricta definire a termenilor. Din acest motiv Episcopiile nu puteau decide singure și în mod independent aprobarea funcționării acestora. Ca urmare și consecință, documentațiile erau trimise Ministerului de culte și instrucțiune publică. În cazul înființării *Reuniunii de cântări și muzică a plugarilor din Oloșag*, din actele oficiale reieșea faptul că, în final: *„Consistoriul nu avea competența să aprobe asemenea statute"* [32].

Deși societățile corale și de lectură întâmpinau dificultăți în aprobarea statutelor, (căci *„cântarea este cel mai puternic mijloc de agitație naționalistă"*),[33] numărul lor creștea constant. Asociațiile luptau pentru

---

[28] *Foaia scolastică*, Blaj, VI, 1904, nr. 20, din 1 decembrie, p.323.

[29] Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 39.

[30] *Ibidem*, p. 38.

[31] Zenobie Pâclișanu, „Guvernele maghiare și mișcările culturale ale românilor ardeleni", în *Revista fundațiilor*, București, 1,1934, p. 124.

[32] SJAN Timiș, *Fond Protopopiatul ortodox român Lugoj*, Dosar 38/1902 – 1907, fila 1.

[33] Vasile Curticăpeanu, *op.cit.*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

conservarea limbii, a obiceiurilor, a culturii, a tradiţiilor şi istoriei proprii – româneşti. Ele rămân mici insuliţe de cultură românească cu acţiuni coordonate de şcoala confesională bănăţeană prin reprezentanţii săi – învăţătorii - la nivelul comunităţilor locale.

Adevărata mare mişcare naţională culturală la nivelul Transilvaniei şi Banatului va fi dirijată, în mod mult mai organizat şi eficient, de către ASTRA, dar acţiunile acesteia veneau şi se suprapuneau pe un *„teren cultural"* deja desţelenit de asociaţiile literare şi corale româneşti înfiinţate la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX.

https://biblioteca-digitala.ro

ZENOVIE PÂCLIŞANU ŞI VEACUL LUMINILOR LA ROMÂNII ARDELENI

Iacob Mârza*

Revizitarea unor credibile şi provocatoare consideraţii ale istoricului Pompiliu Teodor, care ridică o serie de interesante şi justificate interogaţii, unele de-a dreptul stimulatoare, asupra nivelului şi perspectivelor investigaţiilor iluministe româneşti din deceniile 8-9[1], la care se adaugă o modernă şi necesară perspectivă bibliografică mai recentă asupra veacului Luminilor[2], ne-au determinat, pe firul preocupărilor din ultimele decenii asupra vieţii, activităţii şi operei istorice datorate lui Zenovie Pâclişanu, să propunem o nouă ipostază a istoricului Bisericii Române Unite cu Roma, şi anume aceea de cercetător al veacului Luminilor la românii ardeleni[3]. Preotul greco-catolic, istoricul, funcţionarul ministerial şi diplomatul Zenovie Pâclişanu (1886-1957), a fost Membru corespondent al Academiei Române dar şi autorul sintezei asupra istoriei Bisericii greco-catolice[4], este considerat, de altfel justificat, reprezentant al „localismului creator" în istoriografia românească interbelică[5], demnitarul găsindu-şi sfârşitul, nedrept şi tragic, ca o reflexie particulară a dureroasei sintagme „plata şi răsplata istoriei", alături de alţi reprezentanţi ai elitelor româneşti, în închisoarea comunistă (deceniul 6 al secolului trecut)[6].

---

*Universitatea „1 Decembrie 1918", 510009 Alba Iulia, Str. N. Iorga, nr. 11-13; iacob_marza@yahoo.com

[1] *Stadiul actual al cercetărilor iluministe*, în *Interferenţe iluministe europene*, în *Memoriile Secţiunii Istorice a Academiei* Române, 4, 1, 1976, p. 39-47; *Où en sont les études sur les Lumières Roumaines*, în *Cahiers roumaines d'études littéraires*, 2, 1977, p. 40-50; *Romanian Enlightenment research*, în *Enlightenment and Romanian Society*. Edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, „Dacia", 1980, p. 9-20.

[2] Nicolae Bocşan, *Bibliographie des Lumières roumaines (Contributions)*, în *Cahiers roumaines d'études* littéraires, 2, 1977, p. 87-97; Ştefan Lemny, *Românii în secolul XVIII. O bibliografie*. Volumul I, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1988.

[3] Puncte de vedere: Iacob Mârza, *Zenovie Pâclişanu şi veacul Luminilor la românii ardeleni*, la Sesiunea de comunicări ştiinţifice *Autoritatea critică în istoriografie şi în istoriografia literară*, organizată de Consiliul Judeţean Alba, Muzeul Naţional al Unirii, Revista „Discobolul", Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia, 20-21 octombrie 2006.

[4] Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*. Ediţie îngrijită de Pr. Ioan Tîmbuş, Târgu-Lăpuş, „Galaxia Gutenberg", 2006.

[5] Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, „Junimea"1989, pp. 169-170.

[6] Pentru stadiul actual al istoriografiei, respectiv etape şi momente din viaţa, activitatea şi opera istoricului, cf. Zenovie Pâclişanu, *Relatio Rumenorum e terris coronae S[ancti] Stephani ad Reformationem saec[ulis] XVI et XVII – Legătura românilor de pe pământurile coroanei Sf[ântului] Ştefan cu Reforma în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, Viena*, 1912. Traducere din limba latină: Andreea Mârza. Studiu introductiv, ediţie, note, rezumat şi indice: Andreea Mârza, Iacob Mârza, Sibiu, „Techno Media", 2010, p. 10-43.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin alegerea lui Zenovie Pâclişanu între membrii corespondenţi ai Academiei Române, la Secţia Istorică, la propunerea unei autorităţi istoriografice interbelice de talia lui Nicolae Iorga, în vara anului 1919, se înregistrează diversificarea şi potenţarea discursului său istoric, exemplar prin valoarea morală a comunicării. Dacă mesajul cultural şi istoriografic al cercetărilor se menţine în limitele şcolii critice, remarcându-se prin tehnica documentării ştiinţifice, valorificând în marea majoritate a cazurilor izvoare arhivistice interne şi externe, de natură diplomatică ori narativă, acurateţea şi raţiunea argumentaţiei şi interpretării istoriei realitate vizau, poate mai mult ca oricând, finalităţi naţionale şi politice indiscutabile. De fapt, în deceniile 3-4, când se conturează *a doua etapă a scrisului istoric*, apar cercetări fundamentale şi remarcabile asupra secolului Luminilor la români în Transilvania. Ele sunt prestigioase şi surprinzătoare prin analiză şi interpretare, concluzii şi rezultatele documentare, pentru această etapă a creaţiei sale ştiinţifice[7] şi pentru perspectiva istoriei cunoaştere propuse specialiştilor[8], peste care nici astăzi nu se poate trece, atunci când cineva, cu bună credinţă, ar dori să abordeze epoca şi fenomenul în cauză, conferind cercetărilor în domeniu un plus de optimism istoriografic. Lucrările au fost tipărite, sub egida Academiei Române, la Bucureşti, în teascurile cunoscutei edituri „Cultura naţională", în anii 1923-1924, cu titlurile: *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790-1792. Studiu istoric cu anexe documentare*, 113 p., respectiv *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein,1746-1768*, 160 p.

Prima lucrare este editată, se ştie, la *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice Seria III Tomul I Mem.* 2, şi reprezintă o contribuţie ştiinţifică indiscutabilă, deşi progresul istoriografiei naţionale asupra fenomenului politic iluminist este consistent şi real, sub raport documentar şi interpretativ. Discursul istoric, rostit în şedinţa Academiei Române din 17 martie 1922, se centrează, practic, în această cercetare structurată pe 7 secvenţe, pe mişcarea politico-naţională *Supplex Libellus Valachorum*, 1791 (cadrul cultural şi politic intern, problematica de idei a textului, programul politic, finalităţile actului etc.), documentul pragmatic al românilor ardeleni din secolul Luminilor în lupta lor pentru drepturi politice şi naţionale, iniţiată *de jure et de facto* de dârzul Episcop Inochentie Micu Klein. După o echilibrată parte introductivă[9], autorul dezvăluie, sub acoperire documentară, pe firul istoriografiei româneşti interbelice, din care nu lipsesc

---

[7] Vezi Iacob Mârza, Andreea Mârza, *Biserică şi naţiune la Zenovie Pâclişanu (1886-1957): a doua etapă a discursului istoric (deceniile 2-4 ale secolului al XX-lea)*, în *Identităţi confesionale în Europa Central-Orientală (Secolele XVII-XXI)*. Lucrările colocviului internaţional din 14-17 noiembrie 2007. Coordonatori: Nicolae Bocşan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Cluj-Napoca, „PUC", 2009, p. 283-294.

[8] Cf. recenzia lui N. Iorga, în stilul său inconfundabil, cu observaţii critice şi cu miez politic pentru o modernă perspectivă istoriografică, à propos de *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790-1792* (extras din *Analele Academiei Române*), Bucureşti, 1923, în *Revista istorică*, IX, 7-9, 1923, p. 147-152.

[9] Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790-1792*, pp. 1-4 (*Introducere*).

https://biblioteca-digitala.ro

fireşti accente naţionale, o serie de abuzuri administrative şi politice, la care au fost supuşi românii ardeleni de către autorităţile locale şi guberniale de pe cuprinsul Marelui Principat al Transilvaniei[10], pentru ca apoi să discute aspecte şi evenimente concrete care converg către lupta politică a românilor petrecută în anul 1790[11]. În acelaşi timp, dezbate dintr-o perspectivă istoriografică pozitivistă, tipică pentru deceniul 3 al secolului, programul *Supplex*-ului[12], de la consecinţele literare ale mişcării naţional-politice[13] la influenţa asupra evoluţiei politice ulterioare, în care s-a implicat elita românilor ardeleni[14], fără să omită alte aspecte ale activităţii politice la aceeaşi etnie[15], în anul 1791, respectiv sensul şi consecinţele misiunii episcopilor Ioan Bob şi Gherasim Adamovici la Viena, în anul următor[16], respectiv în 1792.

Baza documentară, cu care şi-a înzestrat istoricul lucrarea[17], axată pe 35 izvoare, rămâne şi astăzi folositoare, mai ales ca unele piese arhivistice incluse în demonstraţia istorică a lui Zenovie Pâclişanu s-au pierdut ori au fost distruse în perioada dictaturii comuniste. Cu toate că, metodologic, pot fi puse în discuţie unele norme şi principii de transcriere a pieselor de arhivă (păstrate odinioară în Arhiva Comitatului Hunedoara şi a Episcopiei Greco-Catolice din Oradea), paleta documentară oferită cu generozitate de istoric, începând cu declaraţia funcţionarilor din Comitatul Hunedoara, din 23 martie 1790, care nu mai recunosc autoritatea Vicecomitelui Ladislau Pop, pe motiv că era român[18] şi încheind cu petiţia episcopilor Ioan Bob şi Gherasim Adamovici, adresată Împăratului Francisc I, solicitând numirea unor slujbaşi români la Tezaurariatul Principatului[19], poate fi folosită şi astăzi, cu toate progresele documentare şi interpretative ale discursului istoric asupra lui *Supplex Libellus Valachorum*. Baza documentară a lucrării indică, între altele şi în mod convingător, adeziunea unei bune părţi a elitelor româneşti din Transilvania la momentul *Supplex Libellus Valachorum*, între care s-au evidenţiat şi mulţi slujitori ai şcolilor Blajului, între care îi menţionăm pe: Ioan Bob, Ioan Halmagi, Samuil Micu, Ioan Para, Chiril Ţopa[20] ş. a. În acelaşi timp, impresionează bibliografia română şi europeană,

---

[10] *Ibidem*, pp. 5-8 (I. *Brutalităţi şi asupriri*).

[11] *Ibidem*, pp. 9-20 (II. *Activitatea politică a românilor ardeleni în anul 1790*).

[12] *Ibidem*, pp. 21-41 (III. *Supplex Libellus Valachorum*).

[13] *Ibidem*, pp. 41-48 (IV. *Efectele literare ale lui Supplex Libellus Valachorum*).

[14] *Ibidem*, pp. 49-54 (V. *Influinţa lui Supplex Libellus Valachorum asupra desvoltărei politicei românilor ardeleni*).

[15] *Ibidem*, pp. 54-57 (VI. *Cealaltă activitate politică a românilor ardeleni în 1791*).

[16] *Ibidem*, pp. 57-78 (VII. *Misiunea episcopilor Ioan Bob şi Gheorghe Adamovici la Curtea din Viena în anul 1792*).

[17] *Ibidem*, pp. 79-114 (*Anexe documentare*).

[18] *Ibidem*, p. 79.

[19] *Ibidem*, p. 114.

[20] *Ibidem*, passim; Iacob Mârza, *Şcoala şi naţiune (Şcolile de la Bla în epoca renaşterii naţionale)*, Cluj-Napoca, „Dacia", 1987, p. 120-129; idem, *École et nation (Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale)*. Traduction Rodica Chira et Doina Puşcău, Cluj-Napoca, ICR, 2005, p. 120-128; idem, *Political Dynamism in Transylvania during*

https://biblioteca-digitala.ro

la care apelează Zenovie Pâclişanu, semnată de Augustin Bunea, Elie Dăianu, Silviu Dragomir, Eugen von Friedenfels, George Michael Gottlieb Herrmann, Hunfalvy Pál, Nicolae Iorga, Ioan Lupaş, Alexius Mikó, Paul von Mitrofanov, Alexandru Papiu Ilarian, Ilarion Puşcariu, Sterie Stinghe, Friedrich Teutsch, Ferdinand von Zieglauer[21] ş. a. La aceşti autori consacraţi se adaugă mai multe reviste de specialitate, unde s-au publicat documente reprezentative pentru secolul Luminilor la românii ardeleni, între care amintim: *Analele Academiei Române, Foaie pentru minte, inimă şi literatură, Hunyadmegyei régèszeti és történelmi társulat évkönyve, Századok, Transilvania*[22] etc.

Istoria cunoaşterii la scară naţională naţională i-a asigurat lui Zenovie Pâclişanu un loc pe deplin meritat, în discursul metodologic, naţional şi politic al problemei[23], de la Al. Papiu Ilarian şi George Barițiu la A. D. Xenopol şi Silviu Dragomir, continuând cu Ioan Lupaş, Nicolae Iorga, Gh. I. Brătianu, Şt. Pascu, Constantin C. Giurescu, I. Tóth Zoltán, Ladislau Makkai, Ladislau Gáldi, David Prodan, Keith Hitchins, Pompiliu Teodor, Aurel Răduţiu, Ladislau Gyémánt, Nicolae Bocşan, Iosef Wolf ş. a. „Privită în ansamblu, cercetarea lui Z. Pâclişanu, intitulată *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790-1792* poate fi considerată parte integrantă din efortul general de *reabilitare istorică* pe care o propunea, în deceniul 3, Al. Lapedatu"[24]. Efortul interpretativ al istoricului, care trebuie ataşat, în peisajul istoriografiei româneşti asupra lui *Supplex Libellus Valachorum*, în apropierea contribuţiilor marcante ale lui Silviu Dragomir şi Ioan Lupaş din epoca interbelică, însumează, indiscutabil, şi o valoarea morală şi ştiinţifică a cercetării istorice, pentru care a pledat atât de cordial, sub cupola Academiei Române, în deceniul 3 al secolului trecut, istoricul liberal Al. Lapedatu[25]. Acestea sunt doar câteva aspecte, care ar putea fi amplificate la un moment dat, pentru care investigaţiile lui Zenovie Pâclişanu asupra *Supplex*-ului, plasat în cadrul intern mai amplu al mişcării politice şi naţionale a românilor ardeleni din secolul al XVIII-lea, care a fost iniţiată de Inochentie Micu-Klein, rămân memorabile, sub aspect documentar şi interpretativ, cu toată comprehensiunea fenomenului istoriografic din

---

the Enlightenment: the Case of the Teachers in Blaj, în *Southeastern Europe/L'Europe du Sud-Est*, Tucson, 17 (1990[2000]), p. 21-28; idem, *Dynamisme politique dans la Transylvanie des Lumières: le cas des professeurs de Blaj*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 329-338.

[21] Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790-1792*, passim.

[22] *Ibidem*, passim.

[23] Pompiliu Teodor, *Istoriografia Supplexului*, în *Istorici români şi probleme istorice*, Oradea, „Cele trei Crişuri", 1993, p. 172. Vezi şi Iacob Mârza, *Din istoriografia Supplex-ului: cercetările lui Zenovie Pâclişanu*, în *Acta Musei Porolissensis*, XX, 1996, p. 321-328.

[24] Pompiliu Teodor, *Istorici români şi probleme istorice*, p. 172.

[25] *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naţionale*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, I, 1921-1922, p. 18; idem, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfăşurarea vieţii politice a reamului românesc peste Carpaţi*, Bucureşti, 1923, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

România[26]. Este doar una din contribuţiile istoriografice, încărcate de semnificaţii ştiinţifice şi politice, care îi conferă eruditului şi talentatului cercetător, care a fost Zenovie Pâclişanu, un loc aparte în Agora istoricilor dix-huitièmişti din România interbelică[27].

Pe lângă această temeinică investigaţie asupra secolului Luminilor la românii ardeleni, ale cărei rezultate au fost fructificate şi recunoscute ca atare, în ultimele trei decenii şi de istoricii români contemporani care i-au continuat, până la un moment dat, cercetările[28], discursul istoric naţional al perioadei s-a îmbogăţit, prin eforturile documentare remarcabile şi valenţele interpretative raţionale ale lui Zenovie Pâclişanu, şi datorită lucrării *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768*. Tipărită tot sub auspiciile Academiei Române, la secţiunea *Publicaţiile Fondului „Principesa Alina Ştirbei, XII"*, cercetarea valorifică, prin apelul constant şi insistent la analiză şi sinteză, o sumă de izvoare documentare diplomatice şi narative, interne şi externe, conservate în diferite fonduri arhivistice româneşti şi străine.

Din acest punct de vedere sunt preţioase, pentru stadiul actual al investigaţiilor, constatările lui Zenovie Pâclişanu asupra acelor „scumpe scule", preluând opinia lui Petru Maior din *Istoria Besericii Românilor*, Buda, 1813, adică protocoalele Episcopului Inochentie Micu-Klein (1700-1768), referitoare la perioadele 2 iulie 1746 - 1 iulie 1747, 9 iulie 1747 - 30 decembrie 1749, 12 septembrie 1750 - 12 decembrie 1767. Au fost depistate de istoric în Arhiva Episcopiei Greco-Catolice din Oradea, de unde le valorifică şi le publică selectiv, la nivelul metodologic şi paleografic din deceniul 3 al secolului al XX-lea[29]. O astfel de bază documentară a fost completată, după cum era de presupus, cu piese arhivistice conservate în Haus -, Hof - und Staatsarchiv, Wien, fără să fie omisă Arhiva Mitropoliei Blajului, unde erau prezervate pe atunci mai multe documente care reflectau 24 de ani din viaţa zbuciumată şi din activitatea susţinută a dârzului Vlădică[30]. Merită reproduse mărturisirile vibrante ale lui Zenovie Pâclişanu din inspiratul final cu care a înzestrat *Prefaţa*, semnificative pentru subtextul cultural şi politic al cercetării: „Aşa cum se prezintă azi cetitorilor era gata în vara anului 1918 şi aveam de gând să o tipăresc cu prilejul împlinirii celor 150 de

---

[26] Cf. şi nota de lectură a lui N. Iorga, care subliniază temeinicia lucrării lui Zenovie Pâclişanu, în *Revista istorică*, IX, 7-9, 1923, p. 147-152.

[27] Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, p. 169, 180. Contribuţia lui Zenovie Pâclişanu nu este nici măcar amintită, în *Istoria românilor. Vol. VI. Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor (1711-1821)*, Bucureşti, Edit. Enc., 2002.

[28] Cf., în principal: David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, p. 11, 38, 56, 57, 68, 72, 77, 79, 178, 179, 186, 189, 424; Ladislau Gyémánt, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între anii 1790 şi 1848*, Bucureşti, Edit. Şt. şi Enc., 1986, p. 22, 35, 48, 53, 160, 185, 207, 230, 285, 356, 436, 446, 470. Aprecieri şi la P. P. Panaitescu, *Rumänische Geschichtsschreibung, 1918-1942*, în *Südost-Forschungen*, Brünn, München. Wien, VIII, 1-2, 1943, p. 106.

[29] Zenovie Pâclişanu, *Corespondenţa din exil a Episcopului Inochentie Micu Klein 1746-1768*, Bucureşti, „Cultura Naţională", 1924, p. 3 (*Prefaţă*).

[30] *Ibidem*, p. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro

ani de la moartea lui Klein. Împrejurările grele de atunci au făcut însă publicarea interesantei şi preţioasei corespondenţe cu neputinţă. O tipăresc acum în nădejdea, că va contribui cu ceva la lăţirea cultului incomparabilului vlăduică, a cărui activitate însemnează un punct luminos în trecutul neamului nostru din Ardeal şi formează o epocă strălucită în istoria bisericii române unite"[31].

Mesajul interior al paginilor care compun *Prefaţa* este completat, în mod organic, cu un text cvasimonografic, consacrat Episcopului Inochentie Micu Klein[32], conceput şi scris cu pasiunea şi spiritul cercetătorului pozitivist al istoriei naţionale şi al patriotului român din deceniul 2 al secolului al XX-lea. După un început cu indiscutabile accente emoţionale şi retorice, vis-à-vis de personalitatea Vlădicului comemorat, istoricul Zenovie Pâclişanu trece în revistă mai multe etape şi momente din viaţa şi activitatea Ierarhului, începând cu perioada studiilor la seminarul iezuit din Trnava (Slovacia) şi înscăunarea în funcţia de Vlădică al Episcopiei Române Unite, activitatea organizatorică şi administrativă trasată din Castelul de la Blaj, continuând cu organizarea luptei pentru drepturi politice şi naţionale pe seama românilor ardeleni, prezenţa şi activitatea în Dieta Transilvaniei, desele călătorii la Curtea Imperială din Viena, în anii în care „[...] răsună insulte nemeşeşti la adresa revoluţionariului, care purta pe piept crucea de patimi a Mântuitoriului, iar pe umeri simţia crucea patimilor seculare ale neamului său"[33]. Sunt trecute în revistă unele din acţiunile Episcopului, între care amintim: schimbarea domeniilor Sâmbăta de Jos (Făgăraş) şi Gherla cu domeniul Blajului, având concursul lui Petru Dobra, directorul cauzelor fiscale din Transilvania; mutarea reşedinţei episcopale la Blaj (mai 1737); sinodul de la Blaj, din 26 ianuarie 1736, important pentru demararea lucrărilor de construire a complexului episcopal (contractul din 30 martie 1738, încheiat la Viena, cu arhitectul Curţii imperiale, Ioannes Martinelli); întreţinerea călugărilor bazilitani, în Blaj, a studioşilor din seminar şi a 3 bursieri pentru Colegiul „De Propaganda Fide" (diploma din 21 august 1738); crezând cu sinceritate în puterea şi rostul învăţăturii pentru neamul său, şi-a adus contribuţia la formarea unei generaţii de intelectuali, care au învăţat în şcoli din Transilvania ori din Europa, continuatori ai activităţii sale bisericeşti, culturale şi politice; raporturile cu Vicarul Petru Pavel Aron şi atitudinea faţă de teologul iezuit[34] ş. a.

Corpusul de documente, la care facem referire, cuprinde 126 poziţii arhivistice[35], începând cu actul din 2 iulie 1746, în care Inochentie Micu Klein se adresează Arhiepiscopului Vienei, Sigismund Kollonich, enumerând motivele fugii la Roma şi cerând, în acelaşi timp, suţinere pentru judecarea sa cu ajutorul legii, respectiv documentul cu aceeaşi dată, prin care îl înştiinţează pe Georg Hardt, agentul aulic din Viena, despre expedierea unor scrisori, solicitând totodată diferite informaţii, şi încheind

---

[31] *Ibidem*, p. 4.

[32] *Ibidem*, p. 5-14 (*Ioan Inochentie Micu Klein*).

[33] *Ibidem*, p. 6.

[34] *Ibidem*, p. 7-14.

[35] *Ibidem*, p. 3-154.

https://biblioteca-digitala.ro

cu adresa Tezaurariatului Transilvaniei din 1 august 1768, obligându-l pe Episcopul Atanasie Rednic să expedieze banii la Roma, cu care era dator pentru pensia lui Inochentie Micu Klein, recte cu scrisoarea din 13 octombrie 1768 a cancelarului de stat Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg către viceambasadorul Giovanii Francesco Brunati, prin care anunţă moartea exilatului[36].

Judecată dintr-o perspectivă culturală şi ştiinţifica modernă şi fără inhibiţii confesionale, lucrarea *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768* rămâne un punct de referinţă în istoriografia asupra Vlădicului exilat la Roma, fiind utilizată cu folos de specialişti în domeniu[37]. Scurt şi cuprinzător, volumul lui Zenovie Pâclişanu merită să fie întrebuinţat sistematic, din perspectiva metodologică a istoriografiei româneşti contemporane asupra perioadei „Renaşterii naţionale", într-o alăturare documentară, firească şi nu forţată, la paleta contribuţiilor lui Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir asupra problematicii aceluiaşi veac al Luminilor[38], într-o epocă de efervescenţă culturală şi ştiinţifică, când asistăm la augmentarea şi diversificarea bibliografiei româneşti asupra epocii iluministe[39], la care se cuvine a ataşa şi cărţile, articolele, comunicările şi studiile lui Zenovie Pâclişanu.

Dintr-o cercetare atentă şi pragmatică a discursului istoric, datorat lui Zenovie Pâclişanu în deceniile 3-4 ale secolului al XX-lea, rezultă o abundenţă de articole, comunicări şi studii, respectiv dări de seamă, recenzii, note de lectură, consemnări etc. tipărite de harnicul şi talentatul istoric în diferite publicaţii de profil. Ne gândim, preferenţial, la studii mai ample editate în prestigioasele *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, unde au apărut tipărite concluziile unor investigaţii necesare şi reprezentative asupra secolului al XVIII-lea la românii din Transilvania: chestiunea teologului episcopilor uniţi, din perspectiva istoriei bisericeşti a românilor ardeleni, cât şi raporturile, de multe ori tensionate, între Episcopul Ioan Bob şi Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Ambele lucrări au deschis, pornind de la contribuţiile istoricului ardelean, calea unor moderne investigaţii asupra unor realităţi tipice pentru Principatul

---

[36] *Ibidem*, p. 3-154. Cf. şi idem, *Ioan Inochentie Micu Klein*, în *Cultura creştină*, XXIII, 4-5, 1943, p. 201-215.

[37] Vezi, mai ales: Francisc Pall, *Ein siebenbürgischer Bischof im Römischen Exil : Inochentie Micu-Klein (1745-1768)*. Studien und unveröffentlichte Dokumente, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 1991, passim ; idem, *Inochentie Micu Klein. Exilul la Roma 1745-1768*. Studiul *Exilul lui Inochentie Micu* Klein *la Roma (1745-1768)*, selecţia şi transcrierea documentelor, aparat critic de Francisc Pall. Cuvânt înainte de IPS Lucian Mureşan. Prefaţă de Pompiliu Teodor, Membru Corespondent al Academiei Române. Ediţie îngrijită şi indice de Ladislau Gyémánt, I-II/1-2, Cluj-Napoca, CST, Fundaţia Culturală Română, 1997, I, p. X, XIX.

[38] Vezi şi consideraţiile lui N. Iorga, în *Revista istorică*, X, 7-9, 1924, p. 219-226; Daniel Dumitran, *Un veac al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Bucureşti, „Scriptorium", 2005, p. 11.

[39] Pentru o punere a problemei, cf. Laura Stanciu, *Iluminism central european. Şcoala Ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca, „Mega", 2010, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, care s-au finalizat, cu rezultate surprinzătoare dar benefice asupra câtorva probleme mult discutate şi controversate din istoriografia Bisericii Române Unite cu Roma.

Avem în vedere, în contextul primului studiu, la origine o comunicare la Academia Română[40], susţinută în şedinţa din 23 iunie 1922, consideraţiile şi concluziile din deceniul 3 al secolului trecut asupra rostului bisericesc, cultural şi politic al teologului iezuit, care supraveghea orice activitate a episcopilor Blajului[41]. Impresionează, şi în acest caz, credibilitatea discursului istoric al autorului asupra rostului teologului iezuit, care trăia şi activa în imediata apropiere a episcopilor uniţi, expozeul lui Zenovie Pâclişanu valorizând o serie de izvoare documentare edite şi lucrări de referinţă, între care menţionăm: Augustin Bunea, Timotei Cipariu, Karl Fabritius, Frankoi Vilmos, Franciscus Kazy, Nicolae Iorga, Petru Maior, Ioan Micu Moldovan, Nicolaus Nilles[42] ş. a. Ca o menţiune specială este prezenţa unor izvoare documentare nu numai din Biblioteca Centrala Arhidiecezană de la Blaj, dar şi valorificarea unor surse arhivistice (de regulă, còpii), aflate în posesia istoricului[43]. Atrag atenţia cercetătorului suita de piese arhivistice, aşezată la finalul comunicării, pe care-şi bazează expozeul autorul, începând cu reversalul oferit de Petru Pavel Aron, la 28 iunie 1752, Cancelariei aulice a Transilvaniei, şi încheind cu memoriul din 11 februarie 1773 expediat de Episcopul Grigore Maior, la Roma, Papei în funcţie, în ceea ce priveşte problema teologului iezuit[44]. Acestea sunt tot atâtea elemente care conferă comunicării lui Zenovie Pâclişanu o indiscutabilă utilitate, cu tot progresul cercetării istorice şi ştiinţifice asupra problemei[45]

Investigarea şi interpretarea raporturilor dintre Episcopul Ioan Bob şi trei dintre principalii reprezentanţi ai Şcolii ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, formează problematica unei provocatoare cercetări susţinute în mediul academic românesc[46]. Interpretativ, studiul, citit în şedinţa de la Academia Română din 19 aprilie 1934, nu aduce vreo

---

[40] Zenovie Pâclişanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. „Teologul" vlădicilor uniţi*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom. I, mem. 3, 1923, p. 149-192.

[41] Ecourile despre comunicarea „teologului iezuit", după lectura publică, la Secţia Istorică de la Academia Română (25 – 26 mai 1921), cât şi propunerea pentru distribuirea unor premii, după relatările lui Vasile Pârvan, în *Academia Română. Dezbateri*, XLII, 1921/1922, p. 101-102. Apud Al. Zub, *Vasile Pârvan 1882-1927. Bibliografie*, Bucureşti, Edit. şt. şi enc., Edit. mil., 1975, p. 95, nr. 495.

[42] Zenovie Pâclişanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. „Teologul" vlădicilor uniţi*, passim.

[43] *Ibidem*.

[44] *Ibidem*, p. 178-192.

[45] Vezi, de pildă : Bas. Bărbat S. J., *L'institution de l'office du „ théologien" dans l'Église Roumaine*, în *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 29, 1963.

[46] Zenovie Pâclişanu, *Un vechiu proces literar (Relaţiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Şincai şi P. Maior)*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom. XVI, 1934-1935, p. 221-255.

https://biblioteca-digitala.ro

noutate în ceea ce priveşte evoluţia dramatică a raporturilor Episcopului cu unii dintre liderii Şcolii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, chiar dacă valorifică mai multe izvoare documentare de la Blaj şi Oradea[47]. Istoricul sesizează, între altele, subtextul conflictului: orientarea pragmatică a unei părţi a clerului secular din Transilvania, care nu era de acord cu conducere exclusivă a Diecezei de către călugări, aspect facilitat şi de curentul antimonahal al perioadei lui Iosif al II-lea. Autorul insistă pe precaritatea pregătirii teologice a Episcopului, căruia îi schiţează viaţa şi activitatea, subliniind absenţa experienţei manageriale, persecuţia unor călugări, care s-au opus alegerii lui pe scaunul vlădicesc, şi menţionează lipsa de interes faţă de mănăstirea din Blaj, marcată de interese personale[48]. De fapt, Zenovie Pâclişanu conchide că epoca Episcopatului lui Ioan Bob (1782-1830) a reprezentat un regres pentru societatea şi cultura românilor ardeleni[49]. Şi în acest caz, baza documentară a demonstraţiei este bine selectată şi corect interpretată, între cei la care face apelul Zenovie Pâclişanu numărându-se: Timotei Cipariu, Aron Densuşianu, Alexandru Papiu Ilarian, Nicolae Iorga, I. Hintz, Petru Maior, Ioan Modrigan, Ioan Micu Moldova, George Pascu, Traian Popa, Iacob Radu, Ioan Raţiu, Teodor Roşu, Andrei Veress[50] ş. a. Nu putem uita apelul la unele publicaţii, de unde a folosit o suită de documente ori texte asupra chestiunii în speţă; între acestea menţionăm: *Archiv pentru filologie şi istorie*; *Biserica Ortodoxă Română*; *Blajul*; *Cultura creştină*; *Foaie bisericească şi scolastică* (Blaj); *Libertatea*; *Revista critică şi literară* (Iaşi); *Transilvania*; *Unirea*[51]. O astfel de paletă documentară i-a asigurat studiului consacrat acestui „vechi proces literar" o indiscutabilă prestanţă culturală şi ştiinţifică.

Apropierea şi interesul lui Zenovie Pâclişanu faţă de veacul Luminilor la românii ardeleni le putem ilustra, în continuarea efortului interpretativ şi valorizator, într-o lucrare fundamentală consacrata istoriei instituţională, din perspectiva Bisericii Române Unite[52]. Proiectul cuprinzătoarei cărţi, anunţat din 1937, în *Prefaţa* la *Istoria creştinismului antic*, s-a finalizat, după unele aprecieri[53], în deceniul 6 al secolului al XX-lea, manuscrisul fiind expediat la Roma, pentru publicare, probabil cu ajutorul Nunţiaturii Apostolice din Bucureşti. Apreciat drept „[...] cel mai mare istoric al Bisericii Române Unite în ultima vreme"[54], Zenovie Pâclişanu

---

[47] *Ibidem*, passim.

[48] *Ibidem*, p. 222-225.

[49] Aprecieri asupra acestei contribuţii istoriografice la Daniel Dumitran, *op. cit.*, p. 11.

[50] Zenovie Pâclişanu, *Un vechiu proces literar (Relaţiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Şincai şi P. Maior)*, passim.

[51] *Ibidem*.

[52] Apelăm la ediţia modernă după Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, passim.

[53] Oct. Bârlea, *Observaţii preliminare privitoare la Zenovie Pâclişanu*, în *Perspective*, München, XVII, 65-68, 1994-1995, p. 11.

[54] Al. Raţiu, *Persecuţia Bisericii Române Unite*, Oradea, Edit. Imprim. de Vest, 1994, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

merită să fie restituit, în acest context al valorificării „dix-huitièmiste", pentru a avea o imagine mai completă asupra discursului istoric din această etapă a evoluţiei, care trebuie încadrat în fenomenul naţional contemporan similar[55].

După ce, între 1975-1978, Dr. Flaviu Popan a publicat, la Roma, partea întâia din lucrare[56], partea a doua a textului (1755-1783), care a produs suficient interes istoriografic, asigurându-i autorului un statut aparte între istoricii români contemporani, în vecinătatea lui Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, va fi editată prin grija Monseniorului Dr. Dr. Octavian Bârlea, la München[57], între 1991-1993. În efortul de-a pătrunde în universul de idei de loc lejer al celor nouă capitole din *Istoria Bisericii Române Unite*, nevalorificată până acum sistematic de cei care au abordat secolul Luminilor la românii ardeleni, lectorul specializat poate parcurge o profundă introducere, *Către cititori* (Bucureşti, 8 octombrie 1949)[58]. Istoricul va dovedi spirit critic, nu o dată, faţă de constatările lui Ştefan Tăşedan, Ioan Georgescu, Iacob Radu, Vasile Bolca ş. a., care au abordat o problematică similară, cu sugestii interesante, sub raport bisericesc, cultural şi politic.

Din cauza absenţei cercetărilor de sinteză şi a investigaţiilor generale şi speciale, Zenovie Pâclişanu a procedat la „studiul direct al arhivelor", într-un climat politic intern tensionat al României postbelice, perioadă în

---

[55] Cf., între altele: Pompiliu Teodor, *Scena istoriografică română postbelică*, I, în *Apostrof*, Cluj-Napoca, I, 3-4, 1990, p. 30 sqv.; Ovidiu Pecican, *Identités et stratégies: historiens transylvains de l'entre deux-guerres (1918-1945)*, în *Transylvanian Review*, I, 1, 1992, pp. 104-126; Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub comunism*, Iaşi, Instit. Eur., 2000, passim; Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Bucureşti, „Albatros", 2003; Florin Müller, *Politică şi istoriografie în România 1948-1964*, Cluj-Napoca, „Nereamia Napocae", 2003 ş. a.

[56] *Bună Vestire*, XI, 3-4, 1975, pp. 21-94: XV, 1-2, 1976, pp. 13-66; XV, 3-4, 1976, pp. 11-46; XVI, 1-2, 1977, pp. 25-74; XVI, 3-4, 1977, pp. 5-115; XVIII, 1, 1978, pp. 23-68. Discuţii asupra problemei în Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*. Opinii asupra ediţiei Pr. Ioan Tîmbuş, într-o utilă „Buchbesprechung", la Ernst Chr. Suttner, în *Ostkirchliche Studien*, Würzburg, 56, 2, 2007, pp. 375-378.

[57] *Perspective*, XIV-XVI, 53-60, 1991-1993, pp. 19-195.

[58] „Încercarea de a scrie *Istoria Bisericii Române Unite* va părea multora îndrăzneaţă. Şi, în adevăr, este, căci lipsesc condiţiile indispensabile scrierii unei lucrări de sinteză. Lipsesc lucrările speciale. În afară de cele două monografii atât de onest muncite ale lui Augustin Bunea, cuprinzând epoca lui Ioan Inochentie Micu Klein şi Petru Pavel Aron, nu există nici o altă lucrare pe care autorul unei istorii generale a Bisericii Unite s-ar putea întemeia cu încredere. Ne lipsesc complet monografiile asupra antecesorilor şi urmaşilor lui Inochentie Micu Klein şi a lui Petru Pavel Aron. Nu avem apoi o istorie a şcolilor blăjene, a mănăstirii de aici, a tipografiei, a învăţământului sătesc din eparhia Blajului etc. Teza de licenţă, *Şcoalele Blajului*, a lui N. Brânzeu, tipărită la Sibiu în 1898, dă ce putea da *atunci* entuziasmul unui tânăr începător într-o lucrare care urmărea obţinerea unui titlu universitar". Vezi *Bună Vestire*, XIV, 3-4, 1975, p. 21. Cf. şi Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

care Biserica Greco-Catolică a fost desfiinţată (1948). Cercetătorul a beneficiat şi de ajutorul Episcopului Ioan Suciu, investigând Arhiva Mitropoliei Blajului şi fondurile de manuscrise, tipărituri şi periodice de la Biblioteca Centrală Arhidiecezană, fără să neglijeze Arhiva Episcopiei Unite de la Oradea, bucurându-se de înţelegerea Episcopului Traian Valeriu Frenţiu. A abordat problematica din perspectiva instituţiei naţionale (până la 1830, când se înregistrează decesul Episcopului Ioan Bob). Din cauza evenimentelor tragice din toamna anului 1948, Zenovie Pâclişanu nu a reuşit să-şi continue cercetarea, care – mărturiseşte autorul - „[...] mi-a oferit atâtea satisfacţii nebănuite". În acel context tulbure, n-a reuşit să-şi extindă investigaţiile la Magyar Orzságos Levéltar, Budapesta, dar nici la Viena, fiind obligat să valorizeze doar „recolta" de documente din vremea studenţiei la Budapesta, respectiv în anii pregătirii tezei de doctorat la Viena (deceniul 2 al secolului XX). Nu i-a fost accesibilă nici Arhiva Primaţiei din Esztergom[59]. Istoricul n-a omis, în finalizarea investigaţiilor, rezultatele cercetărilor în arhivele din Roma, în special fondul de la Congregaţia *De Propaganda Fide*; a valorificat şi unele documente transcrise, pe când se găseau la studii în Roma, de istoricul Ştefan Pascu şi preotul Nicolae Armeanu, şi a beneficiat de piese arhivistice, transcrise la începutul secolului trecut, de Ion Ardeleanu şi Ion Bianu (destinate lui Augustin Bunea)[60].

Secvenţa *Către cititori* rămâne simptomatică, nu numai pentru concepţia şi metoda aplicate în abordarea istoriografică a instituţiei, ci şi în direcţia idealului civic urmărit. Discursul istoric ilustrează sintagma potrivit căreia interpretarea rămâne, înainte de toate, o manifestare aparte a înţelegerii problematicii abordate, de-a lungul unei lucrări performante istoriografic: „Materialul tipărit a fost utilizat cu conştiinciozitate. Polemicile şi discuţiile cu antecesorii le-am considerat inutile. De aceea le-am evitat, deşi unii dintre dânşii, în special cei care s-au ocupat de istoria Unirii însăşi, ar fi meritat pentru pasiunea şi, uneori, pentru reaua credinţă evidentă pe care au pus-o în publicaţiile lor, alt tratament.

Intenţia mea era să dau istoria Bisericii Române Unite până la 1853, anul înfiinţării Mitropoliei şi a episcopiilor Gherlei şi Lugojului. Imposibilitatea de a mai lucra în arhivele de la Blaj şi Oradea, care, cum se zvoneşte, nici nu mai există, m-a silit să mă opresc pentru eparhia Blajului la anul 1830 şi pentru aceea a Orăzii la anul 1805, datele până la care exploatasem cele două arhive amintite"[61].

Proiectul de cercetare asupra secolului Luminilor la românii ardeleni, concretizat în istoria Bisericii greco-catolice, l-a urmărit o viaţă întreagă pe Zenovie Pâclişanu, care a militat, continuu şi efectiv, pentru o istorie adevărată şi durabilă, după cum nota, lapidar dar sincer: „Nu am dorinţă mai fierbinte decât aceea de a putea continua în cel mai scurt timp cercetările întrerupte"[62]. Un astfel de program de cercetare nu se va putea

---

[59] Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 15-16.

[60] *Ibidem.*

[61] *Ibidem*, p. 16.

[62] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

finaliza, se ştie, din cauza detenţiei pe care o va suferi, cu unele întreruperi, până în 1957[63].

Abordarea problematicii lucrării, cu *Prolegomena* şi, mai ales, continuând cu cele nouă capitole ale *Istoriei Bisericii Române Unite* este de natură, să ne convingă de semnificaţia culturală, religioasă şi politică a discursului[64]. În *Prolegomena* argumentaţia ştiinţifică se cantonează, după posibilităţile de documentare ale momentului pe raporturile românilor ardeleni cu Reforma, insistând asupra situaţiei complexe din epoca Principelui Gabriel Bethlen (1580-1629), începând cu deceniul 2 al secolului al XVII-lea. Istoricul discută, în cunoştiinţă de cauză - Ne gândim la articole, comunicări, note şi studii tipărite în *Cultura creştină* şi, mai ales, la textul tezei de doctorat la *Alma Mater Viennensis*[65] - răspândirea Reformei, relaţiile dintre români, Biserică, luteranism şi calvinism, încercând să explice, într-o viziune cultural şi istoriografică proprie, soarta Reformei la românii din Principat[66].

Pe firul unei raţionale demonstraţii ştiinţifice, la care se poate apela şi astăzi, ni se propune o istorie instituţională propriu-zisă a Bisericii Române Unite. La nivelul şanselor documentare din deceniile 4-5 ale secolului trecut şi în spiritul particularităţilor eclectismului din istoriografia românească, Zenovie Pâclişanu prezintă etape şi momente ale desfăşurării Unirii religioase a unei părţi a românilor ardeleni cu Biserica Romei: începuturile Unirii raportate la activitatea Vlădicului Teofil; acceptarea Unirii în vremea lui Atanasie Anghel (sinoadele din 1698 şi 1700, reacţiile celor trei naţiuni privilegiate şi patru religii recepte, respectiv atitudinea Bisericii Ortodoxe din Ţara Românească, a Patriarhului Ierusalimului etc.); structura Bisericii Române Unite; situaţia Bisericii în perioada frământată a Episcopului Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727); momentul Inochentie Micu-Klein (instalarea, activitatea în dietele din anii 1733-1734, 1735, 1736, 1737-1738, 1744, raporturile tensionate cu teologul iezuit, sinoadele din 1742, 1744, misiunea bisericească şi politică la Viena în 1742-1743, plecarea în exil, la Roma, mişcarea lui Visarion Sarai, organizarea bisericească etc.)[67]. Sub raportul provocatoarei problematici, structura demersului include o altă secvenţă de maximă importanţă ştiinţifică, dedicată instituţiei naţionale, dar după părăsirea scaunului episcopal de Inochentie Micu-Klein, respectiv

---

[63] Iacob Mârza, Claudiu Secaşiu, în *Studia Universitatis Babeş Bolyai Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, XLVI, 1, 2001, pp. 189-196.

[64] Cf. Iacob Mârza, *Reper în istoriografia Unirii cu Biserica Romei: Zenovie Pâclişanu, „Istoria Bisericii Române Unite"*, ms. (comunicare la Simpozionul *Spiritualitate românească şi istorie europeană: Biserica ardeleană la graniţa dintre medieval şi modern*, organizat de Muzeul Naţional al Unirii şi Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia, 15-16 octombrie 1998).

[65] Zenovie Pâclişanu, *Relatio Rumenorum e terris coronae S[ancti] Stephani ad Reformationem saec[ulis] XVI et XVII – Legătura românilor de pe pământurile coroanei Sf[ântului] Ştefan cu Reforma în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, Viena*, 1912.

[66] Idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp.17-79.

[67] *Ibidem*, pp. 81-303.

https://biblioteca-digitala.ro

activitatea urmaşului său, Petru Pavel Aron. Elocventă este secţiunea *Biserica Unită sub vicariatul lui Petru Pavel Aron (1745-1751)*[68].

Partea a doua din lucrare, tipărită de Octavian Bârlea în *Perspective*, cuprinde ultimele trei capitole, În care Zenovie Pâclişanu prezintă alte evenimente şi momente semnificative, în înlănţuirea lor cronologică şi dialectică, din evoluţia Bisericii Române Unite, în vremea episcopilor Petru Pavel Aron (1752-1764), Atanasie Rednic (1765-1772) şi Grigore Maior (1773-1782)[69]. În capitolul al nouălea, *Biserica Unită în Maramureş şi Bihor. Episcopul Meletie Kovacs (1746-1775)*, autorul propune, pe baza materialul documentar de care dispunea, o imagine de ansamblu asupra situaţiei Bisericii Române Unite din Maramureş şi Bihor, şi discută mai multe aspecte din activitatea Episcopului Meletie Kovacs[70].

Cercetarea şi interpretarea actuală şi din perspectivă istoriografică a sintezei, raportate al secolul Luminilor la românii ardeleni ne pot îndrepta şi către alte abordări, mai ales, la o examinare atentă şi a literaturii de specialitate (izvoare documentare şi narative, interne şi externe, sinteze, lucrări generale şi speciale, articole, comunicări şi studii), pe care şi-a fundamentat autorul construcţia istorică[71]. Avem în vedere complexitatea problematicii, cât şi utilitatea documentar-ştiinţifică a investigaţiei, pentru a putea stabili în ce măsură demersul lui Zenovie Pâclişanu constituie –

---

[68] *Ibidem*, pp. 305-345.

[69] *Ibidem*, pp. 347-510. Cf. şi Iacob Mârza, *Reper în istoriografia Unirii cu Biserica Romei: Zenovie Pâclişanu, „Istoria Bisericii Române Unite"*, ms. Ne reamintim că, după decesul Dr. Flaviu Popan şi odată cu încetarea apariţiei revistei *Bună Vestire*, Oct. Bârlea a retipărit volumul I, la care a adăugat şi volumul al II-lea, în *Perspective*, XVII, 65-68, 1994-1995, pp. 81-134, 135-173, 174-229, 230-340, 341-388, la solicitatea unui mare număr de cititori. „Textul transmis de pe originalul trimis de Zenovie Pâclişanu a acestei opere în ediţia întâia a fost luat ca normă şi în ediţia aceasta. El transcrie manuscrisul. Dar aci deşi textul e identic cu întâia ediţie, au mai fost adăogate capitole după Episcopii uniţi, deoarece fiecare din ei a avut o notă aparte. Înnoirile aci se observă deci în înşirarea Episcopilor uniţi. Dar transcrierile din capitole reprezintă tocmai materialul dat de Pâclişanu şi formează cu totul o unitate. Deci capitolele sunt o subliniere a materialului şi nu o înnoire". *Ibidem*, p. 1-2.

[70] Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp. 511-526.

[71] Vezi Iacob Mârza, *Zenovie Pâclişanu-L'Histoire de* l'Église *Roumaine Uniate [XI. Organisation de l'Église Roumaine]*, în *Transylvanian Review*, VI, 3, 1997, pp. 56-71; idem, *Aspecte ale sursologiei în « Istoria Bisericii Române Unite » de Zenovie Pâclişanu*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii Româneşti din Transilvania cu Biserica Romei*. Actele Colocviului Internaţional din 23-25 noiembrie 2000, Cluj-Napoca, „PUC", 2000, pp. 297-305; idem, *Biserică şi viaţă religioasă la istoricul Zenovie Pâclişanu (1886-1957)*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 7, 2003, pp. 51-56; idem, *Zenovie Pâclişanu despre raporturile românilor cu calvinismul în veacul al XVII-lea: reevaluări istoriografice*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 9/II, 2005, pp. 119-124; idem, *Aspects de la technique d'utilisation des sources dans „L'Histoire de l'Église Roumaine Unié"*, în *In honorem Gernot Nussbächer*. Volum îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare şi Bogdan Florin Popovici, Braşov, „Foton", 2004, pp. 167-174.

https://biblioteca-digitala.ro

efectiv - un reper în istoriografia iluministă, pornind de la contribuţia sa centrată pe Unirea religioasă e a unei părţi a românilor ardeleni cu Biserica Romei. O astfel de situaţie ne îndeamnă să revenim asupra problematicii.

Oricum, prin forma de redactare şi prin problematica abordată, *Istoria Bisericii Române Unite* se plasează în prelungirea preocupărilor istoriografice româneşti din epoca interbelică asupra unui moment cardinal din istoria românilor ardeleni, pe drumul devenirii naţionale. Ne gândim la contribuţiile lui Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir – ca să rămânem doar la două instanţe! – care au impulsionat o serie de cercetări viitoare, cu rezultate notabile[72], şi trimit spre o analiză şi interpretare din perspectiva spectrului istoriografiei. În ultimă instanţă, subtextul lucrării lui Zenovie Pâclişanu indică, până la un punct al demonstraţiei istorice, efortul românilor ardeleni pentru „regăsirea de sine", dacă suntem de acord cu sintagma lui lui Constantin Noica, într-o perioadă în care adevărul istoric şi fiinţa românească au conlucrat[73], prefăcând o înfrângere aparentă într-o biruinţă, în formula unei originale selecţii organice[74].

Apropierea istoricului Zenovie Pâclişanu de veacul Luminilor la românii ardeleni este credibilă, dacă ţinem seama de consideraţiile unui eminent editor, Mons. Dr. Dr. Octavian Bârlea[75] O înţelegere a istoriei românilor ardeleni în veacul Luminilor, facilitată de sus-citata lucrare,

---

[72] Vezi , în acest sens, abordarea lui Remus Câmpeanu, din perspectiva trinomului *defensivă, polemică* şi *aprofundarea surselor*, în *Biserica Română Unită între istorie şi istoriografie*, Cluj-Napoca, „PUC", pp. 164 -172.

[73] Constantin Noica, *Istoricitate şi eternitate. Repere pentru o istorie a culturii româneşti*. Ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi bibliografie de Mircea Handoca, Bucureşti, „Capricorn", 1989, pp. 53-55.

[74] Vezi Lucian Blaga, *Trilogia culturii. Orizont şi stil. Spaţiul mioritic. Geneza metaforei şi sensul culturii*. Cuvânt înainte de Dumitru Ghişe, Bucureşti, Edit. pt. Lit. univ., 1969, p. 148-151.

[75] „Marele dar al *Istoriei Bisericii Române Unite* a lui Zenovie Pâclişanu stă în faptul ca el şi-a construit această Istorie bazându-se pe largi izvoare. A cunoscut tot ce s-a scris. In afară de lucrările publicate, el a mers şi la surse. A răsfoit Biblioteca Centrală din Blaj, a văzut Arhiva Mitropoliei din Blaj, a parcurs documentele de la Episcopia Română Unită din Oradea şi a luat contact şi cu colecţiile de documente realizate de mai mulţi în Apus. Fiecare informaţie are la bază izvor. S-ar putea ca unii să afle izvoarele lui Pâclişanu prea sărace. Ele însă sunt de deosebită importanţă şi tind să redea adevărul. Îndeosebi Şcoala Aardeleană şi problema naţionalităţii româneşti şi a moştenirii romane au avut în acel timp ca centru Blajul. Şcoala Ardelenă a apărut şi a transformat în văpaie Mănăstirea de la Blaj; de la Mănăstire flacăra a fost reluată de Blăjeni; de la Blăjeni flacăra a ajuns să cucerească apoi toată naţiunea românească. În nici într-un loc în această perioadă a precorifeilor Şcolii Ardelene nu a fost mai mult *adevăr* decât la Blaj. Alţii pot desigur să dea frânturi de adevăr, cu ecouri luate de la margini, uneori cu amestec de presupuneri, dar adevărul pentru acest timp trebuie legat de mănăstirea din Blaj. Pâclişanu, în ceea ce ne dă în *Istorie*, e un măestru. Pe spusele lui pot alţii desigur adăuga noi ştiri, ca împereună să formeze o *Istorie* mai plină". *Perspective*, München, XVII, 65-68, 1994-1995, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

impune autoimplicarea cercetătorului, chiar manifestarea subiectivităţii sale. Dintr-o perspectiva istoriografică integratoare, sinteza lui Zenovie Pâclişanu poate – şi trebuie! – fi alăturată unor contribuţii valoroase asupra problematicii Unirii religioase. Avem în vedere, acum şi aici, lucrările lui George Bariţiu, Octavian Bârlea, Mathias Bernath, Lucian Blaga, Augustin Bunea, Remus Câmpeanu, Silviu Dragomir, Nicolae Iorga, Ioan Lupaş, Ştefan Lupşa, Ştefan Meteş, David Prodan, Zoltán I. Tóth, Pompiliu Teodor, Ovidiu Ghitta, Greta-Monica Miron, Laura Stanciu, Daniel Dumitran ş. a.

Formula culturală şi istoriografică, propusă pentru „investigarea orizontală" a Luminilor la români[76], de care ataşăm şi discursul istoric semnat de Zenovie Pâclişanu, este credibilă, în măsura în care autorul încearcă să reconstituie o parte a societăţii româneşti din secolul al XVIII-lea. Din perspectiva naşterii şi consolidării Bisericii Române Unite în Transilvania[77], dacă avem în vedere aspecte ale cristalizării conştiinţei naţionale, etape şi momente din procesul de emancipare naţională etc., ne permitem să-l aşezăm pe istoric în apropierea lui Silviu Dragomir şi Ioan Lupaş, pe firul efortului istoriografic naţional, care a pregătit terenul pentru sintezele lui Dimitrie Popovici, David Prodan şi Lucian Blaga. Un argument în plus, dar convingător al demersului nostru istoriografic, il constituie, chiar în acest stadiu al abordării, sursele interne şi externe - de la mărturii documentare ori narative până la lucrări de profil -, la care apelează Zenovie Pâclişanu. Amintim, în acest sens: Alexics György, Ioan Ardeleanu, Ballagi Aladár, Barányi Pál, Gheorghe Bariţiu, Bartal Antal, Ioan Bârlea, Joannes Basilovitz, Ioan Bălan, Nicolae Bălcescu, Bethlen Miklos, Ioan Bianu, Bod Pèter, Teodor Bodogae, Ioan Bogdan, Gheorghe Bogdan-Duică, Ioan Boroş, Borovszky Samu, Böhm János Gheorghe Bran, Nicolae Brânzeu, Tit Bud, Augustin Bunea, Bunyitay Vincze, Ştefan Buzilă, Iosif de Camillis, Nicolae Cartojan, Virgil Ciobanu, Timotei Cipariu, Gheorghe Ciuhandru, Nicolae Comşa, Alexandru Cziple, Elie Dăianu, Nicolae Densuşianu, Nicolae Dobrescu, Silviu Dragomir, Nicolae Drăgan, I. Duliskovici, Ghenadie Enăceanu, Ferenczy Ernö, Aurel Filimon, Nicolae Firu, Frankoi Vilmos, Andreas Freyberger, D. Găzdaru, Ioan Georgescu, N. I. Ghiţescu, Onisifor Ghibu, Constantin Giurescu, Alexandru Grama, Vasile Grecu, Gyárfás Kovács, Halmágyi István, Georgius Hamer, H. Hauser, Georg Michael Gottlieb von Herrmann, Johann Hintz, Hodinka Antal, Nerva Hodoş, Hunfalvy Pál, Eudoxiu Hurmuzachi, Juhász József, Juhász István, Nicolae Iorga, D. Iovanovici, Aleksa Ivic, Ioan Lupaş, Ştefan Lupşa, Kádár József, Karácsonyi János, Stephanus Katona, Kelemen Gál, Kelemen Lajos, Joannes Kemeny, András Keress, Karl Kurt Klein, Helmuth Klima, Kolozsvári – Ovári Kelemen, Fr. Adolphus Lampe, Alexandru Lapedatu, August Treboniu Laurian, Alexandru Lupeanu Melin, Petru Maior, Vasile Mangra, Marki Sándor, Ioan Mateiu, Mihai Ştefănescu Melchisedec, Ştefan Meteş, Franz Michaelis, Samuil Micu, I. Mihăilescu, Ilie Minea, Ioan Moga,

---

[76] Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, „Dacia", 1984, p. 16-17; idem, în *Cahiers roumaines d'études roumaines*, 2, 1977, p. 49-50.

[77] Zenovie Pâclişanu, *Cum ar trebui scrisă istoria Unirii*, în *Cultura creştină*, V, 9, 1915, p. 271-274.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Micu Moldovan, Mikó Imre, Mozes András, Ioan Muşlea, George Eduard Müller, Nicolaus Nilles, N. C. Papadopol, Pesti Frigyes, Aleksei Petrov, Pokoly József, Alexandru Pop, Traian Popa, Iosif Pop-Szilagyi, George Popovici, Iosif Popovici, Vasilie Popp, Gavrilă Precup, Al. Procopovici, Ilarion Puşcariu, Rácz Károly, Iacob Radu, Rajmund Rapaics, Ioan Raţiu, Karl Reinerth, Alexandru Rosetti, Adolf Schullerus, Dan Simonescu, Dumitru Stăniloaie, Stere Stinghe, Emilian Stoica, Szabo Károly, Ladislau Szalay, Carolus Szasz, Szilágyi Sándor, Sztripszky Hiador, Nicolae Sulică, Grigore Şilaşi, Gheorghe Şincai, Virgil Şotropa, Carlo Tagliavini, Tamás Lajos, Ştefan Taşedan, Temesváry János, Radu Tempea, Georg D. Teutsch, Friedrich Teutsch, Nicolae Togan, Tóth András, Tóth Zoltán J., Ioan Ursu, Virginia Vasili, Gheorghe Vass, Veress András, Weszely Károly, Kurt Wessely, Heinrich Wittstock, Ferdinand Zieglauer, Tóth Zoltátst, Zsilinski Mihály[78] ş. a.

Este un orizont istoriografic impresionant, chiar la o primă lectură, cu instanţe folosite în mod frecvent în cercetarea Luminilor, la care trebuie să adăugăm periodicele de specialitate consultate, între care sunt de reţinut: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice - Transilvania; Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj; Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde; Arhiva someşană; Biserica Ortodoxă Română; Boabe de grâu; Buletinul Comisiei Istorice a României; Cercetări istorice,* Iaşi; *Cercetări literare; Convorbiri literare; Cultura creştină; Dacoromania; Ephemeris Dacoromana; Erdélyi Múzeum; Erdélyi protestáns közlöny,* Cluj; *Erdélyi történelmi értesitö; Foaia bisericească şi scolastică,* Blaj; *Foaie pentru minte, inimă şi literatură; Graiul Maramureşului; Hitel; Instrucţiunea publică; Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde; Legea românească,* Oradea; *Libertatea,* Bucureşti; *Luceafărul; Magazin istoric pentru Dacia; Răvaşul; Revista arhivelor; Revista critică şi literară,* Iaşi; *Revista Istorică; Revue d'histoire et de philosophie religieuse,* Strasburg; *Századok; Történelmi Tar; Transilvania; Uj Magyar Múzeum; Unirea,* Blaj; *Vestitorul,* Oradea[79] ş. a.

În sfârşit, dar nu în ultimul rând, sunt extrem de importante, pentru discursul istoric diseminat în lucrare, fondurile arhivistice interne şi externe ori biblioteci cu izvoare documentare sau narative, la care apelează consecvent autorul pe parcursul sintezei consacrate trecutului Bisericii unite[80], pe care le menţionează şi în consideraţiile introductive, nu numai în cadrul notelor „in calceo". Ne-au atras atenţia, la acest capitol al investigaţiei: Arhiva Cancelariei Aulice a Transilvaniei - Arhiva Guberniului Transilvaniei, Budapesta; Arhiva Episcopiei Române Unite, Oradea; Haus-Hof und Staatsarchiv - Hofkammersarchiv - Viena; Arhiva Mitropoliei Greco-Catolice, Blaj; Arhiva Muzeului Ardelean, Cluj; Arhiva Parohiei Reformate, Deva, Făgăraş; Biblioteca Academiei Române, Bucureşti; Biblioteca Centrală Arhidiecezană, Blaj; Biblioteca Episcopiei Române Unite, Oradea; Biblioteca Universităţii, Budapesta; Colecţia

[78] Idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, passim.

[79] *Ibidem.*

[80] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

particulară de documente Ioan Ardeleanu, Nicolae Armeanu, Ştefan Pascu[81] ş. a.

Interesul cultural şi ştiinţific dar şi vocaţia istoricului Zenovie Pâclişanu pentru secolul Luminilor la românii ardeleni îl putem surprinde, pe lângă cercetările şi lucrările amintite mai sus, şi într-o suită de articole, comunicări, studii ş. a., publicate de-a lungul anilor, pe parcursul celor trei etape ale discursului istoric. De pildă, pentru prima etapă a creaţiei istorice (deceniile 1-2 ale secolului al XX-lea), cercetătorul a fost preocupat de câteva aspecte ale luptei politico-naţionale a românilor ardeleni în secolul al XVIII-lea (desfăşurate pe parcursul anului 1790) şi atitudinea Episcopului Ioan Bob în Dieta de la Cluj)[82]; starea preoţilor români din Ardeal în acelaşi secol[83]; şcoala de la Alba Iulia[84]; consideraţii asupra ediţiilor din *Supplex Libellus Valachorum*[85]; etape şi momente din activitatea Episcopului Ioan Patachi[86]; situaţia materială a preoţilor din Ardeal şi Ungaria[87]; candidatura lui Samuil Micu la postul vlădicesc în Oradea[88]etc. Etapa a doua a discursului istoric (deceniile 3-4 ale secolului trecut), ilustrat de acelaşi avizat cercetător, indica o continuare a preocupărilor asupra veacului Luminilor la românii ardeleni, concretizate în mai multe interesate şi utile contribuţii, în care valenţele documentare se împleteau cu cele interpretative, de unde şi interesul mereu actual faţă de strădaniile istoricului asupra unor teme, precum: probleme ale cenzurii la cronica lui Gheorghe Şincai[89]; părerile lui Petru Maior asupra Unirii cu Roma[90]; paletă

---

[81] *Ibidem.*

[82] Idem, *Activitatea politică a românilor ardeleni din anul 1790*, I-V, în *Unirea*, Blaj, XXV, 8-12, 1915; idem, *Atitudinea lui Ioan Bob faţă de Supplex Libellus în dieta de la Cluj*, în *ibidem*, XXV, 33, 1915, p. 7-8.

[83] Idem, *Preoţimea română ardeleană în veacul al XVIII-lea. Studiu istoric de I. Mateiu – Recenzie -*, în *Cultura creştină*, I, 12, 1911, pp. 390-395.

[84] Idem, *Mărunţişuri istorice. I. Şcoala românească din Alba Iulia*, în *Cultura creştină*, I, 11, 13, 1911, p. 367-370.

[85] Idem, *Ceva despre ediţiile lui «Supplex Libellus Valachorum»*, în *Cultura creştină*, V, 1915, p. 22-24.

[86] Idem, *Alegerea şi denumirea episcopului unit Ioan Patachi*, în *Cultura creştină*, VI, 5, 1916, p. 37-43, 68-65.

[87] Idem, *Contribuţii istorice privitoare la situaţia materială a preoţimii din Ardeal şi Ungaria*, în *Cultura creştină*, VI, 5, 1916, p. 135-140, 164-171. Cf. şi recenzia lui N. Iorga, în *Revista istorică*, II, 3-6, 1916, p. 116-117.

[88] Zenovie Pâclişanu, *Samuil Micu concurent la episcopia unită Orăzii-Mari*, în *Cultura creştină*, VIII, 8, 1919, p. 194-197.

[89] Idem, *Cenzura cronicii lui Gh. Şincai*, în *Revista arhivelor*, I, 1-3, 1924-1926, p. 20-30. Vezi aprecieri la N. Iorga, *Lucruri nouă despre Şincai*, în *Revista istorică*, X, 4-6, 1924, p. 82-83. („Textul e interesant şi trebuia redat cu exactitate şi punctuat aşa încât să fie deplin inteligibil". *Ibidem*, p. 83); Vasile Bogrea, în *A. I. I. N.*, Cluj, III, 1924-1925, p. 766.

[90] Idem, *Petru Maior şi Unirea*, în *Unirea*, XXXV, 16, 19211, p. 2-3.

https://biblioteca-digitala.ro

documentară asupra istoriei şcolilor din Blaj[91]; Dicţionarul de la Buda (1825)[92]; raporturile lui Gheorghe Şincai cu Ioan Bob[93]; legăturile lui Grigore Maior, Gheorghe Şincai şi Petru Maior cu Roma[94]; răscoala lui Horea[95]; semnificaţia unor „visitationes canonicae" în secolul Luminilor[96] etc.

Revizitarea discursului istoric al lui Zenovie Pâclişanu, ipostaziat pe siajul cultural, politic şi naţional al cercetărilor şi reflexiilor sale asupra secolului Luminilor la românii ardeleni, pornind de la speţele istoriografice pe care ne-am propus să le cercetăm şi să le valorizăm, ne permite câteva concluzii, într-o perioadă în care se insistă asupra discursului său identitar, marcat de o impresionantă evoluţie ştiinţifică şi umană pe coordonatele specificului religiei, evoluţiei naţiunii române şi formelor politice de guvernământ[97]. Suita de cărţi, articole, comunicări, studii ori chiar note de lectură - între care rememorăm *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790-1792. Studiu istoric cu anexe documentare*; *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768*; *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. „Teologul" vlădicilor uniţi*; *Un vechiu proces literar (Relaţiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Şincai şi P. Maior)*; *Istoria Bisericii Române Unite* - asupra unei astfel de problematici iluministe învederează, din capul locului, un interes constant şi particular, nu atât teoretic cât concret şi pragmatic, din perspectiva istoriei naţionale, asupra acestei epoci din trecutul românilor ardeleni, la frontiera dintre Europa clasică şi cea a Luminilor, într-o etapă de manifestare particulară a clivajului dintre Vest şi Est. Alternativă a cercetărilor interbelice asupra veacului Luminilor la românii ardeleni, pe care le putem concatena celor datorate lui Nicolae Iorga, Ioan Lupaş, Silviu Dragomir, Ştefan Lupşa, Dimitrie Popovici, Ştefan Meteş, I. Tóth Zoltán ş. a., discursul istoric nutrit şi demonstrat de energia creatoare şi de vocaţia cercetătorului - asupra căruia am insistat mai sus - mărturiseşte o indiscutabilă fidelitate culturală şi apartenenţă naţională a cercetătorului

---

[91] Idem, *Documente privitoare la istoria şcoalelor din Blaj*, în *Revista arhivelor*, II, 5, 1928-1929, p. 403-434. Sudiul, cu acelaşi titlu, este editat şi la Bucureşti, Tip. F. Gobl fii, 1930, 31 p. Vezi şi Zenovie Pâclişanu, *De unde se recrutau cei dintâi elevi ai şcoalelor din Blaj?*, în *Cultura creştină*, IX, 1-2, 1920, p. 60-62. Opinii la Ioachim Crăciun, în *A. I. I. N.*, Cluj, VI, 1931-1935, p. 775.

[92] Idem, *Din istoria Dicţionarului de Buda, 1825*, în *Transilvania*, LII, 4, 1921, p. 260-269.

[93] Idem, *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai. Legăturile lui cu episcopul I. Bob*, în *Transilvania*, LIII, 1922, p. 295-310.

[94] idem, D[imitrie] Găzdaru, *Contribuţiuni la relaţiile lui Grigore Maior, Gheorghe Şincai şi Petru Maior cu Roma*, Iaşi, 1933, 22 p (Extras din *Revista critică*), în *Convorbiri literare*, 66, apr. 1933, p. 380-384.

[95] Idem, *Revoluţia lui Horia*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, I, 4, 1934, p. 3-8; idem, *Răscoala lui Horia în arta epocii*, în *ibidem*, III, 3, 1936, p. 684-685.

[96] Idem, *Vechi vizitaţiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în *Cultura creştină*, XVI, 1-3, 1936, p. 22-26, 92-99, 153-159.

[97] Vezi comentarii şi noi interpretări la Ovidiu Ghitta, *Între oglinzi paralele: Zenovie Pâclişanu*, în *Spiritualitate şi cultură europeană*. Volum dedicat Profesorului Ladislau Gyémánt la împlinirea vârstei de 60 de ani, Cluj-Napoca, „PUC", 2007, p. 246-255.

https://biblioteca-digitala.ro

român, în dublă ipostază, preot greco-catolic şi istoric. Un atare discurs, care ne-a oferit o alternativă culturală şi ştiinţifică proprie, credibilă din perspectivă teoretică, sub o impresionantă şi temeinică acoperire documentară, cu valenţe interpretative interesante, pe care le putem agrea ori nu, dă câştig de cauză previziunilor istoriografice din deceniile 8-9 ale secolului trecut, exprimate în cunoştinţă de cauză de Pompiliu Teodor[98] de-a se renunţa la anumite clişee şi de-a aborda civilizaţia Luminilor la românii ardeleni din perspectiva conştiinţei naţionale, în raport direct cu etape şi momente din evoluţia luptei de emancipare naţională şi, am adăuga, în raport cu cristalizarea şi dezvoltarea discursului identitar.

[98] Dumitru Ghişe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, „Dacia", 1972, p. 5-20; Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, „Dacia", 1984, p. 5-24; idem, în *Memoriile Secţiunii Istorice a Academiei* Române, 4, 1, 1976, p. 39-47; idem, în *Cahiers roumaines d'études littéraires*, 2, 1977, p. 40-50; idem, *Romanian Enlightenment research*, în *Enlightenment and Romanian Society*, p. 9-20.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNCHEIEREA UNEI PĂSTORIRI – IOAN I. PAPP, EPISCOPUL ARADULUI (1903-1925)

Gabriela Adina Marco*

Al doilea episcop care a ocupat scaunul eparhial de la Arad în secolul trecut a fost Ioan I. Papp (1903-1925), după Iosif Goldiş (1899-1902). A fost al şaptelea episcop de neam român din fruntea Eparhia Aradului[1]. Acesta a condus destinele Episcopiei Ortodoxe Române de la Arad în vremuri de cumpănă pentru întreg neamul românesc.

În prima parte a păstoririi sale peste ortodocşii arădeni s-a confruntat cu dificile sarcini impuse de legislaţia şi autorităţile maghiare. A fost nevoit să se confrunte pe de o parte cu autorităţile ungare care doreau maghiarizarea celorlalte etnii din Transilvania, Banat şi celelalte regiuni subordonate Budapestei. Pe de altă parte a fost constrâns de fruntaşii românilor, care aveau „cartierul general" în oraşul de pe Mureş, să acţioneze în conformitate cu dezideratele impuse de mişcarea naţională din Transilvania. A încercat să găsească calea de mijloc pentru a împăca cele două tabere diametral opuse.

În a doua parte a păstoririi sale Ioan I. Papp s-a confruntat cu noi realităţi politice şi administrative. După spusele lui Vasile Goldiş, într-o scrisoare datată 7 decembrie 1918 către Ioan I. Papp, episcopul Aradului, „acum începe adevărata muncă uriaşă pentru înfăptuirea idealului nostru de veacuri"[2]. Acum trebuia transferată conducerea tuturor instituţiilor, atât la nivel local, cât şi la nivel central, din mâna ungurilor în mâna românilor şi pregătirea pentru preluarea puterii centrale din Transilvania de către autorităţile de la Bucureşti.

Episcopul Ioan I. Papp a fost urmaş pe scaunul de vlădică al lui Iosif Goldiş. În articolul de lege 118 „alinia primă din Statutul Organic" se spune că „murind episcopul fără de a fi denumit locţiitor, afacerile aceluia, le va exercita cel mai bătrân asesor ordinar din partea preoţească". La acea vreme cel mai în vârstă a fost protosinghelul Ioan I. Papp[3].

Viitorul episcop arădean s-a născut[4] la data de 20 decembrie 1848/1 ianuarie 1849 în comuna Pocioveliştе de lângă Beiuş (jud. Bihor), din părinţi Ilie şi Raveca, primind la botez numele de Ignatie. După şcoala elementară

---

* Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, Biblioteca Universitară „Tudor Arghezi", Arad, Bd. Revoluţiei, nr. 85-87, mgabi16m@yahoo.com

[1] Şirul episcopilor români arădeni: Nestor Ioanovici (1829-1830); Gherasim Raţ (1835-1850); Procopie Ivaşcovici (1853-1873); Miron Romanul (1873-1874); Ioan Meţianu (1875-1898); Iosif Goldiş (1899-1902), vezi Pavel, Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

[2] Andrei Caciora, Nicolae Roşuţ, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială şi naţională*, vol. II, Arad, 1980, p. 232, doc. 77.

[3] Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac (A. P. O. R. Nădlac în continuare), fond Oficiul Parohial Ortodox Român, dosarul nr. 6/1901-1903, f. 160.

[4] Gheorghe Liţiu, *Episcopul Ioan Ignatie Pap al Aradului (1903-1925)*, în „Mitropolia Banatului", anul XIX, 1969, nr. 1-3, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

din satul natal şi-a continuat studiile la Beiuş, unde a făcut 8 clase, cu examen de „maturitate cu sporiu *„bun"*". Între 1868 şi 1871 a urmat cursurile Institutului Teologic de la Arad. Episcopul Aradului de atunci, Procopie Ivaşcovici, îl ia pe tânărul Ignatie Papp ca practicant, apoi dactilograf în Cancelaria eparhială. În 1875 e numit arhivar, iar din 1876 până în 1891 funcţionează ca asesor la Senatul Bisericesc din cadrul Consistoriului Diecezan Arad. A urcat rând pe rând toate treptele ierarhice: la data de 14 iulie 1879 a fost hirotonit diacon episcopal; la 25 decembrie 1890 preot; la 20 decembrie 1892 protopresbiter; la 8/21 aprilie intră în cinul monahal; la 9/22 aprilie 1900 ajunge protosinghel episcopal, iar la 1/14 martie 1903 arhimandrit pentru Budapesta. Ioan I. Papp cunoştea limba română, maghiară, germană.

Ioan I. Papp a fost ales episcop „în împrejurări deosebite şi după frământări serioase în sânul Bisericii"[5], la data de 30 ianuarie/12 februarie 1903, fiind recunoscut şi de guvernul maghiar la data de 27 martie acelaşi an. În cadrul şedinţei sinodului electoral secretarul eparhial Vasile Goldiş, în cuvântul său, a cerut solidaritate naţională, depăşirea micilor patimi şi interese personale[6]. „După un an şi mai bine de văduvie a scaunului episcopesc al Aradului, din îndurarea lui Dumnezeu şi spre bucuria bisericei noastre dreptmăritoare, turma cuvântătoare din această eparchie văzându-şi Păstorul aşteptat, provăzut cu darul archieriei, hirotonându-se în ziua marelui mucenic Sf. Gheorghe."[7] Aşa se scrie într-un articol din săptămânalul „Biserica şi Şcoala", publicaţia oficială a Episcopiei Aradului, referitor la numirea lui Ioan I. Papp în scaunul de vlădică al Aradului. Titulatura oficială a vlădicii era "IOAN, din îndurarea lui Dumnezeu dreptcredinciosul Episcop al Aradului, Orăzii-Mari, Ienopolei şi al Hălmagiului, precum şi al părţilor adnexate din Banatul Timişan"[8]. După moartea mitropolitului Ardealului, Vasile Mangra, Ioan I. Papp a ocupat şi funcţia de locţiitor de mitropolit din toamna anului 1918 până în anul 1920. Lui Ioan I. Papp i-a fost dat să conducă Mitropolia ortodoxă română din Transilvania „în zilele cele mai sublime ce le-a avut neamul românesc."[9]

„Viaţa acestui episcop ... rămâne un neperitor izvor de mângâiere şi neîntrecut îndemn de fapte bune, de credinţă în Dumnezeu, de iubire creştinească şi iubire a neamului românesc."[10] Ca şi predecesorii săi, şi episcopul Ioan I. Papp a fost nevoit să acţioneze în două direcţii: „restabilirea păcii interne între eparhioţi şi reducerea progresivă a deficienţelor bugetare printr-o chivernisire atentă a bunurilor eparhiei".

---

[5] Idem, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani ai Calendarului eparhial (1878-1948)*, în „Calendarul creştinului ortodox" pe anul 1948, anul LXX, Arad, 1947, p. 41.

[6] Petru Chiş, *Vasile Goldiş – activitatea şcolară în contextul imperativelor naţionale*, Arad, 2000, p. 64.

[7] *Hirotonirea P.S.S. D-lui Episcop Ioan I. Papp şi sosirea P.S. Sale la reşedinţă*, în „Biserica şi Şcoala", an XXVII, nr. 17, 27 aprilie/10 mai 1903, p. 130.

[8] A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 6/1901-1903, f. 208.

[9] *† Episcopul Ioan I. Papp*, în „Tribuna nouă", anul II, nr. 17, 23 ianuarie 1925.

[10] „Biserica şi Şcoala", anul XLIX, nr. 4, 25 ianuarie 1925, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Realitatea a demonstrat că a reuşit în ambele direcţii. Episcopul Ioan I. Papp, a fost caracterizat drept un „om fără prea multă cultură teologică, dar bun gospodar şi bun chivernisitor al bunurilor eparhiale"[11]. Ioan I. Papp s-a ocupat mai puţin cu „scrisul", ca alţi episcopi ai Aradului.

Printre cele mai importante realizări ale sale sunt clădirea şcolii de fete de la Arad şi fundaţia de un milion de lei pentru ajutorarea preoţilor. În timpul păstoririi sale în Eparhia Aradului s-au zidit şi sfinţit un număr de 60 de biserici – nou construite (37) sau doar restaurate (23)[12] – şi peste 200 de clădiri şcolare. A hirotonit şi hirotesit un număr de 436 preoţi şi protopopi. A ştiut întotdeauna să ocolească nedreptăţile pornite de la guvernul maghiar şi să facă întotdeauna ce e mai bine pentru românii pe care îi păstorea. Înţelepciunea ierarhului s-a remarcat când a combătut legea şcolară Apponyi, când guvernul a contestat drepturile sinodului eparhial sau proiectul de lege pentru gradaţiile preoţilor, în rezolvarea problemei comisarului guvernamental trimis la sinodul eparhial din 1918. La evenimentele din ultimele luni ale anului 1918 lansează lozinca „unde merge poporul, mergem şi noi, vlădicii"[13]. După evenimentul caracterizat drept apogeul istoriei românilor (Unirea cea Mare din 1 Decembrie 1918), la care Dumnezeu l-a învrednicit să ia parte, Ioan I. Papp s-a confruntat cu dificultăţile trecerii sub o altă autoritate politică şi unificarea tuturor laturilor vieţii din spaţiul geo-politic al României.

În ultimii săi ani de viaţă ierarhul arădean a suferit de pe urma bătrâneţilor şi a slăbiciunilor care vin odată cu acestea. Boala s-a agravat simţitor după data de 6 ianuarie a anului 1925. Acum, după cum era obiceiul din străbuni, ierarhul, în fruntea credincioşilor, merge la Mureş pentru a sfinţi apa râului (cu ocazia sărbătorii Botezului Domnului). Deşi a fost sfătuit insistent să nu meargă anul acesta, totuşi Ioan I. Papp a participat la procesiune, replicând că simte că va fi ultima. Răceala şi oboseala au dus la agravarea situaţiei sănătăţii sale. După data de 19 ianuarie a intrat în comă, din care a ieşit în după masa zilei de 21 ianuarie, când a zis celor ce-i erau alături că în seara aceleiaşi zile la ora 8 va fi primit în ceruri. „Sufletul bătrânului arhiereu a trecut în lumea celor drepţi de unde nu mai este întoarcere"[14] exact după cum a prezis. În ultimele zile de viaţă Ioan I. Papp a fost îngrijit de doi nepoţi – Ioan Cioară şi Miron Papp.

„Aseară târziu ... o solie dureroasă s'a răspândit pretutindenea în oraşul nostru"[15]. După 77 de ani de viaţă şi 22 de ani de arhipăstorie „vrednicul şi binemeritatul nostru episcop diecezan Ioan I. Papp, după o viaţă rodnică a trecut la cele eterne" la data de 21 ianuarie 1925, la ora 8 seara[16]. După o existenţă destul de zbuciumată, „viaţa lui se curmă în plinul

---

[11] *Episcopia Aradului 1706-1956*, în „Îndrumări bisericeşti pe anul 1956", p. 155.

[12] Gh. Liţiu, *Istoria Eparhiei Aradului*, în „Episcopia Aradului. Istorie. Viaţă culturală. Monumente de artă", Arad, 1989, p. 65; † *Episcopul...*, loc. cit.

[13] Gh. Liţiu, *Episcopii eparhiei...*, p. 42.

[14] † *Episcopul...*, loc. cit.

[15] *Ibidem*.

[16] Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului (A. A. O. R. Arad), dosarul nr. 35-III-925, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

soare al reînvierii naţionale"[17]. „Douăzeci şi doi de ani a păstorit eparhia Aradului. Acum nu mai este între cei vii. Cu trupul. Căci cu sufletul episcopul Ioan I. Papp rămâne pentru toate vremile în credincioşii ortodocşi români din eparhia Aradului, între toţi credincioşii bisericii noastre din România întreagă." Cu aceste cuvinte începea articolul[18] din săptămânalul „Biserica şi Şcoala" care anunţa trista veste.

Conform Statutului Organic al Bisericii, episcopul trebuie să-şi stabilească un urmaş, dar Ioan I. Papp nu a mai apucat să numească pe nimeni. În acest caz, care s-a întâlnit şi la trecerea la cele veşnice a episcopului Iosif Goldiş în anul 1902, conducerea eparhiei o ia cel mai bătrân asesor ordinar dintre preoţi. În 1925 s-au pronunţat două păreri contrare: unii îl voiau pe Gheorghe Ciuhandu – asesor ordinar în senatul şcolar; alţii susţineau că prin formula „din partea preoţească" se înţelege senatul bisericesc, pentru că în articolul 121 din Statutul Organic şagunian se preciza că în caz de deces conducerea o ia senatul bisericesc, care are asesori numai preoţi aleşi pe viaţă. Drept urmare în fruntea eparhiei arădene e ales provizoriu preotul Mihai Păcăţian. În ultimii 6 ani de viaţă ai episcopului Ioan I. Papp (1919-1925), Mihai Păcăţian a condus „agendele consistoriale în calitate de preşedinte substitut în caz de împedecare sau de absenţă a Preasf. Sale D-lui Episcop"[19].

Seara târziu s-a întrunit de urgenţă consistoriul diecezan şi s-au ales din fiecare senat câte doi membri care să se ocupe cu sigilarea dulapurilor din apartamentul episcopal, efectuarea inventarului averii şi înmormântarea „cuviincioasă" a episcopului Ioan I. Papp. Din comisie au făcut parte Traian Văţian şi Teodor Botiş – din partea senatului bisericesc; Vasile Goldiş şi Gheorghe Ciuhandu – reprezentând senatul şcolar; Dimitrie Muscan şi Aurel Călnicean – din cadrul senatului epitropesc.

Episcopul a fost îmbrăcat în ornate arhiereşti, iar în mână i s-a pus Sfânta Scriptură. Trupul neînsufleţit a fost aşezat pe catafalc în salonul principal al reşedinţei episcopale. Catafalcul era „drapat cu mătase neagră". Sicriul de nichel a fost acoperit cu broderie de mătase albă. În întreaga încăpere au fost aşezate sfeşnice de argint în care ardeau neîncetat lumânări de ceară. S-a stabilit ca tot la 3 ore să se citească „stâlpii evanghelici" din slujba înmormântării. Priveghere „necontenită" aveau să facă studenţii la teologie, timp în care se citeau psalmi şi pasaje din Noul Testament. Clopotele tuturor bisericilor din Eparhia Aradului au vestit jalea care a cuprins pe ortodocşi prin pierderea păstorului sufletesc.

Despre decesul episcopului arădean au fost anunţate autorităţile civile centrale: regele Ferdinand, primul ministru Ion I. C Brătianu; ministrul instrucţiunii publice, preşedintele Senatului, inspectoratul şcolar general Timişoara, revizorii şcolari, primarul oraşului Timişoara. Nu au fost lăsate de-o parte nici autorităţile eclesiastice din întreaga Românie: mitropolitul primat Miron E. Cristea; mitropolitul Transilvaniei, Nicolae Bălan, toţi episcopii ortodocşi, consistoriul mitropolitan de la Sibiu, consistoriile eparhiale de la Caransebeş, Oradea şi Cluj. De asemenea trista

---

[17] † *Episcopul...*, loc. cit.

[18] „Biserica şi Şcoala", anul XLIX, nr. 4, 25 ianuarie 1925, p. 1.

[19] A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 35-III-925, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

veste a fost împărtăşită tuturor autorităţilor civile, militare şi bisericeşti din Arad şi judeţele învecinate.

La reşedinţa episcopală a fost deschisă o carte de condoleanţe în care au semnat peste 100 de persoane. Pe lângă acestea s-au mai primit 45 de scrisori şi telegrame de condoleanţe. Printre cei care au semnat telegrame de condoleanţe se numără: Nicolae Bălan – Mitropolitul Ardealului (care în acea vreme se afla la Viena, fiind operat de curând); episcopul Nicolae Ivan de la Cluj; episcopul Roman Ciorogariu de la Oradea, episcopul Iosif Traian Bădescu de la Caransebeş, consistoriul mitropolitan de la Sibiu, preşedintele Consiliului de miniştri Ion I. C. Brătianu, mitropolitul primat Miron E. Cristea, mitropolitul Pimen al Moldovei, Vasile – mitropolitul greco-catolic de la Blaj, I. Lapedatu, ministrul artelor, Marta – preşedintele Curţii de Apel din Timişoara, episcopii greco-catolici de la Lugoj, Oradea şi Gherla şi mulţi alţii.

Din partea Oficiului parohial greco-catolic român din Arad s-a primit următoarea scrisoare de condoleanţe: „Cu profundă durere am luat ştirea despre încetarea din viaţă a venerabilului episcop Ioan Papp al Aradului. Adormitul în Domnul, inspirat de spiritul evanghelic şi al solidarităţii naţionale, în cursul lungei sale păstoriri a ştiut să afle platforma de înţelegere, pace şi dragoste între ambele biserici româneşti. În numele credincioşilor mei ţin să spun că amintirea înaltului Defunct o vom păstra cu pietate şi că noi, aşişderea, vom fi călăuziţi numai de spiritul păcii şi al dragostei frăţeşti."[20] Aceasta a fost trimisă la data de 2 februarie 1925 de către Iosif Popa, protopop greco-catolic.

S-au depus coroane de flori din partea principalelor instituţii civile arădene, printre care se numără: Prefectura Arad, Primăria Arad, Primăria Timişoara, Internatul de fete Arad, Prefectura Poliţiei Arad etc. În acele zile triste „reşedinţa episcopească a fost un loc de pelerinaj pios."[21]

Slujba de înmormântare a avut loc la data de 24 ianuarie 1925, sâmbăta, la orele 10 a.m. în catedrala ortodoxă din Arad, iar în duminica de 25 ianuarie a avut loc la Pociovelişte, satul natal al ierarhului, aşezarea în cripta de sub biserică a trupului neînsufleţit. Aceasta a fost săvârşită de episcopul dr. Iosif Traian Bădescu al Caransebeşului, ca mandatar mitropolitan. Au participat la slujbă şi un număr de 30 de protopopi şi preoţi şi un diacon, precum şi numeroşi credincioşi.

După sigilarea sicriului, acesta a fost transportat în procesiune de la reşedinţa episcopală până la catedrala din Arad. La procesiune şi la slujba de înmormântare au participat numeroase personalităţi ale Aradului şi ale României, în timp ce „trotuarele din faţa consistoriului erau înţesate de public"[22] Cortegiul funerar a fost însoţit de un batalion din Regimentul 93 Infanterie şi de famfara acestuia. Printre cei ce au însoţit carul mortuar se remarcă: gen. Scărişoreanu, comandantul Diviziei 1 Cavalerie; gen. adj. Gheorghe Manu, comandantul garnizoanei Arad; secretarul consistorial Vasile Goldiş; dr. Augustin Lazăr, subprefect; dr. Ioan Robu, primarul

---

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem.*

[22] *Funerariile episcopului Ioan I. Papp al Aradului,* în „Tribuna nouă", anul II, nr. 18, 24 ianuarie 1925, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Aradului; col. Ilie Georgescu, comandantul Cercului de Recrutare; col. I. Bolintineanu, Regimentul 12 Roşiori; locot. col. P. Georgescu, şeful Statului Major al Divizia 1 Cavalerie; locot. col. P. Georgescu, Regimentul 12 Roşiori, locot. col. Pop, Regimentul 13 Călăraşi; locot. col. Serb, Regimentul 93 Infanterie; maior Păunescu, de la „Comenduirea Pieţei"; Ştefan Ciuceanu, directorul Şcolii Normale de băieţi Arad; C. Popa, consilier cultural; dr. Memetea, dr. Iancu Cornel; Ascaniu Crişan, directorul Liceului de băieţi din Arad; profesorii I. Dimitriu şi Constantinescu; Ştefan Bulzan, dirigintele Oficiului Poştal din Arad; primpretorul Oană; dr. Lazăr Nichi, directorul Palatului Cultural; Andreescu, directorul Poliţiei Arad[23].

Sâmbătă dimineaţa la ora 8 şi 30 de minute a fost săvârşită Sfânta Liturghie, apoi la ora 10 prohodul, de către episcopii Caransebeşului, Iosif Traian Bădescu, şi al Oradei, Roman Ciorogariu, protosinghelul Andrei Magieru, 11 protopopi (I. Stroia – Sibiu; Mihai Păcăţian, Traian Văţian – Arad; Georgea – Ineu; Mihai Lucuţia – Şiria; Procopie Givulescu – Radna; Fabriţiu Manuilă – Lipova; Teodor Roxin – Buteni; Lazăr – Hălmagiu; Ştefan Cioroian – Comloşul Bănăţean; Patriciu Ţiucra – Timişoara), 25 preoţi şi 2 diaconi. „Biserica catedrală era neîncăpătoare pentru imensul public ce venise să asiste la serviciul divin în frunte cu Dl. Vasile Goldiş, fost ministru"[24]. În faţa catedralei au fost postaţi soldaţi şi elevi.

La slujba de înmormântare guvernul României a fost reprezentat de dr. Petru Ionescu; iar mitropolitul primat Miron E. Cristea de către A. Moruşca şi dr. A. Lazăr. Au participat din partea autorităţilor locale subprefectul Aradului, Augustin Lazăr; primarul Aradului, dr. Ioan Robu, precum şi reprezentanţi ai autorităţilor locale din Timişoara şi Oradea. Celelalte culte religioase din Arad au fost reprezentate de: pr. dr. Francisc Monay şi pr. dr. Lakatos Otto – Biserica romano-catolică; pr. dr. Emeric Csecsi – Biserica reformată; protopop Ludovic Frint – Biserica evanghelică; protopop Uroş Covincici – Biserica Ortodoxă sârbă.

În sunetele clopotelor din Arad şi al unei famfare militare cortegiul funerar porneşte de la catedrală la gară pentru ca trupul neînsufleţit al ierarhului arădean adormit în Domnul să fie transportat cu trenul la Pocioveliştе[25]. Din partea consistoriului Arad corpul neînsufleţit este însoţit de Mihai Păcăţian, Gheorghe Ciuhandu, Dimitrie Muscan, Ioan Cioara şi unele rude ale lui Ioan I. Papp. La gara Oradea delegaţia primăriei oraşului depune o coroană de flori. La ora 7 şi 30 de minute, duminică dimineaţa, cortegiul ajunge la Beiuş, unde e aşteptat de protopopul locului Petru E. Papp şi de 10 preoţi, precum şi de elevii de la şcolile din Beiuş şi numeroşi locuitori din satele din jurul Beiuşului.

Carul mortuar, tras de patru cai, pleacă spre Pocioveliştе, după o scurtă slujbă efectuată de protosinghelul Andrei Magieru şi 12 preoţi din Episcopia Bihor. Locuitorii Beiuşului au condus cortegiul funerar până la hotarul localităţii, de unde „l-au luat în primire" locuitorii din Nimăieşti, care au venit în întâmpinare în frunte cu preotul şi praporii. Aceştia au

---

[23] *Ibidem*.

[24] A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 35-III-925, f. 17.

[25] Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro

însoţit carul mortuar până la Curăţele, unde s-au alăturat locuitorii acestui sat, mergând până în hotarul satului Pocioveliţte. În acea vreme paroh la Pocioveliţte era Ioan Papp. După ce s-a depus corpul episcopului în biserică s-a efectuat Sf. Liturghie. Mihai Păcăţian a rostit o scurtă predică, în care „a arătat că mortul a sosit acasă", înaintea aşezării corpului neînsufleţit al episcopului în criptă spre a-şi dormi în pace somnul de veci. Protopopul arădean a „predat" corpul ierarhului arădean Episcopiei Oradea – „să primească corpul defunctului spre odihnă cu aceeaşi dragoste cu care l-a încunjurat Dieceza Aradului"[26].

Conform dorinţei exprimată în timpul vieţii, episcopul Ioan I. Papp „a preferat să meargă acasă să-şi doarmă somnul de veci în liniştea satului unde clopotul bisericii sale se va tângui după dânsul, murmurul pâraielor vor povesti urmaşilor despre fiul diacului care a ajuns să poarte coroana de arhiereu"[27].

Ridicarea bisericii din Pocioveliţte a fost finanţată în întregime de către episcopul Ioan I. Papp, fiul satului. Această biserică a fost construită în anul 1906, după cum arată inscripţia care se găseşte în altar pe iconostas[28].Patroni spirituali ai acestui lăcaş de cult au fost aleşi Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril. La data de 30 septembrie/13 octombrie 1907 s-a sfinţit lăcaşul de cult care va deveni loc de veşnică odihnă a ctitorului.

Biserica e zidită din piatră şi cărămidă în formă de corabie în stil simplu, ardelenesc şi este acoperită cu tablă zincată.

În turn se află o clopotniţă cu două clopote. Pe unul din clopote se află o inscripţie: „Acest clopot s-a turnat la Arad în anul 1906". Deoarece în timpul primului război mondial unul din clopote a fost rechiziţionat de armata austro-ungară, la data de 14 decembrie 1924[29] a fost ridicat un nou clopot care are imprimat „chipul blând" al episcopului donator, Ioan I. Papp. Clopotul cuprinde următoarea inscripţie „Turnat întru pomenirea bunilor mei părinţi Ilie şi Raveica. – I. Papp Episcop – turnat în anul 1924". Sfinţirea clopotului a fost efectuată de protopopul Beiuşului Petru E. Papp, preotul localnic Ioan Papp şi nepotul episcopului Miron Papp. Răspunsurile liturgice au fost date de un cor format din învăţătorii din localităţile din jurul satului Pocioveliţte. După slujba de sfinţire s-a efectuat un parastas pentru părinţii episcopului arădean. La acest eveniment de mare importanţă pentru un lăcaş de cult au participat credincioşi din localităţile Pocioveliţte, Burda, Cresuia şi altele din jur.

Icoanele de pe iconostas sunt pictate pe pânză lipite pe scândură de către pictorul Ioan Zaicu (1868-1914). Restul bisericii a fost pictat abia spre sfârşitul secolului trecut.

Deasupra uşii dinspre sud a bisericii este scrisă o pisanie care aminteşte peste timp că „ziditus-a această sfântă biserică cu hramul Sfârşitul. Arhangheli Mihail şi Gavril în anul Domnului 1906 din cheltuiala Episcopului Ioan I. Papp al Aradului, fiul satului Pocioveliţte, al cărui trup neînsufleţit se odihneşte sub altarul bisericii. În anul 1986 s-a făcut reparaţii

---

[26] A. A. O. R. Arad, dosar 35-III-925, f. 18.

[27] Gh. Liţiu, *Episcopii eparhiei...*, p. 43.

[28] *Istoricul bisericii*, afişat în lăcaşul de cult din Pocioveliţte.

[29] „Biserica şi Şcoala", anul XLIX, nr. 2, 11 ianuarie 1925, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

după care s-a executat pictura în ulei de către pictorul bisericesc Păltineanu Teodor. Lucrările s-au făcut prin contribuţia benevolă şi donaţii ale credincioşilor şi a preotului Corbu Octavian din Pocioveliţte; şi pe preot Popa Ioan preot paroh care a condus lucrările împreună cu consiliul parohial în frunte cu cantorul Ding Gheorghe şi Sfăt Balint Ioan şi Caba Moise şi Danci Ioan. Episcop al locului fiind Dr. Vasile Coman Episcop al Oradiei. S-a sfinţit în 16 septembrie 1990 de către PS Ioan Mihălţan Crişanul Episcop Vicar al Oradiei protopopul locului fiind preot Cios Teodor protopopul Beiuşului."

Drept preţuire pentru fiul satului care a ajuns o personalitate însemnată în istoria acestor părţi de ţară, s-a ridicat în faţa altarului şi al mormântului episcopului o cruce-monument. Pe aceasta stă scris: „Întru mărirea lui Dumnezeu întărirea celor ce caută ajutor şi scut la bunăstarea Lui şi cu prinos de recunoştinţă ctitorului sfintei noastre biserici – Ioan Ignatie Papp Episcopul Aradului – n. 20 decembrie 1848 – † 21 ianuarie 1925 – Osemintele îi odihnesc sub sfântul altar – Au ridicat acest simbol de pietate locuitorii comunei Pocioveliţte la a. 1937" Până în zilele noastre în sat circulă unele legende despre vrednicul episcop arădean. Una din ele spune că cheia de la cripta-mormânt a fost aruncată să nu mai poată intra nimeni să tulbure somnul de veci al episcopului.

În semn de comemorare şi adâncă stimă, la data de 1 decembrie 1995, la comemorarea a 70 de ani de la trecerea la cele veşnice a episcopului Ioan I. Papp, pe peretele sudic al bisericii ortodoxe din Pocioveliţte a fost dezvelită o placă comemorativă care să amintească peste timp de fiul satului. Inscripţia de pe această placă spune: „Ioan I. Papp – m. 1848-1925 – Episcop – Episcop al Aradului 1903-1925, luptător pentru idealurile naţionale, participant la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918, şi ctitor al acestui sfânt locaş. – 1 decembrie 1995 – Ridicată de Episcopia Aradului în frunte cu PS Timotei Sevici".

La trecerea la cele eterne a unei persoane se folosesc diverse epitete pozitive care caracterizează viaţa şi activitatea celui decedat. Despre Ioan I. Papp s-a spus: „Clerul şi poporul credincios îi va păstra amintirea cu pietate şi recunoştinţă, căci a fost un devotat îndrumător şi dibaci cârmuitor al bisericii sale ... arhiereu înţelept şi bun român în suflet, apărând cu vrednicie conştiinţa lui Şaguna."[30] În altă parte sta scris că Ioan I. Papp „a dat tot ceea ce a fost în stare să dea pentru înaintarea bisericii şi neamului său, închinându-şi bisericii sale şi sufletul şi averea". Arhipăstoria lui Ioan I. Papp a fost caracterizată prin cuvintele: „a fost un bun păstor, care până la ultima răsuflare a dat tot cea ce a fost în stare să dea pentru înaintarea bisericii şi neamului său, închinându-şi bisericii sale sufletul şi averea."[31]

În cadrul şedinţelor comitetelor din parohiile aparţinătoare Episcopiei Aradului, ţinute imediat după decesul episcopului s-au făcut referiri la viaţa şi faptele acestuia. La şedinţa comitetului parohial Arad din 30 ianuarie 1925 se spune, printre altele: „înainte de a se trece la ordinea zilei, preşedintele face tristă amintire de trecerea din viaţă a PSS domnului episcop diecesan Ioan I. Papp, care a păstorit sfânta noastră biserică cu

[30] A. A. O. R. ARAD, dosarul nr 35-III-925, f. 19.

[31] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

părintească îngrijire peste două decenii, ferindu-o de orice înjerinţe primejdioase în timpurile cele mai grele de cari pomeneşte istoria"[32].

După moartea episcopului o parte a săracilor din Arad au primit o anumită sumă de bani „întru pomenirea fericitului nostru Episcop Ioan I. Papp". Societatea Crucea Roşie, a cărei preşedinte de onoare a fost vlădica Ioan I. Papp, a dat o sumă de 1000 de lei care să se împartă săracilor. S-a format o fundaţie care poartă numele defunctului episcop din care urma să se ofere burse de studiu pentru tinerii originari din localităţile cuprinse în Episcopia Aradului în anul 1903, pentru studiul teologiei la Arad[33].

În semn de compasiune faţă de Eparhia Aradului, episcopul de Oradea Roman Ciorogariu a dat o circulară[34] în care preciza că defunctul episcop arădean Ioan I. Papp „e legat de eparhia noastră după origine, arhierie şi ţărâna odihnei sale veşnice ce ne obligă la pioasa lui pomenire". În semn de doliu la toate bisericile din Episcopia Bihorului timp de 6 zile se trag clopotele, iar timp de 6 luni în fiecare sâmbătă se face parastas pentru odihna sufletului episcopului Ioan I. Papp, iar la Sf. Liturghie se pomeneşte la ectenie „pe vecie" sub titulatura „fost episcop al Aradului şi Oradiei Mari".

Despre tristul eveniment care a lovit Eparhia Aradului la sfârşitul lunii ianuarie a anului 1925 s-a scris în presa arădeană a vremii. Printre periodicele care relatează tristul eveniment care a cuprins Eparhia Aradului se numără „Biserica şi Şcoala"[35], „Tribuna nouă"[36], „Voinţa poporului"[37]. Inclusiv presa maghiară anunţă trista veste şi „închină frumoase panegiricuri" episcopului adormit.

Vasile Goldiş scria într-un articol publicat în „Biserica şi Şcoala": „a murit un român şi un creştin. Bunul Dumnezeu să-l ierte, iar noi să învăţăm pilda vieţii lui"[38]. Acelaşi săptămânal a publicat şi un necrolog[39] al familiei defunctului episcop care anunţă programul slujbelor de înmormântare. În paginile ziarului arădean este reluat articolul semnat de Nicolae Iorga şi publicat în cotidianul „Cuvântul" de la Bucureşti[40], în care episcopul arădean este caracterizat astfel: „păstor cu barbă albă al turmei creştine şi pândar cu toiag sacru la marginea de apus şi de primejdie a neamului nostru". Tot în aceeaşi publicaţie membrii familiei, „pătrunşi de adâncă recunoştinţă faţă de memoria decedatului, prin aceasta exprimăm adânc simţitele noastre mulţumiri tuturor cari au depus coroane pe sicriu, au condolat ori au participat în persoană ori prin delegaţi la actul înmormântării"[41].

---

[32] *Ibidem.*

[33] „Biserica şi Şcoala", anul LI, nr. 27-28, 10 iulie 1927, p. 12.

[34] *Idem*, anul XLIX, nr. 5, 1 februarie 1925.

[35] *Idem*, anul XLIX, 1925, mai multe numere.

[36] „Tribuna nouă", anul II, 1925, nr. 17, 18, 20, 25, passim.

[37] „Voinţa poporului", anul III, nr. 4, 25 ianuarie 1925.

[38] „Biserica şi Şcoala", anul XLIX, nr. 4, 25 ianuarie 1925, p. 1.

[39] *Idem*, p. 5.

[40] *Idem*, nr. 6, 8 februarie 1925, p. 2.

[41] *Idem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

În „Tribuna nouă" sunt alocate mari spaţii pentru relatarea pas cu pas a desfăşurării înmormântării ierarhului arădean din momentul îmbolnăvirii până la aşezarea în criptă. Cititorii sunt informaţi despre faptele pozitive pe care l-a săvârşit Ioan I. Papp de-a lungul vieţii sale. Şi acest ziar publică articolul lui Nicolae Iorga[42], în care istoricul caracterizează viaţa şi activitatea celui ce a fost copreşedinte al Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. În încheierea articolului stă scris: „În seria episcopilor arădeni va rămâne ca o întrupare a unei modeste şi simpatice tradiţii".

La vremea cuvenită au fost săvârşite slujbele rânduite de Biserica Ortodoxă Română spre pomenirea sufletului celui trecut la cele veşnice. În duminica de 1 februarie 1925 la toate bisericile din Eparhia Aradului s-au săvârşit slujbe de pomenire pentru episcopul Ioan I. Papp. La catedrala din Arad[43], la slujba de parastas pentru „odihna fostului nostru episcop Ioan I. Papp", au slujit 10 preoţi, iar răspunsurile au fost date de corul studenţilor de la Institutul Teologic.

Alegerea[44] noului episcop pe scaunul rămas vacant de la Arad a avut loc în data de 3 mai 1925. Datorită unor interese politice (se pare),[45] în scaunul episcopal vacant a fost preferat Grigorie Comşa. La data de 14 iunie 1925 noul episcop a fost hirotonit şi la data de 20 iunie acelaşi an a primit investitura ca ierarh din partea regelui României. Introducerea în scaunul episcopal a avut loc în duminica de 12 iulie 1925, la ora 11, după care s-a dat o masă în cinstea evenimentului. Hirotonirea şi instalarea episcopului Grigorie Comşa, au fost relatate în broşura *Turmă şi Păstor* (Arad, 1925), care a fost distribuită tuturor parohiilor din protopopiatele arădene.

Episcopul Ioan I. Papp a fost contemporan cu evenimente care au dus la schimbarea radicală a realităţilor istorice româneşti. A avut ghinionul să păstorească Eparhia Aradului în timpul zbuciumatelor şi tristelor zile ale primului război mondial, dar şi bucuria să vadă înfăptuită România Mare. „Cerul i-a hărăzit să vadă cele mai sbuciumate timpuri din câte a avut istoria şi să trăiască etapele de culminaţie ale epopeii neamului său"[46]. „Silueta lui translucidă se pierde de azi în noaptea veşniciei. ... Amintirea celui dus trece de-acum în paginile istoriei."[47] „Rugăm pe Bunul Dumnezeu să-l odihnească în pace"[48]

---

[42] „Tribuna nouă", anul II, nr. 25, 2 februarie 1925.

[43] „Biserica şi Şcoala", anul XLIX, nr. 6, 8 februarie 1925, p. 7.

[44] A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 35-III-925, f. 21.

[45] Gheorghe Şora, *Vasile Goldiş militant pentru desăvârşirea idealului naţional. 1 decembrie 1918*, Timişoara, 1980, p. 44.

[46] † *Episcopul...*, loc. cit.

[47] *Ibidem.*

[48] A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 35-III-925, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Anexa nr. 1

Circular

Către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale din eparhia ort. română a Aradului

Subscrisul Consistor cu adâncă durere face cunoscut Veneratului cler şi popor din eparhia Aradului, că Preasfinţia Sa, vrednicul şi iubitul nostru Episcop

Ioan I. Papp

astăzi, în 21 Ianuarie 1925 la orele 8 seara, după o boală îndelungată, în etate de 77 de ani şi după o arhipăstorire de 22 ani şi-a încheiat cursul vieţii dedicate bisericei şi neamului.

Ca Veneratul cler şi iubitul nostru popor să-şi poată esprima durerea sa şi prin semnele din afară şi să-şi poată manifesta doliul faţă de iubitul şi vrednicul anostru Arhipăstor, Consistoriul dispune următoarele:

Îndată după primirea acestui circular, la toate bisericile din eparhia noastră să se tragă clopotele dimineaţa, la miazazi şi seara în două zile una după alta şi numaidecât să se arboreze flamura neagră pe toate bisericile.

În Duminica ce urmează după înmormântare, să se facă în toate bisericile din eparhia noastră parastas solemn pentru odihna sufletului fericitului Episcop Ioan, la care va asista întreg poporul credincios şi tinerimea şcolară.

Acest parastas să se repeţească la 40 de zile socotite dela ziua morţii, eventual în Duminica proximă.

tot asemenea să se repeţească parastasul şi la o jumătate de an şi la un an dela ziua morţii. Încât zilele destinate pentru parastas ar cădea în zi de lucru, parastasul să se ţină în Duminica următoare.

Până la întregirea scaunului episcopesc, la ecteniile dela sf. liturghie pentru cei morţi, să se pomenească „Arhiereul Ioan".

Până la întregirea scaunului episcopesc, la ecteniile pentru cei vii să se pomenească numele Inalt Preasfinţitului Arhiepiscop şi Mitropolit Nicolae.

Arad, din şedinţa consistorială ţinută în 21 Ianuarie 1925.

Consistoriul eparhial
Ortodox român din Arad

Anexa nr. 2

(fragment din protocolul şedinţei comitetului parohial ortodox român din Arad din 30 ianuarie 1925)

Înainte de a se trece la ordinea zilei, preşedintele face tristă amintire de trecerea din viaţă a P.S.S. domnului episcop diecezan Ioan I. Papp, care a păstorit sfta noastră biserică cu părintească îngrijire peste doauă decenii, ferindu-o de orice injerinţe primejdioase în timpurile cele mai grele de cari pomeneşte istoria, creindu-i şi o situaţie materială demnă de ori ce recunoştinţă. În considerarea faptelor pentru cari şi-a câştigat reposatul

https://biblioteca-digitala.ro

nostru episcop stima şi recunoştinţa generală, s-a aflat îndemnat a pune pe sicriul său o cunună din partea şi în numele comitetului parohial, ca reprezentant al comunei bisericeşti Arad, ca prima comună a eparhiei şi propune ca prin comunicarea acestui concluz cu Ven. Consistor, comuna bis. Arad să se alieze la mulţimea păstoriţilor cari regretă moartea bunului păstor.

Pătrunşi de sentimentele durerii membrii dau esprimare consimţământului lor prin sculare, rostind cuvintele: „Dzeu să-l ierte!". Totodată decid a lua parte în corpore la părăstasul ce se va celebra în Duminica proximă.

d.c.m.s.

pentru autenticitate:
Iosif Moldovan, preşedinte

Anexa nr. 3

Venerabile Consistor!

Societatea naţională de „Crucea Roşie" a României, Filiala Arad a luat cu adânc regret la cunoştinţă vestea tristă despre trecerea la cele eterne a bunului nostru Arhipăstor Ioan I. Papp, episcop, comunicată nouă prin adresa Dvoastră Nr. 221-1925.

Vă rugăm respectuos să binevoiţi a primi espresiunea sincerelor noastre condoleanţe.

În semn de pietate faţă de înaltul defunct care a fost preşedinte de onoare a societăţii noastre, transpunem Venerabilului Consistor suma de 1000 (una mie) Lei, drept cunună nepieritoare, pentru a fi distribuită săracilor.

Preşedintă:
Maria Botiş-Ciobanu

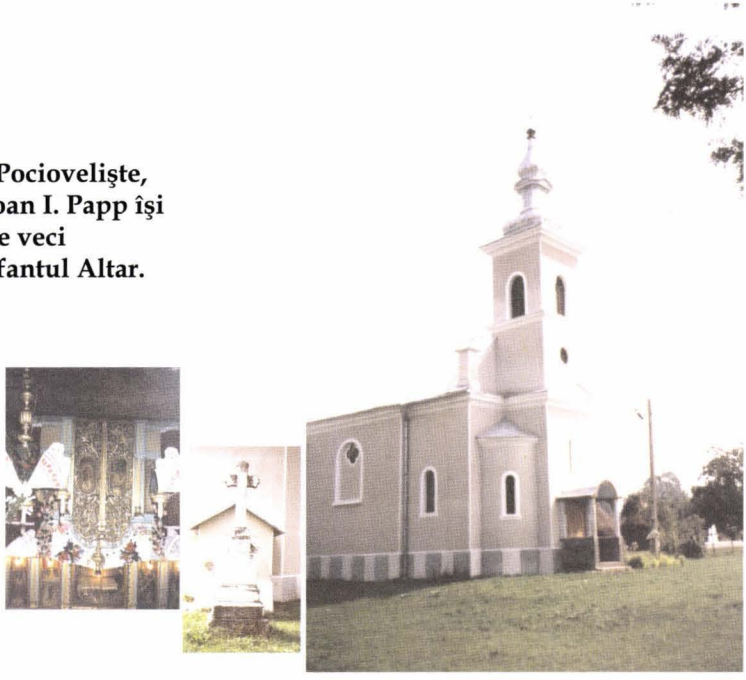
https://biblioteca-digitala.ro

Ilustrații
(din colecția autoarei)

Il. 1. Episcopul Aradului Ioan Ignatie Papp (1903-1925), ctitor al Bisericii din Pocioveliște (jud. Bihor), frescă

Il. 2. Biserica din Pocioveliște, unde Episcopul Ioan I. Papp își doarme somnul de veci în cripta de sub Sfantul Altar.

https://biblioteca-digitala.ro

IOAN LUPAŞ CA ISTORIC AL BISERICII

Radu Ardelean*

De la intrarea în faza ei ştiinţifică, istoriografia română, şi mai ales cea ardeleană – *et pour cause*! – au acordat multă atenţie trecutului instituţiei bisericeşti. Petru Maior îşi dubla *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia* (Buda 1812) cu *Istoria Besericii Românilor atât a cestor dincoace precum şi a celor dincolo de Dunăre* (Buda 1813).

Elitele româneşti pierzându-se prin convertire (apostazie) catolică ori calvină, naţiunea română din Ardeal s-a conservat prin ţărani şi preoţi, aprecia Andrei Şaguna[1].

Bariţiu consideră că istoria bisericească este pentru o perioadă însemnată însăşi istoria românilor din Ardeal, ei neavând altă viaţă publică/politică[2].

Dar el trecea de acest caz particular, postulând că „Istoria politică şi naţională a celor mai multe popoară, antice şi moderne, nu se poate scrie sau încai nu poate fi înţeleasă fără ajutorul istoriei eclesiastice. În cazuri nenumărate nici că este cineva în stare de a le separa; ele sunt ţesute într'una, precum este în pânză urzeala cu bătătura"[3].

Pentru T. V. Păcăţian importanţa bisericii – şi deci istoriei ei – deriva din faptul că prin această organizare/apartenenţă şi-au conservat românii ardeleni identitatea, cum de acolo au pornit şi mişcările de emancipare naţională[4].

Biserica fiind cea mai însemnată, dacă nu unica instituţie a lor, „istoria Românilor transilvăneni este în prima linie bisericească", decretează Augustin Bunea[5].

Puşi în imposibilitatea de a avea o viaţă politică propriu zisă în Transilvania, românii şi-au sublimat-o în biserică, o formă pe care a îmbrăţişat-o virtualitatea, precizează N. Iorga[6]. Dacă istoria Principatelor transcarpatine este, după el, o istorie de „Domni şi ţărani", cea a românilor

---

* Cercetător ştiinţific II la Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu" din cadrul Filialei Timişoara a Academiei Române (Of Romanian Academie), icsutm@acad-tim.tm. edu.ro.

[1] Andreiu de Şaguna, *Istoria bisericei ortodoxe răsăritene universale, dela întemeierea ei, până în zilele noastre*, vol. II, Sibiu 1860, pp. 122-125.

[2] George Baritiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu 1889, p. 121.

[3] Idem, *Biserica română în luptă cu Reformaţiunea*, în *Studii şi articole*, ed. Ioan Lupaş, Sibiu 1912, p. 59.

[4] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale Românilor de sub coroana ungară*, ed. a II-a, vol. I, Sibiu 1904, pp. 3-7.

[5] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aaron şi Dionisie Novacoviciu sau istoria Românilor transilvăneni dela 1715 până la 1764*, Blaj 1902, pp. III-IV.

[6] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, Bucureşti 1915, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

ardeleni este exclusiv (până în timpurile moderne) una de „Sate şi preoţi"[7], cum şi-a intitulat sugestiv o carte care se pare a fi avut o influenţă serioasă asupra lui Lupaş.

Tot Iorga sublinia rolul confesiunii şi organizării eclesiastice pentru unitatea românească: „Istoria bisericească a Românilor constă – şi există în această calitate – pe necontenitul joc de înrâuriri culturale, de mişcări în domeniul ideilor, de schimburi de conştiinţă, de colaborare pe teren cultural – cu ţinta religioasă osebitoare, în tot cuprinsul neamului. E urmărirea pe bază naţională, în hotare naţionale, în condiţii sufleteşti naţionale a legăturilor acelora dintre oameni, ca suflete vii, răspunzătoare, dăruite cu nemurire şi fiinţă dumnezeiască veşnică din care ele pornesc după învăţătura revelată cuprinsă în cărţile sfinte şi lămurită prin apostoli, prin Sfinţii Părinţi şi prin teologii celor dintâi timpuri."[8] Apoi arăta specificul etnic în care un popor îmbrăţişa şi practica învăţătura creştină: „Faţă de adevărurile credinţei, adesea tâlcuite în feluri ce nu se aseamănă, punctul său de vedere îl are şi neamul care dă Bisericii un caracter naţional.

Un conflict se întâmpină adesea între rigiditatea doctrinei şi relativitatea primirii ei de acel neam, fără de care primire însăşi ideia Bisericii dispare. Istoricul vede acest conflict; el nu se dă de o parte sau de cealaltă, – între altele şi pentru aceia că din acest conflict tocmai se desface o formă particulară a vieţii pe care el trebuie s'o zugrăvească, formă care ţinteşte nestrămutat la cer, dar îşi are, şi trebuie să-şi aibă, rădăcinile în pământ."[9]

Analizând istoriografia românească ardeleană de la sfârşitul secolului al XIX-lea, Al. I. Lapedatu găseşte că în aceasta predominau cantitativ studiile de istorie eclesiastică: „prin lucrările mult eruditului Timotei Cipariu [...], ale devotatului său discipol Ioan M. Moldovanu [...] şi ale altora, studiile şi cercetările acestea se îndreptară în primul loc asupra trecutului bisericilor noastre, singurele instituţiuni prin care s-a putut manifesta viaţa publică românească în vremea când eram numai «toleraţi» şi prin care s-a susţinut, în mijlocul poporului nostru din Transilvania, o cultură cu caracter propriu, naţional."[10]

S-a arătat de cei mai avizaţi cercetători ai istoriografiei impactul pe care mediul social îl are asupra scriiturii istorice, care poartă şi asupra obiectivităţii sale, fatalmente limitată[11]. În altă formulare „Istoria şi scrisul

---

[7] Idem, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti 1902, pp. 5-6.

[8] Idem, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a Românilor*, vol. I, Vălenii de Munte 1908, pp. V-VI.

[9] *Ibidem*, pp. VI-VII.

[10] Alexandru I. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfăşurarea vieţii politice a neamului românesc de peste Carpaţi*, Bucureşti 1923, pp. 21-23.

[11] George Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris 1971, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

istoric sunt consubtanţiale."[12]. Iar „cei care scriu istorie mărturisesc despre chiar timpul lor, precum şi despre evenimente, popoare şi instituţii preexistente. În opţiunea lor pentru anumite subiecte şi modalităţi de abordare, istoricii reflectă, pe de o parte, o epocă trecută, cea supusă cercetării şi, pe de altă parte, propriile valori, tendinţe şi interese contemporane."[13] În această lumină este de înţeles că o bună parte din scrierile lui Lupaş ţin de istoria Bisericii şi a fenomenului religios (trăire), dând seama de structura sufletească accentuat ortodoxă a sa şi valorizarea de către el a Bisericii sub aspect naţional[14]; ăst fel, postula că, în ce-i privea pe românii din Ardeal, „istoria noastră politică începe din momentul în care se ivesc la Românii ardeleni cele dintâi semne şi dovezi istorice despre manifestarea conştiinţei de unitate naţională şi cele dintâi încercări spre întruparea acesteia în orice formă şi cu ajutorul oricărei instituţiuni organizate", care în speţă era Biserica, aşa în cât „e firesc că începutul istoriei politice a Românilor ardeleni coincide cu organizarea lor bisericească, desăvârşită la sfârşitul secolului XVI în forma unităţii naţionale sub raportul vieţii religioase şi culturale"[15]. Mai concurau şi elemente de ordin ocupaţional: ca profesor la Institutul „Andreian" a ţinut să-şi sintetizeze cursul de istorie bisericească pentru uzul studenţilor (a fost unul din primele publicate de profesorii Institutului[16]), şi pentru motivul că în monografiile de istorie bisericească ale lui N. Iorga şi N. Dobrescu „nu s-a putut da istoriei bisericeşti a Românilor ardeleni importanţa şi extensiunea de lipsă pentru învăţământul religios al tinerimii din mitropolia noastră [a Ardealului]"[17].

În 1903, în micro-monografia comunei natale[18], avea cuvinte de apreciere pentru rezistenţa săliştenilor şi altor mărgineni faţă de prozelitismul catolic, iar în acelaşi an semna o scriere polemică[19] ce viza nu numai istoriografia de inspiraţie greco-catolică şi pe Augustin Bunea în special, dar chiar contesta legitimitatea Bisericii Unite.

În lucrarea de doctorat a fost mai ponderat – ca urmare probabil şi a restricţiilor impuse de Henrik Márczali: unirea religioasă a fost act politic, şi

---

[12] Alexandru Zub, *Un românist american, Prefaţă* la Frederick Kellog, *O istorie a istoriografiei române*, Iaşi 1996, p. 9.

[13] Frederick Kellog, *op. cit.*, p. 13.

[14] James P. Niessen, *Ioan Lupaş and the Cluj School of History between the World Wars*, în *Balkanistika* (Columbus, Ohio), VII, 1981-1982, pp. 80, 83-84.

[15] Ioan Lupaş, *Când începe istoria noastră politică?*, în *Luceafărul*, XIII, nr. 9 din 1 mai [vechi] 1914, p. 263.

[16] Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu 1987, p. 124.

[17] Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918, p. 3.

[18] Idem, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliştе. Schiţă istorică*, Sibiu 1903 (extras din *Transilvania*).

[19] Idem, *Şovinismul confesional în istoriografia românească ardeleană. Studiu critic*, Sibiu 1903 (extras din *Telegraful Român*).

https://biblioteca-digitala.ro

nu motivată religios, a avut însă urmări pozitive „în cele culturale şi poate exclusiv în acestea", prin „Şcoala de la Blaj şi orientarea naţională legată de ea, care a chemat românimea la conştiinţa unităţii sale de neam şi care a deschis o epocă nouă în istoria literaturii române, epoca culturii şi a literaturii naţionale", deci ăst fel „din acest punct de vedere influenţa pozitivă şi importanţa istorică epocală a unirii e incontestabilă"[20]. Asupra problemei va reveni în scrierile sale, într-o notă mai apăsat confesională, cum se va arăta a mai la vale.

În mod incidental s-a ocupat şi de problema încreştinării românilor, mai mult pentru a sublinia că Vasile Pârvan a furnizat argumente unei ipoteze lansate de Şaguna în istoria sa bisericească[21].

În centrul interesului i-a stat ortodoxismul românesc care a păstrat, şi în opinia lui, identitatea etnică/naţională românească. Persecuţiile religioase suferite de românii ardeleni nu au făcut decât să accentueze sentimentul identitar: „Cum în tot răul este şi un bine, prigonirile îndelungate au deschis tot mai largă prăpastia între Ungurii catolici, stăpânitori de la o vreme în Transilvania şi între Românii ortodocşi îngenunchiaţi. Dacă Ungurii ar fi rămas în legăturile lor dela început cu biserica răsăriteană, fiind sprijiniţi şi de împăratul şi de patriarhul din Constantinopol, sau dacă Românii ar fi trecut şi ei la catolicism, s-ar fi putut întâmpla ca procesul de contopire sufletească între aceste două popoare să fi avut în cursul vremii un sfârşit prielnic Ungurilor şi firul vieţii româneşti să se fi pierdut din urzeala istoriei.

Aşa însă ei s-au oţelit prin luptele necurmate ce le-au venit din partea Ungurilor catolici. În focul suferinţelor grele, mucenicești, s-a lămurit tăria lor sufletească, iar felul de viaţă creştină, răbdătoare şi smerită din primele veacuri ale creştinismului daco-roman s'a schimbat în viaţă luptătoare, fără preget, pentru păstrarea credinţei străbune.

Această trăsătură luptătoare a ortodoxiei româneşti a fost de nespus folos pentru păstrarea unităţii sufleteşti a neamului."[22]

Aceleaşi persecuţii au dus, prin apropierea condiţiei sacerdotale de cea rustică, spre alăturarea preoţimii de popor şi „astfel s'a infiripat o legătură intimă, trainică şi folositoare între preoţi şi poporenii lor, deopotrivă de umiliţi şi unii şi alţii"[23].

Ortodoxismul românesc a avut specificul lui „naţional", căci „în împrejurări de viaţă patriarhală s'a înrădăcinat în sufletul Românilor de pretutindeni o părere despre viaţa creştină care se deosebeşte de aceea a neamurilor împrejmuitoare". Ăst fel, „împrejurările vremii în care a pătruns

---

[20] Idem, *Az erdély görög-keleti egyház és a vallás unio a XVIII. század folyamán*, Budapesta 1904, pp. 63, 68.

[21] Idem, *Sf. Mucenic Nichita Romanul apostolul neamului nostru*, în *Tribuna*, XV, nr. 201 din 14/27 septembrie 1911, pp. 1-3.

[22] Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 24.

[23] *Ibidem*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

deci şi a prins rădăcini creştinismul în viaţa poporului român, i-au apăsat o pecete de simplitate rustică, senină, patriarhală – deosebindu-se în câtva de al grecilor – aplecaţi deseori spre lupte de cuvinte, spre gâlceavă între cei obişnuiţi a ispiti Scripturile – şi de al Bulgarilor sau Ungurilor, cari chiar de la începutul creştinării lor au căutat să facă târguială politică între Bizanţ şi Roma, ca şi de al Ruşilor, cu pornirea lor vădită spre mărimi nesfârşite şi podoabe covârşitoare." Arta creştină românească este „smerită", asta „cu multă gingăşie". Ataşamentul românilor faţă de ortodoxie – pe care Lupaş îl arată dese ori – s-a datorat şi anumitului particularism permis de aceasta, în deosebire de catolicism: „sub ocrotirea acestei biserici a Răsăritului, care a fost totdeauna îngăduitoare faţă de însuşirile curat naţionale ale popoarelor creştine şi-au putut Românii afla tărâm prielnic pentru deprinderile lor religioase, s-au alipit din tot sufletul de biserica ortodoxă şi de bunele ei orânduiri"[24]. Între elementele specifice ale religiozităţii româneşti se perpetuează şi reminiscenţe păgâne daco-romane, care se constituie ca probe ale continuităţii noastre, nefiind de condamnat teologic, pentru că sunt „nişte forme externe, cari ating mai mult înfăţişarea decât esenţa sau sâmburele credinţei creştineşti"[25]. Creştinismul, element major al civilizaţiei, este consubstanţial românilor, care nu au trebuit fi convertiţi cu mijloacele violente folosite de un Vajk sau Boris[26].

Iorga negase existenţa unei ierarhii cu caracter de stabilitate şi continuitate la românii ardeleni[27], şi nu insistă nici Lupaş asupra ei, prezentând doar ştirile documentare despre Vlădici în lucrările sale de sinteză (în deosebire de un Teodor V. Păcăţian care argumenta ideea unei antice Arhidieceze, iar Mitropolia o prezintă ca atestată *sigur* în secolul al XV-lea); revenea însă ulterior cu afirmaţia că Ierotei ar fi fost episcop român în Transilvania în secolul X, nu în Ungaria, ceea ce istoriografia actuală respinge[28].

Tot în sensul lui Iorga arată translaţia vieţii politice a românilor ardeleni, cu voievozi şi c[hi]nezi deveniţi protopopi şi preoţi[29]. Anterior Biserica jucase un rol benefic în consolidarea/civilizarea statului lui

---

[24] *Ibidem*, pp. 20-22.

[25] Idem, *Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti*, în *SCCI1*, p. 20.

[26] Idem, *Istoria Bisericii române*, ed. VII, Craiova f.a. [1941], pp. 5, 8.

[27] Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, pp. 11-12.

[28] Ioan Lupaş, *Vechimea ortodoxiei transilvane*, în *SI5*, pp. 65-69; Teodor V. Păcăţian, *Istoriografi vechi, istoriografi noi. Studiu critic în chestia vechei mitropolii române*, Sibiu 1904, *passim*; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş până la 1918*, Cluj, 1992, p. 62.

[29] Ioan Lupaş, *Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti*, în *loc. cit.*, pp. 20-21, 23-24; idem, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, Bucureşti 1938, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Ahtum[30], cum îl va avea mai târziu în Muntenia lui Nicolae Alexandru şi Moldova lui Alexandru cel Bun[31].

Ortodoxia mai este valorizată ca factor de unitate românească, un leitmotiv al lui Lupaş. Exemple în acest sens erau ctitoriile lui Ştefan la Vad, ale Domnilor munteni la Braşov, Făgăraş, Ocna Sibiului etc.; în prima sinteză de istorie bisericească un subcapitol tratează *Legăturile ierarhice între biserica română din Ardeal şi cea din principate*[32]. Acele legături, inserate şi tratatului diplomatic al lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory n-au putut fi întrerupte, chiar când se încerca obstacularea lor: „Adevărat că dietele ardeleneşti în repeţite rânduri au cercat să oprească trecerea preoţilor şi a călugărilor din principatele române în ţara Ardealului; însă hotărârile lor au rămas de obiceiu literă moartă."[33] Cum observase şi Şaguna în *Prefaţa Bibliei* de la Sibiu din 1858, cărţile bisericeşti, adresate românilor din toate provinciile, au favorizat „înfrăţirea neamului românesc", cultivarea lui şi integrarea la creştinătate, deci civilizaţie; în *Predoslovia Bibliei* lui Şerban Cantacuzino se făcea referire la unitatea de origine („căci toţi Românii dintr-o fântână cură"), cum Varlaam îşi adresa *Cazania* către „toată seminţia românească de pretutindenea"[34].

Rolul Bisericii în cultivarea legăturilor inter-româneşti a fost o temă mult cultivată şi de Nicolae Iorga[35], care a fost poate un (prim) model pentruc Lupaş.

În cadrul ortodoxiei, mai aprecia Lupaş, românii s-au putut ridica uneori la o condiţie universală, prin patronajul exercitat asupra Bisericilor din teritorii cu populaţie ortodoxă supusă turcilor sau heterodocşilor, prin activitatea unui Prinţ al bisericii de origine română, de talia lui Petru Movilă[36], ori prin tipăriturile din timpul lui Matei Basarab adresate lumii slave[37].

Aprecierea pozitivă a Bisericii de către Lupaş s-a întemeiat în mare măsură şi pe rolul ei cultural, mai ales de când a început a folosi ca vehicul limba română. Dacă nu era oripilat de slavonism cum corifeii Şcolii Ardelene, ori încă Baritiu, care-l socotea „blăstămul milenar", n-a avut însă nici Lupaş înţelegere pentru fenomenul slavonismului cultural, care îi apărea ca nociv prin limitarea afirmării spiritului etnic/naţional, folosind şi

---

[30] *Ibidem*, pp. 55-58.

[31] Idem, *Istoria Unirii Românilor*, Bucureşti 1937, pp. 67-68.

[32] Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, pp. 93-97.

[33] *Ibidem*, p. 93.

[34] *Ibidem*, pp. 100, 104.

[35] Cf. Pompiliu Teodor în *Istorici români şi probleme istorice*, Oradea 1993, pp. 21, 23.

[36] Ioan Lupaş, *op. cit.*, pp. 101-104.

[37] Idem, *Epocele principale în istoria Românilor*, Cluj 1927, p. 61; idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 86-87.

https://biblioteca-digitala.ro

el expresia „cătuşele cele slavone"[38]. În legătură cu pătrunderea limbii române în Biserică s-au propus mai multe explicaţii: o teză „catolică", grefată pe un curent popular, susţinută de Ilie Bărbulescu (care scria ca să combată teza „calvină" a lui Sbiera)[39], cea „husită", argumentată de Nicolae Iorga[40], adoptată împreună cu cea „calvină" de Valeriu Branisce[41], teza luterană, susţinută de Ovid Densuşianu şi Alexandru Rosetti şi cea „autohtonă" a lui P. P. Panaitescu[42].

Lupaş a făcut un compromis. A acceptat că primele texte („rotacizantele") au fost traduse sub influenţă husită, citându-i pe Iorga şi Gombos Ferenc[43], cum şi impulsul luteran pentru imprimarea *Catehismului* din 1544 şi a tipăriturilor coresiene[44]. Faptul că pentru *Catehism* au colaborat tiparniţa din Sibiu şi cea din Târgovişte, de unde erau împrumutate caracterele chirilice, era premonitoriu: „Felul cum s-a lucrat la tipărirea celei dintâi cărţi [tipărite] în limba română – *Catehismul dela Sibiu* în anul 1544 – era un semn şi o bună prevestire pentru rostul însemnat pe care noua măiestrie a tiparului urma să-l aibă pe amândouă laturile Carpaţilor, luând parte la munca de pregătire înceată, dar sigură de izbândă, a unirii tuturor Românilor."[45]

Atanasie Marian Marienescu accepta că persecuţiile calvine au fost dublate şi de elementul pozitiv al introducerii limbii române în Biserică („întregul rău ce a persecutat Biserica ortodoxă şi pre Români a adus cu sine şi binele acesta, că s-a introdus limba românească în bisericile Românilor din Ardeal şi de aci în cele din Ungaria şi din Banat şi mai târziu însufleţirea naţională a devenit foarte mare pentru limba românească în bisericile româneşti"), dar considera că, iniţial, „Românii încă nu pricepeau interesul cel mare pentru limba naţională a lor" şi că – poate cu dreptate! – „Nici n-a putut să fie o însufleţire generală naţională de a scoate de loc* şi cu totul slavismul din bisericile Românilor, din motiv că Românii pricepeau tendinţele luteranilor şi ale calvinilor de a strica ortodoxia, religiunea lor strămoşească, şi pentru aceasta Românii au avut frică de surparea religiunii lor şi astfel au trebuit să fie zeloşi şi pentru legea veche a lor."[46] Lupaş, deşi consemna că chiar lui Sava Brancovici i se mai cerea să vegheze ca să fie

---

[38] George Baritiu, *Biserica română în luptă cu Reformaţiunea, ed. cit.*, p. 69; Ioan Lupaş, *Carte de istorie bisericească ilustrată*, Bucureşti 1933, p. 136.

[39] Ilie Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, Bucureşti 1900, pp. 3-21.

[40] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii religioase*, Bucureşti 1909, pp. 19 sqq.

[41] Valeriu Branisce, *Două desluşiri*, în *Drapelul*, VI, nr. 27 din 7/20 martie 1906, p. 1.

[42] Vezi prezentarea condensată la Maria Crăciun, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj 1996, pp. 23-25.

[43] Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 81.

[44] *Ibidem*.

[45] Idem, *Istoria Unirii Românilor*, p. 28.

[46] Atanasie Marian Marienescu, *Luteranismul, calvinismul şi introducerea limbii române în bisericile din Ardeal*, Bucureşti 1902, p. 19 (extras din *AAR, MSI*, ser. II, tom. XXIV).

https://biblioteca-digitala.ro

folosită în ritual româna şi nu slavona (elogiindu-l pentru instrucţiunile trimise în consecinţă!), afirmă că, dacă s-au respins modificări rituale şi de dogmă, la nivel de cler şi credincioşi, „înnoirea adusă de reformaţiune prin întroducerea limbii române a fost primită cu bucurie de mulţi preoţi şi vlădici luminaţi"[47].

Istoricul selecţionase în antologia Bariţiu pe care a alcătuit-o studiul aceluia despre impactul Reformei la români, deşi în cea mai mare parte se deosebea în păreri de el; chiar titlul dădea seamă că Baritiu avea o viziune preponderent negativă, Biserica română apărându-i *în luptă cu reformaţiunea*, aflată în ofensivă şi inducând modificări de substanţă în Biserica şi corpul naţional românesc: „Acele influinţe au provocat lupte între ideile reformaţilor şi între doctrinele primitive ale bisericei orientale, însă aşa, că rezultatele lor au fost mai totdeauna funeste pentru aceasta şi pentru naţiunea noastră."[48] Biserica românească a fost supusă ca mai înainte persecuţiilor, căci „reformatorii au fost aşa de intoleranţi şi fanatici ca şi catolicii"[49]. Calvinizarea promovată de Principi a progresat rapid, convertindu-se cele mai multe familii nobile şi „o parte din popor"[50]. Primirea condiţiilor din diploma rakocziană de întărire din 1643 de către mitropolitul Simion Ştefan avea pentru Baritiu semnificaţia că „Din acea zi biserica ortodoxă a Românilor din Dacia Superioară mai exista încă numai cu numele; mitropolitul şi clerul se calviniseră."[51] Condiţii încă mai severe în sens calvin au fost acceptate de Sava Brancovici în 1669, cu rezultate în consecinţă[52].

În treacăt, se poate nota că Lupaş îl aprecia pe Simion Ştefan ca editor al *Noului Testament*, iar pe Sava Brancovici ca martir al rezistenţei ortodoxe.

În ton polemic cu istoriografia de inspiraţie ortodoxă, Augustin Bunea evidenţia cum calvinizarea ierarhiei era totodată un vehicul pentru maghiarizare, care s-a şi produs parţial şi s-ar fi extins dacă Ştefan Báthory, catolic neinteresat în expansiunea calvină, nu ar fi numit şi un Episcop ortodox[53]. Introducerea limbii române în Biserică s-a făcut în urma ordinului lui Ioan Sigismund din 1567[54].

Dezbinarea bisericească a românilor ardeleni atunci s-a produs, în varianta lui Bunea, nu o dată cu unirea religioasă, cum susţineau ortodocşii: din timpul Episcopului calvin Paul Tordaşi, în paralel „au fost în Transilvania şi episcopi orientali necalviniţi, Românii pe atunci au fost

---

[47] Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 39.

[48] George Baritiu, *Biserica românească în luptă cu Reformaţiunea*, în *ed. cit.*, p. 66.

[49] *Ibidem*, pp. 67-68.

[50] *Ibidem*, p. 66.

[51] *Ibidem*, pp. 76-77.

[52] *Ibidem*, p. 79.

[53] Augustin Bunea, *Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului*, Blaj 1902, pp. 41-42.

[54] *Ibidem*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

împărţiţi în dóue biserice: una calvinească în dogme şi în instituţiuni, alta orientală sau slavo-bizantină, având ambele comun numai ritul oriental"[55]. Aşa dar „nici înainte de 1700 n-a fost corpul naţional al Românilor din Transilvania închegat în privinţa religioasă. În jumătatea a doua a secolului al XVI-lea am avut doauă biserici: una calvinească, alta slavo-bizantină, cu episcopi şi cu organizaţie deosebită. Ear în secolul al XVII-lea corpul naţional sau era sfâşiat în mai multe episcopii, cari se combăteau una pe alta, cum făceau episcopii din Maramurăş cu cei din Belgrad, sau înşi-şi Românii erau împărţiţi în doauă tabere, din cari una, cea mai nobilă, aparţinea magiaro-calvinismului, alta, cea mai despreţuită, sau clasa iobagilor, se lipia de amărâtul «vlădică» al Belgradului. Nesce vlădici cari dedeau mână de ajutor Ungurilor întru desbinarea şi chiar nimicirea neamului românesc, pentru ce nu se numesc *Herostraţi?*"[56] (cum îl numeau unii pe Atanasie).

Cât privea alt reproş făcut de ortodocşi greco-catolicilor, că prin „unire" Mitropolia românească a decăzut la treapta de simplu Episcopat, Bunea contesta caracterul de Arhidieceză; mai mult, „Această episcopie a Belgradului [Alba Iulia] n-a fost [...] nici măcar «*ortodoxă*» în sensul în care o parte dintre Românii de astăzi se numesc «*ortodoxi*».

Mai ales de la anul 1630 încoace se poate considera drept biserică grecească numai după rit, căci era calvinească în credinţă şi instituţiuni. [...] Episcopii ei au fost nesce vicari ai superintendenţilor calvini maghiari. [...] Eară episcopia Belgradului un fel de oficină pentru pregătirea materialului brut ce avea să se contopească în elementul magiaro-calvin şi a lucrat oficina de minune."[57]

Din spre partea ortodoxă, Lupaş aprecia total diferit ansamblul. Reforma avea să-i influenţeze pe români în urma unui proces normal de acculturaţie: „E lucru firesc că trăind Românii ardeleni în contact nemijlocit cu Saşii luterani şi cu Maghiarii calvini, reformaţiunea religioasă a trebuit să aibă şi asupra vieţii lor bisericeşti oarecare influinţă."[58] Principiul lui Luther de promovare a limbilor vii în Biserică era unul „luminat"[59], iar *Catehismul* din 1544 şi tipăriturile coresiene sunt acceptate din acest unghi, fără privire a laturei de prozelitism[60]. Românii erau reticenţi numai în materie de dogmă, afirmă Lupaş, fiind însă deschişi înnoirilor culturale[61]. Prozelitismul luteran a avut drept unic rezultat – benefic – tipăriturile menţionate, cum şi

---

[55] *Ibidem*, p. 44.

[56] *Ibidem*, pp. 150-151 (Eudoxiu Hurmuzaki îl comparase pe Atanasie Anghel cu Herostrate).

[57] *Ibidem*, pp. 148-149.

[58] Ioan Lupaş, *Influinţa reformaţiunii asupra bisericii româneşti din Ardeal în secolul XVI*, în *Transilvania*, XLVIII, nr. 1-6 din 1 iulie [vechi]1917, p. 4.

[59] *Ibidem*, p. 2.

[60] *Ibidem*, pp. 4-5.

[61] *Ibidem*, pp. 5-6.

https://biblioteca-digitala.ro

tentativele ulterioare, dinspre partea calvină, „destul de stăruitoare, dar având, în ultima analiză acelaş singur rezultat pozitiv: pătrunderea limbii române în slujba bisericească şi iniţiarea unui însemnat curent de literatură naţională!"[62]

Având o asemenea percepţie, este firesc că Lupaş indica încă din titlu *influenţa* Reformei, iar nu *lupta* cu ea, cum făcuse George Baritiu. Textul a avut apoi o versiune germană[63], iar în urmă a fost preluat ca un capitol în *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, care era şi manual universitar utilizat de studenţii teologi otodocşi, cărora li se inducea ăst fel versiunea în care se insista pe foloasele prozelitismului, apoi ale patronajului reformat asupra bisericii ortodoxe: „Astfel, din încercările Saşilor şi Calvinilor de a-i abate pe Români de la credinţa lor strămoşească a isvorât un bine şi un folos neaşteptat: începutul tipăriturilor româneşti, înflorirea limbii române şi pătrunderea ei în slujba şi cântarea bisericească. Înrâurirea cea bună culturală a reformaţiunii în privinţa limbii naţionale a fost de durată trainică. Chiar şi după încheierea unirii s-a perpetuat această folositoare pornire. În sinodul din septembrie 1700 s-a decis ca popii să facă slujbe cât vor putea româneşte", iar boierii români din Făgăraş se apărau de acuza că vor slujbe slavoneşti[64]. În epoca zisă „calvină", dacă românii erau desconsideraţi politiceşte, „în schimb în timpul acesta limba şi cultura românească începură a se desface din negură şi a pune stăpânire asupra cugetelor mai alese. Se dă oareşicare îngrijire creşterii de dascăli şi preoţi cari să ştie bine româneşte. [...] Se înfiinţează şcoale şi tipografii. Încep a se auzi tot mai des predici rostite în limba română prin bisericile noastre."[65]

În legătură cu circumstanţele recunoaşterii lui Simion Ştefan concedea că „între aceste condiţiuni vedem că sunt şi unele umilitoare şi primejdioase pentru biserica noastră", dar ele erau contrabalansate, căci „sunt şi unele de folos, ca cele privitoare la învăţarea [catehizarea, n. R. A.] tinerimii şi a poporului, la ţinerea sinoadelor şi la datoria preoţilor de a predica în limba română"[66].

Trecea foarte lejer peste instituţia superintendentului calvin, catehizarea calvină, încercarea de abolire a cultului icoanelor etc., toate laturi sensibile în discursul polemic ortodox – defensiv aici – şi puncte forte ale celui greco-catolic. Ortodoxia, foarte uşor alterată, a persistat în pofida eforturilor de calvinizare: „Adevărat că episcopilor şi mitropoliţilor români li se puneau din partea principilor şi superintendenţilor calvini condiţiuni grele şi li se întindeau tot felul de curse spre a-i ademeni să treacă la calvinism dimpreună cu poporul. Însă nu s-a găsit nici unul care să se

---

[62] *Ibidem*, p. 12.

[63] Idem, *Der Einfluss der Reformation auf die siebenbürgisch – romänische Kirche im XVI. Jahrhundert*, Hermannstadt (Sibiu) 1917.

[64] Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 82.

[65] *Ibidem*, p. 83.

[66] *Ibidem*, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro

calvinească cu totul şi să se lepede de credinţa strămoşească."[67] Mărturiseau despre aceasta şi superintendenţi calvini, ori faptele unor Vlădici pre cum Eftimie şi Ghenadie în secolul XVI, Ilie Iorest şi Sava Brancovici – care a avut moarte de martir – în secolul XVII[68].

Planurile erau disjunse, între palierul credinţei şi dogmei, cel administrativ şi cultural, doar cele din urmă resimţindu-se, în măsuri şi cu valori diferite, de contactul cu noua Biserică: „Reformaţiunea n-a putut deci să pătrundă în sufletul poporului român, după cum n-a putut străbate nici la alte popoare de viţă latină. [...] Toată legătura ce s-a înjghebat în cursul veacurilor XVI şi XVII între biserica reformată calvină şi între cea românească a fost trecătoare şi s-a extins numai asupra lucrurilor privitoare la administraţia bisericească, iar nu şi celor atingătoare de temeiurile credinţei. Au ajuns o parte din Români sub controlul superintendentului calvin, care avea însă numai dreptul să supravegheze, iar adevărata conducere bisericească, în cele sufleteşti, a rămas tot în mâna mitropolitului şi episcopilor."[69] Iar organizarea a propăşit, incorporând sau recunoscându-i-se elemente moderne, ori de semi-autonomie românească: „În privinţa organizării bisericeşti încă s-au realizat progrese însemnate în epoca reformaţiunii. Li s-a recunoscut Românilor dreptul de a-şi alege singuri episcopii, iar principele ţării să încuviinţeze alegerea făcută."[70] În plus, Principii calvini nu stânjeneau legăturile cu Muntenia, cum vor face Habsburgii, se subînţelege: „Şi, lucru vrednic de însemnat, din partea principilor calvini n-au fost împiedicaţi [Mitropoliţii şi Episcopii din Ardeal] de a sta în strânse legături cu cei din Ţara Românească."[71] Aşa dar bilanţul era pozitiv mai degrabă: „Deşi soarta bisericii şi a poporului nostru în cursul epocii calvine a fost atât de grea, resultatul desvoltării la sfârşitul acestei epoce înseamnă totuş un vădit progres faţă de timpul [de] dinaintea reformaţiunii religioase. În ciuda tuturor greutăţilor şi prigonirilor ce a trebuit să îndure biserica noastră şi slujitorii ei, la sfârşitul veacului al XVII-lea Românii ardeleni aveau o biserică bine organizată, în care pătrunsese duhul progresului cultural. Slujitorii acestei biserici începuseră a-şi îndeplini cu zel chemarea lor de propovăduitori ai evangheliei lui Christos în limba naţională, iar conducătorii ei, mitropoliţii şi episcopii, păstrau strânse legături ierarhice cu mitropolia Ungrovlahiei."[72]

Lupaş opera în istoria eclesiastică în mod curent cu criteriul naţional şi cultural, ori cu cele două îmbinate. Ăst fel, „ca lucrul cel mai însemnat de pe timpul mitropolitului Simion Ştefan trebuie să amintim că sub păstorirea lui şi cu binecuvântarea lui a apărut în 1648 în limba română *Noul Testament*

---

[67] *Ibidem*, p. 83.
[68] *Ibidem*, pp. 83 sqq.
[69] *Ibidem*, p. 84.
[70] *Ibidem*.
[71] *Ibidem*, p. 85.
[72] *Ibidem*, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

[...], precum şi o *Psaltire*, în prefeţele amândorora fiind subliniată importanţa limbii înţelese de toţi românii", ceea ce le sporea valoarea[73]. Tot aşa, „Cei mai însemnaţi dintre ierarhii cari au păstorit după vremi bisericile din principatele române sunt fără îndoială purtătorii condeiului, cari au răspândit cu multă osteneală cartea şi învăţătura creştinească nu numai la credincioşii lor, ci la Românii din toate părţile."[74]

Discursul în favoarea influenţelor Reformei, pledând pentru menţinerea caracterului ortodox al Bisericii române din Ardeal, era o parte a polemicii – implicite sau explicite – cu istoriografia de inspiraţie greco-catolică, aceea negându-l şi justificând astfel actul unirii religioase ca pe o revenire la românism, argument combătut de „ortodocşi", care şi ei foloseau argumentul naţional, între altele, pentru a de-legitima „unirea". De aceea Lupaş a mai revenit asupra chestiunii, uneori în termeni apropiaţi celor din *Istoria bisericească...*, trecând fraze asemănătoare sau identice în mai multe lucrări, cum *Epocele...*, *Istoria Unirii...* etc.

La relativ scurtă vreme după apariţia, în 1920, a primului volum din *Istoria desrobirii religioase...* a lui Silviu Dragomir, Lupaş a ţinut o comunicare la Academie (31 mai 1922) în baza documentelor publicate de acela, iterând poziţia „ortodoxă" expusă de autor: „Regimul protestant n-a fost aşa de rău cum au cercat şi au reuşit în parte să-l înfăţişeze, dintr-un interes explicabil, scriitorii iezuiţi din secolul XVIII şi, pe urma lor, scriitorii greco-catolici din sec. XIX şi XX. Apăsarea acestui regim nici pe departe nu poate fi comparată cu uneltirile şi maltratările interminabile pe cari au trebuit să le îndure preoţii şi ţăranii români din Ardeal în cursul secolului XVIII. Însuşi faptul că atât în secolul XVI, cât şi în al XVII-lea principii protestanţi ai Ardealului nu au luat măsuri spre a desfiinţa, ci au respectat tradiţionala legătură ierarhică a bisericii ardelene cu scaunul mitropolitan al Ţării Româneşti şi al Moldovei, este o hotărâtoare dovadă de toleranţă religioasă şi politică, pe care zadarnic o ar căuta cineva în arsenalul politicii vieneze din secolul XVIII şi XIX. Iar binefăcătorul curent de organizare bisericească şi de cultură naţională pe care protestantismul nu l-a împiedicat, ci l-a încetăţenit şi promovat în viaţa poporului român din Ardeal, desţelenind ogorul tiparului românesc în 2-3 decenii ale secolului XVI în măsură mai însemnată de cum s-a făcut aceasta în I-a jumătate a secolului XVIII, nu era de natură de a stânge din inima clerului dragostea tradiţională faţă de legea noastră, ci tocmai o adâncise şi sporise atât de mult, încât i-a dat putere să resiste înnoirilor «compromiţătoare pentru ortodoxie» [...]"[75]. Rezistenţa aceasta reală, pusă mai târziu în evidenţă şi de Lupaş cu documente, pledează parţial în favoarea tezei ortodoxe în ce priveşte nealterarea credinţei la

---

[73] *Ibidem*, pp. 67-68.

[74] *Ibidem*, pp. 97-98.

[75] Idem, *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *SCCI1*, pp. 234-235.

https://biblioteca-digitala.ro

nivelul clerului inferior cel puţin, al trăirilor religioase ale masei de credincioşi şi al ritului.

Chiar şi George Baritiu, apreciat de Lupaş ca necontaminat de „şovinism confesional"[76], afirma că mitropolitul Theofil acceptase unirea „văzând că nu mai este alt mod de a-şi salva biserica de calvinie"[77].

Cu atât mai mult, pentru Augustin Bunea, care combătea teza ortodoxă a sperjurului lui Atanasie Anghel de după jurămintele făcute în Ţara Românească, „unirea" este eliberarea de calvinism, o revenire la matcă: „nici după cea mai rigoroasă teologie grecească nu se poate numi apostat acela care se lapădă de eresiile calvinesci şi se întoarce la unitatea de credinţă care în timpurile cele mai glorioase ale creştinismului a existat între Răsărit şi Apus. Dacă Atanasiu a fost apostat, nu pricepem pentru ce nu se numesc *apostaţi* şi *Vlădici* care înainte de el primiseră dogmele calvine, atât de contrare bisericii orientale?"[78]

Lupaş arătase şi în teza lui de doctorat motivaţia politică şi nu religioasă a actului unirii, poziţie pe care o va itera, scriind, de pildă, că „încercări şi lupte politice au fost şi cele din 1698 şi 1700, din care a rezultat unirea unei părţi a Românilor cu biserica apuseană"; aceasta însă „a provocat dismembrarea Românilor ardeleni în două tabere potrivnice, cari s-au sfâşiat una pe alta decenii dearândul"[79]. Poziţia e reluată în sinteza de istorie bisericească ardeleană, unde „unirea", motivată politic din ambele părţi, era rodul „intrigilor şi uneltirilor străine", care urmăreau şi să disloce unitatea românească manifestată prin legăturile religioase ale principatelor[80].

Atanasie Anghel era călcător de jurământ[81], unirea a fost un „pas greşit"[82] şi a avut „urmăriri triste pentru Români" – decăderea Mitropoliei la rang de Episcopat, tutela teologului catolic şi mai ales pierderea unităţii, aşa dar „Din punct de vedere românesc trebue să i se dea numirea care exprimă adevărul: desbinarea bisericească a Românilor ardeleni."[83] Cum teza „unită" era că *toţi* românii ardeleni trecuseră la unire, iar cei care s-au declarat apoi ortodocşi deveneau implicit apostaţi, Lupaş o combate în două capitole, *Reacţiunea ortodoxă* (XX) şi *Apărătorii credinţei străbune* (XXI)[84].

În această lucrare acorda destul de multă importanţă – pe care o va retrage ulterior parţial – factorului extern în restaurarea ortodoxiei, mai ales

---

[76] Idem, *Şovinismul confesional...*, p. 5.

[77] George Baritiu, *op. cit.*, p. 89.

[78] Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 150.

[79] Ioan Lupaş, *Când începe istoria noastră politică?*, în *loc.cit.*, p. 261. (v. nota 15 *supra*).

[80] Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, pp. 96-97.

[81] *Ibidem*, p. 98.

[82] *Ibidem*, p. 109.

[83] *Ibidem*, pp. 110-111.

[84] *Ibidem*, pp. 111-115 şi 116-121.

https://biblioteca-digitala.ro

sprijinului Ţarinei Elisabeta (după studiul lui Silviu Dragomir)[85]. Cel sârbesc, menţionat şi aici, îl documentase chiar cu un act descoperit de el[86].

Teza ortodoxă, dezvoltată de Silviu Dragomir în *Istoria desrobirii religioase...*, o reia şi Lupaş apăsat în *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane*, unde prezintă motivele meschine materiale care au stat la baza unirii – prezentată constant cu termenul peiorativ de „dezbinare" – , sperjurul lui Atanasie Anghel, violenţele împotriva ortodocşilor unde s-a implicat chiar şi Inochentie Micu, care ăst fel apare scăzut. Acesta, deşi „mucenic al cauzei transilvane" care „îndrăsnise, în cursul activităţii sale vlădiceşti să se afirme mai mult în calitatea sa de român, decât în aceea de catolic", este totuşi amendat pentru că „el lupta numai pentru credincioşii săi uniţi, după cum însuşi mărturisea la curtea din Viena" şi era deci „un *martir al bisericii, nu al neamului*". Românii ardeleni îşi apărau identitatea luptând pentru recunoaşterea ortodoxiei, comunitatea cu românii transcarpatini. Aici sprijinul rusesc şi sârbesc – acuzat de istoriografia greco-catolică unde ortodocşii apăreau ca făcând jocul străinilor, ca unelte ale lor – apare mai estompat, e mai important cel românesc venit din Principate. Lupta pentru ortodoxie este cel puţin o prefigurare a luptei naţionale, *Cronica mănăstirii Silvaşului* dând seama de conştientizarea faptului că „unirea" avea de scop a-i „răzni" pe românii ardeleni de munteni şi moldoveni şi a nu-i mai „alege" de saşi şi unguri[87].

Contribuţiunile..., precum şi alte lucrări ale lui Lupaş pe bază de documente[88] dau seama de lupta pentru ortodoxie la nivelul satului, cât şi de trăirile religioase de pe acest palier[89].

Însă unui cercetător modern, neimplicat confesional, precum Keith Hitchins, Inochentie Micu îi apare ca punând accentul mai mult pe solidaritatea etnică decât pe religie[90], iar „în contrast cu ideile şi cu aspiraţiile elitei unite, climatul de opinie predominant în sate, dovedit prin

---

[85] *Ibidem*, pp. 120-121.

[86] Idem, *O scrisoare a mitropolitului sârbesc Ştefan Stratimirovici către românii ortodocşi din Făgăraş (24 Februarie 1797)*, în *Revista Teologică*, VI, nr. 1 din ianuarie 1912, pp. 8-11.

[87] Idem, *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în *SI4*, pp. 198-205, 218-221, 229-238.

[88] Idem, *Două anchete oficiale în satele din scaunul Sibiului, 1744 şi 1745*, Sibiu 1938; idem, *Doi precursori ai lui Horea în audienţă la curtea împărătească din Viena*, în *AAR, MSI*, ser. III, tom. XXVI, Bucureşti 1944.

[89] Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, ed. Pompiliu Teodor, vol.I, Cluj 1987, pp. 48-50; Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Cluj 1997, pp. 45, 82-83, 113-114.

[90] Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 38-40, 44-45.

https://biblioteca-digitala.ro

rezistenţa ortodoxă, apare acum drept anistoric, nenaţional şi poate într-o oarecare măsură milenarian"[91].

Lupaş aprecia drept consecinţă favorabilă a unirii numai Şcoala Ardeleană, cu rezerva că era deja pornită cultura naţională prin Biserica Ortodoxă şi nuanţa că membrii marcanţi ai Şcolii Ardelene au pus accentul pe naţional şi nu pe confesional, exprimându-se critic la adresa catolicismului. Tot aşa era valorizat pozitiv Blajul în mişcarea *Supplex*-ului, ca manifestare de solidaritate naţională, ori protestul din 1842 împotriva legii de introducere a limbii maghiare în matricolele bisericeşti[92], dar se nega global „unirea", penetrarea dogmelor catolice „în taina sufletului românesc", de manieră că „între românii ardeleni nici astăzi nu poate să fie vorba decât de *o singură confesiune*"[93].

Nicolae Iorga a încercat de-confesionalizarea istoriei Transilvaniei, integrând „unirea" religioasă fenomenului european de atunci, Contrareforma[94]. Dar chiar şi el înregistra Biserica Unită ca „îndreptată mai adesea duşmăneşte faţă de vechea Biserică ortodoxă a Românilor de peste munţi"[95].

Tipul de discurs al lui Lupaş din cadrul polemicii interconfesionale, căreia i-a plătit tribut, a continuat după 1948 sub formă de monolog ortodox, argumentaţia istorică fiind şi ea folosită ca justificare a „reunirii", iar din 1990 „coexistă" din nou ambele, deşi de acum nu mai sunt în centrul istoriografiei, ci spre marginile sale, dar oricum recurente şi prezente.

O altă parte a contribuţiunilor de istorie eclesiastică ale lui Lupaş este constituită din medalioane sau micro-monografii ale unor ierarhi, aspecte documentare în legătură cu viaţa şi activitatea lor, apoi, bine înţeles, monografia Şaguna care i-a asigurat notorietatea. Erau demersuri pe care le justifica şi teoretic: „Dacă după definiţia unui autor englez istoria n-ar fi decât «filosofia care instruează prin exemple», tot atât de îndreptăţită apare şi definiţia care ar înfăţişa istoria bisericească drept o religie menită să instrueze prin exemple. Nu era lipsită de temeiu preţuirea marelui preot-profesor Herder dela sfârşitul veacului XVIII, aşezând sub raportul valorii educative istoria alături de religie, nici aceea a vestitului scriitor Novalis care spunea că «biserica este lăcaşul istoriei» (Die Kirche ist die Wohnhaus der Geschichte). [...] Dacă istoria ştie povesti adeseori despre cârmuitori şi slujitori ai bisericii – care, copleşiţi de povara imperfecţiunilor umane şi a neajunsurilor vieţii pământeşti, nu au fost în stare să sporească sfinţenia instituţiunii în serviciul căreia se aflau, – are în schimb cu prisosinţă prilej să prezinte numeroase exemplare demne a fi preţuite, din generaţiune în generaţiune, ca necontestate energii de valoare educativă, ca luminoase

---

[91] *Ibidem*, p. 59.

[92] Ioan Lupaş, *Din istoria şcoalelor noastre*, în *Luceafărul*, VI, nr. 4-5 din 1907, p. 61.

[93] Idem, *Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti*, în *loc. cit.*, p. 23.

[94] Pompiliu Teodor, *Istorici români şi probleme istorice*, p. 23.

[95] Nicolae Iorga, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor*, vol. I, p. V.

https://biblioteca-digitala.ro

culmi în desvoltarea istorică a unui popor. Istoria nu este tocmai aşa de întunecată, cum vor s-o zugrăvească cei obişnuiţi să-i scotocească mai cu predilecţie laturile tenebroase decât pe cele senine şi de necontestată valoare educativă. Nici timpurile cele mai bântuite de viforul patimilor şi răutăţilor omeneşti nu sunt lipsite de eroi ai credinţei, de sfinţi ai muncii şi ai virtuţii, de personalităţi active care, prin lupta credinţei neşovăitoare şi prin roadele muncii lor nepregetate, au putut contribui la îmbogăţirea şi înfrumuseţarea vieţii istorice a poporului din coapsele căruia s-au înălţat."[96]

Pe bază de documente până atunci neglijate lămurea amănunte în legătură cu ierarhi persecutaţi de puterea politică[97], care au putut sau pot folosi unor lucrări în legătură cu epoca respectivă.

Alte texte sunt ale unor conferinţe care portretizează figuri însemnate din ierarhia ortodoxă, cu rol cultural deosebit, apărători ai ortodoxiei şi unităţii româneşti prin credinţă, editori de carte religioasă ori, în cazul lui Petru Movilă, personalitate importantă a Ortodoxiei, autor al simbolului credinţei (ceilalţi de care s-a ocupat mai pe larg fiind Varlaam şi Dosoftei). Nu sunt texte originale, cu contribuţii ale autorului, dar foarte bine documentate, frizând exhaustivul, rotunjite în privinţa construcţiei şi expuse în termeni aleşi. Oricând pot fi lecturi instructive şi plăcute[98].

Mai ales se evidenţiază, bine înţeles, monografia Şaguna, „o lucrare atât de grea" (ca realizare), după expresia lui Ioan Bianu, întâmpinată encomiastic nu numai de presa românească transilvană, ci şi de cea din Regat, prin penele unor Nicolae Iorga ori Simion Mehedinţi[99]. Prima ediţie incorporată scrierii jubiliare din 1909 epuizându-se, Lupaş a reeditat-o, având semnale de noi cereri[100]. Aceasta a avut o bună primire şi într-un organ maghiar, *Huszadik Század* (al lui Oszkár Jászi), care o socotea „un op scris cu multă pricepere, cu eminent sentiment politic şi cu înţeleaptă moderaţie"[101]. Monografia a fost lucrată în deosebi pe documente aflătoare la Sibiu (la Consistoriu şi autorităţile civile), dar şi din alte arhive, pe

---

[96] Ioan Lupaş, *Mitropolitul Teodosie Veştemeanul (1668-1672 şi 1679-1708)*, în *SI4*, pp. 145-146.

[97] Idem, *Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici*, în *SCCI1*, pp. 165-194; idem, *Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei, ibidem*, pp. 199-202; idem, *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?, ibidem*, vol. II, pp. 241-256.

[98] Idem, *Mitropolitul Varlaam al Moldovei (1632-1653), ibidem*, pp. 257-282; idem, *Mitropolitul Petru Movilă şi relaţiunile lui cu românii. Prigonirea mitropolitului Ilie Iorest din Transilvania* în *SI4*, pp. 83-91; idem, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei (1671-1673 şi 1676-1686), ibidem*, pp. 105-116.

[99] Cf. *AAR, Dezbateri*, ser. II, tom. XXXVI, 1913-1914, pp. 179-182.

[100] Ioan Lupaş, *Mitropolitul Andreiu Şaguna*, ed. a II-a, Sibiu 1911, p. 8.

[101] După *Drapelul*, XVIII, nr. 53 din 7/30 mai 1918, p. 2 (recenzia din *Huszadik Század* în 1911).

https://biblioteca-digitala.ro

corespondenţa şi scrierile lui Şaguna, urmărind acrtivitatea sa în Biserică mai ales, dar şi implicaţiile în viaţa politică.

Un autor familiarizat cu problematica socotea că „biografiile cele mai complete ale lui Şaguna" sunt elaborate de Nicolae Popea şi Ioan Lupaş, pe ultima folosind-o şi ca izvor în câteva locuri[102], pentru ca în propria sa monografie să le considere „principalele biografii", „cuprinzătoare şi encomiastice"[103], în aceasta însă Lupaş fiind citat ca sursă doar de trei ori[104]. Este adevărat că, faţă de Şaguna, Ioan Lupaş „face demonstraţia permanentă a unui inconfundabil *exerciţiu de admiraţie*"[105]. Am numărat în *Bibliografia* întocmită de Ioachim Crăciun 28 de titluri ale lui Lupaş în legătură cu Şaguna şi 4 cu mama sa, Anastasia, de la monografie (care a comportat ediţii prescurtate şi „poporale") la studii, articole, documente. Că personalitatea Mitropolitului l-a preocupat constant dă seama şi faptul că 16 din materiale au apărut după Unire (în anul universitar 1921/1922 preda la catedra de *Istoria Transilvaniei* cursul *Epoca lui Şaguna în istoria Transilvaniei*). În monografie el „a reconstituit viaţa şi activitatea lui Andrei Şaguna în termenii istoriografiei moderne"[106]. Autorul american reţine, în mod corect, că unirea religioasă a deschis calea luptei politico-naţionale a românilor ardeleni[107], ceea ce Lupaş nu accepta, antedatând acţiunile şi atribuindu-le ortodocşilor[108]. Academicianul Pompiliu Teodor considera lucrarea lui Keith Hitchins ca „a doua fundamentală monografie istorică despre Şaguna", după cea a lui Lupaş, cu care „avea în comun o similaritate de procedură, studiul secolului al XVIII-lea pe care şi unul şi altul l-a aşezat ca fundal, cazul mişcării Supplex-ului, pentru reconstituirea secolului al XIX-lea la românii din Transilvania", deosebirea dintre ei fiind că istoricul american, „scrutând istoria românilor ardeleni din afară înlăuntru", operează „o schimbare de perspectivă istorică, dinspre dinamica politică şi ideologică central-europeană spre fenomenele interne"[109].

Acest autor reţine în monografia sa că în epoca în care a activat Şaguna şi în spaţiul geografic-politic respectiv ideile majore erau cele ale emancipării religioase şi naţionale, cu acţiune conjugată; că din triada Şaguna-Barnutiu-Avram Iancu primul s-a detaşat în postura de cea mai importantă personalitate românească a Transilvaniei, dar nu a socotit naţionalul ca proeminent, subordonându-l confesionalismului; că a apreciat

---

[102] Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 168, 180-184, 197.

[103] Idem, *Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania 1846-1873*, Bucureşti 1995, p. 325.

[104] *Ibidem*, pp. 59, 62, 116.

[105] Doru Radosav, *Introducere* la Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, ed. II-a, îngrijire de Doru Radosav, Cluj 1996, p. 16.

[106] Pompiliu Teodor, *Prefaţă* la Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 8.

[107] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 22.

[108] Ioan Lupaş, *Când începe istoria noastră politică?*, în *loc. cit.*, pp. 261-264.

[109] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

corect importanţa autonomiei bisericii în raporturile cu statul, promovând o viziune pragmatică, constructivă (inclusiv în materie instituţional-culturală – reţeaua de învăţământ, „Astra"), fiind şi de aceea contrar monahismului; în fine, că a fost reprezentantul bisericii şi naţiunii sale, nu „omul Austriei" (Împăratului), atât că mai realist decât alţi lideri politici ai românimii ardelene[110]. Este de notat că aceste idei sunt prezente şi în monografia lui Lupaş, care de asemenea tratează vast, pe lângă activitatea naţional-politică a Mitropolitului, pe cea de organizator al autonomiei bisericeşti, cum şi al unei reţele de învăţământ, de ctitor de publicaţii (*Telegraful Român* ş.a.), autor de cărţi şi sprijinitor al activităţii editoriale a altora. S-a manifestat aşa dar Lupaş şi în această scriere ca un istoric modern, abordând din perspectivă instituţională un fenomen eclesiastic, nu în viziune confesională – de cât prea puţin (totuşi reacţia lui Iosif Sterca Sulutiu a fost destul de violentă, acuzându-l pe autor de ieşiri contra ierarhiei şi chiar Bisericii greco-catolice).

Acea emancipare de confesionalism a fost semnalată între meritele lui Lupaş, care „a desacralizat" istoria eclesiastică, după aprecierile lui Pompiliu Teodor[111]. Referirile menţionate priveau mai ales *Şovinismul confesional...*, lucrarea de doctorat, dar şi monografia nehagiografică (Şaguna).

Ideea a fost preluată în acelaşi spirit (cu dese trimiteri la studiul antecitat) de o cercetătoare care pledează şi ea pentru detaşarea de confesionalism a tânărului Lupaş, ale cărui poziţii s-au rigidizat însă în timp, prin glisarea spre atitudinea „ortodoxă" de combatere a „unirii" până la negarea ei, „o evidentă poziţie partizană", din plin prezentă şi în *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane*, care au totuşi meritul de a pleda „pentru o istorie a marilor mişcări colective" şi a opera „tratarea unirii religioase ca o parte componentă a istoriei satelor transilvane", deşi „interpretarea este, evident, în regres faţă de corectitudinea aprecierilor anterioare"[112]. Aşa, dacă pe Şaguna l-a văzut conducător naţional prin excelenţă, lui Inochentie Micu îi retrăsese această calitate, considerându-l aproape exclusiv pe latura confesională; David Prodan, Keith Hitchins şi Francisc Pall au tratat mult mai adecvat personalitatea Vlădicului (pe Augustin Bunea l-am putea bănui, la rându-i, de partizanat confesional).

Îngrijitorul celei de-a doua ediţii a *Istoriei bisericeşti a Românilor ardeleni* îl creditează pe Lupaş cu obiectivitate (nuanţată uneori) în materie confesională: „Deşi nu îşi poate reprima dezamăgirea faţă de consecinţele actului unirii cu Roma, pentru unitatea bisericească a românilor transilvăneni [...], nu evită însă – şi aceasta dintr-o evidentă onestitate şi

---

110 *Ibidem*, pp. 7-9, 11-12, 15-17; Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 70, 145.

111 Ştefan Pascu, Pompiliu Teodor, *Introducere* la Ioan Lupaş, *Scrieri alese*, ed. iidem, Cluj 1976, pp. 15, 19.

112 Greta Miron, *Ioan Lupaş – istoric al unirii religioase*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, XXXVI, nr. 1-2 din 1991, pp. 101-109.

https://biblioteca-digitala.ro

imparţialitate – să recunoască conlucrările spre beneficiul cultural şi naţional ale celor două biserici" (se exemplifică prin colaborarea dintre Şaguna şi Sulutiu menţionată de Lupaş)[113].

Chiar mai mult: „Din perspectiva deconfesionalizării istoriei religioase, istoricul şi preotul a construit o adevărată lecţie – *lecţia Ioan Lupaş* – atât de actuală şi astăzi, fie în zona strictă a dezbaterilor istoriografice, fie în cea, mai generală, a opiniei publice încă ulcerată şi de aceea plină de susceptibilităţi şi prejudecăţi."[114] Poate că este cam mult spus şi exemplul nu este idoneu – respectiv discursul de recepţie la Academie, în care Lupaş, spre a evita să-l elogieze *numai* pe Ioan Micu Moldovan (pe locul căruia fusese ales), l-a inclus şi pe Nicolae Popea, spre nemulţumirea lui Nicolae Iorga.

Acelaşi autor, care consideră că în Lupaş s-au (re)găsit „într-o fericită întrunire *preotul, istoricul* şi *profesorul*", emite interesanta idee că studiile teologice i-au uşurat, ca istoric, accesul la dimensiunea religioasă[115]. El mai subliniază că *Istoria bisericească a Românilor ardeleni* era prima pentru această provincie românească (celelalte având) şi că, scrisă pe baza unei vaste bibliografii în mai multe limbi, este „o lucrare istorică elaborată cu competenţă, la standardele istoriografice ale vremii în care a fost scrisă", cu „savoarea unei limbi de erudit"[116]. Structurată pe trei nivele (prezentare factologică, legislaţie bisericească, relaţia societate-Biserică), binemerită mai ales prin ultimul, care se prezintă ca „o evaluare mai largă, mai aproape de raportul societate-biserică, cu trimiteri evidente spre caracteristicile *religiei populare*"[117].

În aceste din urmă pagini „inventariez", se va fi observat, cum a recepţionat posteritatea contribuţiunile de istorie eclesiastică ale lui Lupaş, căruia i se poate aplica şi pe acest palier aprecierea globală că „a fost înainte de toate un creator de problematică"[118].

Teza sa de doctorat privind legăturile bisericeşti inter-româneşti Mircea Păcurariu şi-o motivează prin aceea că până la data respectivă ele fuseseră doar „expuse sumar în unele istorii ale Bisericii din Transilvania", între care şi sinteza lui Lupaş[119]. La data *redactării* ei Lupaş spusese aproape mai mult decât se putea/era permis în domeniu, o bună parte din economia lucrării fiind alocată acestei teme. Una, de altfel, la care a revenit mereu, frizând redundanţa, căci era parte componentă a argumentării ideii unităţii româneşti, care avusese atâtea manifestări pe plan religios, multe din ele

---

[113] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 17.

[114] *Ibidem.*

[115] *Ibidem*, pp. 15, 21.

[116] *Ibidem*, pp. 19, 21-22.

[117] *Ibidem*, p. 20.

[118] Ştefan Pascu, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 15.

[119] Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu 1968, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

inventariate de el. De altfel şi Mircea Păcurariu, în lucrarea citată, face trimiteri la 16 titluri ale lui Lupaş, care probau legăturile bisericeşti pe plan ierarhic, circulaţia cărţii, sprijinul Domnitorilor români pentru biserica ardeleană etc.[120]

Mircea Păcurariu a compus şi o sinteză de istorie bisericească transilvană, motivând în *Prefaţă* că de la aceea a lui Ştefan Meteş, dusă alt fel numai până la 1700, au trecut 50 de ani[121], pe a lui Lupaş (citată apoi numai în două locuri la pp. 127 şi 153) pomenind-o în treacăt, când face revista istoriografiei: „În 1918 [Ioan Lupaş] şi-a tipărit într-un volum prelegerile ţinute ca profesor la Institutul din Sibiu sub titlul *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, deşi cuprinde şi lecţii privind *Istoria bisericească a românilor de peste munţi*"[122] (a se vedea discuţia de mai sus!!). Sunt citate 18 lucrări ale lui Lupaş, mai ales cu date privind diverşi ierarhi transilvani, circulaţia cărţii de cult, rezistenţa la „unire" şi la maghiarizare (o singură dată polemic, în legătură cu pretinsa – de Lupaş – prezenţă a Episcopului Ieroteu în Transilvania secolului X)[123].

Consider semnificativ că Mircea Păcurariu îşi avertizează cititorul că „toate faptele descrise au fost încadrate în istoria poporului român, pentru a dovedi că a existat o legătură organică între viaţa poporului şi a Bisericii româneşti de la începuturile lor şi până azi"[124] – procedeu aplicat şi de Lupaş; mai mult, autorul citat socotea nimerit să dea în finalul lucrării „scurte date şi despre celelate culte"[125], poate după exemplul lui Lupaş, care inclusese un ăst fel de capitol în *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*.

Aş mai nota că tratarea materiei se face *strict* după periodizarea lui Lupaş din *Fazele constituţionale în desvoltarea istorică a Transilvaniei*.

În preambulul lucrării citate Lupaş este prezentat în termeni favorabili: „În Transilvania, istoriografia bisericească din primele decenii ale secolului nostru a fost reprezentată prin marii istorici *Dr. Ioan Lupaş* şi *Dr. Silviu Dragomir* – amândoi cu studii teologice, formaţi în ambianţa universităţilor europene [expresie preluată de la Pompiliu Teodor, n. R.A.], la începutul carierei lor profesori la Institutul teologic din Sibiu. [...] Ioan Lupaş s-a impus prin monografia Andrei Şaguna [...] . Cercetările sale ulterioare s-au îndreptat spre diferite alte perioade din istoria Bisericii din Transilvania, cu predilecţie spre secolul al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea." După

---

120 *Ibidem*, pp. 1, 3, 14-16, 19, 25, 37, 69, 87-88, 108, 121, 130, 144 (unele sunt trimiteri la documentele folositoare tezei, editate de Lupaş, care le selectase în *aceeaşi viziune*); autorul îl contrazice într-un singur loc (p. 69, în legătură cu originea unui Mitropolit muntean, presupus ardelean de Lupaş).

121 Idem, *Istoria Bisericii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş până la 1918*, Cluj 1992, p. 5.

122 *Ibidem*, p. 1.

123 *Ibidem*, v. mai ales pp. 62, 153, 161-164, 184, 216, 225, 227-230, 279, 293, 300, 319.

124 *Ibidem*, p. 5.

125 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

pomenirea – *cam în treacăt* – a *Istoriei bisericeşti a Românilor ardeleni* se mai adaugă că „pentru masele largi de cititori [Ioan Lupaş] a scris o *Carte de istorie bisericească ilustrată* (1933), iar pentru şcolile secundare un manual de *Istoria bisericii române*, ajuns la mai multe ediţii."[126] Notez că aceasta din urmă (în ediţia VII-a, Craiova 1941) este apreciată de Doru Radosav ca o lucrare ce poate fi şi acum lecturată cu bune foloase, nu numai de laici, ci şi de membrii clerului[127].

În marea sa sinteză de istorie bisericească – *oficioasă*, cel puţin, dacă nu *oficială* – Mircea Păcurariu îl aminteşte pe Lupaş tot cu monografia Şaguna, în primul rând, apoi cu contribuţii pentru istoria bisericească din Transilvania secolului al XVIII-lea, sinteza din 1918 şi scrieri „despre unii vlădici de seamă"[128]. Lucrarea utilizează câteva din studiile lui Lupaş şi mai ales documentele publicate de el.

Scrierile de istorie eclesiastică ale lui Lupaş au fost inventariate, cu succinte comentarii favorabile la unele din ele într-un studiu în care se remarcă evidenţierea de către Lupaş a rolului pe care l-a avut Biserica pentru unitatea naţională a românilor[129].

Autorul citat a extras titlurile din *Bibliografia* lui Ioachim Crăciun şi le-a grupat tematic. Tot pe baza aceleia, Doru Radosav a operat o statistică, numărând între titlurile lui Lupaş 54 de lucrări cu tematică eclesiatică până în 1918 (inclusiv) din 190 şi 63 între 1919-1943 (din 493)[130]. Ponderea mai mare (relativă) dinainte de Unire dă seama probabil de o direcţionare motivată profesional (anii de la Institutul sibian şi protopopiatul de Sălişte), dar şi de anume constrângeri de ordin politic-naţional, unele subiecte abordate ulterior fiind pe atunci într-o zonă sensibilă.

Pe lângă monografii, sinteze, studii, Lupaş a publicat şi multe documente atingătoare de istorie eclesiastică, acestea fiind cel mai des citate şi acum de autorii contemporani.

Ca protopop de Sălişte culegea date din zona sa, de pildă la Tilişca (originea unei *Evanghelii*)[131], dar o făcea – poate după exemplul lui Iorga – şi

---

[126] *Ibidem*, p. 11. Formulări asemănătoare, cu adausul studiilor „despre unii vlădici de seamă din trecut (Ilie Iorest, Sava Brancovici, Petru Movilă, Varlaam, Gherasim, Adamovici etc.)" la Mircea Păcurariu, Al. I. Ciurea, *Istoria Bisericii Române şi problemele ei actuale*, în *BOR*, LXXXIX, nr. 3-4 din martie-aprilie 1971, p. 365.

[127] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 18.

[128] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Bucureşti 1991, p. 50. Vezi şi idem, *Dicţionarul teologilor români* [ed.I], Bucureşti 1996, pp. 233-234, *sub voce* Ioan Lupaş.

[129] Ion Vasile Voinea, *Pr. Prof. Ioan Lupaş, istoric al Bisericii Ortodoxe Române*, în *BOR*, XCV, nr. 7-8 din iulie-august 1977, pp. 786-797.

[130] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 16.

[131] Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

în Munţii Apuseni[132]. În arhiva protopopiatului ortodox din Făgăraş a identificat un exemplar în română din *Edictum tolerantiae*[133], cum în cea a Cancelariei aulice ungare un memoriu către Iosif II prin care se cerea reunificarea bisericii (bisericilor) române[134].

Religia a avut o parte însemnată în formula sufletească a lui Lupaş, motivându-l chiar şi în demersurile sale de istorie eclesiastică. A mai contribuit în acel sens şi naţionalismul său, respectiv rolul pe care-l acorda Bisericii (sau factorului religios) în conservarea şi devenirea românilor: „Novalis spune că «*biserica este lăcaşul istoriei*». Acest cuvânt s-a adeverit deplin în viaţa Românilor transilvani: prin biserică şi prin slujitorii ei s-au răspândit ideile şi cunoştinţele istorice, menite a deveni forţe vii, propulsive şi năzuinţele spre unitate şi cârmuire naţională", inclusiv prin istoriografia eclesiastică sau cea generală cu autori clerici, de la corifeii Şcolii Ardelene la Sava Popovici din Răşinari[135].

Pleda, de aceea, şi pentru alocarea unei atenţii mai mari în învăţământ istoriei eclesiastice: „În ceea ce priveşte instituţiile la adăpostul cărora s-a putut păstra şi perpetua unitatea noastră naţională în trecut, cea dintâi care a biruit toate urgiile veacurilor e biserica. Istoria bisericească fiind partea cea mai importantă prin valoarea ei umană şi culturală, va trebui să fie împărtăşită în viitor de mai multă atenţiune; capitolele destinate ei vor îmbrăţişa în acelaş timp momentele esenţiale din istoria culturală şi artistică a poporului nostru, întocmai ca şi la alte neamuri.

Deoarece sub raportul vieţii bisericeşti a putut să-şi păstreze poporul român din toate provinciile comunitatea de viaţă sufletească solidară, din punctul de vedere al unităţii naţionale istoria bisericească oferă cele mai numeroase dovezi despre neputinţa cârmuirilor străine de a sfâşia şi dezbina poporul acesta în fragmente condamnate deznaţionalizării. Dar ea oferă în acelaşi timp şi posibilităţi numeroase de a face o legătură potrivită între istoria regională şi cea generală-românească."[136]

„Derapajele" confesionale ale lui Lupaş s-au produs, probabil, inclusiv pe acest fundal, (şi) el socotind „unirea" religioasă ca o „dezbinare naţională". Chiar şi atunci când accentele confesionale se fac (prea) simţite, tipul său de discurs dă seama de o anumită tendinţă istoriografică, între ilustratorii căreia s-a numărat. Dincolo de aceasta, unele din studiile sale în

---

[132] Idem, *Însemnări de prin şcoalele şi bisericile Moţilor*, în *Cuvântul Poporului* (Sălişte), VI, nr. 31 din 3 august 1924, p. 1.

[133] Idem, *Edictum tolerantiae*, în *Transilvania*, XLVI, nr. 6 din 1910.

[134] Idem, *Petiţia unui Beiuşan pentru înlăturarea divergenţelor confesionale dintre Români – 10 iulie 1786*, în *Beiuşul*, I, nr. 17-18 din 1921, pp. 6-7.

[135] Idem, *Desvoltarea istoriografiei române din Transilvania în secolele XV-XIX*, în *Cronicari şi istorici români din Transilvania* [ed. I], vol. I, Craiova 1933, pp. XIX-XX.

[136] Idem, *Istoria naţională şi istoria universală în învăţământul gimnazial*, în *Ţara Noastră*, s. n., IX, nr. 25 din 17 iunie 1928, p. 799.

https://biblioteca-digitala.ro

materie, precum şi documentele editate (practic în integralitatea lor) rămân contribuţiuni de actualitate, nefiind doar obiect al istoriei istoriografiei.

***

În fine, semnalez o antologie mai recentă din scrierile lui Ioan Lupaş, scoasă în Editura Academiei Române, semn că acestea nu sunt percepute ca perimate. Ea include şi 11 studii de istorie eclesiastică, mai multe cu referire la ierarhi – medalioane/micro-monografii, ori anumite aspecte ale vieţii şi activităţii lor, Petru Movilă în tandem cu Ilie Iorest, Varlaam, Sava Brancovici (2), Teodosie Veştemeanul – , dar şi problema sensibilă a „dezbinării bisericeşti" a românilor ardeleni în sec. XVIII ş. a.[137]

În consistentul studiu introductiv, în care partea afectată istoriei eclesiastice este mai concentrată, antologatorul indigitează propensiunea cărturarului pentru aceasta („*Istoria bisericii* a constituit domeniul istoriografic des frecventat de I. Lupaş"), etalând principalele domenii/teme/subiecte abordate de acela, databile de la înseşi debuturile sale ştiinţifice, în micro-monografia Săliştii la 1902, extinzându-se de la studiul realităţilor confesionale pe palierul rural la cel instituţional şi micro- sau macro-monografii de personalităţi eclesiastice în cap cu Şaguna, dar şi la sinteză provincială şi naţională (în manuale), adesea cu spor de informaţii şi încercând să păstreze dreapta măsură, ni se spune, prin prezentarea favorabilă a unor personalităţi din „strana cealaltă", cum Inochentie Micu, Petru Maior, Alexandru Sulutiu, Ioan Micu Moldovan, prezentând în plus caracteristicile celorlalte confesiuni din România[138], examenul dând rezultate pozitive.

***

Este, cred, semnificativ din unghiul de abordare de aci că lui Lupaş i-au apărut după instaurarea regimului comunist, târziu, la câţiva ani de la încheierea recluziunii de la Sighet (1950-1955) cinci materiale, din care, dacă două în re-înfiinţatul anuar al Institutului de Istorie din Cluj (pe care, amândouă, le ctitorise)[139], alte trei în organul Mitropoliei Ardealului, chiar aşa numit, păstorite de vechiul prieten Nicolae Colan, care i-a adăpostit acolo şi arhiva personală. Istoriei eclesiastice propriu-zise îi aparţine cel în care redă portretul Mitropolitului Moldovei, de origine ardeleană, Iacob Stamati, după caracterizarea medicului sas Andreas Wolf şi glosează pe marginea lui, furnizând şi alte date după bibliografie[140].

---

[137] Ioan Lupaş, *Scrieri alese*, ediţie de Nicolae Edroiu, vol. I, Bucureşti 2006. Studiile de istoria Bisericii la pp. 423-605 (celelalte interesând istoria medie).

[138] Nicolae Edroiu, *Ioan Lupaş, istoric al evului mediu şi al bisericii*, studiu introductiv la *ed. citată*, pp. XXVIII-XX.

[139] Vezi *Bibliografia istorică a României*, red. Ştefan Pascu, Ioachim Crăciun, Bujor Surdu, vol. I, 1944-1969, Bucureşti 1970, nr. 3031 şi 3892.

[140] Ioan Lupaş, *Cum înfăţişează o carte tipărită la Sibiu în anul 1805 personalitatea mitropolitului Iacob Stamati*, în *Mitropolia Ardealului* (Sibiu), IV, nr. 11-12 din noiembrie-decembrie 1959, pp. 850-858 (nr. 6202 în *Bibliografia istorică...*, vol. cit.).

https://biblioteca-digitala.ro

O alta era adusă puţin din condei în titlu, ca să se potrivească specificului publicaţiei, vorbind despre Basarab Întemeietorul ca despre *ctitorul* bisericii domneşti de la Curtea de Argeş, (despre acela conferenţiase pe temă *illo tempore* la aniversarea a 600 de ani a victoriei de la Posada), mai ales după *Chronicon Pictum Vindobonense*, căreia la împlinirea a şase veacuri de la redactarea ei de Marcu călugărul (în 1358) revista budapestană *A kőnyvtáros* îi dedicase un număr special[141]. Remarc că urmărea în continuare publicaţiile maghiare de specialitate, dar se ţinea la curent şi cu modul de abordare a istoriei în manualele şcolare – el însuşi fusese preţuit autor!– şi înregistra cu satisfacţie că într-unul din 1958, după care cita un pasaj, tinerii erau îndemnaţi să preţuiască trecutul[142].

În *Bibliografia istorică* citată nu figurează titlul altui text apărut tot în organul oficial al Arhidiecezei Ardealului[143], asta probabil pentru că era o quasi-recenzie la monografia lui Ştefan Pascu despre răscoala zisă de la Bobâlna[144] – Lupaş scrie, cam paradoxal, „răscoalele"; subiectul îi era şi acesta familiar, căci conferenţiase şi despre *Răscoale ţărăneşti transilvane*. Aici, apreciind lucrarea fostului său student – pe care îl sprijinise, deşi din „strana cealaltă" –, care începuse a intra în graţiile regimului, emite consideraţiuni simpatetice despre husiţi/husitism, vituperându-i în schimb pe reprezentanţii Catolicismului, Episcopul Gheorghe Lepeş care pretindea abuziv dijma de la ortodocşi şi pe sinistrul inchizitor Iacob de Marchia[145].

Nu iertase ramura românească a catolicismului nici după interzicerea aceleia din 1948 şi se dorea membru al „colectivului de specialitate" propus a fi constituit pentru „proiectata lucrare istorică" (de inspiraţie ortodoxă, clar şi statală, *atunci*!) a legitimării actului din 1948 prin de-legitimarea „unirii" religioase (numită de el constant „desbinare". I se adresa în acest sens lui Silviu Dragomir, ca viitor coordonator, amintind şi de două „schiţe" ale sale pe care i le încredinţase spre revizuire şi completare, sperând şi o „răsplătire a muncii cu condeiul", care „nu este tocmai din cele mai uşoare" (încă nu îi fusese redată pensia). Asta în contextul unor „gânduri neliniştitoare", datorită situaţiei „destul de precare"[146], probabil teama de rearestare, dacă nu era „doar" lipsa pâinii celei de toate zilele...

---

141 Idem, *Ctitorul „Bisericii Domneşti" din Curtea de Argeş înfăţişat într-o cronică latinească scrisă la anul 1358, ibidem*, V, nr. 3-4 din martie-aprilie 1960, pp. 225-230.

142 *Ibidem*, p. 230.

143 Idem, *Rolul episcopului Gheorghe Lepeş din Alba Iulia şi al inchizitorului Iacob de Marchia în răscoalele ţărăneşti din anii 1437-1438, ibidem*, IV, nr. 1-2 din ianuarie-februarie 1959, pp. 116-118.

144 Ştefan Pascu, *Bobâlna. Studiu istoric*, Editura Tineretului, Bucureşti 1957, 240 pp., il. (în colecţia „Pagini din istoria patriei").

145 Ioan Lupaş, *art. cit.*

146 Idem, *scrisoare* către Silviu Dragomir datată Sibiu, 15. III. 1958, la Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale, *Fond Prof. S. Dragomir*, dosar 90, f. 104. Din precauţie epistola era adresată de locatarul din strada Vâşinski (!) „*Tovarăşului*

https://biblioteca-digitala.ro

Acel proiect s-a materializat într-o lucrare de „demascare" a manoperelor legate de unirea cu Biserica Romei, inclusiv prin falsificarea de documente, semnată (numai) de Silviu Dragomir[147]. Autorul trimitea, deasemenea la „studiul «O analiză a Cărţii de mărturie de la 7 octombrie 1698» (în manuscris)" al lui Ioan Lupaş (care stabilise că textul românesc aparent introductiv fusese inserat ulterior pe spaţiul lăsat gol şi era o traducere deformată a celui latinesc)[148], redactat, fără îndoială, pentru lucrarea *colectivă*. Aproape octogenar activa deci în continuare (şi) pe domeniul istoriei eclesiastice, pe care totdeauna a cultivat-o, iar competenţa şi vâna de polemist, cu bătaie spre (greco-) catolicism, nu-l părăsiseră.

(s. m., R.A.) Profesor Silviu Dragomir". Mulţumesc Dlui cercet. şt. Dr Stelian Mândruţ care mi-a pus la dispoziţie textul scrisorii rătăcit dintre notiţele mele.

[147] Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi unirea cu biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, Bucureşti 1963, 97 pp. (în editura Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, extras din *BOR*, LXXX, nr. 9-10 din septembrie-octombrie 1962, pp. 863-937; o formă iniţială în publicaţia *laică*, patronată de Academia R.P.R., *Studii şi materiale de istorie medie*, III, 1959, pp. 323-339).

[148] *Ibidem*, p. 35 şi nota 23.

https://biblioteca-digitala.ro

INGINERUL MINIER ADOLF SIEBER (1882-1935) - PERSONALITATE ŞI ROL ÎN SPAŢIUL SOCIO-ECONOMIC ŞI CULTURAL AL ŢĂRII ZARANDULUI

Mircea Baron*
Volker Wollmann**

Încercăm să reliefăm în studiul pe care l-am realizat, elemente care să ne dezvăluie pe inginerul minier Adolf Sieber, director al minelor de aur ale Societăţii „Mica" de la Brad (judeţul Hunedoara) în anii 1920-1935, ca personalitate şi rol. Am construit studiul nostru mizând pe două planuri, dar care sperăm ca, finalmente, să se întrepătrundă şi să ne permită să înţelegem de ce a fost atât de important inginerul şi omul Adolf Sieber pentru Societatea „Mica" şi oamenii săi şi, prin extensie, cu merite extraordinare în dezvoltarea, în anii '20-'30 ai secolului al XX-lea, a mineritului în patrulaterul aurifer al Munţilor Apuseni, în prosperitatea social-economică şi în progresul cultural al Zarandului.

Vorbim despre un german, nenăscut în Transilvania, dar care va sfârşi prin a se confunda cu spaţiul care l-a adaptat, onorându-l. Iar tot ce vom spune despre Adolf Sieber nu s-a născut dintr-o pornire paseistă, ci din credinţă că, omul acesta a fost pe măsura faptelor sale. Suntem convinşi că, a avut şi defecte, dar din ceea ce au spus contemporanii despre Adolf Sieber şi din cunoaşterea unora dintre faptele sale, se poate vorbi de o personalitate cu mari calităţi, care s-au calat pe caracteristicile spaţiului cultural unde a ales să trăiască şi să facă performanţă, un spaţiu aparţinând Transilvaniei şi, implicit, spaţiului central european.

https://biblioteca-digitala.ro

Credem că, fără Adolf Sieber, Societatea „Mica" nu ar fi fost ce a fost, o entitate economică, cea mai importantă din mineritul aurifer românesc şi central european din perioada interbelică, dar şi un factor propulsator al progresului în zona în care şi-a desfăşurat activitatea.

I. Biografia

Pentru a realiza o biografie extinsă a ing. Adolf Sieber, dincolo de datele cunoscute din cercetarea fondului arhivistic al Societăţii „Mica" de la Arhivele Naţionale ale României, filiala Deva[1], din necrologul publicat de ing. Marius Al. Luca la moartea ing. Adolf Sieber[2], s-a reuşit obţinerea unor informaţii importante şi a unor documente edificatoare de la doamna dr. Amalia Sieber - văduva celui mai tânăr dintre fiii ing. Adolf Sieber, dr. Jakob Adolf Sieber, decedat în anul 2009 - care locuieşte în oraşul Forchheim din Germania.

La această doamnă s-a găsit tot ce a mai putut salva, în două geamantane, văduva Helena Sieber la plecarea ei definitivă din România în Germania, în decembrie 1956.

Cu excepţia unui elefant confecţionat dintr-o piatră semipreţioasă, de pe biroul de lucru a lui Adolf Sieber - servind probabil ca „Prespapier"; poate un souvenir adus din călătoria efectuată în Africa de Sud în 1911 cu directorul Asociaţiei miniere pe cuxe „Ruda 12 Apostoli" Brad, Buchrucker Leonard – nu s-a păstrat nici un alt obiect personal.

Printre amintirile de familie care au putut fi recuperate, se numără trei albume cu fotografii, cartea în care s-au trecut musafirii familiei Sieber, începută la Brad în anul 1921, şi o carte de bucate.

În afară de aceste obiecte s-a mai păstrat şi un plic cu diferite acte, care se vor dovedi foarte importante şi relevante pentru investigaţia noastră. Printre acestea se află şi un „arbore genealogic", din păcate incomplet, dar nu lipsesc datele care ne interesează în mod direct[3].

Martin Gustav Adolf, s-a născut în 18 ianuarie 1882 la Germersheim (Renania Palatinat). Era fiul părinţilor: Gustav Adolf, născut în 5 mai 1848 tot la Germersheim şi Eva Däuwel, născută în 11 iulie 1853 la Oberlustadt, o comună din apropiere de Germersheim. Dintr-un act rezultă că tatăl său a fost comerciant; alte amănunte nu se cunosc despre familia lui, nici din partea tatălui nici din partea mamei. Frecvenţa prenumelui Gustav Adolf la

---

* Profesor universitar doctor, Universitatea din Petroşani; e-mail: baron@upet.ro; baron_mircea@yahoo.com.

** Prof. dr., Obrigheim, Germania; e-mail: sv.wollmann@t-online.de

[1] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (DJANH), *Fond Societatea „Petroşani" (1920-1948)*.

[2] M.A. Luca, „Necrolog", în *Analele Minelor din România*, XVIII, 1935, nr. 12, p. 501.

[3] Prin amabilitatea doamnei dr. Amalia Sieber, dr. Volker Wollmann a putut scana documentele din arhiva familiei referitoare la ing. Adolf Sieber, iar toate acestea, ca şi mărturii din presa vremii, cărţi şi ziare care se referă la mineritul şi viaţa Bradului din anii interbelici, au fost prezentate într-o bogată expoziţie, organizată la Casa de Cultură din Brad în octombrie 2010, atunci când s-au împlinit 75 de ani de la trecerea în nefiinţă a ing. Adolf Sieber (în continuare, *Expoziţia*).

https://biblioteca-digitala.ro

bărbaţi nu este întâmplătoare la familii care sunt de religie luterană, acesta fiind preluat în cinstea regele Suediei, Gutav Adolf (1611-1632), care în anul 1630 a venit în Germania în ajutorul protestanţilor.

După absolvirea scolii primare, probabil la Germersheim, Adolf Sieber a urmat, între anii 1898-1901 cursurile Gimnaziului Umanist din Landau. În Diploma de Bacalaureat, obţinută ca urmare a susţinerii la 3 iulie 1901 a examenului de finalizare a studiilor[4], se specifica că, absolventul era capabil să se înscrie la facultate, având calificative bune şi satisfăcătoare, dar nu excepţionale. La rubrica observaţii, directorul gimnaziului făcea precizarea că, cele mai bune lucrări scrise le are la limba franceză, iar la oral s-a distins prin cunoştinţele sale de limbă latină[5]. Limba franceză i-a plăcut mult şi, doamna dr. Amalia Sieber ştie din relatările soţului ei, că Adolf Sieber făcea lecţii de franceză cu fiul Jakob Adolf în fiecare dimineaţă, înaintea începerii serviciului.

Adolf Sieber se va înscrie ca student la Academia Minieră Regală din Freiberg (Freiberg Bergakademie), fiind înmatriculat la 1 noiembrie 1901 cu matricola nr. 4707; se va obliga, printr-o „strângere de mână" cu Rectorul Academiei, să respecte regulamentele şi statutele existente, care pe vremea respectivă erau destul de severe. Va urma cursurile Academiei Miniere Regale din Freiberg până în anul 1905 când, prin promovarea examenului de inginer minier, va primi, la 18 decembrie 1905, titlul academic de inginer diplomat[6]; nu ştim de ce, Diploma de absolvire a Academiei Miniere Regale din Freiberg a fost eliberată numai în anul 1915, din moment ce Adolf Sieber a absolvit această instituţie de învăţământ superior în anul 1905[7]. S-au păstrat câteva fotografii din anii studenţiei, care sunt datate între anii 1903-1906. Una dintre aceste fotografii, ne arată că, studentul Adolf Sieber ştia să guste din plin viaţa studenţească cu toate ritualurile ei, din care făceau parte şi duelurile, practicate în aşa manieră ca să lase şi urme cât mai autentice[8].

După absolvire, ing. Adolf Sieber va fi angajat, pentru o perioadă scurtă, la mina de cărbune de la Pensberg în Bavaria, iar între 1 martie-15 septembrie 1906 lucrează la mina de argint, zinc şi plumb din Kappel (Pădurea Neagră) a ducelui de Schauinsland[9]; va fi angajat pentru efectuarea unui stagiu de practicant minier, perioadă în care trebuia să efectueze toate operaţiile miniere, de la cele mai simple: de transport, dulgherit şi până la folosirea ciocanului pneumatic.

Între 15 septembrie 1906-1 noiembrie 1907 a fost recrutat în armată, iar la încheierea stagiului militar se întoarce la mina de la Kappel, unde i se va încredinţa conducerea sectoarelor miniere; va lucra aici până la 30 aprilie

---

[4] Date obţinute prin amabilitatea domnului Roland Volkmer de la Arhiva Academiei Miniere din Freiberg (Germania); în continuare, *Freiberg*.

[5] *Expoziţia*.

[6] *Freiberg*.

[7] *Expoziţia*.

[8] *Ibidem*.

[9] Carl Schiffner, *Aus dem Leben alter Freiberger Bergstudenten*, vol. 2, Freiberg, 1938, p. 265-266.

https://biblioteca-digitala.ro

1908, certificatul emis la plecarea lui de la această mină conţinând recomandarea că este un inginer bine pregătit profesional şi cu o ţinută morală exemplară[10].

Din arhiva familiei Adolf Sieber aflăm că, probabil, în lunile mai-iunie 1908, ing. Adolf Sieber s-a adresat, din Germersheim, Direcţiunii Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli" din Brad şi Direcţiunii Asociaţiei miniere „Minele de aur Musariu"[11], cu întrebarea dacă ar putea ocupa postul de director la mina din Musariu. Din răspunsul dat în 16 iulie 1908 aflăm că acest post nefiind vacant, i se oferă cel de asistent al directorului acestei exploatări, începând cu data de 1 august 1908, cu o remuneraţie de 200 coroane pe lună, asigurându-i-se locuinţă gratuită şi încălzire.

Poate împins de nişte presimţiri de realizare profesională, entuziastul inginer acceptă oferta, stabilindu-se la Musariu. Deja după două luni de probă: august-septembrie, ing. Adolf Sieber este angajat definitiv la mina Musariu, cu salariul oferit iniţial de 200 coroane, o primă pentru aur nativ, în valoare de 60 coroane, o diurnă de 80 coroane pe lună, cu obligaţia să întreţină un cal şi o căruţă pentru deplasări în interes de serviciu, o locuinţă gratuită nemobilată, încălzită şi lumină pe gratis; pentru început

---

[10] *Expoziţia.*

[11] Exploatarea minieră „Ruda 12 Apostoli" din comuna Ruda, lângă Brad, este posibil să se fi constituit la sfârşitul secolului al XVIII-lea (DJANH, *Fond Societatea „Mica"*, dos. 188/1933, f. 5). Din cartea asociaţiilor miniere pe cuxe, deschisă la Căpitănatul Minier Zlatna, se poate trage concluzia că la 2 noiembrie 1858 a avut loc o adunare a proprietarilor cuxelor deţinătoare a complexului minier de la Ruda (*Ibidem*, dos. 27/1927, f. 25), care se înregistrează sub numele de Asociaţia minieră „Ruda 12 Apostoli" (*Ibidem*, dos. 22/1927, f. 32).

În anul 1884 totalitatea celor 128 cuxe sunt vândute Societăţii germane „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha" (*Ibidem*, f. 26-28), care devine proprietara tuturor cuxelor, şi în consecinţă a Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli", cu minele sale, Ruda şi Barza. Societatea germană va cumpăra în anul 1889 cuxele Asociaţiei miniere „Sfântul Ioan Evanghelistul" din Zdraholţ, împreună cu minele din Valea Morii şi din Valea Arsului (*Ibidem*, f. 60), iar în anul 1898 va achiziţiona cele 124 cuxe ale lui Asociaţiei miniere „Minele de Aur Musariu" (F. Schumacher, *Die Golderzlagerstätten und Goldbergbau der Rudaer Zwölf - Apostel - Gewerkschaft zu Brád in Siebenbürgen*, Max Krahmann, Bureau für praktische Geologie, Berlin, 1912, p. 21-22).

Societatea „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha" va face din complexul minier „Ruda 12 Apostoli" cea mai importantă exploatare a metalelor preţioase din întreg Imperiul Austro - Ungar şi în fapt, din întreaga zonă centrală şi sud-est europeană (*Ibidem*, p. 3). De altfel prima mină de aur cumpărată de Societate a avut o suprafaţă exterioară de 0,5 km², pentru ca prin cumpărările care s-au făcut din timp în timp, teritoriul deţinut să ajungă la 16 km² în anul 1903 (*Ibidem*, p. 105), şi la peste 17 km² în preajma primului război mondial, un teritoriu destul de mare pentru o exploatare sistematică ce se putea dezvolta încă mult timp.

https://biblioteca-digitala.ro

ing. Adolf Sieber va folosi locuinţa inspectorului minier, care avea şi o grădină.

În data de 25 martie 1909 are loc căsătoria lui Adolf Sieber cu Helena Friederika Mehnert, născută în 8 martie 1883 în Ammelgoßwitz pe Elba (Prusia de Est), unde familia ei avea o moşie. Nunta a fost celebrată la Biserica Sf. Ioan din Dessau. Se pare că tânăra soţia a locuit în acest oraş încă un timp oarecare, căci primul fiu, Adolf Peter s-a născut aici în 14 noiembrie 1911. Şi al doilea fiu, Conrad Gustav Adolf, s-a născut în Germania, la Dresda, în 14 octombrie 1914, deşi întreaga familie se stabilise deja, între timp, la Brad.

Data exactă când s-a mutat soţia cu cei doi copii la Brad nu o cunoaştem, dar presupunem că imediat după terminarea războiului, căci cel mai mic fiu, Jakob Adolf, s-a născut la Brad în 4 iunie 1922. Există o fotografie sub care scrie: „ajuns la „12 Apostoli" în 15 august, ora 16, după 1222 km parcurşi", dar nu şi anul[12].

La Brad/Musariu, ing. Adolf Sieber începe să facă o carieră profesională solidă, ca angajat al Societăţii „Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken A. G. în Gotha".

Până în anul 1911 Adolf Sieber lucrează la mina Musariu, punând bazele moderne ale acestei exploatări, trece apoi ca şef de exploatare la mina Valea Morii, iar la 9 iunie 1913 este numit inginer şef al Uzinei de prelucrare de la Gurabarza[13].

A fost mobilizat în timpul primului război mondial în armata germană, perioadă care este amintită printr-o fotografie[14]. Probabil datorită cunoştinţelor de limbă română a fost repartizat în comandamentul feldmareşalului August von Mackensen.

După terminarea primului război mondial revine la Brad unde, dând dovadă de energie, a reuşit să împiedice distrugerea instalaţiilor Societăţii în zilele tulburi care au urmat plecării autorităţilor maghiare. Cu începere de la 2 noiembrie 1919, în calitatea de director tehnic, trece la conducerea minelor de la Brad, ca substitut al directorului general[15], fiind recunoscut ca şi conducător al minelor de la Brad şi prin procesul-verbal încheiat la 10 august 1920[16] între reprezentanţii părţilor implicate în tranzacţia privind cumpărarea complexului minier „Ruda 12 Apostoli" de către Societatea „Mica". În cadrul Adunării generale a Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli", din 14 august 1922, când se va hotărî schimbarea denumirii în „Mica" S.A.R.M. Exploatarea minelor de aur şi de cărbuni „Ruda 12 Apostoli", Adolf Sieber este ales director al Asociaţiei[17]. După dizolvarea

---

[12] *Expoziţia.*

[13] Luca, *Necrolog*, p. 501; Schiffner, *Aus dem Leben alter Freiberger Bergstudenten*, p. 265-266;.

[14] *Expoziţia.*

[15] Luca, *Necrolog*, p. 501; Schiffner, *Aus dem Leben alter Freiberger Bergstudenten*, p. 265-266; DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 11/1931, f. 28; dos. 27/1927, f. 25.

[16] DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 29/1927, f. 13.

[17] *Ibidem*, dos. 27/1927, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli" prin hotărârea Adunării generale din 20 iunie 1927[18], Adolf Sieber rămâne director al minelor de la Brad ale Societăţii „Mica" până la moartea sa, survenită brusc la 31 octombrie 1935, în timp ce se afla la Bucureşti, pentru a participa la manifestările prilejuite de aniversarea a 15 ani de la crearea Societăţii „Mica"[19].

În 12 noiembrie 1921, Societatea „Mica" încheia cu ing. Adolf Sieber o înţelegere, prin care acesta era angajat ca director al minelor de la Brad ale Societăţii pe termen de opt ani, cu următoarele condiţii pentru Societate:

a. să conducă Asociaţia minieră „Ruda 12 Apostoli" pe baza unei procure, în conformitate cu prevederile Legii Minelor [Legea Minieră austriacă din 23 mai 1854 – n.n.], actualmente în vigoare în Transilvania.

b. să nu exercite în acest timp o altă afacere şi să pună întreaga activitate şi cunoştinţele tehnice în serviciul Societăţii „Ruda 12 Apostoli"

c. să aibă reşedinţa la Brad şi un concediu anual de cinci săptămâni.

Condiţiile de angajare erau următoarele:

a. un salariu lunar de 10.000 lei;

b. 2 % din beneficiul net al Societăţii „Mica"

c. cota respectivă din procentele atribuite directorilor Societăţii „Mica", conform Statutelor

d. locuinţă încălzită şi iluminat gratuit

e. despăgubire în caz de denunţare a acestei scrisori din partea Societăţii „Mica".

Dacă această înţelegere nu se denunţa cu un an înaintea împlinirii termenului de opt ani, ea se prelungea de la sine cu câte un an[20].

În anul 1929, mai exact în data de 1 martie 1929 Societatea „Mica" prelungeşte, pe termen de cinci ani de la data expirării vechiului contract, în 12 noiembrie 1928, angajamentul ing. Adolf Sieber ca director al minelor de la Brad ale. În linii mari obligaţiile reciproce nu se deosebesc mult faţă de angajamentul din anul 1921, doar că i s-a mărit remuneraţia de la 10.000 la 15.000 lei lunar şi se prevedea în plus: termenul angajamentului era de cinci ani, cu începerea de la 12 noiembrie 1928; după expirare contractul se prelungea cu încă doi ani, în cazul că nici una din părţi nu-l va denunţa cu

---

[18] *Ibidem*, dos. 10/1920, f. 236, 239.

[19] *Ibidem*, dos. 33/1935, f. 30.

În arhiva familiei Sieber se află un: EXTRAS din Registrul Stării Civile al Municipiului Bucureşti, Sectorul Galben; Oficiul Central de Stare Civilă: . . . pentru morţii anului 1935, unde scrie: Data: 1 noiembrie 1935; Anul, ziua şi ora morţii: 31 octombrie 1935, ora 4,20; Numele, prenumele, profesiunea, confesiunea şi domiciliu: Adolf Sieber, inginer, luterană, com. Brad, jud. Hunedoara; Locul şi data naşterii: Germersheim, Germania, Vârsta: 52 ani. [Prenumele şi numele părinţilor: Gustav Sieber, Eva G. Sieber;] Prenumele şi numele soţiei: Elena Sieber, născ. Mehnert, în viaţă; Locul morţii când nu s-a întâmplat în locuinţa mortului: Bucureşti, str. Regală Nr. 5, Hotel Stănescu [...]. Moartea verificată de medicul Institutului Medico-Legal; certificat nr. 4725 din 1 noiembrie 1935 (*Expoziţia*).

[20] *Expoziţia.*

https://biblioteca-digitala.ro

un an înainte de expirarea primei perioade de cinci ani, adică la 12 noiembrie 1932[21].

Printre documentele care ne-au fost accesibile în Germania se află şi un „Brevet de şef de exploatare" pentru Adolf Sieber, eliberat de Direcţia Generală a Minelor din Ministerul Industriei şi Comerţului, în 12 noiembrie 1928, în baza cererii din 20 decembrie 1926, prin care i se acordă funcţia de *„Şef de Exploatare în specialitatea minelor de cărbuni şi de minereuri"*[22].

Potrivit uzanţei anilor respectivi se cerea cadrelor de conducere, pentru dosarul lor personal şi *Certificate de moralitate*. În arhiva familială Sieber s-a păstrat copia unui astfel de certificat eliberat de Primăria Brad în 18 februarie 1933: Primarul certifică în acest act că „Adolf Gustav Sieber ... director de mine . . . nu stă sub urmărire pentru săvârşire de delict sau crimă, are o purtare bună şi după cunoştinţa noastră pedepsit n-a fost".

Nu este exclus ca să fi avut nevoie de acest certificat pentru dosarul care i s-a întocmit în vederea conferirii de regele Carol II, prin Decretul Regal nr. 1440 din 18 mai 1934, a medaliei *Meritul Comercial şi Industrial – Clasa I-a*[23].

Tot în arhiva familiei Sieber se găsesc mai multe acte, legate de obţinerea cetăţeniei române de către Adolf Sieber şi membrii familiei sale.

Dacă în unele surse se spune că i s-a acordat cetăţenia română în cursul anului 1921[24], din *Diploma de încetăţenire*, eliberată de Ministerul Justiţiei, Direcţia Generală Judiciară aflăm că, „Prin jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 1331 din 6 Junie 1924, publicat în Monitorul Oficial nr. 177 din 15 august 1924, se acordă: *naturalizarea D-lui Adolf Sieber, de profesiune inginer de mine*, cu domiciliul în Brad, D-sa depunând jurământul de credinţă prescris de art. 27 din Legea privitoare la dobândirea şi pierderea naţionalităţii române".

Familia Sieber figura în registrul de naţionalitate a Primăriei Brad sub nr. 921, fiind nevoită în mai multe situaţii să ceară de aici copii după *Certificatul de Naţionalitate*. În anul 1931 s-au eliberat chiar două certificate pentru întreaga familia Sieber, care includea soţia Helena şi fiii: Peter, Conrad şi Jakob Adolf, care avea şi un al treilea prenume: Mircea.

Una dintre adeverinţe a servit probabil pentru eliberarea unui paşaport german, la Consulatul German din Timişoara, unde figurează ca apartenenţă statală a lui Adolf Sieber: Bavaria, pe motivul că Renania Palatinat si tot sudul Germaniei ţineau, până la al doilea război mondial, de provincia istorică Bavaria.

Ultimul „Certificat de Naţionalitate" a fost eliberat pentru văduva Helena Sieber de către Primăria Brad la 1 octombrie 1948, probabil pentru a o ajuta ca să scape de anumite şicane în urma naţionalizării din 11 iunie 1948, poate chiar de exproprierea casei. După ce doamna Sieber a fost nevoită să părăsească casa lor, a locuit, după câte am aflat recent, în actuala

---

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem.*

[24] Luca, *Necrolog*, p. 501.

https://biblioteca-digitala.ro

clădire a Poliţei Brad, ca după anul 1950 să fie scoasă şi de aici împreună cu guvernanta lor, şi să locuiască cu chirie până la plecarea în Germania.

S-a mai arătat că, soţii Sieber au avut trei fiii, care se pare că au emigrat în Germania în anii 1940-1943: Adolf Peter, stabilit la Frankfurt, arhitect designer la firma AEG şi mort în anul 1965 într-un accident de maşină; Conrad Gustav a lucrat ca desenator tehnic la fabrici de cărămizi din Germania. Fiul cel mic, Jacob Adolf, născut la Brad, a început studii de inginerie la Facultatea de Mine şi Metalurgie a Şcolii Politehnice din Timişoara, dar va renunţa în favoarea Facultăţii de Medicină, pe care o va absolvi în Germania. Dr. Jacob Adolf Sieber a fost singurul ataşat de România, venind la Gura Zlata, pentru a vâna în Retezat, prilej cu care mergea şi la Sibiu pentru a vizita Liceul Bruckenthal unde şi-a făcut studiile.

După moartea neaşteptată a ing. Adolf Sieber, Societatea „Mica" s-a îngrijit de văduva acestuia, ca şi de viitorul copiilor. Din păcate, după al doilea război mondial, şi mai ales după naţionalizarea principalelor mijloace de producţie la 11 iunie 1948, când bunurile Societăţii „Mica" trec în proprietatea Statului, doamna Helena Sieber a pierdut sprijinul material necesar, fiind evacuată şi din casa pe care o locuia, actuala clădire a Muzeului Aurului de la Brad. În primăvara anului 1954 va începe demersurile pentru a emigra în Germania, cerând acum Primăriei Brad să i se elibereze un Certificat de Naştere, model R.P.R., iar în luna octombrie un nou certificat de naţionalitate. Formalităţile au durat până în decembrie 1956, când a putut părăsi ţara, cu avionul, pe traseul obligatoriu de atunci: Bucureşti-Frankfurt. Nu a stat mult la Frankfurt, unde a locuit la fiul Adolf Peter, la care de fapt a cerut să plece în cadrul înţelegerii de întregire a familiilor, pe linie de Crucea Roşie; se va muta la fiul Jakob Adolf, decizie pe care a motivat-o, spunând ca o să aibă grijă de tufele de zmeură din grădina acestuia.

Se încheie, astfel, prezenţa familiei Sieber în România. Nu este exclus ca numele SIEBER să fi rămas treaz în amintirea celei de a doua generaţii de mineri şi tehnicieni care l-au cunoscut nemijlocit sau au aflat din auzite cine a fost acest om şi prin ce s-a evidenţiat, dar astăzi, singurul lucru care le poate aminti celor din Brad despre fostul director este impresionantul cavou aflat în incinta cimitirului şi unde ing. Adolf Sieber îşi doarme somnul de veci.

II. Personalitate şi rol

Pentru că, nu l-am cunoscut pe ing. Adolf Sieber decât din documente de arhivă, despre personalitatea sa vom lăsa să ne vorbească cei care l-au cunoscut direct, şi care l-au descris, aşa cum l-au perceput ei, din păcate în momentul tragic al trecerii sale în nefiinţă. Am putea acuza aceste aprecieri de subiectivitate, făcute sub o presiune emotivă, dar faptele vor fi cele care confirmă aserţiunile.

Descrierea care ni se pare a-l caracteriza cel mai bine pe Adolf Sieber aparţine lui Ion C. Atanasiu, membru în Consiliul de Administraţie al Societăţii „Mica": *„În Adolf Sieber conviețuiau două însuşiri, care rar se întâlnesc grupate în aceiaşi persoană: o purtare cuviincioasă, o atenţiune delicată, o atitudine respectuoasă către inferiorii, egalii şi superiorii lui...Dar, în acelaşi timp, avea într-*

https://biblioteca-digitala.ro

ânsul o siguranţă a persoanei lui, o cunoaştere perfectă a capacităţii lui, care îi imprima un sentiment de înaltă demnitate faţă de oricine...Toată viaţa lui, şi atunci când a ocupat funcţii modeste, precum şi atunci când a avut însărcinări de conducere şi de direcţiune, şira spinării lui a fost dreaptă.

În Adolf Sieber, prin ce moştenire sau prin ce atavism nu ştiu, s-au găsit împreunate două mari familii omeneşti, cu însuşiri deosebite. Prin spiritul său ordonat, prin creierul său disciplinat, prin energia şi voinţa lui neînfrântă, prin întreaga lui atitudine hotărâtă, prin ochii săi albaştri şi faţa lui blondă era un nordic, era unul dintre exemplarele cele mai pure ale rasei germane; iar prin surâsul lui permanent ironic, prin sentimentele lui afective, prin dulceaţa revărsată în raporturile lui sociale, prin concepţiile îndrăzneţe în meseria lui, prin blândeţea ce o revărsa către inferiorii lui, Adolf Sieber se aşează în neamul latinilor.

Această îmbinare armonioasă între germanism şi latinitate a fost, desigur, unul dintre cele mai extraordinare aspecte sub care ni s-a prezentat nouă Adolf Sieber, şi care explică faptul că, el german de origine, s-a încadrat cu trup şi suflet în poporul nostru românesc, către care se îndrepta o inconştientă a lui afinitate"[25].

La rândul său, principalul colaborator al ing. Adolf Sieber, ing. Valer Ambruş, cel care îi va succeda în funcţie, spunea despre acesta că, *„avea o fire sangvinică, iute, judecata lui stătea sub impresia primelor evenimente, totuşi sufletul lui era de o nobleţe rară. În chestiuni de datorie nu cunoştea scuze. În privinţa caracterului lui, să-mi fie permis să evoc cuvintele lui, când spunea „Ein Mann, ein Wort" („un om, un cuvânt"), ceea ce îi caracteriza toată fiinţa"*[26].

Iar ing. Ion P. Gigurtu, directorul general al Societăţii „Mica", cel care l-a ales pe Adolf Sieber, pentru a dezvolta, împreună cu toţi cei implicaţi, complexul minier de la Brad - iar „speranţele puse de oamenii cunoscători într-ânsul nu numai că, nu au fost înşelate, dar au fost din belşug şi în chip strălucit realizate" (*A murit directorul A. Sieber*[27] - aprecia faptul că, acesta era, în momentul morţii sale, *„în plină putere de muncă, mintea lui ageră construia noi planuri de activitate viitoare, cu toţii eram legaţi de activitatea lui. Atunci când s-a hotărât să rămână pentru totdeauna aici, şi a cerut să devină cetăţean al ţării de adopţie, nu interesul l-a împins la aceasta. Un om ca el oriunde putea găsi satisfacerea nevoilor materiale. Ceea ce l-a atras şi l-a ţinut legat de aceste plaiuri...era posibilitatea de înfăptuire. Nu câştigul îl interesa, ci munca, ar fi dorit să pătrundă în tainele tuturor stâncilor. Cunoscutele „friguri ale aurului" îl dominau, nu pentru aur, ci pentru a mări, a întinde activitatea sa cât mai mult, avea pasiunea acţiunii"*[28].

Iar ing. Victor Eugen Mastero, şeful Uzinei de prelucrare a minereurilor de la Gurabarza, va spune că, *„împlinirea datoriei a fost suportul care susţinea întreaga lui activitate; o impunea cu cea mai mare stricteţe subordonaţilor lui, şi-o impunea sieşi, chiar şi atunci când venea în conflict cu sentimentele cele mai adânc înrădăcinate în sufletul omului. A fost un om dintr-o bucată care a urmărit cu îndărătnicie calea ce singur şi-a croit-o, fără să se dea la o*

---

[25] *Zarandul*, III, 1935, nr. 40, p. 4-5.
[26] *Ibidem*, III, 1935, nr. 41-42, p. 4.
[27] *Ibidem* III, 1935, nr. 40, p. 1.
[28] *Ibidem*, III, 1935, nr. 41-42, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

parte. Pe acei – ce-i drept foarte puţini – care l-au hulit, i-a iertat în cele din urmă, i-ar câteodată, pur şi simplu i-a ignorat"[29].

Acesta a fost omul, aşa cum a fost văzut de unii dintre contemporanii săi. Iar faptele vor întregi omul.

Ing. Adolf Sieber va avea un rol important, în calitatea sa de substitut al directorului dr. Leonhard Buchrucker, în menţinerea activităţii productive a Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli" de la Brad în anii imediaţi Marii Uniri din 1918 când, la terminarea primului război mondial se întoarce la Brad, şi va fi alături de acesta, la tratativele care se vor duce pentru preluarea complexului minier de la Brad, proprietatea lui „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha", de către Societatea „Mica"[30].

Despre rolul avut de ing. Adolf Sieber în realizarea tranzacţiei, şi mai ales despre încrederea investită în el sunt sugestive cuvintele scrise de către ing. Ion P. Gigurtu, directorul general şi adevăratul conducător al Societăţii „Mica", de la înfiinţarea acesteia în anul 1920 şi până la sfârşitul anului 1944, în „Cartea cu musafiri" a familiei Sieber, care s-a început cu următoarea însemnare: *„21 Octombrie 1921 s-a făcut transcrierea „Kuxelor" Soc. R(uda) 12 A(postoli)" pe numele Soc. „Mica". O dată importantă pentru ambele întreprinderi, cari cu toate că vor funcţiona şi înainte în formă despărţite, vor fi de acu înainte nedespărţite, legate şi prin zilele grele ce au cunoscut până azi. Domnului Director A. Sieber, atât soc. Mica cât şi eu personal îi suntem datori recunoştinţă şi mulţumire, pentru măreţia cum a ştiut să menţină societatea, în foarte grele timpuri, păstrând intact avutul societăţii „Mica". Urez ca timpurile ce vor veni să satisfacă speranţele noastre de azi şi prosperitatea ce ne surâde să fie un imbold la munca şi dezvoltare în viitor. Soc. R(uda) 12 A(postoli) sub conducerea D-lui Director Sieber, să-şi păstreze ca societate românească bunul renume de care s-a bucurat totdeauna. Gigurtu. Brad 21. Oct. 1921"*[31]

Odată cu încheierea procesului-verbal din 10 august 1920, prin care Societatea „Mica" era pusă formal în posesia Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli", directorul exploatării, ing. Adolf Sieber va fi însărcinat cu conducerea efectivă a Direcţiunii Minelor de la Brad, şi va rămâne, până la 31 octombrie 1935, în calitate de director tehnic, conducătorul complexului minier de la Brad.

Nu ştim dacă ing. Adolf Sieber şi ing. Ion P. Gigurtu se cunoşteau dinainte de tratativele din anul 1920. Cert este faptul că, cei doi au urmat Academia Regală Montanistică de la Freiberg. Adolf Sieber şi-a încheiat studiile inginereşti la Freiberg în anul 1905[32], iar Ion P. Gigurtu a studiat aici, sub numărul de înmatriculare 5107, din 24 aprilie 1906 până în 5

---

[29] *Ibidem*, III, 1935, nr. 40, p. 1.

[30] Despre crearea Societăţii „Mica", cumpărarea Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli" de la Brad şi rolul său economic, social şi cultural în spaţiul Zarandului, vezi pe larg, la, Mircea Baron, *Societatea „Mica". 1920-1948*, Editura Universitas, Petroşani, 2006.

[31] *Expoziţia.*

[32] Supra, nota 6.

https://biblioteca-digitala.ro

octombrie 1908, şi va finaliza studiile de inginerie la Şcoala Politehnică de la Berlin Charlottenburg în anul 1911[33]. Dar poate studiile efectuate în Germania să-i fi permis ing. Ion P. Gigurtu, să stabilească anumite relaţii economice şi culturale cu lumea germană, între membrii fondatorii ai Societăţii „Mica" aflându-se şi Rudolf Brandsch[34], importantă personalitate politică şi culturală a saşilor transilvăneni; poate de aici, şi opţiunea pentru achiziţionarea complexului minier „Ruda 12 Apostoli", dar şi apropierea de ing. Adolf Sieber, încrederea investită în acesta, încredere care a fost răsplătită pe deplin în anii fructuoasei lor colaborări.

Dincolo de conducerea efectivă a activităţii productive, lui Adolf Sieber i se datorează elaborarea, în martie 1922, a unui amplu program[35], prezentat Direcţiunii Generale a Societăţii „Mica", cu privire la noile lucrări de explorare şi pregătire care trebuiau executate în anii următori „în prima linie în teritoriile care ne aparţin şi mai târziu în teritoriile pe care eventual le vom cumpăra". Acest program, gândit de unul dintre cei care cunoşteau cel mai bine configuraţia complexului minier „Ruda 12 Apostoli", pleca de la ideea că în timp de pace se întrebuinţa pentru lucrări de explorare cam 8-10% din totalul cheltuielilor de exploatare, iar aceste lucrări au fost oprite în perioada războiului mondial, în principal din cauza lipsei forţei de muncă şi a dinamitei, iar după 1919 din cauza lipsei de numerar. Ing. Adolf Sieber va arăta care erau lucrările de explorare, cercetare şi deschideri, care permiteau să se pună bazele unei exploatări pe o perioadă lungă de timp.

Acest program, care urma să se întindă pe aproape zece ani, era legat, desigur, de celelalte componente ale activităţii productive din cadrul complexului minier „Ruda 12 Apostoli". Trebuie spus că întreaga evoluţie a Societăţii „Mica" în general, a complexului minier „Ruda 12 Apostoli" în special, s-a bazat, printre altele, pe modul în care a fost planificată activitatea. Asistăm la ceea ce astăzi am numi un management performant, bazat pe o planificare riguroasă a tuturor etapelor şi aspectelor activităţii, având permanent în vedere criterii de performanţă şi eficienţă. Important în tot acest demers va fi, ceea ce poate părea surprinzător pentru o epocă încă conservatoare din multe puncte de vedere, chiar într-un timp al modernizării şi victoriei spiritului democratic, preocuparea conducătorilor Societăţii „Mica", inclusiv a celor de la „Mica" Brad, de a contopi aspectele de ordin tehnic, economic, social într-un tot care a dat eficienţă activităţii desfăşurate. Am spune că a dominat un spirit pragmatic, care a permis progresele extraordinare pe care le întâlnim în toate componentele complexului minier „Ruda 12 Apostoli", iar acest lucru vine din experienţă şi, nu în ultimul rând, dintr-o anumită educaţie a celor care, cel puţin în perioada de început, au condus destinele întreprinderii de la Brad.

De altfel, Ion P. Gigurtu, va afirma la înmormântarea de la Brad, că, *„întreprinderea noastră nu a putut ţine pas cu dorinţele lui. Timpurile vitrege prin*

---

[33] *Freiberg.*

[34] Baron, *Societatea „Mica"*, p. 16.

[35] DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 60/1932, f. 26-29.

https://biblioteca-digitala.ro

care am trecut, au întârziat, cel puţin cu şapte ani, înfăptuirile dorite de el. ...nu a putut vedea planurile în curs de desfăşurare"[36].

Iar acest program va fi întregit de dezvoltările din celelalte componente ale procesului de producţie, în anii prezenţei ing. Adolf Sieber la Brad.

Astfel, prin modernizarea şi dezvoltarea Uzinei de prelucrare a minereurilor de la Gurabarza, se va crea un complex capabil să prelucreze cu randament mare, toate tipurile de minereuri aflate în zăcăminte. Alături de modernizarea şteampurilor californiene, amalgamării, instalaţiei pentru prelucrare minereului cu aur nativ, instalaţiei de spălare a piritelor, de extinderea sistemului de limpezire a apelor rezultate din procesul de prelucrare, de extinderea şi modernizarea Laboratorului, se vor construi: Cianuraţia pusă în funcţiune în anul 1924; Flotaţia I, edificată în anii 1928-1929 pentru prelucrarea minereului din filonul nr. 25/37 din mina Brădişor şi Flotaţia II, construită în anii 1933-1934 în apropierea bateriilor de stampare; instalaţia de afinare, care începe să funcţioneze din anul 1936[37].

De asemenea, Uzina electrică de la Gurabarza şi celelalte instalaţii de forţă se vor moderniza între anii 1924-1935, ceea ce va permite asigurarea necesarului de energie pentru întregul complex de la Brad, pentru o parte a localităţilor din acest perimetru, dar şi pentru începerea electrificării perimetrului aurifer al Munţilor Apuseni[38].

Oricum, toată dezvoltarea, din care am spicuit elementele esenţiale, va menţine Societatea „Mica", ca cel mai important producător de aur din România, în anul celei mari producţii din perioada interbelică, 1937, producând 2.934,407 kg aur fin, ceea ce reprezenta 53,96% din producţia de 5.465 kg aur fin a ţării[39].

Profund cunoscător al mineritului şi realităţilor social-economice din regiunea patrulaterului aurifer al Munţilor Apuseni, dar şi al mineritului aurifer românesc în ansamblul său[40], ing. Adolf Sieber va avea o contribuţie majoră la extensia complexului minier din jurul Bradului. Va reprezenta o preocupare constantă, după cumpărarea complexului minier „Ruda 12 Apostoli", ocuparea, prin metode diverse, a unor noi teritorii miniere, lucru care face din Societatea „Mica", ca încă din anii '20 ai secolului al XX-lea, să fie cea mai puternică prezenţă industrială în patrulaterul aurifer al Munţilor Apuseni şi implicit un lider[41].

Această direcţie a fost impusă din dorinţa conducătorilor Societăţii „Mica" de a domina în acest perimetru minier, din voinţa de a-şi anihila adversarii, dar şi din nevoia de a deţine noi zone de exploatare, absolut necesare în condiţiile extensiei activităţii extractive şi diminuării resurselor

---

[36] *Zarandul*, III, 1935, nr. 41-42, p. 3.

[37] Baron, *Societatea „Mica"*, p. 429-460.

[38] *Ibidem*, p. 460-476.

[39] *Ibidem*, p. 390.

[40] A. Sieber, „Le probléme de l'or en Roumanie, în *Analele Minelor din România*, XVI, 1933, nr. 1, p. 13-15.

[41] Baron, *Societatea „Mica"*, p. 256-272.

https://biblioteca-digitala.ro

în zonele deja exploatate. Ing. Adolf Sieber, aprecia în februarie 1922 că, „pentru a asigura viitorul Societăţii sunt necesare lucrări de cercetare, dar şi achiziţionarea de noi suprafeţe, mai ales dacă acestea se găsesc în apropierea Societăţii"[42].

Aceste suprafeţe, fie vor fi cumpărate direct, prin încheierea unor acte de vânzare - cumpărare, fie indirect prin cumpărarea de cuxe la diferite asociaţii miniere[43]. Aceste asociaţii miniere fie au fost păstrate, desfăşurând o activitate mai mult sau mai puţin intensă, pentru a respecta prevederile Legii Minelor şi a nu fi închise, fie au fost dizolvate şi patrimoniul a trecut în proprietatea Societăţii „Mica"; în acelaşi timp au fost preocupări serioase pentru explorarea unor noi perimetre miniere, care la timpul potrivit au fost transformate în concesiuni de exploatare, fiind integrate mai ales în complexul minier „Ruda 12 Apostoli".

Toată această politică va face, ca în decembrie 1935, Societatea „Mica" să fie prezentă în 60 de asociaţii miniere în care va avea participaţii mai mult sau mai puţin semnificative, situate în comune din judeţele Hunedoara, Alba, Arad, apropiate de complexul minier „Ruda 12 Apostoli", oricum într-o zonă de maxim interes pentru Societatea „Mica"[44]. La acestea trebuie adăugată intrarea Societăţii „Mica" în câteva Societăţi

---

[42] DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 16/1921, f. 41.

[43] Forţa Societăţii „Mica" rezultă şi în capacitatea de a-şi „apropia" diverşi funcţionari ai Statului, ca în cazul „căpitanului minier", ing. Hermann, care lucra la Subinspectoratul Minier Abrud, subordonat Direcţiunii Generale a Minelor din Ministerul Industriei şi Comerţului..

La DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 34/1923, f. 1-63, se păstrează un convolut de 63 de file, cuprinzând corespondenţa dintre acest funcţionar şi ing. Adolf Sieber. Poate că termenul corespondenţă este impropriu, căci din condeiul ing. Adolf Sieber am găsit numai patru răspunsuri la întrebările puse de ing. Hermann. După câte rezultă din acest material arhivistic, ing. Hermann reprezenta interesele Societăţii „Mica", în sensul că, o informa, prin intermediul ing. Adolf Sieber, ce se întâmpla pe piaţa de cuxe miniere, cine intenţiona să le vândă, în ce condiţii şi dacă cumva au apărut şi alţi pretendenţi din afară. Din răspunsurile ing. Adolf Sieber şi recomandările date, reiese că el cunoştea prevederile Legii Minelor şi era mereu preocupat să influenţeze tratativele şi deciziile pentru acordare de perimetre miniere în folosul Societăţii „Mica". Prin intermediul ing. Hermann, care deţinea nu numai material cartografic dar şi alte informaţii de prima mână, Societatea „Mica" încerca să afle, printre altele, cu care asociaţii miniere ducea Statul tratative de preluări de perimetre sau cumpărări de cuxe, sau ce societăţi miniere stăteau în spatele acestor tranzacţii, respectiv, ce avocaţi sau politicieni le reprezentau interesele. Printre altele, rezultă din aceste scrisori că, Societatea „Mica" se interesa şi de perimetre în care s-a găsit bauxită, cupru sau chiar cărbune.

Cu mare discreţie ing. Hermann îi transmitea ing. Adolf Sieber numele şi adresa băieşilor, care au preschimbat la Abrud într-o lună - aprilie 1929 - cantităţi „suspect de mari" de aur nativ.

[44] *Ibidem*, dos. 72/1935, f. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro

miniere: Pyrit, Minele de Aur Breaza-Zlatna, Aur, Mines d'Or de Stănija etc., care devin afiliatele sale[45].

Adolf Sieber s-a distins ca un conducător modern, care a înţeles ca nimeni altul că, reproducţia forţei de muncă nu se poate face decât printr-o solidă politică socială, prin ridicarea nivelului de cultură generală şi tehnică, şi care să se aplice atât celor care lucrau la „Mica" Brad şi familiilor lor, dar şi întregii comunităţi din spaţiul Zarandului.

O asemenea înţelegere a lucrurilor, credem că, venea dintr-un structură interioară, dar mai mult ca sigur dintr-o educaţie căpătată în spaţiul german unde modernitatea a adus cu sine şi o mai atentă privire asupra nevoilor proletariatului, în special a celui industrial; putem să ne gândim şi la Transilvania, unde comunitatea germană a dezvoltat, ca nimeni altcineva, forma vecinătăţilor şi a Sparkasse, ca forme de întrajutorare.

Toţi cei care s-au referit la Adolf Sieber în zilele de după moartea sa, vor scoate în evidenţă aplecarea sa spre problemele tuturor şi, mai ales a comunităţii, în ansamblu, aplecare care, dincolo de respectul pentru profesionalism, i-a adus respectul oamenilor, pentru calitatea, nu totdeauna la îndemâna tuturor, aceea de om.

Ing. Ion P. Gigurtu va spune că, Adolf Sieber, *„s-a identificat cu nevoile regiunii, planurile noastre sociale au găsit un răsunet plin de înţelegere în sufletul lui. Biserica ce construim la Musariu porneşte de la el. Marele merit a lui Sieber a fost atmosfera ce a creat în jurul întreprinderii noastre; pentru el şi pentru toţi scopul principal era întreprinderea"*[46], iar ing. Valer Ambruş scotea în evidenţă, faptul că, Adolf Sieber, *„avea lozinca că, prin capital şi muncă perseverentă şi îndelungată, se poate asigura binele şi înălţa nivelul cultural al acestui ţinut. Se îngrijea să garanteze angajaţilor o existenţă sigură, şi pe o durată cât mai mare. Toată atenţiunea lui se desfăşura într-acolo, ca să ridice această întreprindere la un renume mondial, şi să poată spune că, existenţa ei este asigurată pe mai multe decenii".* În acelaşi timp, spunea ing. Valer Ambruş, Adolf Sieber *„a depus o muncă titanică şi pe teren cultural-social şi naţional. Unde numai a putut, a ajutat întotdeauna instituţiile noastre culturale şi naţionale. Muncitorimea noastră din Munţii Apuseni a avut un mare sprijin în directorul Sieber, care deşi nu era născut aici, a fost legat sufleteşte de munţii noştri şi de poporul românesc, în mijlocul căruia-şi petrecuse cea mai frumoasă parte a vieţii sale"*[47].

Sigur că, la fel ca în cazul activităţii productive, Adolf Sieber nu putea să întreprindă nimic fără acordul Direcţiunii Generale a Societăţii „Mica" de la Bucureşti, a directorului general, ing. Ion P. Gigurtu. Important este că a avut idei şi spirit de iniţiativă, sau a acceptat idei care veneau în sprijinul îndeplinirii rolului pe care Societatea „Mica" şi-l asumase.

---

[45] Baron, *Societatea „Mica"*, p. 92-141.

[46] *Zarandul*, III, 1935, nr. 41-42, p. 3.

[47] *Ibidem*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Există multe documente de arhivă, dar şi o carte, publicată în anul 1939, în cadrul participării Societăţii „Mica" la Expoziţia „Muncă şi Voe Bună" de la Bucureşti, din iunie-iulie 1939[48], care ne edifică asupra extensie preocupărilor de ordin social şi cultural.

Un *Memoriu asupra realizărilor sociale împlinite de Societatea „Mica" din Brad în legătură cu traiul angajaţilor săi*[49], elaborat în anul 1942, ne arată, printre altele, o serie de împliniri contemporane cu ing. Adolf Sieber şi, într-o mare măsură, datorate acestuia:

- Societatea „Mica" a terminat în anul 1939 zidirea bisericii ortodoxe din Musariu, începută de către ing. Adolf Sieber, şi a contribuit cu sume importante la ridicarea altor biserici: Luncoiul de Jos, Luncoiul de Sus, Baia de Criş, Bucureşci, Birtin etc, iar biserica ortodoxă din Crişcior a primit gratuit instalaţia electrică.

Cea mai importantă contribuţie, valorizată de către Societatea „Mica" la 1.289.265 lei, a reprezentat-o sprijinirea construcţiei bisericii ortodoxe din Brad. În anul 1926, la începerea construcţiei bisericii, Societatea „Mica" a făcut o donaţie de 100.000 lei, iar mai apoi a acordat un împrumut de 250.000 lei, transformat şi acesta în donaţie. Cu aceste prime ajutoare s-a putut pune temelia bisericii, înălţându-se zidurile. Cei 700.000 lei necesari pentru acoperirea cheltuielilor cu pictarea bisericii în interior – o frescă bizantină realizată de pictorii C. Mihăescu şi D. Bâşcu - au fost plătiţi tot de către Societatea „Mica". De asemenea iconostasul, în valoare de 150.000 lei, lucrat de către un maistru de la Şcoala de Arte şi Meserii din Bucureşti, a fost comandat de către Societate. Pe lângă acestea s-au adăugat instalarea curentului electric, materialul lemnos pentru scaune şi uşi, în valoare de 100.000 lei.

- Societatea „Mica" cheltuia anual suma de 800.000 lei cu reparaţii curente şi mobilier pentru şcolile din satele de unde proveneau angajaţii săi;

- Societatea „Mica" a înfiinţat în anul 1935 şi întreţinea, trei case culturale şi 11 biblioteci muncitoreşti în satele regiunii, acţiune pentru care erau cheltuiţi anual 100.000 lei;

- Societatea „Mica" dădea cărţi elevilor săraci, şi achita taxe şcolare pentru elevii merituoşi, toate în valoare de 300.000 lei anual;

- erau întreţinuţi la liceu şi la şcoli superioare elevi şi studenţi merituoşi, pentru care Societate cheltuieşte anual 300.000 lei;

- în anul 1933 s-a construit stadionul de la Gurabarza, cu tribună pentru 2.000 de spectatori, construcţie care a costat două milioane lei. Asociaţia Sportivă „Mica" avea mai multe secţii: fotbal, tenis, volei, baschet, patinaj, schi; cea mai importantă era echipa de fotbal, a cărei întreţinere costa Societatea un milion de lei anual, iar pentru celelalte sporturi cheltuia 100.000 lei anual;

- în anul 1936 s-a terminat construcţia Cazinoul Funcţionarilor Gurabarza;

---

[48] Societatea „Mica", *Năzuinţe şi înfăptuiri sociale. 1920-1939*, Imprimeriile „Adevărul", Bucureşti, 1939

[49] DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 2/1942, f. 253-257.

https://biblioteca-digitala.ro

- au fost trimişi la mare, anual, câte 100 de copii ai angajaţilor, Societatea cheltuind anual câte 150.000 lei etc.

Din păcate, prea repede pentru toţi, la 31 octombrie 1935, inima lui Adolf Sieber a încetat să mai bată, pe când se afla la Bucureşti[50], fiind invitat să participe la aniversarea a 15 ani de existenţă a Societăţii „Mica". Se întâmplă acum un lucru care vine să confirme personalitatea, dar şi rolul pe care Adolf Sieber l-a asumat, dar l-a şi impus.

Nu ştim dacă comunitatea saşilor luterani din Transilvania îl va revendica, presa germană de la Sibiu, consultată de noi, nedând nici o ştire despre moartea lui Adolf Sieber şi înmormântarea acestuia în cimitirul oraşului Sibiu. Este adevărat că, preotul luteran Heinz Ackner, va spune, în timpul înmormântării oficiate în cimitirul de la Brad că, „noi germanii evanghelici din Sibiu, am fi dorit din toată inima ca decedatul să rămână între noi, în cimitirul nostru evanghelic, ca unul fiind de neamul nostru şi de credinţa noastră. Am fi păzit cu sfinţenie mormântul lui. Însă acum vi-l dăm bucuros. Căci ceea ce noi, saşii evanghelici, am văzut duminica trecută, în cimitirul din Sibiu ne-a impresionat adânc. Am auzit cuvintele voastre de mulţumire, am simţit jalea voastră sinceră, recunoştinţa voastră adâncă, am văzut lacrimi pe feţele îndurerate ale minerilor"[51], dar tăcerea presei germane putea să vină din prea marea apropiere a lui Adolf Sieber de societatea românească.

Singurele mărturii sibiene despre înmormântarea, aici, a lui Adolf Sieber, aparţin presei româneşti, iar titlurile şi conţinutul articolelor sunt sugestive[52].

---

[50] „Aseară, la orele 20, a încetat subit din viaţă, în Bucureşti, A. Sieber", se spune într-o Circulară a Direcţiunii Minelor Brad din 1 noiembrie 1935 (*Ibidem*, dos. 33/1935, f. 30).

[51] *Zarandul*, III, 1935, nr. 41-42, p. 6.

[52] În însemnarea din ziarul „Telegraful Român" (xxx, A murit un om de bine", în *Telegraful Român*, LXXXIII, 10 noiembrie 1935, nr. 47, p. 4) se spune că, „...În calitatea sa de inginer de mine, dispărutul şi-a câştigat, în timp de 26 de ani, mari merite pentru mineritul Munţilor Apuseni, - producţia de aur în regiunea Bradului, se leagă de activitatea acestui om cu multă experienţă şi temeinică pregătire. Corpul inginerilor pierde un distins coleg, care s-a aclimatizat deplin în noua sa patrie; iar muncitorii minelor de la Brad pierd un adevărat părinte sufletesc...".

Însemnarea despre moartea lui Adolf Sieber apărută în, *Tribuna*, VIII, 17 noiembrie 1935, nr. 403, p. 3-4, are titlul: „La moartea unui mare filo-român. Inginerul Adolf Sieber". Se spune aici: „De 16 ani de când Adolf Sieber a fost în serviciul Soc. „Mica" din Zarand, ca director tehnic al acestei societăţi, nimeni nu a avut a se plânge că a făcut cuiva nedreptate sau că inima lui a încetat să bată o clipă alături de a muncitorilor sau a funcţionarilor din marea întreprindere auriferă, care este cea mai însemnată din sud-estul Europei. De atâţia ani caracterul său de om integru a rămas acelaşi, în sensul de caldă camaraderie, da locul de înaltă onoare ca director în biroul său, ori în aceiaşi calitate în fundul minelor, îmbrăcat modest în haine de lucru ca orice miner cu lampa de carbid în mână. Bradul, jurul Bradului şi peste şapte sau opt sate mai departe au cunoscut mărinimia acelui care a fost Adolf

https://biblioteca-digitala.ro

Din Registrul de înmormântări al Parohiei Evanghelice Sibiu, rezultă că Adolf Sieber - căsătorit, director minier - a decedat din cauza unui infarct la Bucureşti, în ziua de 31 octombrie 1935 şi a fost înmormântat la Sibiu în data de 3 noiembrie 1935, slujba fiind oficiată de către preotul luteran Heinz Ackner[53].

Surprinzător pentru mulţi, dar poate la dorinţa soţiei sale, Adolf Sieber va fi înmormântat la Sibiu şi nu la Brad. „La această ceremonie a contribuit mult direcţiunea generală a soc. „Mica", care a luat hotărârea, ca ultim omagiu, de a trimite la înmormântare o delegaţie de peste 100 muncitori şi funcţionari, în frunte cu fanfara societăţii. Corpul neînsufleţit al fostului director a fost depus în capela luterană din cimitirul oraşului Sibiu. Au asistat conducătorii Societăţii „Mica", în frunte cu Ion P. Gigurtu, ingineri, funcţionari tehnici şi administrativi, muncitori, personalităţi şi prieteni de la Brad şi Sibiu. La ora 4 s-a început serviciul religios, oficiat de către preotul luteran din Sibiu. După sfânta slujbă care s-a terminat cu o vorbire a preotului, şi care a fost scurtă, aşa după cum cere ritualul luteran", au fost rostite cuvinte omagiale de către reprezentanţi ai celor cu care Adolf Sieber a colaborat sau i-a condus[54]

Va fi revendicat de către comunitatea minerească a Zarandului, în rândurile căreia a ales să trăiască şi să o sprijine pentru a prospera. Un asemenea rol nu poate fi ocultat, şi înmormântarea lui Adolf Sieber, va avea accente totemice, mai ales brădenii crezându-se îndreptăţită să-l păstreze pentru a se mândri cu acest personaj, care în anii existenţei sale a avut harul ziditorului.

Ştim din precizarea făcută de către ing. Valer Ambruş, că, „acum, pentru satisfacerea dorinţei generale, ca scumpul nostru defunct să-şi doarmă somnul de veci în ţărâna pământului Munţilor Apuseni, unde şi-a dezvoltat întreaga lui activitate în decursul celor 27 de ani, s-a hotărât, şi în urmă familia a aprobat, ca osemintele lui să fie aşezate aici, spre vecinică odihnă"[55].

Se va ajunge în situaţia ca trupul lui Adolf Sieber să fie deshumat din cimitirul de la Sibiu şi adus la Brad pentru a fi înmormântat aici.

La ceremonia funerară care s-a desfăşurat în 17 noiembrie 1935 au luat parte peste 8.000 de oameni din Ţara Zarandului. După ce s-a oficiat slujba religioasă, în faţa sediului Societăţii „Mica" din Brad, de către un sobor de şapte preoţi – printre care şi preotul luteran de la Sibiu - în frunte cu protopopul Zarandului, Ioan Indrei, convoiul a plecat prin centrul oraşului, spre cimitirul bisericii ortodoxe. La biserică, după ce s-a făcut

---

Sieber....Liceul „Avram Iancu" din acea localitate a avut în el un sprijinitor. Fii de mineri, dintre care şi cel care presară aceste rânduri aici, în timpul cât îşi făcea studiile în liceul de mai sus şi în Universitate, au avut întreţinerea gratuită din partea Societăţii „Mica". La înmormântarea lui Adolf Sieber, care s-a făcut în oraşul nostru, au ţinut să ia parte un impresionant număr de muncitori şi funcţionari..."

[53] Parohia Evanghelică C.A. Sibiu, *Registrul de înmormântări*, vol. XIV, p. 35, nr. 207.

[54] *Zarandul*, III, 1935, nr. 40, p. 3-4, 6.

[55] *Ibidem*, III, 1935, nr. 41-42, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

slujba, pentru odihna sufletului său, de către preoţii ortodocşi şi preotul luteran, s-au ţinut mai multe cuvântări; Adolf Sieber va fi depus apoi, pentru a-şi găsi odihna veşnică, în cripta – sub forma unui templu antic – construită de către Societatea „Mica"[56].

Societatea „Mica" va face gesturi de cinstire a memoriei lui Adolf Sieber. Astfel, se va decide ca muncitorii, care erau angajaţi la „Mica" Brad în 10 noiembrie 1935, să primească fiecare, ca remuneraţie, echivalentul a două şuturi, favoare care să ţină locul „aşa-zisei „pomeni" după ritul ortodox, deoarece după ritul luteran pomana nu există"[57], iar la 15 decembrie 1935, în biserica ortodoxă din Brad se va oficia un parastas de şase săptămâni „de la moartea regretatului nostru director, A. Sieber"[58]; va comanda sculptorului Radu Moga realizarea unui bust a lui Adolf Sieber[59], care va folosi ca model, poza pe care o găsim în necrologul scris de ing. Marius A. Luca în Analele Minelor din România[60], dar şi într-o carte despre geneza zăcămintelor metalifere neovulcanice din arcul carpatic, apărută la Berlin în anul 1938[61].

Se pare că, el a dat mai mult pentru ţara în care s-a considerat acasă decât a dat aceasta pentru el şi urmaşii săi. Există o ingratitudine de care nu reuşim să ne dezbărăm, iar soarta tristă a văduvei Helena Sieber după cel de al doilea război mondial poate fi un exemplu. Iar gândul rostit la ceremonia funerară de la Sibiu de către Nicolae N. Murgăşianu, vicepreşedintele Societăţii „Mica", că, „pentru a perfecta memoria acestui distins şi preţios colaborator al nostru, Consiliul de Administraţie al Societăţii „Mica" va hotărî desigur, ca una dintre exploatările noastre să poarte numele lui Adolf Sieber"[62], nu se va împlini niciodată.

---

[56] *Ibidem*, p. 1, 3, 4, 6.

[57] DJANH, *Societatea „Mica"*, dos. 33/1935, f. 2.

[58] *Ibidem*, f. 11.

[59] G. Micu Delabăseşti, „Sculptorul Radu Moga", în *Calendarul Zarandului pe anul 1937*, p. 71.

[60] Luca, *Necrolog*, p. 501.

[61] Adolf Helke, *Die jungvulkanische Gold-Silber-Erzlagersätten des Karpathenbogens und besonderer Berücksichtigung der Genesis und Paragenesis des gediegenen Goldes*, Berlin, 1938.

[62] *Zarandul*, III, 1935, nr. 40, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

UN FLAGEL EUROPEAN ATINGE ARADUL: FUSTA–PANTALON

Radu Ardelean*

Cu 1 ianuarie 1911, după calendarul vechi (iulian), respectiv 14 după cel nou (gregorian), apărea la Arad primul număr al ziarului oficial al comitetului central executiv (a comportat şi alte denumiri) al Partidului Naţional Român din Ungaria dualismului, promovând fireşte programul său politic, pentru ceea ce fusese întemeiat, potrivit hotărârii comitetului în şedinţa de la 20 ianuarie 1910 din Budapesta (cea definitivă socot, căci altfel nu putea ieşi gazeta în atât de scurt interval, trebuind rezolvată problema localului, a personalului, tipografiei, difuzării etc.) şi vizând, prin prisma aceluia, toate palierele societăţii româneşti, inclusiv din Bucovina şi Regat, într-o viziune pan–românească[1].

La cinci ani de la întemeiere (fără o zi!) se opina că sediul gazetei nu a fost desemnat la Blaj, Cluj, ori Timişoara pentru că „nici unul dintre centrele amintite nu avea atâţia bărbaţi cu rutină politică şi experienţă organizatorică câţi se găseau în Aradul, care ajunsese în ultimul deceniu un fel de centru improvizat al conducerii noastre politice"[2], la ceea ce subscria mai încoace autorul monografiei parţiale a periodicului: „Redacţia ziarului a fost fixată pentru oraşul Arad, deoarece aici erau grupaţi majoritatea [sic] conducătorilor de frunte ai P.N.R., aici existau condiţii prielnice pentru desfăşurarea activităţii sale, Aradul concentrând în această epocă o seamă de intelectuali şi reprezentanţi de frunte ai vieţii culturale româneşti."[3]

Dar un om mai în secretele zeilor, adecă Alexandru Vaida–Voevod, deputat dietal, membru al comitetului executiv şi al comisiei de redacţie a ziarului[4], admiţând că „în Arad un număr mare de fruntaşi devotaţi cauzei partidului naţional român pot sta într'ajutorul redacţiei ziarului"[5], lămurea că locaţia a fost aleasă întru combaterea *Tribunei*, dar nu pe partea

---

* Cercetător ştiinţific II la Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu" din cadrul Filialei Timişoara a Academiei Române (Of Romanian Academie), icsutm@acad-tim.tm. edu.ro. Materialul a fost realizat în cadrul programului nr. 4, **Istoria Banatului în sec. XIV-XX**, proiect nr. 2, *Istoriografia în periodicele arădane până la 1848*.

[1] Vezi George Pop de Băseşti, Teodor Mihali, Vasile Lucaciu, „Către Români", în *Românul*, I, din 1/4 ianuarie 1911, p. 1 (repetat şi în numerele următoare); [Vasile Goldiş?,] „Programul nostru", *ibidem*, pp. 1-3; *Arad. Monografia oraşului de la începuturi până în 1989*, coord. Ioan Văran, Pascu Hurezan, Mihai Popovici, Arad 1999, p. 379 (autor Melentie Nica); Ioan D. Godea, *Ziarul „Românul" din Arad* şi *aspecte ale problemei naţionale din Transilvania (1911–1918)*, Timişoara 2001, pp. 57-59.

[2] Un fost tribunist [?], „După cinci ani", în *Românul*, V, nr. 286 din 31 decembrie 1915/13 ianuarie 1916, p. 1.

[3] Ioan D. Godea, *op. cit.*, p. 58.

[4] Nominalizat în această calitate şi *ibidem*, p. 59.

[5] Alexandru Vaida–Voevod, „«Românul»", în *Românul*, I, nr. 120 din 3/16 iunie 1911, pp. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro

comercială, căci *„abonaţii ziarelor* „Românul" şi „Tribuna" se recrutează în număr foarte mic din oraşul Arad", ci pe aceea politică (operaţiune soldată cu succes la intervenţia Bucureştilor, prin „desantul" din 1912 al lui Constantin Stere, mandatat de partidele din Regat şi de Rege[6]).

Cu tot accentul pus pe politic (comunicate oficiale ale comitetului executiv, discursuri ale deputaţilor români, dezbateri dietale, relatări de la adunări politice, dar şi mişcarea politică din România şi Europa), ziarul trebuia să aibă un conţinut variat pentru a-şi atrage cetitori (plătitori mai ales) şi de aceea comporta o rubrică de „Litere. – Ştiinţe. –Arte", alta de „Agricultură. –Industrie. – Comerţ", cum şi un mercurial, mai erau „Fapte şi lucruri din România", dar şi „Situaţia în Europa", ziarul având corespondenţi la Bucureşti, Budapesta, Viena, Roma, uneori la Berlin, Paris, Milano şi Londra. Rubrica feminină a fost deseori prezentă în pagină, şi chiar una pentru copii, sporadic, la fel una sportivă, chiar de şah (1912–1913), o nepermanentă rubrică de revistă a presei („Ziare şi reviste") şi „Bibliografie" a titlurilor apărute / recomandate, iar pentru destindere „Felurimi" şi „Glume", fireşte „Informaţiuni", unele chiar de „Ultima oră"[7].

După o estimare (empirică!) „Aria tematică a ziarului e dominată de probleme politice (circa 45 la sută), probleme economice (20 la sută), activitatea politică a slovacilor şi sârbilor (10 la sută) [poate 1%! R.A.] şi relaţii şi veşti din România (15 la sută)."[8] Nu sunt deci considerate rubricile (quasi) permanente enumerate de mine mai sus, care aveau o pondere însemnată totuşi în economia sumarelor. Ar mai fi de spus că deşi *Românul* a fost ca ziar „regnicolar" şi nu local (vezi şi afirmaţiile lui Alexandru Vaida–Voevod, nota 5 *supra*), prin însăşi natura lucrului informaţiile locale erau mai accesibile (cele despre administraţie şi viaţa social–culturală mai ales) şi tot aşa reclamele, dacă unele pentru firme din Budapesta, Vârşeţ, Ardeal şi Banat, cele mai multe totuşi priveau piaţa locală, iar dacă le cetim aflăm ce mânca, bea şi îmbrăca arădanul de atunci, cu cine îşi putea construi o casă, cine îi făcea sobele în ea, îi instala curentul electric, căzile de baie, reconstituind o parte din viaţa cotidiană a orăşenilor.

Impactul în rândul cetitorilor a fost unul destul de mare, raportat la standardele românilor din Ungaria. Primul număr, cel „de probă", a fost tipărit în 20.000 de exemplare fiind expediat „în toate părţile locuite de Români", dar chiar înainte de apariţie s-au primit peste o mie de cereri de abonament, întâiul abonat fiind ţăranul Ioan Barbu din Secusigiu (ct. Arad)[9]. Într–adevăr, în al doilea trimestru al apariţiei se dădea la ***Poşta Administraţiei*** un răspuns pentru „Abonat 1010"[10], totuşi Goldiş se plângea (pentru a justifica onorariul mic oferit unui redactor) că „abonamentele se

---

[6] Zigu Ornea, *Viaţa lui Constantin Stere*, vol I, Bucureşti, 1989, pp. 566-576.

[7] Consideraţii pe marginea rubricaturii şi la Ioan D. Godea, *op. cit.*, pp. 68-69, cu accent pe politic, cultural şi economic.

[8] *Arad. Monografie...*, p. 380.

[9] *Românul*, I, nr. 1 din 1/14 ianuarie 1911, p. 11.

[10] *Ibidem*, nr. 92 din 28 aprilie/11 mai, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

sporesc anevoie. Abia am ajuns la 1400 pentru numărul de toate zilele şi vreo 700 pentru numărul poporal [duminical]."[11]

Dar în anul următor Direcţiunea se făIea că „Numărul abonaţilor acestui ziar întrece acum cifra de 5000, un record nemaipomenit până acum în istoria ziaristicii române de la noi", flatându-se că acest „succes aproape stupefiant" se datora calităţii materialelor publicate; e drept însă că ziarul era încă susţinut financiar de comitetul naţional, iar restanţele acumulate ale abonamentelor neachitate se ridicau deja la 40.000 coroane în septembrie (poate că mulţi din foştii abonaţi la *Tribuna* care s-au trezit translaţi la *Românul* în primăvara acelui an au intrat în grevă de plată)[12], ceea ce a dus chiar la sfârşitul anului la micşorarea paginaţiei de la 10 la 7 file de text[13].

Dacă un colaborator estima la sfârşitul anului 1915 că ziarul „are astăzi 5-6000 abonaţi – record neajuns până acum de ziarele politice româneşti din această ţară [Ungaria, R.A.]"[14], redacţia, mai vag, arăta doar că „ziarul nostru apare în câteva mii de exemplare", remarcabil la standardele presei româneşti din Ungaria, puţin însă comparativ cu al celor maghiare – care, durere, erau abonate şi de mulţi români rămaşi, indolenţi, restanţi la plata gazetei româneşti, „un ziar care este al nostru, al tuturora cari suntem Români în Ungaria şi Ardeal"[15]. Cum numărul de Crăciun fusese tipărit în 12.000 de exemplare, costând 2000 de coroane, abonaţii erau din nou invitaţi (aproape imploraţi) să-şi onoreze restanţele[16]. Monograful antecitat cred însă că supralicita susţinând că tirajul maxim al *Românului* ar fi atins, într-o perioadă neprecizată, 30.000 de exemplare, „ceea ce dovedeşte priza lui la păturile largi ale populaţiei", penetrarea geografică comportând Transilvania (în sens larg), Bucovina, coloniile româneşti din Ungaria şi Austria (de la Budapesta şi Viena mai ales), precum şi Regatul român[17].

Pe când apărea *Românul* la Arad, *la belle époque* era pe sfârşite, fiind pe începute aproape războaiele balcanice, prefaţatoare ale celui teribil, *La Grande Guerre*. Dar lumea vroia să se mai distreze, minuneze, chiar indigneze, mai mult ori mai puţin simulat, iar gazetele, fie ele ori cât de serioase, trebuiau să livreze şi marfă compatibilă cu orizontul de aşteptare al publicului, pentru a şi-l păstra captiv.

---

[11] *Scrisoarea* lui Goldiş către Petre Locusteanu, datată Arad , 11 februarie nou 1911, în Vasile Goldiş, *Corespondenţă (1888–1934). Scrisori trimise*, ed. Gheorghe Şora, Cluj 1992, p. 162.

[12] Direcţiunea ziarului „Românul", „Aviz abonaţilor noştrii", în *Românul*, II, nr. 193 din 2/15 septembrie 1912, pp. 7-8.

[13] [Redacţia,] „O veste tristă", *ibidem*, nr. 269 din 6/19 decembrie, p. 1.

[14] Un fost tribunist, „După cinci ani", *ibidem*, V, nr. 286 din 31 decembrie 1915/13 ianuarie 1916, p. 2.

[15] [Redacţia,] „«Românul»", *ibidem*, nr. 204 din 20 septembrie /3 octombrie 1915, pp. 1-2.

[16] [Administraţia?,] „O rugă către abonaţii şi cetitorii noştrii", *ibidem*, nr. 283 din 25 decembrie 1915/7 ianuarie 1916, p. 30.

[17] Ioan D. Goia, *op. cit.*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

Pour la bonne bouche, iată o ştire cu celebra Mata Hari, în contextul rubricii quasi-permanente de corespondenţe din Milano, cu referire la repertoriul celebrei opere, unde se anunţa, „Vom face cunoştinţă balerinei Mata Hari – principesă indiană născută la Giava [Jawa, R.A.] şi care e dotată cu o inteligenţă inventivă şi de o forţă de expresie ciudată – cunoscută publicului parizian de când la Muzeul Guimet din Paris a ilustrat cu dansurile ei câteva conferinţe ţinute asupra Indiei de oameni de ştiinţă."[18]

Redacţia dorea să-şi creeze şi fidelizeze un public feminin, nu doar masculin, acţionând în consecinţă: „Ţinta noastră este ca, afară de politică, «*Românul*» să ofere cititorilor săi distracţie nobilă, învăţătură în cele economice, luminare în afacerile sociale şi informaţie despre ceea ce se petrece în lume. În numărul nostru de Duminecă am deschis rubrică permanentă pentru *chestia femenină*", şi se felicita de succesul întreprinderii, căci „cu multă satisfacţie sufletească putem constata, că în această grea muncă a noastră am aflat sprijinul multor bărbaţi şi femei de cea mai mare valoare în viaţa noastră obştească", de pildă la *Cronica femenină* „colaborează dame de înaltă cultură literară («Românca», «O mamă», Neli Cornea, Aurelia Pop etc.)."[19] Numele „în clar" nu-mi spun multe şi n-am ştircit cine se afla în spatele pseudonimelor (foarte originale!!) ori ale iniţialelor H.B., cele mai frecvente la rubrică, una care a comportat şi reţete culinare, mai frecvente iniţial, apoi cam sporadice până în 1915 (când se acomodează timpurilor cu *erzatz*-uri [20], de unde până atunci erau delicioase...).

Dacă una din semnatare, în prima lună de apariţie a gazetei, pleda pentru varianta să-i zicem clasică a femeii, care-şi găsea împlinirea în postura de „soţie, mamă şi gospodină" (de alt fel urmau imediat şi câteva „Reţete culinare"!), condamnând mondenităţile şi capriciile modelor moderne, combătânde prin educarea potrivită a tinerelor fete[21], cu două săptămâni înainte încă altă titulară a rubricii se dedica învăţămintelor despre o agreabilă ţinută feminină, în ton cu „moda, cea atât de capricios schimbăcioasă", nesupusă însă şablonului, prin care „se cinsteşte frumosul", accentul fiind pus în acest articol pe coafură, pentru care oferea sugestii, având de unde alege, căci „moda anului 1911 oferă multă variaţie în coafure"[22]. Dar au fost şi alte articole în materie, vizând toaletele, aşa că

---

[18] Anty [?], „Milano" (la rubrica „Din Italia", secţiunea „O balerină indiană"), în *Românul*, I, nr. 241 din 3/16 noiembrie 1911, p. 5

[19] Redacţia şi administraţia ziarului „Românul", „Invitare la abonament", *ibidem*, nr. 75 din 2/15 aprilie, pp. 8-9.

[20] T.B. [?], „Bucătăria de răsboiu", *ibidem*, V, nr. 267 din 6/19 decembrie 1915, p. 7 (cu „Cacao preparat din făină de porumb", „Mititei din făină de porumb", „Budincă de porumb" şi alte *eiusdem farinae tritici turcici...!.)*

[21] Românca [?], „Chemarea femeii", *ibidem*, I, nr. 24 din 30 ianuarie/12 februarie 1911, p. 5.

[22] H.B. [?], „Coafura ocazională", *ibidem*, nr. 12 din 16/29 ianuarie, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Revista Modei din Bucureşti, editată de ziarul *Adevărul*, intuind existenţa unei clientele potenţiale, şi-a plasat reclame în *Românul*[23].

Nu peste mult, tot la „Cronica femenină", într-un număr în care autoarea antecitată îşi dezvolta oarecum tema pomenită înainte[24] şi pe lângă alte articolaşe anodine nesemnate, exploda bomba, sub forma unei corespondenţe de la Viena, asemenea neiscălite, care este prea savuroasă ca să nu o reproduc (oricum e tema acestui articol!):

„*Moda: robe culotte*
(Rochie–pantalon)
Viena, 24 Februarie [n.]

Rochiile damelor au ajuns aşa de înguste, că abia aveau jos un metru în periferie [sic; perimetru? R.A.] şi frumoasele nu se mai puteau mişca, decât cu paşi de păpuşe. De la acest extrem n'au mai rămas decât două posibilităţi de dezvoltare: o exagerare în sens contrar, prin una din acele fantazii ale modei, care de repeţite ori a revenit brusc la motive, de care se îndepărtase mai [de?] mult; ori apoi, a delătura piedeca printr'o operaţie radicală, care poate fi aplicată ori la mijloc, ori la ambele laturi şi care despicând rochia lasă deplină libertate. Har Domnului, am fost cruţaţi de a asista la învierea crinolinei monstruoase; ce ni s'a dat în schimb însă, este tot atât de puţin graţios: sunt pantaloni pentru dame.

Revoluţia asta nu poate fi făcută, decât la Paris. Duminecă a fost inaugurarea, la alergările de cai din *Auteuil**, unde de obicei se lansează rezultatele noui ale modei. Cetitorul este rugat să nu înţeleagă greşit, ca acel domn bătrân şi neorientat, care cetind deunăzi vestea, s'a mângâiat cu aceea, că numai amazoanele de la Auteuil poartă acest costum, la călărit. Pentru sport, deja de mult fac parte pantalonii din toaletele femeii; acum însă e vorba să-i poarte la toate prilejurile, la recepţii, în salon, pe stradă...

S'au făcut încercări cu diferite «sisteme», şi nu se poate spune, care va eşi învingător. Sunt unele mai discrete, cari nu trădează nimic şi cari reclamă un fel de mantilă lungă, până jos; sunt însă şi mai îndrăzneţe, cari descoperă glesnele şi mai mult chiar.

Oricum, începutul face greutăţi. Iar impresia dintâiu n'a fost de loc favorabilă, ceea ce însă nu dovedeşte nimic, cum la timpul său darea în judecată a celui dintâiu domn care s'a plimbat cu un tub pe cap, n'a împedicat deloc triumful pălăriilor înalte. Chiar şi organul pontifical «Observatore [sic, pentru *Osservatore*] Romano» a combătut deja acest exces de modernism. Academia [Franceză, R.A.] se dă resignată, dacă va fi îndreptată numirea: *pantalon*, pentru că *culotte* sunt pantaloni scurţi până la genunche; pare însă, că spre aceştia este îndreptată moda, de aceea şi-a ales de acum numele: *culotte*. Medicii cari au fost conzultaţi au hezitat a aproba.

---

[23] *Ibidem*, nr. 56 din 10/23 martie, p. 12; nr. 60 din 15/28 martie, p. 12; nr. 64 din 19 martie/1 aprilie, p. 11; nr. 68 din 24 martie/6 aprilie, p. 11; nr. 71 din 29 martie/11 aprilie, p. 12 etc.

[24] H.B., „Pălăria şi coafura", *ibidem*, nr. 35 din 13/26 februarie, p. 7.

*Sat devenit cartier al Parisului, în arondismentul XVI, între Bois de Boulogne şi Sena, unde în 1873 a fost inaugurat Hipodromul Societăţii franceze de steeple–chase (v. *Grand Larousse enciclopédique*, vol I, Paris 1964, p. 745, *s.v.*).

https://biblioteca-digitala.ro

Singuri stegarii feminismului au salutat cu entuziasm acest nou triumf şi semn de progres.

Este de mirat, ce farmec găsesc damele a se vârî şi ele în ţevile, în cari aleargă bărbaţii, în loc de a ţinea la avantajul, ce-l oferă haina lor, care acoperind piciorul de sus până jos, ascunde mechanismul mişcărei şi îi dă mersului un ritm uşor, un aspect frumos de plutire.[25]"

Acuma, remarcând în treacăt dezaprobarea de Vatican a noii mode (tangoul a păţit-o mai rău, fiind afurisit!) şi ezitarea medicilor îmbrăcaţi în pantaloni de a se pronunţa dacă dăunează sau nu organismului hainele pe care şi ei le purtau, ca şi autorul vârât şi el în „ţevile" pe care le execra, câteva lămuriri. Sintagma care s-a impus a fost nu aceea utilizată aici, *robe–culotte/rochie–pantalon*, ci *jupe–culotte/fustă–pantalon*, termenul de *jupe* provenind în franceză din arăbescul *djubba* (giubea!), adecă haină de jos, de desubt[26]. Creatorul a fost Paul Poiret (1879–1944) care s-a născut şi a activat la Paris, fiind socotit cel mai bun ori cel mai în vogă modist/croitor de până la Primul Război Mondial, cel care a reînviat stilul *Empire* şi s-a inspirat cu plăcere din modul de îmbrăcăminte (feminin) rusesc şi oriental[27]. Omul, socotit de unii geniu în domeniu, se dedicase modei ca desenator după absolvirea liceului (tatăl fusese negustor de haine), imaginând şi toalete de teatru, chiar pentru Sarah Bernhardt. După vaste colaborări cu marile case de modă şi-a întemeiat propria întreprindere de profil, iar în 1903 a editat albumul de succes *Les Robes de Paul Poiret*. A promovat renunţarea la corset, iar propensiunea pentru hainele în stil oriental (arab, chinezesc), care au provocat un început de scandal, o explica prin viaţa lui anterioară de prinţ persan (se pare că nu era mitoman, ci voia să stârnească interesul)!

Pentru baletul *Şeherezada* a creat costumele, inclusiv pantaloni de harem, fireşte, exersându-şi oare cum mâna pentru pasul următor. Acesta a fost făcut cu prilejul celui de-al doilea album, *Les choses de P.P.* (1911), când a solicitat idei proaspete de la desenatorul său George Lepape şi soţia aceluia (*cherchez la femme!*) a imaginat un costum feminin cu pantalon. Pe fondul reverberaţiilor puternice încă ale „politicii" victoriene a sexelor, dar şi al mişcării sufragetelor, la apogeu în Anglia, noua modă a provocat o mare emoţie internaţională, primele ştiri ale ziarelor fiindu-i dedicate. A stârnit şi multe idiosincrazii, proteste verbale şi chiar contondente, dar ceea ce a condamnat-o la efemeritate a fost probabil faptul că era nepractică, neputând fi îmbrăcată fără ajutor – asta ca să anticipez puţin[28].

Cum însă *nihil novi sub sole*, nici această piesă de îmbrăcăminte nu era tocmai o premieră absolută, chiar în portul feminin occidental, asta şi

---

[25] „Moda robe–culotte (rochie–pantalon)", în *Românul*, I, nr. 35 din 13/26 februarie 1911, p. 7 (corespondenţă datată *Viena, 24 februarie* [nou]).

[26] *Nouveau Larosse illustré. Dictionnaire universel enciclopédique*, red. Claude Angé, vol. V, Paris f.a., p. 443, *sub voce*.

[27] *The New Encyclopaedia Britannica*, seria *Micropaedia, cura* Peter B. Norten, ed. 15, vol. IX, Chicago etc. 1994, p. 547, *sub voce* **Paul Poiret.**

[28] Vezi *Enciclopedia of Clothing and Fashion*, red. Valerie Steele, vol. III, Detroit etc. 2005, pp. 44-46, *sub voce* ***Paul Poiret*** (art. de Caroline Rennolds Mildbank, cu bibliografie).

https://biblioteca-digitala.ro

lăsând-o la o parte pe George Sand, care se „travestea" în pantaloni şi din sărăcie, pretindea[29]. Aşa, aflăm din loc autorizat, prin 1840 câteva femei anglo–saxone, cum Amelia Bloomer îi purta şi ea, iar din 1880, începuseră să apară femei cu pantaloni în America de Nord şi Europa, mai cu seamă cele care practicau ciclismul, deci cultivau noutăţile epocii, dar şi în clasele inferioare unele dintre muncitoare purtau asemenea piesă de îmbrăcăminte la lucru, asta de la începutul secolului XX şi numai în câteva sectoare, însă cu toate astea lansarea lui Paul Poiret a stârnit scandal[30].

Relatările şi poziţionările din *Românul* au cam fost amestecate cronologic. Aşa, aflăm la „Ultime ştiri" în 24 februarie (nou) că „La cursele de la Longchamps, Francia, mai multe modeluri ale caselor de modă din Paris au apărut îmbrăcate cu nouele rochii–pantaloni. Noua modă a provocat mare senzaţie.

La Comedia franceză noua modă n'a izbutit. Directorul teatrului a oprit pe artiste să mai apară pe scenă îmbrăcate cu rochii–pantaloni. Cauza acestui ordin este, că publicul a fluerat pe actriţele cari se prezentaseră în astfel de rochii."[31]

Articolaşul avea ton de noutate absolută, dar în numărul anterior apăruse, tot la „Ultime ştiri, un altul în care se susţinea că moda recentissimă s-ar fi originat în Anglia, „ţara celor mai intolerante sufragete", şi „pornită din nesăbuita tendinţă de emancipare pe orice teren". Continuarea era destul de ambiguă: moda cea nouă, „intrată odată în Paris, a căpătat eleganţă şi farmec. Cu toate acestea, cât de obcinuiţi ar fi parisienii cu echilibristica modei, trecerea asta prea necumpătată a stârnit reacţiune puternică." Titlul ştirii nu se justifică decât dacă îi este adăugată continuarea textului, îmbârligată la cules în pagina anterioară cu o altă ştire, despre un incident din Camera Comunelor, continuat abrupt cu următoarele: „se telegrafiază din Paris, că scriitorii cei mai aleşi s'au hotărât să facă de râs moda aceasta exotică. O să îmbrace câteva fete plătite în pantaloni strâmţi, cari să scoată în relief perfect frumuseţile corpului femeiesc. Au nădejde că o să se amestece în joc şi poliţia."[32]

Nu ştim cum sunt acei „scriitori aleşi", dacă „fete plătite" e o sintagmă mai dulce pentru prostituate şi mai ales nu înţelegem cum putea fi făcută de râs o modă scoţând în relief frumuseţea! În „conjuraţie" se înscria şi *Osservatore Romano,* care „într-un articol lung atacă fără cruţare aberaţiunea cea mai nouă a modei scriind:

«Moda nouă înjoseşte femeia, strică moravurile şi relaţiile dintre sexe le pângăreşte. Prin fusta–pantaloni se destramă limita dintre femeile cinstite şi fetele de stradă[»] etc. " Concluzia era cam paradoxală: „Şi jup[e]–

---

[29] George Sand, *Povestea vieţii mele,* trad. Teodora Popa–Mazilu, vol. II, Bucureşti 1972, pp. 270 sqq.

[30] *Enciclopedia of Clothing ..., op. cti.,* vol. III, pp. 340-341, *sub voce* ***trausers*** *(pantaloni),* art. de Gundula Wolter (cu bibliografie).

[31] „Noua modă femeiască", în *Românul,* I, nr. 33 din 11/24 februarie 1911, p. 9.

[32] „Conjuraţie în contra fustei pantaloni", *ibidem,* nr. 32 din 10/23 februarie, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

cullote o să iese învingător [sic], căci prea sunt grele atacurile ce are să le sufere chiar la naştere."[33]

Dar, însă, totuşi –vorba ceea –, scandalul continua. Naţionaliştii francezi au fluierat piesa lui Henry Bernstein, dezertor din armată, fiind necesară intervenţia poliţiei pentru a curma turbulenţele. Ardoarea „patriotică" fusese potenţată de o atitudine moralnică, scandalul fiind dublu: „La agitarea spiritelor a contribuit şi împrejurarea, că una dintre actriţe s'a prezentat pe scenă în haină după ultima modă: în rochie cu pantaloni [sic]. Într'o scrisoare către ziare Bernstein recunoaşte, că a dezertat după [un] serviciu de cinci luni, dar a fost amnestiat. Cât pentru pantaloni, vor fi scoşi fără milă.[34]" De pe scenă, presupunem ...

Indignarea – legitimă, fireşte, se credea, ba tinde să se generalizeze contra acestei mode considerate, pentru a o aduce în deriziune, a „şalvarilor". De la Budapesta (prima dată pomenită în context) la Madrid aceeaşi reacţie ostilă:

„Cu stilul îndrăzneţ al modei femeieşti din primăvara actuală, nu se pot împăca oamenii nici chiar cei mai exotici din fire, cu una cu două. Aşa se explică, că şalvarii, cari de altfel nici nu sunt o invenţie originală a atelierelor parisiene, produc mai multă senzaţie decât cea mai importantă chestiune politică. Adevărat, că zi de zi cuceresc terenul, dar tot atât de adevărat este, că nici o schimbare a portului n'a produs încă o aşa izbitoare reacţiune cum produc şalvarii importaţi din lumea misterioasă a haremurilor orientale. După ce aproape toate Capitalele europene până şi Budapesta noastră [sic!] şi-au manifestat rezervele ce le păstrează faţă de fusta–pantaloni, în sfârşit şi din Madrid aflăm, că publicul mare şi-a arătat în modul cel mai ostil antipatica faţă de şalvari.

Manifestaţii de desaprobare sunt la ordinea zilei. De câte ori îşi face grotesca fustă–pantaloni apariţia, mulţimea svăpăiată o primeşte cu şuerături, cu insulte, dându-i roată ca la o paiaţă de circ. Poliţia abia cu cele mai mari sforţări e în stare să scape dama îndrăzneaţă de furia mulţimii. Dar mulţimea răpită de această ură neînţeleasă, nu cruţă nici galantarele. Mai multe vitrine au fost sparte şi şalvarii expuşi sfârticaţi.

Prefectul poliţiei în fine a dat ordin, ca poliţia să petreacă cu atenţiune damele cu şalvari şi să le apere. E bun psiholog prefectul: ştie şi dânsul că-i mai uşor să înfrâneze chiar furia mulţimei feroce decât să împedice pe femeie de a îmbrăca o haină de modă cât de fantastă, dacă e vorba, să fie interesantă şi ademenitoare." [35] Cum *Românul* n-avea corespondent la Madrid şi nu prea vorbea de „Budapesta noastră" (care era mai degrabă execrată), înclin să cred că articolaşul a fost preluat (cu foarfecele, adecă prin decupare!) din vreo gazetă a capitalei ungare. Că şi acolo ajunsese „flagelul" aflăm din *Drapelul* logojan, care şi acela relata fenomenul: „Marţi la amiază a apărut pe străzile oraşului [Viena] o femeie

---

[33] *Ibidem*, p. 9, continuarea textului antecitat (v. nota 31, *supra*), paginat din eroare în urmarea ştirii despre „Excluderea unui deputat irlandez din Cameră".

[34] „Scandal la «Comedia Franceză»", *ibidem*, nr. 34 din 12/25 februarie, p. 9 (cf. şi nota 31 *supra*).

[35] „Şalvari", *ibidem*, nr. 37 din 16 februarie/1 martie, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

îmbrăcată în roch[i]e pantaloni. Publicul a început să înjure şi să se repeadă la dânsa. Doui domni au scăpat-o urcând-o într'o trăsură. Un caz identic s'a întâmplat şi la Budapesta."[36]

Nu toată lumea era aşa de violentă ca în exemplele de mai sus, unii bieţi bărbaţi acţionau *via petitionis*, cum acei cetăţeni din Carolina de Nord care se adresaseră Guvernatorului, solicitând ca Statul să fixeze obligatoriu normele de îmbrăcăminte, sub pedeapsă, fiind ei excedaţi de cheltuielile consoartelor şi fiicelor. Preluând ştirea (reală?) redacţia *Românului* îi adăuga un comentariu glumeţ: „Poate că atunci frumoasele doamne, speriate de a fi nevoite să-şi schimbe toaleta în beciurile poliţiei, se vor cuminţi şi se vor lăsa de rochii Chantecler [sic], de fuste şalvari etc.

Dar acesta este un ideal."[37]

Într-un număr anterior însă, la rubrica permanentă „Fapte şi lucruri din România", unde se publicau în de obşte ", undese publicau în de obşte „scrisori din România", a treia din ele era concepută la modul foarte grav, cutremurător, ce mai:

„O primejdie mare ne ameninţă: *rochiile–pantaloni*. La Paris se'ncearcă acum să se lanseze *rochiile–pantaloni*, – o modă foarte ciudată, care desfigurează frumuseţea armonioasă a corpului femeiesc. Nici nu s'a lansat încă bine la Paris această modă şi cucoanele, dar mai ales bărbaţii dela noi, au început să tremure de frică. Şi cum să nu tremure?

Suntem o ţară, pe care fatalitatea ne-a ursit [sic] să strănutăm ori de câte ori «sora noastră mai mare», Franţa, are guturai. Astfel stând lucrurile, avem dreptate să ne temem, ca nu cumva *rochiile–pantaloni* să între în gustul frumoaselor şi elegantelor pariziene, deoarece în cazul acesta, şi frumoasele bucureştence vor fi nevoite să le adopte!

Vai ce păcat ar fi!

Din fericire, primele ştiri precum şi primele fotografii ale noilor rochii au stârnit indignarea sexului frumos dela noi. Dealtfel e şi ridicolă această modă! Într'o vreme în care până şi turcoaicele îţi leapădă şalvarii, această orientală toaletă de harem să fie adoptată de cele mai rafinate femei din lume, de parisiene?

După cum femeilor noastre nu le convine, ca bărbaţii lor să întreţie haremuri, cred că nici ele n'au dreptul să le impuie lor... costumul de harem. Costumul acesta poate deveni primejdios! El ameninţă să deştepte în bărbaţi dorinţa... haremurilor.

Deci, afară cu *rochiile–pantaloni*! De altfel campania contra nouei mode a şi început în străinătate. Şi în fruntea acestei campanii se află cei mai de seamă scriitori francezi.

Şi e foarte bine, femeia trebuie să rămână ca un scop de frumuseţe [sic], iar nici decum ca un obiect de batjocură, – cum vrea s'o transforme capriciul croitorilor şi modistelor din Paris."[38]

---

[36] „Rochia–pantaloni la Viena şi Budapesta", în *Drapelul*, XI, nr. 23 din 24 februarie/9 martie 1911, p. 3 (la rubrica „Informaţiuni").

[37] „Jos cu moda", în *Românul*, I, nr. 146 din 6/19 iulie 1911, p. 3 (la secţiunea „Diverse" de la „Informaţiuni").

[38] Bucureşteanul [?], „O nouă modă ne ameninţă", *ibidem*, nr. 37 din 16 februarie/1 martie, p. 5 (a treia secţiune a rubricii).

https://biblioteca-digitala.ro

Îngrijoratul „Bucureştean" putea fi Petre Locusteanu, solicitat iniţial ca redactor la Arad, iar după refuz (din cauza salariului) îmbiat de Goldiş a fi „corespondent şi colaborator al nostru regulat pentru Bucureşti"[39] (interesant că la sfârşitul anului Alexandru Vernescu, fost o vreme redactor la *Românul* se oferea să trimită corespondenţe din Bucureşti, inclusiv „cronica feminină"! dar târgul s-a spart pentru că Vernescu a scris celor de la *Tribuna* de rău despre *Românul*[40]).

„Bucureşteanul" încercase a se auto-încuraja, darpeste câteva zile era nevoit să consemneze înfricoşatul eveniment: „În sfârşit, de ceace ne era frică n'am scăpat. Rochia-pantaloni a sosit şi în Bucureşti. Prima apariţie această ridiculă modă şi-a făcut-o pe calea Victoriei. Succesul ei însă a fost un ... scandal.

Îndată ce-a ajuns în dreptul Casei Capşa, purtătoarea roch[i]ei-pantaloni n'a mai putut să se mişte din cauza publicului imens, care o înconjurase.

Era indignat acest publc. De-aceea, apariţia roch[i]ei-pantaloni a fost salutată numai cu vociferări şi batjocură. De teama mulţimei îndârjite, purtătoarea rochiei-pantaloni a fost nevoită să se refugieze la Capşa, de unde de-abia a putut fi scăpată cu ajutorul poliţiei"[41]. Uff!

Dar episodul n-a fost singular, aşa că „Bucureşteanul" *Românului* încearcă să teoretizeze oare cum arzânda chestiune, cu consideraţii (cam după ureche) de ordin istoric, atribuind noua modă demi-mondenelor ori chiar declasatelor. Interesant că în context invocă altă noutate a epocii, *cinematograful* (pentru care *Românul* va publica multe reclame ale proiecţiilor din Arad, foarte savuroase în perspectiva timpului):

„Rochia-pantaloni îi dă înainte cu reprezentaţiile gratuite, cari stau la dispoziţia publicului din stradă nu la ceasuri fixe ca cinematograful, ci pe neprevăzute, pentru ca să fie şi mai mult gustate. Acest nou soiu de chinematograf-pantalon [sic]! E distracţia zilnică nu numai a publicului bucureştean, ci a tuturor oraşelor mari.

Şi nu se lasă femeia! Până nu va vedea tolerată de public această stranie noutate a modei nu se lasă. Începutul pe de rând se pare, că l'a făcut o anumită categorie de femei din oraşele mari, cari, pe lângă curajul lor semi-bărbătesc au şi conştiinţa, că rochia-pantaloni din lumea lor se naşte. E opera lor, pe care ele, înaintea altora, sunt chemate s'o lanseze.

Şi-apoi vin femeile, cari au fost măritate şi nu se mai mărită, cele cari au fost măritate şi vreau să se mărite [din nou] şi apoi tot mai multe femei actualmente măritate. S'au văzut femei cu rochie-pantaloni însoţite, pentru mai multă siguranţă, de bărbaţii lor, cari aveau numai pantaloni.

---

[39] *Scrisoarea* lui Vasile Goldiş, către Petre Locusteanu datată Arad, 15 februarie [nou] 1911, în Vasile Goldiş, *Corespondenţă...*, *ed. citată*, p. 163, (vezi şi nota 11, *supra*)

[40] [Vasile Goldiş] „Cazul Vernescu", în *Românul*, I, nr. 253 din 18 noiembrie / 1 decembrie 1911, p. 8 (cu citat din *scrisoarea* lui Alexandru Vernescu către Vasile Goldiş, datată Bucureşti, 25 noiembrie [vechi] 1911).

[41] Bucureşteanul, „Prima rochie-pantaloni în Bucureşti", în *Românul*, I, nr. 42 din 22 februarie/7 martie 1911, p. 5, la rubrica menţionată (a doua secţiune din trei).

https://biblioteca-digitala.ro

Publicul de obiceiu se îngrămădeşte în jurul arătărei, râde, fluieră, huiduie până ce şi pantalonul şi rochia dispar într'o prăvălie. Şi femeile vor birui măcar din spiritul lor de curiozitate. E însă o nedreptate a se zice «femeile» fiindcă, fără îndoială, asta va rămâne moda *unor* femei. Peste câteva luni ne vom convinge, că această rochie, care s'a născut din trândăvia unei părţi a societăţei orăşeneşti, va fi refuzată de cele mai multe împiedicate ale modei care apune.

Trece moda rochiei împiedecate [strâmte], peste a rochiei–pantaloni, trece publicul cu râsul şi batjocura – şi au mai trecut atâtea mode. Femeile serioase au rămas însă la moda, care le păstrează femei, nu păpuşi.

Va fi însă întotdeauna şi pretutindeni o clasă de femei, cu sau fără servitori mulţi, neîngrijorate de ziua de mâne, dispreţuind munca şi lăcomindu-se la lene [sic!] şi la petreceri.

De aici din acest gol de viaţă adânc omenească ne putem aştepta şi la apariţii mai stranii decât rochia–pantaloni, independent de sorgintea morală a acestor arătări."[42]

De fapt, în Bucureşti chiar femeile de condiţie, din înalta societate fuseseră îmbrăcate cu şalvari – cum mai era numită în derâdere fusta (rochia)–pantalon –, cu un veac înainte, pe când cele de condiţie mijlocie şi inferioară purtau fuste (cătrinţe). În 1794 John B. S. Morret de Rokeby, trecând prin Bucureşti în drum spre Constantinopol, consemnează „o descriere detaliată a veşmintelor unei boieroaice: «Rochia era adunată în jurul gleznelor şi picioarelor ca nişte pantaloni şi era făcută din muselină uşoară cu picăţele. [...] Peste rochie [adecă şalvari! R.A.] purta o lungă malotea de mătase albastră deschis, mărginită cu blană şi cu jumătate mâneci; în picioare avea cizme de piele galbenă, fină, şi papuci pe care îi lăsa lângă sofà pentru a-şi ridica picioarele, pentru că ele stau toate turceşte»."[43]

Revenind la începutul secolului al XX-lea, cetim că i Aradul s-a racordat la moda „şalvarilor", care şi-au făcut apariţia într-o vineri, 10 martie (nou.):

„Nu se putea ca Aradul, acest oraş de o ambiţie americănească [!!] să rămână în urma celorlalte. Nici nu răzbise bine moda cea mai exotică, fusta–pantaloni în Paris şi nici nu s'au alinat talazurile de indignare a prejudiţiului conservativ, când pe străzile Aradului îşi face apariţia fusta–pantaloni [sic]. Noua modă străbate cu extremă viteză oraşele întregei Europe şi cucereşte cu eleganţa ei nu de toate zile[le]. Este în portul acesta extravagant de altfel, ceva din graţia cadânelor, ce le cunoaştem aşa bine din poveştile orientale.

Ne plimbam aseară pe Corso. Treceau pe dinaintea noastră cârduri drăgălaşe de fetişcane cu ochii galeşi şi râsetul argintiu. Becurile electrice revărsau o lumină mistică peste mulţimea ce se preumbla. Deodată auzim

---

[42] Idem, „De unde vine rochia–pantaloni", *ibidem*, nr. 52 din 5/18 mai, p. 5 (rubrica intitulată aici „Din România").

[43] Daniela Cosma, „Modă şi saloane în Principate", în *Magazine Istoric*, s.n., XLII, nr. 8 (497) din august 2008, p. 76. Cuvântul potrivit, „şalvari", este folosit de autoare pentru a numi idoneu aşa–zisa „rochie" descrisă de călătorul englez.

https://biblioteca-digitala.ro

înaintea noastră şuerături şi strigăte ameninţătoare. Gloatele din plebe se înşirară înjurând şi ameninţând, pe urma unui grup care făcea gardă în jurul unei drăguţe doamne, care se grăbia să ia o birje. Era o damă îmbrăcată cu vestiţii şalvari. Ciracii dau năvală asupra trăsurei, care abia poate străbate prin mulţimea curioasă, ce aştepta doritoare să vadă noua modă a fustei-pantaloni. Birjarul dete bici cailor şi porni convoiul în urma trăsurei spre piaţa libertăţii oprindu-se în faţa prăvăliei de modă a lui Winternitz, în al cărui atelier se pregătise costumul. Dama întră în prăvălie, scăpând astfel de urgia plebei îndârjite de exageratele comunicaţiuni, despre demonstraţiile monstre din celelalte ţări, ce le sorbiră în zilele din urmă prin diferitele fiţuici de stradă.

Mulţimea însă nu cedează, o nutreşte speranţa unui scandal şi astfel să formează un public imens şi foarte variat înaintea prăvăliei, aşteptând apariţia doamnei. Credea, că o să plece acasă. În zadar însă, căci fata era o damă de modă adusă anume din Pesta ca să popularizeze şalvarii. Stătea deci în prăvălie la dispoziţia publicului inteligent, care s'a şi folosit de prilej, privind costumul rând pe rând cu admiraţie şi satisfacţii [sic]. Putem afirma, că în pătura intelectuală a făcut o impresie plăcută şi toţi s'au depărtat din prăvălie încântaţi de eleganţa costumului. Antipatia efemeră ce se manifestă ici-colea, este chestie de obicinuinţă. Ca mâine, pe Corso îşi vor face apariţia – se zice – mai multe dame din loc. Probabil, cu cât demonstraţiile se vor repeta, cu atât frumoasele or să prindă mai mult gust pentru şalvari."[44]

Pare a fi *mise en scène*, şi mă întreb dacă proprietarul prăvăliei care adusese un model din Budapesta pentru prezentare – întâi în stradă, pentru rumoare – nu trimisese „inteligenţei" invitaţii şi dacă nu avizase discret pe ziaristul care, cu totul „întâmplător", se afla vineri seara în preumblare pe Corso. Personal, am impresia că e puţintică reclamă mascată ... Grobianele „gloate din plebe", ori „plebea îndârjită" se manifestau prin „şuierături şi strigăte ameninţătoare", respectiv „înjurând şi ameninţând". Erau rezultatele manipulării prin presă, adecă „exageratele comunicaţiuni, despre demonstraţiile din celelalte ţări, ce le sorbiră în zilele din urmă prin diferitele fiţuici de stradă" – adecă ziarele ungureşti de scandal, cum ar fi acum tabloidele. „Prejudiţiul conservativ" nu era împărtăşit însă de elevatul „public inteligent", respectiv reprezentaţii „păturii intelectuale", care au privit „cu admiraţie şi satisfacţie", făcându-şi o impresie plăcută, fiind „încântaţi de eleganţa costumului" (şi mai sus se făcea vorbire de noua modă, „cu eleganţa ei nu de toate zile[le]"), chiar dacă „exotică" şi „extravagantă", cum apare în introducerea mai precaută.

De alt fel, cu câteva zile înainte se scrisese în *Românul*, la „Cronica femenină", despre noua modă, în ton destul de benign, arătându-i-se *rădăcinile istorice*, ca să zic aşa:

---

[44] „Şalvarii în Arad", în *Românul*, I, nr. 46 din 26 februarie/11 martie 1911, p. 8 (la „Informaţiuni", datate „Arad, 10 Martie 1911" – care era într-o vineri –, secţiunea „Din patrie" – adecă Ungaria). *Corso* era zona de plimbare de vis-à-vis de Primărie până la Teatru (cu acest rol până prin 1975!), iar Piaţa Libertăţii (Szabadság-tér) de atunci este actuala Piaţa Avram Iancu.

https://biblioteca-digitala.ro

„E firesc să ne întrebăm dacă rochia–pantalon este nouă sau e o simplă revenire la încercări mai vechi.

Din informaţiile, pe cari apariţia rochiei–pantalon le-a provocat, rezultă că noua modă este ... veche. Regina Maria Antoanetta purta un costum de cavalcade, care nu se deosebia de loc de rochia–pantalon.

O încercare veche pentru lansarea actualei mode s'a mai făcut pe la începutul secolului trecut. În «Journal des Dames» din 1810 ni-se dau interesante amănunte asupra unei încercări de rochie–pantalon.

«Am întâlnit – scrie cronicarul acestui ziar – pe una dintre damele noastre în pantaloni şi în haină scurtă de croială bărbătească şi nu-mi închipuiesc să existe ceva mai degrădător. Nu mă gândesc la formele feminine, care nu se potrivesc cu hainele bărbăteşti şi nu mă izbeşte ridicolul, ci mă tem de libertatea asta dezmăţată. Ce altă părere să am despre o femee cu ochii aprinşi şi mâinile în buzunarul pantalonilor?»

Iar un model apropiat de rochia pantalon este şi acela al biciclistelor, care lasă toată libertatea corpului conducătoarei, model, pe care l'a văzut oricine fără să se indigneze ori să rămână surprins de croiala lui.

Iată prin urmare, că nici noua modă nu mai este nouă, – ci o reeditare a unor vechi încercări. On revient toujours... şi mai ales în materie de mode se revine cam deseori la vechile modele.

E întrebare dacă noua modă se va putea de data asta lansa cu mai mult succes, decât la începutul secolului trecut."[45]

Se poate însemna că îndârjitul cronicar al jurnalului francez din 1810 era bărbat, cum marea majoritate (dacă nu totalitatea) plebei turbulente indigitate în menţiunile anterioare. Doamnele însă – şi mă refer aici la cele arădane iarăşi – oscilau între critică/severitate şi permisivitate/acceptare. Interesant că aceste două atitudini se succed într-o „Cronică femenină" din acelaşi număr de ziar.

Primul text, ne semnat, era cel critic:

„Da, şi Romăncuţele noastre încă se ştiu extazia de varietăţile şi capriciile cursului modei, care prin îndrăzneţele sale extravaganţe (d.e. rochia–pantaloni) ori prin rafinăria sa neexauriată dă mult material de conversaţie, dar şi atrofiază multe simţiri bune ale femeei prin cultivarea vanităţei şi încurajarea decadenţei materiale."[46]

Moralnica autoare pleda în continuare pentru revenirea la costumele naţionale a membrelor clasei suprapuse româneşti (bărbaţii urmând a rămâne să pledeze pe la tribunale, să predea de la catedră etc. înţoliţi tot „nemţeşte", se sub înţelege), inclusiv în casă, unde să le şi coase, îmbrăcându-şi la fel şi copiii. Era încurajată de purtarea cu succes de către doamne a portului naţional la ultimele Baluri ale Reuniunii Femeilor Române din Arad[47]. O pledoarie aproape înduioşătoare pentru o cauză definitiv pierdută (în mediul urban costumul popular dispăruse şi în zona plebeiamă, iar procesul avansa şi în hinterlandul rural al Aradului).

---

[45] „E nouă moda rochiilor–pantaloni?", în *Ibidem*, nr. 41 din 20 februarie/5 martie 1911, p. 5.

[46] „Modă românească", *ibidem*, nr. 59 din 13/26 martie, p. 7.

[47] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Imediat mai jos urma textul altei titulare a rubricii, mult mai permisive, care indigita că în cazul adoptării/generalizării noii mode, cucoanele aveau a-şi asorta pălăriile şi coafurile în ton cu ea:

„La vestitele alergări de cai din Paris a debutat prima dată [sic] «Rochia–pantaloni» şi tot atunci, a fost admirată ca noutatea cea mai interesantă. Prezentarea ei în public a succes peste aşteptare, deci cred de actual a scrie ceva şi despre frizuri şi gătelile părului. Rochia–pantaloni a fost şi este purtată de femeile din Orient, iar femeile din Orient sunt conştienţi de cele mai amănunţite nimicuri cu care pot subjuga pe bărbaţii lor superbi.

Dar dacă va rămâne rochai–pantaloni la modă şi va cuceri tot mai mult teren, ce se va alege atunci de pălăriile cele mari?...

Îmbrăcămintea femeilor din Orient se poate moderniza, transforma, dar cu pălăriile moderne ce facem, căci acele nici de cum nu sunt în armonie cu această modă nouă, căci femeile din Orient înlocuiesc pălăria modernă cu voil des, cum va fi însă la noi?

Aşa dar, de aici vedem că dacă moda aceasta se va susţinea, la tot cazul cât de iute are să urmeze şi schimbarea frizurilor de până acum."[48]

Coaforii din Paris începuseră deja să-şi facă temele, studiind aranjamentul părului femeilor orientale, de care se ocupau ele însele[49].

De sigur, era vorba de „adevăratele" fuste (rochii–pantaloni, şi nu „pantaloni pentru femei din şifon", cu care îşi îmbia clientela feminină magazinul de dantelă şi confecţii „Geiger Gyula şi fiii" din Arad[50] (*Gyula* era un *Jubius* maghiarizat din exces de loialism).

Moda, consecventă cu ea însăşi, se modifica mereu, Aradul fiind şi el prins în vârtej: „Chiar pe corsoul Aradului să trecem atenţi, vom observa fermentaţia inaugurată [sic]. Căci e de notat, că ovreicele luxoase, ce stăpânesc cu eleganţa lor aleasă, înţeleg prea bine curentul nou şi găsesc să se întreacă în frumuseţă, gingăşie şi eleganţă." După influenţele orientale prin materiale şi culori – „şalvarii" nu sunt pomeniţi – veneau alte curente: „Fustele descheiate dovedesc stăpânirea ciorapilor coloraţi. Iniţiatorii curajoşi abia îndrăznesc încă până la nodeie [gezne, R.A.], dar descheietura naibei totuş se va încumeta câteodată şi mai sus. Însfârşit umbletul va fi mai sigur. Şi se va plăti mai mult ca să ... te întorci."[51]

Dacă la Arad se lansase moda „fustelor descheiate" – până la glezne! – asortate cu ciorapi coloraţi, ale căror antemergătoare/purtătoare erau evreicele „luxoase şi elegante", Parisul născocise deja alta la sfârşitul anului atât de tumultuos, pentru debutul sezonului următor:

*„**Jupe laveuse*** e numele rochiei ce va fi lansată la primăvară ca ultima «creaţiune» a modei; se va vedea, oare cu mai mult succes decât «şalvarii» respinşi atât de brusc şi fără milă.

---

[48] H.B., „Frizurile", *ibidem.*

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem*, nr. 4 din 6/19 ianuarie, p. 12 (la secţiunea de reclame).

[51] B.H., – „Regina modei", *ibidem*, nr. 204 din 14/27 septembrie, p. 9 (la „Cronica femenină", dar uneori ai impresia că scrie un bărbat – „atenţi", „să te întorci" după o femeie atrăgătoare)

https://biblioteca-digitala.ro

Artiştii creatori s'au inspirat acum de [la] obiceiul spălătoreselor de a acăţa la brâu fusta de dreapta şi de stânga, când spală, pentru a o desface curată când ies [de la muncă].

Ce poate fi mai original decât a duce în salon acest port?

Pe Paşti vom vedea deci moda aceasta: rochia ridicată uşor de ambele laturi iar în loc, ţesut fin ondulând în cute. Dacă nu se va exagera, lucrul acesta poate fi de aspect mai mult decât interesant."[52] Aradul era iarăşi permisiv – şi curios!

Fusta–pantalon a intrat cumva în folclorul citadin şi au fost concepute reclame glumeţe cu referire la ea (de către comercianţii respectivi, vreo agenţie specializată, cum cred că fiinţau mai multe în Arad, ori chiar redacţia ziarului găzduitor).

Am identificat două în *Românul*, la paginile ultime alocate acestora.

Aşa, suntem asiguraţi că *„Rochia–pantaloni/* nu se va bucura nicăieri de aşa trecere, ca */ **ghetele de bărbaţi, dame şi copii** /* cumpărate de la «Asociaţia călţunarilor arădani» [...]"[53] sau că *„**Fusta pantaloni nu!*** dar de vrei să-ţi cumperi un */ **orologia de buzunare, de perete*** ori */ **deşteptători**;* sau să dai la reparaţie pe /lângă garanţie , cercetează prăvălia de / ceasornice şi bijuterii a lui / Várady János [...]."[54]

Percepţia mea este că, deşi mai aparte, lansarea modei pe marginea căreia am glosat reprezintă una din formele de emancipare a femeii, la ordinea zilei pe atunci şi voi da câteva exemple, culese mai ales tot din *Românul.*

Sufragetele engleze erau foarte vocale, plănuiau însă şi atentate, încercând şi să perturbe viaţa socială, cum „să pună în tot felul posibil piedici recensământului [atunci proiectat] şi să denege orice bir până când nu se acordă sufragiul pentru femei"[55] – deci grevă fiscală, iar cele germane (dacă nu e mult spus *sufragete* în acest caz cu referire la „un grup de doamne") înaintau „o petiţie rectorului Universităţii [din Berlin], cerându-i să abroge măsurile restrictive contra femeilor înscrise în [sic] diversele facultăţi"[56].

Aflăm de prima aviatoare austriacă, o actriţă ce urma să zboare în curând[57]. Mai mult, din Rusia „tânăra prinţesă Sachowskoi, care acum câteva zile a obţinut diploma de aviatoare, va pleca la Tripolis, unde va lua cu ea în aeroplan un bersaglier, ca din înălţime să asvârle bombe asupra

---

[52] *Ibidem*, nr. 255 din 20 noiembrie/3 decembrie, p. 8 (la „Informaţiuni".

[53] *Ibidem*, nr. 65 din 20 martie/ aprilie, p. 11.

[54] *Ibidem*, nr. 81 din 10/23 aprilie, p. 17.

[55] „Sufragetele împotriva recenzământului", *ibidem*, nr. 31 din 9/22 februarie, p. 9 (la „Informaţiuni", secţiunea „Din străinătate").

[56] „Sufragetele germane", *ibidem*, nr. 30 din 8/21 februarie, p. 9 (la aceeaşi rubrică, v. nota 55, *supra*).

[57] „Prima femee aviatoare în Austria", *ibidem*, nr. 43 din 23 februarie/8 martie, p. 7 (la fel ca mai sus).

https://biblioteca-digitala.ro

duşmanului", iar „exemplul ei va fi urmat de mai multe membre din aristrocraţia înaltă"[58].

Până şi „din Extremul Orient vine vestea [în presa din România la 1908] apariţiei primului ziar chinezesc pentru femei"[59] (deci cu puţin înainte de anul nostru de referinţă).

Redacţia *Românului* comunica cetitorilor „o foarte plăcută surpriză" pe care i-o provocase „vestea ce ne-a adus-o telefonul de la Giula" (orăşel în Ungaria destul de aproape de Arad), anume că la concursul pentru postul de medic de acolo se înscrisese „şi simpatica domnişoară dr. Valeria Curtuţ", care „ are cele mai mari sorţi de izbândă [sic]. Ba chiar e vorbă că, că reprezentanţa comunală o va alege cu unanimitate".

Redacţia simpatiza cauza: „Dorim din tot sufletul să vedem o româncă funcţionând cea dintâiu ca medic comunal în Ungaria."[60]

Ziarul consemna şi începutul instituţionalizării mişcării feministe din România, respectiv prima întâlnire a iniţiatoarelor, pentru întocmirea proiectelor de statut şi program, urmând în câteva zile şedinţa de constituire, iar în primăvara lui 1912 primul congre[61]. Acelea erau cucoane foarte respectabile, din *establishment*, dar existau şi tinere non-conformiste. Aşa, „la Paris d-şoara *Stela Dima* română din Tulcea, a făcut interesante şboruri cu aeroplanul sistem Farman, pe o vreme ploioasă. E prima româncă aviatoare."[62]

Erau însă şi reticenţe, chiar la case mai mari, relatate de *Românul*. Aşa, gimnastica trebuia lăsată „mai mult pe seama bărbaţilor, ca un privilegiu natural". O spunea şi un glas autorizat „directorul exerciţiilor gimnastice de la universitatea din Harvard", care expunea într-un raport „în mod amănunţit rezultatele nenorocite pe cari le-a dat până acum practica exagerată a gimnasticei şi mai ales a exerciţiilor violente în aer liber de către femei". Aşa, tinerele americane îşi pierdeau graţia feminină şi se masculinizau prin modificarea membrelor, şoldurilor, adecă „se schimbă într'un tip băieţesc, care formează un fel de «al treilea sex»", apărut şi în Anglia. Parcă premonitoriu, în ajunul lansării fustei-pantaloni, înţeleptul medic american încheia sentenţios: „«Dacă femeia americană va urma această cale de dezvoltare atunci nu văd de ce n'ar adopta şi costumul masculin.»". La urmă, autoarea (cred) articolului mai turna apă în vin, încheind puţin maliţios: „Desigur însă că aceste metamorfoze ale femeii americane nu pot să îngrijoreze pe femeile noastre care nu fac zilnic nici

---

[58] „Lupta pentru Tripolitania" (cu subtitlul „Aviatoare pe câmpul de luptă"), *ibidem*, nr. 244 din 6/19 noiembrie, p. 5.

[59] George Filtti, „România acum o sută de ani", în *Magazin Istoric*, s.n., XLII, nr. 7 (496) din iulie 2008.

[60] „Medic comunal – o femee", în *Românul*, I, nr. 15 din 20 ianuarie/2 februarie 1911, p. 9 (la „Informaţii").

[61] „Mişcarea feministă în România", *ibidem*, nr. 255 din 20 noiembrie/3 decembrie, p. 8 (la aceeaşi rubrică, v. *supra*).

[62] „Prima aviatoare română", *ibidem*, nr. 225 din 13/26 octombrie, p. 8 (tot la „Informaţiuni").

https://biblioteca-digitala.ro

măcar mişcarea necesară pentru asigurarea normalei funcţionări a organismului."[63]

Dar erau şi păreri mai favorabile sportului feminin, practicat cu efecte benefice de englezoaice şi franţuzoaice, care îşi sporesc ăst fel graţia, cu o motivaţie destul de surprinzătoare:

„Scurt. Nu e de ajuns să-ţi alegi firma croitorului. Pentru a da graţie, eleganţă unui corp armonios cea dintâiu datorie este să faci sport sistematic, omiţând din programul de viaţă visul emancipării, care duce în cazul cel mai bun la o egală îndreptăţire, până ce graţia femeii îi asigură stăpânire peste genul bărbătesc.

Incontestabil şi lupta femeilor pentru drepturi egale e demnă de toată consideraţia, cu cât mai bine îi şade însă sexului frumos lupta pentru cucerire, decât cea pentru emancipare. Căci emancipată odată o aşteaptă jugul vieţii, câtă vreme supusă cum e azi e stăpână suverană."[64]

Existau încă şi tabu–uri pentru bărbaţi, care se expuneau penalizărilor sociale dacă le încălcau, cum abandonul pălăriei, portul gulerelor moi şi al manşetelor la pantaloni: „Moda şi-a propus să ridiculizeze definitiv pe naivii cari îi cad în mreje. Iată că le impune să umble cu capul gol. La Bois–de–Boulogne au şi început mulţi să lase pălăria în cuer. Pe alee defilează tipi cu guler moale la gât – parc'c'ar fi oblojiţi – cu pantaloni îndoiţi jos – ca băieţii de la chiristigerie – şi cu capul gol, pe soare sau pe vânt, ca spoitorii noştri de la ţară". Apoi „snobismul – adecă imitaţia inconştientă" îi determină pe cei care „umblă cu mănuşile neîncheiate şi date peste cap [sic!]", neştiind că „deprinderea vine de la un parizian cunoscut, a cărui piele nu suferea mănuşă şi trebuia să o îndoiască. Repede găgăuţii s'au luat după el."[65]

Dacă gulerele moi şi manşetele s-au impus până la urmă (coexistând cu modelele preexistente) pălăria a rămas accesoriu masculin obligatoriu, până în deceniul al treilea, când a început să se admită şi excepţia.

Tabuizat era, cum am amintit, şi tangoul, pentru notele sale explicit erotice – dar erau şi excepţii!

Aşa, „Din Turino [sic] se anunţă: După cum scrie ziarul «[La] Stampan »s'a telegrafiat din Roma, că atât curtea regală italiană cât şi ambasadorii Germaniei, Austro–Ungariei şi Spaniei au hotărât, ca la balurile date din prilejul carnavalului să nu se joace tangou.

Ambasadorul Franţei însă, a declarat că la balul dat de el se va juca şi tango între celălalte soiuri de danţ."[66]

Tot pe-atunci, organizatorii revelionului românesc din Arad de la restaurantul hotelului „Crucea Albă" (acum „Aradul") îi preveneau pe viitori participanţi că, „Pentru a înconjura o aglomeraţie în proporţii de tot

---

[63] „Masculinizarea femeii", *ibidem*, nr. 5 din 16/29 ianuarie, p. 5 (la rubrica intitulată curios „Litere. – Arte.– Petreceri."!).

[64] B.H., „Femeile şi sportul", *ibidem*, nr. 222 din 9/22 octombrie, p. 8-9 (la „Cronica femenină").

[65] „Fără pălărie", *ibidem*, II, nr. 179 din 15/28 august 1912, p. 9 (la „Informaţiuni").

[66] „Tango la balurile diplomatice din Roma", *ibidem*, III, nr. 278 din 20 decembrie 1913/2 ianuarie 1914, p. 7 (la „Informaţiuni").

https://biblioteca-digitala.ro

mari, trebuie să declarăm de la început că *tango*, cu tot cu regretul nostru şi-al multora – nu se va dansa"[67]. Ca la Curtea Regală italiană şi Ambasade, deh! Interesantă prezumţia că în caz de dansare a tangoului s-ar fi produs „o aglomeraţie în proporţii de tot mari", cam ca la apariţia pe stradă a fustei–pantalon mă gândesc, şi toţi moraliştii de serviciu ar fi emis sentinţe, ca de obicei.

Cu războiul, moda trecuse în fundal, fără de sigur a dispărea. O titulară a rubricii feminine de la *Românul*, căreia îi parvenise probabil *via* România un jurnal de modă franţuzesc (inamic!) ceva mai vechi, cu modelele pentru iarna lui 1916, constata satisfăcută că au dispărut ciudatele (atunci) „rochii până la genunchi", respectiv „fustele scurte şi largi atât de inestetice", la fel şi cele lungi însă foarte strâmte, cum şi crinolinele, „cu care s'a încercat şi înainte cu 5-6 ani", dar cum recent, tot fără succes – deci lucrurile se prezentau normal![68]

Trecând cam abrupt de la moda pariziană la cea neaoşistă din mediile surgheze româneşti din Ungaria (probabil după exemplul Reginelor Elisabeta şi Maria), aceeaşi cronicăreasă se felicita de dispariţia costumelor zise populare, dar contrafăcute, în beneficiul celor autentice, căci mai nou „s'a putut însă constata dorinţa expressă şi nizuinţa de a îmbrăca costumele numai în felul lor original", inclusiv opinci şi frizuri acomodate, eliminându-se „caricaturile şi compoziţiile fantesiste deadreptul compromiţătoare pentru minunatele execuţii originale" (azi le-am spune *kitsch*-uri!), la ceea ce mare merit au avut Reuniunile de femei[69].

Cu războiul s-a găsit întrebuinţare şi fustei–pantaloni, ca uniformă militară. Bine înţeles, în Franţa, unde voluntarele angajate în corpuri auxiliare (bucătărese, croitorese), dar şi „artileriste" (?) au fost aclamate de mulţime la o defilare cu portul lor: „mari pălării, sure de postav, bluză militărească strâmtă vânăt deschisă, *fusta–pantaloni* [s.m., R.A.], în aceiaşi culoare"[70]. *À la guerre comme à la guerre!*

După război lumea s-a mai obişnuit cu pantalonii în moda feminină (care în Asia erau ceva obişnuit, cum se scria şi în *Românul***), totuşi mai izbucnea câte un scandal pornit din intoleranţă, cum în cazul Marlenei Dietrich şi doar cu anii '70 ai secolului XX s-au stabilizat în port[71].

---

[67] „Revelionul din Arad", *ibidem*, nr. 280 din 22 decembrie 1913/4 ianuarie 1914, p. 5 (tot la „Informaţiuni").

[68] T. B., „Scrisoare de modă", *ibidem*, VI, nr. 34 din 14/27 februarie 1916, pp. 8-9 (la „Cronica femenină").

[69] Idem, „Comorile noastre naţionale", *ibidem*, nr. 40 din 21 februarie/5 martie, p. 9 (tot la „Cronica feminină", cf. şi nota 47, *supra*).

[70] „Amazoanele franceze", *ibidem*, V, nr. 249 din 14/27 noiembrie 1915, p. 7 (la „Informaţiuni").

**M-am limitat la acest ziar, nemixându-l cu *Tribuna (Biserica şi Şcoala*, a treia publicaţie românească din Arad n-a atins asemenea subiect frivol). Nu mă îndoiesc că presa ungurească şi germană din Aradul vremii reflectă, voluntar sau nu, viaţa cotidiană şi mentalitatea de atunci.

[71] Gundula Wolter, *art. cit.*, în *Encyclopedia of Clothing an Fashion*, p. 341 (cf. nota 30 *supra*).

https://biblioteca-digitala.ro

Povestea fustei–pantaloni din 1911 e un calup de viaţă cotidiană europeană – cu reverberaţii şi în Arad – pe palierul real şi cel de reflectare în presă, care a manipulat (cea bulevardieră) incitând plebea citadină, căci, deşi era vorba de pantaloni, şi-a cam pus poalele în cap. Retrospectiv ne şi amuzăm, dar modelele trimise să ia pulsul străzii or fi avut momente de reală panică faţă cu reacţia violentă.

Fusta mini a întâmpinat şi ea opoziţii (chiar politice în regimurile comuniste, ca influenţă occidentală). La bustieră cum s-ar fi reacţionat oare? Dar asta-i o întrebare contrafactuală.

https://biblioteca-digitala.ro

PROBLEME ALE MEDIULUI NATURAL ÎN RELAŢIILE ROMÂNO – UNGARE DIN PERIOADA INTERBELICĂ*

Alexandru Porţeanu**

Stadiul dezvoltării de ansamblu a societăţii europene, nivelul atins de ştiinţa şi tehnica universală la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, au făcut ca preocupările majore în domeniul problemelor generate de mediul natural să se concentreze iniţial asupra celor referitoare la rolul apei, la efectele acesteia în planul vieţii sociale la scară naţională şi internaţională. Fără a rămâne neglijate – mai ales în ţările dezvoltate – sau secundare, cunoaşterea celor referitoare la efectele similare ale aerului şi solului se va aprofunda în perioadele următoare.

O exemplificare elocventă a acestor evoluţii la nivel european, în speţă central-european, o constituie domeniul multidisciplinar al problemelor Dunării. După cum se ştie, o perioadă destul de lungă după înfiinţarea, în 1856, a Comisiei Dunării, preocupările politice, economice, tehnice, navale etc. în acest domeniu vizau complexitatea problemelor pe care le punea şi le solicita lungul parcurs al fluviului, de la izvoare până la vărsarea sa în Marea Neagră. Unele aspecte zonale, parţiale sau locale au început să apară spre sfârşitul secolului al XIX-lea, iar tematica bazinului fluvial al afluenţilor Dunării s-a impus ca o problemă a relaţiilor internaţionale la sfârşitul primului război mondial, ca urmare a faptului că noile frontiere erau traversate de o serie de cursuri de apă.

Astfel, tratatele de pace cu Germania, Austria şi Bulgaria, din vara şi toamna anului 1919 cuprindeau Secţiuni distincte, aproape paralele, care, reglementând chestiunile referitoare la „Navigaţiune", cuprindeau clauze specifice unde era definit nu numai Statului Dunării, ci şi « Regimul apelor » (cu sau fără nominalizarea acestora), pentru unele dintre ele instituindu-se Comisii speciale, internaţionale, sub egida Societăţii Naţiunilor[1].

Pregătirea laborioasă a Tratatului de pace cu Ungaria a permis valorificarea activităţii politico-juridice şi diplomatice desfăşurată în elaborarea tratatelor precedente, inclusiv a clauzelor referitoare la « Regimul apelor ». Astfel, art. 292 al Tratatului cu Ungaria reproducea aproape în întregime textul art. 309 din Tratatul cu Austria, care statornicea principiul necesităţii stabilirii unor înţelegeri între state vecine, ale căror frontiere, traversate de cursurile unor ape, creiau anumite

---

* Text dezvoltat al comunicării prezentate la Sesiunea Comisiei Mixte Româno-Ungare de Istorie, Budapesta, 13-16 noiembrie 2006, sub genericul „Omul şi Natura"

** Profesor universitar doctor, Bucureşti.

[1] Tratatul de Pace cu Germania (Versailles, 28 iunie 1918). Vezi : *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională*, vol. III, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 463-811; Tratatul de Pace cu Austria (Saint Germain, 18 septembrie 1919), idem, vol. IV, p.157-427; Tratatul de Pace cu Bulgaria (Neuilly–Sur– Seine , 27 noiembrie 1919), idem, vol. V, p. 36-228.

https://biblioteca-digitala.ro

(inter)dependenţe în funcţionarea regimului apelor. Alineatul mijlociu al acestui articol, introdus numai în Tratatul cu Ungaria, era de fapt o adaptare a codificării la specificul propriu. În schimb însă, la cererea insistentă a delegaţiei ungare la Conferinţa de pace şi în urma unor negocieri corespunzătoare, în textul Tratatului cu Ungaria a fost elaborat şi introdus art. 293, cu următorul cuprins : « În vederea aplicării art. 292, pe teritoriile fostului regat al Ungariei, formând bazinul Dunării, afară de bazinul Oltului, precum şi pentru exercitarea atribuţiunilor prevăzute mai jos, se instituie în interesul comun al Statelor având suveranitatea asupra ziselor teritorii, o comisie tehnică permanentă a regimului apelor cuprinzând un reprezentant al fiecăruia din Statele interesate din punct de vedere al teritoriului şi un prezident numit de către Consiliul Societăţii Naţiunilor.

Această Comisiune va trebui să hotărască...încheierea, supravegherea şi, în caz de urgenţă, să asigure exercitarea înţelegerilor prevăzute la art. 292 ; ea va trebui să menţie şi să îmbunătăţească, în special în ceea ce priveşte împădurirea şi despădurirea, unitatea regimului apelor, precum şi serviciile relative la ea, precum serviciul hidrometric şi anunţarea creşterilor de apă. Ea va proceda la studierea chestiunilor conexe navigaţiunii, exceptând pe acelea cari ar fi de resortul Comisiunii de navigaţiune competentă pentru Dunărea de sus, pentru care va trebui să înştiinţeze zisa Comisiune, şi va ţine seama mai ales de interesul pescăriilor. În afară de aceasta, Comisiunea va intreprinde orice lucrări sau studii şi va crea orice servicii cari i-ar fi încredinţate prin înţelegerea unanimă a Statelor interesate.

Comisiunea Regimului Apelor va trebui să se întrunească într-un termen de trei luni după punerea în vigoare. Ea va elabora regulamentul relativ la atribuţiunile sale şi la funcţionarea sa, regulament care va fi supus aprobării Statelor interesate.

Toate neînţelegerile cari se vor ridica asupra chestiunilor cari fac obiectul prezentului articol vor fi reglate după cum va decide Societatea Naţiunilor »[2].

Primele înţelegeri de după război între statele interesate în funcţionarea unui regim al apelor cât mai apropiat de necesităţile ce decurgeau din noile lor relaţii, s-a încheiat destul de curând, în baza articolului 292 al Tratatului susmenţionat. În cazul relaţiilor româno-ungare, reintrate pe făgaşul firesc după instituirea relatiilor diplomatice, încă la 21 martie 1921 a fost semnat la Oradea un Proces – Verbal al delegaţiilor din Ungaria şi România, referitor – în esenţă – la problemele de interes comun din sectorul Crişului Repede de la frontiera dintre cele două state

Infiinţarea Comisiei internaţionale pentru regimul apelor nu s-a putut însă finaliza în termenul de « trei luni după punerea în vigoare » a Tratatului, stabilit în art. 293, ea necesitând o durată mai mare, de peste 14 luni după semnarea Tratatului.

Secretariatul Societăţii Natiunilor (Eric Drummond) comunica Presedintelui Conferinţei Ambasadorilor (Jules Cambon), desemnarea în funcţia de Preşedinte al Commission du Regime des Eaux du Danube (C.R.E.D.)» pentru un an de zile, a diplomatului francez Andre Chargeraud,

[2] Tratatul de Pace cu Ungaria (Trianon, 4 iunie 1920), idem, vol. VI, p. 142-399.

https://biblioteca-digitala.ro

inspector general de poduri şi şosele, Presedintele Consiliului Superior al Lucrărilor Publice din Franţa, Preşedintele Comisiei internaţionale consultative a Canalului de Suez, Delegat tehnic al Franţei la Comisiile internaţionale ale Dunării, Rinului, Elbei şi Oderului. Ţările interesate în funcţionarea C.R.E.D. au comunicat desemnarea reprezentanţilor lor în Comisie, iar Conferinţa Ambasadorilor a notificat nominalizările, între care pentru Ungaria: contele Paul Teleki, fost Preşedinte al Consiluilui de Miniştri, ca Delegat, asistat de Viczian, Şef de Secţie hidrometrică şi de Ambrozi Iuliu, consilier de Secţie ; România – ing. Gh.Popescu, inspector general, Director general în Ministerul Lucrărilor Publice, ca Delegat şi ing. Rudolf Oprean, Directorul Serviciului hidraulic Banat, ca delegat adjunct. Nominalizări corespunzătoare s-au făcut pentru Austria, Cehoslovacia şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. Reprezentantul principal al fiecărei ţări avea statut diplomatic, cu funcţia şi titulatura de Delegat, care conducea delegaţia respectivă, putând avea şi un delegat adjunct, dar mai ales experţi pentru domeniile de specialitate, consilieri, asistenţi, personal auxiliar. În componenţa tuturor delegaţiilor ţărilor membre ale C.R.E.D., ca şi în aceia a însăşi conducerii C.R.E.D., au intervenit pe parcurs diverse modificări, prin înlocuirea unor persoane din conducere sau dintre experţi. În acest fel, structura C.R.E.D. cuprindea cinci state membre.

Comunicarea Secretariatului Societăţii Naţiunilor şi notificarea de către Conferinţa Ambasadorilor a nominalizărilor componenţei Comisiei, reprezentau şi consacrarea oficială a denumirii de « **Commission du Regime des Eaux du Danube (C.R.E.D.)** » , care conţinea o anumită nuanţă faţă de titulatura ce desemna Comisia în art.293 al Tratatului (cu două denumiri diferite). Aceste nuanţări ale titulaturii învederau căutarea destul de asiduă a unei formulări corespunzătoare conţinutului şi obiectivelor instituţiei. Rezultatul acestor căutari poate fi considerat ca insuficient de elaborat, deoarece el este susceptibil de a favoriza posibile confuzii. La o primă lectură a titulaturii C.R.E.D. s-ar putea considera că obiectul ei ar fi chiar « regimul apelor Dunării », adică ale fluviului propriuzis. Or, regimul Dunării era gestionat de Comisia Dunării. Obiectul activităţii C.R.E.D. era de fapt regimul apelor bazinului mijlociu al Dunării, numai din teritoriile fostei Ungarii, adică al afluenţilor săi de pe o arie geografică considerabilă, cuprinzând cele cinci state membre, aproape întreaga Europă centrală.

C.R.E.D. a fost concepută şi realizată ca o instituţie internaţionala de specialitate complet independentă şi pe picior de egalitate cu Comisia Dunării, cu celelalte Comisii similare, ale Rinului, Elbei etc., având a fi coordonată direct de Societatea Naţiunilor.

C.R.E.D. şi-a desfăşurat activitatea prin sesiunile sale anuale şi prin acţiunile delegaţiilor ţărilor membre în ţările respective. Lucrările sesiunilor anuale s-au desfăşurat iniţial în câteva mari oraşe europene, apoi în capitale sau localităţi din ţările membre. Sesiunea inaugurală a C.R.E.D. a avut loc la Munchen în zilele de 14-15 noiembrie 1921. Realizarea principalei atribuţii din faza de început, elaborarea Statutului Comisiei, s-a prelungit până în luna mai 1923, când a fost convenit în forma finală textul « Regulamentului relativ la atribuţiunile şi la funcţionarea Comisiei

https://biblioteca-digitala.ro

permanente a regimului apelor Dunării ». Mandatul primului preşedinte al C.R.E.D., constând în esenţă în organizarea instituţiei şi în elaborarea regulamentului, deşi a fost prelungit în septembrie 1923, nu a mai putut fi continuat deoarece, la începutul anului următor, 1924,a survenit decesul său. Noul preşedinte al C.R.E.D. a devenit, din martie 1924, diplomatul italian Carlo Rossetti, căpitan de fregată, membru al Comisiilor internaţionale ale Dunării, Elbei şi Rinului, ministru plenipotenţiar[3].

Treptat, în alcătuirea ordinei de zi a sesiunilor anuale şi-au făcut locul cuvenit principalele teme ale activităţii C.R.E.D., care decurgeau din precizările cuprinse în art.293 al Tratatului şi în Regulamentul relativ la atribuţiunile şi la funcţionarea sa. Începutul a fost făcut în 1924 prin dezbaterile şi reglementările referitoare la organizarea Serviciului hidrologic şi de creştere a apelor, temă ce a fost continuată apoi constant la fiecare sesiune anuală. Au fost introduse apoi rapoartele anuale de profil ale ţărilor membre, dezbaterile şi măsurile corespunzătoare în domeniul forestier, împreună cu problemele organizatorice, administrative şi financiare curente ş.a.

Între cele cinci ţări membre fondatoare ale C.R.E.D., cele mai importante erau Ungaria şi România ; prima, fiind cu noile ei frontiere traversate de cele mai numeroase şi importante cursuri de apă din întregul bazin mijlociu al afluenţilor danubieni, precum şi prin menţionarea ei expresă în textul articolului 293 al Tratatului ; România, datorită faptului că aceste cursuri de apă proveneau în principal din versanţii vestici şi nord-vestici ai Carpaţilor Orientali, din Carpaţii Occidentali şi din partea vestică a Carpaţilor Meridionali. Prin această poziţionare hidrografică, România intra, în cadrul C.R.E.D., în relaţii directe nu numai cu Ungaria, ci şi cu Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, precum şi cu Cehoslovacia. De interes permanent, bilateral şi multilateral, erau în acest sens cursul superior al Tisei, aproape întregul curs al Someşului, Crişurilor şi Mureşului, cu toţi afluenţii şi subafluenţii lor (Vişeu, Iza, Tur, Barcău, Arieş, Târnave ş.a.), care vărsau în Tisa, pe cursul mijlociu şi inferior al acesteia, mari cantităţi de apă. Acestora li se adăugau cursurile apelor din Banat (Bega, Timiş, Bârzava, Caraş, Nera), care ajungeau în sectorul sârbesc al Dunării. Unele din aceste zone cuprindeau şi reţele de canale sau alte amenajări hidrotehnice, cu problemele lor aferente. Declivitatea specifică a terenului făcea ca, deşi având un traseu lung în principalele cazuri, diferenţa de nivel

---

[3] Desfăşurarea lucrărilor sesiunilor C.R.E.D. este prezentată în principala publicaţie periodică a instituţiei, purtând titlurile cuprinsului ei: Procesele Verbale, Protocoalele, Rapoartele şi Rezoluţiile. În ordinea cronologică şi a numerotării lor, Sesiunile C.R.E.D. au avut loc astfel : 1. München, 14-15 nov.1921; 2. Dresda, 25-30 ian.1922; 3. Viena, 26 mai - 3 iunie 1922; 4. Viena, 2 - 7 nov. 1922; 5. Paris, 18 - 25 mai 1923; 6. Bratislava, 24 mai 1924; 7. Bled, 24-29 sept. 1924; 8. Merano, 1-7 apr. 1925; 9. Budapesta, 25-29 mai 1926; 10. Bucureşti, 7-13 mai 1927; 11. Lussinpiccolo, 16-22 iulie 1928; 12. Trencianske Teplice, 21-29 mai 1929; 13. Kupari, 15-20 sept.1930;...15. Viena, nov. 1932; ... 18. Sinaia, 25-29 iunie 1935; 19. Tatranske Lomnica, iulie 1936; 20. Semmering, iunie 1937 etc.

https://biblioteca-digitala.ro

considerabilă a acestor cursuri - între crestele Carpaţilor şi zonele deosebit de joase din câmpia Tisei, zone cu adevărat critice (exemplul clasic de la Szeged) - să determine depăşiri frecvente ale cotelor de pericol. Orografia genera prin însăşi profilul şi configuraţia sa (debite, viteze, traseul cursurilor, influenţe climatice etc.) regimul hidrografic ce trebuia gestionat raţional, atât la inundaţii cât şi la secete. Era apoi evidentă interdependenţa dintre regimul hidrologic şi cel silvic. În decursul istoriei, unele dintre aceste zone au fost afectate în mod repetat de importante calamităţi naturale, în special inundaţii, cu efecte adesea devastatoare. Din toate aceste considerente, pentru terminologia geopolitică ce se vehiculează curent în această zonă, ar fi mai adecvat conceptul de « bazin dunărean », decât cel de « bazin carpatic ».

Istoria C.R.E.D. este şi sediul principal al materiei referitoare la influenţa problemelor mediului natural în relaţiile româno – ungare din perioada interbelică.

Relaţiile româno-ungare în acest domeniu au avut la temelia lor câţiva factori favorizanţi. Între aceştia se afla baza politico – juridică internaţională şi bilaterală, precum şi constituirea unui sistem instituţional de profil în plan internaţional şi bilateral. Existenţa, implicarea şi activitatea unor specialişti cu o competenţă profesională deosebită în domeniu a contribuit şi ea la rezolvarea corespunzătoare a problemelor comune, îndeosebi la depăşirea unor momente mai dificile. Oricât de paradoxal ar putea părea la prima vedere, însăşi chestiunea regimului apelor, prin chiar natura sa esenţialmente obiectivă, ar fi trebuit să constituie primul factor favorizant, cadrul de bază al propriei sale funcţionalităţi, la asigurarea căreia să concureze toate structurile şi elementele componente, cele tehnice şi cele umane.

Totodată însă, au acţionat şi aici factori nefavorabili. În mod paradoxal, în funcţionarea sistemică a regimului apelor, care ar fi trebuit să corespundă chiar propriilor săi parametri de ordin natural, s-au interferat factori subiectivi în gestionarea şi coordonarea mecanismului, care era de altfel destul de complex. Funcţionarea corespunzătoare a regimului apelor nu se putea realiza numai prin acţiunea liberă a dinamicii naturii. Se poate demonstra astfel şi în acest domeniu concluzia fundamentală potrivit căreia intervenţia factorului antropic în mediul natural are un caracter bivalent ; unul favorizant, de ordonare şi potenţare a efectelor naturale, mai ales a celor ce pot interesa societatea umană, dar, în acelaşi timp (sau consecutiv), acţiunea omului în acest domeniu conţine şi un potenţial subiectiv, care îl expune la limitarea orizontului înţelegerii fenomenelor, la acţiuni ineficiente ori chiar eronate, de proporţii mai mici sau mai mari. Printre factorii nefavorabili s-au aflat neîndoielnic deficienţe de organizare, administrative, sau chiar neglijenţe, dar îndeosebi lipsurile financiare cronice şi accentuarea dificultăţilor generale în perioada crizei economice dintre 1929 - 1933, ori în alte momente similare. Nu în ultimul rând, în relaţiile româno-ungare privitoare la problemele mediului natural din perioada interbelică, a acţionat ca factor nefavorabil, în unele situaţii chiar perturbator, cel de ordin general, al cadrului politic, determinat de orientările fundamentale ale politicii externe din cele două ţări, care erau profund divergente. La acestea de adaugă desigur şi evoluţiile negative în planul general al relaţiilor

https://biblioteca-digitala.ro

internaţionale din perioada interbelică, în special după Anschluss ; ca urmare a acestui act, Germania se substituia Austriei şi în privinţa locului acesteia în funcţionarea regimului apelor.

Tot caracter bivalent avea şi factorul istoric. Pe de o parte, exista o reţea de canale şi amenajări hidrotehnice realizată începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea ca urmare a unor inundaţii grave. Aceste lucrări au contribuit în mod cert la atenuarea însemnată a efectelor unor asemenea fenomene, reprezentând în unele privinţe şi realizări notabile din punct de vedere tehnic. Ele nu au putut fi însă continuate pe măsura necesităţilor, funcţionarea lor a evidenţiat pe parcurs şi unele deficienţe de concepere sau realizare, iar întreţinerea şi administrarea lor nu a fost lipsită de unele carenţe. În perioada de aproape un deceniu dinaintea declanşării primului război mondial şi până la intrarea în funcţiune a noului regim al apelor instituit după război, marea majoritate a lucrărilor de acest fel au fost sistate, reţelele respective deteriorându-se simţitor, în unele zone fiind chiar afectate de distrugerile războiului. Era destul de firesc, dar numai parţial, ca modificările politice majore produse la sfârşitul războiului să aibă efecte directe şi asupra stării de funcţiune a acestor lucrări. După război, era firesc ca unele dintre ele, sau anumite aspecte generale ale majorităţii lor să se dovedească a fi uzate ori depăşite din punct de vedere tehnic, necesitând investiţii considerabile, ce nu puteau fi realizate imediat.

Activitatea României şi Ungariei în cadrul C.R.E.D. s-a desfăşurat prin delegaţiile lor acreditate, care erau coordonate de Ministerele de Externe respective şi de cele de resort cu atribuţii în domeniile de profil (lucrări publice, navigaţie, hidrologie, silvicultură ş.a.).

Delegaţia Ungariei avea la început în fruntea sa o personalitate de talia contelui Teleki Pal, fost şi viitor prim ministru sau ministru, care se bucura de aprecieri deosebite pentru activitatea sa în domeniul ştiinţelor geografice, străduindu-se să valorifice concluziile acestora în interesele politicei pe care o reprezenta. Devenind după scurt timp indisponibil temporar din cauza unor probleme de sănătate, locul de Delegat al Ungariei a fost atribuit altor reprezentanţi, dintre care s-a remarcat în mod deosebit Sachsenfeld Dietrich, prin stăruinţa cu care a susţinut pozitia oficială ungară în cadrul unor dezbateri adesea deosebit de controversate. Această poziţie era inspirată de aceleaşi concepţii ale şcolii geografice ungare, ilustrate de contele Teleki Pal.

Delegaţia României a avut în fruntea ei personalităţi remarcabile din rândurile corpului diplomatic, sau ale unor competenţe deosebite în domeniul de specialitate, în organizarea şi conducerea acestuia. Printre Delegaţii României s-au aflat diplomaţi precum Constantin Conţescu sau, în special Vespassian Pella, care se bucurau de bune relaţii şi aprecieri în mediile diplomatice internaţionale. Cel dintâi Delegat al României a fost merituosul inginer Gheorghe Popescu, inspector general şi Directorul General din Ministerul Lucrărilor Publice care coordona lucrările ce intrau sub incidenţa reglementărilor C.R.E.D. Ca Delegat adjunct a fost desemnat inginerul Rudolf Oprean, Directorul Serviciului Hidraulic Banat, apoi Director General în M.L.P., specialistul cu cea mai îndelungată şi susţinută activitate din partea României în problemele C.R.E.D., apreciat deosebit în rândurile colegilor din delegaţiile celorlalte ţări şi pe plan mai larg

https://biblioteca-digitala.ro

internaţional. Acestora li s-a alăturat profesorul dr. Ing. Petru Antonescu, inspector general silvic, o adevărată somitate în domeniu, cu lucrări consacrate în special unor teme axate pe profilul preocupărilor C.R.E.D.; în cadrul intensei sale activităţi la sesiunile C.R.E.D. şi în ţară, a fost un adevărat protagonist în analiza minuţioasă şi în promovarea problemelor majore ale silviculturii în plan internaţional. În privinţa coordonării întregii activităţi a Delegaţiei României la C.R.E.D. de către factorii competenţi ai politicii externe româneşti, nu se poate face abstracţie de numele şi poziţia lui Nicolae Titulescu atât ca Ministru de externe al României, ce îndruma şi superviza problemele concrete ale Delegaţiei ţării la C.R.E.D., precum şi ca Preşedinte al Adunării Societăţii Naţiunilor, adică chiar forul care conducea efectiv întreaga activitate a C.R.E.D.

Relaţiile româno – ungare în cadrul C.R.E.D. s-au constituit atât prin participarea activă a delegaţiilor celor două ţări la dezbaterile asupra Regulamentului Comisiei şi asupra temelor înscrise în ordinea de zi a fiecărei sesiuni, precum şi prin activităţile comune ale reprezentanţilor şi experţilor în comisiile tehnice mixte, din care a rezultat încheierea unor acte bilaterale de interes specific (procese verbale, note ş.a.) sau acorduri generale. Astfel, după Procesul verbal din 21 martie 1921 de la Oradea, referitor la sectorul de frontieră al Crişului Repede, s-au pus tot mai mult problemele necesităţii reglementării situaţiei sindicatelor de apărare contra inundaţiilor, înfiinţate înainte de război şi – în genere – cele referitoare la sporirea continuă a necesităţilor rezultate din însăşi gestionarea complexă a sistemului de lucrări hidrotehnice. În această ordine de idei, la Satu Mare a avut loc în perioada 10-16 septembrie 1923 reuniunea trilaterală a reprezentanţilor României, Ungariei şi Cehoslovaciei, care au încheiat « Procesul Verbal despre lichidarea Societăţii de apărare contra inundaţiilor dintre fluviile Tisa şi Someş ». La 22 februarie 1924 era publicat Decretul regal de promulgare a trei acorduri dintre România pe de o parte şi Ungaria, respectiv Iugoslavia şi Cehoslovacia pe de altă parte, privind lichidarea altor sindicate hidraulice. Dar momentul principal al relaţiilor româno-ungare l-a constituit fără îndoială încheierea la Bucureşti, la 16 aprilie 1924, a « Convenţiei între România şi Ungaria, privitoare la regimul apelor din teritoriile limitrofe şi de lichidare a sindicatelor de apărare contra inundaţiilor, tăiate de frontieră », act normativ care a stat la baza relaţiilor reciproce din acest domeniu până la cel de al doilea război mondial[4].

Părea că existau suficiente premize ale unor desfăşurări favorabile ale acestor relaţii. Practica gestionării situaţiilor concrete, locale, privitoare la regimul apelor, a funcţionat satisfăcător din acest punct de vedere. Ar fi însă profund greşit să se treacă sub tăcere existenţa unor divergenţe reale între delegaţii celor două state membre ale C.R.E.D. Acestea s-au manifestat în cursul dezbaterilor pentru elaborarea Regulamentului de funcţionare a Comisiei şi a unor documente sau teme de pe ordinea de zi a lucrărilor sesiunilor. Dintre cele peste 20 de sesiuni ale C.R.E.D., patru s-au desfăşurat în Ungaria şi România (Budapesta 1926 şi 1934, Bucureşti 1927 şi Sinaia

[4] Ministerul Afacerilor Externe, Arhiva Diplomatică a României (A.D.R.), Fond Convenţii U, vol. I-V şi urm. ; v. şi fondurile C.E.D., C.I.D., ş.a

https://biblioteca-digitala.ro

1935) ceea ce a prilejuit posibilitatea unei mai bune cunoaşteri reciproce. Dar accentuarea divergenţelor s-a produs în bună măsură din cauza politizării exagerate a problemelor referitoare la regimul apelor şi sub influenţa nefavorabilă a evoluţiei relaţiilor oficiale, politico-diplomatice de ansamblu dintre cele două state, marcate de tensiuni crescânde. Au fost destule situaţii în care Preşedintele C.R.E.D. a trebuit să-şi exercite mai accentuat funcţia activă, moderatoare, intervenind în desfăşurarea unor discuţii sterile, în contradictoriu. Suspiciunile însă erau întotdeauna deosebit de sensibile, ajungându-se nu odată la atitudini prea rigide din partea tuturor preopinenţilor.

Divergenţele dintre delegaţiile română şi ungară la C.R.E.D. s-au amplificat considerabil şi au fost întreţinute în mod artificial, exagerat, în perioada 1926 -1928, exploatându-se la maximum din partea factorilor interesaţi problemele deosebit de dificile apărute datorită calamităţii naturale produse prin inundaţiile de proporţii din decembrie 1925, din zona Crişului Alb, de ambele părţi ale frontierei româno-ungare. A revenit experţilor rolul de a dezamorsa treptat tensiunea creată. În perioada ianuarie 1926 – iulie 1927 au avut loc mai multe întruniri ale Comisiei tehnice mixte româno - ungare la Budapesta, Oradea, Cluj şi Arad, unele dintre ele fiind urmate de ample vizite în teren. Încă de la început s-a constatat că amploarea excepţională a fenomenului a depăşit evident posibilităţile intervenţiei umane, că „nimeni nu poate fi făcut responsabil sau acuzat de neglijenţă", semnalându-se totodată dimensiunile devenite insuficiente ale digurilor în faţa catastrofei. În cadrul C.R.E.D. însă, aceste probleme au fost abordate în mod diferit, în mod vădit tendenţios la adresa României[5]. Disputele contraproductive româno-ungare, pe tema inundaţiilor din decembrie 1925, s-au stins la Sesiunea a XI-a a C.R.E.D. din Italia, din iulie 1928. Cu acel prilej, Delegatul Ungariei „ţinea să mulţumească în modul cel mai viu guvernului României pentru opera şi activitatea preţioasă pe care experţii săi au dezvoltat-o în Comisia tehnică mixtă". La rândul său, şi Delegatul României nu ezita să exprime aprecierile cuvenite pentru aceiaşi activitate pozitivă depusă de colegii săi ungari. Experienţa acestor divergenţe, acutizate pe alocuri, a oferit suficient material de reflecţie şi învăţăminte celor două delegaţii şi guverne.

În primăvara anului 1932 aceste relaţii au fost supuse unei noi încercări, datorită unor noi inundaţii însemnate cantitativ, produse în bazinul Crişurilor. Comisia tehnică mixtă a acţionat în mod destul de operativ, iar cooperarea efectivă a celor două părţi a contribuit la identificarea corespunzătoare a metodelor de lucru şi a mijloacelor necesare. În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea au avut loc numeroase întruniri ale comisiilor de experţi români şi maghiari, care şi-au spus cuvântul competent în materie (Bucureşti, Budapesta, Sinaia, Oradea, Carei, Gyula, Ghiarmata, Mateszalka, Berehovo ş.a.)[6]. Lucrările sesiunilor anuale ale C.R.E.D. nu au mai fost aglomerate cu problemele generate de mediul natural în relaţiile româno–ungare. Aceste caracteristici sunt cu atât mai

---

[5] V. Protocolul nr. 10 al Sesiunii a X-a a C.R.E.D. (Bucureşti, 1927).

[6] V. Protocol nr.6 al Sesiunii a XI-a (Lussinpiccolo, 1928).

https://biblioteca-digitala.ro

semnificative cu cât, după cum se ştie, în aceiaşi perioadă a anilor 1930, în planul relaţiilor politice între cele două ţări s-au dezvoltat tot mai pronunţat contradicţiile ce vor produce situaţiile acute, culminând cu cele din 1939-1940.

Conţinutul activităţii Delegaţiei României la C.R.E.D. îndeosebi complexitatea tehnică a acesteia, pot fi înţelese mai concret prin exemplificarea temelor şi capitolelor cuprinse în Raportul Delegaţiei prezentat la Sesiunea din 1928[7]. Acestea se refereau la: regimul pluviometric şi hidrometric, continuarea amplelor lucrări de amenajări (detaliat pe bazine şi pe fiecare râu în parte), lucrări executate de stat şi de sindicatele hidraulice, ca : regularizarea unor cursuri de ape, consolidări, lucrări de apărare, construirea unor baraje noi de beton sau piatră pentru atenuarea violenţei torenţilor, plantări de arbori ş.a. Raportul, însoţit de un set de hărţi pe aceste teme, a fost apreciat de Preşedintele C.R.E.D. ca fiind "extrem de bine redactat şi prezentat". Rapoartele privitoare la problemele forestiere prezentate de Delegaţia României la sesiunile C.R.E.D. expuneau: datele statistice referitoare la suprafeţe, pe zone şi categorii, legislaţia în materie şi evoluţia ei, conţinutul Codului Silvic; apoi structura, compoziţia, speciile vegetaţiei şi florei forestiere, metodele de tratament, producţia lemnoasă, lucrări de împăduriri şi consolidare a terenurilor degradate, corectarea ravenelor şi torenţilor, personalul şi administraţia forestieră, pepinierele, cheltuielile efectuate, propaganda şi educaţia forestieră ş.a. Preşedintele C.R.E.D., apoi Delegaţiile Ungariei şi Iugoslaviei au făcut aprecieri elogioase asupra expunerii acestor probleme.

Dincolo de toate aceste evoluţii contradictorii, probleme reale continuau să existe în relaţiile din domeniul regimului apelor[8]. Membrii delegaţiei române s-au aflat de mai multe ori în situaţia ca la sesiunile C.R.E.D. să se menţină la un anumit nivel de generalităţi în expunerile lor, din cauza limitelor existente în activitatea de profil, care aveau cauze de ordin mai larg, nicidecum personale. La reîntoarcerea lor în ţară, ei expuneau deschis, oficial, aceste probleme reale cu care se confruntau. Unele din rapoartele lor ajungeau până la cel mai înalt nivel guvernamental, la primul ministru, constituind adevărate semnale de alarmă. Munca asiduă a experţilor români în domeniul C.R.E.D. nu a fost susţinută întotdeauna aşa cum era necesar, de către alte instituţii care concurau la îndeplinirea măsurilor în domeniu (servicii ale Ministerului Domeniilor, altele chiar de la Lucrări Publice, dar mai ales ale Finanţelor ş.a.). Aspecte ale activităţii C.R.E.D., a Delegaţiei române şi ale relaţiilor româno – ungare de această natură au fost expuse la unele congrese sau reuniuni ştiinţifice internaţionale de profil sau înrudite (silvicultură, hidrologie, mine) de

[7] Vezi volumul Sesiunii a XI-a a C.R.E.D.

[8] Memoriul în acest sens al noului Delegat al României la C.R.E.D., apreciatul diplomat şi jurist Vespassian Pella, adresat Ministrului Afacerilor Străine al României, Nicolae Titulescu (Geneva, 31 ianuarie 1934) , în A.D.R., 9 Conv. U 1, vol. IV.

https://biblioteca-digitala.ro

specialişti români ca D. Dramba, P. Antonescu, sau au fost publicate în lucrări distincte de aceiaşi experţi[9].

Pe măsura trecerii timpului, experţii şi diplomaţii români au elaborat memorii şi sinteze tot mai largi şi cuprinzătoare asupra istoricului activităţii României în cadrul C.R.E.D., asupra problemelor ce trebuiau soluţionate. Unele dintre aceste materiale exprimă elocvent experienţa personală a autorilor, având astfel şi un caracter memorialistic. Prin conţinutul şi proporţiile lor, unele dintre ele pot fi considerate ca adevărate studii de specialitate.

Activitatea C.R.E.D. a continuat şi în perioada premergătoare izbucnirii celui de al doilea război mondial, chiar şi în primii ani ai acestuia. În februarie 1941, Comisia tehnică româno – ungară continua să funcţioneze. Chiar dacă exprimarea oficială a titulaturii C.R.E.D. se rarefiază din cauze lesne de înţeles, fondul problemelor referitoare la gestionarea regimului apelor rămânea neschimbat şi va rămâne tot astfel, indiferent de succesiunea regimurilor politice (ocupaţii străine, război, mersul operaţiunilor militare, regimuri totalitare, revoluţii etc.)[10]. Era încă o ilustrare a adevărului elementar că Natura nu are, nu poate avea nici un complex în faţa tribulaţiilor umane, a turbulenţelor sociale. Dezlănţuirile distrugătoare ale naturii nu ţin niciodată seama de situaţia relaţiilor sociale, de diferitele conjuncturi, interese şi dispute politice, zonale sau de orice altă natură.

Experienţa istorică a C.R.E.D. poate fi considerată ca deosebit de valoroasă. Ea a rămas la baza întregii activităţi de reglementare şi funcţionare a regimului apelor din bazinul afluenţilor dunăreni, de după al doilea război mondial până în zilele noastre. Schimbările importante ale sistemelor şi relaţiilor politice (războiul rece, cortina de fier, hegemonia sovietică ş.a) nu au putut afecta fundamental preocupările pentru asigurarea funcţionării regimului apelor, nici chiar după ce una din ţările fondatoare ale C.R.E.D., Austria, a urmat un timp o evoluţie distinctă faţă de celelalte. Dezvoltarea tehnică şi tehnologică mult accelerată în a doua jumătate a secolului al XX-lea a oferit metode noi şi mijloace superioare pentru ameliorarea gestionării domeniului hidrotehnic. Toate acestea şi-au găsit reflectarea şi în relaţiile româno – ungare privitoare la funcţionarea regimului apelor în interesul reciproc, din perioada regimurilor comuniste care au dominat cele două ţări. Comisiile tehnice ale apelor au lucrat cu o frecvenţă şi intensitate deosebită în ultimele decenii, adăugându-li-se preocupările referitoare la calitatea aerului şi solului. S-a constituit astfel şi în cazul nostru, afirmându-se într-o creştere accelerată, ştiinţa mediului, ecologia, care tinde să-şi impună tot mai mult funcţia sa dominantă în viaţa

---

[9] De exemplu D. Dramba, *Apercu sur les Traveaux Technico-Forestiers executes dans les bassins des rivieres de la Roumanie transcarpathine, conformement aux Stipulations du Traite de Trianon. Rapport presente au Congres International de Sylviculture et Carbone carburant.* Bruxelles, 1935 (cu harta alăturata a bazinului dunărean): Petre Antonescu, *Pădurile din Ardeal şi Tratatul de la Trianon* [în cadrul C.R.E.D.], Bucureşti, 1931, ş.a.

[10] A.D.R., volumele referitoare la anii 1940-1947- 1950 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

omenirii, în perspectiva ei globală. Gestionarea acestui vast domeniu are un caracter vădit multidisciplinar, dar îmbinat cu aprofundarea continuă a specializării.

După înlăturarea regimurilor comuniste, relaţiile româno – ungare cunosc o evoluţie calitativ nouă, conformă standardelor internaţionale, inclusiv în domeniul gestionării apelor şi mediului natural. Aceste relaţii sunt acum reglementate prin acte politico – juridice cuprinzătoare, cum sunt Acordul privind cooperarea în domeniul protecţiei mediului (26 mai 1997), Acordul pentru cooperarea şi ajutorul reciproc în cazul producerii unor dezastre naturale (9 aprilie 2003), Acordul privind colaborarea pentru protecţia şi utilizarea durabilă a apelor de frontieră (15 septembrie 2003) şi altele. Datorită unor necesităţi obiective dar şi subiective au apărut probleme noi, de poluare (ex. Tisa), precum şi dezbaterile intense pe tema Roşia Montană. În acest cadru, comisiile tehnice mixte de diferite specialităţi lucrează în continuu, recent având loc o nouă reuniune pe probleme hidrotehnice la Oradea.

Toate aceste desfăşurări de lungă durată au consacrat un valoros exerciţiu de „diplomaţie ecologică" a celor două ţări, cu rezultate notabile. A fost depăşită de mult faza controverselor sterile privitoare la interpretarea problemelor unităţii regimului apelor. Înţelegem tot mai bine că regimul natural împreună cu amenajările tehnice se constituie într-un sistem mixt, integrat, în cadrul căruia românii şi maghiarii au de îndeplinit funcţiile ce le revin în beneficiul comun. Mama–Natură ne învaţă permanent pe toţi să fim mai înţelegători şi mai înţelepţi. Depinde de noi dacă vom valorifica la cote superioare o experienţă dobândită după o îndelungată activitate în care am reuşit să depăşim împreună numeroase dificultăţi.

După aproape un secol de la înfiinţarea C.R.E.D., istoria acestei merituoase instituţii internaţionale este încă ignorată. Ea are însă locul ei istoric bine precizat, care se cere a fi cunoscut şi apreciat cum se cuvine nu numai de către istorici, ci de o varietate considerabilă de domenii şi factori interesaţi (ştiinţă, economie, tehnică, societate, politică, cultură etc.).

De la orizontul începutului mileniului III, istoria C.R.E.D. şi aceia a relaţiilor româno-ungare din domeniul protecţiei mediului, pot fi considerate şi ca o contribuţie, desigur nu de prim plan, la prefigurarea integrării europene începută în anii 1950, pe care azi popoarele noastre au ajuns să o trăiască direct. Avem toate premizele şi motivele de a fi optimişti că atât mediul natural, cât şi viaţa oamenilor din această parte a Europei şi a lumii, vor deveni tot mai bune. Pentru ansamblul istoriei relaţiilor româno – ungare, care este deosebit de complexă şi marcată de dificultăţi, rezultatele cooperării fructuoase a celor două ţări în acest domeniu ilustrează elocvent posibilităţile soluţionării prin abordarea concretă, practică, a tuturor problemelor apărute pe parcurs, fiind promiţătoare şi încurajatoare în perspectiva abordărilor globale ale prezentului şi viitorului celor două naţiuni.

https://biblioteca-digitala.ro

COMMISSION DU RÉGIME DES EAUX DU DANUBE. 4ÈME SESSION.

QUESTION N° 2.

Élaboration du Règlement.

PROCÈS-VERBAL DE LA 1ÈRE SÉANCE.

VIENNE, le 2 novembre 1922.

Sont présents:

Le Président et les Délégués assistés des mêmes experts, ainsi que les personnes mentionnées au procès-verbal de la 1ère séance (Question N° 1).

Discussion générale.

Le PRÉSIDENT demande si les membres de la Commission ont des observations d'ordre général à faire sur le règlement adopté en première lecture.

Le Délégué de

ROUMANIE constate avec plaisir que la Commission ne s'est pas écartée, dans son travail, du sens des articles du Traité de Trianon. Il a pour instructions précises de s'en tenir aux termes de ce Traité. Il croit devoir néanmoins insister sur le caractère exclusivement technique qu'à la Conférence de la Paix on a entendu donner, à la Commission de Régime des Eaux du Danube. On est parti en effet de l'idée très juste que les techniciens s'entendraient rapidement et c'est à des préoccupations d'ordre technique que la création de la Commission répond. Que se passe-t-il en fait? Des réseaux fluviaux ont été coupés par les nouvelles frontières; il faut maintenir l'unité technique entre les travaux exécutés par les États d'amont et qui peuvent avoir une influence sur le régime des eaux des États d'aval, et vice versa. M. Popesco propose, en conséquence, de reprendre les termes du Traité et d'intituler comme suit le règlement: « *Règlement de la Commission technique permanente du régime des eaux du Danube.* »

Anexa 1. Publicația C.R.E.D., cuprinzând documente ale Sesiunii din noiembrie 1922, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

MINISTERUL AFACERILOR STRAINE
REGISTRATURA GENERALA
№ 09701 * 22 FEB. 1924 *

FERDINAND I

Prin graţia lui Dumnezeu şi voinţa naţională

Rege al României.

La toţi de faţă şi viitori Sănătate.

Asupra raportului Ministrului NOSTRU al Afacerilor Străine, sub No. 7145,

Având în vedere jurnalul Consiliului NOSTRU de Miniştri încheiat în şedinţa din 24 Decembre 1923,

AM DECRETAT SI DECRETAM :

Art. I.-Promulgăm cele trei acorduri încheiate între România, Ungaria, Jugoslavia şi Cehoslovacia, referitoare la lichidarea sindicatelor hidraulice din regiunea Aranka, între râurile Tisa şi Someş şi între Tisa şi Mureş.

Art. II.- Ministrul NOSTRU al Afacerilor Străine este însărcinat cu executarea acestui Decret.

Dat în Bucureşti 22 februarie 1924 —

Ferdinand

Ministrul Afacerilor Străine

I. I. Duca

No 683..

Anexa 2. Decretul Regal pentru promulgarea unor acorduri referitoare la regimul apelor din bazinul afluenților Dunării, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

C V.º 1452

MINISTERUL AFACERILOR STRAINE
REGISTRATURA GENERALA
Nº 32252 ¶ 21 JUN 1924

J U R N A L

Consiliul de Miniştri, în şedinţa sa de azi 20. Iunie 1924,

Luând în cercetare referatul Ministrului Afacerilor Străine No 32026 din 20. Iunie 1924, privitor la Convenţia încheiată între România şi Ungaria, privitoare la regimul apelor teritoriilor limitrofe şi lichidarea sindicatelor de apărare contra inundaţiilor, tăiate de frontiera româno-ungară;

Considerând că zisa Convenţiune conţine norme de executare a articolelor 292 şi 293 din Tratatul dela Trianon;

Considerând că această Convenţiune prevede tranşarea prin experţi a chestiunilor interesând regimul apelor din teritoriile limitrofe, precum şi modul de împărţire al vechilor sindicate în sindicate naţionale;

Considerând că zisa Convenţiune a fost semnată de Plenipotenţiarii român şi ungur, în ziua de 16 Aprilie 1924;

Ratifică această Convenţiune,

Anexa 3. Jurnalul Consiliului de Miniştrii pentru ratificarea Convenţiei dintre România şi Ungaria privitoare la regimul apelor, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

COMMISSION DU RÉGIME
DES EAUX DU DANUBE

Xème SESSION

PROTOCOLES

DES

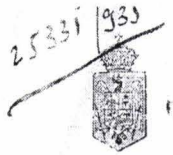
SÉANCES TENUES À BUCAREST

EN

MAI 1927

Anexa 4. Foaia de titlu a publicației C.R.E.D., conținând lucrările Sesiunii a X-a, Bucureşti, 1927, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

25331/933

Primit la 10 FEB. 1934

MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRAINE
No 7098 DIN 10 FEB 1934
REGISTRATURA GENERALA

COMISIUNEA PERMANENTA A REGIMULUI
APELOR DIN BAZINUL DUNARII

DELEGATUL ROMANIEI

Geneva, 31 Ianuarie 1934

No. 4

Se va referenda la Ministerul
Trimis. Romaniei si Inser Pella
in urmat consilierului raportului Dlui Pella
13.II.934

DOMNULE MINISTRU

Fiind numit delegat permanent al României în Comisiunea internaţională a regimului apelor din bazinul Dunării,- consider că este locul să vă expun în primul rând motivele cari au determinat crearea acestei Comisiuni, atribuţiunile ei mai importante precum şi obligaţiunile pe cari şi le-a luat România în acest domeniu prin încheerea Tratatului de la Trianon.

Mă voi folosi de această ocaziune spre a supune aprecierii Excelenţei Voastre o serie de propuneri menite a-mi da putinţa să îndeplinesc în condiţiuni satisfăcătoare misiunea ce mi s'a încredinţat.

Aceste propuneri se bazează şi pe unele indicaţiuni ce mi-au fost date de către experţii oficiali ai României în această Comisiune şi anume D-nii Inginer inspector general R.Oprean, directorul general al apelor din Ministerul

Excelenţei Sale
DOMNULUI N.TITULESCU
MINISTRUL AFACERILOR STRAINE

Anexa 5. Introducerea Memoriului diplomatului Vespassian Pella, nou numit ca Delegat permanent al României la C.R.E.D., adresat Ministrului Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu (1934), p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

Anexa 6. Harta bazinului aluenților Dunării, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

MIRACOLUL JAPONEZ ŞI MARILE CRIZE ECONOMICE MONDIALE

Ioana Nistor*

În prezent, omenirea se află în mijlocul celei mai grave crize economice din 1930 încoace. În câteva privinţe, această criză economică se aseamănă cu alte crize apărute în ultimii 25 de ani, dar se şi diferenţiază net de acestea: criza curentă marchează sfârşitul unei ere a extinderii. Crizele periodice anterioare făceau parte dintr-un proces avans-declin mai amplu; criza curentă reprezintă punctul culminant al unui uriaş avânt economic care a durat peste 25 de ani.

Criza economică din 1929

Între anii 1929-1933 s-a înregistrat cea mai puternică şi gravă criză economică. Considerat sub aspectul strict economic, „fenomenul" Marea Criză a avut două etape care, deşi au aparţinut aceluiaşi proces, au fost totuşi distincte: o etapă scurtă, concretizată şi finalizată prin crahul financiar al bursei din New York, urmată de criza propriu-zisă, declanşata mai întâi în economia S.U.A. şi apoi extinzându-se rapid la nivelul economiei mondiale. Însă nici după depăşirea crizei propriu-zise chiar în statele dezvoltate evenimentul economic nu a fost atât de concludent. Dificultăţile economice au continuat, astfel că se poate vorbi de o depresiune economică de-a lungul întregului deceniu al 4-lea, în care anii 1929-1933 au reprezentat un moment culminant şi dramatic al întregii perioade.

După un pătrar de veac de succese economice şi politice interne şi internaţionale remarcabile, Imperiul japonez avea să cunoască şi unele serioase neajunsuri, înregistrate de economia naţională şi unele repetate insuccese diplomatice cauzate de celelalte mari puteri care nu se împăcau cu ideea apariţiei unui prea puternic concurent în Orientul Îndepărtat.

La finele primului război o criză gravă îşi anunţase sosirea şi în arhipelagul nipon. Ea şi-a făcut simţită prezenţa, la început în agricultură şi cum cultura orezului ocupa primul loc pe ogoarele nipone, s-a manifestat în această perioadă ca o „criză a orezului".[1]

Economia japoneză a experimentat mari schimbări, ca urmare a Primului Război Mondial. Odată cu dispariţia produselor europene şi americane din comerţul din Asia şi Africa, aceste pieţe extinse au devenit brusc larg deschise produselor japoneze. Volumul de export şi preţurile s-au ridicat, iar industriile nipone au cunoscut o dezvoltare fără precedent. Un val de noi firme au apărut în succesiune rapidă; preţurile acţiunilor au crescut şi toată ţara răsuna de sunetul ciocanelor în şantierele noilor fabrici. Produse prime ca oţelul, maşini şi substanţe chimice de care Japonia fusese dependentă prin importuri au început să fie produse pe piaţa internă. De la statusul său de datornic, cu 1,1 bilion yeni datorie în pragul războiului din

* Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, Biblioteca Universitară „Tudor Arghezi", Arad, Bd. Revoluţiei, nr. 85-87, ioananistor2003@gmail.com.

[1] Constantin Buşe, Zorin Zamfir – **Japonia. Un secol de istorie (1853-1945)**, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro

1913, Japonia a reuşit la sfârşitul anilor '20 să se transforme într-o naţiune ce acorda credita cu un surplus financiar ce depăşea 2 bilioane de yeni. În ciuda tulburărilor sociale, cum ar fi revoltele pentru orez din 1918 şi intensificarea mişcărilor ţărăneşti şi muncitoreşti ce au însoţit inflaţia galopantă produsă de avântul economic din timpul războiului, economia japoneză s-a extins, ca urmare directă a primului conflictul mondial.

Atunci când războiul s-a încheiat, s-a stopat şi avântul economic. Datorită reapariţiei concurenţei în export şi reluării importurilor ce fuseseră suspendate când Europa se afla în război, balanţa de plăţi internaţională a revenit la un deficit iar rezervele de aur şi valută au început să se diminueze.[2] Acest studiu analizează traseul economiei japoneze în această perioadă dificilă, perioadă care este împărţită în trei etape: deflaţie şi criză din 1920 până în anul 1931, şi re-echilibrare şi industrializare masivă în perioada 1932 - 1937, şi etapa războiului şi a colapsului din 1945.

Tabelul indică ratele de creştere ale **cheltuielilor reale brut naţionale** (CRBN) pentru aceste perioade, precum şi ratele de creştere ale producţiei brute real diferenţiat prin tipul de industrie. Acest tabel arată că, în cursul fiecărei perioade, până la cel de-al doilea război mondial au exista mari diferenţe între ratele de creştere ale CRBN şi a componentelor sale şi producţia brută industrială. De asemenea, rata de creştere a preţurilor a variat. Principalele caracteristici ale celor trei perioade până la al doilea război mondial poate fi observată prin aceste variaţii.

Ratele de creştere ale cheltuielilor reale brut naţionale, 1900-1944[3]

An/ CRBN	Formarea brută de capital fix pe piaţa internă	Consumul privat al cheltuielilor	Exporturile şi venituri din străinătate	Importurile şi venituri pentru străinătate	Industriile			Scădere CRBN
					Primare	Secundare	Terţiare	
1900-1913								
1,9	4,8	1,8	8,4	7,2	1,4	6,2	2,2	3,8
1913-1919								
6,2	8,4	4,7	6,5	5,1	3,3	6,2	7,4	13,6
1919-1931								
1,6	-0,7	2,2	5,8	5,8	-0,7	4,7	0,7	-2,8
1931-1937								
6,2	8,3	3,2	12,3	5,2	3,3	7,7	4,9	1,2

[2] Un studiu aprofundat este realizat de Hugh Patrick în **The Economic Muddle of the 1920s**, în **Dilemmas of Growth in Prewar Japan**,ed. James W. Morley, Princeton, Princeton University Press, 1971, pp. 39-47.

[3] apud sursa: Ohkawa Kazushi et al, **Kokumin shotoku : Chaki keizai takei**, vol. I, Tokyo, Tozo keizai shinposha, 1974, pp. 213, 214, 217, în **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 472.

https://biblioteca-digitala.ro

1937-1944								
-1,3	6,2	-6,9	-11,4	-8,5				18,9

Tabelul următor prezintă o comparaţie la nivel internaţional a nivelurilor reale de creştere economică a CRBN.

Ratele de creştere economică la nivel internaţional – comparaţie[4]

Statele	1870-1913 (%)	1913-1938 (%)
Statele Unite	4.6	1.1
Marea Britanie	2.1	0.7
Germania	2.7	1.8
Italia	1.5	1.7
Danemarca	3.2	1.9
Norvegia	2.2	3.0
Suedia	3.0	2.4
Japonia	2.4	3.9

Este bine cunoscută creşterea economică rapidă începând cu anii 1950, dar rata de creştere după primul război mondial a fost de asemenea remarcabilă prin standardele internaţionale şi poate fi analizată ca o acţiune premergătoare creşterii economice rapide de după cel de-al doilea război mondial. De asemenea este posibil a se analiza asemenea creştere (ca baza materială) pentru politicile de expansionism militar ce au avut drept rezultat războiul din Pacific.[5] Ambele perspective contradictorii conţin adevăruri. Prin urmare, apare o tematică suplimentară: Cum s-a realizat creşterea rapidă în această perioadă şi cum a obţinut Japonia un asemenea rezultat?

---

[4] apud sursa: Statele Unite: Departamentul de Comerţ – **Statistici istorice ale Statelor Unite**, Washington D.C, U.S. Government Printing Office, 1975; Ţările europene: R. Mitchell, **European Historical Statistics,** New York, Macmillan, 1975; Japonia: Ohkawa Kazushi et al., **Kokuminshotoku: Choki keizai tokei,** vol. 1, Tokyo, Toyo eizai shinposha, 1974, pp. 213,214,217, în **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 472.

[5] Yamamura Kozo, „Kikai kogyo ni okeru seid gijutsu no donyu," în **Washinton taisei to Nichibei kankei,** editori Hosoya Chihiro and Saito Makoto, Tokyo, Tokyo daigaku shuppankai, 1978. Yamamura susţine că progresul tehnologic din industria de maşini-unelte în timpul anilor 1920 a furnizat baza materială pentru acţiunile militare din anii 1930. În **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 453.

https://biblioteca-digitala.ro

Deşi preţurile în Statele Unite şi Marea Britanie au crescut de două ori după primul război mondial, ambele ţări au revenit la etalonul-aur fără devalorizarea financiară faţă de preţul aurului. Se credea că reinstituirea standardului financiar al aurului la paritatea antebelică ar constitui „**o întoarcere la normalitate**" (după cum afirma preşedintele **Warren G. Harding**).[6] Cu toate acestea, aceasta a însemnat adoptarea unei severe politicii deflaţioniste ce reducea din nou preţurile postbelice la nivelurile de dinainte de război, aproximativ jumătate din preţurile curente. La nivel mondial, preţurile au scăzut de fapt în 1920. **John Maynard Keynes**, autor al **Monetary Reform (Reforma monetară)** şi **The Economic Consequences of Mr. Churchill (Consecinţele economice ale domnului Churchill)** a criticat public aceste politici, dar avertismentele sale nu au fost luate în considerare.[7] După cum se ştie, Keynes a criticat, de asemenea, cerinţelor dure impuse prin reparaţiile de război către Germania, dar acest lucru, de asemenea, a fost ignorat. După cum a rezultat, finanţele internaţionale în cursul anilor 1920 au fost susţinute prin debitul de capital internaţional, prin care Germania s-a folosit de capitalul primit din America pentru a plăti reparaţiile de război pentru Anglia şi Franţa, care au folosit aceeaşi bani ca să-şi răscumpere datoriile de război în Statele Unite. Dar după criza pieţei de valori în 1929, capitalul american a fost retras din Europa, producând o tensiune financiară din Germania, care în cele din urmă a provocat o criză care a adus lumea pe marginea prăpastiei.

Aceste evenimente au avut repercusiuni imediate şi în Japonia. Scopul politicii economice nipone, ca şi cel al Marii Britanii şi Statelor Unite era să reimpună etalonul-aur la preţul de antebelic.[8] Guvernul japonez nu a făcut acest lucru până la apariţia crizei economice în 1929, dar în timpul anilor 1920, economia a fost în mod constant constrânsă de criza la nivel mondial şi de obiectivul guvernului de a se întoarce la etalonul-aur. În consecinţă, economia japoneză au arătat o tendinţă uşoară deflaţionistă după primul război mondial În plus, deficitul balanţei de schimb a persistat. Acţiunile în aur şi valută acumulate în timpul războiului au scăzut constant.

---

[6] http://www.britannica.com/EBchecked/topic/255071/Warren-G-Harding.

[7] http: //books. google.ro /books?id =WoPURzI _6eMC&printsec =frontcover&dq =John+Maynard+Keynes &source=bl&ots_maZYcWhF&sig=cprKjb3nyryVZ3bj1QIdv6I9DsU&hl=ro&ei=hcEMTLsqwqI4p9_x9w8&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=16&ved=0CFgQ6AEwDw#v

[8] Okurasho zaiseishi hensanshitsu, **Shawa zaiseishi-Dai 10-kan: kin'yu (I)**,Tokyo,Toyo keizai shinposha, 1955, pp. 155-80, în **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 454.

https://biblioteca-digitala.ro

Din aceste motive, şi politica financiară internă a Japoniei s-a îndreptat către măsuri de austeritate.

Această perioadă a reprezentat o etapă de testare a economie nipone fără precedent, economie ce s-a dezvoltat sub influenţa tendinţelor inflaţioniste din perioada Meiji. A fost deosebit de dificil pentru noile industrii grele, pentru industria chimică şi pentru firavele noi firme de capital ce au apărut în timpul şi după război. A fost deosebit de dificil şi pentru agricultură, care era la concurenţă cu importul de orez ieftin important din Coreea şi Taiwan, fiind influenţată şi de tendinţele pieţei de mătase din New York.

Cronologia economiei japoneze din anii '20 se referă adesea la acea perioadă drept o etapă de panică de diferite nivele.[9] Avântul economic după primul război mondial s-a transformat în panică odată cu prăbuşirea Bursei din 1920. Perioada de prosperitate din timpul războiului a luat sfârşit. Fondurile interne, reduse ca măsură de austeritate monetară, au fost impuse în scopul de a suprima inflaţia şi cheltuielile ridicate pentru importurile care au însoţit trecerea spre deficit în 1919 în conturile de plăţi internaţionale. În ciuda acestui fapt, comunitatea de afaceri a continuat să se extindă şi specula cu îndrăzneală. Rezultatul a fost ruina. În numai câteva luni, preţurile de pe piaţa de valori şi preţurile de pe piaţa de desfacere pentru orez, mătase brută, şi fire de bumbac s-au prăbuşit la mai puţin de jumătate de valorile lor normale. A existat un val de falimente pentru societăţi comerciale, bancare, şi fabrici, iar condiţiile economice s-au transformat în haos.

Guvernul şi Banca Japoniei au făcut tot posibilul pentru a uşura situaţia. De exemplu, companiile de achiziţie oligarhice (*kaitorigaisha*) au fost organizate astfel încât să se ocupe de inventare pentru mătase brută, stabilindu-se o politică de creditare curajoasă pentru industriile afectate. Pierderile suferite de *zaibatsu* (mari grupări industriale de producţie) mai mici, precum Furukawa, Suzuki, Kuhara şi Masuda, în special grav afectate de eşecurile afacerilor speculative în timpul panicii financiare, au oferit noi posibilităţi pentru patru *zaibatsu*: Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo şi Yasuda. Deoarece au menţinut politici de management ferme şi nu au depins de profituri speculative, chiar şi în timpul dezvoltării economice din tipul războiului, marile *zaibatsu* au suferit puţine pierderi în timpul crizei. În plus, companiile lider ca de exemplu Kanebo şi Toyobo şi-au constituit mari rezerve secrete în timpul războiului, şi astfel au fost în măsură să acopere scăderea preţurilor stocurilor lor, cauzate de panică şi pierderile datorate falimentelor clienţilor, astfel menţinându-şi o poziţiei lor stabilă.

În aprilie 1922, când se părea că criza financiară fusese în sfârşit rezolvată, s-a iscat însă panică atunci când un comerciant (Ishii Sadashichi) a dat faliment după ce a pierdut foarte mult pe speculaţii de orez îndrăzneţe.

---

[9] Nihon ginko chosakyoku, „Sekai taisen shuryogo ni okeni honpo zaikai doyoshi," and „Kantoshinsai yori Showa 2-nen kin'yu kyokoni itaru waga zaikai," în **Nihon kin'yushi shiryo: Meiji Taisho ken,** vol. 22, Tokyo, Okurasho insatsu kyoku, 1959-60, în **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 454.

https://biblioteca-digitala.ro

La sfârşitul anului 1922, unsprezece bănci mici din vestul Japoniei au dat faliment una după alta. Apoi, la 1 septembrie 1923, regiunea Tokyo-Yokohama a fost lovită de un cutremur puternic, urmat de incendii puternice. Această criză a fost soluţionată cu ajutorul unui moratoriu guvernamental financiar implementat timp de mai multe luni în această regiune. De asemenea, Banca Japoniei a evita panica financiară prin aplicarea de reduceri, discounturi pentru facturile comerciale din zonă (aşa numitele „facturi de cutremur"), ce au totalizat 340 milioane de yeni.[10]

Pagubele şi distrugerile provocate de cutremur au fost enorme. Conform estimărilor din acea perioadă, în şaptesprezece prefecturi, dar în primul rând în Tokyo, 554.000 de persoane din 2.288.000 gospodării şi-au pierdut casele; 105.000 de oameni au murit; 30.000 au fost răniţi şi 250.000 şi-au pierdut locul de muncă. În 1909, fondurile naţionale brute au fost estimate la 86 miliarde yeni, iar pierderile datorate cutremurului s-au situat între 5.5. miliarde şi 10 miliarde yeni.[11] Aceste lovituri au făcut imposibilă o întoarcere la etalonul-aur. Exporturile au scăzut brusc, chiar dacă temporar, iar importurile au crescut. În consecinţă, balanţa de plăţi s-a prăbuşit, iar rata de schimb a scăzut brusc.

La începutul anului 1924, guvernul a acordat sprijin financiar prin emiterea de obligaţiuni în valoare de 600 milioane yeni în Marea Britanie şi Statele Unite. Dar, în ciuda unui foarte mare interes ce reflecta încrederea internaţională pentru Japonia, această măsură a devenit ţinta unor critici pe plan naţional. Reconstrucţia firmelor din regiunea Tokyo-Yokohama nu a fost simplă, multe bilanţuri contabile fiind distruse. În 1925, după război, în timp ce afacerile continuau să scadă, **Takada shokai**, o mare societate comercială, a dat faliment. O altă „criză financiară" a avut loc în martie şi aprilie 1927, când o mare societate comercială din Kobe, **Suzuki Shoten**, lovită de panica financiară din 1920, a reuşit cu greu să se menţină pe linia de plutire doar datorită unor împrumuturi financiare uriaşe de la Banca din Taiwan, o bancă de emisiuni coloniale.

În martie 1927 firma s-a găsit în imposibilitatea de a soluţiona împrumuturi de 67 milioane de yeni. Atunci a existat o propunere în faţa Dietei nipone care cerea ca guvernul să dispună de un total de 207 milioane de yeni în „acţiuni de cutremur" şi pentru despăgubirea Băncii naţionale nipone pentru pierderile în valoare de 100 milioane yeni. Banca Japoniei trebuia să extindă creditarea băncilor ce deţineau asemenea acţiuni şi fiecare din aceste bănci trebuia să-şi determine acţionarii să răscumpere aceste obligaţiuni într-o perioadă de 10 ani. În timpul analizării acestei propuneri,

---

[10] Toyo keizai shinposha, ed., **Meiji Taisho kokusei soran,** Tokyo: Toyo keizai shinposha, 1927, pp. 759-60 în **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 455.

[11] Nihonginkochosakyoku, „Sekai taisen," p. 876, în **The Cambridge History of Japan**, volume 6, **The Twentieth Century**, editor: Peter Duss, Cambridge, University Press, 2008, p. 455.

https://biblioteca-digitala.ro

a fost dezvăluită starea financiară internă a companiei **Suzuki Shoten**, precum şi managementul precar al altor bănci.[12]

Gospodăriile săteşti în Japonia au jucat un rol important, spre deosebire de alte ţări capitaliste. Cu o amploare deosebită, criza s-a răsfrânt asupra sericiculturii, ramură în care erau cuprinşi aproximativ jumătate din ţărani. Produsele finite erau exportate, în mare măsură, în S.U.A., dar în rezultatul crizei din America exportul s-a redus mult şi preţurile au scăzut catastrofal. Numărul gospodăriilor săteşti, care se ocupau cu sericicultura, ca un meşteşug auxiliar, s-a redus evident.

Micşorarea pieţii interne concomitent cu reducerea exportului, a dus la stocarea de mari rezerve de mărfuri, la scăderea producţiei, mai ales în cea metalurgică, a bumbacului, a hârtiei etc. Afirmând că muncitorii sunt vinovaţi de crearea acestei situaţii, capitaliştii au început să-i concedieze, au micşorat salariile. Şomajul a atins cote nemaipomenite – 3 milioane de oameni. S-a intensificat concentrarea producţiei şi centralizarea capitalului, ceea ce a dus la dispariţia burgheziei mici şi mijlocii.[13]

Situaţia critică în care se aflau masele muncitoare din oraşe şi sate a dus la o intensificare bruscă a luptelor de clasă. Muncitorii au luptat cu mare încăpăţinare. Această perioadă este specifică şi prin faptul că muncitorii erau contra conflictelor armate, cerând autorităţilor să renunţe la acţiunile de război. Mişcarea antirăzboinică a muncitorilor şi intelectualilor orăşeni a început să crească. În 1931, Partidul Comunist Japonez, încă cu trei luni înainte de ocuparea Chinei de Nord-Est, a fost de acord cu autorităţile iar pregătirea de război a chemat masele muncitoare la lupta hotărâtoare pentru pace. De asemenea s-a intensificat şi lupta de clase în sate, ca urmare a creşterii impozitelor. Ţăranii cereau micşòrarea impozitelor pentru arendă, reducerea obligaţiilor către stat din partea arendaşilor, şi hotărâtor pledau împotriva alungării arendaşilor de pământ. Au fost cazuri de incendiere a proprietăţii moşierilor, dărâmarea sediilor judecătoriei şi a poliţiei. Criza economică şi lupta crâncenă între clase au provocat schimbări în politica şi tactica conducerii. Tendinţa principală a acestei politici consta în fascizarea regimului şi dezlănţuirea unui război. În aceşti ani s-a consolidat propaganda fascistă, au fost fondate multe organizaţii fasciste care au încercat să acapareze puterea.

Principala direcţie a agresiunii şi fascismului a fost oligarhia financiară, folosirea forţelor armate pentru realizarea scopurilor propuse. Pentru întărirea influenţei, clica militaristă se baza pe concernele noi apărute, care concurau cu grupurile oligarhice financiare de bază (**Mitsubishi, Easuda, Sunitamo**). Noile concerne erau investite de capital cu înclinare spre ramurile militare (metalurgia neferoaselor, construcţia avioanelor, s.a.) şi de aceea erau strâns legaţi cu cercurile militariste şi în special interesaţi de conjunctura de război.

---

[12] Ovidiu Nicolescu – **Management comparat: Uniunea Europeană, Japonia şi S.U.A.**, Bucureşti, Editura Economică, 2001, p. 57.

[13] **The Oxford History of the Twentieth Century**, ed. Michael Howard, Roger Louis, Oxford, University Press, 2002, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

Totuşi, baza lor financiară era slabă, ceea ce determina dependenţa lor de principalele oligarhii financiare. Concernele noi, ca şi cele vechi, apăreau şi se dezvoltau în procesul luptei concurenţiale între diferite grupări cu capital financiar, care s-au întărit în anii crizei economice mondiale din 1929-1933 şi în procesul pregătirii şi realizării agresiunii în politica internă şi externă a Japoniei în perioada respectivă.[14]

Conducerea, formată din reprezentanţi ai partidului burghezo-moşieresc, deţinând puterea din 1929 până în 1931, în principiu ducea aceeaşi politică de reacţie ca şi precedentul partid de la conducere, totuşi partidul burghezo-moşieresc, a recurs la mascarea acestei reacţii politice, introducând proiecte de legi ce vizau reformele pentru comercianţi. În acelaşi timp, conducerea partidului, pregătindu-se de desfăşurarea războiului, a întărit represaliile. Au continuat arestări în masă, care s-au început la 15 martie 1929, de menţionat mai ales acţiunile lor din februarie şi iunie 1930 şi în ajunul ocupării Nord-Estului Chinei.[15]

China de Nord-Est este privită de către imperialiştii japonezi ca principala bază de atac pentru agresiunea împotriva altor regiuni din China, cât şi contra Uniunii Sovietice şi Mongoliei.[16] Criza economică mondială a consolidat tendinţele de decidere a acestor neînţelegeri din contul U.R.S.S. În aceste condiţii monopoliştii japonezi erau convinşi, că puterile imperialiste nu le vor încurca în realizarea agresiunii împotriva Chinei. Şi nu s-au înşelat. În septembrie 1931, Japonia a început ocuparea provinciilor din Nord-Estul Chinei.[17] Conducerea japoneză, elaborând în 1931 un plan de război operativ împotriva U.R.S.S., tindea să provoace o scânteie pentru începerea acţiunilor militare: încă la 16 martie 1931 teroriştii au atacat punctul de predare a mărfii, care aparţinea Rusiei, în Japonia, iar după ocuparea Chinei de Nord – Est s-a făcut şi mai evidentă propaganda antirusească.

Ocuparea Chinei de Nord-Est a avut ca una din consecinţe şi încordarea luptei de clasă în oraşe şi sate. S-au consolidat manifestări antirăzboinice. Mitingurile şi conferinţele împotriva războaielor au avut loc în septembrie 1931 în satul Toeama, Aomori şi în alte regiuni ale ţării. Muncitorii cereau achitarea restanţelor de salarii, primirea lor, după întoarcerea din armată, la locurile de muncă precedente şi în aceleaşi condiţii. Sub această lozincă au avut loc o serie de greve, printre care şi marea grevă a muncitorilor din metropola Tokio din martie 1932.[18]

---

[14] J.A.S. Grenville – **A History of the World in the Twentieth Century**, Cambridge, University Press, 2000, pp. 161-205.

[15] Pierre Milza, Serge Berstein – **Istoria secolului XX, vol. I, Sfârşitul „lumii europene" (1900-1945)**, Bucureşti, Ed. All, 1997, pp. 223-232.

[16] Paul Johnson – **O istorie a lumii moderne, 1920-2000**, Bucureşti, Humanitas, 2005, p. 58.

[17] Jean-Baptiste Duroselle – **Istoria relaţiilor internaţionale**, vol. I, 1919-1947, Bucureşti, editura Ştiinţelor Sociale şi Politice, 2006, pp. 267-268.

[18] Jan Palmowski – **Dicţionar Oxford de istorie universală contemporană**, vol. I, Bucureşti, Ed. ALl, 2005, pp. 475-479.

https://biblioteca-digitala.ro

Japonia şi criza economică actuală

Japonia a fost întotdeauna fascinată de Europa şi şi-a găsit pe vechiul continent surse de inspiraţie pentru modelul său de dezvoltare. Marea Britanie a dat sistemul de guvernare, asigurările sociale şi drumurile, căile ferate au fost inspirate de cele din Franţa, iar din Germania a fost împrumutat sistemul bancar.

Economia japoneză, a doua ca mărime din lume, s-a comprimat în al treilea trimestru al anului 2008, intrând în prima recesiune din 2001, în contextul în care companiile au redus cheltuielile.

Produsul intern brut (PIB) a scăzut cu 0,4% în termeni anuali, în cele trei luni încheiate în septembrie, arată datele oficiale.[19] Economiştii estimau că economia niponă va creşte cu 0,1% în perioada analizată, informează **Bloomberg**.[20] Încetinirea economică ar putea să se adâncească din cauza crizei financiare ce afectează exporturile, determinând companii precum **Toyota** sau **Canon** să reducă estimările privind câştigurile şi să reducă investiţiile.

„Japonia ar putea intra în cea mai gravă recesiune din ultimii zece ani în contextul în care criza financiară globală afectează cererea pentru exporturi", a spus **Masamichi Adachi,** analist senior în cadrul **JPMorgan Chase & Co**, din Tokyo.[21] Comparativ cu trimestrul al doilea, PIB-ul Japoniei a scăzut cu 0,1%, conform AFP.[22] În al doilea trimestru, economia niponă se comprimase cu 0,9% faţă de perioada precedentă şi cu 3,7% în termeni anuali, arată datele statistice revizuite. Aceasta este prima recesiune din 2001, când PIB-ul a scăzut trei trimestre consecutiv. Astfel, Japonia se alătură Germaniei, Italiei sau Irlandei, ca una dintre ţările grav afectate de criza financiară mondială.

Intrarea în recesiune vine după ce investiţiile de capital au scăzut cu 6,7% în al treilea trimestru, în termeni anuali. **„Economia japoneză va rămâne una bazată pe exporturi. Şi atâta timp cât acestea vor fi afectate de temperarea creşterii economice mondiale, nu vom putea scăpa de aceasta situaţie,"** a spus **Kyohei Morita**, economist şef în cadrul **Barclays Capital** (Japonia).[23]

Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică (OCDE) estimează că recesiunea se va prelungi şi în al patrulea trimestru. Jucătorii din pieţe, care se aşteptau la intrarea în recesiune, nu au reacţionat la datele publicate. Totuşi, se pare că între Europa şi Japonia nu sunt numai asemănări pozitive. Acum Grecia este ţara europeană la care japonezii

---

[19] http://www.ziare.com/economie/stiri-economice/economia-japoniei-a-intrat-in-recesiune-485320.

[20] http://www.bloomberg.com/?b=0&Intro=intro3.

[21] http://search.bloomberg.com/search?q=Masamichi+Adachi&site=wnews&client=wnews&proxystylesheet=wnews&output=xml_no_dtd&ie=UTF-8&oe=UTF-8&filter=p&getfields=wnnis&sort=date:D:S:d1

[22] http://www.afp.com/afpcom/en/.

[23] http://www.barcap.com/About+Barclays+Capital/Press+Office/News+releases/News,953,Barclays+Capital+appoints+Kyohei+Morita,+Chief+Economist+Japan

https://biblioteca-digitala.ro

privesc atent deoarece ţara lor s-ar putea afla într-o situaţie similară.[24] În timp ce Grecia a decis luarea unor măsuri de austeritate pentru reducerea cheltuielilor fără precedent şi s-a arătat deschisă unui acord cu Fondul Monetar Internaţional, Japonia se întreabă daca nu cumva îi aşteaptă aceeaşi soartă. Deocamdată statisticile nu sunt foarte încurajatoare. Ca şi în cazul Greciei, Japonia are o datorie netă de aproape 120% din PIB iar deficitul continuă să crească în fiecare an. Ratingul ţării a fost redus din nou, iar dobânzile şi refinanţările îi costau pe japonezi peste 20% din suma destinată cheltuielilor în fiecare an.

Opoziţia de la Tokyo este convinsă că o criză ca cea a Greciei este aproape. „**Treptat, datoria guvernului Japoniei se apropie de nivelul de economii ale poporului. Când datoria guvernului va trece de nivelul economiilor va avea loc distrugerea Japoniei. Şi trebuie să spun că acea zi nu este departe**", afirma **Shigeru Ishiba**, preşedintele unui consiliu de cercetare în domeniul politicilor al Partidului Democrat Liberal.[25]

Cu toate acestea, apocalipsa Bugetului este prezisă în acest fel de cel puţin zece ani şi este ignorată de fiecare dată. Guvernul a reuşit să păstreze nivelul datoriei deoarece creditorii au fost dispuşi întotdeauna să împrumute cu dobânzi foarte mici, între 1 şi 2 procente, în comparaţie cu dobânzile de peste 4% practicate în Europa. Ca să nu mai vorbim de cei 6% dobândă pe care trebuie să îi plătească Grecia. Motivul pentru care creditorii au fost de acord cu dobânzi atât de mici este simplu: 95% din ei sunt din Japonia. Astfel, faptul că datoria guvernului este în mâinile cetăţenilor japonezi a fost un avantaj şi i-a protejat de măsurile disciplinare pe care le-ar fi impus o instituţie financiară internaţionala. Totuşi, se pare că această protecţie se apropie de sfârşit, spun analiştii, pentru că economiile japonezilor au scăzut de la 14%, la începutul anilor 1990, până sub 4%.

Naoyuki Yoshino, profesor la Universitatea Keio, este de părere că ţara sa ar mai putea avea doar patru ani la dispoziţie să găsească o soluţie înainte ca datoria să depăşească totalul economiilor făcute de japonezi. Din acel moment, Japonia va fi nevoită să apeleze la creditorii străini cu dobânzi mari, următorul pas fiind măsurile de reducere a cheltuielilor. O altă particularitate a sistemului financiar din Japonia este aceea că, în timp ce

---

[24] „**Why the sun looks poised to set on Japan's era of cheap government debt**" de Edmund Conway, în Daily Telegraph, 07 martie 2011, http://www.telegraph.co.uk/finance/financetopics/recession/7393155/Why-the-sun-looks-poised-to-set-on-Japans-era-of-cheap-government-debt.html.

[25] http://www.kantei.go.jp/foreign/koizumidaijin/020930/14ishiba_e.html.

https://biblioteca-digitala.ro

economiile cetăţenilor scad, companiile încă pun deoparte sume uriaşe de bani pe care preferă să nu le investească.
Analiştii avertizează, însă, că japonezii nu vor avea încredere la nesfârşit în obligaţiunile guvernului şi vor vrea să îşi diversifice investiţiile. Dacă ei chiar îşi vor îndrepta spre o altă formă de a-şi păstra banii, atunci preturile şi dobânzile obligaţiunilor vor avea de suferit. Acest lucru s-a întâmplat şi în Marea Britanie în anii 1970. Nu plecarea investitorilor străini a provocat problemele economice din acea perioadă, ci schimbarea de atitudine a celor autohtoni. În acelaşi fel, investitorii japonezi se vor sătura de câştigurile neînsemnate pe care le au din obligaţiunile guvernului de la Tokyo şi vor căuta un profit mai bun în altă parte.

Singurul lucru care îi va convinge să rămână fideli economiei Japoniei va fi un semn că guvernul chiar vrea să readucă ordinea în finanţele publice. Acest lucru nu s-a întâmplat, însă, până acum, iar democraţii ajunşi recent la guvernare nu arată că ar fi înţeles necesitatea acestor măsuri. În schimb, au promis să nu crească taxele şi s-au angajat la cheltuieli şi mai mari. Adică deficitul va continua să crească. **Goshi Hosono**, unul dintre membrii marcanţi ai partidului de guvernământ, spune că Japonia va fi nevoită să crească taxele la un moment dat. TVA ar putea creşte primul deoarece valoarea de 5% la care a fost stabilit este cu mult sub nivelul Occidentului.

Japonia a evitat ani buni declanşarea unei crize din cauza datoriilor. Chiar dacă şi-au sfidat criticii timp de 20 de ani, guvernanţii de la Tokyo trebuie să-si dea seama că se află într-o situaţie în care succesul se poate termina brusc.

La fabrica „**Yaskawa Electric**", din sudul Japoniei, legiuni întregi de roboţi au rămas fără ocupaţie: producţia industrială a ţării a scăzut cu 40% iar cererea pentru muncitorii mecanici a scăzut enorm.[26] „**Am avut pierderi mari**", spune **Koji Toshima**, preşedintele fabricii, care până nu demult era cea mai mare din ţară. Profiturile au scăzut cu aproape două treimi până în martie iar anul acesta compania va funcţiona în pierdere.

Industria producătoare de roboti a înregistrat o scădere de 33% în ultimul trimestru al anului 2008 şi o scădere de 59% în primul trimestru al anului 2009, după cum arata **Asociaţia Niponă pentru Roboţi**. Anul acesta se estimează o scădere mai mică, însă tot semnificativă: 40%. „**Investiţiile privind robotii sunt primele care suferă, deoarece companiile încearcă să protejeze muncitorii**" spune **Tetsuaki Ueda**, analist. Chiar dacă robotii sunt mai puţin costisitori decât muncitorii în carne şi oase, costurile iniţiale pentru investiţie sunt mult mai mari în cazul lor. Cererea a scăzut şi în cazul roboţilor industriali dar şi a celor „de companie". în fapt, cei care până acum erau îndrăgiţi de public au fost primii sacrificaţi. Producătorul „**Systec Akazawa**" a intrat în faliment în ianuarie, la doar un an după ce a lansat robotul **PLEN**, un robot de companie în miniatură. Nici „**Roborior**", un robot pentru monitorizarea casei, nu o duce mai bine: cererea este extrem de scăzută şi se pare că poliţistul de casă nu va mai fi produs.

Cu toate acestea, robotii încă îşi găsesc utilitatea în industrie, unde fac cele mai grele meserii. **Fuji Heavy Industries** comercializează în prezent

[26] http://www.nytimes.com/.

https://biblioteca-digitala.ro

un robot-menajeră care foloseşte lifturile pentru a urca şi coborî singur între etajele unei clădiri. Specialiştii sunt convinşi că investiţia iniţială de 6 milioane de yeni va fi recuperată în cel mult trei ani. „**Un robot munceşte zi şi noapte fără să se plângă. Mai mult, economiseşte energie pentru că nu are nevoie de lumină sau căldura**", spune **Kenta Matsumoto**, purtător de cuvânt la **Fuji**.

Potrivit **BBC**, recesiunea din Japonia este mult mai pronunţată decât cea din Statele Unite sau Europa. În ultimul trimestru din 2008, produsul intern brut al Japoniei a scăzut cu 3,3 procente, faţă de 1,6 procente în SUA, sau 1,5 procente în Marea Britanie.[27]

Parlamentul Japoniei a promulgat o lege prin care fiecărui japonez i se va da cel puţin 12.000 de yeni cash (121 de dolari), în încercarea de a salva economia niponă. Specialiştii spun că o mare parte din japonezi vor păstra banii, în loc să-i cheltuiască, având o puternica tradiţie de a face economii. Copii sub 18 ani şi persoanele de peste 65 de ani vor primi 20.000 de yeni. Criticii susţin că planul de sprijin este doar o încercare de a spori popularitatea prim ministrului **Taro Aso** şi că nu va duce decât la adâncirea deficitului de buget. Cu 12.000 de yeni, un japonez îşi poate cumpăra, de exemplu, un abonament de trei zile la Disneyland Tokyo, opt bilete la cinematograf sau un bilet pentru trenul expres de mare viteză.

Perspectivele negative privind creşterea economică în ţările europene ridică multe întrebări dacă nu cumva o mare parte a continentului va ajunge o Japonie a anilor 1990, când a îndurat o stagnare economică de un deceniu. O scădere economică pe stilul Japoniei, în urma creşterii spectaculoase din 2007-2008, însoţită de deflaţie, este un scenariu plauzibil pentru Europa, cred unii analişti. Totuşi, este nevoie de ceva mai mult decât o criză survenită în urma creşterii deosebite pentru a ajunge în situaţia Japoniei.

Potrivit lui **Adam Posen**, membru al Comisiei de Politică Monetară în cadrul **Bank of England**, problema Japoniei nu a fost creşterea economică zero. Dimpotrivă, de cate ori începea o redresare, existau o serie de erori ale politicilor fiscale, care subminau aceste eforturi. Există şi similarităţi cu ceea ce se întâmplă acum în Europa. Şi în Japonia, cererea era foarte scăzută, iar, din cauza unui sistem bancar în stare proastă, băncile nu mai acordau împrumuturi. Posen susţine că Marea Britanie şi Statele Unite nu risca să devină „japoneze", în sensul unor recesiuni repetate, din cauza unor măsuri macroeconomice greşite. În plus, Marea Britanie are investitori mai activi şi

---

[27] http://www.bbc.co.uk/

https://biblioteca-digitala.ro

este mult mai deschisă mediului de afaceri internaţional. În multe aspecte, economia din anii 1990 din Japonia se aseamănă celei din Statele Unite de azi. Astfel, ambele ţări au o economie mai închisă, guvernul nu este foarte implicat, iar taxele sunt relativ mici, prin urmare şi-au permis să ofere stimuli financiari.

„Pentru economii mai mici şi mai deschise, cu un sector public foarte dezvoltat, precum Marea Britanie, nu sunt veşti bune", a spus Posen, citat de **The Wall Street Journal**.[28] Acest lucru înseamnă că impactul cheltuielilor publice asupra economiei va fi diminuat şi nu vor exista beneficii din rata dobânzii de politică monetară, care este oricum aproape de zero. De asemenea, reorientarea economiei din Marea Britanie şi din ţările din zona euro spre exporturi va fi un proces mai dificil decât în Japonia. În timp ce, în ţara asiatică, sectoarele ineficiente erau sănătatea, retail-ul, producţia şi distribuţia de alimente şi construcţiile, industriile orientate pe export fiind foarte competitive, europenii trebuie să relocheze forţa de muncă şi capitalul de la sănătate, servicii şi construcţii, care au generat creştere până acum, spre industriile exportatoare.

Un alt avantaj pentru Japonia a fost accesul la o piaţă mare. Astăzi, SUA, Marea Britanie şi ţările din zona euro trebuie să facă faţă unei cereri scăzute pentru importuri. De altfel, cel mai mare client pentru exporturi al Marii Britanii este tocmai zona euro.

Pe de altă parte, deschiderea economiilor din ţările din zona euro ar trebui să stimuleze creştere, în timp ce, în Japonia, cultura relativ închisă a dăunat. Firmele de pe bătrânul continent sunt mai dispuse să investească în străinătate, sporind productivitatea şi „hrănind" consumul, pe când, în Japonia, acestea au economisit banii.

CONCLUZII

În prezent, omenirea se află în mijlocul celei mai grave crize economice din 1930 încoace. În câteva privinţe, această criză economică se aseamănă cu alte crize apărute în ultimii 25 de ani, dar se şi diferenţiază net de acestea: criza curentă marchează sfârşitul unei ere a extinderii. Crizele periodice anterioare făceau parte dintr-un proces avans-declin mai amplu; criza curentă reprezintă punctul culminant al unui uriaş avânt economic care a durat peste 25 de ani.

Între anii 1929-1933 s-a înregistrat cea mai puternică şi gravă criză economică. Considerat sub aspectul strict economic, „fenomenul" Marea Criză a avut două etape care, deşi au aparţinut aceluiaşi proces, au fost totuşi distincte: o etapă scurtă, concretizată şi finalizată prin crahul financiar al bursei din New York, urmată de criza propriu-zisă, declanşată mai întâi în economia S.U.A. şi apoi extinzându-se rapid la nivelul economiei mondiale. Însa nici după depăşirea crizei propriu-zise chiar în statele dezvoltate evenimentul economic nu a fost atât de concludent. Dificultăţile economice au continuat, astfel că se poate vorbi de o depresiune economică de-a lungul întregului deceniu al 4-lea, în care anii 1929-1933 au reprezentat un moment culminant şi dramatic al întregii perioade.

---

[28] http://europe.wsj.com/home-page.

https://biblioteca-digitala.ro

După cel de-al doilea război mondial, Japonia va cunoaşte o creştere economică extraordinară. Începând cu anii '70, industria niponă cucereşte lumea prin producerea de vapoare, radiouri şi televizoare, iar din anii '80, deţine supremaţia în ceea ce priveşte producerea de automobile şi aparate electronice precum casetofoane, cipuri pentru calculatoare şi jocuri video.

Aşadar, totul a început cu accesul facil la credite cu dobânzi mici. Pornind din Japonia şi Statele Unite care în anul 2001 încep să scadă ratele dobânzilor pentru a evita recesiunea, influxul de bani ieftini au încurajat speculaţiile cu active şi au crescut preţurile activelor la nivel mondial, fie că era vorba de active imobiliare fie că era vorba de acţiuni. În anul 2003 de exemplu, nivelul dobânzii de politică monetară atinsese 1% în Statele Unite, creşterea preturilor la active şi prognozele optimiste antrenând ca un bulgare de zăpadă noi împrumuturi. Cresc valorile de piaţă ale dezvoltătorilor imobiliari şi ale băncilor listate la bursă care beneficiază direct de creşterea preţurilor la imobile şi de dobânzile în scădere la credite. Moneda ieftină a dat naştere unui boom pe piaţa locuinţelor, o explozie în achiziţiile de companii cu bani împrumutaţi şi alte excese. Când moneda e practic gratuită, orice creditor raţional va continua să crediteze până numai are pe cine. Creşterea înzecită a preţurilor la case a favorizat speculaţiile. Când se aşteaptă ca valoarea proprietăţii să crească mai mult decât valoarea împrumutului devină evidentă tendinţa de a deţine mai multe proprietăţi decât pot fi ocupate. Băncile de investiţii de pe Wall Street au dezvoltat o varietate de noi tehnici pentru a transfera riscul de creditare către alţi investitori precum fondurile de pensii şi cele mutuale care erau dornice de profit.

Declanşarea crizei financiare actuale poate fi fixată în mod oficial în august 2007. A fost momentul în care băncile centrale au trebuit să intervină pentru a furniza lichidităţi sistemului bancar. Mituri se încropesc în jurul unei bancnote japoneze actuale, aceleia de 2.000 de yeni. Aceasta reprezintă un mijloc legal de plată, însă mulţi japonezi o cunosc doar din auzite. Fiindcă aproape nici un bancomat nu mai oferă această bancnotă şi nici un magazin nu mai poate intra în posesia ei. Bancnota, care a fost pusă în circulaţie în anul 2000, aparent în onoarea Summitului G8 desfăşurat în Okinawa, ar fi o valută de substituţie, prin introducerea căreia statul ar urmări anularea propriilor datorii. Şi, fiindcă ar putea fi unica valută care ar rămâne după „o schimbare de macaz" în politica monetară japoneză, este tezaurizată de persoanele particulare şi de instituţii, de oricine ajunge în posesia ei. Prin aceasta se speră că s-ar mai putea salva ceva din puterea de cumpărare existentă. Chiar şi aspectul bancnotei este complet diferit şi dă iluzia unui nou început.

Din punct de vedere economic, această poveste nu are nici un sens, însă japonezii sunt pe bună dreptate preocupaţi de finanţele statului lor. Japonia are cea mai mare datorie dintre ţările industrializate. Guvernul are obligaţiuni scadente a căror valoare este echivalentă cu producţia economică, cu produsul intern brut (PIB), pe doi ani. Chiar şi în Germania şi SUA, în urma pachetelor de stimulare economică recente, datoria corespunde unui procent mai redus, de aproximativ 70% din PIB. În Japonia această valoare este de trei ori mai mare: 190% ! şi acest fapt fără a mai adăuga în calcul şi unele datoriile ascunse.

https://biblioteca-digitala.ro

Mult timp s-a crezut că şi o ţară puternic industrializată poate acumula nestânjenită datorii peste datorii. Încet, dar sigur, această certitudine se spulberă în faţa realităţilor economice. Premierul a anunţat şi a promis să stopeze, în sfârşit, imensa risipă din ministerele guvernamentale. Pentru finanţarea programelor guvernamentale rămâne doar acumularea de noi împrumuturi, prin plasarea pe piaţă a unor noi şi noi obligaţiuni de stat.

Ziarul economic „**Nihon Keizai**" utilizează deja în analizele publicate termeni cum ar fi „colapsul fiscal", atunci când se referă la perspectivele pe termen lung ale bugetului naţional. În următorul an datoriile ar putea depăşi deja de două ori PIB-ul, iar până în anul 2020 ar putea creşte de trei ori. În cazul în care statul nu începe imediat cu aplicarea de reforme structurale, de anvergură, este ameninţat în existenţa sa, de datoriile scadente.

Japonia este prinsă în capcana datoriilor şi acest fapt se datorează, în primul rând, programelor de stimulare economică şi încurajării unui managementului deplorabil, după criza financiară din anii '90. Povestea este foarte asemănătoare celei care se petrece actualmente în mai toate ţările industrializate. Dacă în anul 1990, datoriile Japoniei erau de circa 1.300 de mii de miliarde (bilioane) de euro, la sfârşitul lunii iunie 2009, datoriile crescuseră de peste patru ori, ajungând la aproximativ 5.360 de mii de miliarde (bilioane) de euro. Şi, fiindcă valoarea yenului nu a scăzut în acest timp, povara datoriilor a crescut practic de patru ori, în doar 20 de ani. La sfârşitul anului datoria a depăşit echivalentul a 6 bilioane de euro. şi toate acestea fără să se fi petrecut evenimente excepţionale, războaie, etc.

Motorul economic care să pornească cu adevărat, aşa cum anunţă pompos politicienii ţării, se lasă aşteptat de 20 de ani, iar fără un avânt economic substanţial, procesul de restituire al împrumuturilor nici nu poate începe. Economia Japoniei nu a revenit în nici un moment la forţa care să-i asigure o creştere economică de sine-stătătoare. Ajutoarele guvernamentale au determinat o „lenevire" a iniţiativelor antreprenoriale. Doar datorită înclinaţiei nesăţioase ale cumpărătorilor americani pentru credite, între anii 2002 şi 2007, s-au găsit cumpărători pentru ceea ce japonezii se pricep atât de bine să producă: camere digitale Sony, automobile Toyota sau piese electronice. Acum aparţin trecutului. Datoriile rod necruţător din veniturile obţinute. Nu mai puţin decât 23% din buget se duc pentru plata dobânzilor. Se poate asemăna cu un bulgăre de zăpadă, care se rostogoleşte şi, cu cât devine mai mare, cu atât înglobează mai multă zăpadă pe circumferinţa sa. Poate că guvernul din Tokio va putea lăsa acest bulgăre să se rostogolească încă o perioadă de timp, dar asta nu înseamnă că totul este în regulă, ba dimpotrivă, tensiunea creşte necontenit.

Un contrast major poate isca însă, paradoxal, şi o creştere economică, în cazul în care aceasta ar avea loc, în sfârşit. Această alternativă produce coşmaruri politicienilor japonezi fiindcă, în acest caz, banca centrală ar trebui să crească dobânzile aflate de mai bine de un deceniu aproape de zero. Iar în momentul în care s-ar creşte dobânda de referinţă, ministrul de finanţe ar fi nevoit să ofere stimulente (dobânzi) mai mari pentru cumpărarea obligaţiunilor de stat. Povara dobânzilor va afecta astfel şi statul.

https://biblioteca-digitala.ro

Muntele de datorii are şi în conştiinţa cetăţenilor japonezi un efect demoralizant. În conştiinţa colectivă atât de pregnantă a poporului, fiecare se simte prins în chingile acestei situaţii deplorabile. Este clar faptul că majorarea impozitelor este inevitabilă. Aproape nimeni nu mai urmăreşte idealuri ambiţioase, aproape nimeni nu mai înfiinţează firme inteligente. Înainte de criză, starea generală de spirit a fost proastă, acum însă se înrăutăţeşte vădit.

Chiar dacă nu se recunoaşte deschis, pentru mai toată lumea este clar faptul că datoriile sunt ca o plagă de care nu se va scăpa decenii de-a rândul. Şi pentru rambursarea lor ar fi nevoie ca să se economisească mai multe procente din creşterea economică anuală. Însă aceste procente nu există. În plus, populaţia Japoniei îmbătrâneşte şi se împuţinează, mai puternic decât a altor ţări industrializate. Se pare că Japonia şi-ar fi pierdut capacitatea de a se reforma, de a se revitaliza. Planurile de redresare economică au devenit o stare permanentă. Statul şi-a asumat un rol care aparţine de fapt sectorului privat: de a împrumuta bani, de a-i investi şi de a-i menţine astfel în circulaţie. Economia a devenit dependentă de datoria statului.

Faptul că Japonia mai are încă o bună reputaţie printre investitori se datorează unei particularităţi specific japoneze. Datoriile rămân aproape toate în ţară. Japonia nu este vulnerabilă în faţa nici unei puteri străine. Cetăţenii şi instituţiile autohtone cumpără cele mai multe din obligaţiunile de stat, cu toate că dobânzile acestora sunt minime. Numai 8% din obligaţiunile de stat au ajuns la investitorii străini. Un procent de 10 % este cumpărat de banca centrală, 12% de către fondul de pensii de stat şi un incredibil procent de 31% este preluat de banca afiliată Serviciilor Poştale. Dar de aici ne parvine o ştire neliniştitoare. Guvernul a „încurajat" Banca Centrală şi pe cea a Poştei, două instituţii de stat, să achiziţioneze obligaţiuni guvernamentale. Ambele instituţii cumpără aceste obligaţiuni din banii cetăţenilor, fără a-i întreba. Şi aici este vorba de sume de 2,2 de mii de miliarde (bilioane) de euro, o sumă aproximativ egală cu PIB-ul anual al Germaniei.

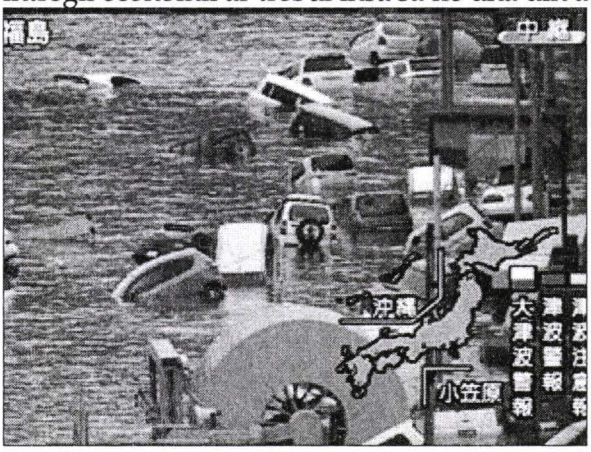
Şi mai există un alt aspect, care complică situaţia. De decenii, Japonia realizează aşa-zise „programe de creditare şi de investiţii fiscale". Pentru aceasta foloseşte un al doilea buget, în valoare de 14 bilioane de yeni, raportat la 40 de bilioane, utilizate în anul de criză 1996. Şi în acest caz, statul foloseşte economiile Băncii Poştale, ale fondului de rezerve pentru pensii şi alte economii ale cetăţenilor japonezi. Mecanismul este acelaşi ca în cazul datoriilor statului: se emit obligaţiuni cu dobândă scăzută, iar aceste instituţii le cumpără. Iar destinaţia acestor mijloace băneşti este departe de a fi eficientă. Tot mai multe străzi pavate, poduri, băi de agrement, muzee şi alte utilităţi se dau în folosinţă. Fie că au un sens economic, social sau cultural, fie că nu. Important pare să fie faptul că roata economică să se învârtească imperturbabil, oricare ar fi consecinţele.

Finanţarea statului japonez se bazează deci pe armonia dintre instituţii, precum ministerul de finanţe şi cele care cumpără obligaţiuni. Preţurile se bazează mai puţin pe factori economici sau pe forţele pieţei. Sistemul funcţionează pe baza încrederii în faptul că soluţii netransparente se vor menţine mereu în Japonia, ca în nici o altă parte a lumii.

https://biblioteca-digitala.ro

Însă cât timp se va menţine încrederea în Japonia? Comorile din conturile Băncii Poştei, sau a fondului de pensii vor fi curând epuizate. Cota de economisire a cetăţenilor a scăzut de la 12% în anul 1980 la circa 2%. Este numai o chestiune de timp, până când nu se va mai găsi nici un cumpărător pentru obligaţiuni, prin care statul s-a refinanţat permanent. Îndată ce se va apela la investitori străini, vor trebui plătite dobânzi regulate. Iar bulgărele de zăpadă se va rostogoli mai repede şi se va umfla mai mult. Chiar şi cetăţeni japonezi îşi vor dori odată banii, cu dobândă cu tot, înapoi. Aici însă s-ar putea produce o mare dezamăgire. Cele mai multe scenarii prevăd pierderi relativ mari. Înlocuirea yenului cu o nouă monedă ar fi o soluţie extremă, dar nu de neconceput. Ar fi doar nevoie de o nouă criză financiară, de un cutremur sau un accident major, pentru ca o asemenea măsură să poată fi aplicată. Inflaţia intră, de asemenea, în discuţie ca o alternativă. Statul ar imprima bani, pentru a achita propriile datorii. În acelaşi timp, valoarea yenului ar scădea, ceea ce ar fi în beneficiul industriei de export. Însă s-ar spulbera încrederea poporului faţă de stat. Dar dacă guvernul ar găsi argumente verosimile pentru această măsură?

O altă posibilitate ar fi ca să se încerce echilibrarea bugetului prin creşterea taxei pe valoarea adăugată, concomitent cu economii serioase. Acest lucru ar fi posibil în cazul în care un nou avânt economic în lume ar favoriza un export puternic. Retragerea statului din rolul de susţinător al întregii economii ar trebui însă să fie una din activităţile prioritare.

Economia Japoniei este în stare gravă în prezent şi nu-şi va reveni prea devreme după cutremurul care a zguduit arhipelagul în luna martie. Seismul de pe 11 martie şi valurile tsunami care au urmat au dus la restricţionarea furnizării de energie electrică, la închiderea uzinelor şi scăderea accentuată a numărului de turişti, factori care au împins economia niponă în cea mai gravă criză de după cel de-al Doilea Război Mondial. În acest context, mulţi analişti anticipează că economia va intra în recesiune în acest an. Dezastrul a ucis 28.000 de persoane şi a avariat şase centrale nucleare. „Economia niponă se regăseşte dintr-o dată într-o stare gravă din cauza efectelor cutremurului", se arată într-un raport guvernamental. Documentul menţionează că încrederea din sectorul serviciilor a scăzut la niveluri record, atinse în timpul celei mai dificile perioade a crizei financiare globale

Măsurile luate ar trebui poate să fie marcate de mai multă flexibilitate, în aceste vremuri moderne. Unii analişti apreciază Japonia ca fiind acut ameninţată de o criză majoră a datoriilor. Acest lucru a afectat recent mai ales opţiunile existente pe piaţa dobânzilor. Un prim avertisment, care nu a lăsat indiferenţi factorii de decizie economică japonezi, dar şi pe

https://biblioteca-digitala.ro

cei din întreaga lume. O criză a datoriilor în Japonia poate fi factorul declanşator care să producă turbulenţe majore pe toate pieţele de obligaţiuni, cu efect accentuat de domino. Şi atunci, Ţara Soarelui-Răsare ar putea deveni foarte repede, exact opusul acestei metafore.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNTREPRINDERI ELECTROTEHNICE DIN TIMIŞOARA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Camil Petrescu*

Industria electrotehnică este o ramură industrială importantă, relativ nouă în această perioada interbelică, dar în continuă expansiune. Întreprinderile din Timişoara au dobândit o bună reputaţie prin calitatea produselor lor. Fabricile se ocupau cu producerea maşinilor, aparatelor, conductelor şi a diferitelor articole electrice, pentru transformarea, acumularea şi transmiterea energiei electrice,[1] maşini electrice (dinamuri, electromotoare, transformatoare etc.), aparate telefonice, telegrafice, de semnalizare, elemente galvanice etc.[2]

„Dura" Întreprindere Tehnică şi Electrotehnică, Fabrica de elemente galvanice S.A., cu sediul firmei pe Calea Buziaşului.[3] A fost înfiinţată la 18 octombrie 1922 şi avea o forţă motrice de 10 HP, 30 de lucrători şi un capital de 500.000 lei.[4] În anul următor capitalul social ajunge la 3.000.000 lei,[5] aşadar o creştere de şase ori. În 1928 capitalul social a fost de 4.000.000 lei, existau 54 de lucrători, 31 de maşini cu o forţă motrice de 10 HP.[6] Din 1935 capitalul social este de 8.000.000 lei.[7] Capitalul a fost majorat în 1938, la 45.000.000 lei.[8] La sfârşitul perioadei interbelice, forţa motrice era de 330 HP şi erau angajaţi 200 lucrători.[9]

Consiliul de administraţie a fost format, în perioada interbelică din dr. Aurel Cosma, ing. Gheorghe Creţu, Alexandru Frankl, Ludovic Barta, Sigismund Szana, dr. Ladislau Heller.[10]

Întreprinderea se ocupă de producerea materiilor şi elementelor galvanice, posedând patentul pentru elemente semiuscate de tip Dura şi

---

* Universitatea de Vest din Timişoara, Bd. Vasile Pârvan nr. 4

[1] Cezar Popescu, *Evoluţia industriei din Ardeal după Unire*, in *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918-1928*, vol. I, Ed. Cultura Naţională, Bucureşti, 1929, p. 510

[2] *Ibidem*

[3] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, filiala Timiş, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 508/1921–1948, Dura–fabrica de elemente galvanice, f. 8

[4] *Ibidem*, f. 7

[5] *Ibidem*, f. 11

[6] *Indicatorul Industriei Româneşti*, Tipografia "România Nouă", Bucureşti,*1928*, p. 114

[7] D.J.A.N.-Tm, *fond Camera de Comerţ şi Industrie Timişoara, firme sociale*, dosar 21/U/1931 Uzinele „Dura" SA, f. 325

[8] *Indicatorul...1938*, p. 99

[9] *Ibidem*

[10] *Compass anuar pentru comerţ, industrie şi finanţe, 1939*, p. 444

https://biblioteca-digitala.ro

fabricarea de baterii pentru lămpile de buzunar Dura.[11] Lista utilajelor arată un potenţial ridicat al fabricii.[12]

Profitul obţinut în 1932, a fost de 134.303,18 lei.[13] În anul 1933, a fost obţinut un beneficiu de 304.415 lei.[14] Beneficiul întreprinderii creşte din 1934, când a fost de 531.043 lei,[15] scade din nou, la 382.360 lei, în 1935[16] ajungând la 435.540 lei, în 1936[17] şi la 937.374,[18] în 1938. În 1940 beneficiul a fost, 5.085.575 lei.[19] De asemenea, prin analizarea producţiei fabricii şi a diversităţii acesteia, se poate aprecia că Dura a fost o necesitate pe piaţa industrială timişoreană şi naţională, intrând în categoria întreprinderilor care evoluează foarte bine datorită noutăţii produselor lor şi a cerinţelor din societatea românească.

Structura şi dinamica producţiei, 1922-1927:

Produsul	Cantitate					
	1922[20]	1923[21]	1924[22]	1925[23]	1926[24]	1927[25]
Lămpi electrice de buzunar	250.000 bucăţi	-	-	-	-	-
Elemente galvanice	10.000 bucăţi	20.000 bucăţi	-	-	-	-
Baterii pentru lămpi de buzunar	-	400.000 bucăţi	700.000 bucăţi	700.000 bucăţi	950.000 bucăţi	400.000 bucăţi
Baterii pentru lămpi buzunar normal special	-	-	-	-	-	100.000 bucăţi

[11] D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 508/1921–1948, Dura–fabrica de elemente galvanice, f. 2

[12] *Ibidem*, f. 18 (presă automată-1; presă de mână-4; tobă de amestec-1; sită pentru amestec-1; presă cu ghivent-1; foarfece pentru tinichea-1; foarfece mici pentru tinichea-1; foarfece pentru carton-2; aparat pentru rotunjit tinichea-2; maşină pentru găurit-1; vase pentru amestec-2; maşini pentru presat căciuliţele-2; maşini pentru lipit-2; presă de carton-1; presă cu excentric-1; motoare-6.

[13] *Statistica.....1933*, p. 588-589

[14] *Statistica.....1934*, p. 558-559

[15] *Statistica.....1936*, p. 577

[16] D.J.A.N.-Tm, *fond Camera de Comerţ şi Industrie Timişoara, firme sociale*, dosar 21/U/1931 Uzinele „Dura" SA, f. 325

[17] *Ibidem*, f. 313

[18] *Ibidem*, f. 291

[19] *Ibidem*, f. 41

[20] *Ibidem*, f. 9

[21] *Ibidem*, f. 13

[22] *Ibidem*, f. 19

[23] *Ibidem*, f. 22

[24] *Ibidem*, f. 25

[25] *Ibidem*, f. 29

https://biblioteca-digitala.ro

Produsul	Cantitate					
	1922[20]	1923[21]	1924[22]	1925[23]	1926[24]	1927[25]
Saci de cărbuni	-	15.000 bucăţi	25.000 bucăţi	25.000 bucăţi	25.000 bucăţi	10.000 bucăţi
Baterii pentru lămpi buzunar mici format normal	-	-	-	-	-	400.000 bucăţi
Baterii pentru lămpi buzunar mici format special	-	-	-	-	-	100.000 bucăţi
Pile electrice mari	-	-	-	-	-	10.000 bucăţi

În 1928 a produs 1.000.000 de baterii pentru lămpi de buzunar şi 50.000 elemente galvanice.[26] În anul 1931, producţia fabricii a fost următoarea: 1.620.000 baterii, 36.000 elemente galvanice şi 150.000 saci de cărbuni.[27]

Structura şi dinamica producţiei, 1939-1940:

Produsul	Cantitate	
	1939[28]	1940[29]
Baterii uscate pentru lămpi de buzunar	4.410.019 bucăţi	4.001.477 bucăţi
Elemente uscate şi semiuscate	38.812 bucăţi	54.965 bucăţi
Saci cărbuni	10.467 saci	7.492 saci
Corpuri de iluminat	14.358 kg	14.711 kg

Observăm că întreprinderea produce în special baterii sub diferite forme şi tipuri pentru produsele electrotehnice, mai ales lămpile de buzunar. La aceste se adaugă începând cu anul 1923, sacii de cărbuni şi din 1939, corpurile de iluminat. Cea mai importantă producţie de baterii a fost realizată în 1939, când s-au produs peste 4,5 milioane de bucăţi. Fabrica va funcţiona ca firmă privată până la naţionalizare.

Întreprinderea „Galvan"–aparate electrice şi părţi ale acestora, era situată pe str. Bolintineanu nr. 14. A primit autorizaţia de funcţionare la 11 septembrie 1924, fiind înfiinţată de către Isidor Gyori şi fiul său.[30] Fabrica a produs elemente galvanice de buzunar, iar mai târziu aparate electrice de

[26] *Indicatorul...1928*, p. 114
[27] *Indicatorul...1931*, p. 90
[28] D.J.A.N-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 508/192–1948, Dura–fabrica de elemente galvanice, f. 58
[29] *Ibidem*, f. 83
[30] *Ibidem*, dosar 572/1924-1948 „Galvani" fabrica de articole electrice, f. 1

https://biblioteca-digitala.ro

menaj.[31] Având o forţă motrice de 3 HP,[32] iar în 1928 era de 4 HP.[33] În acelaşi an existau 15 maşini şi 30 de muncitori.[34] Capitalul social a fost în 1924 de 500.000 lei,[35] iar în 1927 de 923.840 lei.[36] Din 1930 întreprinderea se transformă în societate pe acţiuni, capitalul social fiind urcat la 1.000.000 lei.[37] În 1937 a fost majorat la 3.000.000 lei.[38] În 1938 fabrica a avut o forţă motrice de 114 HP şi 256 lucrători,[39] situaţie care rămâne valabilă până la sfârşitul deceniului patru.

Consiliul de Miniştri, din 21 februarie 1925, acordă fabricii scutire de vamă pentru maşini, părţi de maşini, accesorii şi reducere pe CFR.[40]

Structura şi dinamica producţiei, 1924-1941:

Produsul	**Cantitate/An**				
	1924[41]	**1925**[42]	**1926**[43]	**1927**[44]	**1928**[45]
Elemente pentru lămpi de buzunar	60.000 bucăţi	-	-	-	-
Baterie lămpi de	200.000 bucăţi	-	-	-	-

[31] *Ibidem*, f. 3
-utilaje în septembrie 1924
- 1 maşină de mestecat
- 3 maşini presă foarfeci de mână
- 3 motoare electrice
- 1 maşină pentru curbarea tinichelii
- 1 maşină de curăţat
- 1 compresor
- 1 cuptor pentru topit
- 1 masă pentru turnătorie

[32] *Ibidem*, f. 4
[33] *Indicatorul...1928*, p. 114
[34] *Ibidem*
[35] D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 572/1924–1948 „Galvani" fabrica de articole electrice, f. 8
[36] *Ibidem*, f. 28
[37] *Ibidem*, f. 59
[38] *Ibidem, fond Camera de Comerţ şi Industrie Timişoara, firme sociale*, dosar 1/G/1931 „Galvani" Fabrica de electronice, f. 291
[39] *Indicatorul...1938*, p. 98
[40] D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 572/1924–1948 „Galvani" fabrica de articole electrice, f. 12
[41] *Ibidem*, f. 10
[42] *Ibidem*, f. 15
[43] *Ibidem*, f. 18
[44] *Ibidem*, f. 30
[45] *Ibidem*, f. 38

https://biblioteca-digitala.ro

buzunar					
Elemente pentru telefon şi sonerii	-	7.000 bucăţi	-	-	-
Baterii anodice	-	1.000 bucăţi	-	-	-
Baterii catodice	-	60 bucăţi	-	-	-
Pile uscate, semiuscate, baterii galvanice pentru lămpi de buzunar, telegrafice fără fir şi medicină	-	-	200.000 bucăţi	216.500 bucăţi	288.000 bucăţi

	Cantitate/An		
	1929[46]	**1930**[47]	**1931**[48]
Pile uscate	5.295.000 bucăţi	54.500 kg	460.000 bucăţi
Acumulatori	59.500 kg	56.300 kg	35.000 kg

	Cantitate/An			
	1932[49]	**1933**[50]	**1934**[51]	**1935**[52]
Pile uscate, semiuscate, etc.	30 t	42 t	84 t	88 t
Acumulatori electrici	30 t	30 t	49 t	27,6 t
Tuburi izolante fără înveliş metalic	0,500 t	-	189 t	-
Tuburi izolante cu înveliş metalic	120 t	205 t	-	204, 3 t

[46] *Ibidem*, f. 46
[47] *Ibidem*, f. 54
[48] *Ibidem*, f. 72
[49] *Ibidem*, f. 86
[50] *Ibidem*, f. 93
[51] *Ibidem*, f. 128
[52] *Ibidem*, f. 137

https://biblioteca-digitala.ro

Alice de plumb	-	33 t		39 t	0,8 t
	Cantitate/An				
	1936[53]	1937[54]	1939[55]	1940[56]	1941[57]
Elemente galvanice	97,6 t	142,250 t	210 t	255 t	377,1 t
Acumulatori	30 t	44, 950 t	80 t	57 t	-
Ţevi Bergmann	216,5 t	206 t	114 t	48 t	54,7 t
Hârtie presată	10,5 t	10,980 t	-	-	56,25 t
Haltere	0,180 t	-	-	-	-

În 1931, pierderea a fost de 10.144 lei.[58] După acest an, întreprinderea a depăşit dificultăţile primilor ani, de după înfiinţare şi a obţinut şi profit. În anul 1932, profitul realizat a fost de 20.839,45 lei.[59] În anul următor, profitul a fost de 7.541 lei.[60] În 1934, întreprinderea a suferit pierderi în valoare de 10.299 lei.[61] Fabrica a realizat în 1935 un beneficiu net de 65.267 lei,[62] în 1938 un beneficiu de 324.572 lei.[63] În 1939 un profit în valoare de 418.605 lei,[64] iar în 1940 acesta s-a ridicat la 1.149.177,55 lei.[65]

Întreprinderea se va impune pe piaţă prin producţia de baterii, mărind producţia anual, deşi în primii ani după înfiinţare a încercat o producţie mai variată. Pe lângă baterii şi acumulatori, fabrica a mai produs alice de plumb, ţevi Bergmann, tuburi izolatoare şi hârtie presată. Cea mai mare producţie de baterii a fost realizată în 1941, peste 377 t.

Uzina Electrică a fost pusă în funcţiune în 1884, iar în 1893 a intrat în proprietatea oraşului. În perioada interbelică au fost aduse îmbunătăţiri tehnice, ceea ce duce la creşterea producţiei şi utilizării energiei electrice. Din anul 1930 se administrează sub formă de regie publică comercială cu durată nedeterminată. Se ocupă cu iluminarea electrică a drumurilor publice, a pieţelor, a podurilor, a parcurilor aflate pe teritoriul municipiului

---

[53] *Ibidem*, f. 156
[54] *Ibidem*, f. 168
[55] *Ibidem*, f. 197
[56] *Ibidem*, f. 223
[57] *Ibidem*, f. 250
[58] *Ibidem*, f. 66
[59] *Statistica.....1933*, p. 600-601
[60] *Statistica.....1934*, p. 540-541
[61] *Statistica.....1936*, p. 555
[62] D.J.A.N.-Tm, *fond Camera de Comerţ şi Industrie Timişoara, firme sociale*, dosar 1/G/1931 „Galvani" Fabrica de electronice, f. 308
[63] *Ibidem*, f. 240
[64] *Ibidem*, f. 232
[65] *Ibidem*, f. 157

https://biblioteca-digitala.ro

Timişoara.[66] Din 1926 se introduce sistemul trifazat cu 10.000 volţi; se utilizează căldări noi, cu aburi sub presiunea de 12 atm.[67] Din punct de vedere tehnic, Uzina are următoarele caracteristici: o uzină hidroelectrică cu o cădere de apă de 5,6 m şi un debit de 36 m^3/sec, o uzină termică pentru aburi. Capacitatea ambelor uzine era de 13.830 KVA, 9.720 KW.[68] În anul 1920 se constată următoarea situaţie:[69]

Situaţia uzinei în 1920:

Lungimea reţelei electrice	88 km
Lămpi pentru iluminat public	2.260 bucăţi
Producţie de energie electrică	8.036.000 KWh
Numărul de contoare pentru luminat particular	11.800 bucăţi
Numărul abonaţi fără contor	3.261

Uzina Electrică s-a modernizat în mod continuu, crescând atât puterea instalată, cât şi numărul de abonaţi. Prezentăm în tabelele de mai jos evoluţia unor indicatori de la Uzina Electrică.

Puterea instalată şi producţia totală:[70]

An	Putere instalată (KW)	Producţia totală (KWh)
1918	5.103	7.121
1920	5.103	8.036
1924	5.103	12.138
1926	8.603	14.089
1928	6.735	16.092
1930	-	16.867[71]
1932	-	16.576[72]
1934	-	18.198[73]
1936	-	21.135[74]
1938	-	25.691[75]

[66] *Regulament de administrare a Uzinei Electrice Comunale Timişoara, 1930*, p. 1
[67] Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *op.cit.*, p. 232-234
[68] D.J.A.N.-Tm, *fond Primăria Municipiului Timişoara*, dosar 51/1934, f. 2-3
[69] *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, Timişoara, anul X, nr. ianuarie-februarie/1942, p. 30
[70] Vasile Deheleanu, Sabin Indrieşu, *Monografia întreprinderilor electromecanice municipale Timişoara*, Tipografia Românească, Timişoara, p. 40-41
[71] *Întreprinderile electromecanice ale Municipiului Timişoara, Dare de seamă pe anul 1938*, Tipografia Keller, Timişoara, p. 10
[72] *Ibidem*
[73] *Ibidem*
[74] *Ibidem*
[75] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro

An	Putere instalată (KW)	Producţia totală (KWh)
1940	-	25.150[76]

Urmărind tabelul de mai sus, se poate observa că în intervalul 1918-1940, producţia Uzinei electrice a crescut de peste 3,5 ori. A fost consecinţa modernizării oraşului, a măririi numărului de întreprinderi, ceea ce a determinat sporirea capacităţii de producţie.

Numărul de abonaţi publici şi privaţi:[77]

An	Nr. abonaţi	Putere racordată (KW)	Iluminat public (nr. becuri)	Iluminat particular (nr. becuri)
1918	9.500	9.875	2.401	8.137
1924	15.346	12.828	2.306	107.486
1926	16.728	14.394	2.393	124.337
1928	17.522	16.026	2.475	134.837
1930	18.550[78]	-	-	-
1932	18.925[79]	-	-	-
1934	19.611[80]	-	-	-
1936	20.959[81]	-	-	-
1938	21.972[82]	-	-	-

În perioada 1918-1938, s-a mărit şi numărul abonaţilor de la 9.500 la aproape 22.000. adică de 2,3 ori.

Evoluţia preţului energiei electrice:[83]

An	Tarif energie electrică (lei/KWh)
1918	2
1920	2,90
1924	8
1926	10
1928	14
1931	14[84]

[76] *Întreprinderile electromecanice ale Municipiului Timişoara. Regie Publică Comercială, Dare de seamă pe anul 1940*, Tipografia „Patria", Timişoara, p. 6

[77] Vasile Deheleanu, Sabin Indrieşu, *op.cit.*, p. 42-43

[78] *Întreprinderile electromecanice...1938*, p. 34

[79] *Ibidem*

[80] *Ibidem*

[81] *Ibidem*

[82] *Ibidem*

[83] Vasile Deheleanu, Sabin Indrieşu, *op.cit.*, p. 112

[84] *Raportul Uzinei Electrice Comunale Timişoara referitor la anul 1931*, p. 33

https://biblioteca-digitala.ro

Ca urmare a creşterii consumului şi a numărului de utilizatori de energie electrică, s-au produs majorări ale preţului. Astfel în treisprezece ani costul KWh s-a mărit de 7 ori.

La 21 iulie 1897 a fost constituită **„Societatea Tramvaiele Comunale Electrice din Timişoara"**, iar la 26 noiembrie 1904 aceasta a intrat în proprietatea oraşului, exploatarea în regie proprie aducând importante sume la bugetul local. S-a desfăşurat în timp, o extindere a reţelei şi o creştere a numărului de vagoane.[85] În 1900 erau 2.000 m de linii, în 1920 se ajunge la 10.877 m lungime de exploatare a liniilor (lungimea axei de stradă);[86] în 1923 lungimea liniilor este de 24.697 m, lungimea de exploatare fiind de 12.971 m în timpul verii şi de 12.486 m în timpul iernii.[87] În acelaşi an şi-au desfăşurat activitatea 298 de oficianţi şi aplicanţi. A fost parcurs un număr de 2.179.492 km, consumându-se 1.317.032 KWh.

Încasările în 1923 au fost următoarele:

- din bilete de călătorie zilnice 16.968.291 lei
- din abonamente 8.194.450 lei
- din curse speciale 340.040 lei

25.502.781 lei

Pentru suma amintită au călătorit 22.118.754 persoane,[88] faţă de 21.040.097 persoane în anul 1919.[89]

Pentru o bună desfăşurare a activităţii s-au făcut investiţii în construcţii, astfel încât până la sfârşitul anului 1924 au fost ridicate: un atelier de 580 m², un local de magazie de 300 m², casa de cazan cu coş de 30 m², un atelier pentru lustruit de 160m², localul portarului de 30 m² şi localul turnătoriei cu o suprafaţă de 20 m².[90]

Evoluţia parcului de vagoane:	**An**		
	1900	**1920**[91]	**1924**[92]
Vagoane motoare	17	43	36
Vagoane ale tramvaiului cu	10	-	-

[85] I. Munteanu, R. Munteanu, *op. cit.*, p. 248

[86] *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, Timişoara, anul X, nr. ianuarie-februarie/1942, p. 35

[87] *Monitorul Oficial al oraşului Timişoara*, anul I, nr. 5-6/25 martie 1924, p. 38

[88] *Ibidem*

[89] *Idem*, anul III, nr. 1/1 ianuarie 1926, p. 4

[90] *Ibidem*

[91] *Revista Institutului Social Banat - Crişana*, Timişoara, anul X, nr ianuarie-februarie/1942, p. 35

[92] *Monitorul Oficial al oraşului Timişoara*, anul III, 1/1 ianuarie 1926, p. 4

https://biblioteca-digitala.ro

cai folosite ca remorci			
Vagoane remorci moderne	-	2	18

În anul 1926 **Tramvaiele comunale** au prelungit linia cu 1.676 m, pentru a veni în întâmpinarea locuitorilor din cartierele Elisabetin, Iosefin şi Fratelia. Apoi a fost construită linia dublă din Piaţa Lahovari până în Calea Buziaşului, pe o lungime de 317 m,[93] iar în 1928 s-a construit o nouă linie dublă în lungime de 1.060 m, de la Gara Fabric, la bariera C.F.R.[94] La sfârşitul anului 1928 lungimea de exploatare a fost de 17.010 m, din care 10.669 m linii duble, lungimea totală fiind de 32.843 m.[95]

La sfârşitul anului 1928, **Tramvaiele comunale,** aveau în administrare, 32.843 km, [96] cu 2.386 m mai mult decât în anul anterior, ca urmare a punerii în circulaţie a liniei Abatorul Comunal, la data de 29 iulie 1928.[97] În acest an s-a circulat cu 36 de vagoane motrice şi 16 remorci, pe 6 linii,[98] care legau principalele zone ale oraşului.

Situaţia numărului de călători şi a numărului de km parcurşi de tramvaie şi de autobuze:[99]

Anul	Tramvaie		Autobuze	
	Număr călători	Vagoane/km parcurşi	Număr călători	Vagoane/km parcurşi
1929	18.878.297	2.874.554	3.113	627
1930	15.795.962	2.996.554	4.577	878

În anul 1930 s-a mărit parcul de vagoane, acesta ajungând la 55 de vagoane motrice, 19 remorci, 2 vagoane de serviciu, un plug de zăpadă, 2 locomotive electrice, 2 vagoane platformă pentru materiale, un autobuz.[100] În acest an au fost câştigaţi 71.193.861 lei din transportul de persoane, faţă de 68.852.773 lei în anul 1929.[101] În anii următori, 1931 şi 1932 au scăzut sumele încasate din transportul de persoane şi anume 62.244.241 lei,[102] respectiv 53.065.015 lei.[103]

---

[93] C. Grofşoreanu, *Banatul de altă dată şi de totdeauna: sinteza problemelor istorice şi social-politice*, Ed. Helicon, Timişoara, 1946, p. 57

[94] *Ibidem*, p. 58

[95] *60 ani de la înfiinţarea tramvaiului în Timişoara. Monografie 1869-1929*, Cartea Românească, Bucureşti, f.a.
p. 42

[96] *Raportul Tramvaielor Comunale Timişoara, referitor la gestiunea anului 1928*, p. 8

[97] *Ibidem*, p. 1

[98] *Ibidem*, p. 4

[99] *Tramvaiele Comunale Timişoara. Schemă de statistică şi contabilitate*, 1930, p. 2-3

[100] *Raportul Tramvaielor Comunale Timişoara, referitor la gestiunea anului 1930*, p. 16

[101] *Ibidem*, p. 22

[102] *Raportul Tramvaielor Comunale Timişoara, referitor la gestiunea anului 1931*, p. 22

[103] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1927, **Tramvaiele comunale**, aveau un capital investit de 100.000 lei aur, iar în 1936 nivelul acestuia ajunge la 131.407.965 lei.[104]

Sfârşitul perioadei interbelice a însemnat şi o redresare a întreprinderii **Tramvaiele comunale,** obţinându-se încasări tot mai mari, beneficii în bilanţul contabil, urmare, de fapt, a creşterii numărului de călători, dar şi al parcului de vagoane, a condiţiilor de transport si a traseelor acoperite.

Numărul călătorilor şi încasările, 1938-1940:

Anul	Număr de călători	Încasări
1938	15.035.228[105]	58.181.786 lei[106]
1939	15.394.991[107]	60.351.592 lei[108]
1940	16.310.198[109]	69.432.580 lei[110]

Întreprinderea a deservit necesităţile municipalităţii şi câteodată a realizat şi producţie pentru piaţă.[111]

Observăm aşadar faptul că în Timişoara domeniul electrotehnic s-a dezvoltat rapid şi pe mai multe planuri, reprezentând un sector de avangardă al activităţii industriale. De asemenea, putem menţiona utilizarea practică ale realizărilor acestui segment industrial, în dezvoltarea reţelei de energie electrică şi a reţelei de tramvaie in Timişoara. Astfel oraşul racordându-se la modul de viaţă occidental, dar şi contribuind fundamental la creştere calităţii vieţii timişorenilor.

---

[104] I. Cicală, *Alte întreprinderi metalurgice din Banat, în perioada interbelică*, lucrare în manuscris

[105] *Întreprinderile Electromecanice Municipale Timişoara Regie Publică comercială. Darea de seamă pe anul 1939*, p. 65

[106] *Ibidem*

[107] *Întreprinderile Electromecanice...1940*, p. 64

[108] *Ibidem*

[109] *Ibidem*

[110] *Ibidem*

[111] I. Cicală, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

FRANCISCANI ŞI FRANCISCANE ÎN DIECEZA DE CENAD ŞI ÎN CEA DE TIMIŞOARA ÎNTRE ANII 1923-1949

Claudiu Călin*

Introducere

Încă de la fondarea ei, Dieceza de Cenad a fost marcată de prezenţa şi activitatea celor mai diverse ordine călugăreşti care, prin eforturile depuse în arealul geografic acestei episcopii, au contribuit în mod nemijlocit la dezvoltarea şi înrădăcinarea credinţei catolice în ţinut. Dieceza cu scaunul la Morisena, fondată în 1030, s-a bucurat încă din primele ei zile de prezenţa erudiţilor călugări benedictini, sosiţi aici împreună cu Sfântul Gerhard - primul înainte stătător al noii episcopii, la rândul său fiu al *Ordinului Sfântului Benedict*. Lor li se alătură în primul rând călugării din mănăsirea de rit bizantin găsiţi de Sf. Gerhard la venirea sa la Morisena. Momentul fiind unul anterior anului 1054, putem evidenţia prezenţa pozitivă şi salutară a monahilor elini, ei activând în ţinuturile supuse ierarhic Sfântului Gerhard şi chiar fiindu-i supuşi acestuia.

Cercetarea istorică a înregistrat, în evul mediu, prezenţa pe teritoriul diecezan a mai multor mănăstiri sau abaţii ale benedictinilor [1], ale cistercienilor [2], fiinţarea unor capitluri colegiale (conduse de câte un prepozit) şi a două prepoziturii augustiniene[3] de ramuri diferite. Călugării-eremiţi paulini (unicul ordin medieval de origine maghiară) sunt prezenţi şi ei aici, alături de dominicani şi franciscani. Canonise premonstratense activau la Szeged deja din veacul al XIII-lea şi până la cucerirea otomană în secolul al XVI-lea[4].

Dintre ramurile familiei franciscanilor sunt menţionaţi în Banat şi în părţile Crişanei observanţii şi minoriţii[5]. Prezenţa franciscanilor, în general, dar şi a dominicanilor a determinat apariţia terţiarilor, adică a acelor laici, cu familii sau singuri, care dorind să trăiască în simplitate şi penitenţă, dar mai ales urmând spiritualitatea sfinţilor Francisc sau Dominic, erau primiţi

*Arhivist diecezan, Episcopia Romano-Catolică de Timişoara, duratti2002@yahoo.de

[1] Ileana Burnichioiu, Adrian Andrei Rusu, *Mozaicurile Medievale de la Bizere. The Medieval Mosaics from Bizere, Mittelalterlichen Mosaiken von Bizere*, Editura Mega, Arad, 2006, p. 5-20. Suzana Móré Heitel, *Abaţia de la Pâncota şi vestigiile ei*, Editura Mega, Arad, 2006, p. 7-75.

[2] Novák Lajos, *Az Egresi Cisterci Apátság Története*, Rudnyánszky A. Könyvnyomda, Budapest, 1892, p. 5-27, Michael Talgott, *Die Zisterzienser von Kerz*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1990, p. 18-19, 21, 28, 38-39, 43.

[3] Martin Roos, *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas*, Schnell&Steiner, Regensburg, 1998, vol. I, p. 18-21, Adrian Andrei Rusu, George Pascu-Hurezan, *op.cit.*, p. 183-184.

[4] Juhász Kálmán, *Klöster in der Diözese Tschanad-Temesvar im Mittelalter (1030-1552)*, în seria **Magyar Szakemberek Irásai**: 65, - Új reneszánsz – 1962 -, Amerikai Magyar Kiadó, Köln, Detroit, Wien, p. 1-65.

[5] Martin Roos, *Maria-Radna...* , vol. I, p. 40-41.

https://biblioteca-digitala.ro

în „Ordinul al treilea", foarte asemănător unei confrerii pioase. Cunoaştem primiri în ordinul al treilea franciscan în secolul al XV-lea la Timişoara, Caransebeş (aici chiar şi nobili locali) şi Cenad. Tot legat de activitatea franciscanilor sunt atestate beghinele, pe la 1533, la Lipova – ordin monastic feminin – ele avându-i ca spirituali pe aceştia şi care deţineau un „hospital" şi o capelă dedicată sfintei Elisabeta.

Oarecum necunoscuţi în Banat rămân călugării-cavaleri ioaniţi care sunt atestaţi înainte de 1241 la Aracs (azi Banatsko Aranđelovo, Serbia) şi la Tauţ (jud. Arad). Asemănător lor a fost şi „Ordinul Duhului Sfânt", prezent în dieceza de Cenad, tot legat de îngrijirea bolnavilor.

În perioada otomană, ordinele monastice au căzut pradă focului şi sabiei datorită războaielor şi a politicii duse de noii stăpâni, care nu tolerau prezenţa pe aceste meleaguri a călugărilor catolici. Doar franciscanii au fost cei ce au încercat să păstreze vie credinţa catolică în ţinuturile diecezei de Cenad în timpul ocupaţiei otomane, ei putând să menţină active în acest timp, cu mari sacrificii, misiuni la Caraşova, Timişoara sau Radna. Călugării iezuiţi au fost prezenţi la Caransebeş în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dintre ei îi amintitm aici pe Gheorghe şi Ioan Buitul, dar şi pe discipolul lor, tot iezuit, Gabriel Ivul[6].

După 1716, în noul context politic şi social, viaţa religioasă romano-catolică a putut fi revitalizată, un rol deosebit revenind clerului regular, mai precis călugărilor. **Franciscanii minoriţi** sau **conventuali** (*Ordo Fratrum Minorum Conventualium, OFMConv.*) sosesc la Arad deja pe la 1702, luând, cu timpul, în pastoraţie, locul franciscanilor observanţi, care îi păstoriseră pe credincioşii de aici şi în vremea turcilor[7]. Minoriţii fondează mănăstiri la Szeged, în 1742, la Lugoj şi la Panciova[8] (azi în Serbia) deja în 1718[9]. **Franciscanii observanţi** (*Ordo Fratrum Minorum, OFM)*, datorită faptului că în acelaşi teritoriu fiinţau mănăstiri franciscane observante ale unor provincii diferite, cunosc după 1716 o multitudine aşezăminte în Banat. Acestea, în timp, se vor uni, unele vor dispărea, în final schimbările din 1924 marcând ultima reorganizare a franciscanilor observanţi din Banat. Anul 2003 va consemna trista retragere pentru o perioadă nedeterminată a acestora de la Radna, ultima lor mănăstire în Dieceza de Timişoara. ***Franciscanii observanţi din provincia „Sanctissimi Salvatoris"***, prezenţi pe aceste meleaguri şi chiar la Timişoara încă din timpul regelui Carol Robert de Anjou, au supravieţuit cruntei ocupaţii otomane într-un singur „bastion", la Szeged. De aici ei vor veni să redeschidă o mănăstire la Timişoara în 1717, activând aici, cu diverse relocări de convent până în

---

[6] Martin Roos, *Erbe und Auftrag*, vol. I., 1, *Die alte Diözese Csanád*, im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged- Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar, 2009, p. 256-257, 272, 273.

[7] *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini Jubilari MDCCCC*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanadiensis, 1899, p. 142.

[8] Conform altor surse, conventul din Panciova ar fi fost fondat la 1720, vezi *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1875*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanád, p. 178.

[9] *Idem*, p. 129, 241, 288.

https://biblioteca-digitala.ro

1806[10]. ***Franciscanii observanţi din provincia „Bosna-Argentina" sau a „Sfintei Cruci"***, provincie fondată în 1514 şi reorganizată, la 6 iunie 1757, în ***„Provincia Sancti Joannes a Capistrano"***, au fost prezenţi şi ei în dieceza de Cenad încă din Evul Mediu. În toate trei oraşele în care au activat, prezenţa lor este atestată şi în perioada otomană. La Lipova ei sosesc undeva după 1626[11], dar datorită persecuţiilor la care sunt supuşi de către turci, se mută la Radna. La Arad, pe proprietăţile vakuf-ului, franciscanii sunt prezenţi cu acordul autorităţilor otomane deja în 1668. Ei vor abandona conventul din cetatea Aradului în 1862[12]. Prezenţa călugărilor, numiţi după 1757 „capistrani", la Timişoara, este legată de întemeierea Congregaţiei de Propaganda Fide (1622), care trimite după 1625 franciscani bosnieci pentru a fonda centre misionare la Caraşova, Caransebeş (mai vechi, acum redeschis), Slatina Timiş, Lipova/ Radna şi Secaş. În capitala Banatului ei sosesc tocmai pentru a răspunde cererii de a avea un preot şi o pastoraţie proprie a credincioşilor catolici localnici[13], deschizând aici şi o mică şcoală pentru copii creştini. Biserica proprie, închinată Sfântului Ioan Nepomuk, a fost ridicată între anii 1726-1738, în piaţa numită azi „Piaţa Libertăţii", pe locul uneia existente în vremea otomanilor, ea fiind una dintre cele mai frumoase biserici ale Timişoarei şi, totodată, singurul edificu realizat în stil baroc italian. Plecarea lor din oraş a avut loc în 1785, biserica şi mănăstirea fiind date piariştilor în 1788[14]. ***Franciscanii observanţi de provincie bulgară şi valahă*** sunt prezenţi la Caransebeş, începând cu anul 1725, la Vinga, unde se aşează o dată cu credincioşii bulgari veniţi de la Craiova în 1738 şi pe „insula Orşovei", mai cunoscută drept Ada-Kaleh. Activitatea lor în acest ultim punct a fost una de scurtă durată, între 1718 şi 1737, când parohia locală a fost desfiinţată[15], iar biserica transformată de otomani în moschee.

Franciscanii strictei observanţe sau **capucinii** *(Ordo Fratrum Minorum Capucinorum, OFMCap.)* au fost prezenţi aproape efemer pe teritoriul Diecezei de Cenad, pentru o foarte scurtă perioadă de timp, la Palanca Nouă, azi Banatska Palanka în Serbia, Banatul Sârbesc[16].

Franciscani şi franciscane între anii 1923-1949

---

[10] Dr. Kováts Sándor, *A Csanádi Papnevelde Története, Temesvár*, Timişoara, Csanádegyházmegyei Könyvnyomda, 1908, p. 420-421.

[11] Martin Roos, *Maria-Radna...* , vol. I., p. 40-41.

[12] *Idem*, p. 216-217

[13] Martin Roos, *Erbe und...*, p. 252-255.

[14] Juhász Kálmán, *Die Franziskaner im Banat in den Jahren 1716-1806*, în **Südostdeutsches Archiv**, Verlag R. Oldenburg, München, vol. IV., f.a., p. 30-33.

[15] *** *Schematismus... MDCCCC*, p. 231.

[16] Archivum Dioecesanum Timisoarense (=ADT), Fond: Matrikel und Duplikate der Pfarrmatrikel, Subfond: Pfarrei Russova, *Baptismale qvod V.V. P.P. Capucini Uypalankenses in Parochia Rossova incoepere provisorio modo inservientes. Anno 1732 Mense May (1732-1738)*, Martin Christian Battisweiler, *Aufstieg und Entwicklung der Diözese Csanád 1716-1778*, Hausarbeit zur Erlangung des Magister Grades der Ludwig-Maximilians-Universität München, 1986, manuscris în ADT, p. 44-45, 66-68.

https://biblioteca-digitala.ro

a. **Fiicele Sfântului Francisc de Assisi**[17] sunt active din anul 1902, pe teritoriul actual al României. La întemeierea provinciei, casa provincială şi-au stabilit-o la Radna, ele având în decursul timpului aşezăminte, pe teritoriul diecezei de Cenad, (ulterior de Timişoara) la Timişoara, Makó, Arad, Lugoj, Lipova, Făget, Sânnicolaul Mare, dar şi în afara episcopiei, la Beiuş şi Orăştie.

Primul aşezământ al ordinului şi cea dintâi localitate unde surorile sunt prezente a fost la Sânnicolaul Mare, unde acestea erau active în îngrijirea bolnavilor din spitalul orăşenesc „Berta". Şematismul din anul 1905 menţionează aici un grup de nouă surori, aflate sub conducerea superioarei sr. Maria Mathildis Kruppa. În anul 1907, franciscanele se regăsesc şi la Makó, în două locuri, mai precis un convent de doisprezece sub conducerea sr. Maria Josepha Flack, în spitalul susţinut de comitat, precum şi un număr de cinci surori active în azilul local, conduse de sr. Maria Augustina Silhavik. Evoluţia ordinului face ca, în 1922, acesta să nu mai fie prezent la Sânnicolaul Mare, dar să îl regăsim la Makó (12 surori), azi în Ungaria, Lipova (9 surori), Lugoj (20 surori) şi Arad (15 surori)[18].

Un important detaliu, demn de remarcat, este că surorile nu deţineau aşezăminte medicale, ele activând în cele de stat, funcţionând aici ca angajate ale acestora, cărora li se garantau, în baza unui contract încheiat între autorităţile civile (conducerea aşezămintelor de sănătate, primării sau chiar prefecturi judeţene) şi provincia congregaţiei, cu sediul la Radna. În afara diecezei, franciscanele erau prezente şi îşi desfăşurau activitatea medicală la spitalul din Beiuş, unde îşi deschiseseră o filială în 1907 cu sprijinul episcopului greco-catolic de Oradea, chiar locuinţa lor fiind găzduită în incinta spitalului[19].

Întemeierea unei provincii monastice care să cuprindă doar aşezămintele de pe teritoriul României Mari ale ordinului a avut loc, într-o primă formă, în anul 1923. În 1919 se preconiza deja formarea unei astfel de forme de organizare noi, pe teritoriul României, cu sediul la Lipova. Cumpărarea în 1926 a unei case în Radna, lângă Lipova, a condus la stabilirea sediului provincialatului în această localitate. Conform

---

[17] *Filiae Sancti Francisci Assisinati sau Surorile Franciscane* sunt constituite într-o congregaţie având drept carismă îngrijirea bolnavilor şi a celor năpăstuiţi. Spiritualitatea lor este una franciscană, călugăriţele făcând parte din ramura terţiară a acestei mişcări monastice. Fondatoarea „Fiicelor sfântului Francisc" a fost Anna Brunner, ea întemeind congregaţia în anul 1894, la Budapesta. Întemeierea este recunoscută drept institut de drept pontifical, în anul 1935.

[18] *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMV*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1904, p. 194, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMVII*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis 1907, p. 167-168, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1922*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis 1922, p. 84.

[19] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Aktensammlung: Töchter des heiligen Franziskus von Assisi 1935-1993".

https://biblioteca-digitala.ro

documentelor păstrate, inițiativa unei organizări definitive, stabile, în conformitate cu noile frontiere de stat și prevederile legale în vigoare, a avut-o Augustin Pacha, episcopul diecezan de Timișoara. Acesta și-a exprimat intenția reorganizării provinciei „Fiicelor Sfântului Francisc" încă prin ordinul nr. 3986, din 27 octombrie 1927, provincială fiind la aceea dată Sr. Maria Augusta Schilhavik, noua formă de organizare urmând să cuprindă doar filialele ordinului existente în România. O dată cu aprobările autorității romane pentru viața consacrată și ale Nunțiaturii Apostolice din România, episcopul publica, la 23 decembrie 1935, prin documentul nr. 4497, hotărârea de fondare a noii provincii. Ea urma să includă următoarele filiale ale congregației: Radna, cu sediul provinciei și noviciatul, Lugoj, cu două case, Lipova, o casă, Arad, două case, Timișoara, o casă și Beiuș, aflată în dieceza latină de Oradea, tot o casă. În total ființau opt case pe teritoriul țării. Prin același act era numită ca superioară generală a ordinului în România, datorită decesului celei anterioare, Sr. Valeria Maria Georgia. Redactat în latină, română, germană și maghiară documentul fusese publicat și transmis tuturor caselor congregației. Măsura venea în urma aprobării de către papa Pius al XI-lea, la data de 25 ianuarie 1935, a statutelor și inerent a existenței tinerei congregații. Înființată fiind cu aprobarea arhiepiscopilor-primați de la Esztergom, în 1894, aceasta primise aprobarea diecezană a statutelor ei abia la 7 mai 1931, prin autoritatea cardinalului Serédi Jusztinián, arhiepiscop de Esztergom[20]. În acest cadru, trebuie precizat faptul că, în perioada interbelică, Congregația Fiicelor Sfântului Francisc de Assisi era încă „de drept diecezan", adică, deși era aprobată de Sf. Scaun, ea constituind o congregație redusă numeric, ea era supusa jurisdicției episcopului diecezei în care se afla. Pe teritoriul României, responsabil pentru această congregație a fost episcopul de Timișoara, Augustin Pacha[21].

O chestiune deosebit de importantă a constituit-o cea a finanțării activității congregației. Surorile erau angajate în spitalele de stat, salariile lor constituind astfel o sursă de venit care era centralizată de către toate membrele unei comunități locale. O altă sursă o reprezentau donațiile, faptele de binefacere și colectele, în bani și produse, pe care surorile le efectuau periodic în întregul teritoriu diecezan și nu numai. Pentru aceasta ele solicitau aprobarea episcopului locului și a autorităților civile, mai precis a prefecților județelor, dar chiar și a Ministerului Artelor, Culturii și Cultelor. Această strângere de fonduri și bunuri era motivată de superioară prin faptul că în afara veniturilor proprii ale surorilor angajate și a donațiilor provenite de la credincioși, congregația nu beneficia de alte fonduri, în plus ea fiind obligată să aibe în grijă existența mai multor surori

---

[20] *** *Konstitutionen der Kongregation der Töchter des heiligen Franziskus von Assisi*, exemplar (manuscris) dactilografiat păstrat în ADT, Fond: Ordine Călugărești, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Mitteilungen und Rundschreiben vom Generalat 1912-1946".

[21] ADT, Fond: Ordine Călugărești, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Gründung der Provinz 1935/ Lage der Kongregation in Rumäniein 1940".

https://biblioteca-digitala.ro

bătrâne, care nu aveau pensie. Pe de altă parte, atunci când intrau în ordin, surorile puteau veni cu o „dotă", care de obicei consta în obiecte pesonale şi mai rar în bani. Acestea era puse în comun, dar la o eventuală părăsire a vieţii călugăreşti, ele reveneau celei care le-a adus cu sine. Conform statutelor congregaţiei, o călugăriţă care se hotăra să iasă din mănăstire, chiar dacă nu a adus cu sine nimic drept dotă, primea măcar atât cât să poată supravieţui printr- un trai decent în afara mănăstirii timp de câteva săptămâni[22].

Dreptul Canonic şi uzanţele fiecărui ordin, stipulau cu precădere în cazul celor feminine, obligativitatea numirii unui confesor fie din rândul clerului regular (preoţi-călugări), fie din cel al celui diecezan. În cazul franciscanelor de pe teritoriul Diecezei de Timişoara, prin hotărârea episcopului, au fost numiţi drept confesori la Lipova şi Radna călugării franciscani observanţi aflaţi la locul de pelerinaj Maria-Radna; la Lugoj şi Arad această funcţiune era îndeplinită, în mod obişnuit de către călugării franciscani minoriţi din cele două oraşe. Pentru surorile de la Timişoara, erau repartizaţi ca şi confesori, călugării salvatorieni din cartierul Elisabetin, dar şi un cleric diecezan, de regulă din cadrul curiei episcopale, care se îngrijea de viaţa spirituală a franciscanelor ce activau în spitalul călugărilor mizericordieni[23].

Problema cea mai des întâlnită în documentele păstrate cu privire la această congregaţie a constituit-o numărul mare de membre, care nu erau de cetăţenie română, şi care trebuiau să solicite la intervale regulate de timp reaprobarea prezenţei lor pe teritoriul românesc. În plus, ele erau adesea mutate dintr-un loc în altul, prin dispoziţia provincialei, fapt care îngreuna în unele cazuri activitatea desfăşurată în spitale. De asemenea mai aveau loc şi transferuri pe durate mai lungi sau mai scurte de timp între provincii, surorile din alte provincii rămânând uneori definitiv în provincia română. Chestiunea cetăţeniei călugăriţelor sau a călugărilor de orice ordin a fost stabilită prin legea pentru regimul general al cultelor din 22 aprilie 1928 şi prin Concordatul încheiat între România şi Sfântul Scaun în 1927 şi ratificat în 1929. Astfel, superiorii şi membrii ordinelor trebuiau să fie cetăţeni români pentru a-şi putea păstra această calitate pe teritoriul ţării. În cazul celor care nu beneficiau de acest drept, statul fixa un interval temporal în care aceştia să îşi poată clarifica situaţia. Călugăriţele sau călugării care nu doreau să devină cetăţeni români nu puteau fi rezidenţi pe teritoriul ţării în calitatea lor de persoane cu viaţă monastică sau cu demnităţi în cadrul ordinelor proprii. Excepţiile se constituiau din aceia care erau prezenţi în ţară pe o anumită perioadă de timp, ce putea fi prelungită şi pentru care se acordau aprobări de la Ministerul Cultelor şi Artelor. Noi ordine puteau fi fondate sau puteau să îşi deschidă mănăstiri pe teritoriul României doar cu acordul guvernului.

---

[22] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Kollekten 1937-1938, 1943".

[23] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Confessarii 1937, 1940".

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru anii 1936 şi 1939 sunt atestate cele mai multe cereri din partea surorilor franciscane (9, respectiv 7) pentru dobândirea cetăţeniei române. În vederea obţinerii acesteia, procedura stipula renunţarea la cetăţenia anterioară, necesitate unei identificări prin actul de naştere/botez, certificatul de moralitate, certificate privind domiciliul de la primăriile locale, acte de la spitalele unde au activat, din partea ordinului privind intrarea pe teritoriul ţării precum şi un act din partea episcopiei referitor la dispunerea asupra mijloacelor necesare traiului. Majoritatea surorilor şi-au înaintat actele pentru obţinerea cetăţeniei, pe care au şi obţinut-o. Transferul de surori, între provinciile congregaţiei, a făcut însă ca prezenţa unora din ele, de altă cetăţenie decât cea română, să fie o constantă în viaţa franciscanelor bănăţene, local activând surori provenite din Germania, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia şi chiar Iugoslavia[24].

Încercând o scurtă incursiune în activitatea sediului provincial şi al filialelor ordinului în Banat, în perioada 1923-1949, în baza documentelor păstrate putem observa că acestea au o evoluţie marcată cel mai adesea de problemele financiare sau de personal, deja menţionate. În ceea ce priveşte situaţia sediului provincial de la Radna, se constată că ordinul deţinea aici o singură casă aflată în proprietatea sa şi o unică proprie capelă. În toate celelalte filiale, locuinţele şi lăcaşurile proprii de rugăciune se aflau în spitalele de stat unde activau surorile. Tot la Radna se afla şi noviciatul, mai precis centrul de formare al tinerelor surori, găzduit tot în casa-mamă, care era totodată şi locul unde erau adăpostite surorile în vârstă, incapabile de muncă. Un bogat dosar arhivistic depistat recent ne relevă numele candidatelor şi novicelor care erau înveşmântate, care îşi depuneau primele lor voturi călugăreşti sau pe cele definitive, numite şi perpetue. De regulă aceste celebrări aveau loc în casa mamă, depunerile temporare de jurăminte putând avea loc şi în casele-filiale. Cererile candidatelor sau novicelor, precum şi ale surorilor erau adresate episcopului şi erau însoţite de o caracterizare a persoanei făcută, după caz, de superioara filialei sau de cea din Radna. La înveşmântări sau depuneri de voturi era invitat şi episcopul, prezent de cele mai multe ori. În cazul în care acesta nu putea lua parte, îl delega, de obicei pe confesorul surorilor, un călugăr franciscan sau chiar pe superiorul lor din Maria Radna. În alte rare situaţii era prezent parohul de Lipova, care reprezenta astfel autoritatea episcopală în cadrul ceremoniei[25].

Surorile franciscane din Radna au activat la Lipova în spitalul comunităţii locale, dependent direct de prefectura judeţului Timiş-Torontal. Plata călugăriţelor-infirmiere era realizată direct de către această instituţie, transferurile de personal fiind realizate de regulă, de comun acord între surori şi spital. Activitatea surorilor începuse în acest spital deja în anul 1907, fiind semnat de cele două părţi un contract de colaborare şi angajare.

---

[24] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Daten zur Staatsbürgerschaft der Schwestern. Verlängerungsgesuche zum Aufenthaltsrecht in Rumänien 1936-1941".

[25] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Gesuche und Protokolle zur Einkleidung und Gelübdeablegung 1933-1948".

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru a exemplifica atitudinea normală a autorităţilor, amintim că până în 1934, dar şi ulterior, contractul a fost reînnoit de fiecare dată, fără modificări, până în anul1948[26].

La Lugoj, franciscanele au fost prezente neîntrerupt începând din anul 1911, de la inaugurarea spitalului comitatens (devenit ulterior judeţul Caraş-Severin, ori Severin). Ele funcţionau aici în baza unui contract încheiat între prefectură şi superioara din Radna. Conform acestui act, surorile, în număr de cinci aveau drept atribuţii îngrijirea bolnavilor, ordinea şi curăţenia spitalului, spălarea albiturilor şi prepararea hranei. Pentru serviciile mai grele, prefectura urma să angajeze un servitor şi o servitoare, o spălătoreasă pentru igienizarea lenjeriei, iar pentru hrană se va îngriji să livreze zilnic cantităţile fixe de alimente necesare bucătăriei. În ceea ce privea partea medicală, călugăriţele-infirmiere urmau să fie supuse coordonării medicului-director al spitalului. Se asigurau pentru ele o locuinţă formată din trei camere, mobilier, haine de lucru, încălzire şi iluminat, hrana zilnică (în spital), spălatul lenjeriei, îngrijire medicală în spital în caz de boală– inclusiv operaţii chirurgicale, la nevoie - , un salariu de 1000 lei lunar, o capelă şi accesul liber şi permanent al preotului confesor. Acestuia i se vor plăti lunar suma de 500 lei „pentru caleaşcă". Pentru sosirea surorilor la Lugoj erau decontate cheltuielile de călătorie, iar pentru cele cu cetăţenie străină, se asigura şi obţinerea actelor necesare domiciliului. În caz de deces, oricărei călugăriţe i se asigura achitarea costurilor unei înmormântări simple. Contractul era încheiat pe o durată de trei ani, fiind valabil de la 1 ianuarie 1927, urmând a fi reînnoit la termen. Dacă acest lucru nu se realiza, atunci el rămânea valabil şi pe mai departe. Putea fi reziliat doar motivat, părţile trebuind să se înştiinţeze reciproc cu şase luni înainte de data încetării colaborării.

Chestiunea cooperării franciscanelor cu spitalul din Lugoj va reveni în actualitate abia la 30 decembrie 1941, când prefectura judeţului Severin, serviciul financiar le înştiinţa pe surori prin adresa nr. 24731 că, începând din 1 iulie 1941, contractul lor nu le va mai fi reînnoit. Motivul era că nu toate surorile angajate deţineau cetăţenia română, fapt care contravinea alineatului 3 din decretul-lege 3286/1940, care modifica articolul 36 din legea pentru regimul general al cultelor religioase din 1928. Conform acestei modificări de lege, nu puteau rămâne în ţară şi activa în ordine sau congregaţii monastice, membrii care nu doreau sau nu reuşeau să dobândească cetăţenia română. Răspunsul superioarei Sr. Maria Victoria Juris din Radna nu s-a lăsat aşteptat. La 23 ianuarie 1941, ea aducea la cunoştinţa prefectului din Lugoj faptul că, în afară de un unic caz, toate surorile au cetăţenia română, iar cea în cauză, a depus deja actele în acest sens şi aşteaptă soluţionarea pozitivă a dosarului ei. În lumina acestei stări de fapt, motivaţia prefecturii era una neîntemeiată, iar surorile ar fi trebuit să rămână la posturi. Între timp, episcopul Pacha a cerut, prin scrisoarea nr 300/ 22 ianuarie 1941 sprijinul urgent în soluţionarea pozitivă a chestiunii episcopului greco-catolic de Lugoj, Ioan Bălan. Solicitarea se baza pe mai

[26] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Niederlassungen in Radna und Lippa 1933-1934".

https://biblioteca-digitala.ro

vechea colaborare şi sprijinul direct acordat surorilor franciscane de defunctul prepozit capitular Ioan Boroş. Superioara din Radna s-a adresat la rândul ei, printr-o epistolă din 12 februarie 1941, direct prefectului, reclamând refacerea contractului în baza bunelor servicii aduse de surori spitalului şi întregului oraş. Cert este că din corespondenţa ulterioară reiese intenţia prefecturii, transpusă şi în fapt, de a angaja în locul celor cinci călugăriţe catolice, alte cinci de confesiune ortodoxă, provenite din mitropolia Moldovei şi Sucevei. Chestiunea s-a agravat până în lunile mai şi iunie, atât datorită iminenţei expirării termenului preavizul de şase luni, stipulat în contract, cât şi faptului că episcopul Pacha s-a adresat în această problemă Ministerului Instrucţiei, Educaţiei, Cultelor şi Artelor, care a indicat calea judecătorească drept unicul mod de rezolvare al litigiului. Un rol important pare să îl fi avut şi Nicolae Brânzeu, prepozitul capitular greco-catolic de Lugoj, care i-a indicat episcopului Pacha şi superioarei franciscanelor din Radna căile legale şi demersurile birocratice de urmat în soluţionarea demersului. Documentele păstrate nu sunt concludente în ceea ce priveşte rezolvarea problemei contractului. Cert este că în 1943 Vasile Ilea, directorul spitalului de stat din Lugoj, le înştiinţa pe călugăriţe asupra condiţiilor în care se puteau face transferuri sau concedieri, situaţia membrelor congregaţiei fiind una sigură, datorită măsurilor adoptate, ele putându-şi continua activităţile medicale în condiţii identice cu cele de până atunci. Însăşi schematismele diecezane atestă întreaga continuitate a trudei călugăriţelor franciscane în spitalul oraşului[27] Lugoj până în anul 1948[28].

Activitatea franciscanelor ca infirmiere în oraşul Timişoara debutează începând din anul 1934, când datorită lipsei acute a personalului calificat pentru îngrijirea bolnavilor din Spitalul Mizericordienilor, priorul local Klinovszki Ladislau a cerut în mod oficial ajutorul Congregaţiei Fiicelor Sfântului Francisc de Assisi, cu sediul la Radna. Cu aprobarea superioarei generale Maria Flora, de la Budapesta, a provincialei Maria Fabiana Fleisz, de la Radna şi a episcopului Pacha, clauzura unică a conventului mizericordian a fost împărţită în două distincte, una pentru călugăriţe şi alta pentru călugări. În aceste condiţii se încheie la 25 august 1934 un contract prin care se hotărăşte sosirea a patru franciscane în vechiul convent mizericordian şi implicarea lor directă în truda medical-caritativă[29] locală.

După doar doi ani, la începutul anului 1936, timp în care cu siguranţă efortul călugăriţelor a fost apreciat de lumea medicală, dar şi de cetăţenii oraşului Timişoara, spitatul de stat de aici, cunoscut şi sub denumirea de „Sanatoriul Bega", solicita episcopiei un număr de cinci

---

[27] Deşi din documente reiese că este vorba de spitalul judeţean, schematismele diecezane se referă permanent la spitalul orăşenesc, neamintind pentru Lugoj de o altă prezentă a franciscanelor în vreun alt aşezământ medical. Despre cel din Lipova, se pomeneşte însă mereu, ca despre un spital al judeţului Timiş-Torontal!

[28] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Niederlassung in Lugosch 1934, 1940-1941, 1943".

[29] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Barmherzige Brüder", Dosar „Franziskanerinnen im Konvent der Barmherzigen Brüder Temeswarer 1934".

https://biblioteca-digitala.ro

călugăriţe infirmiere franciscane pentru a fi angajate în respectiva instituţie. Cererea este prezentată de către episcop provincialei din Radna care, la 1 iulie 1936, prezenta o listă de zece surori care ar putea prelua serviciul la infirmieria spitalului. Dintre acestea sunt alese de către doctorul Neagoe directorul aşezământului un număr de cinci persoane: Martina Kantor, Bonifacia Matuschek, Magdalena Weichand, Melania Juris şi Callista Jank (redate aici cu numele laic), ele urmând a-şi începe serviciul la 1 august 1936. După nici o lună, Spitalul de Stat prin conducătorul său, dr. Popovici, solicita aceleiaşi episcopii încă două călugăriţe pentru infirmieria secţiei oculiste, fapt care este aprobat, încă două surori sosind la Timişoara. În aşezământul de sănătate aflat în cartierul Elisabetin (Timişoara III), franciscanele activau în secţia de chirurgie, cea destinată tratării bolilor de vedere fiind situată în cartierul Cetate (Timişoara I), vizavi de Spitalul Mizericordienilor. Şi la Timişoara, ca şi la Lugoj, surorile locuiau în incinta spitalului şi le era garantată amenajarea şi funcţionarea unei capele proprii. Din acest motiv, la 20 noiembrie 1936, episcopul Pacha îl înştiinţa pe P. Norbert Kerl SDS, călugăr salvatorian şi administrator parohial în parohia Timişoara III, cu privire la amenajarea capelei franciscanelor şi a binecuvântării ei, printr-un delegat episcopal, prelatul papal Lothar Unterweger. De asemenea, episcopul solicita călugărilor salvatorieni să se repartizeze în aşa fel încât să celebreze sf. Liturghie în fiecare duminică şi sărbătoare în capela amintită. În mod implicit era numit drept confesor P. Karl Haubenreich SDS, care venea aici din mănăstirea salvatorienilor din Elisabetin[30].

Încă de la fondarea sa în anul 1914, spitalul comitatens din Arad a beneficiat de serviciile de infirmiere ale franciscanelor din Radna. Acest fapt este atestat de adeverinţa eliberată la 1 noiembrie 1934, pentru surori, de către directorul unităţii, doctorul Moldovan. Şi aici, ca şi în celelalte oraşe, surorile funcţionau în baza unui contract încheiat între autorităţile judeţene şi provincială. În 1934 activau la Arad un număr de şapte călugăriţe care, în afară de una, erau de o altă origine decât cea română. Aceasta va face ca la 18 iunie 1935, directorul să se adreseze decanului (protopopului) de Arad, solicitându-i atenţionarea franciscanelor în privinţa reclamării cetăţeniei române, fără de care acestea nu ar mai fi putut funcţiona în spital, iar contractul între această instituţie şi ordin nu ar mai fi putut fi reînnoit. Situaţia pare să fi fost una relativ complicată şi cu câţiva ani înainte, mai precis în 1932, când doctorul Moldovan se plângea de desele transferuri ale surorilor între provincii şi între filialele din Banat. În plus, majoritatea celor venite din alte provincii nu cunoşteau limba română, ele provenind fie din Ungaria fie din Cehoslovacia, conducerea spitalului nefiind înştiinţată asupra detaşărilor respective. Directorul instituţiei propunea tot acum soluţionarea situaţiei, printr-un program zilnic bine stabilit pentru fiecare soră în parte, iar dacă erau acceptate condiţiile lor, urma a fi încheiat un contract provizoriu. În caz contrar, surorile urmau să se retragă din serviciu până la 31 decembrie 1932. Evoluţiile ulterioare au dovedit continuitatea

[30] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Niederlassungen in Temeswar 1934, 1936".

https://biblioteca-digitala.ro

activităţii călugăriţelor infirmiere la Arad, nu fără întrerupere, până în 1948[31]. Astfel, între 1927-1936, ele serveau în spitalul orăşenesc local, pentru ca în schematismele din 1940 şi 1943 ele să nu fie deloc menţionate aici. Conform celui din 1948, franciscanele sunt din nou prezente la Arad, de această dată în căminul de femei şi copii „Johanna Vásárhelyi" [32]. Înschematismele din 1931, 1934 şi 1937, în Arad, surorile au mai activat în sanatoriul doctorului Pozsgay.

În afara diecezei de Timişoara, franciscanele erau active şi pe teritoriul celei de Oradea, mai precis la Beiuş. Prezente aici din anul 1907, ca iniţiativă a episcopului greco-catolic de Oradea, surorile au desfăşurat o activitate meritorie în spitalul orăşenesc cel puţin până în 1943. Şi în această instituţie truda călugăriţelor a fost reglementată printr-un contract oficial, ele locuind în incinta spitalului. O plângere a franciscanelor către Nunţiul Apostolic cu privire la unele greutăţi pe care le întâmpinau în raport cu conducerea spitalului care, conform scrisorii, dorea înlăturarea lor pe motive confesionale şi etnice, relevă faptul că de-a lungul timpului datorită muncii depuse cu devotament un număr de şapte surori s-au expus unor grave boli care le-a costat viaţa. În tot acest timp cunoaşterea limbii române şi slujirea bolnavilor indiferent de apartenenţă etnică – majoritatea fiind români – a reprezentat o constantă pentru ele. Soluţionarea problemei de la Beiuş nu îşi găseşte reflectarea în sursele arhivistice sau bibliografice, pentru rezolvarea ei fiind necesare ulterioare cercetări[33].

Un aspect interesant, mai rar întâlnit, îl constituie prezenţa unor novice catolice, devenite ulterior surori, de rit bizantin. Este vorba de Socaci Margareta, născută în 1909 şi originară din Ocna Şugatag, pentru a cărei înveşmântare din vara lui 1938 s-a cerut dispensa necesară de la Congregaţia pentru Riturile Orientale de la Roma, prin intermediul Nunţiaturii Apostolice din ţara noastră. Această derogare era necesară deoarece o tânără de rit diferit faţă de cel latin dorea să intre într-o mănăstire a cărei ordine interioară şi practică liturgică era diferită de a candidatei. Cu un an înainte se urmaseră aceleaşi proceduri pentru două

---

[31] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Niederlassungen in Arad 1932, 1934".

[32] *** *Schematismus Cleri Administraturae Apostolicae super partem Dioecesis Csanadiensis in Rumenia existentis, pro Anno Domini 1927*, Timişoara, Typis Typographiae „Gutenberg", p. 43-44, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Timisoarensis pro Anno Domini 1931*, Timişoara, Typis Typographiae „Gutenberg", 1931, p. 42, ****Schematismus Cleri Dioecesis Timisoarensis pro Anno Domini 1934*, Timişoara, Typis Typographiae „Victoria", 1934, p. 50-51, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Timisoarensis pro Anno Domini 1937*, Timişoara, Typis Typographiae „Victoria", 1937, p. 83-84, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Timisoarensis pro Anno Domini 1940*, Timişoara, Typis Typographiae „Victoria", 1940, p. 88-89, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Timisoarensis pro Anno Domini 1943*, Typis Typographiae „Victoria", 1943, p. 94-95, *** *Schematismus Cleri Dioecesis Timisoarensis pro Anno Domini 1948*, Typis Typographiae „Victoria", p. 92-93.

[33] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Niederlassung in Beiuş 1934, 1943".

https://biblioteca-digitala.ro

novice Negrean Roza şi Negrean Ana. Existenţa unor candidate de acest rit[34], varietatea originii etnice a călugăriţelor, face ca Fiicele Sfântului Francisc din Radna să fie poate una dintre cele mai variate congregaţii feminine, ca şi componenţă, din Dieceza de Timişoara în perioada inter- şi chiar postbelică.

Prin solicitarea cu nr. 5711 din 1948, resortul român al cultelor, prin Direcţiunea Cultului Catolic solicita provincialei Sr. Maria Blanka Bonk un chestionar amănunţit care să conţină denumirea ordinului, numele popular, duplicate privind documentele de aprobare, un scurt istoric al congregaţiei, numărul actului de înscriere la Ministerul Cultelor, lista filialelor, numele tuturor surorilor şi separat al celor prezente în fiecare filială, natura ordinului (activă/ contemplativă), activităţile desfăşurate, lista proprietăţilor, regula de viaţă monastică şi numele şi datele superioarei. Prin scrisoarea cu nr 78 din 20 martie 1948, surorile răspundeau în mod amănunţit doleanţelor ministeriale, comunicând, între altele, un număr de 67 de surori repartizate în şapte centre: casa provincialatului din Radna (singura prorpietate a ordinului), una în spitalul din Timişoara III, alta la Spitalul Mizericordienilor, la spitalul de stat din Lipova, la spitalul din Lugoj, una la Beiuş şi alta la orfelinatul din Arad „Johanna Vásárhelyi", aparţinând de parohia centrală a oraşului. Cererea ministerului reprezenta practic una dintre măsurile de „inventariere" a bunurilor ce urmau a fi preluate de către stat prin desfiinţarea ordinelor călugăreşti la 1 august 1949[35]. Casa surorilor din Lipova a fost confiscată şi transformată în spital TBC, capela din interiorul ei fiind pur şi simplu demolată. Actele de predare-primire au fost datate la 17 august 1949, conţinând lacunar lista obiectelor mobile şi imobile preluate. Surorile au fost internate iniţial, la fel ca şi cele de Notre Dame, trăind până după 1990, în fostul convent franciscan de la Orăştie, la un moment dat şi el „mănăstire-lagăr" pentru călugăriţele catolice din România, provenite din mai multe ordine. Unele franciscane au supravieţuit epocii comuniste, izbutind să se reorganizeze prin grija superioarei M. Sabina Iuliana Nagy şi a episcopiei de Timişoara, în 1993, în oraşul de pe Bega, în cartierul Elisabetin. Aici a fost construită între 2003-2004, o nouă mănăstire, iar din din 2006 s-a deschis şi un centru de îngrijire medicală paleativă, de tip *hospice*, surorile revenind la vechea lor activitate pusă în slujba celor suferinzi[36].

b. Ordinul Fraţilor Minori (Franciscanii Observanţi);

Prezenţi încă din Evul Mediu în Dieceza de Cenad, franciscanii observanţi au mai fost atestaţi în ultimele clipe ale acestei vechi episcopii doar la Szeged şi Maria-Radna. Modificările de frontiere de după Primul Război Mondial au determinat ca ei să fie nevoiţi a se reorganiza. Începând din 1757, Conventul din Maria Radna, ca şi cel de la Szeged, aparţinuseră

---

[34] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Griechisch-Katholische Novizinnen 1937-1938".

[35] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Auflösung 1948-1949".

[36] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Töchter des heiligen Franziskus von Assisi", Dosar „Dokumenten 1990-2008".

https://biblioteca-digitala.ro

provinciei franciscane a Sfântului Ioan din Capistrano, fapt care conferise călugărilor şi numele de „capistrani". Deşi în 1900, unele mănăstiri cu tradiţie din Slavonia au fost rearondate unei alte entităţi teritorial-administrative monastice, iar în 1902 şi 1903 conventele din Baia de Criş, Deva şi Vinţul de Jos au fost transferate Provinciei Sfântului Ştefan, denumită şi „Provincia Transilvaniei", după 1919 doar mănăstirile de la Maria Radna, Satu Mare şi Căpleni mai rămăseseră ca membre ale provinciei capistrane pe teritoriul României. În aceste condiţii, călugării vechii provincii capistrane s-au retras în mare parte în Ungaria, dintre ei rămânând în România numai circa zece preoţi şi fraţi laici. Aceştia s-au alăturat provinciei transilvane, căreia, începând din 25 aprilie 1924 îi aparţinea şi Maria Radna. Predarea s-a făcut de către guardianul P. Emmanuel Pesti şi vicarul său Othmar Raab. Provincialul transilvan, P. Leonard Trefan, definitorul P. Vitalis Sandor şi guardianul din Deva, P. Dr. Cassianus Albert au preluat conventul în numele noii administraţii monastice. Dintre membrii vechii comunităţi doar P. Othmar, originar din Sântana, şi fratele laic Elias Kónya, rămăseseră aici. În acest context, pentru o scurtă perioadă de timp, provincia transilvană îşi mută centrul de pregătire al novicilor la Radna[37].

Istoria ordinului franciscan în Dieceza de Timişoara se confundă practic, începând din momentul 1924/1930, cu cea a acestui renumit loc de pelerinaj şi cu a parohiei locale. Între 1924-2003 singura prezenţă a observanţilor în dieceză a rămas cea de la Maria Radna. În acelaşi timp, cel mai mare loc de pelerinaj al acestei zone se permanentizează tot la Maria-Radna, unde sosesc în fiecare an credincioşi catolici de toate naţionalităţile, dar şi mulţi de alte confesiuni.

Din punctul de vedere al provinciei schimbarea apartenenţei avusese loc într-un moment marcat încă de marele incendiu din 9 mai 1923. Pornit de la o simplă scânteie produsă la coşul bucătăriei, el a distrus întreg acoperişul de şindrilă al mănăstirii, al bisericii, vitraliile, s-au prăbuşit şi distrus candelele baroce din argint masiv, a pierit o întreagă parte de bibliotecă lăsată donaţie de diverşi preoţi şi adăpostită în tractul apartamentului episcopal. Pompierii sosiţi din Radna, Lipova, Neudorf, Zăbrani, Ghioroc şi chiar Arad nu au putut face nimic altceva, decât să înlăture bârnele şi resturile fumegânde. Icoana făcătoare de minuni a Sf. Fecioare a fost scoasă şi mutată în capela „Maria Lourdes", în exterior, la intrarea în biserică. După sinistru s-a luat imediat iniţiativa organizării şi strângerii de colecte, trecându-se şi la hotărârea modului de restaurare a celor distruse de incendiu. Chiar şi orga construită de familia meşterilor Wegenstein, în anul 1905, avusese într-atât de suferit încât a putut fi folosită din nou abia în 1935. Clopote nu existau deoarece fuseseră rechiziţionate pentru necesităţi de război la 22 ianuarie 1917. Abia în august 1921 sunt aduse, sfinţite şi montate trei noi bucăţi de dimensiuni modeste, turnate la firma lui Friedrich Hönig din Arad[38].

---

[37] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I., p. 232-233.

[38] *Ibidem*, p. 124, 128, 130, precum şi în ADT, Fond: Pfarrei Maria-Radna, Dosar „Glocken" şi Dosar „Orgel".

https://biblioteca-digitala.ro

Din punct de vedere educativ, franciscanii au întreţinut mereu câte o şcoală pe lângă mănăstirile proprii. La Radna este atestată o astfel de instituţie deja în 1650, cu circa 35 de elevi. Această situaţie este întâlnită şi după 1924, când franciscanii observanţi deţineau şi întreţineau o şcoală primară confesională la Radna, procesul educativ desfăşurându-se pentru unele perioade de timp în mai multe limbi, cel mai probabil, în maghiară, germană şi română, uzuale în zonă. Între 1901-1913 mai funcţionase şi un *Collegium Seraphicum*, care însă a fost transferat la Satu Mare şi apoi la Baja, nemaicunoscându-se detalii despre ulterioara sa existenţă[39].

Ca parte a marii familii franciscane, călugării din Radna au serbat şi ei, în 1926, alături de întreg ordinul, jubileul a 700 de ani de la moartea Sfântului Francisc de Assisi. Cu această ocazie, pe colina din spatele mănăstirii a fost ridicată o frumoasă statuie din marmură a întemeietorului, alături de altele comune ordinului, precum: Sf. Anton de Padova, Sf. Ioan din Capistrano, Sf. Clara de Assisi, Sf. Agnes, Sf. Elisabeta de Turingia şi sf. Ludovic de Toulouse[40].

În anul 1930 franciscanii din Transilvania şi-a convocat capitlul provincial la Mediaş. Conducerea provinciei era formată dintr-un provincial, un custode, patru definitori şi un secretar. Ei erau cu toţii desemnaţi pentru un mandat de trei ani, alegerile desfăşurându-se în mod liber şi secret. După momentul de la Mediaş a rezultat următoarea componenţă a conducerii: P. Carolus Imets-provincial, P. Leonard Trefán-custode, P. Timotheus Trefán, P. Pelbart Fodor, P. Jucundian Genszky şi P. Benvenutus Máthé, ca definitori, iar P. Processus Szakács-secretar. Dintre aceştia, P. Timotheus Trefán era guardianul mănăstirii din Radna, iar alţi doi, P. Jucundian Genszky[41] şi P. Benvenutus Máthé[42] vor deveni şi ei, în decursul timpului, guardiani ai acestui convent[43].

Începând din 1911 a fost inaugurată o carte de oaspeţi a conventului. Ea ne oferă informaţii şi despre vizitatorii iluştri, dar şi despre convent ca loc al desfăşurării multor exerciţii spirituale pentru învăţătorii catolici, pentru preoţi sau chiar ca loc de refugiu pentru două surori-novice (din păcate nu este precizat ordinul căruia îi aparţineau), Sr. Gabriela şi Sr. Fidelis în ianuarie-februarie 1945, în timpul deportărilor la muncă forţată în URSS. Ultima notare în album este cea a lui Hans Fisch, avocat şi prieten al conventului, terţiar franciscan, din 26 mai 1946. Revenind la exerciţiile

---

[39] *Idem*, p. 230, precum şi în ADT, Fond: Pfarrei Maria-Radna, Dosar „Pfarrschule".

[40] *Idem*, p. 230, dar şi în Dr. P. Timotheus Trefán OFM, *Andachtsbüchlein zum Gebrauche der frommen Wallfahrer auf dem GnadenorteMaria-Radna*, Cluj-Klausenburg, Druckerei „Heiliger Bonaventura", 1929, p. 16-21, broşură apărută şi în limba maghiară în acelaş an şi la aceiaşi editură (proprietatea franciscanilor) sub titlul *Vezérkönyv a máriaradnai kegyhelyen végzendő ájtatosságokhoz* (în versiunea maghiară referirile la statuile sfinţilor franciscani se regăsesc la paginile 15-19).

[41] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. P. Jucundian Genszky".

[42] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. Benvenutus Máthé".

[43] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I., p. 234-235.

https://biblioteca-digitala.ro

spirituale pentru învăţători, ele au fost organizate anual în perioada 1928-1939, fiind prezidate de franciscanii din Radna, de alţii invitaţi din alte centre, chiar şi de peste hotare, de călugări benedictini, oratorieni sau de salvatorienii din Timişoara. Exerciţiile aveau loc întotdeauna vara şi durau circa o săptămână, adresându-se învăţătorilor germani şi maghiari. La Timişoara, în mănăstirea călugăriţelor de Notre Dame erau organizate astfel de exerciţii pentru învăţătoare. Atât la Radna, cât şi la Timişoara, referenţii erau personalităţi ale lumii intelectuale şi spirituale catolice germane sau maghiare, care se bucurau de un bun renume. Organizarea exerciţiilor spirituale a contribuit realmente la împrospătarea vieţii religioase şi morale a învăţătorilor, dar şi a diecezei, generând o înnoire a vieţii liturgice. În august 1936 a luat parte la ele şi Augustin Pacha, tocmai pentru a accentua importanţa acestor zile aparte. Cea mai amplă prezenţă a fost cea din 1933, cu un număr de 65 de învăţători. Pentru cei de condiţie mai modestă, episcopul achita personal costurile participării[44].

Un element interesant în organizarea conventelor franciscane, regăsit şi la Maria Radna este funcţia de *Syndicus Apostolicus*. Franciscanii fiind călugări cerşetori, nu au avut niciodată voie să deţină bani sau vreun fel de avere, totul aparţinând ordinului şi comunităţii monastice. Din acest motiv ei însărcinau un laic de încredere să administreze financiar mănăstirea şi să ţină contabilitatea. Aceşti „syndicii" erau adesea personaje de rang înalt şi cu renume în societatea vremii, fapt ce se observă deja din veacul al XVIII-lea, prin nobili ca Jakob Josef von Salbeck sau Karl Samuel Neumann von Buchholt[45] La începutul secolului al XX-lea în această funcţie a fost numit Josef Pellegrini, antreprenor de construcţii, care a şi colaborat substanţial la diversele lucrări de la Radna. Ultimul syndicus cunoscut a fost Dr. Michael Martzy[46] din Timişoara, născut la Elek, în Ungaria de azi, şi remarcat în societatea bănăţeană ca redactor de ziar, preşedinte al comunităţii bisericeşti romano-catolice din Timişoara-Cetate, lider al Asociaţiei Populare Catolice la nivel diecezan, membru al Comitetului Şcolar Diecezan. El a deţinut funcţia amintită, la Radna, între 3 ianuarie 1923 şi până la decesul său survenit la 13 iulie 1943.

Prezenţa franciscanilor implica adeseori şi întemeierea unor comunităţi de terţiari[47]. Fondaţi încă de către sfântul Francisc de Assisi, ca a de a treia ramură a familiei franciscane clasice, după ramura I a călugărilor şi a II-a a călugăriţelor, ei sunt de fapt laici catolici, de cele mai multe ori căsătoriţi, care îşi propuneau să urmeze o simplă viaţă creştină, bazată pe valorile Evangheliei, făcând penitenţă, fapte bune, pelerinaje şi organizând

---

[44] *Ibidem*, p. 236-239, precum şi în Dr. *theol.* Franz Kräuter, *Erinnerungen an Bischof Pacha. Ein Stück Banater Heimatgeschichte*, Bucureşti, editura ADZ, 1995 p. 120.

[45] Karl Samuel Neumann von Buchholt a jucat un rol deosebit în veacul al XVIII-lea în aplicarea măsurilor imperiale de colonizare a Banatului, mai ales în zona colinară a Lugojului (cf. Dr. Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Th. Breit Druck + Verlag GmbH, 1992, Marquartstein, p. 1354-1355).

[46] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I., p. 248.

[47] *** *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg-Basel-Wien, 2009 (Sonderausgabe), vol. XI., San - Thomas, Herder-Verlag p. 1349-1352.

https://biblioteca-digitala.ro

reuniuni periodice, chiar şi congrese, împreună cu ceilaţi membri ai ordinului franciscan terţiar. Terţiari similari apar şi în cadrul altor ordine, precum benedictinii (numiţi aici şi oblaţi), dominicanii şi premonstratensii. În spaţiul actual al Diecezei de Timişoara, în formă organizată, terţiarii apar în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea la Maria Radna, Vinga, Sântana, Periam. Jimbolia, Ciacova, Cărani, Şagul, Remetea Mică, Kikinda (azi în Serbia), Iecea Mare, Orţişoara, Giarmata, Aradul Nou, Sânmartin (Arad) şi Timişoara-Iozefin. Franciscanii din Radna vizitau anual aceste comunităţi unde organizau zile de meditaţii, exerciţii spirituale şi întâlniri cu membrii terţiari. Până în 1927, evidenţele intrării în această ramură franciscană cumulează 1735 de membri din întregul Banat.

Activitatea terţiarilor cunoaşte un avânt în Banat şi celelalte teritorii diecezane până în 1926. În acel an a fost convocat la Maria Radna, de sărbătoarea Rusaliilor, congresul la nivel naţional terţiar, manifestare cu o frumoasă participare a membrilor. În doar zece ani se constată un oarecare declin, doar în Timişoara, Aradul Nou şi Radna fiind estimaţi circa 350-400 de membri. Cu toate acestea, ordinul terţiar a funcţionat neîntrerupt, chiar şi în perioada comunistă, în mod discret însă şi fără a-şi face simţită prezenţa în mod public[48].

Cele mai importante activităţi ale franciscanilor din Radna rămân de departe pelerinajele. Acestea erau iniţiate anual de către fiecare comunitate în parte, dar existau şi altele, cu caracter general, la care participau foarte mulţi credincioşi. Pentru satele germane, maghiare, române (în număr de două romano-, dar mult mai multe greco-catolice) bulgare şi croate, drumul anual la Radna, organizat mereu la aceiaşi dată, reprezenta un eveniment deosebit. Se pleca pe jos, iar căruţele erau folosite doar pentru bagaje sau pentru înnoptat, uneori chiar şi preotul mergea cu pelerinii, în fruntea coloanei aflându-se crucea, steagurile şi statuia sf. Fecioare, folosită doar la procesiuni şi împodobită cu haine şi panglici albe sau albastre, special croite, călătoria durând uneori între câteva zile şi char peste o săptămână. Cei care purtau crucea aveau de regulă şi o cutie în care locuitorii satelor prin care se trecea depuneau donaţii în bani, ce erau dăruiţi la final, mănăstirii din Radna. Se făceau opriri doar la locurile dinainte stabilite şi devenite tradiţionale în timp. La fel, se înnopta în condiţii extrem de simple, în sate şi la persoane care deja îi mai găzduiseră pe pelerini. În deplasări se interpretau cântece religioase, se recita rugăciunea rozariului şi se ţineau predici în staţiile de popas. Un astfel de loc a fost şi cel de la arţarul secular (dispărut după anul 2000) de dinaintea satului Neudorf, unde se odihneau de regulă, o ultimă dată, cei care veneau dinspre Timişoara. La destinaţie pelerinii erau aşteptaţi de fiecare dată de un călugăr care îi saluta jos, lângă drum, în faţa bisericii, după care urca împreună cu cei sosiţi în bazilică, unde era intonat *Te Deum*-ul şi erau rostite alte rugăciuni. Clopotele bisericii răsunau pentru fiecare cortegiu de pelerini sosiţi. După toate astea se aşternea odihna, liturghia urmând de regulă a doua zi, dis de dimineaţă, până atunci credincioşii putându-se spovedi şi lua parte la diverse devoţiuni sau vizita bazilica şi holurile ei umplute de-a lungul timpului cu obiecte aduse ca mulţumire pentru diverse minuni şi haruri dobândite.

[48] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I., p. 250-252.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru mulţi dintre credincioşi, de obicei ţărani şi mici meşteşugari, pelerinajul la Radna reprezenta o binevenită „schimbare de peisaj", o experienţă deosebită prin care puteau intra în contact cu lumea satelor mai îndepărtate, a orăşelelor, a altor naţionalităţi, confesiuni şi culturi[49]. Dacă la Şumuleu Ciuc participanţii la pelerina sunt în special maghiari, la Radna participă şi azi reprezentanţi din toate cele şapte naţionalităţi catolice ale Banatului, la care se adaugă, cu anumite ocazii, şi ţiganii, veniţi şi ei pentru un acelaşi ţel spiritual.

În multe oraşe, precum Timişoara, Lugoj, Arad, dar şi în localităţi mai mici ca Jimbolia, Sânnicolaul Mare, Sântana existau asociaţii de pelerinaj, special constituite pentru a organiza anual evenimentul deplasării la mănăstirea franciscanilor. În acest sens erau convocate întruniri, se alegea un preşedinte, se redacta un statut, existând chiar şi un steag al organismului, care era purtat cu mândrie în călătoriile spre Radna[50].

La nivel diecezan erau organizate, cu precădere în deceniile trei şi patru pelerinaje cu un specific aparte: cel al clerului, al bărbaţilor[51], al femeilor catolice. Unele erau iniţiate de diversele şcoli catolice, iar altele erau făcute cu anumite ocazii speciale: cel de la Anul Sfânt 1933[52] (1900 de ani de la moartea şi învierea lui Cristos), cel jubiliar de la 1500 de ani de la conciliul de la Efes (în 1931), organizat datorită faptului că în cadrul amintitului conciliu fusese proclamată dogma Sfintei Fecioare Maria, ca „Născătoare a lui Dumnezeu". În toamna aceluiaş an, 1931, a avut loc şi pelerinajul jubiliar în cinstea Sfinţilor Anton de Padova şi Elisabeta de Turingia[53], ambii călugări, membri ai ordinului franciscan. Din punct de vedere statistic, anul cu cea mai mare participare la pelerinajele patronate de franciscani la Radna a fost 1935 când, pe durata întregului an au sosit la Radna, în total, 73.000 de credincioşi[54].

Printre numeroşii pelerini se afla adesea şi episcopul Augustin Pacha, care a luat parte personal atât în tinereţe (1894), cât şi mai târziu, când devenise deja episcop, la pelerinajele la Radna (1935). De cele mai multe ori îi ajuta pe călugării şi preoţii veniái stând în scaunul de spovadă şi ascultând confesiunile, apoi conducea personal devoţiunea Calea Crucii pe dealul din spatele bazilicii actuale, celebra mereu liturghia solemnă unde invita preoţi cu bune calităţi oratorice să ţină predicile. Deseori se amesteca

---

[49] *Ibidem*, p. 260-261, 268-269, 274. Pe larg despre pelerinajele la Maria Radna, în Martin Roos, *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas*, vol. II, Ed. Schnell&Steiner, Regensburg 2004.

[50] *Idem.*, vol. I., p. 262-265. În vol. II., p. 527-558.

[51] *Idem*, vol. I., p. 272-273, 279.

[52] *** *Az Úr Jézus megváltó kereszthalálának 1900. évfordúlója alkalmából 1933 szeptember 7. és 8.-án (Kisboldogaszony napján) Mára-Radnán tartandó ünnepségek kézikönyve -1933-*, A "Sonntagsblatt"-könyvnyomdában Temesvárott, 1933, p. 1-16. Broşura conţine programul, rugăciunile şi cântecele fixate pentru pelerinajul din 8 septembrie 1933 la Maria-Radna.

[53] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I., p. 276.

[54] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Acta varia 1932-2003",.

https://biblioteca-digitala.ro

în mulţime şi intra în vorbă cu credincioşii pentru a afla de unde au venit sau cum le-a fost călătoria[55].

Un aspect cu totul interesant l-au constituit pelerinajele ce s-au desfăşurat în perioada comunismului când, în pofida tuturor opreliştilor credincioşii au continuat să sosească în zilele rezervate propriilor comunităţi sau la cele generale din 15 august şi 8 septembrie. Pentru a putea organiza şi oferi un cadru oficial călătoriei, dar mai ales pentru a obţine o zi liberă de la servici sau chiar un mijloc de transport (autobuz), iniţiatorii simulau o „Excursie la Băile Lipova", iar astfel biroul de turism punea la dispoziţie mujlocul de transport necesar. Călătoria se transforma însă rapid în pelerinaj, ţelul obligatoriu fiind Maria Radna, după participarea la liturghia şi la devoţiunile aferente urmând eventual şi trecerea pe la Băile Lipova...[56]

Mănăstirea călugărilor franciscani şi locul de pelerinaj de la Maria Radna au constituit mereu pentru tinerii preoţi un loc preferat în care puteau să îşi celebreze una dintre primele Sfinte Liturghii, dacă nu chiar cea dintâi din viaţa lor. Obiceiul catolic prevede că orice tânăr preot celebrează prima sa liturghie, numită primiţie, în satul natal, în mijlocul familiei şi a comunităţii natale. Cu toate acestea, unii dintre preoţi şi-au ales biserica de la Maria-Radna şi familia franciscană de aici drept loc pentru primiţie. La fel se întâmpla şi în cazul liturghiilor jubiliare de 25 sau 50 de ani de preoţie[57].

În perioada 1922-1998 au activat la Radna, ca guardiani şi parohi, următorii franciscani: 1922-1923: P. Ferdinand Kaizer[58], 1923-1924: P. Emmanuel Pesti – ultimul guardian din cadrul provinciei capistrane, 1924-1933: P. Timotheus Trefán (+ Făgăraş, 1946)[59], 1933-1935: P. Berard Vitéz (+ Batiz, 1968), paroh între 1934-1936, P. Odorich Stöckl, 1935-1939: P. Jucundian Genszky, parohi fiind: 1936-1937: P. Konstantin Weldin, iar între 1937-1938: P. Leander Hajdú, 1939-1942: P. Benvenutus Máthé, 1942-1945: P. Hermenegild Stöckl (+ Riedlingen, Germania, 24 mai 1988)[60], 1945-1948: P. Jucundian Genszky, paroh fiind P. Damian Szabó, 1948-1953: P. Ernst Harnisch, 1950-1952: P. Jucundian Genszky (+ Neudorf, 26 mai 1969), 1952-

---

[55] Dr. theol. Franz Kräuter, *Erinnerungen...*, p. 25, 159-160 şi în Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I, p. 271.

[56] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I, p. 286-287.

[57] *Ibidem*, p. 284-285.

[58] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. Ferdinandus Kaizer".

[59] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Acta varia 1932-2003".

[60] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. Stöckl Hermenegild", ***Schematismus a Szent István Királyról elnevezett Erdély ferences rendtartomány története, név- és adattára*, 1995, apărut în editură proprie, Szászváros/ Mühlbach/ Sebeş, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

1953: P. Odorich Stöckl (+ Estelnic, 23 septembrie 1987)[61], 1953-1998: P. Ernst Harnisch (+ Maria Radna, 17 iunie 1999)[62].

Conventul Franciscan din Radna, aşa cum se înfăţişa el în 1998, era format din patru membri. Dintre aceştia dorim să îi amintim aici pe P. Ernst (Franz) Harnisch şi P. Placidus (Josef) Harnisch. Cei doi, fraţi franciscani şi de sânge, au marcat prin prezenţa lor existenţa mănăstirii Maria Radna şi a ordinului în cele mai grele vremuri. *Pater* Ernst Harnisch s-a născut la 25 iulie 1916, la Aradul Nou, într-o familie de şvabi. De la 17 ani a intrat în ordinul franciscan şi a depus voturile monastice simple la 30 august 1934, iar pe cele perpetue, la 12 mai 1939. Studiile le absolvă în cadrul Academiei Teologice de la Hunedoara, institut propriu franciscanilor. A fost sfinţit preot la 29 iunie 1940, la Odorheiul Secuiesc. A servit în calitate de capelan, la Braşov, Mediaş şi Deva. A fost trimis ca guardian al mănăstirii din Maria Radna, la 13 iunie 1948. Cu excepţia celor trei ani de închisoare (18 august 1950-15 august 1953), el nu a mai părăsit Radna. Detenţia sa a avut „motive politice", mai precis religioase, P. Ernst fiind acuzat de înaltă trădare şi condamnat de Tribunalul Militar din Timişoara, prin sentinţa nr. 177. A „domiciliat" în închisorile din Aiud, Gherla, Piteşti, Jilava şi la Canal. Contrar tuturor regulilor şi normelor vieţii franciscane, a rămas guardian al mănăstirii între 1948-1950 şi 1953-1998. Din 1993, când Maria Radna a primit titlul de Bazilică Papală, P. Ernst a dobândit titlul de „Rector Ecclesiae". Această ridicare a bisericii locale la rangul de bazilică a coincis cu aniversarea a 40 de ani de la eliberarea lui P. Ernst din temniţă. A adormit întru Domnul după o viaţă închinată ordinului său şi bazilicii Maria Radna, la 17 iunie 1999, fiind înmormântat în cimitirul din localitate[63].

Pater Placidus Harnisch s-a născut la 13 iulie 1914, la Aradul Nou, fiind fratele mai mare al lui P. Ernst. S-a alăturat ordinului franciscan la 7 octombrie 1932, fiind înveşmântat la Mediaş şi urmând tot aici şi noviciatul. Voturile simple le depune în 1933. Teologia o urmează la Şumuleu Ciuc şi la Hunedoara unde face şi jurămintele perpetue. Este sfinţit preot la 29 iunie 1940, la Alba Iulia. Urmează activitatea de capelan, la Mediaş şi Sebeş, iar între 1942-1945, ca şi paroh de Tălmaciu. Este ridicat de la Sibiu în 1945 şi deportat în URSS, alături de mulţi alţi catolici de obârşie germană. Transferat în repetate rânduri dintr-un lagăr într-altul, deşi are voie ca preot să se întoarcă mai repede în ţară, rămâne până în 1949 alături de credincioşii săi deportaţi. Între 1950-1951, activează la Braşov tot pentru germanii catolici, iar între 1951-1952, este prezent la Radna. Între 1952-1957 autorităţile comuniste îi fixează domiciliu obligatoriu şi internare la Baia de Criş. Între 1957-1996 este paroh sau administrator parohial, pe rând, în comunităţile din Zădăreni, Lipova, Iratoşu, Darova, Maşloc, Remetea Mică, Bogda şi Neudorf. Se retrage la Maria Radna, începând din 1996, şi activează în continuare drept capelan până la sfârşitul lui decembrie 2001. A

---

[61] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. Stöckl Odorik", ****Schematismus a Szent István...*, p. 46.

[62] Martin Roos, *Maria-Radna...*, vol. I, p. 247.

[63] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. Ernst Harnisch".

https://biblioteca-digitala.ro

încetat din viaţă la 13 ianuarie 2002 la Radna, fiind înmormântat, alături de fratele său în cimitirul local[64].

Fiind un ordin cerşetor şi implicat profund în viaţa pastorală, franciscanii recurgeau adesea la colecte în cadrul diecezei pentru a-şi susţine conventul, pentru reparaţii la biserica ordinului sau pentru susţinerea activităţilor din mănăstire. O astfel de adunare de fonduri a fost realizată şi în anul 1941, când episcopul diecezan şi capitlul au sprijinit acţiunea printr-un apel general către toate parohiile episcopiei. Viaţa franciscanilor la Radna a fost şi ea afectată de evoluţia celui de-al doilea război mondial, la 7 iunie 1944 fiind rechiziţionată o bună parte a clădirii pentru uzul spitalului de campanie nr. 283, condus de doctorul Iancu, un profesor universitar din Iaşi. Călugărilor le-a rămas în folosinţă doar etajul doi al aripii dinspre pădure. Tot în 1944 are loc trecerea unor efective ale Armatei Roşii, Radna fiind situată pe drumul ce leagă Deva de Arad. Soldaţii sovietici nu s-au sfiit atunci să producă distrugeri multor statui şi obiecte de cult din exteriorul mănăstirii, intrând chiar şi în biserică. Trebuie menţionat faptul că în imediata apropiere a Radnei, la Miniş şi Păuliş au avut loc lupte importante după august 1944, fapt care a afectat şi situaţia conventului franciscan.

Asemenea celorlalte ordine, franciscanii au fost nevoiţi în 1948 să cedeze statului şcoala primară administrată în localitate. În 1949, odată cu desfiinţarea ordinelor călugăreşti, s-a preconizat transformarea mănăstirii franciscane din Radna în centru de concentrare atât pentru călugări, cât şi pentru călugăriţe. În decembrie 1949, autorităţile doreau ca alături de cei patru preoţi-călugări şi patru fraţi laici din convent să fie „internate" şi călugăriţele franciscane din congregaţia „Fiicelor Sfântului Francisc", care până atunci munciseră în mai multe spitale din Timişoara, Arad, Lipova şi Lugoj. Se intenţiona astfel izolarea membrilor ordinelor călugăreşti de lumea satelor şi a oraşelor, iar prin viaţa grea la care erau supuşi, ca nimeni să nu mai dorească a li se alătura. Tot astfel se spera ca ei să renunţe la modul propriu de viaţă şi să se răspândească în diferite părţi.

În aceste condiţii, Radna devine între 1951 şi 1952, pentru aproape un an, un fel de mănăstire-centru de concentrare. Au fost adunaţi aici călugări şi călugăriţe din diverse ordine, din diverse zone ale ţării, cu precădere franciscani, franciscane şi surori de Notre Dame. Ulterior, datorită condiţiilor grele şi igienei dificil de susţinut la un asemenea număr mare de persoane, se pare că exista riscul unei epidemii de holeră, fiind semnalate chiar câteva cazuri. Intrând în panică, autorităţile comuniste au desfiinţat mănăstirea şi au repartizat întreg efectivul monastic în alte două centre de acelaşi tip: la Orăştie, în fostul convent franciscan, şi la Popeşti-Leordeni în mănăstirea Surorilor Engleze. În conventul de la Radna, edificiu imediat confiscat[65], a fost instalat un azil de bătrâni cu secţie şi de incurabili, care a funcţionat până în 2005, când a fost evacuat, clădirea fiind retrocedată

---

[64] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Personalia P. Placidus Harnisch".

[65] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Franziskaner", Dosar „Acta varia 1932-2003".

https://biblioteca-digitala.ro

definitiv Bisericii. O dată cu evacuarea din 1952 existenţa comunităţii franciscane locale a fost întreruptă pentru o bună bucată de vreme, ea a reuşit însă să se refacă, deşi mai avea dreptul, din toată vechea şi imensa mănăstire, doar numai la două chilii şi o bucătorie, restul fiind confiscat!

c. Ordinul Fraţilor Minori Conventuali (Franciscanii Minoriţi)

Parte a Ordinului I Franciscan (masculin), minoriţii s-au regăsit după 1919 pe teritoriul revenit României din vechea dieceză de Cenad, într-o provincie călugărească ce trebuia reorganizată conform noilor frontiere de stat. Din punct de vedere instituţional călugării cunoscuţi şi sub numele de conventuali, au fost grupaţi până în 1815 în două provincii: una pentru conventele din Ungaria, iar cealaltă pentru cele din Transilvania. Cele două provincii au fost unificate din 1815 sub denumirea de „Provincia Hungariae et Transsilvaniae", provincialul avându-şi reşedinţa fie la Arad, fie la Lugoj. Schimbările survenite după un secol, în 1926, au dus la din nou scindarea provinciei, în cele două părţi, provincia transilvană fiind practic refondată. Acesteia îi aparţineau conventele din Arad, Târgu-Secuiesc, Cluj (îşi încetează activitatea deja pe la mijlocul anilor '30), Lugoj, Târgu-Mureş, Baia-Mare, Aiud şi Şimleul Silvaniei, reşedinţa provincială fiind în continuare la Arad. În toate localităţile amintite, minoriţii administrau şi câte o parohie, având deci şi atribuţii pastorale[66].

După cum s-a constatat minoriţii sunt prezenţi pe teritoriul Administraturii Apostolice de Timişoara, la Lugoj şi Arad. Tot ei administrau şi parohia Arad-Gai prin intermediul unuia dintre preoţii-călugări din comunitatea de la Arad-Centru. În anul 1927, situaţia Ordinului Minoriţilor se prezenta astfel: la Arad funcţiunea de guardian o ocupa P. Vincentius Harsányi, iar cea de administrator parohial, P. Franciscus Monay. Din comunitate mai făceau parte: Andreas Wild, Gilbertus Czaich - spiritual al casei, Ignatius Peska, Leonardus Szikra, Gustavus Somogyi-capelan al parohiei Arad-Gai, Benedictus Straubert, Michael Novak, Sebastianus Angeli şi Augustinus Szignarovics. La Lugoj, P. Chrysostomus D'Andre avea demnitatea de comisar general al provinciei, comunitatea fiind formată din călugării Berardus Máhig, Lambertus Kárdos, Paulus Lang, precum şi din novicii Augustinus Csik şi Joannes Ludescher[67].

În 1934, provincia transilvană a minoriţilor solicită Ministerului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, Direcţiunea Cultelor, Serviciul Cultelor Minoritare, în baza Legii pentru regimul general al cultelor, articolele 11 şi 36 şi a Concordatului încheiat între Statul Român şi Sfântul Scaun, recunoaşterea provinciei, respectiv a ordinului ca persoană juridică. Provincialul, Bonaventura Pazsitny din Arad, cu sprijinul episcopului Augustin Pacha, înaintează cererea de validare, având anexate certificatele de cetăţeni români ale membrilor, extrasele de carte funciară care dovedeau proprietatea asupra diverselor bunuri imobile proprii, precum şi documentele doveditoare de la primăriile oraşelor unde fiinţau, prin care se arăta activitatea călugărilor în întreaga provincie. Trebuie remarcat acum

---

[66] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Minoriten", Dosar „Allgemeine Akten/ Provinzialakten".

[67] *** *Schematismus Cleri Administraturae... in Rumenia... 1927*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

faptul că provincialul deplângea faptul că numai primăria din Şimleul Silvaniei nu emisese nici un fel de act, în pofida repetatelor solicitări, deşi ordinul întreţinuse inclusiv un liceu în respectiva localitate, timp de mai bine de un secol, instituţie cu reale beneficii culturale şi educative. Nu cunoaştem rezultatul obţinut de provincialul petiţionar, deoarece materialul arhivistic nu conţine alte detalii în acest sens.

O scrisoare în două puncte, din 29 martie 1937, adresată de episcopul Pacha provincialului P. Dr. Bonaventura Pazsitny, la Arad, atrage atenţia asupra unor aspecte cu tentă politică din activitatea parohiei şi mănăstirii, dar mai ales asupra unor posibile efecte negative, ce se pot repercuta asupra ordinului şi asupra vieţii Bisericii, respectiv a diecezei. La primul punct, conform documentului, episcopul menţionează că şeful provinciei ungare, *Pater* Wild Endre, fost cleric al provinciei transilvane, îşi exprimase în mod public intenţia de a convoca capitlul acestei provincii la Arad. Faptului nu i-ar fi fost conferită nici o relevanţă dacă renumitul profesor Onisifor Ghibu şi apropiaţii săi, nu ar fi dobândit un nou motiv de a relansa ofensiva prin ziarul „Universul" împotriva Bisericii Catolice şi a ordinelor ei călugăreşti, considerate de cel amintit a nu fi altceva decât instrumente ale grupurilor revizioniste maghiare. Chiar şi programarea Congresului Euharistic Internaţional la Budapesta în 1938, reprezenta pentru anumite cercuri interne tocmai o manifestare a sprijinului catolic pentru interesele Ungariei. Astfel de intenţii, precum cele ale provincialului Wild, erau necesare a fi reanalizate şi prelucrate cu mai mult tact şi prudenţă.

La alineatul doi se reamintea provincialului minorit sus menţionat că prezenţa liderului provinciei maghiare Wild, cu prilejul unei vizite la Roma şi Vatican în suita amiralului Miklós Horthy, precum şi unele afirmaţii mai puţin atent formulate sunt deja bine cunoscute prin intermediul Ambasadei Române pe lângă Sfântul Scaun şi comentate de către profesorul Ghibu. Astfel de declaraţii şi prezenţe publice, la care se adaugă vizite în România şi convocări de reuniuni pe teritoriul ţării, pot aduce neajunsuri ordinului, prezent cu două mănăstiri în dieceza de Timişoara. Episcopul mai atrăgea atenţia provincialului P. Dr. Bonaventura Pazsitny şi asupra faptului că, datorită profesorului Ghibu şi sub directa sa autoritate, au fost deja iniţiate procese împotriva ordinului piarist, apoi a celui preomonstratens, iar de curând chiar şi a celui mizericordian, contestându-li-se caracterul de persoană juridică şi implicit dreptul de proprietate asupra bunurilor, în speţă a imobilelor deţinute.

Apelul episcopului la prudenţă venea desigur pe fondul neplăcerilor pe care unele ordine monastice le avuseseră deja, dar şi pe linia deschisă de episcopul Pacha odată cu numirea sa la conducerea Administraturii Apostolice de Timişoara şi, ulterior a diecezei. Ierarhul bănăţean îi îndemna mereu pe credincioşii săi germani şi maghiari la atenţie şi la o exprimare mai moderată, şi neutră faţă de autorităţi, a simpatiilor de orice fel, el însuşi

https://biblioteca-digitala.ro

abţinându-se de la orice declaraţii şi manifestări pentru binele diecezei, al clerului, învăţătorilor, călugărilor, călugăriţelor şi a credincioşilor săi[68].

Venind în întâmpinarea problemelor financiare şi legale ale călugărilor, la 25 februarie 1941 episcopul Pacha se adresează ministerului de resort pentru a obţine - în conformitate cu Codul Funcţionarilor Publici „Regele Mihai I" şi al decretului-lege din 18 ianuarie 1941, - angajarea ca parohi şi capelani a preoţilor ordinului, prezenţi la Arad şi Lugoj. Situaţia era normală, mai ales dacă avem în vedere faptul că aceşti preoţi-călugări activau în două oraşe mari cu foarte mulţi credincioşi, numărul clericilor fiind uneori redus în comparaţie cu necesităţile spirituale reale. La Arad figurau cinci preoţi: Vass Tiburtius, Oláh Francisc, Brunner Tiburtius, Siszmann Gedeon şi Mezei Tiberius. La Lugoj sunt numiţi preoţii: Kulcsár Mihai, Kroner Elemér, Bogdan Virgil şi Szalai Albert. Cererii şi era ataşată şi solicitarea pentru Mathé Benvenut, franciscan observant în Radna. Este important de relevat că pentru toţi preoţii-călugări fusese ataşat un atestat de studii, evidenţiindu-se faptul că fiecare dintre ei susţinuse examenul de bacalaureat şi studiile academice teologice.

Desfiinţarea ordinelor călugăreşti în august 1949 a afectat şi activitatea Ordinului Minoriţilor din Transilvania şi implicit a celor două mănăstiri din Lugoj şi Arad, existente pe teritoriul diecezei de Timişoara. Din varii motive, confiscările şi represiunile, nu au fost totuşi atât de dure ca în situaţia altor ordine. O mare parte dintre călugări au fost deportaţi şi internaţi în mănăstirea de la Estelnic, între 1951-1956, iar unii chiar până în 1957. Pentru aceştia se fac demersuri, începând din 1956, pentru reîncadrarea lor în mănăstirile din Arad, Arad-Gai (pentru administrarea parohiei) şi Lugoj. În general, călugării rămaşi au continuat să locuiască în mănăstirile lor, care erau situate în centrul oraşelor. Poate şi faptul că mănăstirile şi parohiile erau găzduite de acelaşi edificiu a contribuit ca viaţa monastică, deşi drastic limitată, să continue. După revenirea din internarea de la Estelnic, unii călugări au preluat pucte de pastoraţie diecezane, fiind aplicaţi de către *ordinarii* substituţi diecezani, iar alţii au rămas în convent, fiind declaraţi şi legitimaţi în faţa autorităţilor civile ca preoţi diecezani. În aceste condiţii ei au preluat şi atribuţii de decani (protopopi), fapt care nu le era permis în trecut, ca şi preoţi regulari (aparţinători unui ordin), de normele de viaţă franciscane. Călugării P. Gruber Laurentius (Ernest), P. Laschober Herbert (Johann) şi Oláh Emericus (Ferenc) au executat fiecare câte doi, cinci şi respectiv trei ani de închisoare[69].

Situat încă de la începutul secolului al XVIII-lea în inima oraşului, **Conventul din Arad** se bucura de existenţa în 1923 a opt preoţi-călugări ca membri ai comunităţii monastice, ei fiind concomitent activi în pastoraţie în calitate de administratori parohiali şi capelani. Ca şi administrator parohial îl aflăm pe Lakatos Otto, iar drept capelani pe P. Szika Leonard, P. Tizedes

---

[68] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Minoriten", Dosar „Allgemeine Akten/ Provinzialakten".

[69] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Minoriten", Dosar „Personalia P. Laschober Heribert", Dosar „Personalia P. Gruber Laurentius" şi Dosar „ P. Oláh Emericus (Ferenc).

https://biblioteca-digitala.ro

Tobias, P. Huszar Jusztin, P. Peska Ignatius, P. D'Andre Carolus, P. Novak Michael şi P. Harsányi Vincentius. Întru confirmarea acestei stări de fapt se situează şi corespondenţa din septembrie 1929, purtată între episcop şi convent, în urma căreia Augustin Pacha solicită Ministerului Cultelor şi Artelor încadrarea cu aceleaşi drepturi salariale a preoţilor-călugări din Arad, ca şi a clerului diecezan. Ierarhul preciza că cei opt clerici şi un paroh asigură în Arad asistenţa spirituală pentru circa 30.000 de credincioşi, iar la Lugoj, deşi nu este precizat numărul de credincioşi, sunt numiţi un paroh şi patru capelani. Într-un schimb epistolar din luna februarie a aceluiaşi an, este precizat că trei dintre capelani funcţionează şi ca profesori de religie în şcolile oraşului. Chestiunea salarizării revine şi în anul 1935, când la Arad sunt transferaţi doi călugări de la Şimleul Silvaniei şi Târgu Mureş, fiind necesară remunerarea totală a cinci clerici. Atât în 1929, cât şi în 1935, îl regăsim aici pe Pater Wild Endre, viitor provincial al ordinului în Ungaria.

Tabelele statistice pentru anii 1940-1943 confirmă situaţia conventului local şi starea generală a provinciei, Aradul fiind la acea dată sediul provincial. Astfel, comunitatea minoriţilor fondată în 1702 îşi avea sediul în clădirea edificată în 1903 şi situată în imediata apropiere a bisericii centrale a oraşului, pe strada Regina Maria, la nr. 26. Averea mănăstirii era formată dintr-o casă pentru chiriaşi în strada Brătianu nr. 2-4 şi una folosită în scopuri pastorale şi culturale. În continuare, se mai deţineau: în cartierul Şega o biserică cu grădină şi o casă cu locuinţa crâsnicului, o casă şi o vie în Arad-Poltura, o casă particulară cu grădină situate lângă biserică în Arad-Grădişte, care servesc drept locuinţă pentru preotul oficiant al comunităţii. Tot în hotarul Aradului mai sunt deţinute 30 de iugăre de teren arabil. În alte localităţi: Măderat, vie şi casă cu 14 iugăre de teren, în Ghioroc vie şi casă cu 1 iugăr de teren şi în Miniş, 4 iugăre de teren. Toate bunurile au fost evaluate la 29 milioane lei.

Călugării se ocupă de catehizare în 40 de şcoli primare şi secundare din Arad, predică şi asigură asistenţa pastorală în bisericile oraşului, spovedesc, ţin exerciţii spirituale separat pentru tineri, adulţi şi în general pentru credincioşi. În plus, trei dintre călugări îi vizitează pe bolnavi şi săraci la casele lor, la fel şi pe deţinuţi, celebrând sfinte liturghii în capela din penitenciarul Tribunalului Arad. Între 1941 şi 1942, numărul călugărilor scade de la 21 la 19 rămânând apoi constant până în 1943.

Provincia îşi avea reşedinţa în conventul din Arad, fiind alcătuită din mănăstirile de la Arad, Aiud şi Lugoj, fapt ce sugerează o restrângere drastică a numărului acestora faţă de situaţia din 1934. Provincial în 1941 era P. Lakatos Otto, secretar P. Novak Michael, consultori P. Harsányi Vincentius şi P. Huszár Justin[70]. Întreaga provincie era formată din 32 de membri. La nivel superior, de provincie, ordinul nu deţinea nici un fel de proprietăţi, doar comunităţile monastice locale erau stăpâne asupra diverselor imobile. În 1942 cifra minoriţilor scade la 32, iar conducerea provinciei este remaniată: provincial, P. Novak Michael, secretar, Szalai

[70] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Minoriten", Dosar „Personalia P. Lakatos Otto", Dosar „Personalia P. Novak Michael", Dosar „Personalia P. Harsányi Vincentius" şi Dosar „P. Huszár Justin".

https://biblioteca-digitala.ro

Albert, iar consultori erau P. Harsányi Vincentius şi P. Vass Tiberius. Situaţia rămâne neschimbată pentru anul 1943, doar că numărul călugărilor sporeşte din nou la 32. Din punct de vedere etnic, majoritatea călugărilor erau de origine maghiară, cetăţeni români, fiind urmaţi de confraţii de sorginte germană, dintre care unul sosise din Germania, acesta deţinând cetăţenia germană. Un fapt interesant îl constituie prezenţa călugărului olandez Leo van Melsen, de cetăţenie olandeză.

Se pare că în septembrie 1944, trei dintre călugări, P. Novak Mihai, P. Siszmann Gedeon şi P. Laschober Heribert au fost acuzaţi că s-ar fi aflat în Radna şi ar fi stat de vorbă cu un anume general Schmidt, despre care însă nu se precizează cărei armate aparţinea. Dezminţirea a venit de la Lugoj, unde o credincioasă a depus mărturie cum că la data respectivă s-a aflat împreună cu alţi 20 de civili şi mai mulţi călugări, printre care şi cei acuzaţi, în adăpostul antiaerian public din localitate. Însăşi P. Siszmann a îndrumat-o acolo pe timpul alarmei.

Un act deosebit de interesant, datorită semnatarului său, este cererea adresată la 19 februarie 1949, de către comisarul general minorit P. Ioan Duma - consacrat episcop clandestin pentru Dieceza de Iaşi, la 8 decembrie 1948, în capela Nunţiaturii Apostolice de la Bucureşti - pentru admiterea susţinerii exerciţiilor spirituale din timpul postului mare de către profesorul universitar şi călugărul P. Bálint András pentru tinerii elevi[71]. În acelaşi an, la doar câteva luni episcopul Duma este arestat şi întemniţat la Timişoara.

Activitatea pastorală a minoriţilor în Arad a fost una deosebită, documentele parohiale stând mărturie în acest sens. Casa de cultură proprie, editura „Vasárnap", asociaţiile: a sf. Rozariu, de pelerinaj la Maria Radna, cercurile de lectură, conferinţele organizate, au contribuit la efervescenţa vieţii religioase dar, implicit şi a celei culturale din parohie şi oraş[72]. Activitatea ordinului a fost brutal întreruptă de actul desfiinţării acestuia şi de internarea membrilor săi la Estelnic, dar mai ales de interzicerea activităţilor publice. Cu toate acestea, călugării s-au regrupat în perioada de „dezgheţ" din anii ´60 şi ´70, ei reorganizându-se după 1990 la Arad. Minoriţii din fosta provincie transilvană sunt azi reîncorporaţi provinciei ungare, singura lor prezenţă în spaţiul bănăţean şi transilvan fiind cea de la Arad.

Conventul din Lugoj întemeiat în 1718, avea la 13 octombrie 1924 un număr de patru preoţi-călugări, aflaţi sub ascultarea guardianului P. Révay Kelemen. Ceilalţi membri ai comunităţii monastice erau: P. Széll I. Eduard, administrator parohial de Lugoj, P. Asboth I. Viktor, profesor de teologie şi P. Kardos Lambert, tot cadru didactic.

Implicarea misionară a minoriţilor şi preocupările în această direcţie ale călugărilor au făcut ca în anul 1936 P. Vass Dezideriu Tiberiu să fie trimis în misiune, la cererea episcopului de Montreal, în dieceza omonimă din Canada. Era răgazul temporal în care maghiarii sau germanii emigraţi acolo din Banat sau Transilvania mai păstrau legătura cu zonele de origine şi solicitau uneori clerici care să le cunoască limba, obiceiurile şi

---

[71] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Arader Konvent 1774-1956".

[72] ADT, Fond: Pfarrei Arad-Zentrum, încă neordonat.

https://biblioteca-digitala.ro

mentalitatea, şi care să poată desfăşura o pastoraţie proprie. P. Vass fusese hirotonit la Roma în 1925, ocupase scaunul de rector al facultăţii de teologie proprie ordinului, între 1926-1932, iar apoi devenise pentru un timp administrator parohial de Lugoj. Din dispoziţia superiorilor generali ai ordinului, de la Roma, transferul său în Canada, în dieceza de Montreal s-a realizat incluzând ca teritoriu al activităţii sale oraşul Montreal din Canada şi Nordul Statelor Unite ale Americii.

Din punctul de vedere al numărului de membri, un raport al situaţiei conventului lugojean ne relevă faptul că, la 20 iunie 1942, cinci călugări activau în acea comunitate, după cum urmează: P. Leo van Melsen, în vârstă, pastorează însă în comunitatea germană, ascultând cu precădere spovezile, P. Leopold Kutsch, sosit în 1934, este apreciat tot de credincioşii germani, P. Michael Kulcsár, care este activ mai ales ca şi catehet, dar conduce totodată asociaţiile credincioşilor maghiari, P. Eugen Miklós, venit doar de un an, cunoscând numai limba maghiară, este activ exclusiv doar între congeneri, P. Heribert Laschober este un tânăr preot care se implică tot mai mult şi cu rezultate bune în catehizarea copiilor, dar şi în alte domenii de pastoraţie. Administrator parohial apare P. Josef Finster, el fiind totodată şi guardian[73].

Din punct de vedere administrativ şi economic, raportul din 6 aprilie 1943 al guardianului P. Josef Finster este deosebit de relevant, indicând exact sursele de venit, starea conventului şi a membrilor săi. Documentul de trei pagini adresat episcopului recapitulează acţiunile desfăşurate în perioada 1940-1943. Conform acestui înscris, activitatea principală a minoriţilor lugojeni este pastoraţia credincioşilor locali având şase membri, un frate laic şi un candidat în 1940-1941. În 1941-1942 erau deja şapte călugări şi doi candidaţi, iar în 1942-1943 doar cinci. Guardiani au fost: P. Michael Kulcsár până în 11 octombrie 1941, iar de la acea dată, P. Josef Finster, concomitent şi paroh al locului. Activitatea ordinului era una predominant pastorală, pentru cei 11.200 de credinioşi romano-catolici din Lugoj de atunci, valenţele educativ-religioase fiind dezvoltate în şcolile oraşului unde copii le deprind şi prin predarea orelor de religie. Averea mănăstirii din Lugoj este compusă dintr-o casă cu etaj, care în parte serveşte drept locuinţă pentru călugări, dar şi pentru susţinerea financiară a comunităţii monastice, prin închirieri, mai ales că doar trei membri primeau permanent salariu de la stat (administratorul parohial şi doi capelani). Conventul mai deţinea 33 iugăre de teren arabil de clasă inferioară, 3 iugăre de păşune şi alte 3 şi jumătate de vie, de slabă calitate.

Un act interesant privind situaţia militară a călugărilor este şi scrisoarea lui P. Herbiert Laschober către ordinariatul episcopal de Timişoara, din 18 iulie 1949, prin care se interesa asupra normelor în vigoare legate de scutirea şi radierea din evidenţele militare a călugărilor cu voturi perpetue şi a celor cu voturi temporare (simple). Se pare că existase o solicitare din partea autorităţilor statului în acest sens, datată 1949, adresată episcopiei, şi care foarte probabil era legată de măsurile de desfiinţare a ordinelor călugăreşti, emise la nici două luni de la această dată.

---

[73] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Arader Konvent 1790-1949".

https://biblioteca-digitala.ro

Despre activitatea pastorală a minoriţilor lugojeni ne informează atât cronica parohială: „*Diarium* 1932-1963", cât şi cea a mănstirii: „*Liber Chronicae Conventus in Lugos 1936-1948*". Ambele texte redau grija pastorală asiduă pentru parohia încredinţată, precum şi diverse evenimente: misiuni populare la Lugoj şi în parohiile învecinate, administrarea pe scurte perioade de timp a comunităţilor din Bethausen, Darova ori Făget, aspecte din viaţa conventului: înveşmântări, depuneri de voturi, sfinţiri de preoţi-călugări, vizite ale superiorilor sau ale episcopului. Interesantă este menţionarea la Lugoj, în 1946 şi 1948, în calitate de, *visitator apostolicus* al ordinului în România a lui P. Ioan Duma[74]. Călătoriile sale erau destinate strângerii de date şi a informării directe a superiorilor ordinului, asupra situaţiei din fiecare convent. Însemnările cuprinse în ambele cronici sunt realizate separat, lună de lună, iar în decursul fiecărui interval de timp, făcându-se dese şi detaliate notări asupra vieţii parohiei sau a minoriţilor. Urbe cu o bogată tradiţie culturală şi asociativă, Lugojul catolic nu face notă discordantă faţă de ansamblui comunităţii locale. Parohia administrată de călugării minoriţi se bucura de prezenţa călugăriţelor de Notre Dame, active în şcoli, de a celor franciscane, în spitale, de un cor cu numele de „Jubilate", care organiza adesea concerte cu piese clasice interpretate la un ridicat nivel calitativ, de asociaţii laice cu profil religios, social ori caritativ: „Asociaţia de Pelerinaj la Maria Radna", „Asociaţia Sfântului Rozariu", „Asociaţia *Missio* pentru Misiuni Sociale" precum şi „Asociaţia Kolping", a calfelor, o organizaţie catolică cu ţeluri social-educative dedicată muncitorimii catolice de diferite vârste, la Lugoj fiind organizate astfel o serie întreagă de conferinţe publice[75].

Unul dintre personajele importante ale minoriţilor bănăţeni, remarcat mai ales prin viaţa şi activitatea sa neobosită chiar şi în condiţiile vitrege ale epocii comuniste, a fost Pater Heribert (Johann) Laschober. El s-a născut la 27 ianuarie 1927, la Grabaţi, lângă Jimbolia. Studiile teologice le-a absolvit la Timişoara în cadrul Academiei Teologice Romano-Catolice, în anul 1940. A fost sfinţit preot al Ordinului Minoriţilor, Provincia Transilvaniei, la 16 martie 1941, la Lugoj de episcopul Augustin Pacha, fiind aplicat imediat drept capelan şi catehet în acea parohie. Ulterior a fost transferat în conventul de la Arad, revenind în 1944 la Lugoj. Între 29 august 1951 – 20 iulie 1956, a efectuat cinci ani de recluziune, fiind reaplicat în pastoraţie, la Lugoj, după eliberare. Anii de temniţă au lăsat urme asupra sănătăţii sale, în 1970 el fiind nevoit să se pensioneze pe caz de boală. A încetat din viaţă la 11 mai 1980, la Lugoj, după 39 de ani de preoţie, fiind înmormântat în cimitirul romano-catolic local, în mijlocul credincioşilor săi[76].

---

[74] ADT, Fond: Cronici parohiale şi de convente, Registrul: „.*Liber Chronicae Conventus in Lugos* 1936-1948", p. 174-175, 181.

[75] ADT, Fond: Cronici parohiale şi de convente, Registrul: „.*Diarium* 1932-1963", nenumerotat, informaţii bogate cu privire la viaţa parohiei şi cea asociativă cu precădere în anii 1932-1940.

[76] ADT, Fond: Ordine Călugăreşti, Subfond: „Minoriten", Dosar Dosar „P. Laschober (Johann) Heribert.

https://biblioteca-digitala.ro

ACTIVITATEA FIRMEI "SCHRAMM, HÜTTL & SCHMIDT" DIN TOPLEŢ, JUDEŢUL SEVERIN ÎN ANII 1944-1948

Eusebiu Narai*

La sud de Băile-Herculane, pe valea Cernei, în localitatea Topleţ, atestată documentar în anul 1436, au apărut *primele ateliere* încă din anul 1880, scopul acestora fiind producerea de unelte agricole pentru satele din sudul Banatului.

Treptat, activitatea fabricii se diversifică prin construirea unor *ateliere de turnătorie*, care produceau articole din fontă pentru pluguri şi unelte agricole, tucerie comercială şi altele, multe dintre acestea fiind vândute şi în România.

În anul 1894 s-a construit o *microhidrocentrală* pe râul Bârza, care asigura curentul electric necesar consumului industrial al fabricii.

Între cele două războaie mondiale, conducătorii acestei fabrici, care – multă vreme – a purtat denumirea de "Schramm, Hüttl & Schmidt" S.p.A., după numele principalilor săi acţionari, au acordat o mare atenţie investiţiilor şi modernizării vechilor hale[1].

* * *

Din păcate, nu deţinem informaţii despre producţia firmei amintite în perioada interbelică şi în anii celui de-al doilea război mondial.

Fluctuaţiile producţiei în intervalul august 1944-iunie 1945 transpar dintr-un raport de activitate întocmit la sfârşitul lunii iunie 1945: obiecte din fontă şi fier – 12,9 t (august 1944), 20,2 t (mai 1945) şi 14 t (iunie 1945); unelte din fier – 17 t (august 1944), 30,5 t (mai 1945) şi 25 t (iunie 1945). Aceste fluctuaţii au fost determinate, evident, de aprovizionarea cu materii prime şi de randamentul maşinilor şi instalaţiilor din dotarea fabricii[2].

Bineînţeles, producţia fabricii a fost strâns legată de investiţiile făcute în sensul achiziţionării de maşini şi instalaţii moderne. De pildă, în intervalul august 1944-mai 1945 investiţiile s-au cifrat la suma de 118.969.000 lei, o sumă relativ scăzută raportat la indicele inflaţiei[3].

Cea mai mare parte a vânzărilor firmei din Topleţ se făceau prin intermediul ODESFER-ului (Oficiul de Desfacere a fierului şi materialelor feroase). Produsele firmei menţionate mai sus erau comercializate prin 6 firme străine (desemnate în virtutea articolului 8 al Convenţiei de Armistiţiu) şi prin 413 firme care aparţineau cetăţenilor români[4].

Ca urmare a vânzărilor efectuate, la sfârşitul anului 1944 fabrica a obţinut un beneficiu net în valoare de 15.294.381 lei.

Încasările realizate din comercializarea mărfurilor au crescut progresiv de la un an la altul, sprijinul ODESFER-ului dovedindu-se salutar

---

* Lector universitar, Universitatea de Vest Timişoara, emnarai@yahoo.com

1 Serviciul Judeţean Caraş-Severin (Caransebeş) al Arhivelor Naţionale (în continuare SJCSAN), fond *Uzina de utilaj de morărit Topleţ*, d. 40/1930, f. 1.

2 Ibidem, d. 122/1945, f. nenumerotată.

3 *Ibidem*, f. nenumerotată.

4 Ibidem, d. 124/1945, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

în această privinţă. De exemplu, din vânzările efectuate în primul semestru al anului 1945 au rezultat încasări în valoare de 48.100.000 lei, de cca. 4 ori mai mari decât cele din anul 1944[5].

În consecinţă, beneficiul net înregistrat de firma amintită la sfârşitul anului 1945 depăşea de 3 ori valoarea anului precedent (49.648.367 lei)[6].

Aceste rezultate au fost obţinute şi graţie creditelor acordate firmei amintite de unele bănci de pe cuprinsul ţării în anii 1944-1945, precum: Creditul Naţional Industrial, Banca Românească – filiala Timişoara şi "Băncile Bănăţene Unite" Timişoara. Firma amintită a primit, de asemenea, credite şi avansuri pentru executarea unor comenzi din partea unor întreprinderi şi asociaţii de pe cuprinsul ţării: Casinoul Funcţionarilor Topleţ, Societatea "Continental" Timişoara, "Concordia" S.A. Ploieşti, Depozitele Generale Turnu Severin Odf., Magazinul "Dunărea" Orşova, "Hanicska A. & O." Topleţ, "Industria" S.A. Bucureşti, "Industria Forestieră" Mehadia, "Klug" S.A. Timişoara, "Muschong & Co." Lugoj, "Odesfer Cto. U.D.R." Bucureşti, "Siemens-Schuckert" Bucureşti, "Texta"-fabrică de pânză Timişoara, Uzinele Comunale Bucureşti ş. a. m. d.[7].

Printre debitorii firmei din Topleţ, în aceeaşi perioadă, figurau o serie de fabrici, asociaţii şi bănci româneşti: "Industria Agricolă Ardeleană" Arad, Administraţia Porţilor de Fier Orşova, Arsenalul Armatei Bucureşti, Comunitatea de Avere Caransebeş, Cooperativa Agricolă "Sinteşteanu" Făget, Direcţiunea Generală C.F.R. Bucureşti, Direcţiunea Băilor Herculane, Uzinele "Dura" Timişoara, "Fabricile Unite de Lacuri" Timişoara, Fabrica de Var Băile Herculane, INCoop Bucureşti, I.A.R. Braşov, "Mundus-Borlova-Armeniş" Caransebeş, Societatea de Gaz şi Electricitate Bucureşti, Uzinele de Fier ale Statului Bucureşti, C.E.C. Bucureşti, Banca Românească – filiala Turnu Severin, "Banca Timişoarei" Orşova, "Banca Comerţului" Turnu Severin etc.[8]

Materiile prime ale fabricii "Schramm, Hüttl & Schmidt" erau furnizate de diferite firme de pe cuprinsul Banatului, precum: "Artec" Timişoara, Societatea "Continental" Timişoara, Magazinul "Dunărea" Orşova, "Fraget" Timişoara, "Industria Forestieră" Mehadia, "Muschong & Co." Lugoj, "Olympia" Timişoara, Ocolul Silvic Orşova, "Texta"-fabrică de pânză Timişoara ş. a.[9]

Lista debitorilor firmei din Topleţ a suferit unele modificări, fiind completată cu alte întreprinderi şi instituţii de pe cuprinsul ţării: "Agricola" Timişoara, "Aurum"-Gh. Hanicska Bozovici, "Brazda" S.A.R. Bucureşti, Casa de Asigurări Sociale Orşova, "Industria" S.A. Bucureşti, "Incomet" Bucureşti, Industria Aeronautică Română (I.A.R.) Braşov, Magazinele Unite de Fierărie Bucureşti, Ocolul Silvic C.A.P.S. Drencova, Prefectura judeţului Severin (Lugoj), Primăria oraşului Orşova etc.[10]

---

[5] Ibidem, d. 110/1943-1946, f. nenumerotată.

[6] Ibidem, d. 116/1944, f. nenumerotată.

[7] Ibidem, d. 115/1944, f. 27-38.

[8] *Ibidem*, f. 20-26.

[9] Ibidem, d. 111/1944-1948, f. 8.

[10] *Ibidem*, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

La începutul anului 1946, firma amintită dispunea de cantităţi destul de reduse de materii prime şi semifabricate (211,10 t cherestea, 4,70 t fontă veche, 10,42 t fontă brută, 6,50 t oţel pentru sape, 169,19 t fier laminat, 53,12 t şuruburi şi piuliţe, 102,75 t tablă de fier, 10,59 t lacuri şi vopsele). Pentru a epuiza stocul de fabricate, semifabricate şi produse intermediare aflate în depozite (14,60 t deşeuri, 90,86 t obiecte din fontă şi fier, 35,78 t obiecte din tablă, 0,80 t aparate şi maşini, 73,38 t unelte din fier), datorită lipsei materialelor auxiliare şi a deficienţei transporturilor pe calea ferată, producţia a înregistrat o scădere semnificativă în comparaţie cu anii anteriori: 12,29 t obiecte din fontă şi fier, 23,51 t aparate şi maşini, 11,56 t unelte din fier. S-a renunţat, pentru o perioadă, la fabricarea obiectelor din tablă şi deşeurilor. Cu toate acestea, în condiţiile inflaţiei galopante, în intervalul ianuarie 1945-ianuarie 1946 vânzările au înregistrat o creştere considerabilă, de la 43.460.338 lei la 515.342.177 lei[11].

În anul 1946, fabrica "Schramm, Hüttl & Schmidt" din Topleţ s-a implicat în sprijinirea campaniei agricole. În acest sens, în luna aprilie 1946 a expediat un număr apreciabil de unelte agricole, destinate unităţilor cooperatiste (dependente direct de INCoop): 130 buc. cazmale şi 230 buc. lopeţi, în valoare de 2.261.123 lei – pentru Agenţia Câmpeni; 1.500 buc. sape şi 980 buc. cazmale, în valoare de 9.596.233 lei – pentru Federaţia "Trotuşul" Bacău; 100 buc. prăşitoare, în valoare de 15.188.334 lei – pentru Federaţia "Unirea" Slobozia Veche; 85 buc. prăşitoare, în valoare de 12.900.693 lei – pentru Federaţia Constanţa; 1.000 buc. sape, în valoare de 4.026.088 lei – pentru Federaţia "Buciumul Moldovei" Fălticeni; 90 buc. prăşitoare, în valoare de 13.708.968 lei – pentru Agenţia Craiova; 80 buc. prăşitoare, în valoare de 12.176.222 lei–pentru Federaţia "Dacia" Caracal. În urma vânzării acestora, în contul fabricii amintite a intrat suma de 69.857.661 lei, necesară pentru achiziţionarea de materii prime şi pentru modernizarea instalaţiilor existente[12].

Fabrica a beneficiat de credite acordate de instituţiile bancare, în vederea sporirii producţiei, şi în cursul anului 1946. Astfel, la începutul anului, fabrica primise un credit de 150.000.000 lei de la Societatea Naţională de Credit Industrial şi C.A.F.A., prin cesiunea unui contract de reparaţii de vagoane cu C.F.R. şi un alt credit, în valoare de 60.000.000 lei, de la Consorţiul Bancar pentru aprovizionarea economatului propriu cu diverse mărfuri[13].

În luna iunie 1946 fabrica amintită a făcut demersurile necesare pentru obţinerea de noi credite: un credit ipotecar, în valoare de 200.000.000 lei, pentru satisfacerea necesităţilor curente şi un credit pentru funcţionarea economatului său în condiţii optime, în valoare de 140.000.000 lei, ambele fiind contractate la Societatea Naţională de Credit Industrial. Aceste credite urmau să fie garantate cu diferite produse ale firmei din Topleţ, în valoare

---

[11] Ibidem, d. 133/1946, f. 51-53.

[12] Ibidem, d. 110/1943-1946, f. nenumerotată.

[13] Ibidem, d. 76 (reg.)/1939-1948, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

de 173.506.000 lei, precum: 20 buc. tocătoare de nutreţ tip "Ohio", 2.000 buc. schelete de şei tip militar şi 2 buc. valţuri[14].

Datorită creditelor contractate la diferite instituţii bancare la sfârşitul anului 1946, în valoare totală de 830.000.000 lei (Societatea Naţională de Credit Industrial – 200.000.000 lei, C.A.F.A.–240.000.000 lei şi Consorţiul Bancar – 390.000.000 lei), firma îşi permitea să onoreze unele comenzi primite de la clienţi importanţi. De pildă, trebuia să repare, în cel mai scurt timp posibil, 300 buc. vagoane de marfă şi 40 buc. vagoane de persoane pentru Direcţiunea Generală C.F.R.[15]

Printre debitorii firmei din Topleţ se numărau, în acelaşi an, următoarele întreprinderi şi instituţii publice: "Antrepozite" Bucureşti, "Brazda" S.A.R. Bucureşti, "Cerna" S.A.R. Topleţ, Direcţia Generală a C.F.R. (reparaţii vagoane) Bucureşti, Inspecţia Atelierelor C.F.R. Turnu Severin, Inspecţia V Mişcare Timişoara, Societatea Continentală pentru Comerţul Fierului Cluj, "Emerit"–Industria Română de poleit Timişoara, "Industria Forestieră" Mehadia, INCoop. Bucureşti, Legiunea de Jandarmi Severin (Lugoj), Minele de feldspat Teregova, Ministerul Industriei şi Comerţului (Comisia Verificărilor) Bucureşti, "Mundus-Borlova-Armeniş" Caransebeş, ODESFER Bucureşti, Oficiul Asigurărilor Sociale Orşova, Prefectura judeţului Severin (Lugoj), Primăria comunei Topleţ etc.[16]

Ca urmare a comenzilor primite în anul 1946, firma "Schramm, Hüttl & Schmidt" din Topleţ a realizat un beneficiu în valoare de 48.619.629 lei, în condiţiile inflaţiei excesive din acel an[17].

Deşi inflaţia se menţinea la cote ridicate, în luna aprilie 1947 fabrica amintită avea de executat comenzi în valoare de numai 3.096.000 lei, cu toate că fuseseră investite sume apreciabile în instalaţiile şi maşinile din dotare (464.792.470 lei). Explicaţia constă în materiile prime insuficiente şi în imposibilitatea de a utiliza – la maximum – capacităţile de producţie existente[18].

De altfel, producţia realizată–în luna aprilie 1947 – în secţiile întreprinderii s-a dovedit a fi mult sub aşteptările administraţiei firmei din Topleţ: 14,09 t – la Fabrica de maşini şi 2,69 t – la Turnătorie. În urma incendiului izbucnit în luna martie a aceluiaşi an, Atelierul de ciocănărie a fost distrus complet, impunându-se repararea sa până la sfârşitul lunii iunie[19].

Cu toate acestea, datorită stocurilor considerabile de mărfuri aflate în incinta fabricii, în luna aprilie 1947 încasările rezultate din comercializarea produselor sale atingeau valoarea de 391.782.785 lei[20].

Firma amintită avea nevoie de mai multe fonduri pentru relansarea activităţii sale. În consecinţă, au fost contractate noi credite de la instituţii

---

[14] *Ibidem*, f. 39-40.

[15] Ibidem, d. 133/1946, f. 1.

[16] Ibidem, d. 111/1944-1948, f. 38.

[17] *Ibidem*, f. 48.

[18] Ibidem, d. 122/1945, f. nenumerotată.

[19] *Ibidem*, f. nenumerotată.

[20] *Ibidem*, f. nenumerotată.

https://biblioteca-digitala.ro

bancare reprezentative: 1.500.000.000 lei de la Societatea Naţională de Credit Industrial, 240.000.000 lei de la C.A.F.A. şi 390.000.000 lei de la un consorţiu bancar format din cele două societăţi bancare menţionate mai sus. Aceste credite au fost acordate în vederea redresării producţiei şi a aprovizionării economatului său cu mărfuri de primă necesitate[21].

În luna mai 1947, fabrica "Schramm, Hüttl & Schmidt" s-a adresat din nou, principalului său creditor, Societatea Naţională de Credit Industrial, încercând să obţină un suport material consistent din partea acestuia. Astfel, după ce, pentru împrumutul contractat cu o lună în urmă (1.500.000.000 lei), firma amintită oferise – drept gaj – cantitatea de 32 t fier comercial, acum, pentru creditul suplimentar solicitat, în valoare de 650.000.000 lei, se arăta dispusă să cedeze 12 t fier comercial, în calitate de gaj[22].

Deoarece firma necesita reparaţii capitale şi o modernizare completă a instalaţiilor sale, în luna iulie 1947 Societatea Naţională de Credit Industrial – sucursala Timişoara i-a acordat un nou credit de 4.000.000.000 lei, garantat cu ipotecă. Dintre mărfurile gajate pot fi enumerate următoarele: 24 t tablă de fier, 9 t fier comercial, 30 t fontă brută, 85 m^3 scânduri de fag fiert, 90 m^3 scânduri şi grinzi de brad, 9 t nituri[23].

Nici acest credit nu s-a dovedit suficient pentru scopurile propuse, astfel încât, în luna octombrie 1947 firma din Topleţ a solicitat Societăţii Naţionale de Credit Industrial acordarea unui nou credit, în valoare de 10.000.000 lei, garantat cu ipotecă asupra imobilelor fabricii, cu gaj de mărfuri şi cu cesiunea încasării comenzilor de la INCoop[24].

Acest ultim împrumut acordat de principalul său creditor, Societatea Naţională de Credit Industrial, a fost salutar pentru firma amintită, demarând lucrările de modernizare a instalaţiilor sale. În luna octombrie 1947 au fost întocmite devizele necesare în acest sens, fiind estimate cheltuielile aferente: 1.071.940 lei pentru reconstruirea canalului de alimentare a centralei hidroelectrice şi hidromecanice şi 399.000 lei pentru cărămizile utilizate la reconstrucţia cuptoarelor, cubilourilor şi cuptorului rotativ[25].

Stocurile de materii prime, semifabricate şi produse finite se dovedeau, în continuare, insuficiente pentru optimizarea procesului de fabricaţie. Astfel, la sfârşitul lunii octombrie 1947 în depozitele fabricii se aflau: 645,77 t materii prime (341.166 m^3 cherestea, 93,53 t fontă brută, 24,84 t fontă veche, 30,54 t oţel pentru sape, 215,55 t fier comercial, 20,65 t şuruburi, piuliţe, cuie, nituri şi rondele, 35,15 t tablă de fier, 7,22 t lacuri şi vopsele, 41,39 t cărămizi şamot pentru sobe şi 5,28 t materiale auxiliare); 269,7 t semifabricate (38,54 t piese din fontă pentru maşini agricole, 86,20 t piese din fier pentru prăşitoare, 10,44 t piese din fontă pentru sobe şi maşini de gătit, 25,54 t tucerie comercială, 74,50 t piese pentru maşini de morărit şi

---

[21] *Ibidem*, f. nenumerotată.

[22] Ibidem, d. 140/1947, f. 60-61.

[23] *Ibidem*, f. 5.

[24] Ibidem, d. 76 (reg.)/1939-1948, f. 59.

[25] Ibidem, d. 140/1947, f. 85-86.

https://biblioteca-digitala.ro

34,46 t piese pentru maşini de textile); 43,07 t produse finite (1,11 t fiare de plug, 0,52 t cazmale, 1,13 t topoare, 0,85 t ciocane cu coadă, 1,41 t greutăţi pentru cântare, 0,68 t uşi pentru sobe de teracotă, 7,38 t maşini de gătit, 3,14 t sobe tip "Topleţ", 2,59 t sobe din fontă, 10,71 t plite, verigi, margini şi căpăcele, 4,45 t rame, 0,18 t plăci, 0,03 t cratiţe, 1,02 t toaste, 3,82 t ceaune, 0,87 t accesorii pentru maşinile de morărit, 0,03 t batoze tip "Standard", 0,65 t batoze tip "Perfect", 0,81 t batoze tip "Ideal", 0,009 t tocătoare tip "Chic", 0,02 t războaie de ţesut, 0,005 t valţuri de grâu şi porumb ş. a. m. d.[26]

Aprovizionarea deficitară cu materii prime (în special fier, fontă, cocs şi material refractar) şi-a pus amprenta asupra procesului de producţie. La aceasta se adăuga lipsa comenzilor menite să asigure un program de fabricaţie pe cel puţin 6 luni şi să garanteze siguranţa locurilor de muncă. Se impuneau măsuri urgente pentru remedierea situaţiei: directorul firmei (Fenyő) urma să se deplaseze imediat la Bucureşti şi, cu sprijinul preşedintelui Consiliului de Administraţie, urma să obţină programările de comenzi pe anul 1948 de la INCoop, comenzile de reparaţii de vagoane de marfă de la C.F.R. şi cele de piese de maşini agricole de la Ministerul Agriculturii, iar administratorul de supraveghere (Radamovschi) şi controlorul economic (Gavrilescu) trebuiau să intervină pe lângă Ministerul Industriei şi Comerţului pentru obţinerea materiilor prime (primite cu întârziere) şi pentru asigurarea unor comenzi importante (înzestrarea cu inventar de maşini şi unelte agricole, ajutorarea C.F.R. în reparaţiile de material rulant)[27].

Pe lângă debitorii obişnuiţi, în anul 1947 s-au adăugat şi alţii, destul de importanţi: AEG Bucureşti, staţia C.F.R. Băile Herculane, Partidul Comunist Român - organizaţia Orşova, Primăria oraşului Turnu Severin, "Tranzit" Orşova, etc.

Datorită faptelor descrise mai sus, firma din Topleţ a înregistrat – la sfârşitul anului 1947 – pierderi în valoare de 5.613.224 lei[28].

În aceste condiţii, soluţia salvatoare s-a dovedit a fi contractarea unor noi credite. De pildă, în luna ianuarie 1948 Societatea Naţională de Credit Industrial a acordat fabricii "Schramm, Hüttl & Schmidt" un împrumut în valoare de 5.000.000 lei (stabilizaţi), pentru asigurarea procesului de fabricaţie până la sosirea comenzilor din partea INCoop.[29]

După naţionalizare (iunie 1948), firma amintită şi-a schimbat denumirea în "Fabrica Magheru" - Întreprindere de Stat Topleţ.

Printre furnizorii săi se numărau: Centrul Judeţean de Planificare Turnu Severin, Oficiul de Aprovizionare C.F.R. Turnu Severin, "Export-Import Shipping Company" Bucureşti, "Helicon" S.A. Timişoara, "Industria Sârmei" Bucureşti, "Moroeni"–Societate Anonimă Forestieră Bucureşti, "Progresul"–Institut de Arte Grafice Sibiu, „Siemens-Schuckert" Bucureşti,

---

[26] *Ibidem*, f. 87-88.

[27] Ibidem, d. 76 (reg.)/1939-1948, f. 61.

[28] Ibidem, d. 111/1944-1948, f. 54.

[29] Ibidem, d. 76 (reg.)/1939-1948, f. 67-68.

https://biblioteca-digitala.ro

SOVROMPETROL Bucureşti, "Transcolectiv" Cluj, Uzinele "I. C. Frimu" Sinaia, etc.[30]

Lista clienţilor era, în egală măsură, destul de impresionantă: Agenţia B.N.R. Lugoj, "Cerna S.A.R." Topleţ, "Colan" Orşova, Direcţiunea Băilor Herculane, Şantierul Naval Turnu Severin, Fabrica de bere "Traian" Turnu Severin, INCoop. Bucureşti, Inspectoratul General Financiar Timişoara, Întreprinderile Naţionalizate Roşiorii de Vede, Comitetul de plasă P.C.R. Orşova, Sanatoriul Militar Băile Herculane ş. a. m. d.[31]

* * *

Organizarea fabricii amintite a suferit unele modificări în perioada funcţionării sale pe baza principiilor economiei de piaţă.

De exemplu, în luna aprilie 1929 din *Comitetul de Direcţie* al firmei făceau parte 4 persoane, 3 dintre ele fiind legate prin relaţii de rudenie: Ferdinand Schramm (preşedinte), ing. Carol Hüttl, Heinz Schramm şi Victor Schramm (membri). *Consiliul de Supraveghere* al firmei amintite era alcătuit din 3 membri, de naţionalitate germană: Adalbert Rusz (preşedinte), domiciliat în Orşova, dr. Hermann Fabritius, domiciliat în Braşov, şi Robert de Winkler, domiciliat în Tomeşti (membri). Se constată faptul că organele de conducere ale firmei erau dominate, în exclusivitate, de etnici germani[32].

În iulie 1930 a survenit demisia lui Ferdinand Schramm din Consiliul de Administraţie, din motive personale[33].

În anii 1931-1944 nu au mai intervenit schimbări în privinţa conducerii fabricii din Topleţ.

După lovitura de stat de la 23 august 1944 s-a pus problema firmelor "inamice", cu capital german sau maghiar, de pe raza judeţului Severin. Se impunea pătrunderea unui număr cât mai mare de români în conducerea firmelor etichetate astfel. În consecinţă, la Adunarea Generală a Acţionarilor firmei din Topleţ a fost desemnat, pentru o perioadă de 3 ani, un nou *Consiliu de Administraţie*, în care etnicii români deţineau majoritatea absolută: Marius Florescu, ing. Carol Hüttl, ing. Gheorghe Ionescu, dr. Cornel Lăcătuşiu şi ing. Ioan Drosescu. Cu acest prilej, a fost reorganizat şi *Comitetul de Cenzori* al firmei amintite în sensul "românizării" sale, fiind alcătuit – acum – din 4 membri: expertul-contabil Popescu-Cetate, devenit directorul firmei şi avocatul D. Dănescu, în calitate de cenzori plini, expertul-contabil Dumitru Auneanu şi Gheorghe Morariu, în calitate de cenzori supleanţi[34].

În urma decesului inginerului Carol Hüttl, survenit în luna august 1945, soţia sa Antoinette a fost cooptată în *Consiliul de Administraţie* şi în *Comitetul de Direcţie*[35].

---

[30] Ibidem, d. 145/1948, f. 31.

[31] *Ibidem*, f. 29.

[32] Ibidem, d. 78/1929, f. 6.

[33] Ibidem, d. 40/1930, f. 1.

[34] Ibidem, d. 124/1945, f. 1.

[35] Ibidem, d. 76 (reg.)/1939-1948, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Demisia inginerului Gheorghe Ionescu din Consiliul de Administraţie, în luna octombrie 1945, a determinat cooptarea lui Heinz Schramm pe postul rămas vacant[36].

În luna noiembrie 1947, administratorul-delegat al firmei amintite (Heinz Schramm) a fost însărcinat să îndeplinească şi funcţia de director general[37].

Prin decizie ministerială, în luna martie 1948 a desemnată o nouă conducere a firmei. Din *Consiliul de Administraţie* făceau parte: ing. Ioan Drosescu, dr. Cornel Lăcătuşiu, Iosif Olaru, Josef Weinstein şi Gheorghe Husău. *Comitetul de Cenzori*, la rândul său, şi-a schimbat componenţa, cenzorul plin Gheorghe Şoimaru fiind asistat de 4 supleanţi (directorul general Henric Roescu-Schramm, directorul Alexandru Fenyö, controlorul economic Pompiliu Gavrilescu şi fostul administrator de supraveghere Eugen Radamovschi)[38].

* * *

Acţionariatul fabricii ne oferă unele explicaţii referitoare la activitatea sa în perioada studiată.

În anul 1929, un număr de 16 persoane, minoritari germani (14) şi maghiari (2), deţineau cele 30.000 acţiuni ale întreprinderii. Cele mai multe acţiuni se aflau în posesia a 9 persoane: Ferdinand Schramm – 4.188 acţiuni, Frieda Schramm – 4.187 acţiuni, Victor şi Jela Schramm – câte 3.740 acţiuni fiecare, ing. Carol Hüttl, Herma Hüttl, Gertrude Kováts, Johanna de Artner şi Hans Hilscher – câte 1.875 acţiuni fiecare[39].

În perioada 1941-1945, marea majoritate a celor 42.000 acţiuni ale fabricii amintite se aflau în posesia următoarelor persoane:

- Ferdinand Schramm din Topleţ – 8.523 acţiuni; aceste acţiuni au fost preluate, prin moştenire, de către Heinz Schramm la data de 20 august 1941; conform deciziei Ministerului Justiţiei nr. 26586 din 14 martie 1946, intrată în vigoare la data de 25 martie 1946, Heinz Schramm şi-a schimbat numele patronimic în Roescu-Schramm, încercând să se adapteze la noile realităţi economice.
- ing. Carol Hüttl din Topleţ – 4.646 acţiuni.
- Ada Rusz din Orşova – 3.998 acţiuni.
- Gertrude Kováts din Topleţ – 3.407 acţiuni.
- Johanna Munk din Timişoara.
- ing. Rudolf Munk din Timişoara.
- Hans Hilscher din Topleţ.
- Nata Farkass din Arad, care a cedat acţiunile sale lui Cornel Lăcătuşiu din Orşova şi Heinz Schramm din Topleţ, în ziua de 10 aprilie 1942.
- Maria Florescu din Bucureşti a deţinut uzufruct parţial pentru acţiunile deţinute de Jela Schramm; în urma decesului acesteia din urmă, survenit la data de 19 decembrie 1942, uzufructul a revenit în întregime Mariei Florescu; printr-un act de donaţie, înregistrat de Tribunalul Ilfov la 31 iulie

---

[36] *Ibidem*, f. 15.

[37] *Ibidem*, f. 61.

[38] *Ibidem*, f. 68-72.

[39] Ibidem, d. 78/1929, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

1945, acţiunile aflate în posesia Mariei Florescu au fost transferate asupra fiului său, Marius Florescu.

• Hermann Fabritius jr. din Braşov, însă dreptul de vot şi de uzufruct al acţiunilor sale se cuveneau exclusiv mamei, Maria Florescu, născută Schramm, conform deciziei Tribunalului Braşov - Secţia Tutelară nr. 2798/1931; acesta şi-a schimbat numele patronimic în Hermann Fabritius-Florescu, în conformitate cu actul de adopţie nr. 4/1945 emis de Judecătoria Mixtă Orşova la data de 23 martie 1946.

• Victor Fabritius din Braşov, dar dreptul de vot şi de uzufruct al acţiunilor sale aparţinea în exclusivitate mamei, Maria Florescu, născută Schramm, conform deciziei Tribunalului Braşov - Secţia Tutelară nr. 2798/1931; acesta şi-a modificat numele patronimic în Victor Florescu, în baza deciziei instanţei judecătoreşti amintită mai sus nr. 999 din 31 ianuarie 1946.

• ing. Ioan Drosescu din Bucureşti.

• Antoinette Hüttl din Topleţ.

• dr. Cornel Lăcătuşiu din Orşova a cedat acţiunile sale lui Heinz Schramm la data de 1 mai 1944, iar acesta le-a transcris pe numele soţiei sale, Edith Schramm la 21 iunie 1945.

• Florin Zaharia din Bucureşti ş. a. m. d.[40]

În baza hotărârii Adunării Generale Extraordinare a firmei din Topleţ, întrunită în ziua de 8 decembrie 1945, au fost emise 147.000 noi acţiuni cu valoarea nominală de 2.500 lei fiecare, numărul acţiunilor firmei amintite ajungând la cifra impresionantă de 189.000; bineînţeles, această sporire substanţială a numărului acţiunilor a fost determinată de majorarea capitalului social. Prezentăm în continuare lista acţionarilor firmei la începutul anului 1946: ing. Ioan Drosescu – 5.781 acţiuni; Hermann Fabritius-Florescu – 11.812 acţiuni; Victor Florescu – 11.813 acţiuni; Natalia de Farkass – 12.600 acţiuni; Maria Florescu – 22.500 acţiuni; Marius Florescu – 1.521 acţiuni; Hans Hilscher – 5.136 acţiuni; Antoinette Hüttl – 7.521 acţiuni; Carol Hüttl şi moştenitorii săi – 20.907 acţiuni; Gertrude Kovács – 15.330 acţiuni; dr. Cornel Lăcătuşiu – 294 acţiuni; Johanna Munk – 7.425 acţiuni; ing. Rudolf Munk – 5.166 acţiuni; Edith Roescu-Schramm – 2.613 acţiuni; Enric Roescu-Schramm – 43.560 acţiuni; Ada Rusz – 14.991 acţiuni şi Florin Zaharia – 30 acţiuni.

În cursul anului 1946 au fost operate şi câteva transferuri de acţiuni ale firmei din Topleţ: ing. Edith Roescu-Schramm a cumpărat 3.424 acţiuni de la Hans Hilscher şi Gertrude Kovács, iar ing. Ioan Drosescu a achiziţionat 331 acţiuni, prin cumpărare, de la Gertrude Kovács[41].

Printr-o nouă decizie adoptată în şedinţa Adunării Generale Extraordinare a firmei „Schramm, Hüttl & Schmidt" din 20 aprilie 1947, au fost emise 11.000 noi acţiuni, numărul total al acţiunilor firmei amintite fiind, acum, de 200.000, cu valoarea nominală de 15.000 lei fiecare. Şi această decizie a fost determinată de majorarea considerabilă a capitalului social, iar acţionariatul s-a păstrat – în linii mari – neschimbat până la naţionalizare[42].

---

[40] Ibidem, d. 87/1941-1947, f. 1-137.

[41] *Ibidem*, f. 193-194.

[42] *Ibidem*, f. 195-196.

https://biblioteca-digitala.ro

* * *

La rândul său, capitalul social al firmei din Topleţ a suferit modificări substanţiale, determinate de necesitatea achiziţionării de echipamente industriale moderne, capabile să asigure productivitate ridicată şi să aducă profituri considerabile firmei.

La inaugurarea oficială a firmei amintite (1 ianuarie 1918), capitalul social era de 600.000 lei (echivalat în monedă românească în 1919).

În intervalul februarie 1924-decembrie 1943 capitalul social a sporit considerabil, fapt explicabil prin eforturile depuse de conducerea firmei pentru adaptarea producţiei la cerinţele pieţei: 12.000.000 lei (februarie 1924), 30.000.000 lei (ianuarie 1926), 42.000.000 lei (iulie 1929) şi 105.000.000 lei (decembrie 1943).

Astfel, în decurs de 25 ani, capitalul social al firmei s-a majorat de 175 ori, reflectând tendinţa permanentă de modernizare a acesteia[43].

Capitalul social stabilit în luna decembrie 1943 (105.000.000 lei) s-a menţinut la aceeaşi valoare până la sfârşitul anului următor (1944)[44].

În anul 1945, răspunzând nevoilor firmei de a rămâne pe linia de plutire şi de a rezista în faţa presiunilor exercitate de autorităţile locale, capitalul social al acesteia a fost majorat, prin reevaluare şi vărsământ în numerar, ajungând la valoarea de 472.500.000 lei[45].

Capitalul social a fost majorat la 3.000.000.000 lei în luna aprilie 1947, în condiţiile inflaţiei crescânde şi s-a menţinut constant până la naţionalizarea fabricii amintite[46].

* * *

Încă de la înfiinţare, personalul fabricii s-a străduit, din răsputeri, să asigure o productivitate ridicată, punându-şi în valoare experienţa profesională dobândită pe parcursul anilor.

Treptat, numărul salariaţilor a crescut proporţional cu numărul comenzilor primite, astfel încât, la sfârşitul anului 1937, pe statele de plată ale fabricii amintite figurau 681 angajaţi[47].

Pe fondul unei crize acute de comenzi, numărul angajaţilor a scăzut considerabil, ajungând la 526 în anul 1938[48].

Perspectiva războiului şi primirea unor noi comenzi a determinat noi angajări, în luna martie 1939 fiind consemnaţi 557 salariaţi[49].

În anii 1940-1943, fluctuaţia numărului de angajaţi a fost determinată de comenzile primite: 551 angajaţi în 1940[50], 559 angajaţi în 1941[51], 541 angajaţi în 1942[52] şi 529 angajaţi în 1943[53].

---

[43] Ibidem, d. 111/1944-1948, f. 6-7.

[44] Ibidem, d. 124/1945, f. 51.

[45] Ibidem, d. 116/1944, f. nenumerotată.

[46] Ibidem, d. 87/1941-1947, f. 195-196.

[47] Ibidem, d. 64/1937-1939, f. 36.

[48] *Ibidem*, f. 156.

[49] *Ibidem*, f. 183.

[50] Ibidem, d. 82/1940-1943, f. 10.

[51] *Ibidem*, f. 137.

[52] *Ibidem*, f. 282.

https://biblioteca-digitala.ro

În intervalul august 1944 - iunie 1945, personalul fabricii a înregistrat o uşoară creştere datorită comenzilor ce trebuiau executate pentru armatele sovietică şi română: 581 angajaţi în luna august 1944, dintre care 534 muncitori şi 47 funcţionari şi, respectiv, 589 angajaţi în luna iunie 1945, dintre care 541 muncitori şi 48 funcţionari. Având o conducere formată, în mare majoritate, din etnici germani, se exercitau asupra firmei o serie de presiuni în scopul "românizării" personalului existent[54].

Comprimările de personal din primăvara anului 1947 au afectat direct şi firma din Topleţ. Astfel, în luna aprilie 1947, aceasta număra 472 angajaţi, dintre care 387 muncitori şi 85 funcţionari. Activitatea firmei amintite era monitorizată de 4 administratori de supraveghere[55].

Numărul angajaţilor firmei s-a menţinut constant până la naţionalizarea acesteia, în iunie 1948.

* * *

Salarizarea angajaţilor firmei „Schramm, Hüttl & Schmidt" reflectă preocuparea conducerii acesteia pentru asigurarea unui nivel de trai decent personalului său.

Variaţia salariilor în perioada interbelică a fost determinată de unii factori, precum: producţia realizată, sistemul muncii în acord, facilităţile în natură, indicele inflaţiei etc.

De pildă, salariile anuale obţinute de angajaţii fabricii din Topleţ în cursul anului 1937 variau între 468-819.000 lei[56], în anul următor între 1.896-86.916 lei[57], iar în anul 1939 oscilau între valorile de 1.188-699.996 lei[58].

În anii 1937-1938 se constată o creştere semnificativă a salariilor acordate muncitorilor necalificaţi şi ucenicilor şi o reducere drastică a salariilor primite de alte categorii de angajaţi, în condiţiile în care s-au făcut concedieri masive. Situaţia s-a redresat parţial în anul 1939, ca urmare a sporirii numărului comenzilor din ţară şi a noilor angajări făcute.

Curba ascendentă s-a menţinut şi în anul 1940, salariile înregistrate la firma amintită oscilând între 1.200-1.584.000 lei[59].

Adaptarea producţiei la nevoile stringente ale armatei române şi militarizarea fabricii au adus modificări în politica de salarizare practicată, cuvântul de ordine fiind moderaţie. Astfel, în intervalul 1941-1943, salariile anuale câştigate de angajaţii firmei amintite au cunoscut următoarele variaţii: 2.016-157.452 lei (1941)[60]; 2.460-247.596 lei (1942)[61]; 4.152-350.112 (1943)[62].

---

[53] *Ibidem*, f. 434.

[54] Ibidem, d. 122/1945, f. nenumerotată.

[55] *Ibidem*, f. nenumerotată.

[56] Ibidem, d. 64/1937-1939, f. 46.

[57] *Ibidem*, f. 164.

[58] *Ibidem*, f. 192.

[59] Ibidem, d. 82/1940-1943, f. 19.

[60] *Ibidem*, f. 148.

[61] *Ibidem*, f. 294.

[62] *Ibidem*, f. 446.

https://biblioteca-digitala.ro

Fondul de salarii alocat de conducerea fabricii s-a majorat simţitor în anii 1944-1946, în condiţiile inflaţiei galopante şi a presiunilor sindicale. Astfel, în anul 1944, salariile primite de angajaţi se ridicau la valoarea de 241.136.600 lei[63].

Reaşezarea salariilor şi reforma monetară au avut, ca efect, diminuarea fondului de salarii rezervat angajaţilor firmei din Topleţ. În 1947, salariile care au revenit angajaţilor firmei totalizau suma de 5.063.547 lei stabilizaţi (101.270.940 lei vechi)[64].

Salarizarea angajaţilor firmei amintite nu va suferi modificări radicale până la naţionalizare (iunie 1948).

* * *

Pentru compensarea deficienţelor privind salarizarea, conducerea fabricii s-a străduit să asigure angajaţilor facilităţi în natură şi bani, care să le îmbunătăţească simţitor standardul de viaţă.

Economatul firmei amintite, înfiinţat în luna iunie 1945, îşi procura – cu multă greutate – mărfurile care trebuiau distribuite angajaţilor.

La începutul anului 1946, situaţia s-a îmbunătăţit vizibil. Astfel, în luna februarie 1946 economatul fabricii din Topleţ s-a aprovizionat cu 10,4 t porumb în valoare de 14.851.200 lei[65].

De asemenea, conform articolului 63 din contractul colectiv, în luna aprilie 1946 s-au distribuit, în mod gratuit, muncitorilor 145 perechi bocanci (mărimile 40-46), în valoare totală de 27.598.964 lei[66].

Muncitorii care lucrau în condiţii grele primeau lapte gratuit. De exemplu, în luna mai 1946 muncitorilor de la secţiile D.F.A., Vagoane şi Vopsitorie le-au fost distribuiţi 67,5 l lapte gratuit, datorită mediului toxic în care îşi desfăşurau activitatea[67].

Conducerea fabricii a dovedit înţelegere şi faţă de problemele de sănătate ale angajaţilor săi. De pildă, în luna iulie 1946 un număr de 19 salariaţi ai firmei amintite au primit ajutoare de boală în valoare de 319.440 lei, diferenţiat în funcţie de gravitatea bolii şi zilele de concediu medical prescrise[68].

Aprovizionarea economatului firmei amintite cu articole de primă necesitate a rămas în atenţia conducerii sale şi în anul 1947. Astfel, în luna mai 1947 s-a plătit suma de 60.000.000 lei morii "Clara" din Lugoj pentru livrările de făină pe care această moară le-a făcut economatului firmei din Topleţ[69].

În egală măsură, cantina angajaţilor firmei amintite era pregătită să răspundă celor mai exigente cerinţe. În luna august 1947, cantina fabricii era aprovizionată cu alimente în valoare de 892.649.371 lei, constând în: 3,23 t făină de grâu, 2,9 t sare drob, 1 t tărâţe, 0,02 t ceapă, 1 t cartofi, 0,08 t

---

[63] Ibidem, d. 116/1944, f. nenumerotată.

[64] Ibidem, d. 111/1944-1948, f. 65.

[65] Ibidem, d. 134/1946, f. 49.

[66] Ibidem, d. 128/1946, f. 76.

[67] *Ibidem*, f. 40.

[68] *Ibidem*, f. 48.

[69] Ibidem, d. 140/1947, f. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

porumb, 0,01 t zarzavaturi, 0,01 t fasole verde, 0,005 t slănină afumată ş. a. m. d.[70]

Tot acum, controlorul economic a descoperit mai multe mărfuri în depozitul economatului fabricii, care trebuiau distribuite angajaţilor săi: 306,4 m pânză ("americă"), 27 buc. lacăte, 72 buc. ace de croşetat, 1,4 kg magneziu, 30 m panglică neagră, 10 m panglică albastră, 800 buc. cutii chibrituri, 40 buc. becuri pentru lămpi de buzunar, 22 perechi ciorapi bărbăteşti, 171 perechi ciorapi pentru copii şi 3 buc. cămăşi-flanelă[71].

Din păcate, nu s-au păstrat informaţii despre modul cum au fost rezolvate problemele de ordin social ale angajaţilor firmei "Schramm, Hüttl & Schmidt" în anul 1948.

***

În preajma loviturii de stat de la 23 august 1944, industria judeţului Severin era dominată de 4 firme cu reputaţie: uzinele Nădrag şi Ferdinand (aparţinând societăţii Titan-Nădrag-Călan), fabricile „Mundus-Borlova-Armeniş" din Caransebeş şi „Schramm, Hüttl & Schmidt" din Topleţ.

Necesitatea respectării obligaţiilor înscrise în Convenţia de Armistiţiu a determinat implicarea factorilor decizionali în activitatea firmelor cu capital german şi maghiar, care funcţionau pe raza judeţului Severin. Majoritatea muncitorilor erau concentraţi în industria textilă, metalurgică, forestieră şi a materialelor de construcţii. Fabricile textile se aflau sub administrarea Casei Autonome de Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.), lucrând la o capacitate redusă, din cauza lipsei acute de materii prime şi a reparaţiilor necesare în urma bombardamentelor. Şi întreprinderile din alte ramuri se confruntau cu o situaţie similară: materii prime insuficiente, lipsa combustibilului, deteriorarea maşinilor şi instalaţiilor, reţeaua de transporturi deficitară ş. a. m. d. Anul 1948 a însemnat o redresare a producţiei la întreprinderile industriale din judeţul Severin, datorită unor factori obiectivi, precum: implicarea statului în aprovizionarea cu materii prime şi combustibil, la timp şi în condiţii optime; refacerea reţelei de transporturi; acordarea de credite exclusiv în scopuri productive, etc.

Măsurile etatiste radicale adoptate de guvernul Groza în anii 1946-1947, care au afectat puternic industria judeţului Severin, au culminat cu naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, semnificând desfiinţarea proprietăţii private, expresia – în plan economic – a unui regim democratic.

---

[70] *Ibidem*, f. 106.

[71] *Ibidem*, f. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

NOI DATE DESPRE ISTORICUL ACTIVITĂȚII PARTIDULUI NAȚIONAL-POPULAR ÎN BANAT ÎN ANUL 1946

Radu Păiușan*

O altă problemă care se afla în atenția organizației județene a Partidului Național-Popular din Banat era *situația germanilor*.

Astfel, în raportul întocmit de către unul dintre liderii organizației național-populare bănățene se face elogiul populației germane colonizate, și ea, aici cu două secole înainte pe teritoriul autohtonilor români[1], afirmând că localitatea Periam fusese – până în anii anteriori - „o puternică cetate germană nu atât din punct de vedere etnic, cât și economic"[2](deci, cetate germană pe teritoriu românesc!? – *n.n.*).

Se remarcă, în raport, că nu toți nemții din localitate s-au făcut vinovați de neloialitate față de România, încât rigorile care s-au aplicat asupra acestor cetățeni nu au fost meritate deopotrivă de toți.

Colonelul Crăciunescu, lider al P.N.P.-ului din județul Timiș-Torontal, mai afirma, în raportul său, că el credea că ar fi fost bine să fi avut în vedere că, dacă populația germană din localitate a părăsit satul în întregime după 23 august 1944, această deplasare nu s-a făcut de către cei mai mulți dintre ei de voie, ci de nevoie, întrucât a fost omenesc ca, atunci când, în timpul luptelor din septembrie, octombrie și noiembrie 1944[3], Periamul a trecut – de cinci ori – dintr-o mână în alta, populația, înnebunită de groază, să-și fi căutat măcar salvarea vieții unde a putut vedea cu ochii[4].

Deci, afirma – în continuare – liderul județean național-popular, contra acestor veniți, care n-au fost înscriși în Grupul Etnic German, care n-au activat cu nimic pentru Reich, care n-au fost în S.S. și care, totdeauna, s-au dovedit cetățeni loiali, credea că ar fi trebuit să fie exceptați de la rigorile legilor care s-au aplicat contra altora dintre ei[5]. Soluția era văzută în înființarea unei Case Culturale, mai ales că exista atâta populație românească în Periam. În cadrul acestei Case Culturale românii trebuiau să primească – din partea intelectualilor locali – sfaturi și îndemnuri bune, lucru cu atât mai ușor de realizat, existând, atunci, multe case părăsite[6].

Aceste case erau părăsite pentru că locuitorii lor germani plecaseră spre Germania cu armata hitleristă, de teama represaliilor armatei sovietice. Teama germanilor era determinată și de faptul că între conducerea armatei

---

* Profesor universitar doctor, Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea Litere, Istorie și Teologie.

[1] Vezi Aurel Țintă, *Colonizări habsburgice în Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1971.

[2] Arhivele Naționale – Serviciul Județean Timiș (în continuare A.N.-S.J.T.), fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al Partidului Național Popular*, d. 6/1946, f. 46.

[3] Pentru aceste lupte și rolul populației germane bănățene vezi și *Apărarea Timișoarei. August-septembrie 1944. Documente și memorii*, coordonatori: dr. Radu Păiușan și col. Octavian Vlad, Timișoara, Editura de Vest, 1997, pp. 1-37.

[4] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 46.

[5] *Ibidem*, f. 46-47.

[6] *Ibidem*, f. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

germane şi cea română se încheiase un pact care prevedea că din anul 1943 tinerii germani din România să fie încorporaţi în armata nazistă[7]. Deci, educaţia ar fi trebuit făcută tot românilor şi, în consecinţă, s-a decis ca de organizarea Casei de Cultură să se ocupe preotul Posa[8].

Dar Partidul Naţional-Popular a intrat în contradicţie, în mediul rural, cu alte organizaţii care intrau în componenţa Frontului Naţional-Democrat, ca de exemplu Frontul Plugarilor, care, conform şi denumirii sale, trebuia să-şi desfăşoare activitatea la sate. Aceştia, în primele luni după lovitura de stat de la 23 august 1944, au înregistrat succese, ţăranii îndreptându-şi atenţia spre ei, pentru a-i evita pe comunişti, fără a sesiza că acesta (Frontul Plugarilor – *n.n.*) era anexa P.C.R.[9]

Desigur, succesul se explică – după cum afirmă istoriografia română contemporană - şi prin gama largă a procedurilor folosite, care au mers până la condiţionarea primirii raţiei alimentare în funcţie de apartenenţa sa la respectivul partid[10].

Acest lucru s-a întâmplat şi în plasa Deta, din judeţul Timiş-Torontal. Aici se înscriseseră în organizaţia naţional-populară, până în data de 8 martie 1946, 35 de membri, cea mai mare parte fiind intelectuali, funcţionari de stat, funcţionari particulari, meseriaşi şi comercianţi. deşi naţional-popularii au început să facă propagandă pentru înscrierea în partidul lor, şi la sate ca Voiteni, Opatiţa, Denta, Omor, etc., ei au constatat că şi o parte din plugarii şi oamenii cinstiţi, deşi înclinau spre naţional-populari, erau, însă, rezervaţi din motivul că erau ameninţaţi de membri ai Frontului Plugarilor, spunându-li-se că, dacă se vor înscrie în acest partid, îşi vor pierde drepturile de a primi pământ[11].

Cu toate acestea, ţăranii din plasa Deta promiteau că, la votul care avea să se desfăşoare în cadrul alegerilor care urmau, îşi vor face datoria faţă de noul partid. Acest lucru a fost constatat de naţional-populari, ei constatând că marea parte a plugărimii din zonă s-a retras din Frontul Plugarilor, dintre ei o mică parte s-au înscris la social-democraţi, iar o parte erau în aşteptarea turneelor electorale, care să pornească pe sate din partea P.N.P.-ului.

Se mai afirma, în adresa organizaţiei plăşii Deta către Comitetul Timiş-Torontal al P.N.P., că naţional-popularii au o mare bază în plasa respectivă, locuitorii spunând că acest partid va face dreptate, în special germanilor expropriaţi, fără ca aceştia să fi avut vreo vină în ceea ce privea înscrierea lor – din oficiu – în listele germane.

În adresă se mai afirma că existau comune întregi, ca Omor, Omorul Mic, Voiteg şi altele, care aşteptau – cu nerăbdare – alegerile şi care

---

[7] Florin Constantiniu, Ioan Chiper şi Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane (1944-1947)*, Bucureşti, Editura Iconica, 1993, pp. 7-10.

[8] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 47.

[9] Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, p. 138.

[10] *Ibidem*, p. 139.

[11] A.N.-S.J.T., fond *C. J. T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 58 v.

https://biblioteca-digitala.ro

promiteau căci cu toţii vor sprijini noul partid, mai ales după ce le-au fost împărţite programul şi manifeste ale P.N.P.-ului[12].

Şi în plasa Ciacova continuau acţiunile naţional-populare, desfăşurându-se, în data de 3 martie, o adunare a P.N.P.-ului la Ghilad, la care au participat membri ai comitetului judeţean provizoriu al T.-T.: colonelul Th. Dinculescu, şeful organizaţiei naţional-populare din plasă, Nicolae Ionescu-Papastelatu şi Pandeli Eustaţiu[13].

Şi în celelalte judeţe, care compuneau Regionala Banat a P.N.P.-ului, regională făcută după modelul fostei regionale a Uniunii Patrioţilor, se încerca să se desfăşoare o anumită activitate. Astfel, în raportul organizaţiei naţional-populare din judeţul Severin, cu reşedinţa la Lugoj, se afirma că nu se putea raporta exact numărul membrilor pentru că nu le-au parvenit date precise de la organizaţiile locale.

Se raporta că, dintre personalităţile înscrise în organizaţia naţional-populară din judeţul Severin, se număra dr. Harhoe, prim-pretor la Orşova şi dr. Liviu Seracin, medic primar la Casa de Asigurări Sociale.

Între timp, în data de 28 februarie a fost completat Biroul Comitetului Judeţean Severin, prin cooptarea doctorului Ioan Planchitiu, care era medic primar şi a avocatului Alexandru Popescu, ambii devenind secretari adjuncţi ai biroului[14].

Organizaţia naţional-populară din judeţul Severin avea, însă, şi probleme. În primul rând, se afirma că se duce lipsă de material de propagandă şi, în special, de un manifest al P.N.P.-ului către ţară şi că nu au primit nici exemplare suficiente din programul şi din statutul partidului.

Se mai sublinia că nu aveau acces la presa locală, pentru că nu dispun de hârtie, fapt condiţionat de către ziarul independent care apărea la Lugoj. Mai întâmpinau greutăţi, mai ales în recrutarea noilor membri, pentru că nu puteau să le asigure acestora niciun post în aparatul administrativ şi economic, şi exemplificau cu faptul că toţi administratorii de control şi supraveghere erau membri ai P.N.L.-Tătărescu sau a celorlalte partide care intrau în componenţa F.N.D.-ului, mai mult mulţi dintre aceştia nu erau din judeţ.

Un alt neajuns era faptul că organizaţia judeţeană Severin a P.N.P.-ului nu a reuşit înlăturarea, în public, a credinţei că naţional-popularii erau anexă a comuniştilor, cum, în realitate, şi erau, şi, afirmau ei, că aceasta se datorează membrilor P.C.R.-ului, deşi se mai afirmă că, în cadrul F.N.D.-ului local, se colaborează în mod normal[15].

Faptul că ei ar fi fost o anexă a comuniştilor şi că era posibilă fuzionarea cu aceştia după alegerile din 1946 era exprimat şi de organizaţiile naţional-populare din alte părţi ale ţării[16].

Organizaţia naţional-populară mai solicita cetăţenilor de la Bucureşti, în principal conducerii partidului, să facă posibilă apariţia în reşedinţa de

---

[12] *Ibidem*, f. 59.

[13] *Banatul*, anul II, nr. 49, 3 martie 1946, p. 2.

[14] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 49.

[15] *Ibidem*.

[16] Gheorghe Onişoru, *op. cit.*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro

județ, care era Lugoj, a unui ziar al partidului și „să se facă conferințe de lămurire, de către fruntașii partidului, insistându-se, în special, asupra motivului de ce continuăm să colaborăm cu F.N.D.-ul și ce ne deosebește de partidele din F.N.D. și de cele istorice"[17].

Și tineretul universitar a intrat în raza de interes a național-popularilor. Astfel, o adresă a C.C. al P.N.P. din 13 martie arăta că a fost creată în februarie 1946, pe lângă C.C. al P.N.P., Secția Tineretului Universitar, care a organizat un ciclu de conferințe pentru a atrage studenții, după următorul program: **1.** Profesor George Călinescu – *Studențimea în viața politică*; **2.** Conferențiar Gheorghe Mihoc – *Rolul științei în societatea de mâine*; **3.** Conferențiar Gheorghe Zopan – *Filosofia viitorului*; **4.** Gheorghe Bega, ziarist – *Trecutul mișcărilor studențești în România.* Aceeași secție își propunea, spre sfârșitul lunii martie 1946, să organizeze un simpozion cu tema *Există o criză a tineretului?*[18]

În adresa centrului se mai spunea că s-a luat contact și cu organizațiile studențești ale celorlalte partide din F.N.D. și, în consecință, sunt trimise instrucțiuni pentru organizarea unei secții a tineretului universitar și la Timișoara. Prin respectiva adresă a C.C. al. P.N.P. se mai anunța că în data de 19 martie va apărea ziarul *Națiunea*, ca publicație oficială a P.N.P.-ului.

Aceasta trebuia să aibă un corespondent la Timișoara, numit de către organizația național-populară județeană. În scopul răspândirii ziarului și a aderenței acestuia la populația Banatului, se ordona – de către C.C. al P.N.P. – ca, în primele zile ale apariției ziarului, să fie formate echipe volante chiar dintre membrii partidului, care, în frunte cu liderii comitetului județean, să difuzeze cât mai multe ziare[19].

În cadrul ziarului, aflat sub direcția lui George Călinescu[20], după cum afirmă istoriografia contemporană, toate editorialele sunt favorabile platformei preconizate de P.N.P.[21]

În ședințele comitetului interimar T.-T. al P.N.P. se abordau și subiecte de politică externă. Astfel, în ședința din 15 martie 1946, prezentând momentul politic, după cum era tipicul întrunirii, profesorul Vichente Ardelean a evidențiat discursul lui Winston Churchill, fost prim-ministru al Marii Britanii, care era văzut ca o armă provocatoare a reacțiunii[22].

Este vorba despre cunoscutul discurs de la Fulton al lui Churchill, din 5 martie 1946, care este considerat începutul războiului rece[23].

---

[17] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 49.

[18] Idem, d. 6/1946, f. 63.

[19] *Ibidem*, f. 65.

[20] Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România (6 martie 1945-7 ianuarie 1946)*, București, Editura Vremea XXI, 2004, p. 606.

[21] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 65.

[22] *Ibidem*, f. 66.

[23] Cristina Păiușan, Narcis Dorin Ion, Mihai Retegan, *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945-1989)*, București, Editura Tritonic, 2002, p. 22; John Lewis

https://biblioteca-digitala.ro

Referindu-se la politica internă, profesorul Ardelean a subliniat divergenţele apărute în urma congresului naţional al Partidului Social-Democrat[24]. În consecinţă, social-democraţii tradiţionali au întemeiat, la 16 martie 1946, Partidul Social-Democrat Independent, condus de către fostul preşedinte al P.S.D., Constantin-Titel Petrescu[25].

Revenind la politica locală, se arată că în timpul lunii martie a avut loc, la sala cinematografului „Capitol" din Timişoara, conferinţa judeţeană a P.N.P.-ului. Evenimentul nu a fost, însă, comentat de către liderul naţional-popular care susţinuse informarea politică.

Acesta mai anunţa convocarea conferinţei naţionale a P.N.P. pentru data de 22-24 martie, la Bucureşti. La această întrunire trebuiau să participe şi delegaţi ai organizaţiei judeţene naţional-populare Timiş-Torontal, ca delegaţi fiind propuşi: procurorul Ion Blănaru, care era şi preşedintele Comisiei de reformă agrară din judeţul Timiş-Torontal, Nicolae Ionescu-Papastelatu şi Nicolae Arbunescu.

O altă problemă care preocupa pe naţional-popularii bănăţeni era aceea a presei. Aceştia, deşi nu mai deţineau un organ de presă propriu, puteau publica unele articole în cotidianul „Banatul". Dar redactorul şef al acestei publicaţii, Alexandru Jebeleanu, care va deţine, ulterior, funcţii importante în judeţul Timiş, de exemplu cea de redactor-şef al revistei literare „Scrisul bănăţean", devenită, apoi, „Orizont" şi redactor-şef al Editurii Facla, înfiinţată în anul 1972, căruia i-au fost încredinţate articole ale naţional-popularilor, fie că le modifica, fie că le publica incomplete.

În această situaţie, profesorul Vichente Ardelean a propus excluderea din presă a lui Alexandru Jebeleanu. Un alt lider al naţional-popularilor din Timiş-Torontal a propus, însă, ca Alexandru Jebeleanu să fie convocat şi să declare, în faţa comitetului organizaţiei judeţene T.-T. al P.N.P., ce a făcut cu articolul profesorului Ardelean, care era direct vizat de aceste proceduri[26].

În încheierea şedinţei comitetului interimar al naţional-popularilor din Timiş-Torontal s-a hotărât ca avocatul Nicolae T. Ionescu să susţină cererea P.N.P. din T.-T. în Comitetul Economic al F.N.D., referitor la lotul pe care acest partid îl are în comitetul interimar de la Camera de Comerţ şi Industrie, lot care, în timpul existenţei Uniunii Patrioţilor, a fost omis să-i fie atribuit acestuia[27].

Şi în alte surse se susţine că colaborarea în cadrul F.N.D.-ului local era bună, la fel în cazul P.N.P.-ului local, un exemplu fiind faptul că la aniversarea, la Timişoara, a zilei de 6 martie 1945, care a avut loc în faţa Teatrului Naţional, au luat parte reprezentanţi ai tuturor partidelor care constituiau guvernul Petru Groza. Printre cei care au luat cuvântul cu

---

Gaddis, *Războiul rece*, Bucureşti, RAO International Publishing Company, 2009, pp. 63-64.

[24] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 3-1946, f. 65.

[25] Mihai Fătu, *Alianţe politice ale P.C.R..(1944-1947)*, Bucureşti, Editura Politică, 1971, p. 270.

[26] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 65.

[27] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

această ocazie a fost şi Nicolae Ionescu, reprezentant al organizaţiei naţional-populare din judeţul Timiş-Torontal[28].

Liderii Partidului Naţional-Popular din judeţul Timiş-Torontal au încercat să explice termenul de „naţionalism", având în vedere că în titulatura partidului intra şi atributul de „naţional". Astfel, profesorul Vichente Ardelean scria un articol, apărut în ziarul „Banatul", la puţin timp după constituirea partidului: „Acest naţionalism, debarasat de zgurile amintite (ale trecutului – *n.n.*) şi numit, atât de potrivit, de Mitiţă Constantinescu (preşedintele P.N.P.-ului – *n.n.*), luminat, constituie naţionalismul P.N.P. şi pe aceasta stă o primă publicare a înfiinţării acestui nou partid între alte partide «naţionale»"[29].

Şi în această perioadă a continuat organizarea, în teritoriu, a P.N.P.-ului. Astfel, la 17 martie, s-a desfăşurat, la Deta, plenara organizaţiei naţional-populare locale, aceasta fiind formată din toţi membrii fostei Uniuni a Patrioţilor locale. Plenara a ales un comitet, al cărui preşedinte era Pavel Marcov[30].

S-a mai desfăşurat o adunare a P.N.P.-ului la Comloşul Mare, la care au participat, ca delegaţi din partea organizaţiei judeţene, Nicolae Ionescu-Papastelatu, profesorul Vichente Ardelean, Pandeli Eustaţiu şi profesorul Boldur[31].

O altă adunare naţional-populară s-a desfăşurat la Cenad, adunare la care au participat, din partea comitetului judeţean interimar, Nicolae T. Ionescu şi Aurel Periat[32].

Activitatea organizatorică judeţeană Timiş-Torontal a naţional-popularilor pe luna februarie 1946 era apreciată printr-o adresă a C.C. al P.N.P. din 18 februarie, prin care îi mai anunţa că s-a discutat cu prefectul judeţului, care a promis că îi va ajuta cu mijloace de transport, iar ei să ia contact cu acesta şi să-i amintească de promisiune. Mai erau anunţaţi că centrul este de acord ca generalul Teodor Şerb să fie preşedinte al organizaţiei judeţene T.-T. al P.N.P.

Comitetul Central mai recomanda ca, în ceea ce priveşte intervenţiile lor la autorităţile locale, dacă acestea sunt juste şi, totuşi, nu se ţinea seama de ele, acestea să fie susţinute în cadrul F.N.D.-ului judeţean şi în consiliile politice de pe lângă prefectură şi primărie, pentru că acestea să facă să înţeleagă pe toţi şefii administraţiilor locale că trebuia să domnească un spirit de dreptate în toate instituţiile publice.

În ceea ce privea Partidul Social-Democrat, li se recomanda să ajungă la o înţelegere şi colaborare în cadrul F.N.D.-ului şi să-şi apropie acele elemente social-democrate care sunt cinstite şi înţelegătoare, arătând,

---

[28] *Viaţa bănăţeană*, seria a II-a, nr. 3, 8 martie 1946, p. 2.

[29] Vichente Ardelean, *Naţionalism luminat*, în *Banatul*, anul II, nr. 60, 16 martie 1946, p. 1.

[30] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 60.

[31] *Banatul*, anul II, nr. 61, 17 martie 1946, p. 2.

[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

totodată, care era spiritul congresului social-democrat în ceea ce privea consolidarea democraţiei[33].

Trebuia să se facă, deci, o alianţă nu cu Partidul Social-Democrat Independent, ci cu P.S.D.-ul, aliatul de nădejde al comuniştilor în cadrul F.N.D.[34]

În finalul adresei, li se mai indica naţional-popularilor bănăţeni să reacţioneze la şovinism, indiferent din ce parte ar proveni, adică a românilor sau a minorităţilor naţionale. Acesta trebuia combătut, în toate manifestările sale, demascând – pe faţă – pe acei care mai înţelegeau să se folosească, şi atunci, de toate practicile trecutului, aceasta constituind un pericol pentru linia democratică adoptată de către Partidul Naţional-Popular.

În acest sens, trebuia să se colaboreze cu toate organizaţiile democratice ale minorităţilor care se aflau în judeţ şi să antreneze, pe această linie, întregul F.N.D. judeţean[35].

Mai sunt îndemnaţi, personal, de către profesorul Mihail Dragomirescu, secretarul general al C.C. al P.N.P., să nu renunţe la ziarul „Banatul" şi să discute cu Ilie G. Murgulescu şi să ia contact cu partidul din care acesta făcea parte[36].

În acelaşi timp, li se aminteşte că Alexandru Jebeleanu, care era redactorul-şef al ziarului „Banatul", era şi membru în Comitetul Judeţean T.-T. al P.N.P.[37]

O altă problemă care preocupa unele organizaţii ale naţional-popularilor, ca, de exemplu, cele din comunele Giera, Toager, Tolvădia, Ghilad şi Ciacova, era întărirea posturilor de jandarmi „pentru ca partidul să găsească,în executarea acestui punct din program, siguranţa individului şi avutului său"[38].

C.C. al P.N.P. dorea să cunoască şi a cerut să se raporteze, în mai multe puncte, Secţia de Presă şi Documentare din fiecare judeţ în care avea organizaţie. În judeţul Timiş-Torontal, şeful Secţiei de Presă, Propagandă şi Documentare al P.N.P-ului era profesorul Vichente Ardelean, iar al Serviciului de Presă – Constantin Năsturaş[39].

În consecinţă, în raportul din 20 martie 1946 al Secţiei de Presă, Propagandă şi Documentare al Comitetului Judeţean T.-T. al P.N.P. se arăta că, în ceea ce privea raportul de forţe politice, P.N.Ţ.-Maniu dispunea de 30% din forţa politică a judeţului, P.N.L.-Brătianu – 20%, neutri – 20%, iar F.N.D.-ul – 30%.

---

[33] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 68.

[34] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, pp. 259-275.

[35] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 68-68 v.

[36] Idem, d. 2/1946, f. 26.

[37] *Ibidem*, f. 27.

[38] Idem,d. 3/1946, f. 61.

[39] *Ibidem*, f. 62.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce priveşte întrunirile ţinute de partidele istorice, P.N.Ţ.-ul avusese trei adunări, iar P.N.L.-Brătianu – două. În cadrul acestor întruniri s-a protestat vehement împotriva partidelor care formau F.N.D.-ul şi s-a căutat, cu orice mijloc, compromiterea guvernului Petru Groza. Relativ la obiectivele politice ale P.N.Ţ. şi P.N.L.-Brătianu, ele se direcţionau – în mod special – asupra tineretului şi, cu precădere, a studenţilor.

Referitor la fruntaşii acestor partide din judeţ, se raporta că, în cazul P.N.Ţ.-ului, sunt Sever Bocu, dr. I. C. Subţire, Trifu Urian, ţăranul Mişa Vasiescu, Stan Vidrighin şi dr. Liviu Gabor, iar în cazul P.N.L. – dr. Dimitrie Nistor şi Nicolae Fărcăşanu. Mai era informat centrul că nu apărea niciun ziar al partidelor istorice, nici în Timişoara şi nici în judeţ[40].

Se remarcă, din această informare, că, deşi ponderea numerică, mai ales a P.N.Ţ.-ului, nu era prezentată ca mult mai redusă decât în realitate, ca, de altfel, şi a P.N.L.-ului-Brătianu, iar ponderea F.N.D.-ului, deşi aflat la guvernare, nu depăşea o treime. Era, deci, clar că minoritatea guverna majoritatea.

Pentru a contracara, măcar parţial, această situaţie, în data de 18 martie 1946 s-a ţinut o şedinţă a organizaţiilor de tineret a F.N.D.-ului, care avea – ca scop declarat – fixarea programului săptămânii mondiale a tineretului şi la Timişoara[41].

Rolul P.N.P.-ului în viaţa politică din România a fost abordat de prefectul Valeriu Novacu, care era şi vicepreşedinte al organizaţiei naţional-populare din judeţul Timiş-Torontal. Această caracterizare a fost făcută în cadrul întrunirii P.N.P.-ului, desfăşurată la Jimbolia, în data de 17 martie 1946, la care au participat, din partea comitetului judeţean, pe lângă Valeriu Novacu, alţi doi membri ai comitetului judeţean: Nicolae T. Ionescu şi Pandeli Eustaţiu.

În cadrul acestei întruniri, deschisă de către dr. Adam David, preşedintele organizaţiei locale a P.N.P.-ului, în cuvântul său, Valeriu Novacu declara că rolul partidelor în viaţa unui stat rezistă numai dacă acele partide sunt expresia unei necesităţi. Afirma, apoi, că în România muncitorii îşi aveau partidele lor, adică P.C.R.-ul, P.S.D.-ul şi Frontul Plugarilor şi, la fel, arăta că marii bancheri, marii proprietari, afaceriştii şi speculanţii, de asemenea, au partidele lor. Între cele două clase sociale se afla o pătură socială de muncitori, meseriaşi, comercianţi, industriaşi, funcţionari, pensionari, liber-profesionişti, care duc greul ţării şi care n-a fost niciodată reprezentată în parlament. Era nevoie, după cum remarca autorul intervenţiei, de un organism politic pentru păturile mijlocii de la sate şi oraşe, la care necesitate răspundea Partidul Naţional-Popular[42].

Această cuvântare, pe lângă faptul că ea cuprindea şi inexactităţi, ca, de exemplu, Frontul Plugarilor – partid al clasei muncitoare, plasează partidele istorice, P.N.Ţ. şi P.N.L., în sfera afaceriştilor şi speculanţilor, ceea ce nu corespunde adevărului şi, în acelaşi timp, plasa – în sfera P.N.P.-ului –

---

[40] *Ibidem*, f. 63.

[41] *Viaţa bănăţeană*, anul I, seria a II-a, nr. 14, 21 martie 1946, p. 3.

[42] *Marea adunare de la Sânnicolau-Mare a P.N.P.*, în *Banatul*, anul II, nr. 65, 22 martie 1946, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

şi păturile mijlocii de la sate, deşi acestea fuseseră atribuite, de către F.N.D., Frontului Plugarilor şi P.N.Ţ.-ului-Anton Alexandrescu.

În data de 22-23 martie 1946 s-a desfăşurat, la Bucureşti, la sediul C.C. al P.N.P. din Bd. Lascăr Catargiu nr. 9, conferinţa pe ţară a P.N.P.-ului[43]. La această conferinţă naţională au participat şi 35 de delegaţi din judeţele ţării, unde P.N.P.-ul avea organizaţii[44].

În cadrul acesteia s-au discutat: **1.** probleme organizatorice; **2.** analiza situaţiei politice; **3.** problema alegerilor.

În ziua de 24 martie s-a desfăşurat adunarea populară, cum erau, acum, numite mitingurile, în noua terminologie – de sorginte comunisto-sovietică, în sala cinematografului „Aro" din Capitală. Delegaţiile din Ardeal şi Banat au fost repartizate, pentru expunerea raportului de activitate, în sala Bibliotecii C.C. al P.N.P., şedinţa fiind prezidată de prof. univ. Andrei Oţetea, asistat de inspectorul Ion Oncescu, şeful Secţiei Provincie.

Ca urmare a acestei manifestări centrale, secretarul general al organizaţiei naţional-populare Timiş-Torontal a prezentat un raport organizaţiei din care făcea parte despre participarea la conferinţa naţională a C.C. al P.N.P. Acesta a încercat să contracareze acuzele aduse de către procurorul Ion Blănaru, membru al C.C. al P.N.P., comitetului judeţean Timiş-Torontal al naţional-popularilor.

Procurorul Blănaru aducea următoarele acuzaţii comitetului judeţean Timiş-Torontal: **1.** Nu este adevărat că nu are mijloace de transport, deţinând maşina prefectului, care era şi vicepreşedinte al comitetului; **2.** Vinovaţi de slaba organizare a naţional-popularilor sunt comitetul judeţean interimar al P.N.P. Timişoara, numit – de către Blănaru - „stat-major", despre care afirma că era lipsit de elemente care pot înfrunta situaţii sociale şi politice, fără priză la mase şi lipsiţi de personalităţi proeminente bănăţene.

Blănaru a mai acuzat comitetul P.N.P. din Timişoara că, deşi avea la dispoziţie ziarul „Banatul", nu a fost în stare să aducă în partid foştii membri ai Uniunii Patrioţilor şi pe studenţii şi profesorii de la facultăţile din Timişoara şi că nu face suficientă propagandă în judeţ.

La toate aceste acuzaţii, răspunsul secretarului general al organizaţiei naţional-populare din judeţul Timiş-Torontal a fost că 75% din membrii fostei Uniuni a Patrioţilor au trecut la P.C.R. şi P.S.D., iar profesorii au plecat la Cluj, de unde se refugiase Universitatea după Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, iar organizaţia Uniunii Patrioţilor din Timiş-Torontal nu avea decât 4-5 studenţi[45].

Aproximativ în aceeaşi situaţie se afla şi organizaţia judeţeană Severin a P.N.P.-ului. Din raportul de activitate al acesteia, datat 21 martie 1946, rezultă că organizaţia naţional-populară din acest judeţ avea doar 220 de membri şi doar două centre de plasă organizate, din cele nouă existente,

---

[43] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 34.

[44] Gheorghe Ţuţui, *Contribuţia Partidului Naţional-Popular la lupta pentru transformări democratice (ianuarie 1946-martie 1949)*, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.*, II, 1966, p. 59.

[45] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

iar din cele 137 de comune rurale, erau organizate doar 40, în comune fiind înscrişi 918 membri, din care 136 liber-profesionişti, 76 meseriaşi, industriaşi şi comercianţi, 118 muncitori şi 793 de plugari.

S-a mai raportat că preşedintele comitetului judeţean Severin era lt.-col. Victor Mihuţ, care era invalid, vicepreşedinte – Constantin Jucu (meseriaş), iar din comitet mai făceau parte frizerul Ioan Gheju şi Ion Perju, funcţionar, etc.[46]

La întrebarea, tip chestionar, dacă aveau şi membri care au părăsit partidul şi, dacă au făcut-o, care le-a fost motivaţia, răspunsul dat de liderii P.N.P. Severin a fost afirmativ, motivând că aceştia s-au înscris în alte partide.

Raportând despre situaţia partidelor istorice, faţă de situaţia partidelor aflate la guvernare, se afirmau următoarele: **1.** în cazul P.N.Ţ.-ului din judeţul Severin, conducerea era încă dezorganizată, având un comitet interimar, dar ducea o propagandă intensă în rândul maselor; **2.** P.N.L.-Brătianu avea o conducere bine organizată, iar membrii desfăşurau o propagandă sistematică în judeţ.

În ceea ce privea partidele aşa-zis democratice, adică satelite ale P.C.R.-ului, se afirma: **1.** În cazul organizaţiei comuniste, aceasta dispunea de o conducere bine organizată, iar partidul avea priză în masele muncitoreşti, mai puţin în cele ţărăneşti; **2.** P.S.D.-ul, având o conducere bine organizată şi unitară, iar cei care aveau liste separate, adică independenţii lui Titel Petrescu, au rămas – în Severin – în cadrul partidului, nesemnalizându-se, în judeţ, nicio defecţiune; **3.** P.N.L.-Tătărescu avea o conducere organizată, care susţinea că partidul are, în judeţ, mai mulţi membri decât diniştii, adică adepţii P.N.L.-Dinu Brătianu; **4.** P.N.Ţ.-Anton Alexandrescu avea o conducere slabă, cu aderenţi puţini, caracterizată ca „adormită"; **5.** Frontul Plugarilor avea o conducere în cadrul căreia existau diverse fricţiuni, dar aveau aderenţi relativ mulţi[47].

În acelaşi timp, organizaţia naţional-populară din Timiş-Torontal şi-a găsit, după îndelungi căutări, o personalitate reprezentativă, care să fie preşedinte, fiind vorba despre generalul în rezervă Teodor Şerb. Acesta a şi fost instaurat în funcţie în cadrul şedinţei din 22 martie 1946 a comitetului interimar al P.N.P. din Timiş-Torontal, care devenea, astfel, comitet permanent[48].

Tot în perioada respectivă a aderat la P.N.P. un grup din fostul Partid Radical-Ţărănesc, condus de Grigore Iunian. Această adeziune a fost exprimată, pe plan local, de dr. Aurel Petrovici, care nu-şi ascundea satisfacţia că şi ţărănimea se îndreaptă spre noul partid[49]. Din teritoriu se raporta că în unele plase, ca, de exemplu, Ciacova, au apărut dificultăţi în organizare şi propagandă. În comuna Toager, din cadrul acestei plăşi, membrii partidelor istorice ar fi împiedecat pe locuitori să se înscrie în noul

---

[46] Idem, d. 3/1946, f. 50.

[47] *Ibidem*, f. 50 v.

[48] *Banatul*, anul II, nr. 70, 29 martie 1946, p. 2.

[49] *Ibidem*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

partid, pentru aceasta plătindu-i gratuit cu cereale şi spunându-le că vor avea soarta membrilor fostei Mişcări Legionare[50].

Ca metodă de acţiune, membrii partidelor istorice lansau ştiri care erau luate din ziarele pe care le editau, dar nu le expuneau în public, ci făceau propagandă de la om la om, că P.N.P.-ul este, totuşi, un partid camuflat, frate cu cel comunist. Din acelaşi raport se evidenţia faptul că organizaţiile locale naţional-populare se străduiau să conlucreze cu toate organizaţiile din F.N.D. existente în comunele plăşii, pe linia programului partidului. Cu toate acestea, naţional-popularii trebuiau să remarce că unii membri ai P.C.R. şi ai Frontului Plugarilor nu-i priveau cu simpatie, pentru că vedeau că ceea ce s-a întâmplat în plasa Ciacova, adică liniştirea spiritelor şi împăcarea spirituală a locuitorilor, se datorează faptului că naţional-popularii au reuşit să pună, în unele comune, în fruntea gospodăriilor comunale, oameni cu o anumită vizibilitate în cadrul locuitorilor şi, în consecinţă, naţional-popularii câştigau simpatie în rândurile acestora şi, deci, justifică o recunoaştere a acestei atitudini a membrilor din celelalte organizaţii. Aceştia sunt, însă, puţini la număr şi comentau, în şoaptă, şi pentru că a fost dat cuvânt de ordine membrilor din comitetele comunale ale P.N.P.-ului să păstreze o colaborare bună cu celelalte organizaţii din F.N.D.[51]

Se arăta, în ceea ce privea raportul de forţe, că partidele istorice deţineau, în plasa Ciacova, aproximativ 50%, neutrii – 30%, iar F.N.D.-ul – 20%. Locuitorii plasei condiţionau înscrierea în P.N.P. de existenţa unor liste separate a acestora în alegeri.

În ceea ce privea întrunirile ţinute de partidele istorice în localităţile plăşii, P.N.Ţ.-ul a avut două întruniri, dintre care una în comuna Jebel, iar liberalii una singură, în comuna Cebza, şi aceasta convocată de un militant venit din afara localităţii.

În cadrul acestor întruniri, cele două partide istorice solicitau deziderate diferite. Astfel, P.N.L.-ul era considerat că nu cere mult, adică numai ca oamenii să le judece trecutul şi, în concluzie, să-i urmeze. Naţional-ţărăniştii erau, însă, mai fermi, atacând modul cum s-a realizat reforma agrară, afirmând că au avut-o şi ei în program. Aceştia lăsau să se înţeleagă că toate organizaţiile din F.N.D. serveau interesele extremei stângi, interese care, în general, nu corespundeau cu firea românului. Se mai afirma că naţional-ţărăniştii puneau multă bază, în activitatea lor, pe tineret, indiferent ce fel de element era tânărul respectiv.

Referindu-se la fruntaşii partidelor istorice din plasă, raportul îi numeşte ca fiind activi pe avocatul Gheorghe Vlăduţiu şi ţăranul Gheorghe Musteţiu, în Ciacova, iar în comuna Petroman, preşedintele plăşii, dr. Liviu Ghieciescu. Cel mai activ era, însă, tânărul Petru Boldea, care lucra pe lângă avocatul Gheorghe Vlăduţiu, acesta fusese învăţător în comuna Ciacova, dar renunţase la postul său, fiind, la acea dată, fără ocupaţie şi întreţinut de familie.

---

[50] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 74.

[51] *Ibidem*, f. 75.

https://biblioteca-digitala.ro

Raportul era semnat, în calitate de preşedinte al organizaţiei de plasă, de către colonelul Teodor Dinculescu şi Haralambie Filip, ca secretar[52].

Continuau, deci, să dea rapoarte asupra situaţiei de forţe între partidele democratice şi cele pro-comuniste, rapoarte în care se recunoştea că partidele democratice erau preponderente în preferinţele electoratului, chiar dacă procentul F.N.D.-ului era mai pronunţat decât în realitate. Se evidenţiază că activitatea partidelor istorice era strict supravegheată şi raportată partidelor care intrau în componenţa F.N.D.-ului, printre care şi P.N.P.-ul.

O altă problemă cu care se confruntau autorităţile pro-comuniste era cea a abuzurilor celor care formau aşa-zisa gardă cetăţenească sau comitetele cetăţeneşti.

Despre un astfel de abuz informează comitetul judeţean T.-T. al P.N.P. colonelul Gheorghe Dinculescu, membru în acest organism de conducere şi şef al organizaţiei naţional-populare din plasa Ciacova.

Abuzul s-a petrecut în data de 23 martie 1946, în staţia C.F.R. din Deta. Aici, informa colonelul Dinculescu, aflându-se în tren, au apărut două ţărănci din comuna Opatiţa (judeţul Timiş-Torontal), împreună cu un copil şi muncitori de la C.F.R., care duceau în spate câte 15-20 kg de făină, cumpărate din Deta. Dar, înainte cu un minut de plecarea trenului, acesta a fost oprit de şeful postului de jandarmi din Deta, care era însoţit de doi indivizi, care – se zice – că făceau parte din garda cetăţenească şi au luat femeile, copilul şi bărbatul, confiscându-le făina şi i-au dus la postul de jandarmi. Cu toate rugăminţile uneia dintre femei, care le-a spus acestora să ia făina şi să-i lase să plece cu trenul, pentru că acasă avea un copil mic de alăptat, aceştia nu au fost de acord. Procedeul a indignat pe toţi pasagerii din tren şi, mai ales, pe unii lucrători de la Atelierele C.F.R., care se găseau în tren.

Cei doi din aşa-zisa gardă cetăţenească se numeau, unul, Milin şi celălalt, Milici, despre care se zicea că au fost tot timpul în Iugoslavia, ca dezertori din armata română, iar atunci făceau pe micii terorişti ai populaţiei din Deta[53]. Conform informaţiilor existente, jandarmii ar fi forţaţi, de oamenii aşa-zisei gărzi cetăţeneşti, iar dacă nu li se ascultau cererile, jandarmii sufereau consecinţele, fiind ameninţaţi din partea acestora.

În încheierea informării sale, colonelul Dinculescu a cerut ca P.N.P.-ul să intervină pentru desfiinţarea gărzii cetăţeneşti[54].

Ca o consecinţă a acestei informaţii, comitetul judeţean al P.N.P.-ului a intervenit pe lângă organele abilitate din Bucureşti pentru sistarea controlului cetăţenesc şi a vânzărilor forţate, care se produseseră în ultimul timp în oraşul Timişoara şi în judeţul Timiş[55].

---

[52] *Ibidem*, f. 76.

[53] Idem, d. 4/1946, f. 43.

[54] *Ibidem*, f. 43 v.

[55] Pentru atitudinea sârbilor din Banat în perioada imediat posterioară războiului vezi şi Eusebiu Narai, *Aspecte privind situaţia minorităţii sârbe din judeţele Caraş şi Severin în anii 1944-1948*, în *Studii de istoria Banatului*, XXXII, 2008-2009, Timişoara, 2009, pp. 123-131.

https://biblioteca-digitala.ro

Probleme aveau naţional-popularii şi în cadrul comitetului din Timiş-Torontal. Astfel, în 29 martie 1946, ca urmare a acuzaţiilor aduse de procurorul Ion Blănaru, Nicolae Ionescu-Papastelatu a demisionat din funcţia de secretar general interimar al comitetului judeţean al P.N.P.[56]

În acelaşi timp, au fost promovaţi alţi membri ai P.N.P.-ului, de exemplu Edward Karner ca delegat al P.N.P.-ului din Timiş-Torontal în Consiliul Economic Judeţean al F.N.D.-ului, inginerul Borza era directorul Oficiului Economic Judeţean, iar Tudor – directorul INCOM[57].

P.N.P. avea probleme şi la Periam, chiar cu organizaţiile care formau F.N.D.-ul, mai precis între acesta şi P.S.D., în ceea ce privea numirea primarilor[58].

Tot la Periam, naţional-popularii aveau divergenţe şi cu P.N.Ţ.-Maniu şi cu P.N.L.-Brătianu, care aveau numai 35 de membri, după afirmaţiile naţional-popularilor, dar care căutau să atragă – pe faţă – pe colonişti, care, pe moment, erau doar simpatizanţi ai acestora. Conform afirmaţiilor doctorului Damian, fost notar, preşedintele organizaţiei Periam, Blocul Democratic, cum numea acesta partidele care formau guvernul Petru Groza, deţinea 65% din electorat şi era posibil ca, până la alegeri, să fie cooptaţi în P.N.P. un număr însemnat dintre cei care stăteau în cumpănă unde să se înscrie[59].

În concluzie, Partidul Naţional-Popular era în continuă ascensiune în judeţele bănăţene, existând chiar o Regională în formare a acestuia. Partidul colabora dificil cu celelalte partide din Frontul Naţional-Democrat şi se opunea abuzurilor unor aşa-numite gărzi sau comitete cetăţeneşti, care se prezentau mai mult ca elemente de presiune şi teroriste decât în slujba cetăţeanului.

---

[56] *Banatul*, anul II, nr. 70, 29 martie 1946, p. 2.

[57] A.N.-S.J.T., fond *C.J. T.-T. al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 41.

[58] *Ibidem*, f. 39.

[59] *Ibidem*, f. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAŢII DESPRE SCHIMBUL EPISTOLAR OVIDIU VUIA-PAMFIL ŞEICARU

Vasile I. Popeangă*

Iniţiatorul acestui schimb epistolar a fost Ovidiu Vuia. Corespondenţa dintre cei doi şi-a avut începutul pe data de 1 septembrie 1976, dată la care emitentul – Ovidiu Vuia – se afla la Giessen în Germania, unde conducea departamentul de cercetări neurologice, iar receptorul septuagenarul, Pamfil Şeicaru, se afla la München unde se stabilise din 1975. Ovidiu Vuia era fiu al Aradului. Aici se născuse în 1929. Părinţii săi erau intelectuali: tatăl avocat, cu studii făcute la Bucureşti, iar mama învăţătoare. Ovidiu Vuia a urmat cursurile Liceului „Moise Nicoară", pe care le-a absolvit în 1947. În acelaşi an s-a înscris pentru a urma cursurile universitare la Facultatea de litere a Universităţii din Cluj, iar în 1948 s-a orientat spre Facultatea de Medicină din acest oraş. În 1954 a absolvit cursurile medicale ca şef de promoţie. A făcut un an de stagiu în judeţul Suceava, iar în anul următor devine asistent al catedrei de neurologie din Cluj. În 1962 a fost chemat la Bucureşti la Institutul de cercetări neuropatologice al Academiei Române. În anul 1971 a emigrat în Germania, unde a lucrat câţiva ani la München Ia Institutul Max Planck. Dovedind calităţi excepţionale de cercetător, a fost solicitat de Universitatea din Giessen, să conducă Institutul de neurologie al acestei instituţii academice[1].

Stabilit în Germania, Ovidiu Vuia şi-a întemeiat o familie. Soţia sa Rita i-a adus pe lume doi copii: Angelo Tiberiu şi Alexander Gabriel. *Corespondenţa iniţiată în 1976* a continuat până la 30 august 1980, când partenerului său Pamfil Şeicaru panele nu i-au mai îngăduit să scrie şi a pus punct după cea de-a cincizecea scrisoare. Gazetarul care a înfiinţat una din cele mai redutabile ziare româneşti - cotidianul *Curentul* – a trăit din 10 august 1944 timp de 36 de ani în pribegie, dar n-a uitat în toţi aceşti ani să scrie pentru a comunica adevărurile pe care le ştia despre ţara sa. În dimineaţa zilei de 20 octombrie 1980 a închis ochii „ca şi cei pe care Dumnezeu îi iubeşte. A urcat în maşină, s-a aşezat şi în clipa următoare i-a căzut capul pe umăr şi totul a fost consemnat mai uşor ca într-un vis", scrie Ovidiu Vuia în comentariul făcut pe marginea ultimei sale scrisori. Interlocutorul său de la Giessen i-a supravieţuit până în 28 septembrie 2002. Moartea l-a surprins după ce terminase corectura unui manuscris pregătit pentru o editură din Râmnicu-Vâlcea. A murit cu lumina aprinsă care i-a ţinut loc de lumânare zi şi noapte până ce a fost găsit întins pe covor alături de masa de scris. Pe nici unul din ei istoria nu-i va uita. Urna cu cenuşa lui Ovidiu Vuia a fost adusă de admirabila Rita Vuia la Arad şi depusă în mormântul mamei de la Eternitatea.

Pentru generaţiile tinere, întrebările cine a fost Pamfil Şeicaru ? şi ce-a făcut el în 36 de ani de pribegie europeană ? sunt firești. Vom încerca să

---

* Profesor universitar doctor, profesor emerit, Universitatea „Vasile Goldiş" Arad

[1] Al. Roz, *Monografia Colegiului Naţional „Moise Nicoară" din Arad, Ed. Fundaţiei „Moise Nicoară"*, Arad, 2008, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro

răspundem la ele. Să ascultăm pe Viorela Şeicaru informându-ne despre înaintaşii ei: „Familia tatălui meu se numea Şeicaru, a venit cu turmele de oi (se pare) de la Şeica din Ardeal prin 1780 şi s-a aşezat în preajma comunei Brădeanu"[2]. Din urmaşii acestor oieri s-au îndreptat spre şcoli clericale unii tineri, familia Şeicaru păstrându-şi tradiţia ardeleană de a se îndrepta spre „şcoli mai înalte" unul sau doi din băieţi. Pamfil Şeicaru a văzut lumina zilei în anul 1894. După absolvirea studiilor liceale s-a îndreptat spre Facultatea de Drept. La izbucnirea războiului de întregire naţională e mobilizat în cadrul regimentului de infanterie din Mehedinţi şi a luptat la Orşova. A urmat retragerea Armatei comandată de generalul Culcer şi a fost angajat în luptele premergătoare "învălmăşelii de la Jiu". În amintirea luptelor de la Orşova a ridicat pe Dealul Alion Mănăstirea „Sfânta Ana", numele mamei sale. A făcut războiul de la „Cerna, la Jiu, Olt, Argeş, Trotuş" şi astfel a devenit pasionat de studiul procesului de formare a României Mari[3]. A fost cavaler al ordinului „Mihai Viteazu". Mănăstirea Sfânta Ana rămâne ca un simbol al vredniciei româneşti în faţa puhoiului austro-german[4]. În anii postbelici, Pamfil Şeicaru a devenit o persoană publică respectată prin activitatea sa parlamentară ca deputat independent, publicistică – *Bucovina*, *Ora*, *Hiena*, *Gândirea* – iar în 1928 a întemeiat cotidianul *Curentul*, pe care l-a condus până în 1944, anul plecării lui din ţară. Printre colaboratorii acestei publicaţii de un prestigiu real în istoria ziaristicii româneşti, întâlnim pe Dragoş Protopopescu, Gib Mihăiescu, Romulus Dianu, Mircea V. Penescu, Aurel Tita şi alţii. Pamfil Şeicaru a reuşit să ridice în centrul Capitalei palatul ziarului *Curentul*. În 9 august 1944 a plecat, la cererea lui Ion Antonescu, spre Apus. La gară a fost condus de Cezar Petrescu.

Pamfil Şeicaru s-a stabilit la Madrid, unde era un puternic detaşament de români exilaţi. Acest grup a beneficiat de o instituţie editorială, **Carpaţii**, al cărei director era Traian Popescu. Aici s-au tipărit multe din lucrările pe care Pamfil Şeicaru le-a scris în timpul exilului. Nu şi-a limitat problemele abordate la istoria şi cultura română, ci a încercat să descifreze viitorul Europei şi să prevadă sfârşitul Uniunii Sovietice. Într-o scrisoare din 11 februarie 1976 scria unui prieten bucureştean: „Aştept finalul Ursului ...care caută noi puncte de provocare. Este beţia înarmării continue"[5].

În cei 36 de ani de pribegie europeană, P. Şeicaru a publicat următoarele lucrări privind istoria şi cultura română:

1. *Poezie şi politică: Octavian Goga*, Ed. „Carpaţi", Madrid, 1956.
2. *Un singuratic: C. Stere*, Colecţia Carpaţi, nr. 5, Madrid, 1956.
3. *Nicolae Iorga*, Colecţia „Carpaţi", nr. 7, Madrid, 1957.

---

[2] Ovidiu Vuia, *Sub zodia cărţii şi a studiului (cu Pamfil Şeicaru în exil)*, vol. I, vol. Ed. Almarom, Râmnicu Vâlcea, 2003, p. 31.

[3] P. Şeicaru, *Scrisori din emigraţie*, Ed. Europress, Bucureşti, 1992, p. 19.

[4] Autorul acestor rânduri (V.P.) a aşteptat la sfârşitul lui septembrie şi începutul lui octombrie 1944 pe câmpul dintre Alion şi Dunăre trimiterea lui pe front. Codul telefonic al unităţii mele a fost **Alion**.

[5] Vezi *Scrisori din emigraţie*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

4. *Uniunea Naţională, Marea forţă a României Moderne, în perspectivă istorică şi în complexul politicii europene*, „Carpaţi", Madrid, 1959.

5. *Istoria Partidului Naţional Ţărănist şi Naţional Ţărănist, 1-11*, „Carpaţi", Madrid, 1963.

6. *La Roumanie dans la grande guerre*, Minard, Paris, 1969.

7. *Finlandizarea Europei-Conferinţa de la Helsinki-Ialta*, nr. 2. În 1974 lucrarea a fost tradusă şi în limba germană.

8. *Articole de fond*, ianuarie-august 1944, reeditare în 1978.

9. *Scrisori din emigraţie* a fost primul volum inedit apărut în România după august 1944.

Schimbul de scrisori Şeicaru-Vuia a constituit un prilej de informare şi reflexie pentru fiecare partener. Ovidiu Vuia a însoţit scrisorile primite de note şi comentarii care au extins considerabil cercetările sale de neuropatologie din laboratoarele Universităţii din Giessen. Scrisoarea primită şi comentariile generate au constituit un corp de idei din domeniul istoriei, literaturii, culturii, sociologiei, dreptului şi politicii. Cei doi parteneri fac un schimb de idei aşezat pe o bază intelectuală şi existenţială comună: sunt conduşi de spiritul adevărului şi de ideea considerării existenţei naţiunii române: Ambii cred că activităţile de istoric şi gazetar sunt compatibile, întrucât ambii explică fenomene sociale şi emit judecăţi de valoare. „În definitiv, afirmă Sextil Şeicaru într-o scrisoare din 1975 adresată unui interlocutor bucureştean, gazetarul este un istoric al prezentului imediat, încercând să-l definească înainte de-a se cristaliza"[6]. Ambii sunt spirite constructive prin soluţiile şi modelele de plăsmuire al viitorului pe care le oferă. Pamfil Şeicaru împărtăşeşte opiniile şi modul de acţiune oferit de istoricul francez Jaques Bainville, care a fost istoric şi gazetar în anii săi[7].

Corespondenţa lui Ovidiu Vuia cu Pamfil Şeicaru a pornit ca o intenţie limitată la lumea literară a romanului „Gorila" de Liviu Rebreanu. Medicul şi cercetătorul neurologic de la Giessen i-a solicitat lui Pamfil Şeicaru să explice dacă figura lui Pahonţu din acest roman a fost inspirată de temperamentul vulcanic al gazetarului bucureştean. În comentariile sale Ovidiu Vuia a dorit să demonstreze că „marele ziarist şi scriitor a gândit mereu aşa cum îmi scria mie, eliberat de toate dogmele comuniste, în bună parte impuse şi lui, de la inimă la inimă şi rămas credincios principiilor în numele cărora a acţionat o viaţă întreagă"[8]. Schimbul de epistole pe care Pamfil Şeicaru l-a avut cu Ovidiu Vuia ca şi cel cu publicistica şi oameni de cultură din Ţară poartă pecetea generaţiei sale. Această generaţie e alcătuită din luptători în tranşeele apărătoare ale existenţei naţiunii române şi statului român. Sensibilitatea publică a acestei generaţii e marcată de ideea afirmării identităţii naţionale. O. Goga, Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Aron Cotruş, Vasile Goldiş, Pamfil Şeicaru, Sever Bocu, Nichifor Crainic sunt prin publicistica şi operele lor purtătorii de cuvânt ai acestei generaţii dinamice, vioaie, critică, prezentă în marile acţiuni naţionale, sprijinind elaborarea legilor şi mai ales stabilirea statutului nostru

---

[6] Vezi *Scrisori din emigraţie*, p. 22.

[7] Bainville Jaques (1879-1936) a publicat în 1931 *Histoire de la France*.

[8] Ovidiu Vuia, *Sub zodia cărţii şi a studiului*, vol. I, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

european şi a pericolelor apropiate şi mai îndepărtate ce ne-ar pândi. În climatul critic şi constructiv în care acţiona această generaţie, Pamfil Şeicaru se distinge prin proiectele sale care ni-l prezintă ca publicist de proiecte măreţe: apariţia *Gândirii* şi a *Curentului*, Mănăstirea Sfânta Ana de la Orşova, Partidul *Curentul*, şi, la urmă, trimiterea sa în Apus de către mareşalul Ion Antonescu pentru a detecta posibilităţile de sprijinire a României la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Aşa se explică plecarea şi rămânerea în Apus a lui Aron Cotruş, Grigore Nandriş, Vintilă Horia, Lucian Blaga, George Oprescu, Mira Simian, Ştefan Baciu, Al. Busoiceanu şi încă mai mulţi intelectuali, care în frunte cu Mircea Eliade, au devenit prezenţe constructive în înalte universităţi europene şi transoceanice.

În timpul emigraţiei în Spania, Pamfil Şeicaru a colaborat „zilnic la ziarul *El Alcazar* şi a continuat ritmul muncii publicistice din ţară, când viaţa politică internă n-a avut secrete pentru mine"[9]. Era convins că Ovidiu Vuia îşi va aduce aminte de judecăţile „bătrânului singuratic care până la ultima bătaie a inimii şi-a făcut datoria faţă de neamul românesc, căruia i-a aparţinut prin toată fiinţa lui"[10]. Referindu-se administraţia stabilită în România, fostul director al *Curentului* a considerat că în statul român „nu este decât un guvern totalitar şi o birocraţie de partid.....administraţie pe cât de abuzivă pe atât de insensibilă. De zeci de ani sufletul poporului român s-a separat de ocupaţie de tip moscovit"[11]. Ochiul ager al publicistului de mare forţă intelectuală care era Pamfil Şeicaru formulase o judecată de valoare obiectivă: Conducerea societăţii româneşti de către partidul comunist era absolută. Din această cauză el n-a confundat ţara cu statul instalat prin forţa tancurilor sovietice. Din perspectiva acestei dominaţii puternice, el crede că publiciştii din exil, dar, cât se poate şi ce din interior, să apere intelectualitatea română supusă unei teribile presiuni de părăsire a tradiţiei sănătoase de apărare a libertăţii şi drepturilor românilor. Pamfil Şeicaru a apărat pe Eugen Lovinescu, pe care l-a considerat ca intelectual, publicist şi om de cultură de aleasă ţinută. Condamnă, în schimb, cu multă hotărâre atitudinea Uniunii Sovietice, stat totalitar, care în 1979 n-a îngăduit şi n-a recunoscut principiul „liberului schimb al ideilor, al informaţiilor şi al românilor", pe care-l promova opinia publică europeană. Pe baza acestei realităţi politice europene, Pamfil Şeicaru formulează concluzia confirmată de evoluţia ulterioară a ţărilor integrate în Tratatul de la Varşovia: „regimurile de factură comunistă nu pot rezista unui climat de libertate"[12]. Istoria de după 1989 i-a dat dreptate. Tot în perspectiva viitorului, Pamfil Şeicaru n-a fost de acord cu plecarea di ţară a elitelor societăţii româneşti căci numai ele, elitele socio-culturale, pot împiedica ascensiunea mediocrităţilor.

În analizele socio-politice pe care le-a făcut în lucrările sale din emigraţie şi în schimburile epistolare, Pamfil Şeicaru a fost condus de o

---

[9] Idem, *Ibidem*, I, p. 293.

[10] Idem, II, p. 294.

[11] Idem, II, p. 471.

[12] Idem, II, p. 513.

https://biblioteca-digitala.ro

viziune globală asupra politicii lumii. Era convins că lovitura decisivă contra Kremlinului va veni din Asia, unde s-a sfârşit şi al doilea conflict mondial. Referindu-se la România, el argumentează convingerea bazat pe faptul că Partidul Comunist Român n-a primit puterea de la poporul român, ci de la forţele de ocupaţie sovietice, căci în 1946 erau multe divizii de tancuri ruseşti în Ţara noastră care au exercitat o adevărată teroare psihică în multe zone ale României. Pamfil Şeicaru face o analiză politică a situaţiei din ţară în 1946-1947 şi conchide că în România ca „în toate ţările Pactului de la Varşovia, clasa muncitoare n-a ajuns la putere, ci o minoritate comunistă a fost pusă de forţele ruseşti de ocupaţie"[13]. Din acest fapt decurge şubrezenia administraţiei ţării. Reflectând la urmări, el remarcă deteriorarea administraţiei publice, o dereglare zi de zi a puterii politice şi triumful care se prevede din afirmaţiile unui ţăran vrâncean plin de optimism care-şi justifica încrederea în binele ce va veni prin zicerea ce circula prin satele de sub munte: „fie noaptea cât de lungă, ziua tot se face". Era credinţa ţăranului în triumful libertăţii.

Pamfil Şeicaru n-a ocolit în analizele sale fenomene regionale sau zonale petrecute în Europa sau în România. Referindu-se la teza oficială că poporul român îl susţine pe Ceauşescu şi-l va susţine şi în toate situaţiile grele, publicistul de la München – căci în ultimii ani ai vieţii se stabilise în capitala Bavariei –, detectează două urmări de dereglare a sistemului comunist mondial: breşa în sistem ca în cazul alegerii ca Papă a unui consilier polonez, care e un semn pilduitor de dereglări de lungă durată sau, în alt caz, răzvrătirea care dărâmă totul. Cea de-a doua formă de dereglare se întâlneşte în Polonia, în România, în Uniunea Sovietică însăşi. În multe din comentariile pe care le-a făcut referitor la structura socio-politică din România, Pamfil Şeicaru a elogiat o virtute sau alta – credinţa, apărarea ţării şi a libertăţii, spiritul de dreptate şi de omenie, moralitatea şi suferinţa în trup. El n-a considerat conspiraţia tăcerii ţărăneşti ca integrare politică în cadrul oferit de comunism, ci ca un proces tăcut, de acumulare a suferinţei până la umplerea paharului răbdării. Publicistul cunoscător al mentalităţii şi comportamentului ţăranului român a considerat că „ţaranul proprietar este adversarul cel mai încăpăţânat al socialismului" (p. 535). Bazat pe această concluzie psihologică, stăpână pe constanţa şi viitorul comportament al ţăranului îndreptăţit se simte după 1975-77 să afirme că în lumea ţărănească „se presimt zorile". Într-o scrisoare adresată tânărului medic de la Gissen în 1979 scrie: „ce vrei, Ovidiu, suntem neam de ţărani, ei sunt temelia vieţii care a rezistat la toate urgiile". E o concluzie, care-l îndreptăţeşte pe Ovidiu Vuia să constate în comentariul făcut asupra acestei scrisori că ţăranul lui Pamfil Şeicaru s-a născut „odată cu Mioriţa din originile sacre ale neamului şi prin istoria sa îi asigură o existenţă tot mai desăvârşită în ascensiunea ei"[14]. Opinia sa e că viaţa paşnică a ţăranului român a fost distrusă prin colectivizarea agriculturii, act care a fost plătit cu multe vieţi de ţărani mutaţi în Bărăgan, maltrataţi în închisori sau la Canal. Mântuirea ţării va veni prin refacerea libertăţii ţăranului român.

---

[13] Idem, II, p. 515.

[14] Idem, vol. II, p. 541.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-o rodnică activitate de emigrant român, Pamfil Şeicaru a respectat propriile sale principii de acţiune. Ele au fost afirmate deschis în publicaţii şi în epistole. Vom stărui în limitele acestui studiu asupra lor. Nu trebuie uitat că înainte de a fi publicist, el a luptat pe front. A luptat de la Orşova până la Cireşoaia şi a intrat în viaţa publică postbelică în 1919-1920 ca om al tranşeelor, a făcut parte deci din „generaţia tranşeelor", care a rămas fidelă angajamentului solemn de a-şi încorda puterile pentru înălţarea naţiunii române. În viziunea socio-politică a lui Pamfil Şeicaru Ţara e aşezată „în calea răutăţilor" după cum gândeau cronicarii. Ne aflăm în faţa unui „pericol natural" după cum gândea Take Ionescu. Acest pericol vine din Răsărit după cum gândeau la vremea lor Nicolae Costin, cronicar moldovean, şi Dimitrie Cantemir, domn moldovean şi enciclopedist al timpului său după cum l-a apreciat Academia din Berlin. Climatul politic din ţară gândeşte directorul *Curentului*, trebuie să fie generat de stări psihice, solidaritate şi cooperare după cum e firea românului şi după cum gândise Ioan Slavici. Românii au făcut multe jertfe în decursul istoriei lor. Aceste fapte justifică o realitate: naţiunea română există, afirmă Pamfil Şeicaru.

Schimbul epistolar al publicistului cu Ovidiu Vuia, omul de ştiinţă de la Giessen, are principiile enumerate mai sus drept coordonate ale comunicării. Ovidiu Vuia avea preocupări cultural-ştiinţifice mult mai diverse decât cercetările sale de laborator. Ovidiu Vuia e un spirit productiv: formulează întrebări şi aşteaptă răspunsuri de la bătrânul gazetar de la München. Gânditorul şi experimentatul publicist de la Giessen doreşte să descifreze modul de gândire politică al lui Pamfil Şeicaru prin predicţiile pe care publicistul de viziune globală le face. Nu era greu să cunoşti previziunile de viitor ale lui Pamfil Şeicaru căci el le afirmă clar în lucrările sale. Ele sunt trei previziuni şi au un rol coordonator al gândirii şi soluţiilor oferite de Pamfil Şeicaru. Să enumerăm acele judecăţi asupra viitorului politic european. Publicistul român era convins că antagonismul ruso-chinez va influenţa politica europeană[15]. Pamfil Şeicaru aprecia că raporturile de forţe ruso-chineze sunt pentru România de+o importanţă capitală. Privitor la viitorul celor doi mari giganţi învrăjbiţi, bătrânul publicist din München aştepta cu nerăbdare „finalul Ursului ... care caută noi puncte de provocare. Este beţia înarmării continue"[16]. Din perspectiva antagonismului ruso-chinez şi a ansamblului politicii europene, „spre norocul nostru, s-a intuit încă din 1960 de către cei care aveau răspunderea politică a destinelor României, unica speranţă ce-o avem este o legătură de prietenie cu China"[17]. Aşa gândea Pamfil Şeicaru în 1976.

Corespondenţa dintre cei doi exilaţi români aflaţi pe pământ german e un corp de informaţii temeinice prin unitate de gândire a celor doi parteneri preocupaţi de viitorul politic al României. În contextul bogat de informaţii şi idei vehiculate de scrisorile celor doi gazetari, era firesc să pătrundă informaţii despre vremuri şi locuri din Arad, din ţara întreagă.

---

[15] Idem, *Scrisori din emigraţie*, p. 42.

[16] Idem, Ibidem, p. 61.

[17] Idem, Ibidem, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

Analiza psihologică a trăirilor celor doi exilaţi, a sentimentelor pe care şi le comunică sau alcătuiesc fondul spiritual al corespondenţei ne dovedeşte în mod convingător că ei nu sunt nişte înstrăinaţi de ţară şi popor şi se gândesc profund la viitorul României. Ovidiu Vuia vorbeşte adesea de locurile natale şi nostalgiile care-l leagă de ele şi-l îndrumă după dispariţia tatălui său în 20 iunie 1975, să-i adune manuscrisele literare. El ia drumul Madridului pentru a publica în continuare *Carpaţii*, condusă de harnicul culturolog Traian Popescu lucrarea *Vacanţele destinului*", apărută în 1980. Găsim în paginile acestei cărţi prezentată atmosfera de înaltă spiritualitate şi conduită etică ce alcătuia etosul vieţii săteşti din satele din jurul Brestovăţului, locul de naştere al lui Tiberiu Vuia. Spaţiul acestui etos popular în care lectura paginilor îngălbenite din *Tribuna* se făcea în mici grupuri de săteni ca şi ascultarea cu sfinţenie a corului condus de inimosul preot Sepeţan din Chizătău, creşterea copiilor cunoştea o înviorare prin îndemnul „Hai să ne dăm copiii la şcoli înalte"!.

Trăirile sufleteşti ale anilor copilăriei lui Ovidiu Vuia sunt mai vii şi mai colorate decât cele evocate de tatăl său din timpul anilor petrecuţi pe plaiurile din jurul Brestovăţului. Apar în sufletul tânărului cu ochi întrebători la tot ce se petrece în juru-i impresiile din anii de prefaceri trăite în aşezările pline de legende din şesurile mătăsoase din dreapta Mureşului. Centrul acestor aşezări natale e Semlacul. Aici, deschizători de viaţă cărturărească e legendara familie Ionescu. Lazăr Ionescu e deschizătorul luptei pentru luptă naţională, iar Demetriu Ionescu e dascălul tânărului măcean din familia Cernovics trimis de părinţii săi să cunoască marile centre culturale europene. Demetriu Ionescu a acţionat productiv în multe sectoare publice arădene: administraţie, instruire publică, cultură, politică naţională.

În copilăria sa, Ovidiu Vuia a trăit acte dureroase, violente, petrecute sub ochii ofiţerilor sovietici. În primul volum al corespondenţei sale cu Pamfil Şeicaru, Ovidiu Vuia scrie despre un asemenea act: „să-mi selectez trăirea nu lipsită de importanţa ei. După 23 august ţara noastră fiind invadată de hoardele comuniste, mama mea fiind învăţătoare atţt locuinţa cât şi şcoala ne-au fost rechiziţionate de trupe ruseşti. Noi am fost masaţi într-o cameră în total patru persoane, lângă mine şi mama erau bona şi fiul ei. În tot acest rău ne părea bine că erau trupe de elită numite pe atunci GPU, care, după cum mi-am dat seama se ocupau cu supravegherea de aproape a trupelor". Cu acest prilej, Ovidiu Vuia a cunoscut un soldat Mişa, „un fel de bucătar al ofiţerilor ce ne-au ocupat locuinţa". Între Mişa şi superiorii săi „exista o egalitate fără cusur, ofiţer şi soldat, mai ales la beţie erau o apă şi-un pământ, numai că fiecare se îmbăta pe legea lui"[18]. Din aceste timpuri Ovidiu Vuia şi-a amintit şi de eroismul ostaşilor români în încleştarea eroică, necruţătoare, cu trupele fasciste ce tindeau să pătrundă pe Valea Mureşului în centrul Transilvaniei şi au primit riposta zdrobitoare a tinerilor elevi-ostaşi făuritori de istorie la Păuliş.

În comentariile făcute asupra acestui valoros schimb epistolar, Ovidiu Vuia s-a referit şi la doi mari creatori arădeni aflaţi câţiva ani în Aradul interbelic: Aron Cotruş şi Romulus Ladea. Îl întâlnim pe Aron

[18] Idem, *Ibidem*, vol. I, . 159.

https://biblioteca-digitala.ro

Cotruş încă din 1911, când era student la Viena, colaborator al ziarului *Românul* din Arad. În 1915 i-a apărut la Arad, volumul de versuri „Sărbătoarea morţii", pe care Emil Isac îl aprecia ca fiind operă ce ilustrează forţa creatoare a generaţiei tinere[19]. La Arad, Aron Cotruş s-a manifestat ca unul din marii creatori de poezie românească. Drumurile sale au fost determinate de geniul său creator. Începând din 1929 este ataşat de presă în Italia; din 1931 îndeplineşte aceeaşi misiune la Varşovia, de la 1 mai 1939 îndeplineşte atribuţiile de şef al serviciului de presă din cadrul Delegaţiei României din Madrid. Din noiembrie 1944, începe destinul tragic al lui Aron Cotruş. Activitatea lui diplomatică încetează, iar în 1946 e nevoit să ia calea exilului. În acest timp de suferinţă şi încercări de tot felul, stilul nervos al comunicărilor celor doi corespondenţi devine răscolitor de conştiinţe româneşti în faţa nedreptăţilor istoriei. Vintilă Horia consideră că aceşti ani au devenit în literele şi în cultura română în toată extinderea şi problematica lor, un „timp creator construit pe marginea durerii, vreau să spun pe marginea unui exil pe care-l doream scurt şi fecund. A fost fecund, însă lung şi tragic"[20]. În comentariile sale, laborioase şi temeinice elaborate de altfel, Ovidiu Vuia intuieşte tonul răscolitor de conştiinţă al poeziilor lui Aron Cotruş şi conchide că acest ton se concretizează în chemări la luptă ce s-au dat din Carpaţi până în zările ţării. În volumul II din lucrarea „Spre adevăratul Eminescu"[21], Ovidiu Vuia afirmă răspicat despre opera lui Aron Cotruş: „Cadenţele poeziilor sale sunt marşuri de luptă, cântate pe Rarău să ne audă în ţara toată şi încă mai departe" ca un semn de luptă. Soarta României îl îngrijorează că stăpânitorii ei la adăpostul tancurilor „Pusu-ne-au în rând cu vita/Ne duc grâul, ne duc pita/hienale, cu târâita ?/ Doamne, unde ni-i ursita ?/În aceste timpuri de bejenie, căpcăunii urlă, zboară/ şi de tălălimbi se-mburdă .../Rusia roşă, Rusia surdă, ne-a schimbat din neam în ciurdă ?".

Punându-şi problema integrării operei lui Aron Cotruş într-un câmp stilistic de creaţie literară – cel expresionist, de exemplu – Ovidiu Vuia afirmă în comentariile sale: „Aron Cotruş rămâne marele poet al exilului românesc, pe care zadarnic caută culturalnici de acum cu educaţie marxistă intrată în sângele lor să şi-l însuşească cu cât cred că au reuşit, la urma urmelor, n-a făcut decât să-i înstrăineze de ceea ce constituie esenţa poeziei cotruşiene"[22].

Aron Cotruş n-a fost numai un poet al exilului românesc, ci al întregului neam românesc, supus unei înstrăinări de sine însuşi, de autenticitatea gândirii şi spiritualităţii româneşti. Poezia lui Aron Cotruş e şi un factor al regăsirii noastre, o expresie a autenticităţii cugetului românesc aşa cum ne-a fost transmisă autenticitatea românească prin Mioriţa şi Meşterul Manole.

---

[19] Aron Cotruş, *Poezii*, vol. I, Editura de Vest Timişoara, 1991, p. 9, ediţie îngrijită de Al. Ruja.

[20] Idem, *Ibidem*, p. 20. Vezi vol. I, Editura de Vest, p. 20.

[21] Vezi vol. II, Almarom, Râmnicu-Vâlcea, 2000, p. 328.

[22] Ovidiu Vuia, *Pe marginea cărţii şi a studiului*, I, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro

Ovidiu Vuia a raport opera marilor gânditori români aflaţi în exil – Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionescu – la ansamblul culturii franceze de la Voltaire încolo. Medicul român de la Giessen manifestă în gândirea sa preocupări enciclopedice, însă acestea sunt mai mult enumerări, nu analize aprofundate de concepţii ştiinţifice. Astfel, repetă remarca făcută asupra valorii ştiinţifice a operei lui Emil Cioran, gânditor care a reuşit să păşească pe acelaşi drum al raţionalismului şi limpezimii limbii franceze, caracteristici izvorâte din cogito al lui Descartes. Ovidiu Vuia nu aprofundează analiza operei lui Emil Cioran, ci alunecă pe panta naturalismului atunci când îi prezintă rătăcirile mintale datorate maladiei Alzheimer. Printre „adevăraţii eroi ai exilului românesc", Ovidiu Vuia înscrie pe Pamfil Şeicaru, Ion Emilian, Vasile Posteucă, pe când lui Mircea Eliade îi impută faptul că „el a dus tratative cu omul cel mai compromis din România, Adrian Păunescu"[23]. Luând în considerare valoarea diversificată a exilului românesc – politic, militar, diplomatic, ştiinţific, cultural, publicistic, etc. – şi mai ales dinamismul exilului românesc transatlantic, vom ajunge la concluzia că acest exil a cuprins valori româneşti, pe care istoria naţională nu le poate ocoli chiar dacă ar fi să ne amintim de următorii: General Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu, Nicolae Caranfil, Sabin Manuilă şi alţii[24].

Schimbul epistolar la care m-am referit în acest studiu a fost iniţiat de Ovidiu Vuia. El şi-a propus să demonstreze „că marele ziarist şi scriitor a gândit mereu aşa cum îmi scria mie, eliberat de toate dogmele comuniste în bună parte impuse şi lui, de la inimă la inimă, a rămas credincios principiilor în numele cărora a acţionat o viaţă întreagă, propria sa conştiinţă refuza să stea în solda cuiva, aşa cum o vom demonstra în paginile cărţii de faţă"[25]. Corespondenţa celor doi participanţi – Pamfil Şeicaru şi Ovidiu Vuia – prezintă particularităţi şi note comune determinate de personalitatea lor. Pamfil Şeicaru este un memorialist şi gânditor politic ce tinde spre înţelegerea mişcărilor lente, de anvergură care se înalţă sau erodează treptat mari construcţii statale. În ceea ce priveşte Uniunea Sovietică, Pamfil Şeicaru a înţeles erodarea ei treptată accentuată de politica lumii occidentale, inaugurată de profesorul Kennan prin teza sa a fierberii societăţii sovietice în zeama proprie. Sub raport politic ambii participanţi erau spirite mai apropiate de gruparea lui N. Ştefănescu Govora. În articolul *Un om necunoscut: I. Gh. Duca*, fruntaşul liberal era omul politic remarcat în cercurile guvernamentale prin „rara sa corectitudine" şi era admirat pe

---

[23] Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 449.

[24] Datorăm unui concetăţean arădean, Miron Butariu, *O viaţă de om*, Colecţia memorialistică, Los Angeles, 1991. Cartea conţine o admirabilă prezentare a tumultumului vieţii publice arădene din anii premergători izbucnirii celui de-al doilea conflict mondial. Miron Butariu l-a cunoscut şi pe Pamfil Şeicaru în timpul unui sejur la Slănic Moldova în vara anului 1939. "Şeicaru era în plină vervă, volubil, avea expresii pot spune vulgare, era dezlănţuit. Miron Butariu ni-l prezintă pe Şeicaru la Paris în anii postbelici când "devenise foarte controversat, crâncen opozant al Regelui şi Comitetului Naţional" (p. 95).

[25] Ovidiu Vuia, *op. cit.*, I, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

culoarele parlamentului prin intervenţiile sale şi prin viziunea sa asupra dezbaterii parlamentare pe care o considera „ca formă de colaborare, pasionantă adesea, dar respectând anumite limite ale decenţei ca o formă a stimei pe care parlamentarii o datorează reciproc faţă de convingerile celorlalţi" (III, p. 1028). În fond omul politic I. Gh. Duca a fost un romantic meditativ care a găsit un mijloc de meditaţie în eseul *Mâinile* despre trăsăturile fundamentale ale personalităţii unor mari oameni politici contemporani. „Pentru Duca, notează Pamfil Şeicaru, o simplă strângere de mână definea caracterul omului". La sfârşitul articolului său închinat marelui om politic liberal, fostul director al *Curentului* notează: „Îmi defilează atâtea amintiri în care se găseşte omul politic de o impecabilă corectitudine, de un patriotism fără prihană şi încerc o mare tristeţă: Un om politic necunoscut: I. Gh. Duca".

Corespondenţa dintre cei doi membrii ai exilului românesc din Germania a fost, în esenţa lui, un schimb de idei. A fost un schimb de idei despre cultură, politică, istorie şi oameni angajaţi în dezbateri şi detectarea divergenţelor politice. N-a fost un schimb epistolar care să genereze o idee constructivă despre aşezăminte culturale din exil – *Carpaţii* (Madrid) şi Ion Dumitru-Verlag (München) fiind două din cele mai rodnice edituri, despre publicaţii româneşti, despre emisiuni radiofonice sau despre întâlniri culturale exilaţilor. E un schimb epistolar care ne arată că acţiunea de cultivare a comunicării politice trebuie continuată. Lectura corespondenţei celor din exil îţi lasă o impresie de respingere deschisă a stilului lor vulgar în evaluări şi catalogări umane, mai evident la Pamfil Şeicaru. Cititorul atent la detectarea ideilor comunicate va rămâne surprins când va citi această frază indescifrabilă în raport cu istoria: „Buimăcitor: regizorul şi biruitorul evenimentelor a fost Stalin, care şi-a impus voinţa la doi dobitoci alcoolici (calificare exactă), Roosevelt şi Churchil"[26]. Despre crimele „regizorului" nu se suflă nimic. Reţin pentru mine şi pentru semenii mei votanţi: cultivarea comunicării politice rămâne o problemă deschisă a societăţii româneşti.

[26] Ovidiu Vuia, *op. cit.*, II, p. 455.

https://biblioteca-digitala.ro

Braica Alexandru Ilie

PICTORUL STERIE BECU
(1883 [1885 ?] – 1970)

O scurtă prezentare biografică a autorului

S-a născut la Arad în 10 decembrie 1938, părinţii săi fiind Alexandru şi Ana. A parcurs cursurile Şcolii Medii nr. 1 Arad (Liceul "Moise Nicoară" de azi). Perioada ce a urmat a fost nefavorabilă în planul opţiunilor profesionale, aşa cum reiese din rememorările fiicei sale, Alexandra Braica: "Existenţa sa a fost marcată timpuriu de drama familiei, în care fratele său mai mare, Cornel, a fost arestat printr-o conjunctură nefericită de către regimul comunist pentru o aşa zisă "intenţie", nici măcar tentativă, de trecere frauduloasă a frontierei spre Yugoslavia (în vremurile extrem de tulburi ale anilor '50). Fratele său a fost condamnat la temniţă grea, mină de plumb şi Canal, timp în care întreaga sa familie a făcut mari eforturi materiale si morale. Din acest motiv nu a fost admis imediat la facultate. Perseverent în dorinta sa de cunoaştere şi studiu, aşteptând o perioadă să-i fie permisă admiterea la facultate, a muncit ca distribuitor la un aprozar din Piaţa Mare".

Intervalul cronologic al anilor 1957-1962 a fost unul a căutărilor. A fost însoţitor de marfă la OCL Aprozar Arad (1.12.1957–13.05.1958), vânzător la Trustul Alimentaţiei Publice Arad (10.10.1959–26.02.1960), secretar la Şcoala Populară de Artă (5.04.1961–31.10.1961), secretar la Şcoala de Meserii "Vasile Roaită" Arad (1.11.1961–30.09.1962). Cu întreruperi, în intervalul 1959-1961, a prestat serviciul militar la construcţii. Din 1962 până în anul 1967 a urmat cursurile Facultăţii de Istorie-Filozofie de la Universitatea Babeş-Bolyai Cluj Napoca, secţia filosofie-istorie-pedagogie[1].

După absolvire a fost angajat în calitate de îndrumător la Muzeul Regional Arad. Peste doi ani (în 1969) avea să fie avansat ca muzeograf la aceeaşi instituţie, care din 1968 purta denumirea de Muzeul Judeţean Arad.

Prin transfer, între anii 1970-1974 a funcţionat ca lector şef la Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor, secţia Arad. Apoi, a fost cooptat ca instructor pe lângă Comitetul de Cultura şi Educaţie Socialistă a judeţului Arad. În acest timp a funcţionat "ca profesor de ştiinte sociale la Liceul Elena Ghiba Birta, la Şcoala Tehnica de Subingineri arădeană", aşa cum consemna fiica sa Alexandra.

Odată cu înfiinţarea Oficiului Judeţean pentru Patrimoniul Cultural Naţional Arad, revine la Muzeu, activând în cadrul acestei funcţii specializate în calitate de muzeograf (1975-2002). Aici, el a întocmit fişe analitice de evidenţă şi de expertiză în domeniul artelor plastice şi decorative "făcând din profesiunea sa o pasiune care l-a urmărit şi i-a marcat toată viaţa şi existenţa, căutând neobosit cultura, esteticul, frumosul în toate formele sale, perfecţiunea–pe care le putea găsi atât în fiinţa umană, în oameni, dar şi în artă în general, în obiectele decorative "antice" sau

[1] Complexul Muzeal Arad (în continuare C.M.A.), *Dosare personale, Fişa personală, Autobiografie.*

https://biblioteca-digitala.ro

contemporane, valoroase sau nu, în natură, în lectură, în existenţă... A căutat să se perfecţioneze continuu în estetică, istoria artei, artişti, autori, pictori si biografiile acestora, după cum nota Alexandra Braica.

A fost perceput ca o "fire deosebit de sensibilă, impresionabilă, umanitară, cu o reală şi susţinută de setea de cultură, intelectual până la fibră, meloman, iubitor de frumos, o persoană măcinată de căutări în plan personal şi profesional, de dorinţe lăuntrice, de răspunsuri existenţiale, de dorinţa veşnică de a-şi găsi menirea, împlinirea, fericirea... Toate acestea realizându-se în timpul vieţii sale într-o măsură mult mai mică decât ar fi dorit sau ar fi sperat".

După cum conchidea fiica acestuia "Viaţa e mereu atât de scurtă....".

A găsit răgaz pentru valorificare publicistică:

Lucrări reprezentative de artă plastică românească în colecţiile particulare arădene: Theodor Pallady şi Nicolae Tonitza, în "Ziridava", X, Muzeul Judeţean Arad, 1978

Realităţile socialiste oglindite în operele artiştilor plastici arădeni, în "Ziridava" XI, 1979

Lucrări reprezentative de pictură aparţinând Şcolii de la Baia-Mare în colecţiile particulare arădene, în "Ziridava" XIII, 1981

Piese reprezentative de ceramică în colecţiile particulare arădene, în "Ziridava" XIV, 1982

Piese de argintărie vieneză din Colecţia „Sever Bocu"- Lipova, în „Studii şi Comunicări", I, Muzeul de Artă Arad, 1992

O pictură germană din secolul al XVII-lea identificată la Biserica romano-catolică din Sânmartin, în "Studii şi Comunicări", II, Muzeul de Artă Arad, 1994

Lucrarea pe care o redăm mai jos constituie una dintre ultimele sale contribuţii la creionarea unor biografii de artişti arădeni. Cu mici intervenţii din partea editorilor, succintul studiu ne-a fost pus la dispoziţie prin bunăvoinţa profesorului Dan Lăzărescu, bibliotecar la secţia de Patrimoniu a Bibliotecii Judeţene "Alexandru Dimitrie Xenopol" din Arad.

PICTORUL STERIE BECU
(1883 [1885 ?] – 1970)

Cum o parte importantă a vieţii lui Sterie Becu se leagă de Arad, este normal ca documente deosebite să se afle pe aici.

Cu ani în urmă am avut ocazia să achiziţionăm un stoc de astfel de documente şi, cum am constatat că destule erori s-au strecurat în sumarele însemnări biografice despre pictor, apărute prin mai multe locuri, ni s-a părut utilă aducerea acestor documente la cunoştinţa celor interesaţi, nota Alexandru Braica.

Arhitectul şi pictorul Sterie Becu s-a născut în 16 iunie 1885, la Perivole, judeţul Monastir, Macedonia. A urmat Institutul de Arhitectură din Bucureşti. În aceeaşi localitate a urmat şi Şcoala de Arte Frumoase, la clasa maeştrilor Ipolit Strâmbu şi G. D. Mirea.

I s-a acordat diploma de arhitect în 22 octombrie 1915, fiind semnată de directorul Şcolii Superioare de Arhitectură, Emil Pangrati (Il. 1). La 6 mai 1933, Sterie Becu a intrat în rândul arhitecţilor diplomaţi (Il. 2). Intrat în

https://biblioteca-digitala.ro

rândul membrilor Corpului Arhitecţilor din România a beneficiat de o „Carte de Legitimaţie" (Il. 3). De numele arhitectului Becu se leagă Biserica „Dudu" din Craiova.

Tablourile sale redau peisaje din lumea prin care a călătorit (Orient, Europa), manifestând preferinţe spre peisaje urbane, biserici, case ţărăneşti din zona Prahovei[2]. Din lucrările sale răzbate „lumina puternică şi caldă"[3].

În iarna anului 1936, în cadrul Salonului "Universul", Sterie Becu a organizat o expoziţie personală în care a expus 56 picturi, 19 acuarele şi 7 desene (Il. 4)[4]. Doi ani mai târziu, a organizat, în acelaşi spaţiu, o alta ale cărei lucrări pot fi desprinse din Il. 5. În decembrie 1941, el a expus picturi, la Ateneul Român, alături de Nicolae Grant şi Cezar Lăzărescu[5].

Din fotografiile păstrate de familia Braica desprindem relaţia specială pe care a avut-o cu soţia sa. Soţii Becu şi-au petrecut concediile în ţară şi străinătate (Il. 6-10).

Universul artistic s-a consumat, în ultimele trei decenii ale vieţii sale, în Arad. Se ştie că în perioada sa arădeană Sterie Becu realizase o serie de schiţe (desene în creion). La început a locuit pe trada Episcop Romul Ciorogariu (azi poartă numele poetului Aron Cotruş). Apoi, bătrânul octogenar a fost nevoit să locuiască într-un demisol de pe strada Episcopiei.

Dintre lucrări amintim: „Nud pe sticlă" (Il. 11)[6], „Pastel" (Il. 12)[7], „Peisaj oriental" (Il. 13)[8]. Ca dovadă a colaborării pictorului cu Muzeul arădean, în colecţia de artă s-au păstrat două lucrări – „Florească" (Il. 14) şi „Autoportret" (Il. 15) [9], intrate în anii 1940-1941.

S-a stins din viaţă, în anul 1970, la Arad. Alexandru Braica începuse să pregătească o expoziţie, creând un plan grafic pentru desenele în tuş ale artistului.

După o vreme de uitare, Sterie Becu revine în atenţia caselor de licitaţie şi a iubitorilor de artă.

---

[2] Lucian Predescu, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc oameni şi înfăptuiri*, Ediţie anastatică, Ed. Saeculum I.O., Ed. Vestala, Bucureşti, 1999, p. 91; Mircea Deac, Tudor Octavian, *300 de pictori români*, Ed. „Noi", Bucureşti, 2008, p. 13, 97.

[3] Eugeniu N. Dublea, *Artişti plastici români*, Ed. Revista „Plastica", Bucureşti, 1936, p. 12.

[4] Vezi *Catalog Expoziţia de pictură Sterie Becu*, 2-31 decembrie 1936.

[5] Mihai Pelin, *Deceniul prăbuşirilor (1940-1950): vieţile pictorilor, sculptorilor şi arhitecţilor români legionari şi stalinişti*, Ed. Compania, Bucureşti, 2005, p. 79.

[6] Piesă fotografică aflată în colecţia familiei Braica.

[7] Mircea Deac, Tudor Octavian, *op. cit.*, p. 97.

[8] ArtMark, *Patrimoniu. Şcoala de la Baia Mare. Fotografie. Artă tânără europeană*, 2009.

[9] C.M.A., *Colecţia de artă românească*, nr. inv. 383 şi 371. Aducem mulţumiri doamnelor Adriana Pantazi (şef secţie artă) şi Elena Jurjiu (conservator) pentru sprijinul acordat.

https://biblioteca-digitala.ro

REGATUL ROMÂNIEI
MINISTERUL INSTRUCȚIUNII ȘI AL CULTELOR
ȘCOALA SUPERIOARĂ DE ARHITECTURĂ
din
BUCUREȘTI

DIPLOMA DE ARHITECT

În numele Maiestății Sale Regelui Ferdinand I

Noi Ministrul Secretar de Stat la Departamentul Instrucțiunei și al Cultelor, având în vedere [illegible]

Domnul Becu Sterie de naționalitate română, religia ortodoxă, născut în anul 1893 [illegible]

Având în vedere Domnului Becu Sterie Diploma de Arhitect pe care a [illegible]

București, în 22 Octombrie 1915

Ministrul Instrucțiunei și al Cultelor

Director Școalei Superioare de Arhitectură

Il. 1. Diplomă de arhitect (22 octombrie 1915)

Noi Ministru Secretar de Stat
la Departamentul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor

Având în vedere Legea pentru înființarea și organizarea Corpului Arhitecților din România promulgată prin Înaltul Decret Regal N 1697 / 1932 și publicată în Monitorul Oficial N 108 din 12 Mai 1932, Regulamentul de aplicare al acestei legi, publicat în Monitorul Oficial N 284 din 30 Noembrie 1932, precum și Actul de constituire al Corpului, publicat în Monitorul Oficial N 295 din 16 Decembrie 1932.

Având în vedere prevederile legei și regulamentului în ceace privește întocmirea tabloului arhitecților, apărarea titlului, exercitarea profesiunei și disciplina celor înscriși în Corp.

Văzând cererea D lui Arhitect Becu Sterie cetățean român, născut în Scivoi j. Mehedinți la anul 1893 luna Iunie ziua 16 cu actual profesional în București Strada Unirii Nr 446

Văzând că sus numitul este diplomat al Academiei de Arhitectură din București cu diploma N 49 / 1933

Văzând și avizul Consiliului Corpului Arhitecților care a examinat titlurile de capacitate pe baza cărora s'a cerut înscrierea pe tablou, conform art. 2 din legea.

Hotărâm:

Înscrierea D lui Arhitect Becu Sterie în tabloul arhitecților diplomați liberându-i-se prezenta legitimație, conform legei, cu dreptul de a se exercita profesiunea pe întreg cuprinsul Regatului Romîn.

Dată în București, astăzi Mai 1933

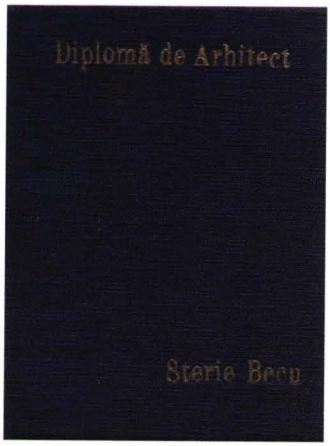
Ministru

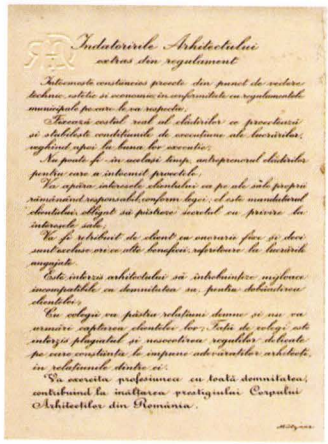
Decan Arhitect Ciortan

Semnătura titularului

30200 * - 6 MAI 1933

Il. 2. Diplomă de arhitect diplomat (6 mai 1933)

Îndatoririle Arhitectului
extras din regulament

Întocmește cu atenție și precizie toate planurile, devizele și memoriile tehnice, redactate și semnate în conformitate cu regulamentele municipale pe care le va respecta.

Urmărește cu atenție și conștiinciozitate execuția lucrărilor pe care le-a întocmit proiectele.

Nu poate fi în același timp antreprenorul clădirilor pentru care a întocmit proiectele.

Va apăra interesele clientului cu pe ale sale propriu-zise, răspunzând de aceasta conform legei, el este mandatarul clientului, obligat să păstreze secretul cu privire la interesele sale.

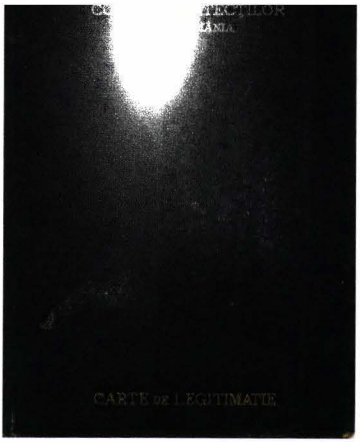
Nu se va obliga de client cu onorarii fixe, zi decât numai acelea care ale lucrării, referitoare la lucrările executate.

Este interzis arhitectului să întrebuințeze mijloace incompatibile cu demnitatea sa, pentru câștigarea clientelei.

Cu colegii va păstra relațiuni demne și nu va urmări captarea clientelei lor. Este de colegi este interzis plagiatul și nesocotirea regulilor de etică pe care conștiința le impune adevăratelor arhitecți, în relațiunile dintre ei.

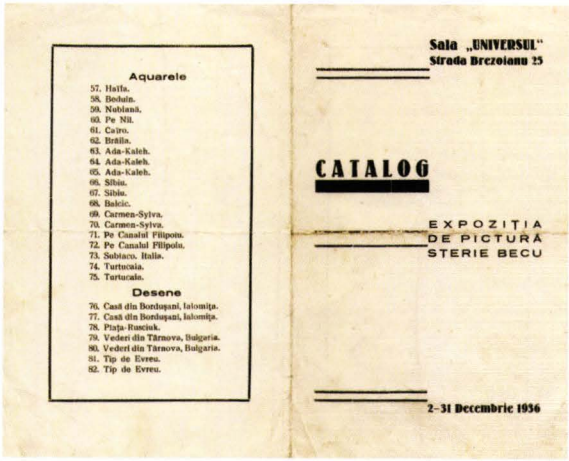
Va exercita profesiunea cu toată demnitatea; contribuind la înaltarea prestigiului Corpului Arhitecților din România.

https://biblioteca-digitala.ro

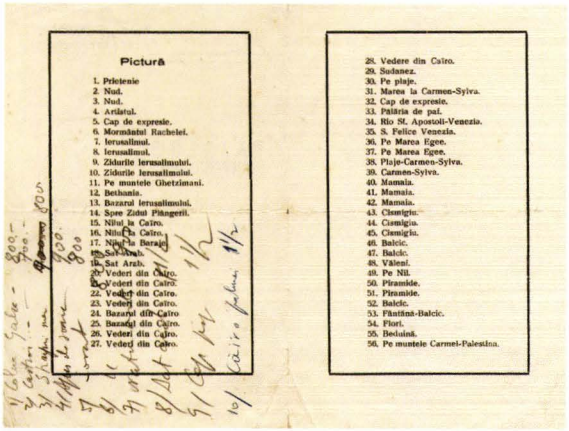

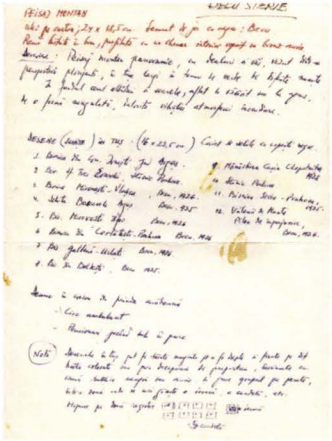
Il. 3. Carte de legitimație

Il. 4. Catalogul Expoziția de pictură Sterie Becu, 2-31 decembrie 1936

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 5. Expoziția pictorului Sterie Becu (Sala Ateneului Român, Bucureşti, 1938)

Il. 6. Sterie Becu împreună cu soția sa la Tuşnad

Il. 7. Soția lui Sterie Becu

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 8. Sterie Becu cu soția la templul Nike, Acropolis (Grecia, 1931)

Il. 9. Sterie Becu, soția şi nişte prietene)

Il. 10. Sterie Becu în vizită la castelul Schömbrunn (Viena, 6.09.1940)

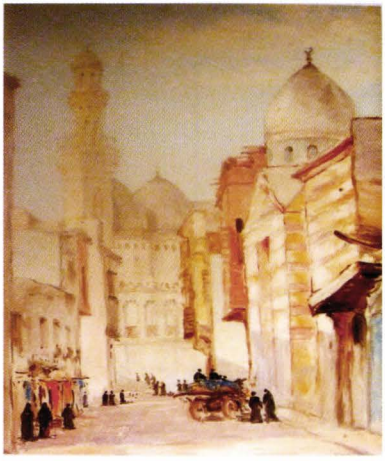

Il. 11. Nud pe sticlă

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 12. Pastel, ulei/carton, 52x40,5

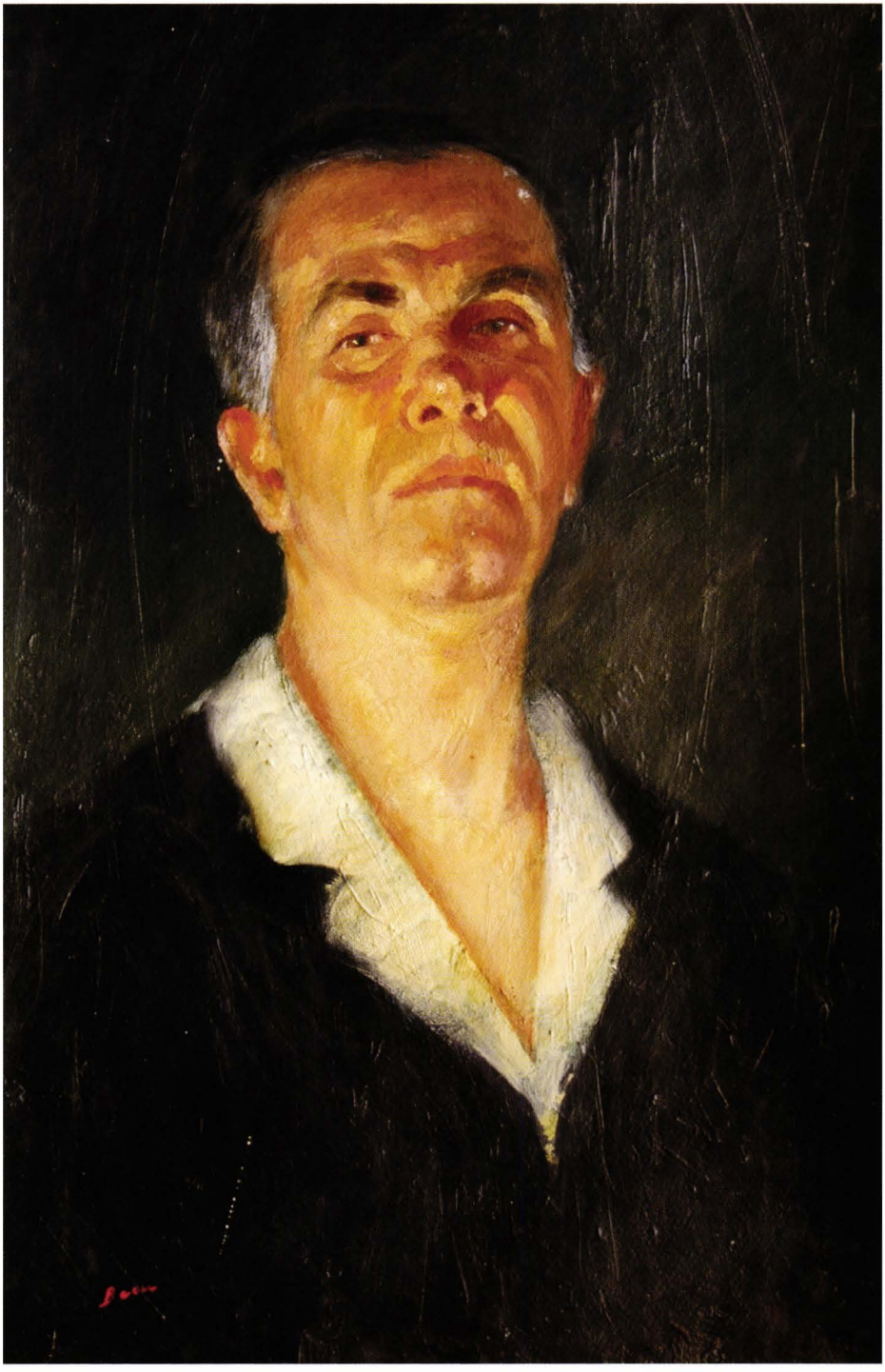

Il. 13. Peisaj oriental, ulei/placaj, 49,5x34,5, semnat dreapta jos cu brun *Becu*

Il. 14. Floreasca, ulei/carton 26x40,5, semnat stânga jos cu brun *Becu*

https://biblioteca-digitala.ro

Il. 15. ***Autoportret*****, ulei/carton, 68x49, semnat stânga jos cu roşu** ***Becu***

https://biblioteca-digitala.ro

TEODOR MISAROŞ (1921-1983), ISTORIC AL COMUNITĂŢILOR ORTODOXE ROMÂNE DIN UNGARIA

Vasile I. Popeangă*

Vizitele făcute la instituţii de învăţământ din Ungaria mi-au oferit prilejul de a zăbovi măcar câteva ore în Giula. Doream să mai revăd prietenii şi cunoscuţii de la Liceul „Nicolae Bălcescu". Prima gazdă binevoitoare era bibliotecara acestei instituţii, Doina Luţai, cu care am povestit de multe ori despre părintele său Teodor Misaroş, pe care l-am întâlnit adeseori în timpul cercetărilor sale din Arad. Ultima dată din 2004 am întâlnit la bibliotecă întreaga familie: Maria Misaroş, mama doamnei Luţai, şi pe soţul ei. Familia Luţai era originară din Cenad, Ungaria, de unde provenea şi bunicul soţiei mele. A fost vorba în 2004 de afinităţi locale, metode care apropie oamenii peste rigorile frontierelor.

Teodor Misaroş a fost fiu al localităţii Giula, centru al vieţii bisericeşti şi culturale a românilor din Ungaria. Nu putem vorbi de Giula fără a aminti de Moise Nicoară, fiu al acestei localităţi, căruia distinsa cercetătoare a istorie noastre, Cornelia Bodea, i-a închinat două monografii [1], a căror cunoaştere se impune ca un imperativ pentru iubitorii istoriei şi ai farmecului ei formativ. După terminarea cursurilor primare la Şcoala din Giula, T. Misaroş a urmat pe cele liceale la Giula şi Békéscsaba. Absolvirea cursurilor liceale i-a dat posibilitatea afirmării chemării fundamentale a sufletului său: învăţământul teologic. A urmat cursurile Academiei Teologice din Cluj pe care le-a absolvit în 1946. În 1947 a fost hirotonit preot în Săcel, dar a continuat studiile sale în domeniul ortodoxiei româneşti din Ungaria. Aprofundarea studiilor istorice s-a făcut sub influenţa valoroasei echipe profesorale de la Institutul Teologic Universitar din Sibiu care sub conducerea profesorilor Sofron Vlad, C. Voicu, Mircea Păcurariu, Laurenţiu Streza Milan Şesan, şi alţii a reuşit să atragă spre Sibiu tinere forţe intelectuale din afara hotarelor ţării. Aici a primit şi îndrumări metodice de efectuare a cercetării istorice. În 1970 şi-a susţinut examenul de licenţă în teologie. Conformându-se cererilor regulamentare a efectuat pentru licenţă o lucrare din domeniul istoriei intitulată: *Din istoria ortodoxiei în Ungaria*. Îndrumătorul lucrării de licenţă a fost profesorul Milan Şesan. De acum se prefigurează cu claritate aria cercetărilor sale viitoare. De la Sibiu s-a orientat spre Bucureşti pentru pregătirea unei lucrări în domeniul *Istoria Bisericii Ortodoxe române* care să-i faciliteze obţinerea titlului de doctor în teologie. Între 1970-1973 a urmat cursurile de pregătire în acest domeniu, urmate de rodnice cercetării de teren în arhivele parohiale şi cele judeţene

* Profesor universitar doctor, profesor emerit, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" Arad

[1] Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana, Arad*, Diecezana, 1943 şi cea de-a doua *Moise Nicoară*, Giula (Ungaria) 1784- Bucureşti, 1861, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001

https://biblioteca-digitala.ro

din Ungaria şi din România. Îndrumătorul său ştiinţific a fost profesorul Ion Rămureanu.

Activitatea preoţească a preotului Teodor Misaroş a început în Săcel. E o localitate lângă frontiera româno-ungară, în partea românească aflându-se aşezarea românească Cheresig. Treizeci de ani, 1947-1977, a fost parohul Săcelului. După 1977 îl găsim paroh la Micherechi, sat românesc în apropiere de Salonta. Atât la Săcel, cât şi la Micherechi, preotul T. Misaroş a jucat un rol constructiv îndemnându-şi credincioşii să facă agricultură raţională. Autorul acestor pagini a vizitat satul Micherechi, unde am întâlnit un preot misionar din Pâncota. Am rămas profund impresionat de serele atât de productive şi de apreciate încât intraseră în bazele de aprovizionare ale Budapestei. Între 1972-1976, Traian Misaroş a îndeplinit atribuţii de protopop al Micherechiului. Activitatea sa bisericească s-a desfăşurat acum într-o arie mai largă, făcând eforturi susţinute pentru cercetarea socio-istorică a comunităţilor ortodoxe din tract. În 1976 a fost ales vicar al Vicariatului Ortodox Român din Ungaria. Şi aici s-a bucurat de frumoase aprecieri.

Activitatea de cercetare. Format în trei mari centre de cercetare universitare din ţară – Cluj, Sibiu şi Bucureşti - Teodor Misaroş a cunoscut preocupările predilecte ale teologilor români: fortificarea credinţei strămoşeşti în sufletele credincioşilor şi cercetarea trecutului Bisericii Ortodoxe Române. Era firesc ca protopopul Teodor Misaroş să-şi orienteze activitatea sa de paroh şi de vicar în raport cu aceste repere. Sub raport socio-creştinesc a urmărit consolidarea vieţii comunitare în localitatea în care se aflau grupuri de ortodocşi români adunaţi în jurul Bisericii. În calitatea sa de conducător de tract protopopesc, a avut grijă să fie păstrat patrimoniul cultural al instituţiilor bisericeşti. Titlul şi problematica lucrării de licenţă susţinută la Sibiu ne dovedesc interesul tânărului absolvent de teologie pentru studiul începuturilor ortodoxiei bihorene. Un cercetător avizat al acestei probleme, preotul Vasile Frenţiu, constată existenţa unei influenţe a ortodoxiei româneşti asupra creştinării ungurilor. Asemenea situaţii sunt dovedite de „utilizarea unor cuvinte ca de exemplu păgân sau Crăciun, întâlnite doar la noi şi unguri"[2].

În timpul pregătirii examenelor prevăzute de programă pentru candidaţii ce-şi pregăteau lucrarea de doctorat, Teodor Misaroş a elaborat lucrări prezentate în seminarul doctoranzilor. Una din aceste lucrări, pregătită sub conducerea profesorului Ion Rămureanu a fost publicată în 1978 în revista *Mitropolia Banatului*[3]. Lucrarea prezintă valoare istorică pentru următoarele trei argumente: a. prezintă informaţii despre protosinghelul Gh. Bogoevici; b. autorul subliniază procesul de constituire a parohiei ortodoxe române din Budapesta; şi 3. explică fazele de constituire a unei comunităţi bisericeşti. Vom stărui asupra fiecărui aspect în parte.

---

[2] Vasile Frenţiu, *Situaţia Bisericii Ortodoxe Române din Crişana în sec. XII-XVIII*, în „Mitropolia Banatului", nr. 1-3, anul XXVIII, 1978, p. 62.

[3] T. Misaroş, *Protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoevici*, în "Mitropolia Banatului", nr. 1-3, anul XXVIII, 1978, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

Protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoevici e fiu al Banatului. E fiu de preot din Bănia. A făcut parte dintr-o familie numeroasă şi vrednică întrucât a crescut optsprezece vlăstare şi a învins cerbicia autorităţilor şcolare de la Vârşeţ, care au schimbat numele familiei din Brebu în Bogoevici. Tânărul fiu al parohului din Bănia a urmat cursurile liceale la Oraviţa, Biserica Albă şi Kecskémet, unde, în iunie 1885, a devenit absolvent format pentru a fi primit la Institutul Teologic din Caransebeş. După absolvirea cursurilor teologice s-a îndreptat din nou spre Kecskémet, unde a urmat cursurile Academiei de drept. A făcut ultimul an de studii juridice la Budapesta. În 1889 a fost angajat ca avocat în renumita cancelarie avocaţială a lui Gh. Şerb. A avut responsabilităţi în cadrul Fundaţiei Emanuil Gojdu şi de catihet pentru tineretul şcolar. Anul 1900 îl găseşte la conducerea nou-înfiinţatei parohii ortodoxe din Budapesta[4].

În cadrul Fundaţiei Gojdu din Budapesta, Gheorghe Bogoevici a îndeplinit atribuţiile de administrator-executor, având posibilitatea să cunoască tineri intelectuali care erau bursierii fundaţiei. O activitate cu totul lăudabilă a îndeplinit în calitatea sa de catehet al celor optzeci de elevi români din Budapesta care erau în pericol să-şi piardă limba maternă. Principala activitate a lui Ghenadie Bogoevici a fost însă cea desfăşurată în calitatea sa de preot al parohiei ortodoxe române din Budapesta. A fost instalat în acest post în 12/25 noiembrie 1900 de către episcopul Iosif Goldiş al Aradului. Capela ortodoxă română era instalată în clădirea Fundaţiei Gojdu din strada Hollás. Cu sprijinul studenţilor de la diferite facultăţi budapestane, tânărul paroh a reuşit să înfiinţeze un cor al parohiei. Primul război mondial a zădărnicit orice proiect de zidire a unei biserici ortodoxe române în Budapesta, idee îmbrăţişată de conducerea oraşului. După încheierea ostilităţilor militare mulţi preoţi ce-şi făcuseră studiile în România s-au retras. Au rămas 3 preoţi pentru cele 18 parohii situate în Ungaria. I-au trebuit lui Ghenadie Bogoevici mari eforturi şi ajutorul preotului Simion Cornea din Bătania – originar din Răpsig (Arad) şi decedat în 1932. Cunoscând temeinic situaţia bisericilor şi şcolilor româneşti din Ungaria, Ghenadie Bogoevici a propus în 1925 „să se înfiinţeze pe teritoriul Ungariei de azi chiar o episcopie română ortodoxă şi pentru redicarea şi susţinerea ei – e speranţă – că şi guvernul ungur va contribui în mod moral şi material"[5].

T. Misaroş notează în studiul său închinat lui Ghenadie Bogoevici că situaţia bisericilor ortodoxe române din Ungaria a început a se îmbunătăţii după 1928, când, prin legea cultelor din 1928 se recomanda ierarhilor români să nu se amestece în afacerile ortodoxe din alte ţări. Acestea dispuneau de libertate de acţiune în funcţie de contextul statal (Iugoslavia,

---

[4] Idem, ibidem, *op. cit.*, p. 42.

[5] Propunerea lui Ghenadie Bogoevici din 24 septembrie 1925 s-a îndeplinit. Guvernul maghiar a sprijinit ideea şi cu asentimentul lui în 21 februarie 1999 a fost instalat întâiul statatator titular al Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria în persoana P.S. Sofronie. Documente despre relaţiile Episcopiei Aradului cu parohiile din Ungaria în A.E.A., III – 276-1922.

https://biblioteca-digitala.ro

Ungaria) în care se aflau. Numărul preoţilor a crescut, unii din ei absolvind studii la institute şcolare din România.

Organizarea activităţii bisericeşti a celor 18 parohii ortodoxe române din Ungaria a devenit mai bine închegată datorită cooperării protosinghelului Bogoevici cu preotul Simion Cornea din Bătania pe baza următoarelor principii: 1. Recunoaşterea prevederilor Statutului organic în integralitatea lor; 2. Înfiinţarea unui post de vicar sau episcop, care va fi subordonat dogmatic Mitropoliei din Sibiu sau Patriarhiei române. Vicarul sau episcopul vor fi ajutaţi în activitatea lor de un Consistor cu responsabilităţi chibzuite pentru asistenţă religioasă şi 3. Limba română să se propună în toate şcolile româneşti, iar învăţătorilor li se va solicita să cunoască temeinic limba maghiară. Pe drumul organizării bisericeşti pe baza reperelor de mai sus. Gheorghe Bogoevici n-a putut merge mult căci în 1933 a decedat. De la el au rămas însă principii de organizare comunitară pe baza cărora Teodor Mesaroş şi-a organizat activitatea sa desfăşurată în calitate de vicar episcopal.

Lucrarea de bază a lui T. Misaroş este cea pregătită pentru susţinerea doctoratului la Facultatea de Teologie din Bucureşti. Ea este intitulată *Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din Ungaria.* Prima ediţie a lucrării a apărut în 1990, iar cea de-a doua la Giula în 2002. Lucrarea sa a apărut cu binecuvântarea P.S. Episcopul Sofronie, care în cuvântul său înainte a subliniat că „numea stăruitoare şi trudnică a părintelui Misaroş a fost una de pionierat de desţelenire. Puţinătatea izvoarelor, fructificată la maximum de autor, limitarea accesului la documente, uşor de înţeles având în vedere perioada când a fost elaborată fac din cartea aceasta un instrument de primă mână pentru scriitorii cercetători ai vieţii româneşti de la graniţa apuseană a României şi până dincolo chiar de Tisa"[6]. Eva Iova, redactorul lucrării, semnalează în cuvântul său din cea de-a doua ediţie că prima s-a epuizat repede. Interesul credincioşilor ortodocşi pentru cunoaşterea trecutului bisericii lor a fost major şi a determinat apariţia ediţiei a doua.

În introducerea lucrării sale T. Misaroş prezintă o imagine generală a vieţii româneşti din Ungaria. Numărul populaţiei româneşti se ridică la aproximativ 25.000 de locuitori. Populaţia românească ortodoxă este organizată în 19 comunităţi bisericeşti care funcţionează ca „o entitate autonomă, dependentă, din punct de vedere canonic de Patriarhia română"[7]. Această organizare bisericească îşi are însă „propria sa organizare administrativă, după „Statutul şagunian" din 1868 şi este recunoscută şi de statul maghiar". Cel de-al doilea reper organizatoric – personalitatea proprie - va sta în atenţia noastră pe parcursul prezentării acestui articol. T. Misaroş semnalează absenţa studiilor referitoare la istoria comunităţilor ortodoxe româneşti din Ungaria. Era un gol pe care el s-a străduit din răsputeri să-l umple. Acest gol poate fi umplut mai uşor după sfârşitul ocupaţiei turceşti din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea. În

---

[6] T. Misaroş, *Din istoria comunităţilor bisericilor ortodoxe române din Ungaria*, Giula, 2002, p. 5.

[7] Idem, ibidem, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

condiţiile create a început ridicarea bisericii, edificate cu sprijinul credincioşilor. Numai biserica din Otlaca-Pustă a fost ctitorită de Ştefan Rusu. Comunităţile bisericeşti din cele 19 localităţi la care se referă T. Misaroş s-au găsit până în 1920 sub jurisdicţia episcopiilor sufragane ale Mitropoliei Ardealului. Între 1920-1940 legătura canonică de care s-a vorbit a fost menţinută. T. Misaroş condamnă încercarea forurilor conducătoare ale administraţiei hortyiste de a înfiinţa „Administraţia Ortodoxă Maghiară" şi consemnează atitudinea pozitivă a autorităţilor maghiare de după 1945 de a fi de acord cu înfiinţarea Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria în 27 martie 1946 cu sediul la Giula.

Nucleul informaţional al lucrării preotului T. Misaroş este constituit de prezentarea comunităţilor bisericeşti ortodoxe din Ungaria. Făcând această prezentare, el ajunge la concluzia că datele prezentate „atestă în mod indiscutabil prezenţa elementului ortodox român în aceste zone, unde se găsesc comunităţile bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară"[8]. El aminteşte de informaţiile conţinute de **Vita major Sancti Gherardi** şi de botezarea la Vidin în 1002 a lui Ahtum. De asemenea, semnalează reproşul făcut regelui Emeric I al Ungariei de Papa Inocenţiu în 1204 că în regatul său funcţionează un mare număr de mănăstiri greceşti. Comunităţile bisericeşti ortodoxe române din Ungaria asupra cărora stăruie T. Misaroş sunt prezentate în ordine alfabetică începând cu:

1. Aletea, situată la 24 km vest de Otlaca (Grăniceri). Prima informaţie despre această localitate provine din 1232. Sunt prezentate date despre evoluţia localităţii, în care în 1920 a fost filială a comunităţii din Chitighaz. În 1934 această filială a devenit parohie matră, dar n-a avut preotul necesar asistenţei religioase cerute de localnici aşa că până în 1947 e subordonată parohiei Chitighaz. Prin eforturile locuitorilor ortodocşi, Aletea a dispus cu încetul de o capelă cu hramul Sf. Ierarh Nicolae. În lucrare e prezentat interiorul capelei, sunt amintiţi preoţii care au slujit în Aletea începând cu 1947 şi sunt menţionate cărţile de cult existente în patrimoniul parohiei.

2. Apateu. Clădirea bisericii a fost probabil ridicată în deceniile 2 şi 3 ale secolului al XVIII-lea căci la 1740 ea e menţionată în documente. Localitatea Apateu e menţionată în *Varadi Regestrum* în 1214. Biserica are hramul Sf. Nicolae. În lucrare sunt amintiţi preoţii care au slujit în biserică până în 1920, când apar urmările neplăcute ale deficitului de preoţi. Parohia din Apateu dispune de şcoală primară ce funcţionează din 1840, de casă parohială şi de cărţi de cult. T. Misaroş prezintă un manuscris intitulat *Octoih cu Mineinu* de 262 file care au câteva însemnări de valoare locală. Parohia Apateu prezintă importanţă prin valoarea cărţilor de cult.

3. Bătania există ca localitate aşezată într-o zonă fertilă încă din secolul al XV-lea. În anul 1455, Bătania trece în proprietatea lui Ioan de Hunedoara, iar în 1699 în cea a Curţii din Viena. Biserica din Bătania a fost ridicată în 1784. Era o construcţie din lemn. În 1797 s-a terminat zidirea unei noi biserici şi era subordonată Carloviţului. La despărţirea ierarhică din 1869 biserica a revenit comunităţii ortodoxe sârbe. Ortodocşii români şi-au construit o nouă biserică, pe care au terminat-o în 1872. Iconostasul a fost

[8] Idem, ibidem, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

sculptat de Ioan Cotârlă din Oraviţa. Asistenţa religioasă a locuitorilor a fost asigurată de preoţi vrednici de toată lauda: Moise Grozescu, Simion Cornea şi Ioan Magdu. Simion Cornea a fost o figură legendară a preoţimii ortodoxe române din Ungaria. Fiica sa Ana a fost învăţătoare a Şcolii de aplicaţie a Preparandiei din Arad. Şcoala confesională a funcţionat datorită sprijinului bisericii.

4. Bichiş este localitate pomenită în 1221. Biserica a fost ridicată în 1789.Primul preot al comunităţii a fost Mihai Ghiba. Preoţii Mihai Ardelean, Simion Popovici, Teodor Şerban şi Alexie Popovici au exercitat o influenţă pozitivă asupra opiniei publice. Ultimul preot, Alexie Popovici, s-a stabilit în România. Sunt indicii documentare ca şcoala confesională a funcţionat din 1794. Cea mai veche carte românească este *Liturghierul* lui Antim Ivireanul din 1713.

5. Bichişciaba poartă numele unui moşier cu acest nume. În Registrul orădean se vorbeşte în mod clar despre Chiaba, aşezare foarte veche pe teritoriul căruia s-au găsit monede din timpul lui Traian, Antoniu şi Constantin[9]. Comunitatea bisericească ortodoxă română s-a înfiinţat în 1820 şi avea 620 de suflete. Biserica a fost construită în 1837. Preoţii parohi au fost în continuă legătură canonică necesară cu Episcopia Aradului. Dintre preoţi, autorul remarcă „pe vrednicul Nicolae Oşorhan (1835-1876)" şi pe unul dintre preoţii propovăduitori ai libertăţii credinţei, Caius Turic. După 1918 el a plecat la Arad, iar parohia a rămas vacantă. Şcoala confesională a funcţionat între 1837-1920. Reţinem donaţiile făcute Bisericii din Bichişciaba de ortodocşii din Otlaca, Şiclău şi alte comunităţi ortodoxe.

6. Budapesta. Comunitatea ortodoxă română dependentă de Budapesta a fost înfiinţată în 1900 după dispute îndelungate cu ortodocşii greci din Budapesta. La început, comunitatea ortodoxă din Budapesta avea biserica sa denumită biserica greco-valahă. După 1888 ortodocşii români au fost excluşi şi încercările de împăcare au fost blocate de „frontierele mentale" ale celor două grupări. În Biserica greco-valahă ridicată în 1791 se efectuau slujbe alternative de către cei doi preoţi: unul grec, altul macedo-român. Disensiunile greco-valahe au durat 15 ani până în 1808, când prin decret al palatinului biserica a rămas comună. Nemulţumiţi, ortodocşii greci au părăsit biserica şi au înfiinţat o capelă. În anul 1888, ortodocşii români au fost scoşi definitiv din biserică, dar li s-a asigurat dreptul de a-şi înfiinţa o comunitate separată. Astfel s-a ajuns la ideea înfiinţării unei comunităţi ortodoxe române „independentă", adică separată. Cu sprijinul reprezentanţilor românilor, Atanasie Cimponeru şi Iosif Gall, episcopul arădean Iosif Goldiş a reuşit să aprobe cererea de înfiinţare a comunităţii ortodoxe române din Pesta şi să instituie în calitate de preot pe absolventul de teologie Gheorghe Bogoevici. Sediul capelei este strada Halló, nr. 8. Comunitatea ortodoxă română din Budapesta a dispus de puternice forţe culturale aşa cum au fost parohul lor Theodorovici şi conducătorul şcolii C. Diaconovici Loga, după 1812 profesor preparandial la Arad. Lui T. Misaroş nu-i scapă prezenţa în Budapesta a unor personalităţi puternice care au sprijinit pe credincioşii ortodocşi: Sina, Dumba, Derra, Grabovschi, Gojdu, Mocioni şi alţii. Pentru sprijinirea activităţii culturale, T. Misaroş

[9] Idem, ibidem, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro

consemnează aportul neîntrecut de nici un contemporan al său depus de E. Gojdu pentru sprijinirea studenţilor.

7. Cenad. Localitatea aceasta s-a dezvoltat din colonizările făcute după 1700. Numărul locuitorilor crescând a fost nevoie de ridicarea unei biserici, care în 1774 apare în documentele timpului. În 1868 a început edificarea unei biserici noi. Ivindu-se disensiuni între români şi sârbi (fiecare intră în biserică pe altă usă !) în 1772 s-a ajuns la despărţire. Pe baza unei hotărâri judecătoreşti, biserica şi şcoala a revenit românilor care erau mai numeroşi. Şcoala confesională a avut între 1808-1865 denumirea de Şcoala Mixtă Sârbo-Română. După despărţirea dintre români şi sârbi din 1865, şcoala a devenit a românilor. Aşa a funcţionat până în 1948.

8. Chigtihaz. Preotul Ioan Iosif Ardelean a tipărit la Arad în 1893 *Monografia comunei Chitighaz* în care, bazat pe o tradiţie locală a fixat începutul localităţii în timpul regelui Ştefan I. Între anii 1412-1566 şi-a schimbat stăpânii. Sub jugul turcesc a stat până în 1695. După izgonirea turcilor s-a constituit şi comunitatea bisericească din Kitighaz. Menţionăm atitudinea pozitivă a credincioşilor care au adus cărămidă cu căruţele la Milova de pe Valea Mureşului pentru a ridica biserica nouă menţionată în 1779 în documente. Dintre preoţii care au servit în Kitighaz amintim pe Petru Chirilescu, fost protopop de Chişineu Criş. Iosif Ardelean, creatorul monografiei citate, Vasile Beleş şi Ioan Borza. Şcoala confesională şi-a deschis cursurile în 1793. În 1889 a fost înfiinţată şi şcoala de fete. La şcoala populară de fete întâlnim numele învăţătorilor mai harnici şi pricepuţi cum a fost Traian Ţabic, Valeriu Maghiar (a fost deputat ales pentru Marea Adunare de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918), Octavian Deseanu. Dintre cărţile de cult semnalăm existenţa *Evangheliei Mitropolitului Daniel* tipărită în 1723 şi *Molitvelnicul episcopului Inochentie* tipărit la Râmnic în 1730. Valeriu Maghiar a reprezentat cercul Orosháza la Alba Iulia[10].

9. Ciorvaş, localitate semnalată în 1458. Credincioşii au înfiinţat în 1893 o filie a bisericii din Ciaba. Credincioşii au menţinut o strânsă legătură cu conaţionalii lor din Giula. Dintre cărţile vechi menţionăm păstrarea unui *Chiriacodromion*, tipărit la Belgrad în 1699 în timpul mitropolitului Atanasie Anghel.

10. Crâstor, aşezare semnalată în 1404. A făcut parte din zona ce-a aparţinut cetăţii Giula până în 1566. În timpurile moderne a devenit proprietate a contelui Tisza. În 1779 în Crâstor exista o biserică de lemn. În 1830 a fost ridicată a doua biserică de lemn, iar în 1943 s-a construit o capelă. Şcoala confesională a funcţionat cu întreruperi şi mari greutăţi. Învăţătorul Mihai Doboş, născut în Tămaşda, a asigurat procurarea de cărţi bisericeşti.

11. Darvaş e o localitate veche, semnalată în 1396. A devenit proprietate a familiei Csáky. Localitatea a suferit mari distrugeri în timpul stăpânirii turceşti. Comunitatea bisericească a fost înfiinţată în 1720. Primul preot cunoscut este Teodor Moruan în 1760. Şcoala confesională a

---

[10] Vasile Popeangă, Ion B. Mureşianu, *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918)*, Arad, 1991, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

funcţionat cu întreruperi. Din cărţile vechi semnalăm Evanghelia Mitropolitului Teodosie din anul 1682.

12. Giula I este centrul organizaţiei religioase a ortodocşilor români din Ungaria. Întemeierea localităţii înainte de 1313, an în care într-o diplomă a regelui Carol Robert de Anjou este menţionat numele vătafului giulean Cosma cel Mic. Săpăturile arheologice au scos la iveală numele unei biserici ce datează din 1295. Aşezarea a fost apărată de o fortăreaţă cucerită însă de turci. Informaţii despre viaţa locuitorilor în timpul ocupaţiei turceşti avem din partea călătorului turc Evlia Celebi. El a semnalat prezenţa iobagilor români în Giula. Istoricul Karácsonyi János menţionează înfiinţarea în 1695 a comunităţii bisericeşti ortodoxe române din Giula. După această dată turcii au părăsit oraşul. Viaţa bisericească fusese organizată anterior acestei date de către mitropolitul Sofronie de la Bodrog care în 1651 se intitula „mitropolitul cetăţilor Lipova şi Giula". Prima biserică ortodoxă a fost ridicată în 1721. Era din lemn. În 1727 se construieşte una din cărămidă. În 1802 a început construirea unei biserici monumentale datorită sacrificiului financiar al familiei Nicoară. Moise Nicoară a rămas prin lupta şi suferinţele sale simbolul peste veacuri al luptătorilor pentru drepturile aşezărilor şi comunităţilor ortodoxe române. La Biserica din Giula au servit preoţi cu roluri importante în viaţa comunităţilor ortodoxe aşa cum au fost Simion Bica, fost preşedinte al Consistoriului din Oradea, protopopul Gheorghe Vasilievici, cunoscut prin activitatea sa de la Şiria şi Arad, Iosif Bejan, asesor consistorial, profesorul de teologie Ştefan Munteanu şi alţii. Şcoala confesională a funcţionat din 1771. Ea a avut printre slujitorii ei învăţători harnici şi pricepuţi cum au fost Ion Mărcuş, Emanuil Ardelean, Ioan Bărbulescu. Semnalăm şi existenţa unor cărţi religioase cu valoare de patrimoniu: *Sicriul de Aur* (1683), *Tridul episcopului Inochentie* din 1731. Din Giula s-au ridicat două personalităţi remarcabile: Moise Nicoară, Teodor Pap.

13. Giula II. Comunitatea bisericească din acest spaţiu a fost constituită în 1720 prin colonizarea iobagilor români în teritoriul dintre Giula şi Bikişcsaba. În 1834 coloniştii români au început lucrările de ridicare a unei bisericuţe pentru nevoile cultului. În 1865 a început construirea unei biserici mici spaţioase, care a fost sfinţită de episcopul Procopie Ivacicovici. Dintre preoţi amintim pe Petru Zeldeşan şi dr. Petru Mândruţău. Dintre învăţători amintim un nume istoric: Teodor Mariş, devenit profesor de pedagogie al Preparandiei din Arad[11].

14. Jaca e o aşezare existentă în 1214. T. Misaroş se referă la însemnările canonicilor din Oradea care amintea în 1322 de această localitate. Prezenţa românilor în această aşezare e menţionată în aceleaşi izvoare. Numărul populaţiei româneşti a crescut datorită colonizărilor din 1710-1720. Se ştie că prima biserică din sat era din lemn. Conscripţiile din 1779 şi 1786 consemnează acest fapt. În 1791 s-a procedat la ridicarea unei noi biserici, care va înfrunta timpul fiind din zid. Dintre preoţi amintim pe Toma Păcală şi Cornel Mândruţău. Despre şcoală nu sunt date precise

---

[11] Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei Normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox Român Arad*, Arad, Ed. Consistoriului, 1922, p. 398.

https://biblioteca-digitala.ro

privind existenţa. E dureros, însă faptul că în plin avânt al contemporanilor, şcoala din Jaca şi-a închis porţile. Singurul izvor de lumină pentru sat a rămas biserica ortodoxă română.

15. Micherechi. Această localitate este situată în apropierea frontierei, la numai 2 km vest de Salonta. Vechimea ei trebuie căutată în secolul al XII-lea când aparţinea unor nobili mai mici înregistraţi de *Cartea privilegiată* a Consiliului canonicilor din Oradea. După 1566 teritoriul satelor învecinate şi al Micherechiului ajunge sub stăpânire turcească până în 1695 când turcii se retrag. Localitatea Micherechi ajunge proprietate a unei celebre familii nobiliare: Eszterházy Pal. După plecarea turcilor, mulţi români din sate apropiate se stabilesc în Micherechi. În 1848 sunt prinşi în vâltorile revoluţiei militând pentru înlăturarea iobăgiei. Când adversităţile s-au mai domolit a fost înfiinţată comunitatea bisericească. În 1766 locuitorii şi-au adus preot din Inand. Biserica era de lemn. Era acoperită cu trestie. După revoluţia de la 1848, locuitorii s-au putut bucura de o nouă biserică zidită din cărămidă. Dintre preoţii care s-au succedat în procesul de asistenţă religioasă menţionăm pe Nicolae Rocsin, Ioan Ola, iar din iulie 1977 pe Teodor Misaroş. Din 1972 el conduce tractul protopopesc al Micherechiului, iar în 1876 a fost ales vicar episcopal al Vicariatului Ortodox Român din Ungaria. Şcoala confesională a fost înfiinţată în 1815. Un fiu mai învăţat al acestei localităţi a publicat în 1936 *Monografia comunei Micherechi*. Autorul ei este Teodor Păteaş. Un tânăr cu acest nume a absolvit în 1916 cursurile Institutului Teologic din Arad.

16. Peterd. Prima informaţie despre existenţa aşezării o avem dintr-o diplomă din 1382, când două mici aşezări au fost unite în una singură: Mezápeterd. Localitatea s-a dezvoltat încet căci a petrecut treizeci de ani după 1660 sub turci. În diploma din 1382 îi pomeneşte şi de existenţa unei biserici cu hramul Sf. Treime. Biserica ortodoxă română a fost ridicată la sfârşitul secolului al XVIIII-ea. Şcoala confesională a funcţionat cu întreruperi. Dintre vechile cărţi bisericeşti semnalăm Octoihul lui Antim Ivireanu in 1712, *Apostolul* mitropolitului Neofit din 1743 şi altele mai noi.

17. Otlaca-Pustă a fost construită prin inegalabila contribuţie a lui Ştefan Rusu, ţăran din Grăniceri care prin trudă a adunat o avere imensă, construind din 1898 şcoala confesională în Otaca-Pustă, a ridicat biserică şi casă parohială, a împroprietărit ţăranii cu pământ agricol, a cumpărt castelul de la Macea şi şi-a căsătorit singura fată cu medicul Avram Iancu[12]. Alexandra Rusu (1896-1968) a fost ultima supravieţuitoare a familiei Ştefan Rusu. Ştefan Rusu zis Părădaică a fost o figură legendară a ţăranului român îmbogăţit şi creator de mari bunuri publice.

18. Săcal e o veche aşezare situată la 4 km vest de Cheresig (13 km). În timpul unor săpături arheologice, în 1965 s-au descoperit 296 monede de aur-argint din timpul lui Iulius Caesar. Prima însemnare despre această localitate o avem din 1248. Comunitatea bisericească este organizată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Primul preot al parohiei Săcal a fost

---

[12] D. Grama, *Parcul şi castelul de la Macea*, Macea, 2011, p. 61. Lucrarea e interesantă prin informaţiile colectate din surse de stat şi particulare din München şi Viena. Notez că D. Grama locuieşte în Ingolstadt (Germania) cu întreaga familie.

https://biblioteca-digitala.ro

Ilie Câmpean. Urmează după el un şir de preoţi pomeniţi în lucrare, iar în 1947 este ales Teodor Misaroş, care în două studii ale sale publicate în revista „Ortodoxia" a Patriarhiei Ortodoxe Române se referă la cărţi din patrimoniul bisericilor ortodoxe române din Ungaria. Cele două studii sunt *Cărţi vechi de slujbă bisericească din Körössegapáti, Republica Populară Ungară*, în „Ortodoxia", anul XXV (1973), nr. 2, p. 301 şi cel de-al doilea *Inventarul de manuscrise, cărţi şi obiecte de cult de la Biserica Ortodoxă Română din Săcal* (R. Ungară), în „B.O.R.", anul XVII, nr. 3-4, 1974. Şcoala confesională din Săcal exista din 1823. Ea a funcţionat până în 1911. Dintre valorile de patrimoniu semnalăm manuscrisul din 1707 provenit din localitatea Dindeleag din apropiere de Gherla (actualmente Livada, comuna Iclod). Circulaţia acestui manuscris de 166 file dovedeşte existenţa unor puternice legături între Ardeal, Crişana şi Banat. E o dovadă că Apusenii nu erau greu de trecut, iar Mureşul şi Someşul uneau oamenii şi satele. Tot din categoria vechilor valori de patrimoniu naţional găsim la Săcal: *Carte românească de învăţătură duminicale de peste an la praznice împărăteşti şi la svenţi mari*, de Varlaam, în Iaşi, 1643. Circulaţia acestei cărţi a avut un rol considerabil în întărirea unităţii limbii române.

19. Vecherd. Această localitate a fost consemnată ca sat vechi încă din secolul al XIII-lea. În registrul din 1333 al zeciuielii papale se consemnează numele preotului Ioan. Înfiinţarea comunităţii bisericeşti a avut loc la începutul secolului al XVIII-lea. Biserica era din lemn. O nouă biserică s-a ridicat mai târziu, spre sfârşitul secolului. Pe lângă biserică a existat şi şcoala confesională care a funcţionat cu întreruperi. Pentru învăţătorii care au funcţionat până în 1882 s-a pus în biserică o placă de comemorare a lor.

Am prezentat sumar profilul cultural-bisericesc al comunităţilor ortodoxe române din Ungaria. La sfârşitul acestei prezentări se impun câteva consideraţii generale. Format ca cercetător în două vestite facultăţi de teologie, Sibiu şi Bucureşti, Teodor Misaroş predă tehnica decupării şi reconstituirii faptului istoric pentru a reconstrui procesul evoluţiei ortodoxiei româneşti. Conceptul de bază al operaţiilor sale intelectuale e cel de comunitate prin care înţelege gruparea de oameni din acelaşi orizont natal care au aceeaşi limbă şi credinţă şi dispun de organizaţia necesară pentru a avea asigurată asistenţa religioasă şi educativă. T. Misaroş a luat în considerare două repere de apreciere a faptelor credincioşilor: raportarea canonică la Patriarhia Română şi raportarea (relaţionarea legislativă) la reglementările justiţiei maghiare. N-a greşit în evaluările sale. Referindu-se la activitatea din interiorul comunităţilor religioase prezentate, T. Misaroş a stăruit asupra patrimoniului cultural: cărţi, manuscrise, obiecte de cult şi a subliniat din disponibilitatea credincioşilor români pentru realizarea progresului civilizaţiei bisericeşti: clădiri, turle, picturi, cimitire, şcoli confesionale. Din lectura inventarelor de cărţi ale bisericilor se desprinde o concluzie fermă: Biserica Ortodoxă Română a fost un puternic factor de realizare a unităţii limbii române, de cizelare şi înfrumuseţare a ei prin veacuri grele de istorie.

https://biblioteca-digitala.ro

MESAJ ŞI ESTETICĂ ÎN ARTA MONUMENTALĂ ARĂDEANĂ

Horia Truţă*

Cea mai mare parte a ceea ce percepem ca fiind artă încorporată în monumentele publice, poartă un mesaj. Ele se înscriu astfel mai mult sau mai puţin în şirul de manifestări ale propagandei[1]. Chiar dacă metoda se folosea încă din antichitate, termenul în actualul său înţeles nu este foarte vechi. A fost utilizat, în premieră, de Contrareformă, la începutul secolului al XVII-lea, când Biserica Romano-Catolică, folosind arta în scopuri ideologice, a deschis ofensiva împotriva destrămării interne prin Protestantism. Ea poate fi definită astăzi drept o *răspândire a unor idei care prezintă o teorie, o concepţie, cu scopul de a convinge şi a câştiga adepţi*[2]. Alegerea "temei" predilecte susţinută de inscripţiile de pe monument, constituie un argument serios în acest demers. Comanditarul, de regulă, statul sau grupuri social-profesionale, finanţează monumentul pentru "conţinutul său ideatic", care trebuie să contribuie la întărirea puterii şi a prestigiului branşei respective, indiferent dacă scopul, este sau nu conştient formulat.

În orice monument de for public sunt încorporate două componente: arhitectural şi sculptural.

Arhitectul, încadrează monumentul în peisajul urban, îi concepe soclul, elementele decorative, alte componente ale construcţiei, propriu-zise, şi mobilează spaţiul din jur. Acestea pot fi sub forma unor coloane, stâlpi, obeliscuri, desfăşurate în planuri diferite, în care domină înălţimea. La monumentele funerare şi comemorative cum sunt cel ale *Eroilor din Păuliş, Victimelor comunismului*(Arad) sau stâlpii ilustraţi tip *"bildstock"*, activitatea arhitecturală este determinantă.

Munca sculptorului sau al cioplitorului de monumente este prozaică şi grea. Ea nu poate fi desăvârşită într-un timp scurt, deoarece drumul de la concepţie la realizare trece prin mai multe procese tehnice. În funcţie de participarea artistului, tehnicile aplicate, pot fi: prin executarea de către mâna acestuia a operei în întregime sau doar pe jumătate (Lutzeler, 1986, p. 170).

În primul caz, lucrările sunt realizate prin cioplire directă, ca o întoarcere la metodele statuare primitive sau arhaice. *Cioplitul direct este adevăratul drum spre sculptură*, obişnuia Brâncuşi să exclame ori de câte ori avea prilejul. Acest lucru presupune mai multe operaţii. După ce blocul brut de piatră, extras din carieră, este degroşat cu ajutorul unui ciocan special, existând pericolul unor lovituri greşite şi a pierderii materialului, urmează prelucrarea tot mai fină prin cojire uniformă a straturilor, pe toate părţile. În acest proces, apar suprafeţe de spărtură care depind mai ales de textura pietrei, contribuind la efectul estetic.

---

* Profesor, Galeriile Turnul de Apă, Arad, str. Ceaikovschi, 9A, horia.truta@gmail.com

[1] Niels Hannestad, *Monumentele publice ale artei romane*, Bucureşti, 1989, p. 6.

[2] Florin Marcu, Constantin Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti, 1978, p. 876

https://biblioteca-digitala.ro

În cel de al doilea caz, artistul execută din lut, ipsos, etc. doar modelul, care ulterior va fi transpus în material definitiv: metal, beton, rășini sintetice etc. Prin această metodă au fost realizate majoritatea monumentelor din municipiul Arad.

Se pot distinge trei forme de expresie în sculptura artei monumentale de for public: ronde-boss, relief şi decoraţia sculpturală. Majoritatea lucrărilor din Arad, au fost create în formă autonomă, liberă, numită şi sculptură întreagă sau în ronde-boss. Părţile lor sunt modelate tridimensional, iar volumele se desfăşoară deplin în spaţiu, neaderând la o suprafaţă plană. Relieful, mai puţin dezvoltat în arta monumentală arădeană, este o lucrătură proeminentă, ce desemnează reprezentări plastice, dezvoltate doar pe un singur plan, care aderă la un suport. Cel de al treilea domeniu al acestei arte şi anume decoraţia sculpturală, este subordonată arhitecturii, fiind aplicată la înfrumuseţarea clădirilor, construcţiilor.

De-a lungul timpului, în special în ceea ce priveşte sculptura religioasă, chiar unele teme literare ale vremii au fost reflectate în sculptura oficială. Uneori paralele sunt atât de evidente, încât o reprezentare de acest fel, poate fi luată drept ilustrare a unui text. Spre deosebire de scriitori, care erau intelectuali ce scriau pentru alţi intelectuali, sculptorii trebuiau să insiste mai mult asupra subiectelor date, astfel încât mesajele artei lor, expuse în locuri publice, să fie simplificate, iar simbolurile standardizate, pentru a fi înţelese de un număr cât mai mare de oameni. Prin codificare de fapt se urmărea ca reprezentarea în arta oficială să fie clară şi lesne de înţeles chiar şi pentru spectatorul fără putere prea mare de pătrundere. În reliefuri, mozaicuri sau chiar în sculptura ronde-boss, opera nu este o redare veridică a unei întâmplări, aidoma unei fotografii, ci se încearcă o reprezentare ideală a unei anumite situaţii caracteristice. Exagerările în acest sens au dus la curentul *realismului socialist* care a sfârşit datorită slăbiciunilor care o erodau. Deşi s-a ajuns la un înalt grad de tehnicitate şi o atenţie sporită detaliului, lipsa ei de imaginaţie, alături de exagerarea folosirii aceloraşi simboluri din ce în ce mai restrânse ca număr, de către comanditari, eliminarea celor care puteau fi interpretate altfel decât o cerea politică oficială, alături denaturarea printr-o stilizare excesivă, artele plastice au dus la impas.

Există desigur şi ceea ce s-ar putea denumi monumente apolitice sau pur decorative, care să înfrumuseţeze parcurile, pieţele sau alte spaţii publice. Dar lucrările de acest fel realizate până acum s-au dovedit a fi puţine şi uneori cu un caracter experimental evident. Dar chiar şi în acest caz, acţiunea în sine servea mai degrabă unui scop politic decât unei dorinţe filantropice destinate artei în sine şi beneficiarilor ei, spectatorii. Acestea au fost realizate mai ales cu prilejul Taberelor de sculptură, organizate şi în judeţul Arad, după 1970[3]. Odată expuse, în parcul vechiului ştrand, pentru prima dată arădenii, au putut admira sculptura eliberată din tiparele *realismului*, intrând în contact şi receptând în planul expresiei plastice, o

[3] Vezi capitolul *Sculptura monumentală decorativă* din Horia Truță, Dan Demşea, *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative şi parcuri din județul Arad*, Arad, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro

formulă nouă, *non-figurativă*, sau *abstractă*. Aceşti termeni, împrumutaţi din vorbirea populară, nu pot de fapt exprima caracterele generale ale sculpturii. Modelele preluate din natură sau acţiune culturală, au luat un mai pronunţat drum al schematizării şi stilizării, a unor intervenţii plastice motivate atât psihologic cât şi estetic. Principala confuzie, provine de obicei din faptul că privitorul caută, cu predilecţie şi în mod insistent, sensuri concrete, uneori adevărate naraţiuni similare cu cele din operele figurative istorice sau religioase, care–sunt mai familiare[4]. Experimentul a continuat cu succes în anii următori la Căsoaia, Arad, Moneasa, Ineu, Buteni, Macea, dar s-a oprit după 1990. Ritmurile, plinurile şi golurile erau altele decât cele cunoscute până atunci, dar într-o mai strânsă armonie cu peisajul dendro-floricol din jur.

Monumentele, sau cel puţin unele din ele, abundă în mesaje exprimate prin informaţii directe, alegorii, simboluri şi uneori chiar legende. Nici nu se poate altfel deoarece este ştiut că manevrarea acestora, prin interpretare şi reinterpretare, este însăşi esenţa propagandei. Dar oare poporul, celui căruia îi este destinată opera de artă înţelege cu adevărat acest limbaj ? Şi se mai ridică o întrebare, poate mai importantă. Au aceste lucrări suportul artistic necesar pentru susţinerea ideii? Majoritatea părerilor inclină să afirme că nu, în afară de cazurile că ele sunt atât de descriptive încât aproape că-şi pierd caracterul de simbol, fiind simple contururi ale unor obiecte reale. Astfel pe numeroase monumente ridicate mai ales în perioada interbelică, dedicate eroilor Primului Război Mondial (Covăsânţ, Şebiş şi altele) este prezentat *"vulturul cu aripile desfăcute"*. În mică măsură, publicul reuşeşte să interpreteze corect semnificaţia păsării şi dacă aceasta este gata să-şi ia zborul spre înălţimi sau coboară ca o răpitoare asupra pradei. Inscripţiile: *INRI, NI-KA*, ghirlandele vegetale cu flori de mac, crin sau frunze de laur, steaua, secera şi ciocanul, obeliscul, coloana, arcul de triumf, etc., au un sens mai ascuns decât crucea sau simbolurile militare conturate sub forma căştii de oţel, aşezată peste sabia încrucişată cu puşca. Folosirea lor corectă este necesară deoarece altfel apar confuzii interpretări şi folosiri greşite. Aceasta nu înseamnă de fapt altceva decât aceea că, de regulă comanditarul nefiind profesionist se înscrie într-un program ideologic şi estetic aparţinător sistemului şi epocii şi din care nu poate sau, din prudenţă nu vrea să iasă. De aici apare impresia, pe undeva reală de uniformitate ideatică şi expresie artistică a sculpturilor publice. Astfel, s-a ajuns ca dintr-o privire sumară privitorul să descopere totul despre monument: ce comemorează sau proslăveşte, elementele artistice, care-l împodobesc, perioada construirii lui şi chiar autorul. Textele inscripţionate, cu un conţinut aproape uniform, demonstrează şi mai mult acest lucru. Lipsa de susţinere a ideii, printr-o expresie artistică adecvată, oricât de generoasă ar fi aceasta, duce la eşec. Această situaţie se întâmplă mai ales atunci când autorii, arhitectul, constructorul şi sculptorul, semnatari ai lucrării nu sunt profesionişti în acest gen de lucrări. Diletantismul duce la pierderea caracterului de unicitate, monumentul fiind pândit să cadă într-un manierism ieftin, finalizat prin şablonare.

---

[4] Horia Truţă, *Căsoaia, parcul de sculptură monumentală*, Arad, 2009, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Argumentul lipsei fondurilor este dăunător, lucrarea realizată în felul acesta neaducând servicii nimănui: nici comanditarului cu multă dorinţă, dar fără susţinere financiară, nici autorilor, huliţi ulterior pentru ceea ce au realizat, nici aşezării umane pe care nu o îmbogăţeşte estetic. De regulă nu se ia în considerare faptul că, referitor la monumentele publice, indiferent de comanditar, tema ideatică sau travaliul nobil care o însufleţeşte, aparţine în final localităţii, respectiv străzii. Astfel e dezminţită însăşi raţiunea pentru care acestea au luat naştere.

Se face deseori observaţia că în Arad, numărul monumentelor e mic şi cu unele excepţii ele în majoritate sunt plasate central. Acest lucru de fapt nu e o tragedie, deoarece nici un muzeu, un apartament sau o grădină publică nu devine frumos prin numărul obiectelor de artă respectiv, al pieselor de mobilier sau al speciilor dendro-floricole ce umplu spaţiile. Ele reţin atenţia mai ales prin valoarea lor artistică şi amplasarea lor spaţială. Din acest motiv şi pe spaţiul public, nu statuia însăşi creează impresia artistică ci relaţia în care aceasta e pusă, ambianţa pe care e obligată să o suporte. Poate aceasta este una din cauzele pentru care lucrările arădene de sculptură monumentală cu unele excepţii nu se fac remarcate[5]. Dacă în decorarea statuară a Aradului se aşează pe aceeaşi stradă şi în vecinătate, creaţii artistice complet deosebite ideatic, consistenţă, viziune artistică, manieră şi dimensiuni, este clar că nu gustul a decis, ci eterna politică de vanitate în mânuirea propagandei. Chiar dacă lucrările sunt comemorări justificate, pentru estetica municipală, în cel mai bun caz ele sunt indiferente. Aşa de pildă, este greu cuiva să explice, de ce aleea pietonală trece prin spatele a patru din busturile ridicate în memoria unor personalităţi politice şi culturale arădene ridicate lângă Palatul Cultural[6], iar statuia lui Vasile Goldiş cinsteşte cu faţa pe cel ce vine din spre gară şi desconsideră cu spatele pe cel ce vine dinspre Teatrul Clasic *"Ioan Slavici"*[7].

Monumentul *Eroilor Revoluţiei de la 1989*, te obligă să-l priveşti doar din goana maşinii, huruitul tramvaielor, s-au în pasul grăbit al pietonilor aflaţi la mare distanţă, într-o reţea de sârme şi cale ferată. Însăşi amplasarea sa creează interdicţia de apropiere măcar sufletească. Disconfortul este amplificat de ambientalul creat pe acest spaţiu, în urmă cu un secol şi jumătate, în viziunile arhitectonice ale vremii. În plus, solemnitatea şi emoţiile clipelor comemorative de reculegere este sfâşiată de mulţimea nemulţumiţilor ce sunt obligaţi să staţioneze minute în şir sau îndemnaţi energic de oamenii ordinei să ocolească pe trasee, laterale, improprii unui trafic umflat.

În decorarea statuară a oraşului mai trebuie avut în vedere principiul conform căruia colecţiile, chiar şi cele muzeale, să fie neartistice, pentru acelaş motiv pentru care, două simfonii prezentate deodată în

---

[5] Horia Medeleanu, *Frumuseți de lângă noi*, Arad, 2008, p. 55.

[6] Este vorba de busturile în bronz: Petre Pipoş (autor Mircea Olinescu-1937), Ion Russu Şirianu, Mircea V. Stănescu şi Gheorghe Popa de Teiuş (autor Radu Moga 1938).

[7] Monumentul lui Vasile Goldiş (autor Ioan Şepşi-1999), este amplasat între liniile de tramvai cu faţa spre Piaţa Revoluţiei.

https://biblioteca-digitala.ro

aceeaşi sală, devin o monstruozitate. Exemplul cel mai elocvent este *"Parcul Reconcilierii"* din Arad, creat în anul 2005, prin extinderea şi reamenajarea fostei Pieţe a Pompierilor. Ideea de reconciliere nu e nouă şi e generoasă în esenţa sa. Din punct de vedere artistic însă, transpunerea în realitate a acestei idei este un eşec. În primul rând trecătorul sau turistul neavizat, ajuns în zonă nu pricepe ideatic nimic. Privind ansamblul monumental, este greu să-ţi imaginezi că este vorba de o împăcare între două naţiuni, care vor să uite şi să ierte vicisitudinile istoriei. În al doilea rând, monumentul *"Libertatea"*[8], lucrare sculpturală a cărei idee majoră este bine justificată artistic, a fost concepută şi realizată ca grupare statuară radiantă, pentru a decora ea singură ansamblul unei pieţe. Sculptura oferă un spectacol remarcabil din oricare parte ar fi privită creând un interesant obiect decorativ, alături de calităţile propagandistice. În apropiere, în faţă a fost amplasată lucrarea numită *Arcul de Triumf*[9]. Această formă arhitecturală, descoperită în antichitatea romană, a traversat secolele fiind considerată cea care poate înălţa cel mai mult persoana sau evenimentul comemorat. Încă de la origine el era destinat străzii, căilor de circulaţie, iar apoi marilor bulevarde, cărora le poate oferi şi un *cap de perspectivă.* Arcul de triumf s-a născut din stilizarea stâlpilor a vechilor porţi ale cetăţii, devenind un simbol al primirii comandantului întors victorios din lupte în fruntea oştilor sale. Prin acest semn el se constituie într-o expresie monumentală de glorificare ce convine oricărui timp. Pe sub *"Arcul de Triumf"* din parcul reconcilierii decorat cu basoreliefuri şi inscripţii, trec paşoptiştii, cei care lasă în urmă lumea veche, animaţi de noile idealuri ale revoluţiei. Păşesc măcar ideatic într-o altă lume de afirmare a naţiunii, de *Libertate şi Frăţie.* Deşi ideea evocatoare a unui timp trecut în memorie sub numele de *Anul Revoluţionar 1848,* din punct de vedere artistic, punerea împreună a celor două monumente realizate în timpuri diferite, autori cu deosebite concepţii artistice, materiale felurite, doar pentru satisfacerea aceloraşi vanităţi politice, este greşită. Nu este evidenţiat meritul istoric al celor proslăviţi, ci lipsa de merit a celor ce profesează proslăvirea.

Nu lipsit de importanţă este materialul din care este confecţionat monumentul. La baza construcţiei celor mai vechi lucrări de acest fel a stat lemnul, simbolul bunurilor pământeşti. Metalul era rar şi scump, iar prelucrarea acestuia solicita tehnici speciale. Aceste materiale erau însă mai ales tributare unui simbolism religios. În tradiţia medievală, lemnul reprezintă binele, cuvântul cel viu, în timp ce fierul era răul, trupul cel greu. În acest sens medieval dat materialului, se găseşte şi evoluţia figurii Sfântului Iosif, care în evul mediu timpuriu era imaginat ca un fierar, ajuns

---

[8] Monumentul "Libertatea" (autori Zala Gyorgy şi Huszar Adolf), a fost inaugurat în 1890, în actuala Piaţă Avram Iancu, într-un ambient architectural-peisagistic corespunzător, realizat de arhitectul Sándor István. A fost demolat în anul 1925 şi reamplasat alături de "Arcul de Trumf" (autor Ion Bolborea –2005)

[9] Prin amplasarea Complexului statuar "Arcul de Triumf" (autor Ion Bolborea-2005), în faţa monumentului "Libertatea", a fost creat "Parcul Reconcilierii"

https://biblioteca-digitala.ro

ulterior prin condiţia civilizatoare a lemnului, dulgher[10]. Cu o singură excepţie[11], până la sfârşitul secolului al XIX-lea, în părţile Aradului metalul s-a folosit în mică măsură în statuară, ci doar sub forma unor *Crişti*, adosaţi pe monumentul cruciform. Materialul care rivalizează cu lemnul este piatra, chiar dacă aceasta multă vreme a constituit un lux. Nobleţea pietrei, dublată de rezistenţa în timp, ca un simbol de forţă şi durată a făcut ca acest material să traverseze veacurile, purtând peste secole sufletul care le-a animat.

[10] Lemnul era materialul uneltei agricole, în timp ce fierul era folosit mai ales pentru confecţionarea armelor. De aceea, corespunzător credinţelor religioase, fierul nu trebue folosit singur, ci unit cu lemnul care-I înlătură nocivitatea şi îl pune în slujba binelui (vezi Jacques LeGoff, *Civilizaţia occidentului medieval,* Bucureşti, 1970, p. 284).

[11] Este vorba de statuia Sfântului Florian realizată la Reşiţa din fontă turnată, în anul 1869 şi amplasată în cartierul Aradul Nou.

https://biblioteca-digitala.ro

Stâlp ilustrat: *Sfântul Urban* (Aradul Nou)

Parcul de sculptură din Căsoaia (1981)

Parcul Reconcilierii (Arad, 2006)

https://biblioteca-digitala.ro

Sculptură decorativă, non-figurativă: Mihai Buculei, *Verticalitate*, Malul Mureşului, 1971

Vulturul gata de zbor, domină Obeliscul Eroilor Primului Război Mondial (Covăsânț)

Sculptura monumentală *Femeie şezând* de Ioan Tolan (Arad, Parcul *Mihai Eminescu*)

https://biblioteca-digitala.ro

ATITUDINEA COMUNITĂŢILOR TRADIŢIONALE ROMÂNEŞTI FAŢĂ DE ANUMITE NORME EUROPENE

Elena Rodica Colta*

Intrarea României în Uniunea Europeană a avut încă de la început un impact puternic asupra identităţii naţionale. Şi aceasta pentru că modelarea, armonizarea cu celelalte state înseamnă implicit o uniformizare politică, economică şi, în ultimă instanţă, culturală, multe din datinile locale româneşti, ce nu corespund normelor europene, fiind condamnate să dispară.

Pe de altă parte, când vine vorba despre recunoaşterea dreptului la diversitate, legislaţia UE se pretinde flexibilă şi admite faptul că orice popor poate contribui la patrimoniul valorilor europene.

Pornind de la aceste declaraţii, am întreprins o cercetare în câteva sate din judeţul Arad pentru a vedea, ce se întâmplă azi cu anumite ocupaţii tradiţionale, marcatoare de identitate, şi care, prin urmare, ar avea dreptul la conservare şi promovare într-o Europă multiculturală.

Prima investigaţie a vizat creşterea şi tăierea porcului în gospodăria tradiţională, activitate condamnată de legislaţia UE la schimbări radicale.

Dacă la prima vedere normele par să vizeze doar fermele şi societăţile comerciale, care valorifică carnea de porc pe piaţa internă şi/sau care doresc să intre pe piaţa internaţională, anumite recomandări pătrund până în gospodăria ţăranului, uimindu-l sau revoltându-l.

O primă dispoziţie se referă chiar la carnea de porc, care, în UE, trebuie să fie slabă, adică să aibă, la carcasă, peste 56% ţesut muscular şi un strat de grăsime sub 15 mm. Şi acesta în condiţiile în care, pentru ţărani, slănina a fost şi mai este şi azi, alături de pâine, alimentul de bază:

„eu am lucrat ca şofer şi am umblat în toată ţara asta şi am zis că nu mă mai duc fără slănină, că m-am nimerit în unele locuri, că nu am avut de unde să cumpăr (mâncare), cu bani la mine...şi slănina te satură, nu-i ca roşia şi dacă mâncai slănină era bine."[1]

Totuşi recomandarea UE a avut ca efect înlocuirea treptată, pe piaţa de animale, a raselor autohtone de porci, cu rase europene, de carne: Duroc, Pietrain, Landrace.

Neştiind ce cumpără, mulţi ţărani s-au simţit păcăliţi, când au văzut că vine Crăcinul iar porcul lor nu se îngraşă, adică nu va mai fi, conform tradiţiei, un „porc de slănină."

„Durogu cred că e de pe la Timişoara, de la gostaturi, americanii l-au adus. Şi eu am avut acum 5 ani, (cumpărat) de la nişte negustori din Arad, n-am ştiut cum este. L-am ţinut un an de zile, abia s-a făcut de 100 de kilograme. Am avut 3(porci). Acela (durogu) la 2 ani, 2 ani jumate este porc ca lumea".[2]

---

* Etnolog la Complexul Muzeal Arad, rodica.colta@gmail.com

[1] Este vorba despre perioada comunistă, când în magazine nu se găsea mâncare. Inf. Petre Crişan , n. 1942, sat Măderat

[2] Inf. Lup Andrei, n. 1938, Beliu

https://biblioteca-digitala.ro

Totuşi, în ciuda unui anumit conservatorism, a amintirilor despre „manguliţa pe care o tăiau mai demult," şi a aspectului ciudat al acestor porci cu păr roşu sau cu pete, noile rase au sfârşit prin a pătrunde în gospodăriile tradiţionale.

Cauzele sunt mai multe:

- vechile rase au început să dispară din pieţe şi oamenii au cumpărat ce au găsit:

„Aici a fost mangaliţa şi o mai fost aşa un porc cu păru lins, era mai lung..."[3]

„Mai demult au fost porci Mangaliţa. După aceea a venit acesta, Marele Alb. Acum au venit aceştia de carne, nu ştiu cum îi chiamă pe aceştia. Sunt oameni care au şi scroafe, care sunt mai tineri şi pot să lucreze, aceia mai ţin scroafe. Purceii sunt foarte scumpi acuma... Până acum se duceau la Pâncota (să cumpere), dar acum văd că la Pâncota nu mai este piaţă, numai (se vând) aşa pe margine, pe străzi şi atunci (cei ce vor să cumpere) merg pe acasă pe la oameni."[4]

- odată cu împuţinarea masculilor în sate, veterinarii comunali au început să facă inseminări cu material genetic aparţinând noilor rase:

„Doamnă, ăsta-i porc din siringă".[5]

În sfârşit, nu putem exclude nici posibilitatea de câştig întrezărită de oameni cu aceşti porci.

„Marele alb şi Landrace... eu îi iau de mici, aşa la 8 săptămâni... şi l-am făcut şi anul ăsta de 180 kilograme... Şi am mai vândut să fac un ban. Îi cresc eu, pentru mine îi cresc şi pe lângă 2 mai ţin 2, că aşa-i omu, am şi porumb şi floarea soarelui, seamăn de toate, că şi pământul îmi este particular şi eu îl ar, eu îl seamăn, eu fac tot."[6]

A doua indicaţie europeană se referă la creşterea porcului în gospodărie.

Vechiul obicei de a da drumul porcilor pe câmp sau în pădure este interzis de Uniunea Europeană.

Făcând abstracţie de această indicaţie, de care cei mai mulţi nici nu au auzit, în multe sate ţăranii continuă să plătească un porcar şi să-şi „scloboadă" animalele pe câmp, cum au apucat din bătrâni.

„...până în 15 august sunt la câmp, cu porcar, şi la 15 august îi opreşte(omul) acasă. Le dă, dovleac, le dă resturi alimentare cu pisat, tărâţe... se face de 120 kile aceia"[7].

Alte prevederi se referă la coteţele de porci.

Potrivit Uniunii Europene, pentru bunăstarea animalelor, coteţele trebuie să îndeplinească azi anumite condiţii: să fie suficient de înalte, ca animalul să stea în picioare şi să aibă amenajat un loc de dormit. Scroafelor pe cale să fete trebuie să li se asigure o igenă corporală adecvată.

În sfârşit, animalele trebuiesc ţinute, cel puţin 8 ore pe zi la lumină de 40 lucşi şi trebuie să existe un contact vizual între ele.

---

[3] Inf.Ştefan Mihoc, n.1932, Beliu

[4] Inf.Pavel Ileana, n.1933, Şiria

[5] Inf.Iuliana Zoica, n.1950, Avram Iancu

[6] Inf.Petre Crişan, n.1942, Măderat

[7] Inf.Ştefan Mihoc, n.1932, Beliu

https://biblioteca-digitala.ro

Indicaţiile, străine de tradiţie şi oricum greu de aplicat şi chiar de înţeles de către ţărani, sunt ignorate.

Nici prevederile legate de hrana animalelor, care nu mai pot primi fierturi făcute cu resturi din gospodărie ci o hrană „bogată în fibre, energizantă", nu au fost luate în considerare de ţărani, care „ştiu cum se creşte un porc", nu trebuie să vină să le spună străinii.

„Carnea de porc (azi) nu-i mai bună, nu are gustul acela, că-i hrănit cu concentrate, nu-i gust de porc. Carnea curată aceia-i când porcu este hrănit cu porumb"[8].

Prin urmare toată vara oamenii le fierb mâncare şi le dau buruieni iar toamna, ca să îi îngraşă, încep să le dea porumb. Practica este şi ea una veche, moştenită, şi ce-i mai important, are rezultatul scontat: obţinerea unui porc de peste 150 de kilograme.

Însă, dispoziţia cu adevărat neacceptată şi chiar respinsă vehement de ţărani este cea legată de asomarea porcului, înainte de înjunghere, prin împuşcare cu un pistol cu glonţ captiv sau prin electrocutare.

Şi acesta pentru că, înjunghera constituie şi azi o practică sacrificială încărcată de semnificaţii, încât, din perspectiva tradiţiei, ameţirea animalului n-ar face decât să strice sângele şi carnea, care sunt alimente rituale.

„La noi toată lumea junghie porcul..."[9].

De noaptea se junghia porcul. După ce porcul era junghiat, era lăsat să se răcească şi se bea un pahar de răchie. Porcul era acoperit cu paie şi să făcea foc. S-o întâmplat că porcul n-o fost bine junghiat şi o fugit cu paiele pă el, cu focu pă el în ogradă"[10].

„Nu cred că este o soluţie bună cu asomarea porcului, pentru că tradiţia poporului român este cu junghiatul porcului şi sângele se foloseşte la aşa-numitul sângerete de porc"[11].

„ acuma oamenii nu-i văd să facă chestia asta cu curentul"[12].

„...Aşa a făcut aci o vecină. A avut porc mare şi nu a avut cu cine să-l înjunghe, că a fost mare şi singur în coteţ şi sălbatic, zice că nu s-a putut apropia de el, şi a venit aici vecinu, a lui Iovu i se spune lui, şi i-a pus curent după ureche, i-a aruncat o găleată de apă în cap şi i-a pus curent după ureche cu ceva fire şi l-a omorât, dar tot rămâne sângele acela închegat ...."[13].

Respingerea acestei prevederi, care din punct de vedere al ţăranului român atentează la însăşi simbolistica sacrificiului animal, percepută difuz şi azi ca una rituală, i-a determinat pe parlamentarii români să solicite recunoaşterea uciderii porcului prin înjunghere ca practică tradiţională şi acceptarea ei, în cazul României.

---

[8] Inf.Teodor Dudaş, ,n.1937, Ineu

[9] Inf.Teodor Dudaş, ,n.1937, Ineu

[10] Ibidem

[11] Inf. Ioan Pele, n.1969, Hăşmaş

[12] Inf.Teodor Dudaş, ,n.1937, Ineu

[13] Inf.Pavel Ileana, n.1933, Şiria

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă Uniunea Europeană n-a aprobat excepţia solicitată este la fel de adevărat, că noul procedeu a rămas în satul românesc la faza de experiment, ţăranii continuând să-şi sacrifice porcii conform moştenirii lor culturale.

„Tăierea porcilor începe după data de 6 decembrie, când în biserica ortodoxă se prăznuieşte Sfântul Nicolae. Majoritatea familiior din data de 7 decembrie se pregătesc pentru tăierea porcilor, pentru că aşa este creştineşte şi aşa este specific poporului nostru român, să tăiem porcul în fiecare an, pentru că porcul se creşte în gospodărie de fiecare familie şi e un obicei foarte frumos, tradiţional.

Tăierea începe de dimineaţa când se adună la casa gospodarului, prieteni, cunoscuţi, vecini şi familie ... de fapt tăiatul porcului începe cu pomana porcului pentru că dimineaţa se bea o gură de pălincă, ca bărbaţii care vin la tăiatul porcului să aibe mai mult curaj. Unul dintre bărbaţi, care este mai puternic, ia un cleşte se duce la coteţul porcului şi îl prinde de unul dintre picioare şi ceilalţi bărbaţi vin repede şi îl scot afară din coteţ. După ce-l scot afară porcul este trântit, şi unul dintre bărbaţi care are mai mult curaj dintre ei ia un cuţit pentru junghiatul porcului. Unul dintre cuţitele folosite la tăiatul porcului are o lamă mai îngustă şi mai lungă ca să nu fie semnul la gât mare"[14].

În felul acesta, porcul din curtea ţăranului român este azi un permenent prilej de atenţionari şi de ameninţări cu sancţiuni din partea Uniunii Europene.

O situaţie similară, adică o noncorcondanţă între realitatea cotidiană şi legislaţia europeană am întâlnit-o în anul 2008 şi în cazul cercetărilor legate de pălincă.

Odată cu intrarea în UE, producerea pălincii nu se mai poate face decât în cazane şi instalaţii de distilare din inox, avizate şi autorizate sanitar.

Realitatea de teren s-a dovedit însă alta. Pălincăriile comunale, săteşti, sau familiare sunt tot cele vechi, confecţionate din cupru, unele funcţionând, destul de rudimentar, de peste 150 de ani.

Prin urmare, aceste exigenţe, fireşti într-o societate modernă dar care obligă proprietarii de cazane la cheltuieli importante, sunt, în absenţa capitalului, ignorate, potrivit logicii că încă nimeni nu s-a îmbolnăvit de ţuică, care este curată, „un dezinfectant".

Făcând abstracţie aşadar de aceste recomandări, marea nemulţumire a ţăranilor care nu au de gând să renunţe la această activitate, este determinată de normele UE privind accizarea alcoolului. Şi acesta pentru că, pălinca şi rachiul de fructe destinate consumului propriu, în gospodăriile individuale, deşi sunt recunoscute ca produse tradiţionale nu sunt scutite de accize, cum se întâmplă în alte ţări europene.

Conform noului Cod Fiscal, în România producătorii individuali sunt accizaţi la fel ca marii producători de produse spirtoase, pălinca de prune şi rachiul de fructe fiind incluse în grupul produselor definite ca alcool etilic (Art. 173 c.).

Accizele standard pentru alcoolul etilic sunt de 750 euro/ hl. Producătorul trebuie să achite 6,3 lei pentru o cantitate de până la 100 l şi 13,3 lei/ l la cantităţile mai mari de 100 l.

Potrivit aceluiaşi Cod Fiscal, toate distileriile trebuiesc autorizate ca antrepozite fiscale, cu un regim specific, ce presupune un control strict.

---

[14] Inf. Ioan Pele, n.1969, Hăşmaş

https://biblioteca-digitala.ro

Aşadar proprietarul de cazan trebuie să meargă la Fisc, să completeze o cerere tip în care să precizeze dacă alcoolul produs va fi pentru consum propriu sau pentru vânzare. De asemenea el trebuie să estimeze cantitatea de pălincă pe care o va produce şi să specifice capacitatea instalaţiei de distilare şi tipul acesteia. Apoi trebuie să primească aprobare de la Metrologie pentru montarea unui contor la cazan, care să fie sigilat şi desigilat, cu martori, de câte ori se face ţuică.

Pentru a primi autorizaţia de funcţionare, în cel mult un an de la obţinerea autorizaţiei de la Fisc, producătorii trebuie să îndeplinească şi standardele ISO 9001 iar la toate acestea se mai adaugă şi faptul că autorizaţia se acordă anual iar proprietarul cazanului trebuie să dea declaraţii la Fisc indiferent dacă fabrică sau nu alcool.

În sfârşit producătorii de pălincă, ca să poată comercializa produsul pe piaţa românească şi pe cea internaţională trebuie să înregistreze marca la OSIM şi să facă dovada că respectă normele stabilite prin Legea vinului şi viei.

Sistemul acesta greoi, ce s-a dorit implementat încă în perioada de preaderare, a făcut ca, în 12 octombrie 2006, din cele 30.000 de cazane de fiert ţuică existente în România, să fie autorizate doar 119. Niciunul dintre acestea nu se găsea în judeţul Arad. Mai mult, la alte 100 li s-a ridicat autorizaţia, fiindcă nu îndeplineau standardele ISO 9001.

Mai recent, Ministerului Agriculturii şi Dezvoltării Rurale a elaborat un proiect de ordin, intrat în vigoare în 2 august 2008, prin care producătorii de băuturi tradiţionale româneşti, persoane fizice sau firme, trebuie să ţină un registru, care să conţină informaţii despre marfa vândută, tipul de materie primă utilizată, originea şi furnizorul acesteia, cantităţile de preparate aromatizate sau extracte naturale adăugate.

De asemenea producătorii trebuie să menţioneze denumirea băuturii comercializate dar şi informaţii despre loturile de produs finit, fiecare lot urmând să fie însoţit de o fişă tehnică, buletin de analiză şi probă martor.

În sfârşit, Compartimentul mărci, denumire de origine, produse tradiţionale, licenţiere, standarde din cadrul Ministerului Agriculturii şi Dezvoltării Rurale interzice, în cazul în care numele băuturii tradiţionale este însoţit de denumirea locală sau regională geografică, fabricarea ei în altă regiune.

Etichetarea băuturilor tradiţionale trebuie să conţină denumirea produsului, lista ingredientelor, cantitatea ingredientelor care sunt specifice produsului, volumul, concentraţia alcoolică, denumirea şi adresa producătorului, ambalatorului sau distribuitorului şi lotul de producţie, pentru a permite identificarea datei îmbutelierii.

Asociaţia Producătorilor de Pălincă Naturală, cu sediul în Sălaj, consideră că este absolut necesar ca România să renegocieze condiţiile de producere a băuturii, cu includerea pălincii, ţuicii şi rachiului printre produsele tradiţionale şi cu micşoarea sau scutirea de accize, câtă vreme Legislaţia Uniunii Europene[15] prevede ca aceste produse să fie accizate cu doar 50 % din accizele standard ale ţării pentru acest produs.

---

[15] Vezi Referatul 1022/2006 al Directoratului General al Texelor şi Accizelor de pe lângă Comisia Europeană

https://biblioteca-digitala.ro

Între ceea ce se doreşte a fi nu numai legalizat ci şi controlat şi fiscalizat şi ceea ce se întâmplă este distanţă mare.

Oamenii adună fructele pentru ţuică din pomii lor, cu munca lor şi nu concep să plătească sumele impuse prin noile reglementări.

„Acum doi ani n-am avut unde să mai pun vinu şi atuncia am măcinat strugurii şi i-am lăsat în butoaie să fiarbă şi am făcut vreo 400 l de ţuică... Legile astea defavorizează, adică cum să mă duc să-i plătesc lui atâta, după materialul meu şi el (statul) n-a făcut nimic, că eu mă duc şi lucrez acolo până cad jos.. şi se consumă şi cu oamenii vin, ţuică că nu vin să-ţi lucreze dacă nu le dai..."[16].

Aşa se face că, cel puţin până acum, ţăranii nici n-au plătit noile taxe, mergând tot pe vechea rânduială, adică pe o cotă parte din ţuica fiartă.

"La toamnă avem prune, mere şi le adunăm, merele le ferbem, le tăiem că ferb mai repede şi le băgăm în căzi ca să dospască şi ele. Ş-atunce le ducem la cazan. La noi să face pălincă numa dîn prune şi din mere, din altceva nu să face. Avem multe prune şi mere, depinde de an, de la an la an. Din 10 litri, 1 jumate sau două iau ei ... sunt trei (oameni, care lucrează) pe trei schimburi[17].

În sfârşit, schimbări au apărut, în ultimii ani, şi în prepararea tradiţională a pâinii.

Făcutul pâinii, aşa cum se practica el odinioară, în casă, de către femei, nu este străin de o anumită ritualistică, din care, pentru a ieşi o pâine bună, nu lipseau anumite gesturi obligatorii şi anumite interdicţii.

Cu ocazia anchetelor de teren legate de pâine, am descoperit situaţii diferite, de la localităţi în care încă se mai coace pâinea în gospodărie la cele în care pâinea este produsă în brutării săteşti şi se cumpără, până la localităţi în care pâinea a devenit o simplă marfă, desemantizată.

Tradiţia s-a conservat în ţinuturile de munte ale judeţului Arad, locuite de moţii crişeni. Femeile continuă să facă aluatul cu "cumplău", să frământe şi să coacă pâinea în cuptoarele de pită, după cum au învăţat din bătrâni:

„Se face pâine, cum să nu...că cu pâine de cumpărat nu te ţii. Frământăm, când facem cu cumlău, cum s-a făcut mai demult, mai ieste cumplău, că vara, se cam strică cu drojdie...şi atunci îl muiem şi îl facem aluat de seara şi frământăm dimineaţa".[18]

Cu cât coborâm însă spre câmpie, această activitate gospădărească devine, din cotidiană, ocazională, ca în cele din urmă să dispară cu totul. Renunţarea femeilor la prepararea pâini a fost determinată de modernitate. Apariţia brutăriilor locale, care făceau pâine pe vatră, şi desemantizarea activităţii rituale de odinioară, a făcut inutilă prepararea pâinii în casă.

„Ultima pâine am făcut-o în februarie sau început de martie. Când avem de lucru nu mai pierdem timpul să facem pâine, mai cumpărăm...iarna avem timp mai mult, atunci facem pâine." [19]

„Pâine nu mai facem, am spart cuptorul de pâine."[20]

---

[16] Inf.Petre Crişan, n.1942, Măderat

[17] Inf.Floare Roşca, n.1949, Hăşmaş

[18] Viorica Neag ,n.1952, Măgulicea, com Vârfuri.jud.Arad

[19] Inf.Floare Roşca, n.1949, Hăşmaş

[20] Inf.Ştefan Mihoc, n.1932, Beliu

https://biblioteca-digitala.ro

„Ultima dată am făcut pâine când s-a terminat colectivul(CAP), în 90, că numai din 90 or făcut brutăriile astea şi atunci n-am mai făcut."[21]

Faptul că brutăriile coceau, în cantităţi mai mari pâinea făcută odinioară în casă a însemnat pentru oameni o modernizare acceptată, câtă vreme acestă pâine coaptă pe vatră avea calităţile pâinii tradiţionale. În multe sate, oamenii în loc de bani duceau la brutarie faină şi primeau pâine la schimb.

Doar că intrarea în Uniunea Europeană a intervenit legislativ şi în acest aspect al vieţii cotidiene.

Regulamentul Parlamentului European şi al Consiliului Europei nr. 852/2004 CE, impunea o serie de norme pentru funcţionarea brutăriilor, care, aplicate la micile brutării sateşti şi comunale păreau de-a dreptul absurde („vestiare...navete pentru transportul pâinii dezinfectate după fiecare transport", etc.).

La aceste solicitări, România, cu toate că era doar canditată la aderare, a emis, în anul 2005, H.G.924/2005, ce urma să racordeze normele interne de funcţionare a brutăriilor la normele UE în domeniu.

Legislaţia românească prevedea şi ea norme de tehnologizare şi reguli privind etichetarea (în cazul produselor preambalate), utilizarea aditivilor alimentari, utilizarea coloranţilor şi aromelor, etc.

Cu toate că măsurile vizau sănătatea publică, presa vremii a fost reticentă, punând în balanţă binele şi răul. Se prognoza chiar dispariţia brutăriilor săteşti şi, implicit, a pâinii sănătoase. Şi aceasta pentru că 40% din brutăriile care funcţionau în ţară, încă tradiţionale şi conservatoare, nu erau pregătite pentru modernizări şi cerinţe, ce ieşeau din existenţa cotidiană rurală.

Totuşi, în timp, chiar dacă lucrurile s-au mişcat mai încet, obligativitatea respectării normelor şi sancţiunilor prevăzute, în caz de nerespectare, au adus într-adevăr schimbări în procesul de preparare a pâinii, de la dotări şi mici amenajări până la forma radicală de coacere electrică.

Brutăriile mici tradiţionale au fost obligate să închidă. Adusă din fabricile de pâine din zonă, pâinea s-a schimbat şi ea, devenind uşoară, pufoasă, albă şi mai puţin sănătoasă.

Ţăranilor nu le place pentru că nu mai e pâinea alduită de Dumnezeu.

„pita dă cumpărat nu-i ca asta dă casă, că la aceea ai văzut, că gândeşti că-i înfoiată, prav ori ce bagă în ea."[22]

„şi vine de la Pâncota cu pită aici, la magaziu ista. O ţânem în dulap, numai-n pungă, dacă o ţâi două zâle nu-i mai dă treabă, 4 zâle tătă-i mucedă... Zâce soră-mea nu-mi trebe pită feliată, ca şi la câni, asta-i pită ca şi cum dai la câini"[23].

Brutarii recunosc şi ei că pâinea adevărată, este aceea în care se pune doar făină, apă, sare şi drojdie, şi care se coace la caldura jarului. Dar această pâine nu se găseşte în magazin.

---

[21] Inf.Ileana Pavel n. 1933, Şiria

[22] Inf. Viorica Neag, n.1952, Măgulicea.

[23] Inf.Ileana Pavel, n.1933, Şiria.

https://biblioteca-digitala.ro

Referindu-se la noua Europă şi la legislaţia în ceea ce priveşte hrana, Carlo Petrini, Preşedintele Slow Food Internaţional constată că „pe ruinele unor culturi tradiţionale de producere a hranei, antrepenorii occidentali încearcă să înlăture complet lumea ţăranilor" şi recomandă întoarcerea la produsele tradiţionale bune.

Din acest punct de vedere situaţia acestor ocupaţii tradiţionale din judeţul Arad sunt în acest moment în stare critică. Cultivarea viţei de vie de către micii producători, în forma tradiţională, ecologică, este pe cale de dispariţie, atât datorită birocraţiei legislative cât şi datorită costului lucrărilor şi a dezinteresului tinerilor faţă de acestă ocupaţie tradiţională. Rezultatul acestor cauze cumulate este fie acapararea plantaţiilor de producători mari, străini, care tehnologizează şi implicit europenizează activitatea, fie apariţia a tot mai multe terenuri cu vie îmbătrânită sau în paragină.

Micul procent al celor care nu renunţă, ar trebui susţinut de stat.

Pălinca de casă, în zonele în care acest produs reprezintă o importantă sursă de trai, la legislaţia actuală şi la fiscalitatea, care se aplică, riscă să se transforme într-un produs clandestin.

Cât priveşte porcul şi preparatele tradiţionale de porc, cu toate că numărul celor care cresc porci în gospodărie şi taie anual este în continuare mare, se găsesc şi ele în impas. Vorbim despre reţete tradiţionale, despre preparate tradiţionale, dar condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească o măcelărie particulară, sătească, depăşesc posibilităţile financiare ale eventualilor interesaţi, numărul celor care deţin autorizaţie şi atestat la produse fiind, procentual, foarte mic, comparativ cu cei care produc pentru consum propriu.

În sfârşit, pâinea făcută în casă, oricât de sănătoasă, astăzi mai este produsă doar de cei foarte săraci sau cu familie mare.

Soluţia în acest caz ar fi reluarea activităţii de către brutăriile săteşti, cu cuptoare pe vatră, care să facă pâine fără amelioratori.

Într-un cuvânt, pentru a salva tradiţiile, România trebuie să îşi schimbe politica faţă de mici producători individuali. Abia după aceea vom putea vorbi despre produse ecologice şi tradiţionale.

https://biblioteca-digitala.ro

ISBN 978-606-8204-68-0

https://biblioteca-digitala.ro